

کشف الباری
عَمَّا فِي
صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ

تصنيف
محمّد بن اسماعيل البخاري
صاحب صحيح البخاري

مجلد اول
مطبعة دار الفکر
بيروت

کشف الباری

عمافی

صحیح البخاری

کتاب الجہاد والسیّر (اول)

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق ← مولانا حبیب اللہ زکریا صاحب استاد جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ ← مولانا شاد فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

- ① دا حدیثو تخریج
- ② د تعلیقات بخاری تخریج کول
- ③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنبی پورہ تحقیق
- ⑥ د شرحی د ہری خبری پہ حاشیہ کنبی حوالہ ورکول
- ⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنبی پورہ تحقیق
- ⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذہب حنفی ترجیح
- ⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنبی دا حدیث پہ کوم کوم خائی کنبی دی

فیمل کتب خانہ محلہ جنگی پینشور

خورونکی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل :-

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباری عما فی صميم البیاری

جلد: کتاب (الجهاد والسير) (لوی)

ناشر: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی
ترتیب و تحقیق: مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی
پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس
ایم اے اسلامیات و عربی پښتو ریونیورسٹی

د کشف الباری د پښتو اور فارسی د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن کښي وی چې فیصل کتب خانہ د صدر وفاق المدارس العربیہ مہتمم جامعہ فاروقیہ شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباری پښتو او فارسی ژبو کښي د ترجمو حقوق تر لاسه کړل او د حقوقو معاوضه یې ورته ورکړه ددې څخه روسته هیڅ چاته د کشف الباری پښتو او فارسی د ترجمه کولو او چاپ کولو اجازت نشته او د هر یو جلد رجسټریشن یې هم د حکومت پاکستان سره شوې دي.

د ملاویدو پټي د فیصل کتب خانہ پښور خفه علاوه

- رشیدیہ کتب خانہ اکوړه خټک
- علمیہ کتب خانہ اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبہ رشیدیہ کوئټہ ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبہ عثمانیہ کانسی روډ کوئټہ ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبہ یوسفیہ کانسی روډ کوئټہ ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانہ چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبہ عمریہ تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبہ علوم اسلامیہ تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبہ حقانیہ چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبہ رحمانیہ قندهار افغانستان ۰۰۷۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبہ عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبہ غفاریہ قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبہ رشیدیہ قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبہ حبیبیہ قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبہ القدسی قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانہ کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبدالمجید کتب خانہ جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانہ خوست افغانستان
- بلال کتب خانہ خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانہ خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۶۸ عرض مرتب

۲۰- کتاب الجهاد والسير

۷۰ د نسخو اختلاف

۷۰ د جهاد لغوی معنی

۷۰ اصطلاحی تعریف

۷۰ د جهاد صورتونه

۷۱ جهاد فرض کفایه دې که فرض عین؟

۷۲ مشروعیت جهاد

۱۰۰- بَاب: فَضْلُ الْجِهَادِ وَالسَّيْرِ

۷۲ د سير لغوی معنی

۷۲ د سير اصطلاحی معنی

۷۳ د ترجمة الباب مقصد

۷۳ اختلاف نسخ

۷۳ د آیت شان نزول

۷۳ د آیاتونو ترجمه

۷۴ د دې آیاتونو ذکر کولو مقصد

۷۴ قوله: قال ابن عباس: الحد: بالطاعة

۷۴ د مذکوره تعلیق تخريج

۷۴ د مذکوره تعلیق مقصد

۷۴ رجال الحديث

۷۴ ۱- حسن بن صباح

۷۵ ۲- محمد بن سابق تميمي

۷۵ ۳- مالك بن مغول بن مغول

۷۵ ۴- الوليد بن عيزار

۷۵ ۵- ابو عمرو الشيباني

۷۵ ۶- عبد الله بن مسعود

۷۵ د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت

حديث باب

رجال الحديث

۷۵ ۱- علي بن عبد الله

شمیره	مضمون	صفحه
۲- یحیی بن سعید	۷۵	
۳- سفیان	۷۲	
۴- منصور	۷۲	
۵- مجاهد	۷۲	
۶- طاؤس	۷۲	
۷- ابن عباس رضی اللہ عنہما	۷۲	
د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت	۷۷	
حدیث باب		
رجال الحدیث	۷۷	
۱- مسدد	۷۷	
۲- خالد	۷۸	
۳- حبیب بن ابی عمرہ	۷۸	
۴- عائشہ بنت طلحہ	۷۸	
۵- عائشہ بنت ابی بکر	۷۸	
د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت	۷۸	
حدیث باب		
رجال الحدیث	۷۸	
۱- اسحاق بن منصور	۷۸	
۲- عفان بن مسلم	۷۹	
۳- ہمام	۷۹	
۴- محمد بن جراحہ	۷۹	
۵- ابو حصین	۷۹	
۶- ذکوان	۷۹	
۷- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ	۷۹	
د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت	۸۰	
۲- بَابُ: أَفْضَلُ النَّاسِ مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ		
د نسخ اختلاف	۸۰	
د ترجمۃ الباب مقصد	۸۰	
د ماقبل باب سرہ سرہ ربط او مناسبت	۸۰	
د مذکورہ آیت ترجمہ	۸۱	
د مذکورہ آیت ذکر کو لو مقصد	۸۱	
حدیث باب		

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٨٢	رجال الحديث	٨٢
٨٢	١- ابواليمان	٨٢
٨٢	٢- شعيب	٨٢
٨٢	٣- الزهري	٨٢
٨٢	٤- عطاء بن يزيد الليثي	٨٢
٨٢	٥- ابوسعيد الخدري	٨٢
٨٣	خلقوسره يوخائي كيدل افضل دي كه خلوت نشيني؟	٨٣
٨٣	د جمهورود طرف نه جواب	٨٣
٨٤	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٨٤

	رجال الحديث	
٨٤	١- ابواليمان ٢- شعيب ٣- زهري	٨٤
٨٥	٤- سعيد بن المسيب	٨٥
٨٥	٥- ابوهريره رضي الله عنه	٨٥
٨٥	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٨٥

٣- باب: الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء

٨٥	د ماقبل باب سره ربط او مناسبت	٨٥
٨٥	د ترجمه الباب مقصد	٨٥
٨٦	د مذكوره تعليق تخريج	٨٦
٨٦	د مذكوره تعليق ذكر كولو مقصد	٨٦

	رجال الحديث	
٨٧	١- عبد الله بن يوسف	٨٧
٨٧	٢- مالك	٨٧
٨٧	٣- اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه	٨٧
٨٧	٤- انس بن مالك	٨٧
٨٨	حضرت ام حرام رضي الله عنها	٨٨
٨٩	يواشكال	٨٩
٨٩	جوابونه	٨٩
٩١	دليل څه دي؟	٩١
٩١	د حديث په مختلف طرق كېني تعارض	٩١
٩١	د مذكوره تعارض حل	٩١
٩٢	اشكال	٩٢
٩٢	د مذكوره اشكال جوابونه	٩٢

شماره	مضمون	صفحه
۹۳	د مذکورہ عبارت مطلب	۹۳
۹۵	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۹۵
	۴. بَاب: دَرَجَاتِ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
	يُقَالُ هَذِهِ سَبِيلِي وَهَذَا سَبِيلِي	
۹۵	د ماقبل باب سرہ ربط او مناسبت	۹۵
۹۵	د ترجمہ الباب مقصد	۹۵
۹۲	د دې عبارت د ذکر کولو مقصد	۹۲
	رجال الحديث	
۹۷	۱- يحيى بن صالح	۹۷
۹۷	۲- فليح	۹۷
۹۷	۳- هلال بن علي	۹۷
۹۷	۴- عطاء بن يسار	۹۷
۹۷	۵- ابوهريره رضي الله عنه	۹۷
۹۷	پواشکال او د هغې جوابونه	۹۷
۹۸	د فی سبیل الله مطلب	۹۸
۹۹	د جنت خومره درجې دي؟	۹۹
۱۰۰	د جنت د دوو درجومینځ کبې خومره فاصله ده؟	۱۰۰
۱۰۰	د تعارض جوابونه	۱۰۰
۱۰۲	د تعلیق ذکر کولو مقصد او تخریج	۱۰۲
۱۰۳	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۱۰۳
	رجال الحديث	
۱۰۳	۱- موسي	۱۰۳
۱۰۳	۲- جریر	۱۰۳
۱۰۳	۳- ابورجاء	۱۰۳
۱۰۳	۴- سمره	۱۰۳
	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	
	۵. بَاب: الْعُدَاةُ وَالرُّوحَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَابِ قَوْسٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ	
۱۰۳	وړاندینې باب سرہ مناسبت	۱۰۳
۱۰۴	د ترجمہ الباب مقصد	۱۰۴
	رجال الحديث	
۱۰۴	۱- معلي بن اسد	۱۰۴
۱۰۴	۲- وهيب	۱۰۴

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۳- حمید	۱۰۴
۴- انس بن مالک	۱۰۴
د حدیث لغوی تشریح	۱۰۵
د حدیث مطلب	۱۰۵
د سحر او ماننا د تخصیص وجه	۱۰۵
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۰۵

رجال الحديث

۱- ابراهیم بن المنذر	۱۰۶
۲- محمد بن فلیح	۱۰۶
۳- ابی	۱۰۶
۴- هلال بن علی	۱۰۶
۵- عبد الرحمن بن ابی عمره	۱۰۶
۶- ابوهریره <small>رضی اللہ عنہ</small>	۱۰۶
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۰۷

رجال الحديث

۱- قیصه	۱۰۷
۲- سفیان	۱۰۸
۳- ابو حازم	۱۰۸
۴- سهل بن سعد	۱۰۸
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۰۸

۶- بَابُ: الْحُورُ الْعَيْنُ وَصِفَتُهُنَّ يُحَارُ فِيهَا الظَّرْفُ شَدِيدَةً
سَوَادُ الْعَيْنِ شَدِيدَةً بَيَاضُ الْعَيْنِ وَزَوْجَانَهُمْ بِحُورٍ أَنْكَحْنَاهُمْ

ما قبل سره ربط او مناسبت	۱۰۸
د باب د ترجمې مقصد	۱۰۸
د حور العين لغوی تحقیق	۱۰۹
د مذکور عبارت مقصد	۱۰۹

رجال الحديث

۱- عبد الله بن محمد	۱۱۰
۲- معاویه بن عمرو	۱۱۰
۳- ابواسحاق	۱۱۰
۴- حمید	۱۱۰
۵- انس بن مالک <small>رضی اللہ عنہ</small>	۱۱۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۱۱۱	د شهید او غیر شهید د مرتب و فرق	۱۱۱
۱۱۱	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۱
۱۱۱	د قاب او سوط د تخصیص وجه او مراد	۱۱۱
۱۱۲	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۲

۷- باب: مَمْنَى الشَّهَادَةِ

۱۱۲	سابقه باب سره ربط	۱۱۲
۱۱۲	د ترجمه الباب مقصد	۱۱۲
	رجال الحديث	
۱۱۳	۱- ابو الیمان	۱۱۳
۱۱۳	۲- شعيب بن ابي حمزه	۱۱۳
۱۱۳	۳- الزهري	۱۱۳
۱۱۳	۴- سعيد بن المسيب	۱۱۳
۱۱۴	۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۱۱۴
۱۱۵	اشكال	۱۱۵
۱۱۵	جواب	۱۱۵
۱۱۵	آيا «والذي نفسى بيده، لو ددت» د حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> مقوله ده؟	۱۱۵
۱۱۶	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۶

رجال الحديث

۱۱۶	۱- يوسف بن يعقوب الصفار	۱۱۶
۱۱۷	۲- اسماعيل بن عليه	۱۱۷
۱۱۷	۳- ايوب	۱۱۷
۱۱۷	۴- حميد	۱۱۷
۱۱۷	۵- انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>	۱۱۷
	قوله: قال خطب النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أخذ الراية فأصيب، ثم أخذها جعفر فأصيب ثم أخذها عبد الله بن رواحة فأصيب، ثم أخذها خالد بن الوليد عن غير امرأة ففتح له	۱۱۸
	قوله: وقال ما يسرنا أنهم عندنا قال أيوب: أوقال: ما يسرهم أنهم عندنا، وعينا تذر فان	۱۱۸
۱۱۸	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۸

۸- باب: فَضِّلْ مَنْ يُصَرِّعُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمَاتَ فَيَوْمَئِذٍ

۱۱۸	د سابقه باب سره ربط	۱۱۸
۱۱۹	د ترجمه الباب مقصد	۱۱۹
	قوله: وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ النساء: ۱۰۰	۱۱۹

شمیره	مضمون	صفحہ
۱۱۹	دایت ذکر کرکولومقصد	۱۱۹
۱۱۹	ترجمة الباب سره د آیت مناسبت	۱۱۹
۱۱۹	قوله: وقم: وجب:	۱۱۹
۱۱۹	فائده	۱۱۹
	رجال الحديث	
۱۲۰	۱- عبدالله بن يوسف	۱۲۰
۱۲۰	۲- الليث	۱۲۰
۱۲۰	۳- يحيى	۱۲۰
۱۲۰	۴- محمد بن يحيى بن حبان	۱۲۰
۱۲۰	۵- انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۰
۱۲۱	۶- ام حرام بنت ملحان	۱۲۱
۱۲۱	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	۱۲۱
	۹- بَاب: مَنْ يُنْكَبُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
۱۲۱	سابقه باب سره مناسبت:	۱۲۱
۱۲۱	د ترجمي مقصد:	۱۲۱
۱۲۱	د ترجمة الباب لغوی تشریح:	۱۲۱
	رجال الحديث	
۱۲۲	۱- حفص بن عمر	۱۲۲
۱۲۲	۲- همام	۱۲۲
۱۲۲	۳- اسحاق	۱۲۲
۱۲۲	۴- انس <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۲
۱۲۲	قوله: قال: بعث النبي صلى الله عليه وسلم أقواما من بنى سليم إلى بنى عامر في سبعين:	۱۲۲
۱۲۲	يووهم او دهغني ازاله:	۱۲۲
۱۲۳	قوله: فلما قداما قال لهم خالي:	۱۲۳
۱۲۳	حضرت حرام بن ملحان	۱۲۳
۱۲۳	قوله: فقتلوهما لارجل أعرج صعد الجبل:	۱۲۳
۱۲۴	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۲۴
	رجال الحديث	
۱۲۴	۱- موسي بن اسماعيل	۱۲۴
۱۲۴	۲- ابو عوانه	۱۲۴
۱۲۴	۳- اسود بن قيس	۱۲۴
۱۲۴	۴- جندب بن سفيان	۱۲۴

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۱۲۴	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في بعض المشاهد وقد دميت إصبعة:	۱۲۴
۱۲۵	قوله: فقال: هل أنت إلا إصبع دميت: وفي سبيل الله ما لقيت:	۱۲۵
۱۲۵	يوأشكال أو ذ هفي جوابونه:	۱۲۵
۱۲۵	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۲۵

۱۰. بَاب: مَنْ يُجْرَحُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ

۱۲۲	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۲
۱۲۲	رجال الحديث:	۱۲۲
۱۲۲	۱- عبد الله بن يوسف:	۱۲۲
۱۲۲	۲- مالك:	۱۲۲
۱۲۲	۳- ابي الزناد:	۱۲۲
۱۲۲	۴- اعرج:	۱۲۲
۱۲۷	۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	۱۲۷
۱۲۷	د حديث ترجمه:	۱۲۷
۱۲۷	په حديث کښې کوم زخم مراد دي؟	۱۲۷
۱۲۷	قوله: والله أعلم بمن يكلم في سبيله:	۱۲۷
۱۲۸	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۱۲۸

۱۱. بَاب: قَوْلُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ قُلْ هَلْ تَرَى صَوْنَ بِنَا إِلَّا أَحَدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَالْحَرْبُ سِجَال

۱۲۸	ما قبل سره ربط:	۱۲۸
۱۲۸	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۸
۱۲۸	قوله: والحرب سيجال:	۱۲۸
۱۲۸	دمذ کوره جمله آیت سره ربط:	۱۲۸
۱۲۹	رجال الحديث:	۱۲۹
۱۲۹	۱- يحيى بن بكير:	۱۲۹
۱۲۹	۲- الليث:	۱۲۹
۱۲۹	۳- يونس:	۱۲۹
۱۲۹	۴- ابن شهاب:	۱۲۹
۱۲۹	۵- عبيد الله بن عبد الله:	۱۲۹
۱۲۹	۶- عبد الله بن عباس:	۱۲۹
۱۲۹	۷- ابوسفیان:	۱۲۹
۱۳۰	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۱۳۰

شماره	مضمون	صفحة
د علامه ابن المنیر ارشاد:	۱۳۰
د حافظ صاحب توجیه	۱۳۰
فائده	۱۳۰
۱۲. باب: قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا		
ما قبل سره مناسب:	۱۳۰
د ترجمه الباب مقصد:	۱۳۰
رجال الحديث		
۱- محمد بن سعید الخزازي:	۱۳۱
۲- عبد الاعلی:	۱۳۲
۳- عمرو بن زرارہ:	۱۳۲
۴- زیاد بن عبد اللہ العامري البکائي:	۱۳۲
۵- حمید الطویل:	۱۳۵
۶- انس <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۱۳۵
قوله: قال: غاب عني أنس بن النضر عن قتال بدر:	۱۳۵
حضرت انس بن النضر <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۱۳۵
قوله: فقال: يا رسول الله غبت عن أول قتال قاتلت المشركين لئن الله أشهدني قتال المشركين ليرين الله ما أصنع:	۱۳۵
قوله: فلما كان يوم أحد وانكشف المسلمون، قال: اللهم اني اعتذر اليك بما صنع هؤلاء، يعني أصحابه، وأبرأ اليك مما صنع هؤلاء، يعني المشركين، ثم تقدم، فاستقبله سعد بن معاذ:	۱۳۶
قوله: فقال: يا سعد بن معاذ، الجنة ورب النضر، اني أجد رجحان دون أحد:	۱۳۶
قوله: قال سعد: فما استطعت يا رسول الله ما صنع:	۱۳۶
قوله: قال أنس: فوجدناه بضعا وثمانين ضربة بالسيف أو طعنة برمح أو رمية بسهم ووجدناه قد قتل وقد مثل به المشركون فباعوه أحد إلا أخته بينانته:	۱۳۷
قوله: قال أنس: كنا نرى أن نظن أن هذه الآية نزلت فيه وفي أشباهه من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه، إلى آخر الآية:	۱۳۷
د حديث ترجمه	۱۳۸
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۳۸
رجال الحديث		
۱- أبو اليمان:	۱۳۸
۲- شعيب:	۱۳۸

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۳- اسماعیل	۱۳۹
۴- اخي	۱۳۹
۵- سليمان	۱۳۹
۶- محمد بن ابي عتيق	۱۳۹
۷- ابن شهاب	۱۳۹
۸- خارجه بن زيد	۱۳۹
۷- زيد بن ثابت	۱۳۹
قوله: قال: نسخْتُ الصحف في المصاحف، ففقدت آية من سورة الأحزاب كنتُ أسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ بها:	۱۳۹
قوله: فلم أجد لها إلا معزيمة بن ثابت الأنصاري:	۱۳۹
حضرت خزيمه بن ثابت الأنصاري <small>رضي الله عنه</small> :	۱۳۹
دذوا الشهادتين لقب وجه:	۱۴۰
قوله: الذي جعل رسول الله صلى الله عليه وسلم شهادته شهادة رجلين، وهو قوله:	۱۴۲
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۴۲

۱۳- بَابُ عَمَلِ صَالِحٍ قَبْلَ الْقِتَالِ

ما قبل سره مناسبت:	۱۴۲
د ترجمه مقصد:	۱۴۲
قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّوْدَاءِ إِنَّمَا تَقَاتِلُونَ بِأَعْمَالِكُمْ:	۱۴۲
: آيت مبارك تعلق دعوي سره دي نه چه دعوت سره:	۱۴۳
د ترجمة الباب سره د آيت مناسبت:	۱۴۳

رجال الحديث

۱- محمد بن عبد الرحيم	۱۴۴
۲- شبابه بن سوار الفزاري	۱۴۴
۳- اسرائيل	۱۴۴
۴- ابواسحاق	۱۴۴
۵- البراء	۱۴۴
قوله: يقول: أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجلٌ مقننٌ بالمحديد:	۱۴۴
حضرت عمرو بن ثابت <small>رضي الله عنه</small> اشکلی <small>رضي الله عنه</small> :	۱۴۵
قوله: قال: أسلم ثم قاتل: فأسلم ثم قاتل فقتل:	۱۴۶
قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: عمل قليلًا وأجر كثيرًا:	۱۴۶
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۴۶
تنبيه:	۱۴۶

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

١٤. بَاب: مَنْ أَكَاةَ سَهْمٍ غَرَبَ فَقَتَلَهُ

١٤٢	د ترجمه الباب مقصد	١٤٢
.....	رجال الحديث
١٤٧	١- محمد بن عبدالله	١٤٧
١٤٩	٢- حسين بن محمد بن بهرام تميمي	١٤٩
١٥١	٣- شيان	١٥١
١٥١	٤- قتاده	١٥١
١٥١	٥- انس بن مالك رضى الله عنه	١٥١
١٥١	قوله: أن أم الربيع بنت الدراء وهى أم حارثة بن سراقه أتت النبى صلى الله عليه وسلم:	١٥١
١٥١	يوأهمه تنبيه:	١٥١
١٥٢	قوله: حارثه بن سراقه رضى الله عنه:	١٥٢
.....	قوله: فقالت: يا نبى الله، ألا تحدثنى عن حارثة وكان قتل يوم بدر أصابه سهم غرب فإن
١٥٢	كان فى الجنة صبرت:	١٥٢
١٥٢	قوله: وإن كان غير ذلك اجتهدت عليه فى البكاء:	١٥٢
١٥٣	حديث باب نه د علامه خطابی د ژباړه جواز باندي استدلال اود هغې جواب	١٥٣
١٥٣	قوله: قال: يا أم حارثة إنما جنان فى الجنة وإن ابنك أصاب الفردوس الأعلى:	١٥٣
١٥٣	إنهما ضمير كنبى احتمالات:	١٥٣
١٥٤	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	١٥٤

١٥. بَاب: مَنْ قَاتَلَ لِيَكُونَ كَلِمَةً لِلَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

١٥٤	اختلاف نسح	١٥٤
١٥٤	ما قبل سره مناسبت:	١٥٤
١٥٤	د ترجمه الباب مقصد:	١٥٤
.....	رجال الحديث
١٥٥	١- سليمان بن حرب	١٥٥
١٥٥	٢- شعبه	١٥٥
١٥٥	٣- عمرو	١٥٥
١٥٥	٤- ابوائل	١٥٥
١٥٥	٥- ابو موسي	١٥٥
.....	قوله: قال: جاء رجل إلى النبى صلى الله عليه وسلم فقال: الرجل يقاتل للمغنم والرجل
١٥٥	يقاتل للذكر والرجل يقاتل ليرى مكانه فمن فى سبيل الله؟	١٥٥
١٥٥	رجل نه خوك مراد دي؟	١٥٥

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

١٥٦	ریاء او سمعه دواړه مذموم دی	١٥٦
١٥٦	قوله: قال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله:	١٥٦
١٥٦	حديث باب طرق مختلفه و حاصل	١٥٦
١٥٦	حضور ﷺ جواب جوامع الكلم نه دي	١٥٦
١٥٧	حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	١٥٧

١٦. بَاب: مَنْ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

١٥٧	ما قبل سره مناسبت	١٥٧
١٥٧	د ترجمه الباب مقصد	١٥٧
١٥٧	قوله: وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى مَا كَانَتْ لِأَهْلِ الْبَيْتِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْوَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيْعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ:	١٥٧
١٥٧	د آيت ترجمه	١٥٧
١٥٧	د آيت ترجمه الباب سره مطابقت:	١٥٧

رجال الحديث

١٥٨	١- اسحاق	١٥٨
١٥٨	٢- محمد بن المبارك	١٦٠
١٦٠	تنبيه	١٦٠
١٦٠	فائده:	١٦٠
١٦٠	٣- يحيى بن حمزه:	١٦٠
١٦٠	٤- يزيد بن ابي مریم:	١٦٠
١٦٠	٥- عبايه بن رافع بن خديج:	١٦٠
١٦٠	٦- ابو عبس:	١٦٠

١٦٠	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما اغبرتا قدمي في سبيل الله فتممه النار:	١٦١
١٦١	د الله تعالى په لار کښې د حرکاتو او تصرفاتو عظمت:	١٦١
١٦١	د حديث باب هم معنى نور احاديث:	١٦١
١٦١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	١٦١

١٧. بَاب: مَسَحَ الْغُبَارَ عَنِ الرَّأْسِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

١٦١	ما قبل سره ربط	١٦٢
١٦٢	د ترجمه الباب مقصد	١٦٢
١٦٢	رجال الحديث	١٦٢
١٦٢	١- ابراهيم بن موسى:	١٦٢
١٦٢	٢- عبد الوهاب:	١٦٢
١٦٢	٣- خالد:	١٦٢

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۴	عکرمه	۱۶۲
۵	ابن عباس	۱۶۳
	د حدیث ترجمه	۱۶۳
	د روایت باب د بعض اجزاء توضیح	۱۶۳
	د حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه دا روړ څوک دي؟	۱۶۳
	الفیة الباغیة: نه کومه ډله مراد ده؟	۱۶۴
	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۶۵

۱۸- بَابُ: الْغَسْلُ بَعْدَ الْحَرْبِ وَالْغَبَارِ

	ما قبل سره مناسبت:	۱۶۵
	د ترجمې مقصد:	۱۶۵
	رجال الحديث	
۱	محمد	۱۶۵
۲	عبد	۱۶۵
۳	هشام	۱۶۲
۴	عروه	۱۶۲
۵	عائشه	۱۶۲
	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما رجع يوم الخندق ووضع السلاح واغتسل فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار:	
	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۶۲

۱۹- بَابُ: فَضْلُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا

فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرَحِينَ

	ما قبل سره مناسبت	۱۶۲
	د ترجمه الباب مقصد	۱۶۷
	په ترجمه الباب کښې د مذکورہ آیات خلاصه	۱۶۷
	د حیات الشهداء حقیقت	۱۶۷
	شهداؤ ته د رزق ملاویدلو مطلب	۱۶۸
	یواشکال اود هغې جواب	۱۶۸
	رجال الحديث	
۱	اسماعیل بن عبد الله	۱۶۸
۲	مالك	۱۶۸
۳	اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه	۱۶۹
۴	حضرت انس بن مالك رضی الله عنه	۱۶۹

شمیره	مضمون	صفحه
۱۶۹	د حدیث ترجمہ	۱۶۹
۱۶۹	د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت	۱۶۹
۱۶۹	فائدہ	۱۶۹
	رجال الحديث	
۱۷۰	۱- علي بن عبدالله	۱۷۰
۱۷۰	۲- سفيان	۱۷۰
۱۷۰	۳- عمرو بن دينار المكي	۱۷۰
۱۷۰	۴- حضرت جابر بن عبدالله الانتصاري رضي الله عنهما	۱۷۰
۱۷۰	قوله: يقول: اصطحب ناس الخمر يوم أحد، ثم قتلوا شهداء:	۱۷۰
۱۷۱	قوله: فقل لسفيان: من آخر ذلك اليوم؟ قال: ليس هذا فيه:	۱۷۱
۱۷۱	د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت:	۱۷۱
	۲۰- بَاب: ظِلُّ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الشَّهِيدِ	
۱۷۲	ما قبل سره مناسبت:	۱۷۲
۱۷۲	د ترجمۃ الباب مقصد:	۱۷۲
	رجال الحديث	
۱۷۲	۱- صدقه بن الفضل:	۱۷۲
۱۷۲	۲- ابن عيينه	۱۷۲
۱۷۳	۳- محمد بن المنكدر:	۱۷۳
۱۷۳	۴- جابر بن عبدالله الانتصاري رضي الله عنهما:	۱۷۳
۱۷۳	قوله: قلت لصدقة: أفیه حتى رفع؟ قال: ربما قاله:	۱۷۳
۱۷۳	د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت:	۱۷۳
	۲۱- بَاب: تَمَيُّنُ الْمُجَاهِدِ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا	
۱۷۳	ما قبل سره ربط او مناسبت:	۱۷۳
۱۷۴	د ترجمۃ الباب مقصد:	۱۷۴
	رجال الحديث	
۱۷۴	۱- محمد بن بشار	۱۷۴
۱۷۴	۲- غندر:	۱۷۴
۱۷۴	۳- عبه:	۱۷۴
۱۷۴	۴- قتاده:	۱۷۴
۱۷۴	۵- انس	۱۷۴
۱۷۵	تنبيه	۱۷۵
۱۷۵	د حدیث: ترجمۃ الباب سره مطابقت:	۱۷۵

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قال سليمان بن داود عليهما السلام لأطوفن الليلة على مائة امرأة أتسنعن وتسنعن كلهن يأتي بفارس يجاهد في سبيل الله: ١٨١	قوله: مائة امرأة أتسنعن وتسنعن: ١٨١	١٨١
د حضرت سليمان عليه السلام د بيبيانو په تعداد كښې د رواياتو اختلاف: ١٨١	قوله: فقال له صاحبه قل: إن شاء الله: ١٨٢	١٨٢
د صاحب نه څوك مراد دې؟: ١٨٣	قوله: فلم يقل: إن شاء الله: ١٨٣	١٨٣
قوله: فلم يجعل منهن إلا امرأة واحدة جاءت بشق رجل: ١٨٣	قوله: والذي نفس محمد بيده، لو قال: إن شاء الله لجاهدوا في سبيل الله فرساناً أجمعون: ١٨٣	١٨٣
فأئده: ١٨٤	د بچي د ناقص كيدو وجه: ١٨٤	١٨٤
د بچي د ناقص كيدو وجه: ١٨٤	مودودي صاحب: او حديث باب: ١٨٥	١٨٥
رومبني وجه: ١٨٦	د ونمه وجه: ١٨٦	١٨٦
د بحث خلاصه: ١٨٧	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ١٨٧	١٨٧

٢٤. بَاب: الشَّجَاعَةُ فِي الْحَرْبِ وَالْجُبْنِ

د ترجمة الباب مقصد: ١٨٧	رجال الحديث: ١٨٧
-------------------------	------------------

١- احمد بن عبد الملك بن واقد: ١٨٧	٢- حماد بن زيد: ١٨٧
٣- ثابت بن ثنائي: ١٨٧	٤- انس <small>رضي الله عنه</small> : ١٨٨
قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم أحسن الناس وأشجيم الناس وأجود الناس: ١٨٨	د نبي عليه السلام درې صفتونه: ١٨٨
قوله: ولقد فرغ أهل المدينة فكان النبي صلى الله عليه وسلم سبقر على فرس: ١٨٨	قوله: وقال: وجدناه بحراً: ١٨٨
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ١٨٩	رجال الحديث: ١٨٩

١- أبو اليمان: ١٨٩	٢- شعيب: ١٨٩
--------------------	--------------

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

١٨٩	٣- زهري	١٨٩
١٨٩	٤- عمر بن محمد بن جبير	١٨٩
١٩٠	٥- محمد جبير	١٩٠
١٩٠	٦- جبير بن مطعم <small>رضي الله عنه</small>	١٩٠
١٩٠	قوله: أنه بينما هو يسير مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه الناس مقله من حنين:	١٩٠
١٩١	قوله: فوقف النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أعطوني ردائي، لو كان عدد هذه العظام نعباً	١٩١
١٩١	لقسمته بينكم:	١٩١
١٩٢	د كلمه نعم لغوى تحقيق	١٩٢
١٩٢	د نعم اعراب	١٩٢
١٩٢	قوله: ثم لا تجدوني بخيلاً ولا كذوباً ولا جباناً:	١٩٢
١٩٢	نفي مطلق د وصف ده د مبالغى نه ده:	١٩٢
١٩٣	د حديث فوائد:	١٩٣
١٩٣	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	١٩٣

٢٥- بَاب: مَا يَتَعَوَّذُ مِنَ الْجُبْنِ

١٩٣	ما قبل سره ربط او مناسبت:	١٩٣
١٩٣	د ترجمة الباب مقصد:	١٩٣
١٩٤	رجال الحديث	١٩٤
١٩٤	١- موسي بن اسمعيل	١٩٤
١٩٤	٢- ابو عوانه	١٩٤
١٩٤	٣- عبد الملك بن عمير	١٩٤
١٩٤	٤- عمرو بن ميمون الاودي	١٩٤
١٩٤	٥- سعد	١٩٤
١٩٤	قوله: قال: كان سعد يعلم بنيته هؤلاء الكلمات كما يعلم المعلم الغلمان الكتابة:	١٩٤
١٩٥	قوله: ويقول: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يدعوهم من دبر الصلاة:	١٩٥
١٩٥	قوله: اللهم اني أعوذ بك من الجبن، وأعوذ بك أن أزدل العبر، وأعوذ بك من فتنة الدنيا،	١٩٥
١٩٥	وأعوذ بك من عذاب القبر:	١٩٥
١٩٥	قوله: فحدثت به مصعباً فصدقته:	١٩٥
١٩٦	فأنده:	١٩٦
١٩٦	تنبيه:	١٩٦
١٩٦	رجال الحديث	١٩٦
١٩٦	١- مسدد	١٩٦
١٩٦	٢- معتمر	١٩٦

شمیره	مضمون	صفحه
٣٠٠	ابی ١٩٧	١٩٧
٣٠١	انس بن مالک <small>رضی اللہ عنہ</small> ١٩٧	١٩٧
٣٠٢	قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اللهم اني أعوذ بك من العجز والكل والجبن والهرم، وأعوذ بك من فتنة المحيا والمات، وأعوذ بك من عذاب القبر: ١٩٧	١٩٧
٣٠٣	د حديث شريف ذكر انو الفاظ ووضاحت: ١٩٧	١٩٧
٣٠٤	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ١٩٨	١٩٨
٣٠٥	٢٢. باب: مَنْ حَدَّثَ بِمَشَاهِدِهِ فِي الْحَرْبِ	
٣٠٦	ما قبل سره مناسبت: ١٩٨	١٩٨
٣٠٧	د ترجمه الباب مقصد: ١٩٨	١٩٨
٣٠٨	قوله: قَالَ أَبُو عُمَرَ عَنْ سَعْدٍ: ١٩٨	١٩٨
٣٠٩	رجال الحديث: ١٩٩	١٩٩
٣١٠	١- قتبه بن سعيد: ١٩٩	١٩٩
٣١١	٢- حاتم: ١٩٩	١٩٩
٣١٢	٣- محمد بن يوسف: ١٩٩	١٩٩
٣١٣	٤- السائب بن يزيد: ١٩٩	١٩٩
٣١٤	قوله: قَالَ: سمعت طلحة بن عبيد الله وسعدا والمقداد بن الأسود وعبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہم، فإسمعت أحدا منهم يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: ١٩٩	١٩٩
٣١٥	د صحابه كرامو په روايت حديث كنبی د احتياط وجه: ١٩٩	١٩٩
٣١٦	قوله: إلا أني سمعت طلحة يحدث عن يوم أحد: ٢٠٠	٢٠٠
٣١٧	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٢٠٠	٢٠٠
٣١٨	٢٧. باب: وَجُوبُ النَّفِيرِ وَمَا يَجِبُ مِنَ الْجِهَادِ وَالنِّيَّةِ	
٣١٩	ما قبل سره ربط او مناسبت: ٢٠٠	٢٠٠
٣٢٠	د ترجمه الباب مقصد: ٢٠٠	٢٠٠
٣٢١	د نبی كريم <small>ﷺ</small> په زمانه كنبی د جهاد حه حكم وو: ٢٠١	٢٠١
٣٢٢	د رومي آيت ترجمه او تشريح: ٢٠٢	٢٠٢
٣٢٣	قوله: وقوله: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ آنَا اقْلَتَمُ إِلَى الْأَرْضِ؟ أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ... قدير: ٢٠٣	٢٠٣
٣٢٤	د دوئم آيت ترجمه او تشريح: ٢٠٣	٢٠٣
٣٢٥	يو سوال او د هغې جوابونه: ٢٠٣	٢٠٣
٣٢٦	قوله: يُذَكِّرُ عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ الْفَرَوَائِيَّ [النساء: ٤١] سَرَايَا مُتَفَرِّقِينَ يَقَالُ أَحَدُ الثُّبَاتِ ثُبَةً: ٢٠٤	٢٠٤
٣٢٧	د مذكوره تعليق تخريج: ٢٠٤	٢٠٤

شمیره	مضمون	صفحه
.....	دمذکوره تعلیق مطلب	٢٠٤
.....	قوله: يقال واحد الثبات ثبة:	٢٠٤
.....	رجال الحديث	٢٠٥
.....	١- عمرو بن علي	٢٠٥
.....	٢- يحيي	٢٠٥
.....	٣- سفيان	٢٠٥
.....	٤- منصور	٢٠٥
.....	٥- مجاهد	٢٠٥
.....	٦- طاؤس	٢٠٦
.....	٧- ابن عباس	٢٠٦
.....	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم الفتح: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية:	٢٠٦
.....	قوله: وإذا استنفرتم فأنفروا:	٢٠٦
.....	قوله: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية:	٢٠٦
.....	فائده:	٢٠٦
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٠٧
.....	٢٨- بَابُ: الْكَافِرُ يَقْتُلُ الْمُسْلِمَ ثُمَّ يُسْلِمُ فَيُسَدِّدُ بَعْدَ وَيَقْتُلُ	٢٠٧
.....	ما قبل سره ربط:	٢٠٧
.....	د ترجمه الباب مقصد:	٢٠٧
.....	اختلاف نسخ:	٢٠٧
.....	رجال الحديث	٢٠٨
.....	١- عبد الله بن يوسف	٢٠٨
.....	٢- مالك	٢٠٨
.....	٣- ابو الزناد	٢٠٨
.....	٤- الاعرج	٢٠٨
.....	٥- ابو هريره:	٢٠٨
.....	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يضحك الله إلى رجلين:	٢٠٨
.....	د الله تعالى د طرف نه د ضحك د نسبت توضيح	٢٠٨
.....	قوله: يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة:	٢٠٩
.....	قوله: يقاتل هذا في سبيل الله فيقتل:	٢٠٩
.....	د قاتل نه مراد مسلمان يا كافر؟	٢١٠
.....	قوله: ثم يتوب الله على القاتل فيستشهد:	٢١٠

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢١١	فائده:	٢١١
٢١١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢١١
	رجال الحديث	
٢١١	١- حميدي:	٢١١
٢١١	٢- سفيان:	٢١١
٢١٢	٣- الزهري:	٢١٢
٢١٢	٤- عنبسة بن سعيد:	٢١٢
٢١٣	٥- ابوهريره:	٢١٣
	قوله: قال: أنيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخير بعد ما افتحوها، فقلت: يا رسول الله، أسهم لي:	٢١٣
٢١٣	يو تعارض اود هغې جواب:	٢١٣
٢١٤	قوله: فقال بعض بني سعيد بن العاص: لاتسهم له يا رسول الله:	٢١٤
٢١٤	قوله: ايان بن سعيد:	٢١٤
٢١٤	د اسلام قبلو لوسبب:	٢١٤
٢١٥	قوله: أسبل وأقبل ولا تخف أحد أبو سعيد أعزة الحرم:	٢١٥
٢١٦	قوله: فقال أبوهريرة: هذا قاتل ابن قوئل:	٢١٦
٢١٧	قوله: حضرت نعمان بن قوئل <small>رضي الله عنه</small> :	٢١٧
	قوله: فقال ابن سعيد بن العاص: واعجب لوبر تدلي علينا من قدومضان ينعى على قتل رجل مسلم، أكرمه الله على يدي ولم يهني على يديه:	٢١٧
٢١٨	قوله: قال: فلا أدري أسهم له أم لم يسهم له:	٢١٨
٢١٨	قوله: قال سفيان: وحديثه السعدي عن جدة عن أبي هريرة:	٢١٨
٢١٨	قوله: قال أبو عبد الله: السعدي: عمرو بن يحيى:	٢١٨
٢١٨	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢١٨

٢٩- باب: مَنْ اخْتَارَ الْغَزْوَ عَلَى الصَّوْمِ

٢١٨	د ترجمه الباب مقصد:	٢١٨
	رجال الحديث	
٢١٩	١- آدم:	٢١٩
٢١٩	٢- شعبه:	٢١٩
٢١٩	٣- ثابت البناني:	٢١٩
٢١٩	٤- انس بن مالك:	٢١٩
٢١٩	قوله: قال كان أبو طلحة لا يصوم على عهد النبي صلى الله عليه وسلم من أجل الغزو:	٢١٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٢٠	قوله: فلما قبض النبي صلى الله عليه وسلم لم أراه مفطراً إلا يوم فطر أو أضعى:	٢٢٠
٢٢١	وحضرت ابو طلحة ذمذكوره عمل وجه:	٢٢١
٢٢١	و حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٢١

٣٠- بَاب: الشَّهَادَةُ سَبْعَ سِوَى الْقَتْلِ

٢٢١	د ترجمه الباب مقصد:	٢٢١
-----	---------------------	-----

	رجال الحديث	
٢٢١	١- عبدالله بن يوسف:	٢٢١
٢٢٢	٢- مالك:	٢٢٢
٢٢٢	٣- سمي:	٢٢٢
٢٢٢	٤- ابو صالح:	٢٢٢
٢٢٢	٥- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	٢٢٢

	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الشهداء خمسة: المطعون، والمبطون، والغريق،	
٢٢٢	وصاحب الهدم، والشهيد في سبيل الله:	٢٢٢
٢٢٢	د شهداؤ به تعداد كنبی اختلاف:	٢٢٢
٢٢٣	د رواياتو به مينخ كنبی تطبيق:	٢٢٣
٢٢٣	د شهيد تعريف او حديث باب:	٢٢٣
٢٢٤	و حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٢٤

	رجال الحديث	
٢٢٢	١- بشر بن محمد:	٢٢٢
٢٢٢	٢- عبدالله:	٢٢٢
٢٢٢	٣- عاصم:	٢٢٢
٢٢٢	٤- حفصه بنت سيرين:	٢٢٢
٢٢٢	٥- انس بن مالك:	٢٢٢
٢٢٢	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الطاعون شهادة لكل مسلم:	٢٢٢
٢٢٢	و حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٢٢

٣١- بَاب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ

٢٢٧	د ترجمه الباب مقصد:	٢٢٧
-----	---------------------	-----

	رجال الحديث	
٢٢٧	١- ابو الوليد:	٢٢٧
٢٢٧	٢- شعبه:	٢٢٧

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٢٧ ٣- ابواسحاق

٢٢٧ ٤- البراء

٢٢٨ قوله: يقول: لما نزلت فلا يستوى القاعدون من المؤمنين؛ دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم زيداً: ٢٢٨

قوله: فجاء بكتف فكتبها: ٢٢٨

قوله: وشكا ابن امرئكم مرضارته، فنزلت فلا يستوى القاعدون من المؤمنين غير أولى الضم: ٢٢٨

رجال الحديث

٢٢٩ ١- عبد العزيز بن عبد الله

٢٢٩ ٢- ابراهيم بن سعد بن الزهري

٢٢٩ ٣- صالح بن كيسان

٢٢٩ ٤- ابن شهاب

٢٢٩ ٥- سهل بن سعد الساعدي

٢٢٩ ٦- مروان بن الحكم

٢٢٩ ٧- زيد بن ثابت

قوله: أنه قال: رأيت مروان بن الحكم جالساً في المسجد، فأقبلت حتى جلست إلى جنبه، ٢٢٩

فأخبرنا أن زيد بن ثابت أخبره: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أملى عليّ... الخ ٢٢٩

قوله: قال: فجاء ابن امرئكم وهو ممسكاً عليّ، فقال: يا رسول الله، لو استطعت الجهاد لجاهدت: ٢٣٠

قوله: وكان رجلاً أعمى، فأنزل الله تعالى على رسوله صلى الله عليه وسلم وفخذة على فخذى، ٢٣٠

فثقلت عليّ حتى خفت أن ترصّ فخذى، ثم سرى عنه: ٢٣١

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٣١

حل كلمات مشكله: ٢٣١

٣٢- بَاب: الصَّبْرِ عِنْدَ الْقِتَالِ

٢٣١ د ترجمة الباب مقصد:

رجال الحديث

٢٣٢ ١- عبد الله بن محمد

٢٣٢ ٢- معاوية بن عمرو

٢٣٢ ٣- ابواسحاق

٢٣٢ ٤- موسى بن عقبه

٢٣٢ ٥- سالم أبو النصر

٢٣٢ ٦- عبد الله بن أبي أوفى

قوله: أن عبد الله بن أبي أوفى كتب فقراته: إن رسول الله ﷺ قال: إذا القيموهم فأصبروا: ٢٣٢

صبرد الله تعالى د بركت د حصول ذريعه ده: ٢٣٢

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ٢٣٣

٣٣. بَابُ: التَّحْرِیضُ عَلَى الْقِتَالِ

د ترجمه الباب مقصد ٢٣٣

د آیت مبارک د ذکر کولو وجه ٢٣٣

رجال الحديث ٢٣٣

١- عبد الله بن محمد ٢٣٤

٢- معاوية بن عمرو ٢٣٤

٣- ابواسحاق ٢٣٤

٤- حميد ٢٣٤

٥- انس بن مالك ٢٣٤

قوله: يقول: خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الخندق: ٢٣٤

قوله: فإذا المهاجرون والأنصار يجهفون في غداة باردة، فلم يكن لهم عبيد يعملون ذلك لهم: ٢٣٤

داپورته ذکر شوی اشعار په رجزیه انداز کښې د لوستلو حکمت ٢٣٥

فائده: ٢٣٥

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ٢٣٥

٣٤. بَابُ: حَقْرُ الْخَنْدَقِ

د ترجمه الباب مقصد ٢٣٥

رجال الحديث ٢٣٦

١- ابو معمر ٢٣٦

٢- عبد الوارث ٢٣٦

٣- عبد العزيز ٢٣٦

٤- انس ٢٣٦

قوله: جعل المهاجرون والأنصار يجهفون الخندق حول المدينة، وينقلون التراب على متونهم: ٢٣٦

حول المدينة نه څه مراد دي؟ ٢٣٦

قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يحيمهم ويقول: ٢٣٧

يواشكال اود هغي جواب ٢٣٨

رجال الحديث ٢٣٨

١- ابو الوليد ٢٣٨

٢- شعبه ٢٣٨

٣- ابواسحاق ٢٣٨

٤- البراء ٢٣٨

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم ينقل ويقول: لولا أنت ما اهتدينا: ٢٣٨

رجال الحديث: ٢٣٩

١- حفص بن عمر ٢٣٩

قوله: قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأربعاء ينقل التراب، وقد وارى التراب بياض بطنه: ٢٣٩

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٤٠

٣٥- بَابُ مَنْ حَبَسَهُ الْعُدْرُ عَنْ الْغَزْوِ

د ترجمة الباب مقصد: ٢٤٠

د عذر تعريف: ٢٤٠

رجال الحديث: ٢٤٠

١- احمد بن يونس: ٢٤٠

٢- زهير: ٢٤٠

٣- حميد: ٢٤٠

٤- انس: ٢٤١

قوله: قال: رجعنا من غزوة تبوك مع النبي صلى الله عليه وسلم: ٢٤١

رجال الحديث: ٢٤١

١- سليمان بن حرب: ٢٤١

٢- حماد: ٢٤١

٣- حميد ٤- انس: ٢٤١

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزاة، فقال: أن أقواما بالمدينة خلفنا ما

سلكنا شعبا ولا واديا إلا وهم معنا فيه: ٢٤١

قوله: إلا وهم معنا فيه: ٢٤٢

قوله: حبسهم العذر: ٢٤٢

قوله: وقال موسى: حدثنا حماد عن حميد عن موسى بن أنس عن أبيه قال النبي صلى

الله عليه وسلم: ٢٤٢

د تعليق تخريج: ٢٤٢

قوله: قال أبو عبد الله: الأول أصح: ٢٤٣

د مذكوره تعليق مقصد: ٢٤٣

فائدة: ٢٤٣

يوه بله فائده: ٢٤٣

ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٤٣

شمیرہ	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

۳۶- بَاب: فَضْلِ الصَّوْمِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۲۴۴	ترجمة الباب مقصد:	۲۴۴
۲۴۴	یوتعارض او ذہبی جواب:	۲۴۴
	رجال الحديث:	
۲۴۴	۱- اسحاق بن نصر:	۲۴۴
۲۴۴	۲- عبدالرزاق:	۲۴۴
۲۴۵	۳- ابن جریج:	۲۴۵
۲۴۵	۴- یحییٰ بن سعید:	۲۴۵
۲۴۵	۵- سہیل بن ابی صالح:	۲۴۵
۲۴۸	۶- نعمان بن ابی عیاش:	۲۴۸
۲۴۸	۷- ابوسعید الخدری:	۲۴۸
	قوله: قال: سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول: من صام یوما فی سبیل اللہ بعد اللہ وجہہ	
۲۴۸	عن الناریسین خریفا:	۲۴۸
۲۴۸	د مباعده نہ خہ مراد دی؟:	۲۴۸
۲۴۹	د دوزخ نہ بہ رڑوہ دار لرې کولې شی کہ د هغه مخ؟:	۲۴۹
۲۴۹	پہ روایاتو کښې اختلاف او په هغې کښې تطبیق او ترجیح:	۲۴۹
۲۵۰	تنبیہ:	۲۵۰
۲۵۱	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	۲۵۱

۳۷- بَاب: فَضْلِ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۲۵۱	ترجمة الباب مقصد:	۲۵۱
	رجال الحديث:	
۲۵۱	۱- سعد بن حفص:	۲۵۱
۲۵۱	۲- شیبان:	۲۵۱
۲۵۱	۳- یحییٰ:	۲۵۱
۲۵۱	۴- ابوسلمہ:	۲۵۱
۲۵۱	۵- ابوہریرہ <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۲۵۱
	قوله: عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال: من أنفق زوجین فی سبیل اللہ دعاہ خزنة الجنة،	
۲۵۲	کل خزنة بآب: أي فل، هلم:	۲۵۲
۲۵۲	د آی فل: تحقیق نحوی:	۲۵۲
۲۵۲	قوله: قال أبو بکر: یا رسول اللہ، ذلک الذی لاتوی علیہ:	۲۵۲
۲۵۳	قوله: فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم: أنى لأرجوان تكون منهم:	۲۵۳

شماره	مضمون	صفحه
٢٥٣	د روایاتویه مینخ کنی تعارض اود هغی حل	٢٥٣
٢٥٣	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٥٣
	رجال الحديث	
٢٥٤	١- محمد بن سنان	٢٥٤
٢٥٤	٢- فلیح	٢٥٤
٢٥٤	٣- هلال	٢٥٤
٢٥٤	٤- عطاء بن یسار	٢٥٤
٢٥٤	٥- ابوسعید الخدری <small>رضی اللہ عنہ</small>	٢٥٤
٢٥٥	تنبیه	٢٥٥
٢٥٥	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٥٥
	٣٨- بَاب: فَضِّلْ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا أَوْ خَلَقَهُ بِخَيْرٍ	
٢٥٥	د ترجمه الباب مقصد	٢٥٥
	رجال الحديث	
٢٥٥	١- ابو معمر	٢٥٥
٢٥٥	٢- عبد الوارث	٢٥٥
٢٥٦	٣- حسین	٢٥٦
٢٥٦	٤- یحیی	٢٥٦
٢٥٦	٥- ابوسلمه	٢٥٦
٢٥٦	٦- بسر بن سعید	٢٥٦
٢٥٦	٧- زید بن خالد	٢٥٦
	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من جهز غازيًا فإني سبيل الله فقد غزا، ومن خلف غازيًا فإني سبيل الله فقد غزا:	
٢٥٦	د تجهیز نه څه مراد دی؟	٢٥٦
٢٥٦	یواشکال اود هغی جواب	٢٥٦
٢٥٧	قوله: فقد غزا:	٢٥٧
٢٥٨	فائده	٢٥٨
٢٥٨	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٥٨
	رجال الحديث	
٢٥٨	١- موسی بن اسماعیل	٢٥٨
٢٥٨	٢- همام	٢٥٨
٢٥٨	٣- اسحاق بن عبدالله	٢٥٨
٢٥٩	٤- انس	٢٥٩

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يدخل بيتاً بالمدينة غير بيت أم سليم إلا على أزواجه: ٢٥٩		
دخول نه مراد خه دی؟ ٢٥٩		
دکثرت دخول علت او وجه ٢٥٩		
حضرت ام سليم رضی الله عنها ٢٥٩		
قوله: فقال: إني أرحم قتل أخوها معي: ٢٢٠		
یواشکال اود هغی جواب ٢٢٠		
یوسوال اود هغی جواب ٢٢٠		
د علامه قرطبی <small>رحمته الله</small> یو تسامح ٢٢٠		
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ٢٢١		
د علامه گنگوهی <small>رحمته الله</small> یو لطیفه ترجمه ٢٢١		

٣٩- باب: التَّحْنُطُ عِنْدَ الْقِتَالِ

د تحنط معنی: ٢٢١		
د ترجمه الباب مقصد: ٢٢٢		
د حنوط په استعمال کښې حکمتونه: ٢٢٢		

رجال الحديث

١- عبد الله بن عبد الوهاب: ٢٢٣		
٢- خالد بن حارث: ٢٢٣		
٣- ابن عون: ٢٢٣		
٤- موسي بن انس: ٢٢٣		
٥- انس: ٢٢٣		
٦- ثابت بن قيس: ٢٢٣		
فضائل او مناقب: ٢٢٥		
شهادت: ٢٢٥		
یوه عجيبه واقعه: ٢٢٦		
قوله: قال: وذكر يوم اليمامة: ٢٢٦		
قوله: يمامه: ٢٢٦		
قوله: قال: أتى أنس ثابت بن قيس، وقد حصر عن فخذيه: ٢٢٧		
ران ستر دي که نه؟ ٢٢٧		
قوله: وهو يتحنط، فقال: يا عمر، ما يحسبك أن لا تجيء؟ ٢٢٨		
د أن لاتیجی ء د اعراب تحقیق ٢٢٨		
قوله: قال: الآن يا ابن أخي، وجعل يتحنط. یعنی من الحنوط: ٢٢٨		

شمیره	مضمون	صفحه
٢٦٩	قوله: فقال: هكذا عن وجوهنا حتى نضارب القوم:	٢٦٩
٢٦٩	قوله: ما هكذا كنا نعمل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم:	٢٦٩
٢٧٠	فقه الحديث:	٢٧٠
٢٧٠	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٧٠
٢٧٠	قوله: رواه حماد عن ثابت عن أنس:	٢٧٠
٢٧٠	د مذكوره تعليق تخريج:	٢٧٠
٢٧٠	د مذكوره تعليق مقصد:	٢٧٠

٤٠- بَابُ: فَضْلِ الطَّلِيعَةِ

٢٧١	د طليعة: مطلب:	٢٧١
٢٧١	د ترجمة الباب مقصد:	٢٧١

رجال الحديث

٢٧١	١- ابو نعيم:	٢٧١
٢٧١	٢- سفيان:	٢٧١
٢٧١	٣- محمد بن منكر:	٢٧١
٢٧٢	٤- جابر:	٢٧٢

٢٧٢	قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتيني بخبر القوم يوم الأحزاب:	٢٧٢
-----	--	-----

٢٧٢	قوله: قال الزبير: أنا، ثم قال: من يأتيني بخبر القوم؟ قال الزبير: أنا:	٢٧٢
-----	---	-----

٢٧٢	نبي كريم ﷺ خوخل ترغيب ورکړو؟:	٢٧٢
-----	-------------------------------------	-----

٢٧٣	ترغيب نبي به يوځای ورکړو که مختلفو ځايونو کښي؟:	٢٧٣
-----	---	-----

٢٧٣	د بنو قريظه دخبر راوړلو دپاره کوم صحابي تلې وو؟:	٢٧٣
-----	--	-----

٢٧٤	د نبي كريم ﷺ ترغيب او د نورو صحابه کرامو سکوت:	٢٧٤
-----	--	-----

٢٧٤	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن لكل نبي حوارياً، وحواري الزبير:	٢٧٤
-----	---	-----

٢٧٤	د حواری معنی:	٢٧٤
-----	---------------------	-----

٢٧٥	حضرت زبير رضی اللہ عنہ ته د حواری ونيلو وجه:	٢٧٥
-----	--	-----

٢٧٥	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٧٥
-----	--	-----

٤١- بَابُ: هَلْ يُبْعَثُ الطَّلِيعَةُ وَحْدَهُ

٢٧٥	د ترجمة الباب مقصد:	٢٧٥
-----	---------------------------	-----

رجال الحديث

٢٧٢	١- صدقه:	٢٧٢
٢٧٢	٢- ابن عيينه:	٢٧٢
٢٧٢	٣- ابن المنكر:	٢٧٢

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٧٢	٤- جابر بن عبد الله	٢٧٢
٢٧٢	قوله: قال: ندب النبي صلى الله عليه وسلم الناس:	٢٧٢
٢٧٢	قوله: قال صدقة: أظنه يوم الخندق:	٢٧٢
٢٧٢	قوله: فاندب الزبير:	٢٧٢
٢٧٧	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٧٧

٤٢- بَاب: سَقَرِ الْإِثْنَيْنِ

٢٧٧	د ترجمه الباب مقصد:	٢٧٧
	رجال الحديث:	
٢٧٨	١- احمد بن يونس:	٢٧٨
٢٧٨	٢- ابو شهاب:	٢٧٨
٢٧٨	٣- خالد الحذاء:	٢٧٨
٢٧٨	٤- ابو قلابه:	٢٧٨
٢٧٩	٥- مالك بن حويرث:	٢٧٩
٢٧٩	تنبيه:	٢٧٩
٢٧٩	دا حديث د ترجمه الباب په ذيل كښي د ذكر كولو مقصد:	٢٧٩
٢٧٩	د امام داودي غلط فهمي او د هغې وضاحت:	٢٧٩
٢٨٠	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٨٠

٤٣- بَاب: الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

٢٨٠	د ترجمه الباب مقصد:	٢٨٠
	رجال الحديث:	
٢٨٠	١- عبد الله بن مسلمه:	٢٨٠
٢٨٠	٢- مالك:	٢٨٠
٢٨٠	٣- نافع:	٢٨٠
٢٨٠	٤- عبد الله بن عمر:	٢٨٠
٢٨١	قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة:	٢٨١
٢٨١	د خيل نه څه مراد دي؟	٢٨١
٢٨١	د نواصي مطلب او د دي مراد:	٢٨١
٢٨٢	د الخير نه څه مراد دي؟	٢٨٢
٢٨٢	تنبيه:	٢٨٢
٢٨٣	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٨٣
	رجال الحديث:	
٢٨٣	١- حفص بن عمر:	٢٨٣

شُمیره	مضمون	صفحه
--------	-------	------

٢٨٣	٢- شعبه	٢٨٣
٢٨٣	٣- حصین	٢٨٣
٢٨٣	٤- ابن ابی السفر	٢٨٣
٢٨٤	٥- الشعبي	٢٨٤
٢٨٤	٦- عروه بن الجعد	٢٨٤
٢٨٥	تنبيه	٢٨٥
٢٨٥	قوله: قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد:	٢٨٥
٢٨٥	د مذكوره تعليق تخريج	٢٨٥
٢٨٥	د مذكوره تعليق مقصد	٢٨٥
٢٨٥	صحیح کوم دی؟	٢٨٥
٢٨٦	یوه تنبيه	٢٨٦
٢٨٦	قوله: تابعه مسد عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد:	٢٨٦
٢٨٦	د مذكوره عبارت مقصد	٢٨٦
	رجال الحديث	
٢٨٦	١- مسدد	٢٨٦
٢٨٦	٢- يحيى	٢٨٦
٢٨٦	٣- شعبه	٢٨٦
٢٨٦	٤- ابو التياح	٢٨٦
٢٨٧	٥- انس بن مالك	٢٨٧
٢٨٧	قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: البركة في نواصي الخيل:	٢٨٧
٢٨٧	في نواصي الخيل: د خه خيز سره متعلق دي	٢٨٧
٢٨٧	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	٢٨٧
٢٨٧	فائده	٢٨٧

٤٤. بَاب: الْجِهَادُ مَا ضِ مَعَ الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

٢٨٧	د ترجمة الباب مقصد	٢٨٧
٢٨٨	قوله: يَقُولُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ:	٢٨٨
٢٨٨	د استدلال وجه	٢٨٨
٢٨٨	قوله: قال أحمد بن حنبل: وفقه هذا الحديث أن الجهاد مع كل إمام إلى يوم القيامة:	٢٨٨
	رجال الحديث	
٢٨٩	١- ابو نعيم	٢٨٩
٢٨٩	٢- زكريا	٢٨٩
٢٨٩	٣- عامر	٢٨٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٨٩ ٤. عروه البارقی

٢٨٩ تنبيه

٢٨٩ فائده

٢٨٩ د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت

٢٨٩ د يوجماعت ټول كسان صالح او نيك كيدل ضروري نه دی

٤٥- بَاب: مَنْ احْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

٢٩٠ د ترجمه الباب مقصد

٢٩٠ قوله: لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ:

رجال الحديث

٢٩١ ١- علي بن حفص

٢٩١ ٢- ابن المبارك

٢٩١ ٣- طلحه بن ابي سعيد

٢٩٢ ٤- سعيد المقبري

٢٩٣ ٥- ابوهريره

٢٩٣ قوله: يقول: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من احتبس فرساً في سبيل الله

٢٩٣ د احتبس: صرفي او نحوي تحقيق

٢٩٣ قوله: إيماناً بالله:

٢٩٣ قوله: تصديقاً بوعده:

٢٩٤ به اسونو د خوړلو څكلو فضائل

٢٩٤ د حديث فوائد

٢٩٥ د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت

٤٦- بَاب: اسْمُ الْقَرَسِ وَالْحِمَارِ

٢٩٥ د ترجمه الباب مقصد

٢٩٥ د نوم ايخودلو حكمت

رجال الحديث

٢٩٦ ١- محمد بن ابي بكر

٢٩٦ ٢- فضيل بن سليمان

٢٩٦ ٣- ابو حازم

٢٩٦ ٤- عبد الله

٢٩٦ ٥- ابو قتاده

٢٩٦ تنبيه

شماره	مضمون	صفحه
٢٩٢	قوله فركب فرساً يقال لها: الجرادة:	٢٩٢
٢٩٢	د هغه اس نوم څه وو؟	٢٩٢
٢٩٢	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٩٢
	رجال الحديث	
٢٩٧	١ - علي بن عبد الله بن جعفر	٢٩٧
٢٩٧	٢ - معن بن عيسى	٢٩٧
٢٩٧	٣ - أبي بن عباس	٢٩٧
٢٩٨	٤ - عباس بن سهل	٢٩٨
٢٩٨	٥ - سهل بن سعد	٢٩٨
٢٩٨	قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم في حائط فارس يقال له: اللخيف:	٢٩٨
٢٩٨	د لحيف ضبط او معنى	٢٩٨
٢٩٩	قوله: قال أبو عبد الله: وقال بعضهم: اللخيف:	٢٩٩
٢٩٩	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٩٩
	رجال الحديث	
٣٠٠	١ - اسحاق بن ابراهيم	٣٠٠
٣٠٠	٢ - يحيى بن آدم	٣٠٠
٣٠٠	٣ - أبو الأحوص	٣٠٠
٣٠١	قوله: عمار بن رزيق:	٣٠١
٣٠٣	٤ - أبي اسحاق	٣٠٣
٣٠٣	٥ - عمرو بن ميمون	٣٠٣
٣٠٣	٦ - معاذ	٣٠٣
٣٠٣	قوله: قال: كنت رد النبي صلى الله عليه وسلم على حمار يقال له: عفير:	٣٠٣
٣٠٤	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٠٤
	رجال الحديث	
٣٠٥	١ - محمد بن بشار	٣٠٥
٣٠٥	٢ - غندر	٣٠٥
٣٠٥	٣ - شعبه	٣٠٥
٣٠٥	٤ - قتاده	٣٠٥
٣٠٥	٥ - انس بن مالك	٣٠٥
٣٠٥	قوله: قال: كان فرع بالمدينة، فاستعار النبي صلى الله عليه وسلم فرساً يقال له: المندوب:	٣٠٥
٣٠٥	قوله: فقال: ما رأينا من فرع، وإن وجدناه ليمراً:	٣٠٥
٣٠٦	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٠٦

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤٧- بَاب: مَا يُدْكَرُ مِنْ شُؤْمِ الْفَرَسِ

٣٠٦ د بَاب د ترجمه مقصد

رجال الحديث

٣٠٦ ١- ابواليمان

٣٠٧ ٢- شعيب

٣٠٧ ٣- الزهري

٣٠٧ ٤- سالم بن عبدالله

٣٠٧ ٥- عبدالله بن عمر رضي الله عنهما

٣٠٧ اخبرني سالم

٣٠٧ قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: انما الشؤم في ثلاثة: في الفرس

رجال الحديث

٣٠٨ ١- عبدالله بن مسلمة

٣٠٨ ٢- مالك

٣٠٨ ٣- ابو حازم

٣٠٨ ٤- سهل بن سعد الساعدي

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ان كان في شئ ففس المرأة والفرس

٣٠٨ والمسنن

٣٠٨ يوسوال اود هغي جوابونه

٣١٠ خاص د دي دريو خيزونو ذكر كولو وجه

٣١٠ آيا شؤم مذکور په دي دريو خيزونو كيني محصور دي؟

٣١١ قوله: عن زينب بنت ام سلمة عن ام سلمة انها حدثت بهذه الثلاثة وزادت فيهن والسيف

٣١١ د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت

٣١١ تنبيه

٤٨- بَاب: الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ

٣١١ د ترجمه الباب مقصد

٣١٢ آيا اسونه هم په دي دريو قسمونو كيني منحصر دي؟

٣١٣ قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَالْخَيْلُ وَالْبَعَالُ وَالْخَيْرُ لَتَرْكَبُوها وَزِينَةٌ وَمَتَلَقُونَ

٣١٣ فائده

رجال الحديث

٣١٤ ١- عبدالله بن مسلمة

٣١٤ ٢- مالك

شُمیره	مضمون	صفحه
--------	-------	------

٣١٤	٣- زید بن اسلم	٣١٤
٣١٤	٤- ابوصالح السمان	٣١٤
٣١٤	٥- ابوهریره <small>رضی اللہ عنہ</small>	٣١٤
٣١٤	قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الخيل لثلاثة:	٣١٤
٣١٤	د اسونود در یوقسمونو په مینځ کښې د حضر وجه	٣١٤
٣١٤	د حدیث باب ترجمه	٣١٤
٣١٥	یوڅو ضروری فوائد	٣١٥
٣١٢	قوله: فقال: ما انزل علي فيها الا هذه الآية الجامعة الفاذة:	٣١٢
٣١٢	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣١٢

٤٩- بَاب: مَنْ ضَرَبَ دَابَّةَ غَيْرِهِ فِي الْغَزْوِ

٣١٢	د ترجمه الباب مقصد	٣١٢
	رجال الحديث	
٣١٧	١- مسلم	٣١٧
٣١٧	٢- ابو عقيل	٣١٧
٣١٧	٣- ابوالماتوكل الناجي	٣١٧
٣١٧	٤- جابر بن عبد الله	٣١٧
٣١٧	قوله: قال: سافرت معه في بعض اسفاره - قال ابو عقيل: لا ادري غزوة امر عمره:	٣١٧
٣١٧	دا پورتنې سفر د غزوې ووكه د عمرې؟	٣١٧
٣١٧	دا كومه غزوه وه؟	٣١٧
٣١٨	د غزوه ذات الرقاع په راجع كيدو دلائل:	٣١٨
٣١٩	قوله: قال جابر: فاقبلنا وانا على جمل لى ارمك ليس فيه شية والناس خلفى:	٣١٩
٣١٩	د ارمك معنى	٣١٩
٣١٩	د شية معنى	٣١٩
٣١٩	تنبيه	٣١٩
٣١٩	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣١٩
٣١٩	فائده	٣١٩

٥٠- بَاب: الرُّكُوبُ عَلَى الدَّابَّةِ الصَّعْبَةِ وَالْفُحُولَةِ مِنَ الْخَيْلِ

٣٢٠	د ترجمه الباب مقصد	٣٢٠
٣٢١	د علامه عینی او علامه گنگوہی (رحمهما اللہ) رائی	٣٢١
٣٢١	د حضرت شیخ الحدیث رائی	٣٢١
٣٢١	قوله: وقال راشد بن سعد: كان السلف يستحبون الفحولة لانها اجري واجسر:	٣٢١
٣٢١	راشد بن سعد	٣٢١

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۲۳	د اجر او اجسر معنی	
۳۲۳	د مفضل علیہ د حذف وجہ	
	رجال الحديث	
۳۲۳	۱- احمد بن محمد	
۳۲۳	۲- عبد اللہ	
۳۲۳	۳- شعبہ	
۳۲۴	۴- قتادہ	
۳۲۴	۵- انس بن مالک	
۳۲۴	تنبیہ	
۳۲۴	د باب ترجمہ سرہ د حدیث مناسبت	
۳۲۴	د علامہ گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> از شاد	
۳۲۴	د شیخ الحدیث صاحب رائی	
	۵۱- باب: سہام القریس	
۳۲۵	د ترجمہ الباب مقصد	
	رجال الحديث	
۳۲۵	۱- عبید بن اسماعیل	
۳۲۵	۲- ابواسامہ	
۳۲۵	۳- عبید اللہ	
۳۲۵	۴- نافع	
۳۲۵	۵- ابن عمر	
۳۲۶	قولہ: ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جعل للقرس سہمین ولصاحبه سہما	
۳۲۶	پہ مال غنیمت کبھی د آس د پارہ خو حصی وی دوه یا یوہ؟	
۳۲۶	د ائمہ ثلاثہ دلائل	
۳۲۷	مستدلان امام اعظم <small>رحمۃ اللہ علیہ</small>	
۳۲۷	رومی دلیل	
۳۲۷	دوئم دلیل	
۳۲۷	دریم دلیل	
۳۲۸	خلورم دلیل	
۳۲۸	یوہ اہمہ تنبیہ	
۳۲۸	د اختلاف سبب	
۳۲۸	راجح شمیر خہ دی؟	
۳۲۸	د ترجیح وجوہات	

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۳۰	د جمہورود دلائلو جوابونہ	۳۳۰
۳۳۱	د حضرت ابورہم د حدیث جواب	۳۳۱
۳۳۲	قوله: وقال مالك: يسهم للخیل، والبراذین منها، لقوله:	۳۳۲
۳۳۲	اختلاف نسخ	۳۳۲
۳۳۲	د مذکورہ تعلیق تخریج	۳۳۲
۳۳۲	د براذین او هجین معنی	۳۳۲
۳۳۲	د آیت مبارک مقصد	۳۳۲
۳۳۳	د مذکورہ تعلیق مقصد	۳۳۳
۳۳۳	د جمہورود دلائل	۳۳۳
۳۳۳	د امام احمد او لیث دلائل او د هغی جوابونہ	۳۳۳
۳۳۴	قوله: ولا یسهم لاکثر من فرس:	۳۳۴
۳۳۵	د جمہورود دلائل	۳۳۵
۳۳۲	د دوئم فریق دلائل او د هغی جوابونہ	۳۳۲
۳۳۷	د باب د ترجمہ مقصد:	۳۳۷
۳۳۷	رجال الحدیث	۳۳۷
۳۳۷	۱- قتیبہ	۳۳۷
۳۳۷	۲- سہل بن یوسف:	۳۳۷
۳۳۸	۳- شعبہ	۳۳۸
۳۳۹	۴- ابی اسحاق:	۳۳۹
۳۳۹	۵- البراء بن عازب <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۳۳۹
۳۳۹	قوله: قال رجل للبراء بن عازب رضی اللہ عنہ:	۳۳۹
۳۳۹	قوله: افررت عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم حنین؟:	۳۳۹
۳۳۹	قوله: قال لکن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لم یفر:	۳۳۹
۳۳۹	د انبیاء کرامو د میدان جنگ نہ تیختہ ممکن نہ ده	۳۳۹
۳۴۰	قوله: ان هوازن كانوا قوما رماة وانما لما لقیناهم حملنا علیہم فانهمزوا، فاقبل المسلمون علی الغنائم، واستقبلونا بالسہام:	۳۴۰
۳۴۱	قوله: فاما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلم یفر:	۳۴۱
۳۴۱	قوله: فلقد رايتہ، وانه لعلی بغلته البیضاء:	۳۴۱
۳۴۱	قوله: وان اباسفیان اخذ بلجامہا:	۳۴۱
۳۴۲	حضرت ابوسفیان بن الحارث <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۳۴۲

شماره	مضمون	صفحه
.....	د اسلام را اور لو واقعہ	۳۴۲
.....	قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يقول:	۳۴۴
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۴۴
.....	۵۳. بَاب: الرِّكَابِ وَالْغُرُزِ لِلدَّابَّةِ	
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۴۴
.....	د رِکاب او غُرُز معنی	۳۴۵
.....	رجال الحديث	
.....	تنبيه:	۳۴۵
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۴۵
.....	۵۴. بَاب: رُكُوبِ الْفَرَسِ الْعُرِيّ	
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۴۵
.....	د لفظ عري تحقيق	۳۴۶
.....	رجال الحديث	
.....	۱- عمرو بن عون:	۳۴۶
.....	۲- حماد:	۳۴۶
.....	۳- ثابت:	۳۴۶
.....	۴- انس:	۳۴۶
.....	قوله: قال: استقبلهم النبي صلى الله عليه وسلم على فرس عري ماعليه سرور وفي عنقه سيف:	۳۴۶
.....	تنبيه:	۳۴۷
.....	د باب د حديث نه مستنبط فائدي:	۳۴۷
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۴۷
.....	۵۵. بَاب: الْفَرَسِ الْقَطُوفِ	
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۴۷
.....	د كلمه قطوف تحقيق	۳۴۷
.....	رجال الحديث	
.....	۱- عبد الاعلي بن حماد:	۳۴۷
.....	۲- يزيد بن زريع:	۳۴۸
.....	۳- سعيد:	۳۴۸
.....	۴- قتاده:	۳۴۸
.....	۵- انس:	۳۴۸
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۴۸
.....	فائده:	۳۴۸

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٥٦. بَابُ: السَّقِّ يَنْ الحَيْلِ

٣٤٨	د ترجمه الباب مقصد	٣٤٨
٣٤٨	د کلمه سق وضاحت	٣٤٨
	رجال الحديث	
٣٤٩	١- قبيصة	٣٤٩
٣٤٩	٢- سفيان	٣٤٩
٣٤٩	٣- عبيد الله	٣٤٩
٣٤٩	٤- نافع	٣٤٩
٣٤٩	٥- ابن عمر	٣٤٩
	تنبيه	
٣٤٩	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٤٩
٣٤٩	قوله: قال عبد الله: حدثنا سفيان قال: حدثني عبيد الله:	٣٤٩
٣٤٩	عبد الله نه مراد خوك دي؟	٣٤٩
٣٥٠	د مذکورہ تعليق مقصد	٣٥٠
٣٥٠	د مذکورہ تعليق تخريج	٣٥٠
٣٥٠	قوله: قال سفيان: بين الحفياء الى ثنية الوداع خمسة اميال:	٣٥٠

٥٧. بَابُ: اِضْمَارِ الحَيْلِ لِلْسَّقِّ

٣٥٠	د ترجمه الباب مقصد	٣٥٠
٣٥١	د اضمار مطلب او معنى	٣٥١
٣٥١	د اضمار طريقه	٣٥١
	رجال الحديث	
٣٥١	١- احمد بن يونس	٣٥١
٣٥١	٢- ليث	٣٥١
٣٥٢	٣- نافع	٣٥٢
٣٥٢	٤- عبد الله	٣٥٢
٣٥٢	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٥٢
٣٥٢	قوله: قال ابو عبد الله: امد اغاية: «فطال عليهم الامد»:	٣٥٢
٣٥٣	د اسونو دمقابلہ شرعی حیثیت او ددی مختلف صورتونه	٣٥٣
٣٥٥	قوله: قال: من ادخل فرسا بين فرسين، يعنى هولايامن ان يسبق فليس بقمار، ومن ادخل فرسا بين فرسين، وقد امن ان يسبق فهو قمار:	٣٥٥

٥٨. بَابُ: غَايَةِ السَّقِّ لِلْحَيْلِ الْمُضْمَرَّةِ

٣٥٢	د ترجمه الباب مقصد	٣٥٢
-----	--------------------	-----

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

رجال الحديث

۳۵۲	۱- عبد الله بن محمد	۳۵۲
۳۵۷	۲- معاوية	۳۵۷
۳۵۷	۳- ابواسحاق	۳۵۷
۳۵۷	۴- موسی بن عقبہ	۳۵۷
۳۵۷	۵- نافع	۳۵۷
۳۵۷	۶- ابن عمر	۳۵۷
۳۵۷	تنبيه	۳۵۷
۳۵۷	فائدہ	۳۵۷

۵۹- بَاب: نَاقَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۳۵۷	د ترجمہ الباب مقصد	۳۵۷
۳۵۷	قوله: قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَسَلَّمَ أَسَامَةُ عَلَى الْقُصَاةِ:	۳۵۷
۳۵۷	قوله: وَقَالَ أَبُو سُرٍّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا خَلَّاتُ الْقُصَاةِ:	۳۵۷
۳۵۷	د پورتنو دو اړو تعلیقاتو تخریج	۳۵۷
۳۵۸	د پورتنو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد	۳۵۸
۳۵۸	باب سره مناسبت	۳۵۸

رجال الحديث

۳۵۸	۱- عبد الله بن محمد	۳۵۸
۳۵۸	۲- معاوية	۳۵۸
۳۵۸	۳- ابواسحاق	۳۵۸
۳۵۸	۴- حميد	۳۵۸
۳۵۸	۵- انس	۳۵۸

رجال الحديث

۳۵۹	۱- مالك بن اسماعيل	۳۵۹
۳۵۹	۲- زهير	۳۵۹
۳۵۹	قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم ناقة تسمى العضباء لا تسبق:	۳۵۹
۳۵۹	قوله: قال حميد: اولئك اذ تسبق: حميد:	۳۵۹
۳۵۹	قوله: فجاء اعرابي على قعود، فسبقها:	۳۵۹
۳۶۰	د قعود معنی	۳۶۰
۳۶۰	قوله: فشق ذلك على المسلمين، حتى عرفه:	۳۶۰
۳۶۰	قوله: فقال: حق على الله ان لا يرفع من الدنيا الا وضعه:	۳۶۰

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۲۰	قصواء او عضباء د یوی او بنی دوه نامی دی که جدا جدا؟	۳۲۰
۳۲۱	د اختلاف سبب	۳۲۱
۳۲۲	تنبيه	۳۲۲
۳۲۲	قوله: طَوَّلَهُ مُوسَى عَنْ حَمَادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	۳۲۲
۳۲۲	د نسخو اختلاف	۳۲۲
۳۲۲	راجح کومه نسخه ده؟	۳۲۲
۳۲۲	د مذکورہ تعلیق تخريج	۳۲۲
۳۲۲	د مذکورہ تعلیق ذکر کولو مقصد	۳۲۲
۳۲۲	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۲۲
۳۲۲	باب الغزو علي الحمير	۳۲۲
۳۲۲	د نسخو اختلاف	۳۲۲
	۶. باب: بَغْلَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءُ	
۳۲۳	د ترجمه الباب مقصد	۳۲۳
۳۲۳	قوله: قَالَ أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ:	۳۲۳
۳۲۳	د مذکورہ تعلیق تخريج	۳۲۳
۳۲۴	قوله: وَقَالَ أَبُو حَمِيدٍ: أَهَذِي مَلِكُ ابْنَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَغْلَةً بَيْضَاءَ:	۳۲۴
۳۲۴	د مذکورہ تعلیق تخريج	۳۲۴
۳۲۴	د مذکورہ تعلیقاتو مقصد	۳۲۴
	رجال الحديث	
۳۲۴	۱- عمرو بن علي	۳۲۴
۳۲۴	۲- يحيى	۳۲۴
۳۲۴	۳- سفیان	۳۲۴
۳۲۴	۴- ابواسحاق	۳۲۴
۳۲۴	۵- عمرو بن الحارث	۳۲۴
۳۲۵	تنبيه	۳۲۵
۳۲۵	د حديث د ترجمت الباب سره مطابقت	۳۲۵
	رجال الحديث	
۳۲۵	۱- محمد بن المشني	۳۲۵
۳۲۵	۵- البراء	۳۲۵
۳۲۵	یوسوال اود هغی جواب	۳۲۵
۳۲۶	نبی اکرم ﷺ په غزوہ حنین کښې په بغله بیضاء باندې سورووکه په شهباء؟	۳۲۶
۳۲۷	تنبيه	۳۲۷
۳۲۷	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۲۷

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢١- بَاب: جِهَادُ النِّسَاءِ

٣٢٧	د ترجمه الباب مقصد	٣٢٧
	رجال الحديث	
٣٢٧	١- محمد بن كثير	٣٢٧
٣٢٨	٢- سفيان	٣٢٨
٣٢٨	٣- معاوية بن اسحاق	٣٢٨
٣٢٩	٤- عائشه بنت طلحه	٣٢٩
٣٢٩	٥- عائشه	٣٢٩
٣٢٩	قوله: قالت: استاذنت النبي صلى الله عليه وسلم في الجهاد، فقال: جهادكن الحبر	٣٢٩
٣٢٩	د بنحو دپاره جهاد واجب نه دي	٣٢٩
٣٢٩	د بنحو دپاره حج د جهاد نه ولي افضل دي؟	٣٢٩
٣٧٠	قوله: وقال عبدالله بن الوليد: حدثنا سفيان عن معاوية بهذا:	٣٧٠
٣٧٠	قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان عن معاوية بهذا:	٣٧٠

رجال الحديث

٣٧٠	١- قبيصة	٣٧٠
٣٧٠	٢- سفيان	٣٧٠
٣٧٠	٣- معاوية	٣٧٠
٣٧٠	٤- حبيب بن ابي عمره	٣٧٠
٣٧٠	٥- عائشه بنت طلحه	٣٧٠
٣٧٠	٦- عائشه	٣٧٠
٣٧١	د مذكوره تعليق تخریج	٣٧١
٣٧١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٧١

٢٢- بَاب: غَزَا الْمَرْأَةِ فِي الْبَحْرِ

٣٧١	د ترجمه الباب مقصد	٣٧١
	رجال الحديث	
٣٧١	١- عبدالله بن محمد	٣٧١
٣٧٢	٢- معاوية بن عمرو	٣٧٢
٣٧٢	٣- ابواسحاق	٣٧٢
٣٧٢	٤- عبدالله بن عبد الرحمن الانصاري	٣٧٢
٣٧٢	٥- انس	٣٧٢
٣٧٢	قوله: قال: قال انس: فتزوجت عباد بن الصامت فركبت البحر مع بنت قرظة:	٣٧٢

شماره	مضمون	صفحه
تنبيه	٣٧٢
قوله: بنت قرظہ:	٣٧٢
تنبيه	٣٧٣
بحث اول	٣٧٣
ابو مسعود ته دا وهم ولي او شو؟	٣٧٤
دوئم بحث	٣٧٤
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٧٥
٢٣- باب: حَمَلَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فِي الْغَزْوِ دُونَ بَعْضِ نِسَائِهِ	٣٧٥
د ترجمه الباب مقصد:	٣٧٥
رجال الحديث	٣٧٦
١- حجاج بن منبال:	٣٧٦
٢- عبد الله بن عمر:	٣٧٦
٣- يونس:	٣٧٦
٤- زهري:	٣٧٦
٥- عروه بن الزبير:	٣٧٦
٦- سعيد بن المسيب:	٣٧٦
٧- علقمه بن وقاص:	٣٧٦
٨- عبيد الله بن عبد الله:	٣٧٧
٩- عائشه:	٣٧٧
تنبيه:	٣٧٧
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٣٧٧
٢٤- باب: غَزَوِ النِّسَاءُ وَقَتْلَهُنَّ مَعَ الرِّجَالِ	٣٧٧
د ترجمه الباب مقصد:	٣٧٧
رجال الحديث	٣٧٨
١- ابو معمر:	٣٧٨
٢- عبد الوارث:	٣٧٨
٣- عبد العزيز:	٣٧٨
٤- انس:	٣٧٨
قوله: قال لما كان يوم احدا نهزم الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم:	٣٧٨
قوله: قال ولقد رايت عائشة بنت ابي بكر وامر سليم، وانهما المشمرتان:	٣٧٨
يوسوال او د هغې جواب:	٣٧٩
قوله: تنقزان القرب:	٣٧٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٣٧٩	تفران معنی او ضبط	٣٧٩
٣٨٠	قوله: وقال غيره: تنقلان القرب على متونها:	٣٨٠
٣٨٠	د مذكوره تعليق مطلب او مقصد	٣٨٠
٣٨١	د مذكوره تعليق تخريج	٣٨١
٣٨١	قوله: ثم تفرغانه في افواه القوم، ثم ترجعان، فحملانها، ثم يجيئان فتفرغانه في افواه القوم:	٣٨١
٣٨١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٨١

٢٥- بَاب: حَمَلُ النِّسَاءِ الْقَرَبِ إِلَى النَّاسِ فِي الْعَزْوِ

٣٨٣	د ترجمه الباب مقصد	٣٨٣
-----	--------------------	-----

رجال الحديث

٣٨٣	١- عدان:	٣٨٣
٣٨٣	٢- عبدالله:	٣٨٣
٣٨٣	٣- يونس:	٣٨٣
٣٨٣	٤- شهاب:	٣٨٣
٣٨٤	٥- ثعلبه بن ابي مالك:	٣٨٤
٣٨٤	حضرت ثعلبه <small>رضي الله عنه</small> صحابی دي كه نه؟	٣٨٤
٣٨٦	٦- عمر بن الخطاب:	٣٨٦
٣٨٦	قوله: ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه قسم مروطا بين نساء من نساء المدينة...	٣٨٦
٣٨٦	قوله: ام كلثوم رضي الله عنها:	٣٨٦
٣٨٧	قوله: فقال عمر: ام سليط احق، وام سليط من نساء الانصار ممن يابى رسول الله صلى الله عليه وسلم:	٣٨٧
٣٨٧	حضرت ام سليط رضي الله عنها:	٣٨٧
٣٨٧	قوله: قال عمر: فانها كانت تفر لنا القرب يوما احد:	٣٨٧
٣٨٧	قوله: قال ابو عبد الله: تفر: تخيط:	٣٨٧
٣٨٨	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٨٨

٢٦- بَاب: مَدَاوَاةُ النِّسَاءِ الْجُرْحَى فِي الْعَزْوِ

٣٨٨	د ترجمه الباب مقصد	٣٨٨
-----	--------------------	-----

رجال الحديث

٣٨٩	١- علي بن عبدالله:	٣٨٩
٣٨٩	٢- بشر بن المفضل:	٣٨٩
٣٨٩	٣- خالد بن ذكوان:	٣٨٩
٣٨٩	٤- الربيع بنت معوذ رضي الله عنها:	٣٨٩
٣٨٩	قوله: قالت: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم نسقى، ونداوي الجرحى ونرد القتلى الى:	٣٨٩

شمیره	مضمون	صفحه
.....	بواعتراض اود هغې جواب	۳۸۹
.....	د حديث باب نه مستنبط يوه فائده	۳۹۰
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۰
.....	۲۷- بَاب: رَدِّ النِّسَاءِ الْجُرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ	۳۹۰
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۰
.....	رجال الحديث	۳۹۰
.....	۱- مسدد	۳۹۰
.....	قوله: قالت: كنا نغزو مع النبي صلى الله عليه وسلم فنسقى القوم ونرد الجرحى والقتلى.. الخ: ۳۹۱	۳۹۱
.....	د نرد الجرحى والقتلى معنى اود دې احتمالات	۳۹۱
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۲
.....	۲۸- بَاب: نَزْعِ السَّهْمِ مِنَ الْبَدَنِ	۳۹۳
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۳
.....	رجال الحديث	۳۹۳
.....	۱- محمد بن العلاء	۳۹۳
.....	۲- ابواسامه	۳۹۳
.....	۳- بريد بن عبد الله	۳۹۳
.....	۴- ابوبرده	۳۹۴
.....	۵- ابوموسي	۳۹۴
.....	قوله: قال: رمى ابو عامر فى ركبته فانتهيت اليه، فقال: انزع هذا السهم، فنزعته: ۳۹۴	۳۹۴
.....	قوله: حضرت ابو عامر <small>رضي الله عنه</small>	۳۹۴
.....	قوله: فزامنه الماء، فدخلت على النبي <small>ﷺ</small> فأخبرته، فقال: اللهم اغفر لعبدي عامر: ۳۹۵	۳۹۵
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۵
.....	۲۹- بَاب: الْحِرَاسَةِ فِي الْعَزُوفِ سَبِيلِ اللَّهِ	۳۹۵
.....	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۵
.....	رجال الحديث	۳۹۵
.....	۱- اسماعيل بن خليل	۳۹۶
.....	۲- علي بن مسهر	۳۹۶
.....	۳- يحيى بن سعيد	۳۹۶
.....	۴- عبد الله بن عامر بن ربيعة	۳۹۶
.....	۵- عائشه رضي الله عنها	۳۹۶
.....	د رواياتو په مينځ كينې تعارض اود هغې حل	۳۹۶

شميره	مضمون	صفحه
٣٩٧	د قدوم مدينه نه څه مراد دې؟	٣٩٧
	قوله: اذا سمعنا صوت سلاح، فقال: من هذا؟ فقال: انا سعد بن ابي وقاص جئت لاجل حرك فنام	
٣٩٧	النبي صلى الله عليه وسلم:	٣٩٧
٣٩٨	يوسوال اوډ هغې جوابونه	٣٩٨
٣٩٨	د نبي اکرم ﷺ محافظين صحابه کرام	٣٩٨
٣٩٩	د حديث نه مستنبط فائدي	٣٩٩
٣٩٩	د حديث د باب د ترجمه سره مطابقت	٣٩٩
	رجال الحديث	
٤٠٠	١- يحيى بن يوسف	٤٠٠
٤٠١	٢- ابوبکر	٤٠١
٤٠١	٣- ابو حصين	٤٠١
٤٠١	٤- ابوصالح	٤٠١
٤٠١	٥- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	٤٠١
	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار والدرهم والقطيفة والخميصة: ان	
٤٠١	أعطى رضى، وان لم يعط لم يرض:	٤٠١
٤٠١	قوله: قال ابو عبد الله: لم يرفع له إسرائيل ومحمد بن جحادة عن أبي حصين:	٤٠١
٤٠١	د پورتنی عبارت مطلب	٤٠١
٤٠٢	راجع موقوف دې که مرفوع؟	٤٠٢
	رجال الحديث	
٤٠٢	١- عمرو	٤٠٢
٤٠٢	٢- عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار	٤٠٢
٤٠٣	٣- ابيه	٤٠٣
٤٠٣	٤- ابوصالح	٤٠٣
٤٠٣	٥- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	٤٠٣
٤٠٣	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة:	٤٠٣
٤٠٣	د دې څيزونو د غلامنى مطلب:	٤٠٣
٤٠٣	قوله: ان أعطى رضى، وان لم يعط سخط:	٤٠٣
٤٠٤	د تعس صرفى او معنوى تحقيق	٤٠٤
٤٠٤	د اتكس صرفى او لغوى تحقيق	٤٠٤
٤٠٥	قوله: طوبى لعبد أخذ بعنان فرسه في سبيل الله أشعث رأسه مغبرة قدماه:	٤٠٥
٤٠٥	د أشعث رأسه اعراب	٤٠٥
٤٠٥	قوله: ان كان في الحراسة كان في الحراسة، وان كان في الساقة كان في الساقة:	٤٠٥

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤٠٢	قوله: إن كان المهمل في الحراسة كان فيها، وإن كان المهمل في الساقة..... الخ:.....	٤٠٢
٤٠٢	د مقدمة الجيش او مؤخر الجيش د تخصيص بالذكر وجه.....	٤٠٢
٤٠٢	قوله: إن استأذن لم يؤذن له، وإن شفع لم يشفع له:.....	٤٠٢
٤٠٧	قوله: وقال: تعسا، كأنه يقول: فأتعسهم الله:.....	٤٠٧
٤٠٧	قوله: طوبى فعلى من كل شيء، طيب، وهي يأعحلت إلى الواو، وهي من يطيب:.....	٤٠٧
٤٠٧	د نلفظ طوبى صرفى او لغوى تحقيق:.....	٤٠٧
٤٠٨	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:.....	٤٠٨
٤٠٨	د حراست فى سبيل الله فضيلت باره كنى نورخوا حديث:.....	٤٠٨
٧٠	باب: فضل الخدمه فى الغزو	

٤٠٩	د ترجمة الباب مقصد	٤٠٩
٤٠٩	رجال الحديث	٤٠٩
٤٠٩	١ - محمد بن عرعره	٤٠٩
٤٠٩	٢ - شعبه	٤٠٩
٤٠٩	٣ - يونس بن عبيد	٤٠٩
٤١٠	٤ - ثابت البناني	٤١٠
٤١٠	٥ - انس بن مالك	٤١٠
٤١٠	قوله: قال: صحبت جريبن عبد الله، فكان يخدمنى، وهو أكبر من أنس:.....	٤١٠
٤١٠	قوله: قال: جريبن: إني رأيت الأنصار يصنعون شيئاً لأجد أحداً منهم إلا أكرمته:.....	٤١٠
٤١١	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:.....	٤١١

٤١١	رجال الحديث	٤١١
٤١١	١ - عبد العزيز بن عبد الله	٤١١
٤١١	٢ - محمد بن جعفر	٤١١
٤١١	٣ - عمرو بن أبى عمرو	٤١١
٤١٢	٤ - انس بن مالك	٤١٢
٤١٢	د حديث ترجمه:.....	٤١٢
٤١٢	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:.....	٤١٢

٤١٢	رجال الحديث	٤١٢
٤١٢	١ - سليمان بن داود	٤١٢
٤١٣	٢ - اسماعيل بن زكريا	٤١٣
٤١٣	٣ - عاصم	٤١٣
٤١٣	٤ - مروق العجلي	٤١٣

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

۵- انس	۴۱۳
قوله: قال: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم:	۴۱۳
قوله: أكثرنا ظلاما من يستظل بكمائه:	۴۱۳
قوله: وأما الذين صاموا فلم يصنعوا شيئا:	۴۱۳
قوله: وأما الذين أفطروا فبعثوا الركاب، وامتنعوا، وعالجوا:	۴۱۳
قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ذهب المفطرون اليوم بالأجر:	۴۱۴
د رسول الله ﷺ مذكوره بالا ارشاد سبب:	۴۱۴
مذكوره بالا حديث نه مستنبط فاندی:	۴۱۴
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۱۵

۷۱- بَاب: فَضْلُ مَنْ حَمَلَ مَتَاعَ صَاحِبِهِ فِي السَّفَرِ

د ترجمه الباب مقصد:	۴۱۵
---------------------	-------	-----

رجال الحديث

۱- اسحاق بن نصر:	۴۱۵
۲- عبد الرزاق:	۴۱۵
۳- معمر:	۴۱۵
۴- همام:	۴۱۵
۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	۴۱۵
د حديث ترجمه:	۴۱۶
تنبيه:	۴۱۶
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۱۶

۷۲- بَاب: فَضْلُ رِبَاطِ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد:	۴۱۶
د رباط معنی:	۴۱۶
قوله: وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ	۴۱۷

رجال الحديث

۱- عبد الله بن منير:	۴۱۷
۲- ابو النضر:	۴۱۷
۳- عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار:	۴۱۸
۴- ابو حازم:	۴۱۸
۵- سهل بن سعد الساعدي:	۴۱۸
سمع أبا النضر:	۴۱۸

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤١٨	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا وما عليها:	٤١٨
٤١٨	قوله: وموضع سوط أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما عليها:	٤١٨
٤١٨	خير من الدنيا وما فيها أنه عدول كولووجه:	٤١٨
٤١٨	د جنت كوري (سوط) برابر خای: د دنیا او مافیهانه بهترکیدو وجه:	٤١٨
٤١٩	د اسلامی سرحدونو د حفاظت په فضیلت کښې نور احادیث:	٤١٩
٤٢٠	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٤٢٠

٧٣- بَاب: مَنْ عَزَا بِصَبِيٍّ لِلْخِدْمَةِ

٤٢٠	د ترجمه الباب مقصد:	٤٢٠
	رجال الحديث:	
٤٢١	١- قتيبه:	٤٢١
٤٢١	٢- يعقوب:	٤٢١
٤٢١	٣- عمرو:	٤٢١
٤٢١	٤- انس:	٤٢١
	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأبي طلحة: التمس لي غلاماً من غلمانكم	
٤٢١	يخدمني حتى أخرج إلى خير:	٤٢١
٤٢١	يواشكال أود هفي جواب:	٤٢١
٤٢٢	آيا ماشوم ته به غنیمت کښې حصه ملاوېږي؟:	٤٢٢
٤٢٢	د جمهورو دلائل:	٤٢٢
٤٢٣	د امام اوزاعی <small>رحمته الله</small> د دلیل جواب:	٤٢٣
٤٢٤	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٤٢٤

٧٤- بَاب: رُكُوبُ الْبَحْرِ

٤٢٤	د ترجمه الباب مقصد:	٤٢٤
٤٢٤	ركوب بحر کښې د اسلافو اختلاف:	٤٢٤
٤٢٤	یوه اهم تنبيه:	٤٢٤
٤٢٥	یوه بله تنبيه:	٤٢٥
	رجال الحديث:	
٤٢٢	١- ابوالنعمان:	٤٢٢
٤٢٢	٢- حماد بن زيد:	٤٢٢
٤٢٢	٣- يحيى:	٤٢٢
٤٢٢	٤- محمد بن يحيى بن حبان:	٤٢٢
٤٢٢	٥- انس بن مالك:	٤٢٢
٤٢٢	قوله: قال: حدثني أم حرام أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوماً في بيتها:	٤٢٢

شماره	مضمون	صفحه
۴۲۲	تنبيه	۴۲۲
۴۲۲	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۲۲
۷۵	بَاب: مَنْ اسْتَعَانَ بِالضُّعَفَاءِ وَالصَّالِحِينَ فِي الْحَرْبِ	۴۲۷
۴۲۷	د ترجمه الباب مقصد	۴۲۷
۴۲۷	د مذکوره تعليق تخريج	۴۲۷
۴۲۷	د مذکوره تعليق مقصد او ترجمه الباب سره مناسبت	۴۲۷
	رجال الحديث	
۴۲۸	۱- سليمان بن حرب	۴۲۸
۴۲۸	۲- محمد بن طلحه	۴۲۸
۴۲۸	۳- طلحه	۴۲۸
۴۲۸	۶- مصعب بن سعد	۴۲۸
۴۲۸	قوله: قال: رأى سعد رضی الله عنه أن له فضلا على من دونه:	۴۲۸
۴۲۹	دا روایت مرسل دی که متصل؟	۴۲۹
۴۲۹	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: هل تنصرون وترزقون إلا بضعاً نكمر:	۴۲۹
۴۲۹	ضعيفان د الله تعالى د نصرت سبب دی:	۴۲۹
۴۳۰	په حديث کښي تواضع او د کبر نه بچ کيدلو ترغيب:	۴۳۰
۴۳۰	په حديث باب کښي د فضل نه څه مراد دي؟	۴۳۰
۴۳۱	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۳۱
	رجال الحديث	
۴۳۱	۱- عبد الله بن محمد	۴۳۱
۴۳۱	۲- سفيان	۴۳۱
۴۳۱	۳- عمرو	۴۳۱
۴۳۱	۴- جابر	۴۳۱
۴۳۲	۵- ابوسعيد الخدري	۴۳۲
۴۳۲	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: يأتي زمان يغزو فئام من الناس فيقال: فيكم	۴۳۲
۴۳۲	من صحب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال: نعم:	۴۳۲
۴۳۲	د "فئام" معنی:	۴۳۲
۴۳۲	قوله: ثم يأتي زمان، فيقال: فيكم من صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال:	۴۳۲
۴۳۲	نعم، فيفتح:	۴۳۲
۴۳۳	قوله: ثم يأتي زمان، فيقال: فيكم من صحب صاحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟	۴۳۳
۴۳۳	فيقال: نعم، فيفتح:	۴۳۳
۴۳۳	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۳۳

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٧٦- بَابُ: لَا يَقُولُ فَلَانٌ شَهِيدٌ

٤٣٣	د ترجمه الباب مقصد	٤٣٣
٤٣٤	د مذکورہ تعلیق مقصد	٤٣٤
٤٣٤	د مذکورہ تعلیق تخریج	٤٣٤
٤٣٤	د مذکورہ تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت	٤٣٤

رجال الحديث

٤٣٥	١- قتیبہ:	٤٣٥
٤٣٥	٢- یعقوب بن عبد الرحمن:	٤٣٥
٤٣٥	٣- ابو حازم:	٤٣٥
٤٣٥	٤- سهل بن سعد <small>رضی اللہ عنہ</small> :	٤٣٥

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم التقى هو والشركون فأقتتلوا فلما مال رسول الله

صلى الله عليه وسلم إلى عسكرة، ومال الآخرون إلى عسكرهم: ٤٣٦

د حديث مضمون تعلق کومې غزوې سره دې؟ ٤٣٦

قوله: وفي أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل لا يدع لهم شاذة ولا فاذة إلا تبعها: ٤٣٦

د شاذه او فاذه معنی: ٤٣٦

قوله: فقالوا: ما أجزأنا اليوم أحدكم أجزأ فلان: ٤٣٧

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما إنه من أهل النار: ٤٣٧

قوله: فقال رجل من القوم: أنا صاحبه: ٤٣٧

نصل سيفه كنبني نصل نه خه مراد دې؟ ٤٣٨

قوله: فخرج الرجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أشهد أنك رسول الله، قال:

وماذا؟ قال: الرجل الذي ذكرت أنفأ أنه من أهل النار، فأعظم الناس ذلك: ٤٣٩

يو اعتراض او د هغې جواب: ٤٣٩

د نبی ﷺ مذکورہ ارشاد مطلب: ٤٤٠

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٤٤١

٧٧- بَابُ: التَّخْرِيسُ عَلَى الرَّمِي

د ترجمه الباب مقصد: ٤٤١

قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ:

آيت مبارك كنبې قرة نه خه مراد دې؟ ٤٤١

د رمي تخصيص بالذکر وجه: ٤٤٢

رجال الحديث

٤٤٣	١- عبد الله بن مسلمه:	٤٤٣
-----	-----------------------	-----

شمیره	مضمون	صفحه
٢	حاتم بن اسماعیل	٤٤٣
٣	یزید بن ابی عبید	٤٤٣
٤	سلمة بن الأكوع	٤٤٣
	قوله: قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على نفر من أسلم ينتظرون:	٤٤٣
	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا بني إسماعيل فإن أباكم كان رامياً ارموا	
	وأنامع بني فلان:	٤٤٣
	بني فلان نه خوك مراد دي؟	٤٤٣
	حضرت محجن بن الادرع:	٤٤٤
	قوله: قال: فأمسك أحد الفريقين بأيديهم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما لكم	
	لا ترمون؟ قالوا: كيف نرمي وأنت معهم؟	٤٤٤
	جواب وركونكې خوك وو؟	٤٤٥
	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا فأنامعكم كلكم:	٤٤٥
	يواشكال اود هغې جواب:	٤٤٥
	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٤٤٥
	د حديث نه مستنبط فائدي:	٤٤٥
	رجال الحديث	
١	ابونعيم:	٤٤٢
٢	عبد الرحمن بن الغسيل:	٤٤٢
٣	حمزه بن ابی اسيد:	٤٤٧
٤	اييه:	٤٤٧
	قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم يوم بدر حين صفنا لقرش، وصقوانا: إذا	
	أكتبوكم فعليكم بالنبل:	٤٤٧
	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٤٤٧
	رمي نه خه مراد دي؟	٤٤٨
	نوي وسله جوړول فرض دي:	٤٤٨
	په اسونو سوريډل غوره دي كه غشي وړول:	٤٤٩
	٧٨- باب: اللَّهُ بِالْحِرَابِ وَتَحْوِهَا	
	د ترجمة الباب مقصد:	٤٤٩
	رجال الحديث	
١	ابراهيم بن موسى:	٤٥٠
٢	هشام:	٤٥٠

شمیره	مضمون	صفحه
۴- معمر	۴۵۰
۵- زهري	۴۵۰
۶- ابن المسيب	۴۵۰
۷- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۴۵۰
قوله: قال: بينا الحبشة يلعبون عتد النبي صلى الله عليه وسلم بمراهم دخل عمر، فأهوى الى	۴۵۱
الحصى فحصبهم بها:	۴۵۱
قوله: فقال: دعهم يا عمر:	۴۵۱
يواشكال او د هغي جوابونه:	۴۵۱
قوله: زاد على: حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر: في المسجد:	۴۵۲
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۵۲
د علامه عيني او حافظ صاحب تسامح:	۴۵۲
تنبيه:	۴۵۲

۷۹- بَابُ: الْيَجْنِ وَمَنْ يَتَتَرِسُ بِتَرَسٍ صَاحِبِهِ

د ترجمه الباب مقصد:	۴۵۳
د مجن معنی:	۴۵۳
رجال الحديث
۱- احمد بن محمد:	۴۵۳
۲- عبدالله:	۴۵۳
۳- الأوزاعي:	۴۵۴
۴- اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحه:	۴۵۴
۵- انس بن مالك:	۴۵۴
قوله: قال: كان أبو طلحة يتترس مع النبي صلى الله عليه وسلم بترس واحد، وكان أبو طلحة
حسن الرمي فكان إذا رمى يشرف النبي صلى الله عليه وسلم فينظر الى موضع نبلة:	۴۵۴
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۵۴
رجال الحديث
۱- سعيد بن عفیر:	۴۵۵
۲- يعقوب بن عبد الرحمن:	۴۵۵
۳- ابو حازم:	۴۵۵
۴- سهل:	۴۵۵
قوله: قال: لما كسرت بيضة النبي صلى الله عليه وسلم:	۴۵۵
د رسول الله په گستاخانو باندې د الله عذاب:	۴۵۵
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۵۶

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

رجال الحديث ۴۵۲

۱- علي بن عبد الله ۴۵۷

يو اھمه تنبيه ۴۵۷

۲- سفيان ۴۵۷

۳- عمرو ۴۵۷

۴- زھري ۴۵۷

۵- مالك بن اوس بن الحدثان ۴۵۷

۶- عمر رضي الله عنه ۴۵۷

قوله: قال: كانت أموال بني النضير ۴۵۷

تنبيه ۴۵۷

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت ۴۵۷

رجال الحديث ۴۵۸

۱- قبيصة ۴۵۸

۲- سفيان ۴۵۸

۳- سعد بن ابراهيم ۴۵۸

۴- عبد الله بن شداد ۴۵۹

۵- علي رضي الله عنه ۴۵۹

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان ۴۵۹

حافظ ابو نعيم او مذكوره سند ۴۵۹

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت ۴۵۹

۸- بَاب: الدَّرَق

د ترجمة الباب مقصد ۴۲۰

رجال الحديث ۴۲۱

۱- اسماعيل ۴۲۱

۲- ابن وهب ۴۲۱

۳- عمرو ۴۲۱

۴- ابو الاسود ۴۲۱

۵- عروه ۴۲۲

۶- عائشه ۴۲۲

قوله: قالت: دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم ۴۲۲

تنبيه ۴۲۲

قوله: قال أحمد: فلما غفل ۴۲۲

شماره	مضمون	صفحه
۴۲۲	د تعلیق مقصد	۴۲۲
۴۲۲	بمذکورہ تعلیق تخریج	۴۲۲
۴۲۳	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۲۳
۴۲۳	فائدہ	۴۲۳

۸۱- بَابُ: الْحَمَائِلِ وَتَعْلِيقِ السَّيْفِ بِالْعُنُقِ

۴۲۳	د حمائیل معنی	۴۲۳
۴۲۳	د ترجمہ الباب مقصد	۴۲۳
	رجال الحديث	
۴۲۴	۱- سلیمان بن حرب	۴۲۴
۴۲۴	۲- حماد بن زید	۴۲۴
۴۲۴	۳- ثابت	۴۲۴
۴۲۴	۴- انس	۴۲۴
۴۲۴	تنبیہ	۴۲۴
۴۲۴	قوله: وقد استبرأ الخبر	۴۲۴
۴۲۴	قوله: وهو يقول: لم تراعوا، لم تراعوا:	۴۲۴
۴۲۵	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۲۵

۸۲- بَابُ: حِلْيَةِ السُّيُوفِ

۴۲۲	د ترجمہ الباب مقصد	۴۲۲
	رجال الحديث	
۴۲۲	۱- احمد بن محمد	۴۲۲
۴۲۲	۲- عبد الله	۴۲۲
۴۲۲	۳- الاوزاعي	۴۲۲
۴۲۲	۴- سليمان بن حبيب	۴۲۲
۴۲۷	۵- ابو امامه	۴۲۷
۴۲۷	قوله: يقول: لقد فتح الفتوح قوم ما كانت حلية سيوفهم الذهب والفضة:	۴۲۷
۴۲۸	قوله: إنما كانت حليتهم العلابي والآنك والحديث:	۴۲۸
۴۲۸	د ذکر شوي جملي مطلب	۴۲۸
۴۲۸	د لفظ 'علابي' تحقيق	۴۲۸
۴۲۹	د 'الآنك' تحقيق	۴۲۹
۴۲۹	پہ تورہ سرہ یاسپین زر لگولو حکم	۴۲۹
۴۷۰	د امام احمد دلائل او د دي جوابونه	۴۷۰

شُمیره	مضمون	صفحه
--------	-------	------

٤٧٠ دملاعلی قاری رحمۃ اللہ علیہ ارشاد

٤٧٢ پہ تورہ کنبی سرہ زر استعمالول او حدیث باب

٨٣- بَاب: مَنْ عَلَّقَ سَيْفَهُ بِالشَّجَرِ فِي السَّفَرِ عِنْدَ الْقَابِلَةِ

٤٧٢ دترجمہ الباب مقصد:

رجال الحديث

٤٧٣ ١- ابو الیمان

٤٧٣ ٢- شعيب

٤٧٣ ٣- الزهري

٤٧٣ ٤- سنان بن ابي سنان الدؤلي

٤٧٤ ٥- ابوسلمہ بن عبد الرحمن

٤٧٤ ٦- جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہما

٤٧٤ قوله: أخبرنا أنه غزا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل نجد فلما قفل

٤٧٤ تنبيه:

٤٧٤ د حدیث باب نہ مستنبط فائدی

٤٧٥ د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:

٨٤- بَاب: لُبْسُ الْبَيْضَةِ

٤٧٥ دترجمہ الباب مقصد:

رجال الحديث

٤٧٢ ١- عبد الله بن مسلمة

٤٧٢ ٢- عبد العزيز

٤٧٢ ٣- اييه

٤٧٢ ٤- سهل

٤٧٢ تنبيه:

٤٧٢ د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:

٨٥- بَاب: مَنْ لَمَرَ كَسْرَ السِّلَاحِ عِنْدَ الْمَوْتِ

٤٧٢ دترجمہ الباب مقصد:

٤٧٧ د حضرت مئگوہی رحمۃ اللہ علیہ رائی

رجال الحديث

٤٧٨ ١- عمرو بن عباس

٤٧٨ ٢- عبد الرحمن

٤٧٨ ٣- سفيان

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤- ابواسحاق ٤٧٨

٥- عمرو بن الحارث ٤٧٨

قوله: قال: ما ترك النبي صلى الله عليه وسلم الا سلاحه وبغلة بيضاء وعرضا: ٤٧٨

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٤٧٨

د كسر سلاح نه د ممانعت حكمت: ٤٧٩

٨٦- بَاب: تَفَرُّقُ النَّاسِ عَنِ الْإِمَامِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ وَالْإِسْطِطْلَالِ بِالشَّجَرِ

د ترجمه الباب مقصد: ٤٧٩

يوتعارض او د هغي حل: ٤٨٠

تنبيه: ٤٨١

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٤٨١

٨٧- بَاب: مَا قِيلَ فِي الرِّمَاحِ

د ترجمه الباب مقصد: ٤٨١

قوله: وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ دُفْعِي وَجُعِلَ

الدَّيَّةُ وَالصَّغَا عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي: ٤٨٢

د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د مذکورہ تعلیق تخریج: ٤٨٢

د مذکورہ تعلیق تشریح او مطلب: ٤٨٢

صرف نیزه ذکر کولو کنبی حکمت: ٤٨٣

د تعلیق د دوئی جملې تشریح: ٤٨٣

د تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت: ٤٨٣

رجال الحديث

١- عبد الله بن يوسف: ٤٨٤

٢- مالك: ٤٨٤

٣- ابوالنضر: ٤٨٤

٤- نافع: ٤٨٤

٥- ابوقتاده رضي الله عنه: ٤٨٤

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٤٨٤

د پورتنی تعلیق تخریج: ٤٨٥

٨٨- بَاب: مَا قِيلَ فِي دُرْعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَبِيصِ فِي الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: ٤٨٥

قوله: وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا خَالِدٌ فَقَدْ اخْتَسَى أَدْرَاعَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ: ٤٨٦

د پورتنی تعلیق تخریج: ٤٨٦

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

۴۸۶ د مذکورہ تعلیق دلتہ د ذکر کولو مقصد

رجال الحديث

۴۸۷ ۱- محمد بن المثنی

۴۸۷ ۲- عبدالوہاب

۴۸۷ ۳- خالد

۴۸۷ ۴- عکرمہ

۴۸۷ ۵- ابن عباس

۴۸۷ د حدیث ترجمہ

۴۸۸ د حدیث نہ مستنبط فائدي

۴۸۸ قوله: وقال وهيب: حدثنا خالد يومئذ:

۴۸۸ د مذکورہ تعلیق تخریج

۴۸۸ د مذکورہ تعلیق مقصد

۴۸۹ دا حدیث د صحابو د مراسیلو نہ دي

۴۸۹ د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت

رجال الحديث

۴۹۰ ۱- محمد بن كثير

۴۹۰ ۲- سفیان

۴۹۰ ۳- الاعمش

۴۹۰ ۴- ابراہیم

۴۹۰ ۵- الاسود

۴۹۰ ۶- عائشہ

۴۹۱ د پورته ذکر شوو دواړو تعلیقاتو تخریج

۴۹۱ د دواړو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد

۴۹۱ د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت

رجال الحديث

۴۹۱ ۱- موسي بن اسماعيل

۴۹۱ ۲- وهيب

۴۹۱ ۳- ابن طاؤس

۴۹۱ ۴- ايبة

۴۹۲ ۵- ابوهريره

۴۹۲ د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت

۸۹- بَابُ: الْحَبَّةِ فِي السَّقَرِ وَالْحَرْبِ

۴۹۲ د ترجمہ الباب مقصد

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

رجال الحديث

١- موسي بن اسماعيل	٤٩٢
٢- عبد الواحد	٤٩٣
٣- الاعمش	٤٩٣
٤- ابو الضحي مسلم بن صبيح	٤٩٣
٥- مسروق	٤٩٣
٦- المغيرة بن شعبه	٤٩٣
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٤٩٣

٩٠- باب: الحريد في الحرب

د ترجمه الباب مقصد	٤٩٣
رجال الحديث	٤٩٣
١- احمد بن المقدم	٤٩٣
٢- خالد	٤٩٤
٣- سعيد	٤٩٤
٤- قتاده	٤٩٤
٥- انس	٤٩٤
قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم رخص لعبد الرحمن والزبير في قبض من حرير من حكة كانت بهما	٤٩٤
تنبيه	٤٩٤
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٤٩٤

رجال الحديث

١- ابو الوليد	٤٩٥
٢- همام	٤٩٥
٣- محمد بن سنان	٤٩٥
قوله: أن عبد الرحمن بن عوف والزبير شكوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم - يعني القمل	٤٩٥
كلمه "شكوا" كنبى د نسخو اختلاف	٤٩٥
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٤٩٦

رجال الحديث

١- مسدد	٤٩٦
٢- يحيى	٤٩٦
٣- شعبه	٤٩٦

رجال الحديث

١- محمد بن بشار	٤٩٦
-----------------	-----

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

- ٢- غندر: ٤٩٦
 قوله: رَخَّصْ أَوْ رَخَّصْ لهما الحكة بهما: ٤٩٧
 د ربنمیں لباس د آجازت سبب شہ وو؟: ٤٩٧

٩١- بَاب: مَا يُدْكَرُ فِي السَّكِينِ

- دترجمة الباب مقصد: ٤٩٨
 رجال الحديث:
 ١- عبد العزيز بن عبد الله: ٤٩٨
 ٢- ابراهيم بن سعد: ٤٩٨
 ٣- ابن شهاب: ٤٩٨
 ٤- جعفر بن عمرو بن اميه الضمري: ٤٩٨
 ٥- ابيه: ٤٩٩
 قوله: قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يأكل من كتف يمتز منها، ثم دعى إلى الصلاة فصلى ولم يتوضأ: ٤٩٩
 تنبيه: ٤٩٩
 د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٩٩
 قوله: حدثنا أبو اليان أخبرنا شعيب عن الزهري وزاد: فألقى السكين: ٤٩٩

٩٢- بَاب: مَا قِيلَ فِي قِتَالِ الرُّومِ

- دترجمة الباب مقصد: ٥٠٠
 د روميانو د نسل تحقيق: ٥٠٠
 رجال الحديث:
 ١- اسحاق بن يزيد الدمشقي: ٥٠٠
 ٢- يحيى بن حمزه: ٥٠١
 ٣- ثور بن يزيد: ٥٠١
 ٤- خالد بن معدان: ٥٠١
 ٥- عمير بن الاسود العنسي: ٥٠١
 تنبيه: ٥٠٢
 قوله: أنه أتى عبادة بن الصامت، وهو نازل في ساحة حمص، وهو في بناء، ومعه أمر حرام: ٥٠٢
 قوله: ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم: أول جيش من أمتي يغزون مدينة قيصر مغفور لهم: ٥٠٢
 فقلت: أنا فيه؟ قال: لا: ٥٠٣
 دينه كومه غزوه مراد ده؟: ٥٠٣
 د حديث باب نه د يزيد په فضيلت باندې استدلال: ٥٠٣

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٥٠٧	به خلیفه یزید بن معاویه باندی لعنت کولو حکم	٥٠٧
٥٠٨	د بحث خلاصه	٥٠٨
٥٠٨	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥٠٨

٩٣- بَاب: قِتَالِ الْيَهُودِ

٥٠٩	د ترجمه الباب مقصد	٥٠٩
٥٠٩	رجال الحديث	٥٠٩
٥٠٩	١- اسحاق بن محمد الفروي	٥٠٩
٥١٠	٢- مالك	٥١٠
٥١٠	٣- نافع	٥١٠
٥١٠	٤- عبد الله بن عمر رضي الله عنهما	٥١٠
٥١٠	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: تقاتلون اليهود:	٥١٠
٥١٠	قوله: حتى يمتحن أحدهم وراء الحجر فيقول: يا عبد الله، هذا يهودي ورائي فأقتله:	٥١٠
٥١١	د کاتری د وینا مطلب	٥١١
٥١١	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥١١
٥١١	د حدیث باب یو خصوصیت	٥١١

رجال الحديث

٥١٢	١- اسحاق بن ابراهيم	٥١٢
٥١٢	٢- جرير	٥١٢
٥١٢	٣- عمارة بن القعقاع	٥١٢
٥١٢	٤- ابو زرعه	٥١٢
٥١٢	٥- ابو هريره	٥١٢
٥١٢	قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة:	٥١٢
٥١٣	اسلام به د عيسى عليه السلام د نازلیدو پورې باقی وی	٥١٣
٥١٣	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥١٣

٩٤- بَاب: قِتَالِ التُّرْكِ

٥١٣	د ترجمه الباب مقصد	٥١٣
٥١٣	د ترکیانو د نسل باره کنبی تحقیق	٥١٣
٥١٤	رجال الحديث	٥١٤
٥١٤	١- ابو النعمان	٥١٤
٥١٤	٢- جرير بن حازم	٥١٤
٥١٤	٣- حسن	٥١٤
٥١٤	٤- عمرو بن تغلب	٥١٤

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوماً ينتعلون	نعال الشعر:	٥١٤
د وينتو خيلې اچولو مطلب:		٥١٥
قوله: وإن من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوماً عراض الوجوه، كأن وجوههم المجان:		٥١٥
د المجان المطرقة: معنى:		٥١٥
تشبيه به کوم خيز کښې ده؟		٥١٥
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:		٥١٢

رجال الحديث

١- سعيد بن محمد	٥١٢
٢- يعقوب:	٥١٧
٣- ابي:	٥١٧
٤- صالح:	٥١٨
٥- الاعرج:	٥١٨
٦- ابوهريره:	٥١٨

قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقوم الساعة حتى	تقاتلوا الترك صفار الأعين، حمر الوجوه، ذلف الأنوف، كأن وجوههم المجان المطرقة:	٥١٨
د ذلف الأنوف تحقيق:		٥١٨
قوله: ولا تقوم الساعة حتى تقاتلوا قوماً ناعلهم الشعر:		٥١٨
به حديث کښې ذکر شوی صفات د کوم قوم دی؟		٥١٩
بابک الخرمی او د هغه فرقه:		٥١٩
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:		٥٢٠
د ترکو متعلق احاديثو باره کښې يو وضاحت:		٥٢٠

٩٥- بَابُ قِتَالِ الَّذِينَ يُنْتَعِلُونَ الشَّعَرَ

د ترجمه الباب مقصد:	٥٢٠
---------------------	-----

رجال الحديث

١- علي بن عبد الله	٥٢٢
٢- سفيان	٥٢٢
٣- زهري	٥٢٢
٤- سعيد بن المسيب	٥٢٢
٥- ابي هريره:	٥٢٢
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٥٢٢
د مذکور عبارت مقصد:	٥٢٣

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

د زوایہ مطلب ۵۲۳

۹۶۔ بَاب: مَنْ صَفَّ أَصْحَابَهُ عِنْدَ الْهَرَمَةِ وَنَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ وَاسْتَنْصَرَ

د ترجمہ الباب مقصد ۵۲۴

رجال الحديث

تنبيه ۵۲۴

قوله: قال: لا، والله، ما ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكنه خرج شبان أصحابه وخفافهم

حسرا، ليس بسلاح: ۵۲۵

د خفافهم تحقيق: ۵۲۵

د حسرا تحقيق: ۵۲۵

د ليس بسلاح جملي نحوي تحقيق: ۵۲۵

قوله: فأثوا قومًا رماة جمع هوازن وبني نصر ما يكاد يسقط لهم سهم:

قوله: فرشقوهم رشقا ما يكادون يخطئون: ۵۲۶

د حديث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: ۵۲۶

۹۷۔ بَاب: الدُّعَاءُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ بِالْهَرَمَةِ وَالزَّلْزَلَةِ

د ترجمہ الباب مقصد: ۵۲۶

رجال الحديث

۱۔ ابراهيم بن موسى: ۵۲۷

۲۔ عيسى: ۵۲۷

۳۔ هشام، دلته د هشام نه خوک مراد دي؟ ۵۲۷

د حافظ ابن حجر خبرداري: ۵۲۸

آيا هشام بن حسان ضعيف راوي دي؟ ۵۲۸

۴۔ محمد: ۵۲۹

۵۔ عبيد: ۵۳۰

۶۔ علي: ۵۳۰

قوله: قال: لما كان يوم الأحزاب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ملأ الله بيوتهم: ۵۳۰

تنبيه ۵۳۰

د حديث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: ۵۳۰

رجال الحديث

۱۔ قبيصة: ۵۳۰

۲۔ سفيان: ۵۳۰

د علامہ عيني لو فسطا لني تسامح ۵۳۱

شمیره	مضمون	صفحه
٣	ابن ذكوان	٥٣١
٤	الاعرج	٥٣١
٥	ابوهريره	٥٣١
د	حديث ترجمه	٥٣١
د	حديث ترجمه الباب سره مطابقت	٥٣١
	رجال الحديث	
١	احمد بن محمد	٥٣٢
٢	عبدالله	٥٣٢
٣	اسماعيل بن ابي خالد	٥٣٢
٤	عبدالله بن ابي اوفى <small>رضي الله عنه</small>	٥٣٢
	قوله: يقول: دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب على المشركين:	٥٣٢
	قوله: فقال: اللهم منزل الكتاب، سريع الحساب:	٥٣٢
	قوله: اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهموزلزلهم:	٥٣٣
د	حديث ترجمه الباب سره مطابقت	٥٣٣
د	نبي اکرم <small>ﷺ</small> به بد دعا کنبی یو حکمت:	٥٣٣
	رجال الحديث	٥٣٤
١	عبدالله بن ابي شيبه	٥٣٤
٢	جعفر بن عون	٥٣٤
٣	سفيان	٥٣٤
٤	ابواسحاق	٥٣٤
٥	عمرو بن ميمون	٥٣٥
٦	عبدالله	٥٣٥
	قوله: قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم صلى في ظل الكعبة:	٥٣٥
	قوله: فقال: أبو جهل وناس من قريش، ونحوت جزور بناحية مكة:	٥٣٥
	قوله: فأرسلوا فجاؤا من سلاها:	٥٣٦
	قوله: قال عبدالله: فلقد رأيتهم في قلب بدر قتل:	٥٣٦
	قوله: قال أبو اسحاق: ونسيت السابح:	٥٣٦
د	بورتني عبارت مقصد	٥٣٦
	قوله: قال: أبو عبدالله: قال يوسف بن إسحاق عن أبي إسحاق: أمية بن خلف وقال	
	شعبة: أمية أو أبي، والصحيح: أمية:	٥٣٧
	ذكر شوي تعلين مقصد	٥٣٧
	د واره و تعلقاتو تخريج	٥٣٧

شميره	مضمون	صفحه
	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥٣٨
	فائده	٥٣٨
	رجال الحديث	
١	سليمان بن حرب	٥٣٨
٢	حماد	٥٣٨
٣	ايوب	٥٣٨
٤	ابن ابي مليكه	٥٣٩
٥	عائشه رضي الله عنها	٥٣٩
	قوله: أن اليهود دخلوا	٥٣٩
	د وعليكم رواو متعلق يو بحث	٥٣٩
	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥٤٠

فہرست اسماء من ترجمہم علی حروف الہجاء

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۲۸۳	عروۃ بن الجعد	۲۱۳	ابان بن سعید
۲۹۱	علی بن حفص	۳۹۳	حضرت ابو عامر
۳۰۱	عمار بن رزیق	۸۸	حضرت امر حار رضی اللہ عنہا
۱۸۹	عمر بن محمد بن جابر	۳۸۷	حضرت امر سلیط رضی اللہ عنہا
۱۳۵	حضرت عمرو بن ثابت اشہلی	۳۸۶	امر کلثوم رضی اللہ عنہا
۵۰۱	عمیر بن الاسود العنسی	۱۳۵	حضرت انس بن النضر
۲۱۲	عنسۃ بن سعید	۲۶۳	ثابت بن قیس
۳۷۲	بنت قرظہ	۳۸۳	ثعلبہ بن ابی مالک
۳۳۳	حضرت محجن بن الادرم	۱۵۲	حارثہ بن سراقہ
۱۳۱	محمد بن سعید الخزاعی	۱۲۳	حضرت حرام بن ملحان
۱۳۷	محمد بن عبد اللہ	۱۲۹	حبیب بن محمد بن بہرام تمیمی
۱۵۸	محمد بن المبارک	۳۳۷	حبزہ بن ابی اسید
۳۶۸	معاویہ بن اسحاق	۱۳۹	حضرت خزیمہ بن ثابت الانصاری
۳۳۲	حضرت ابو سفیان بن الحارث	۳۲۱	راشد بن سعد
۲۳۸	نعمان بن ابی عیاش	۱۳۲	زیاد بن عبد اللہ العامری الکافی
۲۱۷	حضرت نعمان بن قوقل	۵۱۶	سعید بن محمد
۲۱۷	حضرت نعمان بن قوقل	۳۶۶	سلیمان بن حبیب
۱۱۶	یوسف بن یعقوب الصغار	۳۷۳	سنان بن ابی سنان الدؤل
		۳۳۷	سہل بن یوسف
		۲۳۵	سہیل بن ابی صالح
		۲۹۱	طلحہ بن ابی سعید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عرض مرتب

د الله تعالی جل شانہ وعم نواله ډیر زیات رحم وکرم او احسان دې چه حضرت شیخ الحدیث رئیس المحدثین مولانا سلیم الله خان صاحب دامت معالیهم د درس صحیح بخاری یو بل جلد ترتیب، تحقیق او تعلق سره ستاسو حضراتو په وړاندې د پیش کولو سعادت حاصلیږي. د نن نه دوه کاله وړاندې د کشف الباری کار راته تفویض شوی وو، په هغه وخت کښې مې دا خیال او گمان هم نه وو چه په دومره کم وخت کښې به دا جلد ستاسو په وړاندې د طباعت په کالی باندې ښانسته کړي شی او رایه شی. **فله العبدوله الشکر.**

دا جلد د صحیح بخاری کتاب الجهاد متعلق دې په کوم کښې چه ټول د ۹۸ ابوابو تشریح، تعلق، تحقیق او ترتیب په یوځای راغلې دي. په دې جلد کښې هم د هغه ټولو امورو التزام شوي دي د کوم اهتمام چه په کتاب الایمان او کتاب العلم په جلدونو کښې شوي دي او د ترتیب او تعلق په دوران کښې هم هغه طریقه برقراره ساتلو کوشش کړي شوي دي د کوم اهتمام چه په دې پورتنو جلدونو کښې شوي دي، البته په دې جلد کښې دوه امره داسې دي د کوم ښکاره کونه چه ضروري ده.

د احادیثو په تشریح کښې کله کله عربي عبارتونه نقل کولې شی بحمدالله په دې جلد کښې داسې د ټولو عبارتونو ترجمه هم کړي شوي ده، دې د پاره چه په عربي کښې د کمزوري استعداد حاملین قاریان صاحبان هم دینه په آسانی سره استفاده او کړي شی.

تراجم رجال کښې رواة سند احوال او تذکره بیان کولو اهتمام کولې شی. کتاب الجهاد د صحیح بخاری جلد اول تقریباً آخره کښې دي او د کتاب الموضوع نه تر کتاب الجهاد پورې د کشف الباری کار تراوسه نه دي شوي په دې وجه مونږ چه کوم ځای هم په حاشیه کښې لیکلی دی چه د هغوی د حالاتو د پاره او گورنې کتاب الموضوع پاپ.... یا د هغوی حالاتو د پاره

او گورنې «کتاب الزکاة پاپ....» نو د دې نه مراد د صحیح بخاری مذکوره کتاب او باب دي او که د یو راوی یا بزرگ نوم په اول ځل د کتاب الجهاد په یو باب کښې راغلې دي نو هم هلته د هغه تذکره هم لیکلې شويده او که د کشف الباری په رومبتو دریو جلدونو کښې د هغوی تذکره شته نو باقاعده د صفحې نشاندهی کړي شويده.

احقر ته د خپلې علمی بې بضاعتی او د تحقیق په میدان کښې د خپلې ناتجربه کارنې او نوی راتلو دا صرف احساس دي بلکه د دې مکمل اعتراف هم دي، خو صرف په الله تعالی باندې توکل کول او د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم د حکم او د هغوی د توجیهاتو، عنایاتو او دعاگانو په وجه د دې عظیم خدمت کولو اراده ده، عین ممکن دی چه په دې کښې بغیر د قصد او ارادې غلطیانې شوی وی نو د اهل علم حضراتو په خدمت کښې داپه ډیر ادب سره عرض دي که په کتاب کښې په کوم قسم غلطنی نظر پریوزی نو احقر د هغې نه خبر کړی.

د دې کتاب د شروع نه واخله تر آخری ترتیب او تحقیق په دوران کېنې احقر ته چه د کومو حضراتو راه نمائی حاصله شوې ده په هغوی کېنې د ټولونه لوی نوم حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم نه پس حضرت استاذ مکرم مولانا نورالبشر صاحب دامت معالیهم (نکران شعبه تخصص فی الحدیث، رفیق شعبه تصنیف و استاذ حدیث جامعه فاروقیه کراچی)، دې، چه د هغوی راه نمائی بنده ته قدم په قدم حاصله ده، په نورو صورتونو کېنې د کتاب دومره زرد لوستونکو په وړاندې د راتلو امکان نه وو. د کتاب مکمل پروف ریډنګ احقر پخپله کړیدې، البته د بعضو احادیثو تخریج، د فهرست وغیره تیاری او بعض حواله جاتو تخریج کېنې محترم رور خرم سعید صاحب استاذ جامعه فاروقیه، عزیزم کفایت الله زکریا او عزیزى محمد اسماعیل عاطف وغیره تعاون کړې دي. الله تعالی دې دې ټولو تعاون کونکو ته جزائې خیر ورکړی او علمی او عملی ترقی دې ورکړی سره د دې بنده د هغه ټولو حضراتو استاذانو مخلصینو او محبیبو هم ډیره شکریه ادا کوی د چا حوصله ورکول او دعاګانې چه احقر ته حاصلې وې.

په آخره کېنې ټولو لوستونکو ته د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت معالیهم د پاره د خصوصی دعاګانو درخواست دې چه الله تعالی دې د هغوی د عاطفت سورې زمونږ په سرونو باندې ترډیر وخت پورې قائم او دائم اوساتی او په ملک کېنې یا بهر ملکونو کېنې چه د علمی افاداتو کومه سلسله (خاص کر جامعه فاروقیه کراچی په صورت کېنې) تقریباً د پنځوستو کالو راسې روانه ده. د قیامت پورې دې دغه شان جاری او ساری اوساتی او د هغوی د پاره دې صدقه جاریه جوړه کړی. آمین

دې سره سره د احقر مرتب د پاره هم خصوصی دعا او کړنې چه باقی کار دې الله تعالی آسان او ګړځوی او د زر نه زر د پوره کولو توفیق راکړی او په خپل دربار کېنې د قبولیت شرف ورکړی او زمونږ د پاره او زمونږ د استاذانو او مشانځو او والدینو او متعلقینو د پاره د آخرت ذخیره او د خلاصی ذریعه جوړه کړی.

حبیب الله زکریا

رفیق شعبه تصنیف و تالیف و استاذ جامعه فاروقیه کراچی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۰= کتاب الجهاد والسير

د نسخو اختلاف د بخاری شریف په اکثر و نسخو کښې عنوان کښې "کتاب" مذکور نه دي. صرف ابن شويه او نسفي داسې عنوان ذکر کړيدي. (۱)

بيا بسمله په ټولو نسخو کښې د مذکوره بالا عنوان نه وروستود، البته د نسفي په نسخه کښې بسمله د عنوان نه وړاندې ده. (۲)

د جهاد لغوي معنی دا د باب مفاعله مصدر دي د دي معنی محنت مشقت او کوشش کول دي. په دي معنی کښې د جيم په کسره سره مستعمل دي، د جيم په فتحه سره په وزن د سحاب يعنی سخته شاره زمکې ته وائی. (۳). ۱.

اصطلاحی تعريف: د جهاد اصطلاحی تعريف دي "قتال لکفار التقوية الدين" (۴) يعنی د دين د مضبوطيا او استحکام د پاره کافرانو سره جنگيدل.

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمائی "وشرعاً يهدى الجهاد في قتال الكفار" (۵) او علامه عيني رحمته الله عليه لاعلاء کلمة الله تعالى اضافه کړيده. (۶) يعنی د الله تعالى د دين د سرلوړنی د پاره کافرانو سره د جنگيدو کوشش کول.

د جهاد صورتونه: علماو د جهاد مختلف صورتونه بيان کړي دي.

① جهاد مع الكفار ② جهاد مع الفساق

③ جهاد مع الشيطان ④ جهاد مع النفس.

د دي تفصيل دا دي چه جهاد مع الكفار په لاس، مال، ژبه او زړه سره كيږي.

او جهاد مع الفساق لاس، بيا ژبه او بيا زړه سره كيږي.

او د جهاد مع الشيطان مطلب دا دي چه هغه په زړه کښې شک شبهې پيدا کوي يا بد عملونه ښايسته کوي او پيش کوي نو چه د دي نه خان اوساتي.

جهاد مع النفس دا دي چه د ديني امورو دده کړه اوپه دي عمل کولو کښې سرې خپل خان مشغول اوساتي او بيا د دي په خودولو کښې لگيا شي. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تاج العروس (۲) مادة جهد، ص ۳۲۹) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) د جهاد مشروعیت او مقصد او د دي ضرورت پيژندلو د پاره کشف الباری کتاب المغازی (ص ۱۲-۳۶) او گوري -

(۴) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۹۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

دغه شان علماؤ لیکن دی چه یو ظاهری جهاد وی او بل باطنی. ظاهری جهاد خوهمدغه وی چه کافرانو وغیره سره وی او جهاد باطنی د خپل نفس ناجائزو امور و کنبی مخالفت اود شریعت د تابعدارنی نوم دی.

دې نه پس تاسو دا اوگورئې چه په بعض روایاتو کنبې دې جهاد ته چه نفس او باطن سره وی هغه ئی جهاد اکبر گرځولې دي ځکه چه کافرانو سره جهاد خو کله کله وی خود نفس سره د سړی مقابلې هر وخت او هره گهرئې وی نو په دې وجه دا اهم او اکبر دې (۱) دغه شان بییهقی په کتاب الزهد (۲) کنبې د حضرت جابر رضی الله عنه روایت نقل کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله د غزوه نه واپس تشریف راوړو او وئی فرمائیل "رجعنا من الجهاد الا صغیرا الجهاد الاکبر" (۳)

جهاد فرض کفایه دې که فرض عین؟ دې نه پس په دې خبره پوهه شئی چه د امت د علماؤ د جهاد په حکم کنبې اختلاف دي. جمهور علما جهاد ته فرض کفایه وائی یعنی هغه جهاد چه کافرانو سره وی هغه فرض کفایه دې چه د څه خلقو په ادائیگنی سره د ټول امت نه ساقطیږی او که څوک هم د کافرانو سره د جهاد د پاره اونه ځی نو ټول امت به گناهگار وی. لیکن الله دې نکړی که کافرانو په دارالاسلام باندې حمله او کړه نو په هغه صورت کنبې د هغه ځای په خلقو باندې جهاد فرض عین دي. ترهغې چه د هغوی حمله زیاته شی نو بیا چه په کوم کوم ځای کنبې د هغوی رخ وی نو د هغه ځای د خلقو د پاره جهاد فرض عین دي. (۴) او یو وخت داسې هم راتلې شی چه جهاد به په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین شی. علامه عینی رحمته الله علیه "بنایه" کنبې عمرو بن دینار، عطاء بن ابی رباح، ابن شبرمة او سفیان ثوری رحمته الله علیه نه نقل کړی دی چه جهاد مطلقا واجب نه دي (۵) او د ابن المسیب رحمته الله علیه مسلك دا دي چه جهاد په هر حال کنبې فرض عین دي. (۶)

(۱) تعلیقات لامع الداری (ج ۷ ص ۲۰۷-۲۰۸)

(۲) اتحاف السادة المتقین (ج ۸ ص ۶۵۷) و تعلیقات لامع الداری (ج ۷ ص ۲۰۸)

(۳) انظر كشف الخفاء للعجلوني (ج ۱ ص ۲۴۴) علامه عجلونی رحمته الله علیه په دې حدیث باندې کلام کولو سره فرمائی "قال الحافظ ابن حجر في تسديد القوس: هو مشهور على الاسنوه و هو من كلام ابراهيم بن ابي عبله" - محمد بن زياد المقدسي فرمائی "سمعت ابن ابي عبله وهو يقول لمن جاء من الغزو: قد رجعتهم من الجهاد الاصغر فما فعلتم بالجهاد الاكبر جهاد القلب؟" (سير اعلام النبلاء ج ۶ ص ۳۲۵) او شيخ السلام علامه تيمية رحمته الله علیه فرمائی "لاصل لهو ولم يروه احد من اهل المعرفة باقوال النبي صلى الله عليه وسلم" مقدمة مشارق الاشواق الى مصارع العشاق (ج ۱ ص ۳۱). حضرت شيخ الاسلام مدني رحمته الله علیه په خپل يو مکتوب نمبر ۱۰۵ کنبې ليکي: "صوفياء په کتابونو کنبې "رجعنا من الجهاد الا صغیر الى الجهاد الاکبر" ته صحيح حدیث و نیلې شويدې. لیکن د عسقلانی (كشف الخفاء ج ۱ ص ۴۲۴) قول دي چه امام نسائی د ابراهيم بن عبله کلام خودلي دي د الفاظو رکاکت يو زبردست قرينه ده چه دا د حضور صلی الله علیه و آله قول نه شی کيدې او نه د حدیث متداول کتابونو کنبې شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه غوندي متبحر محدث کتلي دي..... (مکتوب شيخ الاسلام ج ۱ ص ۳۰۷-۳۰۸)

(۴) (بدائع الصنائع ج ۲ ص ۹۸) فصل واما بيان كيفية فرق الجهاد..... والهداية (ج ۲ ص ۵۵۸) -

(۵) (البنایه ج ۲ ص ۷۸۹) -

(۶) (اوجز المسالك ج ۸ ص ۱۹۹) و تنظيم الاشتات لحل عويصات المشكوة (ج ۳ ص ۹۰) -

د نبی کریم ﷺ په زمانه کېنې د جهاد څه حکم وو د دې متعلق تفصیل "باب وجوب النفیر" کېنې راځي. انشاء الله په دې به هم هلته خبرې کیږي.

مشروعیت جهاد د جهاد مشروعیت په مدینه منوره کېنې شویږي. په شروع کېنې نبی کریم ﷺ ته همدغه حکم ورکړی شوې وو چه په تاباندې کوم احکام نازلیدی هغه ته په ښکاره اعلان کوه او بیانوه. د الله تعالی ارشاد مبارک دې ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعِضْ عَنِ الشُّرَکِیْنِ﴾ (۱) نو واوروه په کولاً وینا سره دوی ته څه چه تاته حکم وی او د مشرکانو پرواده مه کوه.

دې نه پس حضور اکرم ﷺ ته د مجادله حسنه اجازت ورکړی شو او فرمایلي شو ﴿أَذْعُرْ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِکْمَةِ وَالنُّوعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِیْ هِیْ أَحْسَنُ﴾ (۲) یعنی راغواړی د خپل رب لارې ته یخو خبرو باندې ئی پوهه کړه او نصیحت ورته په ښه شان سره واوروه. او الزام ورته ورکړه څنگه چه بهتر وی.

بیا د هغې نه پس مدینې طرف ته هجرت اوشونو په شروع کېنې مدافعانه جهاد اجازت ورکړی شو. یعنی چه کله په تاسو باندې حمله اوشی یا په مسلمانانو باندې حمله اوشی نو دا حمله بندول او د دې د مقابلي کولو اجازت ورکړی شو. ارشاد او فرمایلي شو ﴿أُذِنَ لِلَّذِیْنَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظُلُمًا ۖ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمُ لَقْدِيرٌ﴾ چه حکم شویږي هغه خلکو ته چا سره چه کافران جنگیږي. په دې وجه چه په هغوی باندې ظلم اوشو او الله تعالی د هغوی په امداد کولو قادر دي.

بیا دې نه پس ارشاد اوشو ﴿فَإِذَا انشَرُّوا الْحُرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِیْنَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضَرُوهُمْ أَوْعَدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ﴾ (۳) بیا چه کله تیرې شی میاشتې د پناه نومشکران وژنی. چرته چه بومنی او د هغوی د نیولو راگیږولو د پاره هر ځای کېنې په لتون کېنې کینی. دلته مطلقاً د اقدامی او دفاعی جهاد حکم نازل شو. (۴)

۱- بَاب: فَضْلِ الْجِهَادِ وَالسَّيْرِ

د سیر لغوی معنی سیر- بکس، السیرین البهیمه وفتح الباء- سیره جمع دي. د دې معنی طریقه راځي او د دې باب ضرب دي. (۵)

د سیر اصطلاحی معنی نبی اکرم ﷺ او صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین په مختلفو غزواتو او جنگونو کېنې چه کومه حکمت عملی او طریقه پاتې وه هغې ته سیر ونیلې شی. (۶)

(۱) (الحجر: ۹۴) -

(۲) (النحل: ۱۲۵) -

(۳) (التوبة: ۵) -

(۴) (انظر البناية (ج ۲ ص ۷۸۹) وزاد المعاد فی هدی خیر العباد (ج ۳ ص ۶۹-۷۲) -

(۵) (انظر تاج العروس (ج ۳ ص ۲۸۶-۲۸۷) مادة "سار" وعمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) والکرماني (ج ۱۲ ص ۹۲) -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) والمغرب (ج ۱ ص ۴۲۷) حيث قال الامام المطرزي: "و... الا انها غلبت فی لسان الشرع علی امور المغازی کالمناسک علی امور الحج" -

د ترجمه الباب مقصد د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دې باب د ترجمې نه مقصد د جهاد فضیلت، د هغې اهمیت او په دې باندې د اجرا و ثواب بیانول دی. (۱)

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ يَفْعَلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقٌّ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ إِلَى قَوْلِهِ وَيُبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ [التوبة: ۱۱۰-۱۱۲]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُدُودُ وَالْظَّاعَةُ

اختلاف نسخ د باب د ترجمه لاندې ذکر شوې پورتنی مذکوره آیت کښې د صحیح بخاری مختلف نسخو اختلاف دې، د نسفی او ابن شېویه روایت داسې دې چې د اصیلي او کریمه نسخو کښې دواړه آیاتونه مکمل ذکر دي. اود ابوذر په روایت کښې اول آیت ﴿وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا﴾ پورې دې بیا د ال قوله: ﴿وَالْحَفِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَيُبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ دې. (۲)

د آیت شان نزول: امام قرطبی رحمۃ اللہ علیہ د دې آیاتونو شان نزول بیانولوسره فرماني چې دا آیاتونه د بیعت عقبه ثانیه په موقعه نازل شوی دی. داسې اوشوه چې کله د مدینې منورې نه اویا کسانو باندې مشتمل ډله د عقبه مقام ته راوړسیده نو د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د ملاقات د پاره حاضر شو نو په دې موقع باندې حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خبرې اوریدونه پس اوفرمانیل "اشتراط لیک ولفسک ماشئت" یعنی تاسو صلی اللہ علیہ وسلم د خپل رب د پاره اود خپل ذات د پاره کوم شرط په مونږ باندې منل غواړئ هغه ومنئ. حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل چې د الله تعالی د پاره خو شرط دا دې چې تاسو صرف د هغه عبادت کوئ او څوک د هغه شریک مه گرځوئ، او د خپل خان د پاره شرط دا دې چې تاسو د خپل خان او مال حفاظت کوئ اوزما هم کوئ. په دې باندې انصارو عرض اوکړو که دا شرطونه مونږ پوره کړل نو مونږ ته به څه ملاویري؟ نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل "الجنة" هغه وخت د انصارو زړه د خوشحالی نه باغ باغ شو او ونې ونیل دا سودا خو ډیره گټندویه ده. اوس به نه دا سودا پخپله ضائع کوو او نه به تاسو نه د دې ضائع کولو خواهش کوو. (۳)

د آیاتونو ترجمه: بیشکه الله تعالی د مسلمانانوته د هغوی خانونه اود هغوی مالونه د دې خبرې په عوض اخستی دی چې هغوی ته به جنت ملاویري. هغه خلق چې د الله تعالی په لار کښې جنگیږي په کوم کښې چې قتل کیږي او قتل کوي په دې باندې رښتوني وعده اوکړي شوه په تورات کښې، انجیل کښې او قران کښې. اود الله تعالی نه زیات خپله وعده پوره کونکي بل څوک دي؟ تاسو خلق په خپله دې بیع باندې د کوم چې تاسو معامله اودروله خوشحالی اوکړئ او دا لویه کامیابی ده.

هغوی داسې دی چې توبه کونکی دی، عبادت کونکی دی حمد کونکی دی روژه ساتونکی

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۷۸) -

(۲) (حواله سابقه -

(۳) (بیان القرآن (ج ۱ ص ۱۴۳) مع تغییر یسر -

دی، روکوع او سجده کونکی دی، د نیکو خبرو تعلیم کونکی او د بدو خبرونه منع کونکی اود الله تعالی د حدودو خیال ساتونکی دی او داسې مؤمنانوته خوشخبری واوروه.
 د دې آیاتونو ذکر کولو مقصد د امام بخاری رحمته الله علیه څنگه چه معروف عادت دې چه د خپل طرف نه ترجمه کولونه پس آیاتونه ذکر کوی چه د دې خبرې دلیل دې چه دا آیاتونو د باب د ترجمه دپاره دلیل دې. (۱)
 دلته هم د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې آیاتونو ذکر کولونه د جهاد په فضیلت باندې دلیل پیش کول دی.

قوله: قال ابن عباس: الحدود الطاعة:

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه په طریق باندې موصلاً نقل کړیدی. (۲)

د مذکوره تعلیق مقصد: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذکوره پورتنې تعلیق ذکر کولو وجه دا ده: چه سابقه آیت کښې چه "حدود" لفظ «وَالْحَقِيقُونَ يُحَدِّدُونَ» کښې ذکر کړیښودې دینه مراد اطاعت الهی دې ځکه چه څوک د الله تعالی مطیع او حکم منونکې وی اود هغه هر حکم په ځای راوړونکې وی او د کومو څیزونو الله تعالی منع کړې دې د هغې نه ځان ساتونکې وی نو لکه دا تفسیر د باللازم د قبیل نه دې. (۳) د مقرر حدودو حفاظت د الله تعالی د تابعدارنې نه بغیر نشی کیدی په دې وجه د حدود د حفاظت کولو د پاره اطاعت به لازم وی.

حدیث باب

[۲۶۳۰] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَاقٍ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ قَالَ سَمِعْتُ الْوَلِيدَ بْنَ الْعَزِيزِ ذَكَرَ عَنْ أَبِي عُمَرَ وَالْقِيَّانِي قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ قَالَ الصَّلَاةُ عَلَى مِيقَاتِهَا قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ ثُمَّ الرَّيُّ الْوَالِدَيْنِ قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَكَتَبْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ اسْتَزِدُّهُ لَزَادَنِي [ر: ۵۴]

تر اجم رجال

۱- حسن بن صباح: دا ابوعلی الحسن بن صباح بن محمد بزار رحمته الله علیه دې، د دوی تذکره ((کتاب الایمان باب زیادة الایمان ولقمانه)) لاندې تیره شوې ده. (۵)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۷) و مقدمه لامع (ص ۳۲۹-۳۳۰)-

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۴ ص ۴) و تغلیق التعليق (ج ۳ ص ۴۳۰)-

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۹)-

(۴) (قوله: عبدالله بن مسعود رضى الله عنه: الحديث: تقدم تخريجه فى باب مواقيت الصلاة-

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۶۷)-

- ۲- محمد بن سابق تمیمی: دا ابو جعفر محمد بن سابق تمیمی رحمته الله دی. (۱)
 ۳- مالک بن مغول بن مغول: دا مالک بن مغول کوفی رحمته الله دی. (۲)
 ۴- الولید بن عیزار: دا ولید بن عیزار بن حرث عبدی کوفی رحمته الله دی. (۳)
 ۵- ابو عمرو الشیبانی: دا ابو عمرو سعد بن ایاس بن شیبانی رحمته الله دی. (۴)
 ۶- عبد الله بن مسعود: دا مشهور صحابی حضرت ابو عبد الرحمن عبد الله بن مسعود
 هذلی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم)) کنبی تیرشوی دی. (۵)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حدیث د باب ترجمه سره مطابقت بالکل
 واضح دی او ظاهره ده چه د حدیث الفاظو کنبی ((الجهاد فی سبیل الله)) هم دې کوم چه د
 مانځه او برالوالدین نه پس افضل عمل ګرځولې شوی دی. (۶)
 او د حدیث باقی تشریح په (کتاب الصلاة کنبی باب مواقیات الصلاة) کنبی تیره شویده.

حدیث باب

[۲۱۲۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مُنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (۷) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتَفْرَغْتُمْ فَاغْلِبُوا [ر: ۱۵۱۰]

تراجم رجال

- ۱- علی بن عبد الله: دا مشهور محدث امام علی بن عبد الله ابن المدینی رحمته الله دی. د
 دوی تذکره ((کتاب العلم، باب الفهم فی العلم)) په ذیل کنبی تیره شویده. (۸)
 ۲- یحیی بن سعید: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان رحمته الله دی، د دوی حالات ((کتاب
 الایمان باب من الایمان ان یحب لایحیه.....)) کنبی تیرشوی دی. (۹)

- (۱) (د دوی د حالاتو د پاره او ګوری کتاب الوصایا باب قضاء الوصی دیون المیت.....)
 (۲) (د دوی د حالاتو د پاره او ګوری کتاب الوصایا باب الوصایا وقول النبی رحمته الله.....)
 (۳) (د دوی د حالاتو د پاره او ګوری کتاب مواقیات الصلاة باب فضل الصلاة لوقتها-
 (۴) (حواله بالا-
 (۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۷)-
 (۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۷۹)-
 (۷) (قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما مرتحیجه فی الحج باب لایجل القتال بمكة-
 (۸) (کشف الباری (ج ۳)-
 (۹) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲)-

۳- سفیان: دا مشهور امام حدیث، حضرت سفیان بن سعید الشوری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ «کتاب الایمان باب علامة المنافق» کنبی تیرہ شوی ده. (۱)

۳- منصور: دا مشهور محدث ابوعتاب منصور بن معتمر کوفی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات «کتاب العلم باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة» کنبی تیر شوی دی. (۲)

۵- مجاهد: دا ابوالحجاج مجاهد بن مکى قرشى رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات «کتاب العلم باب الفهم العلم» کنبی راغلی دی. (۳)

۶- طاؤس: دا مشهور تابعی حضرت طاؤس بن کيسان رضی اللہ عنہ دی. (۴)

۷- ابن عباس رضی الله عنهما: ۱۵ مشهور صحابی، حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دی. د دوی تذکرہ «بدء الوحي» خلورم حدیث لاندی نقل شویده ده.

قوله: لا هجرة بعد الفتح: د فتح مکه نه پس هجرت نشته. د حدیث مطلب دادی چه هغه هجرت چه د مکی نه مدینې منورې طرف ته لازمی او ضروری وو هغه اوس د فتح مکه نه پس فرض او ضروری نه دی. (۵)
مطلب دا نه دی چه هجرت بالکل منقطع کړشو، سنن ابی داؤد کنبی حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ نه روایت دی:

قوله: سمعت رسول الله ﷺ يقول: لا تنقطع الهجرة حتى تنقطع التوبة ولا تنقطع

التوبة حتى تطلع الشمس من مغربها: (۲) ما درس رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی فرمائیلې چه هجرت به نه موقوف کیږي تر هغه وخت پورې چه توبه نه وی موقوف شوې او توبه به هغه وخت پورې نه موقوف کیږي تر کومې چه نمر د مغرب طرف نه وی راوتلې.
د دې د پاره د باب په حدیث کنبی د هغه خاص هجرت ختمیدلو ذکر مراد دی چه مکی نه به کیدلو.

اول دا حکم ووجه کوم سړي به کوم ځای کنبی مسلمان شو د حضور د معاونت د پاره د هغه حصاریدل په مدینه منوره کنبی ضروری او لازمی وو. حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ د امام خطابی رضی اللہ عنہ نه نقل کړیدی چه د اسلام په شروع کنبی په مدینه منوره کنبی د مسلمانانو شمیر قوت او شوکت د کمیدلو په وجه باندې په هریو اسلام قبولونکی باندې مدینې منورې طرف

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸)-

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۷۰)-

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۷)-

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گورن کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين.....-

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۰)-

(۶) (سنن ابی داؤد (ج ۱ ص ۳۳۶) کتاب الجهاد باب فی الهجرة هل انقطعت؟ رقم (۲۴۷۹)-

نه هجرت فرض وو. دې دپاره چه د مسلمانانو تعداد قوت يو خائى شى ليکن کله چه د الله تعالى په فضل سره مکه مکرمه فتح شوه او خلق په اسلام کښې ډلې ډلې داخلیدل او ټول حجاز د هغوى د حکم او فرمان لاندې راغلونو په هجرت کښې د مکې نه مدينې ته فرضيت ساقط شو او دا حکم منقطع شو. (۱)

يا داسې اووايه چه کوم ښاريه فتح شو د هغه خائى نه به د هجرت حکم اوچتيدلو ځکه چه هغه ښار به دفتح نه پس دارالاسلام کښې شامل شو. د هغه خايه به بيا د هجرت ضرورت باقى نه پاتې کيدو.

يا داسې اووايه چه د کوم هجرت نفى کولې شى هغه «هجرت مندوبه» دې او هغه هجرت چه کوم ثابتولې شى هغه هجرت مفروضه دې. نو «هجرت مفروضه من دارالکفر الى دارالاسلام» اوس هم باقى دې خو چه په دارالکفر کښې په احکام اسلام باندې عمل ممکن نه وى. (۲)

قوله: ولکرب جهاد ونية: او ليکن جهاد او نيت خالص باقى دې. مطلب دا دې چه هغه هجرت کوم چه د جهاد د پاره يا د څه ښه نيت د پاره وى مثلاً دارالکفر نه دارالاسلام ته وريدلیدل خو چه په دارالکفر کښې په اسلامى احکامو عمل کښې نه وى. د علم په طلب کښې وتل وغيره د دې ثواب او حکم باقى دې. (۳)

قوله: واذا استغفرتم فأنفروا: او چه کله تاسو ته د جنگ د پاره اووئيلې شى نو اوځئ.

د دې جملې تشریح انشاء الله وړاندې «باب وجوب الغزو» لاندې راځي. د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورته ذکر شوى حديث مناسبت د ترجمه دباب نه بالکل واضح دې کوم چه د «ولکن جهاد ونية، اذا استغفرتم فأنفروا» نه ظاهر دې. (۴)

حديث باب

[۲۱۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ (۵) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْعَمَلِ أَمْ لَا نَجَاهِدُ قَالَ لَكِنَّ أَفْضَلَ الْجِهَادِ حَجَّةٌ مَبْرُورَةٌ [ر: ۳۳۸]

تراجم رجال

۱- مسدد: دا مشهور امام حديث مسدد بن مسرهد بن مسربل رضي الله عنه دې. د دوى مختصراً

(۱) (انظر اعلام الحديث (ج ۲۱۳۵-۱۳۵۵) وايضاً فتح البارى (ج ۱ ص ۳۸-۳۹) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱۱ ص ۳۷۳) -

(۳) (انظر فتح البارى (ج ۶ ص ۳۹) -

(۴) (انظر عمدة القارى (ج ۱ ص ۷۹) -

(۵) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها تقدم تخريجه فى كتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

حالات ((کتاب الایمان، باب من الایمان ان یحب لایخیه....)) پہ ذیل کتبہ تیرشوی دی۔ (۱)

۲- خالد: دا خالد بن عبداللہ الطحاوی رحمہ اللہ دی۔ (۲)

۳- حبیب بن ابی عمرہ: دا حبیب بن ابی عمرہ اسدی رحمہ اللہ دی۔ (۳)

۴- عائشہ بنت طلحہ: دا عائشہ بنت طلحہ تمیمیہ قرشیہ رحمہا اللہ دی۔ (۴)

۵- عائشہ بنت ابی بکر: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہا دی۔ (۵)

دوی حالات ((بدء الوسی)) د دؤم حدیث پہ ذیل کتبہ راغلی دی۔ (۵)
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت. د پورته ذکر شوی حدیث د ترجمہ د باب سرہ مناسبت
((نری الجہاد افضل العمل)) کتبہ دی۔ (۶) او د حدیث مکمل تشریح ((کتاب الحج باب فضل الحج المبرور)) لاندی تیرہ شویده.

حدیث باب

[۲۱۳۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَفَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حَظِيمٍ أَنَّ ذَكْوَانَ حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دَلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يَعْدِلُ الْجِهَادَ قَالَ لَا أُجِدُهُ قَالَ هَلْ تَسْتَطِيعُ إِذَا خَرَجَ الْمُجَاهِدُ أَنْ تَدْخُلَ مَسْجِدَكَ فَتَقُومَ وَلَا تَقْتُرَ وَتَصُومَ وَلَا تُفْطِرَ قَالَ وَمَنْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ إِنَّ فَرَسَ الْمُجَاهِدِ لَيْسَتْ فِي طَوْلِهِ فَيُكْتَبُ لَهُ حَنَاتٌ

تراجم رجال

۱- اسحاق بن منصور: دا ابويعقوب اسحاق بن منصور نوسج رحمہ اللہ دی، د دوی تذکرہ ((کتاب الایمان باب حسن اسلام المرء)) کتبہ راغلی دی۔ (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۲) (د دوی د حالاتو د بارہ اوگوری کتاب الوضوء باب من مضمض واستنشق.... -

(۳) (د دوی د حالاتو د بارہ اوگوری کتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

(۴) (حوالہ بالا -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۴-۵) -

(۶) (قوله: ان اباهريرة رضی اللہ عنہ الحديث اخرجه مسلم في صحيحه (ج ۲ ص ۱۳۴) كتاب الامارة باب فضل الشهادة في سبيل الله تعالى رقم (۱۸۷۸) والترمذي (ج ۱ ص ۲۹۱) في فضائل الجهاد باب ماجاء في فضائل الجهاد رقم (۱۶۱۹) والنسائي في كتاب الجهاد باب ما يعدل الجهاد في سبيل الله عزوجل (ج ۲ ص ۵۶) رقم (۳۱۳۰)
(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۰) -

- ۲- عفان بن مسلم: دا عفان بن مسلم الصفار انصاری رحمته الله دې. (۱)
- ۳- همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی شیبانی رحمته الله دې. (۲)
- ۳- محمد بن حماد: دا محمد بن حماد ایامی ازدی رحمته الله دې. (۳)
- ۵- ابو حصین: دا ابو حصین بن عاصم اسدی رحمته الله دې. (۴)
- ۶- ذکوان: دا ابو صالح ذکوان الزیات رحمته الله دې.
- ۷- ابوهریره رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. د دې دواړو حضراتو حالات «کتاب الایمان باب امور الایمان» لاندې تیر شوی دی. (۵)
- قوله: ان اباهریره رضی الله عنه حدثه قال: جاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: دلني على عمل يعدل الجهاد: ذکوان رحمته الله فرماني چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه ماته بیان اوکړو چه یو سړې د رسول الله صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او هغوی رضی الله عنه ته ئې عرض اوکړو چه تاسو زما یو داسې عمل طرف ته لارخوځنه اوکړئ چه د جهاد مماثل او برابر وی.**
- حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه ماته د هغه سړي نوم معلوم نه شو لم اقف علی اسمه: (۶)
- قوله: قال: لا اجد: حضور صلی الله علیه و آله او فرمائل زه خوئی نه موندم. مطلب دا دې چه د جهاد برابر یو عمل هم نشته (۷)**
- قوله: قال: هل تستطيع اذا خرج المجاهد ان تدخل مسجدك فتقوم ولا تقتر وتصوم ولا تفطر؟** بیا هغوی صلی الله علیه و آله د دې سړي نه تپوس اوکړو چه کله مجاهد (د جهاد د پاره) اوخی نو ته دا کولې شې چه په خپل جمات کښې داخل شې او مسلسل په مانځه اودریږې او سترې نشې، مسلسل روژه اونیسې او روژې ماتې اونته گرې؟
- د حضور صلی الله علیه و آله د مذکوره فرمان مطلب دا دې چه د جهاد برابر یو عمل دادې چه سړې مونځ کوی او په مینځ کښې آرام هم نه کوي، اودې سترې هم نه وی. دغه شان مسلسل روژې ساتي او روژې ماتې نه کوی نو هله به د دې سړي عمل د مجاهد د جهاد

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الوضوء باب دفع السواک الى الاکبر -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الوضوء باب ترک النبی صلی الله علیه و آله والناس الاعرابی حتی -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الاجارة باب کسب البقی والاما -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه و آله -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸-۶۵۹) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۵) -

(۷) (انظر عمدة القاری (ج ۶ ص ۸۲) -

برابر او مساوی کیدیشی گئی نوته کیری.

قوله: قال: ومن يستطيع ذلك؟ :نوهغه سړی اوونیل دا طاقت څوک لرلې شی؟
یعنی مسلسل مونځ کول او نه سترې کیدل. مسلسل روژې ساتل او روژې ماتې نه کول
څوک کولې شی؟
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د الله تعالی په لارکښې د جهاد کونکي په نورویاندي دا
بالکل واضح فضیلت او اوچتوالې دې اودا فضیلت د دې خبرې متقاضی دې چه د جهاد
برابر بل یو عمل هم نشته. (۱)

قوله: قال: ابوهريه: ان فرس المجاهد لیستن (۲) فی طوله (۲) فیکتب له حسنات:
حضرت ابوهريه رحمته الله فرمائی چه د مجاهد اس چه په رښی کښې تویونه وهي
په دې باندې هم مجاهد د پاره نیکۍ لیکي.

امام بخاری رحمته الله د حضرت ابوهريه رحمته الله دا قول موقوفاً نقل کړيدي او همدغه روایت «باب
الخیل ثلاثه» لاندې «(زیدین اسلم عن ابی صالح)» په طریق مرفوعاً ذکر کړيدي. (۴)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د پورته ذکر شوی حدیث مناسبت د باب د ترجمې نه
بالکل واضح دي. په کوم کښې چه ونیلی شوی دی چه د جهاد مساوی او مماثل بل فیغ
عمل نشته. (۵)

۲- باب: أَفْضَلُ النَّاسِ مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
د نسخ اختلاف: په ټولونسو کښې د مؤمن صفت کښې مجاهد اسم فاعل په وزن دې اود:
کشمیښی په روایت کښې دا لفظ صیغه مضارع سره یجاهد دي. (۶)
د ترجمه الباب مقصد: د دې باب د ترجمه مقصد د مجاهد فضیلت بیانول دي چه کوم سړی
د الله تعالی په لارکښې خپل خان او مال سره د صحیح نیت اوخی هم هغه د ټولونه افضل
سړی دي.
د مقابل باب سره سره ربط او مناسبت په تیرشوی باب کښې امام بخاری رحمته الله دا خودلي
ووچه د تتولو نه افضل عمل جهاد او قتال فی سبیل الله دي. په دې باب کښې دا خود

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۵) -

(۲) (قال العلامة الفتهی استننا: ای عدالمرحه ونشاطه شوطاً ولاراکب علیه..... فاستن بتشديد نون: وهن ان یرفع یدیه ویطرهما معاً..... انیر مجمع بحار الانوار (ت ۳ ص ۱۳۲-۱۳۳) باب السن مع النون -

(۳) (الطول والطیل بالکسر: الحبل الطویل یشد احد طرفیه فی وتداو غیره والطرف الاخر فی یدالفرس لیدود فیه ویروی ولا یذهب بوجهه. انظر مجمع بحار الانوار (ج ۳ ص ۳۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۸۳) -

(۴) (انظر شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۳۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۸۳) -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۲) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

غواړی چه د ټولونه افضل سرې هغه دې چه د جهاد او قتال فی سبیل الله فریضې سره تړلې وی او هغه پوره کوی او په هغې کښې خپل خان اولگوی.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تَوَمِّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَنُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينٌ ظَلِيلَةٌ فِي جَنَّاتٍ عَذَبٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [الصف: ۱۰-۱۱]

د مذکوره آیت ترجمه ای د ایمان خاوندانو! تاسو ته داسې سوداګری اونه ښایم چه تاسو د یو دردناک عذاب نه بچ کړی (هغه دا ده چه) تاسو خلق په الله تعالی باندې اود هغه په رسول باندې ایمان راوړنی او د الله تعالی په لار کښې په خپل مال او خان سره جهاد او کړنې، دا ستاسو د پاره ویره بهتره ده، که تاسو پوهیږنې (کله چه داسې کوښی نو) الله تعالی به ستاسو گناهونه معاف کړی او تاسو به (دجنت) داسې باغونو ته داخل کړی د کومو د لاندې چه به نهرونه روان وی او په ښکلی مکانونو کښې به مو (داخل کړی) چه د همیشه اوسیدو باغونو کښې (جوړ) شوی وی، دا لویه کامیابی ده. (۱)

د مذکوره آیت ذکر کولو مقصد: د باب د ترجمه په اثبات باندې د مذکوره آیت نه استدلال مقصود دې یعنی امام بخاری رحمته الله علیه دا واضح کول غواړی چه د ایمان نه پس د ټولو نه بهترین تجارت ((جهاد فی سبیل الله بالمال والنفس)) دې. لکه چه د آیت نه واضحه ده، نو په خان او مال سره جهاد کونکې د ټولو نه افضل دې.

حدیث باب

[۲۴۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ قَالُوا لِمَ مَنْ قَالَ مُؤْمِنٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ يَتَّقِي اللَّهَ وَيَدْعُ النَّاسَ مِنَ شَرِّهِ [۲۴۳۳]

(۱) (بیان القرآن (ج ۱۲ ص ۴) -

(۲) (قوله: ابوسعید الخدری رضی الله عنه الحدیث اخرجه البخاری ایضاً فی صحیحه (ج ۲ ص ۹۶۱) فی کتاب الرقاق باب العزلة راحة من خلاط السوء رقم (۶۴۹۴) ومسلم فی صحیحه (ج ۲ ص ۱۳۶) کتاب الامارة باب فضل الجهاد والرباط رقم (۴۸۷۷-۴۸۷۸) والنسائی (ج ۱ ص ۳۵۸) کتاب الزکاة باب من یسال الله عزوجل ولا یعطى به رقم (۲۵۷۰) و(ج ۲ ص ۵۴) کتاب الجهاد باب فضل من یجاهد فی سبیل الله بنفسه وماله رقم (۳۱۰۷) والترمدی (ج ۱ ص ۲۹۵) فی فضائل الجهاد باب ماجاء ای الناس افضل؟ رقم (۱۶۶۰) وابوداؤد (ج ۱ ص ۳۳۶) کتاب الجهاد باب فی ثواب الجهاد رقم (۲۴۸۵) وابن ماجه (ص ۲۸۶) فی ابواب الفتن باب العزلة رقم (۳۹۷۸) -

تراجم رجال

- ۱- ابوالیمان: دا ابوالیمان الحکم بن نافع حمصی رضی اللہ عنہ دی.
 - ۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزہ قرشی رضی اللہ عنہ دی. دے دواړو حضراتو تذکره ((بده الوسی)) د شپږم حدیث په ذیل کښې تیره شویده. (۱)
 - ۳- الزهری: دا مشهور امام حدیث محمد بن مسلم بن شهاب زهری رضی اللہ عنہ دی د مختصر حالات ((بده الوسی)) د دریم حدیث په ذیل کښې تیره شویده. (۲)
 - ۴- عطاء بن یزید اللیثی: دا عطاء بن یزید لیثی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
 - ۵- ابوسعید الخدری: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید سعد بن مالک خدری رضی اللہ عنہ دی. دوی تذکره ((کتاب الایمان باب من الدین القرامن الفتن)) لاندې تیر شویده. (۴)
- قوله: قيل: يا رسول الله: يويونكي اووئيل يارسول الله ﷺ.**
حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه ماته د هغه ويونكي نوم معلوم نه شو، خو دومره خبره ده چه دا قسم سوال حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ نه هم مروی دی (۵)
- قوله: اي الناس افضل؟: كوم سړې د ټولونه افضل دي؟**
- قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مؤمن يجاهد في سبيل الله بنفسه واله.** نو جناب نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمانیلو چه د ټولو نه افضل سړې هغه مؤمن دي چه د الله تعالی په لار کښې ځان او مال سره جهاد کوی.
- حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه شاید مؤمن نه دا مراد وی چه کوم اولنی واجبات عینیه ادا کړی بیا هغه ته جهاد فضیلت د ځان او مال سره حاصل وی. دا بالکل مراد نه دی چه جهادخو کوی لیکن نور واجبات او فرائض پریردی، په دې صورت کښې به د مجاهد فضیلت ظاهر پری ځکه چه په دې کښې مجاهد د الله تعالی د رضا دپاره خپل ځان او مال لگولی دی او د دې نفع هم متبعی ده. (۶)
- قوله: قالوا: ثم من؟: صحابه کرام ورضوان الله عليهم** سوال اوکړو بیا څوک افضل دی؟ یعنی دا مجاهد (چه خپل ځان او مال د الله تعالی په لار کښې اولگوی، نه پس د ټولو نه

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب لاتستقبل القبلة بغائط.... -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

افضل سرې څوک دي؟

قوله: قال: مؤمن في شعب من الشعاب يتقى الله، فيدع الناس من**شره: هغوی (رحمته) افرمانیل بیا هغه سرې افضل دي چه په یو کنده کښې ناست وی اود الله تعالی نه ویریری او خلق د هغه د شر نه محفوظ او په امن کښې وی.**

(«شعب» پکې الشين المعجبة وسكون العين المبهلة) کندی ته وائی د دې جمع شعاب ده. (۱)
خلقوسره یوځای کیدل افضل دی که خلوت نشینی: حدیث باب کښې حضور (رحمته) د مجاهدنه پس د ټولونه افضل هغه سرې ګرځولې دي چه په کنده کښې د خلقو نه ځان له او جدا ناست وی او هلته د الله تعالی عبادت کوی اود هغه نه ویریری. دې نه معلومه شوه چه خلوت نشینی د خلوت نه افضل ده.

لیکن دا افضلیت علی الاطلاق نه دي بلکه دا هغه وخت دي کله چه د فتنو دور وی، د سرې د پاره خپل ایمان بچ کول ګران شی نو خلوت نشینی افضل ده. البته که یو سرې په خلوت او خلقو سره اوسیدلو سره د خپل ایمان حفاظت کولې شی او هغه ته په فتنو کښې د پریوتلو اندیښنه نه وی اود ایمان د حفاظت د پاره هم معاون ثابتیږي نو د هغه د پاره بیا دا خلوت نشینی به صحیح نه وی.

حافظ ابن حجر او علامه نووی (رحمته) دامت د جمهور علماو مذهب همدغه نقل کړيدي چه خلقو سره یو ځای اوسیدل افضل دی خو په دې شرط چه په فتنه کښې د پریوتلو ویره نه وی ګڼی نو نه.

د دې په خلاف یوه ډله دي طرف ته تلې ده چه خلوت نشینی افضل ده او هغه د حدیث باب اود هغه احادیثو کوم کښې چه دا مضمون وارد شوي دي نه استدلال کوی چه نبی کریم (رحمته) دلته د مجاهدنه پس د ټولونه افضل خلوت نشینی ګرځولې ده. (۲)
د جمهورو د طرف نه جواب: علامه نووی (رحمته) د دې حدیث د جمهورو د طرف نه دوه جوابونه ورکړي دي:

① یو جواب خودا دي چه دا حدیث د سختو فتنو او جنگونو زمانه باندې محمول دي چه کله د سرې خپل ایمان هم محفوظ نه شی.

② دویم جواب دا دي چه د دې حدیث محمل هغه سرې دي د چا د تکلیفونونه چه نور خلق محفوظ نه وي او هغه د خلقو د تکلیف رسولونه صبر کيدي نشی. (۳)
ددې وجه علامه نووی (رحمته) دا ذکر کوی چه ټول انبیاء کرام صلوات الله وسلامه علیهم، جمهور صحابه کرام، تابعین او علما، او زاهدان خلقو سره هم په خلوت کښې اوسیدل او د اختلاط او خلوت فاندې به نی حاصلولي لکه د جمعې د مانځه حاضرۍ، د جمع مونځ، د

(۱) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۳) وايضاً انظر مجمع بحار الانوار (ج ۳ ص ۲۲۳) حيث قال: هوما انفرج بين جبلين)

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۳) وشرح النووي علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) -

(۳) (انظر شرح النووي علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) -

جنازې مونځ، د بيمار تېوس اود الله تعالى د ذکر حلقې وغيره. (۱)

اود جمهورود قول تائيد د دې حديث نه كيږي. «المؤمن الذي يخالط الناس، ويصبر على اذاهم،

اعظم اجرامن المؤمن الذي لا يخالط الناس، ولا يصبر على اذاهم» (۲)

يعني هغه مؤمن خلقو سره اختلاط ساتونکې وي اود هغوی په تکليفونو ورکولو صبر کوي نو د هغه اجر د هغه مؤمن نه ډير زيات دې چه خلقو سره اختلاط نه ساتي او د هغوی په تکليفونو صبر نه کوي. (۳)

دا خبره په ذهن کښې ساتل پکار دي چه دا ټول اختلاف هغه وخت دې چه کله فتنه عام نه وي او که چرې فتنه عام وي نو هم خلوت افضل دې ځکه چه د عامو فتنو محظوراتو کښې پريوتلو قوي اندېښنه وي. خوداسې هم كيږي چه د الله تعالى عذاب هم د فتنو په خلقو باندې راځي ولي د هغې اثر په غير اصحاب فتن باندې هم واقع كيږي لکه چه ارشاد رباني دې «وَأَقْوَىٰ فَتْنَةً أَلَّا تُصَيِّبَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» (۴) يعني ويرېښي د هغه فتنې نه چه په تاسو کښې به صرف ظالمانو خلقتو ته رسي بلکه غير ظالمانو ته به هم هغه عذاب راځي. (۵) د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حديث مطابقت د باب د ترجمې نه بالکل ښکاره دې کوم کښې مجاهد په خلقو کښې افضل گرځولي شويدي. (۶)

[۲۷۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ (۷) قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ كَمَثَلِ الصَّائِرِ الْقَائِمِ وَتَوَكَّلَ اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِهِ بِأَنْ يَتَوَقَّأَ أَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةُ أَوْ يَرْجِعَهُ سَالِمًا أَوْ أُجْرًا وَغَنِيمَةً [ر: ۳۷۰]

رجال الحديث

۱- ابو اليمان ۲- شعيب ۳- زهري: د دې دريو اړوندېاره د سابقه سند اولنی درې حضرات اوگورنی. (۸)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (اخرجه الترمذی فی سننه (ج ۲ ص ۷۷) فی کتاب صفة القيامة باب رقم (۲۵۰۷) وابن ماجه فی سننه (ص ۲۹۲) فی ابواب الفتن باب الصبر على الاذى رقم (۴۰۳۲)-

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۴)-

(۴) (الانفال (۲۵)-

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۳) مزيد اوگورنی کشف الباری (ج ۲ ص ۸۵-۸۸)-

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۳)-

(۷) (قوله: ابا هريرة رضى الله عنه الحديث تقدم تخريجه في كتاب الايمان باب الجهاد من الايمان انظر كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۵)-

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) و (ج ۱ ص ۷۹-۸۰)-

-- سعید بن المسیب: دا امام التابعین، حضرت سعید بن المسیب قرشی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال: ان الایمان هو العمل)) کتب تیرشوی دی. (۱)

د- ابوهریره رضی اللہ عنہ: دا مشہور مکرر صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندی راغلی ده. (۲)

قوله: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: مثل المجاهد في سبيل الله، والله أعلم بمن يجاهد في سبيله، كمثل... إلخ: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ وائی چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی چه د الله تعالیٰ په لار کنبی د جهاد کونکی مثال (او هم الله تعالیٰ ښه پوهیږی چه څوک د الله تعالیٰ د پاره جهاد کوی، روژه دار او د شېې اودیدونکی او عبادت کونکی په شان دی.

دلته د پوهیدلو خبره دا ده چه "والله اعلم بمن يجاهد في سبيله" جمله معترضه واقع شویده د کوم نه چه مقصد د نیت اخلاص طرف ته اشاره کول دی. یعنی د هغه د نیت حال الله تعالیٰ ته ښه معلوم دی نو که د هغه نیت خالص د اعلاء کلمة الله د پاره وو نو هغه مجاهد فی سبیل الله دی. لیکن که د هغه نیت د دنیا مال او شهرت حاصلول وی نو هغه د الله تعالیٰ د لارې سره دنیا هم شریکه کړه اود هغه دا جهاد به نافع هم نه وی. (۳)

د پورتنی حدیث مکمل تشریح ((کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان)) لاندی تیره شویده. (۴)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حدیث د باب د ترجمې سره انطباق واضح دی کوم کنبی چه مجاهد فی سبیل الله ته د روژه دار او عبادت گذار په شان ګرځولې دي، او په دې باندې مرتبه او اجر او فضیلت بیان کړیږی. (۵)

۳- باب: الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء

د ما قبل باب سره ربط او مناسبت: په وړاندینی بابونو کنبی د ایان شوې وو چه جهاد د ټولو نه افضل عمل او مجاهد د ټولونه غوره سړې دي. نو چه کله د مجاهد او جهاد دا مرتبه او فضیلت دي نو د دې مرتبې او فضیلت د پاره دعا هم کول پکار دی لکه څنگه رسول الله ﷺ او صحابه ګرامو رضوان الله علیهم اجمعین او نورو تابعینو وغیره نه د جهاد او شهادت دعا نقل ده.

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته اللہ علیہ د دې باب د ترجمې نه مقصد دا دی چه څنگه سړې

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۴) -

(۴) (انظر کشف الباری (ج ۲ ص ۳۵-۳۱) -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۴) -

د جهاد او شهادت د پاره دعا کولې شی دغه شان ښځې هم د جهاد او شهادت د پاره دعا کولې شی. د شهادت په دې دعا کېښې ښځه او سړې دواړه برابر دی او هیڅ فرق نشته. (۱) او علامه ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرماني چې په دې امر باندې په خاص توګه د دې دپاره تنبیه فرمانيږي ده چې د شهادت دعا کولو مطلب دا راوځي چې د کافرانو غلبه اوشی او مسلمانان مغلوب شی خو دا صورت مقصد نه دې نو په دې وجه که یوسيې د خپل خان د پاره د شهادت دعا کوی نو په دې کېښې هیڅ مضائقه نشته. دا ځکه چې لوی مقصد حاصلولو دپاره غیر مقصود برداشت کولې شی او د کافرانو غلبه مطلوب او مقصود نه ده، بلکه غیر مقصود غیر مطلوب ده، نو د عظیم مقصد دپاره دا غیر مقصود برداشت کولې شی. (۲)

دا هم وئیلې شی چې د شهادت دعا کولونه کله دا لازمېږي چې د کافرانو غلبه دې هم اوشی، زموږ مقصد خو شهادت دې، بس چې موږ ته شهادت ملاو شی، پاتې شو کافران نو د هغوی د علاج د پاره زموږ نور روڼه شته چې د هغوی د راګیرولو پاره کافی دی. په دې وجه د شهادت په دعاسره دا نه لازمېږي چې د کافرانو د غلبې په دې کېښې احتمال پیداشی او د هغوی تسلط لازم راشي.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَهَادَةً فِي بَلَدِ رَسُولِكَ: او حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دعا په توګه فرمانيږي وو چې اې الله ماته د خپل رسول ﷺ په ښار کېښې شهادت راکړي.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د «زید بن اسلم عن ابيه عن عمر» په طريق موصولاً «کتاب فضائل المدينة باب کراهية النبی ﷺ ان تعری المدينة» ذیل کېښې نقل کړی دی او هلته په دې باندې کلام هم تیر شوې دې. (۳)

د مذکوره تعليق ذکر کولو مقصد: په دې تعليق کېښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت د دعا ذکر دې د دې دپاره امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپل عادت موافق دا تعليق په توګه د استدلال علی الترجمة ذکر کړې دې. (۴)

[۲۷۳۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (هـ) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۸۵) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰) -

(۳) (انظر صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۵۳-۲۵۴) كتاب فضائل المدينة باب کراهية النبی ﷺ تعری المدينة رقم (۱۸۹۰) -س

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۷۷) ومقدمة لامع (ص ۳۲۹-۳۳۰) -

(۵) (قوله: عن انس بن مالک رضي الله عنه: الحديث اخرجه البخاری ايضاً (ج ۱ ص ۳۹۲) في كتاب الجهاد والسير باب فضل من يصرع في سبيل الله فمات فهو منهم رقم (۲۷۹۹-۲۸۰۰) و (ج ۱ ص ۴۰۳) باب غزوة المرأة في البحر رقم (۲۸۸۷، ۲۸۷۸) و (ج ۱ ص ۴۰۵) باب ركوب البحر رقم (۲۸۹۴-۲۸۹۵) وفي كتاب التعبير (ج ۲ ص ۱۰۳۶) باب الرويا بالتهار رقم (۷۰۰۱-۷۰۰۲)....[بقية حاشية په راروانه صفحه....]

يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَنَقَطَعُهُ وَكَانَتْ أُمُّ حَرَامٍ تَحْتَ عِبَادَةِ بْنِ الصَّامِتِ
فَدَخَلَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَطْعَمْتَهُ وَجَعَلَتْ تَقْلِي رَأْسَهُ فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ قَالَتْ فَقُلْتُ وَمَا يَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ
نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عَرَضُوا عَلَيَّ غُرَاقَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَرْكَبُونَ فَبَيَّعَ هَذَا الْبَحْرُ مُلُوكًا عَلَى الْأَيَّةِ
أَوْ مِثْلِ الْمُلُوكِ عَلَى الْأَيَّةِ شَكَّ اسْحَاقُ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ
فَدَعَا لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ وَمَا
يَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عَرَضُوا عَلَيَّ غُرَاقَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَا قَالَ
فِي الْأَوَّلِ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ أَنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ
فَرَكِبْتَ الْبَحْرَ فِي زَمَانٍ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَصَرَعَتْ عَنْ دَابَّتَيْهَا حِينَ خَرَجْتَ مِنْ
الْبَحْرِ فَمَلَكَتْ [٢٦٤٦، ٢٧٢٢، ٢٧٣٧، ٢٧٦٦، ٥٩٢٦، ٦٦٠٠]

تراجم رجال

- ١- عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تيمسي دمشقي رحمته الله.
 - ٢- مالك: دا امام الهجرة، حضرت امام مالك بن انس رحمته الله دي. د دي دواړو حضراتو تذكره
بده الوحي. د دوئم حديث لاندې راغلي ده. (١)
 - ٣- اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه: دا ابو يحيى اسحاق بن عبد الله بن ابي
طلحه رحمته الله دي. د دوى د حالات ((كتاب العلم باب من قعد حيث ينتهي به المجلس...)) لاندې
تير شوى دى. (٢)
 - ٤- انس بن مالك: دا مشهور صحابى خادم رسول، حضرت انس بن مالك رحمته الله دي. د
دوى حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاجيه...)) لاندې تير شوى دى. (٣)
- قوله: انه سمع يقول: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدخل على ام حرام بنت ملحان، فتطعمه: اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه رحمته الله فرماني چه ما د

...د ترمخ بقيه حاشيه] ومسلم فى صحيحه (ج ٢ ص ١٤١) فى كتاب الامارة باب فضل الغزوى البحر رقم
(٤٩٤) وابوداؤد (ج ١ ص ٣٣٥) فى الجهاد باب فضل الغزوى البحر رقم (٢٤٩٠) والترمذى (ح ١ ص ٢٩٤)
فى فضائل الجهاد باب ماجاء فى غزو البحر رقم (١٦٤٥) والنسائى (ج ٢ ص ٦٢) فى الجهاد باب فضل الجهاد
فى البحر رقم (٣١٧٣) وابن ماجه (ص ١٩٩) فى ابواب الجهاد باب فضل غزو البحر رقم (٢٧٧٦) -
(١) (كشف البارى (ج ١ ص ٢٨٩ - ٢٩٠) اود امام مالك رحمته الله د نورو حالاتو د پاره او گورى كشف البارى
(ج ٢ ص ٨٠) -

(٢) (كشف البارى (ج ٣ ص ٢١٣) -

(٣) (كشف البارى (ج ٢ ص ٤) -

حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ اوریدلی دی هغوی وئیل چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ام حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا کوله کره تشریف راوړولو نو ام حرام رضی اللہ عنہا به په هغوی باندې خوراک کولو.

حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا دا مشهور صحابیه ام حرام بنت ملحان مالک بن خالد بن زید بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم بن عدی رضی اللہ عنہ ده. د دوی تعلق د مدینې منورې د انصارو د معروف قبیلې بنو النجار نه ده.

هغه د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ ترور ده (۱) او د ام سلیم رضی اللہ عنہا خور ده. (۲) دا هم په خپل کینیت باندې مشهوره ده. او د هغې په نوم کینې اختلاف دې، علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((لا اقف لها علی اسم صحیح)) (۳) او بعض حضراتو د هغوی نوم "الرمیصاء" او بعض "الغیصاء" بیان کړې. (۴) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په دوی باندې رد کولو سره فرمائی چه دا د ام سلیم رضی اللہ عنہا اوصاف دی نه چه د ام حرام نوم دې. (۵)

د صحیح قول مطابق د هغې پرمېش نکاح حضرت عمرو بن قیس بن زید بن سواد انصاری رضی اللہ عنہ سره اوشوه (۶)

او عمرو بن قیس واقدی د بدرین نه شمیر کړېدې او ابواسحاق ذکر کړی دی چه هغه د احد په شهیدانو کینې وو. (۷) او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په هغوی باندې د اهل مغازی اتفاق نقل کړېدې. (۸)

د هغه نه د ام حرام رضی اللہ عنہا دوه ځامن قیس او عبدالله پیدا شو. (۹) د حضرت عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس دا د حضرت عباد بن الصامت رضی اللہ عنہ په نکاح کینې راغله او د هغې نه د ده یو ځوی محمد پیدا شو. (۱۰)

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د هغې ډیر اکرام کولو، هغې کره به ئی تشریف اوړلو او هلته به ئی کله کله قیلوله فرمائیله. (۱۱)

اودا د هغه صحابیاتونه وه چا چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په لاس باندې بیعت کړې وو. (۱۲) د هغې د پاره نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د هغې د پاره د شهادت دعا هم کړې وه. (۱۳)

(۱) (انظر تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۸) -

(۲) (سير اعلام النبلاء (ج ۲ ص ۳۱۶) -

(۳) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۳) -

(۴) (كذا اخرجه ابونعيم كما في الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۱) -

(۵) (الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۱) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

(۷) (الاصابة (ج ۳ ص ۱۱) والمغزي للعلامة الواقدي (ج ۱ ص ۱۶۲) باب تسمية من شهد بدرًا من قريش والانصار

(۸) (فتح الباري (ج ۱۱ ص ۷۳) -

(۹) (الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -

(۱۰) (انظر الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -

(۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

(۱۲) (الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -

(۱۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په زمانه کښې او د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په مشرنی کښې ۲۷ یا ۲۸ هجري کښې دا د خپل خاوند حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ سره د شام طرف ته د جهاد پاره اووتله. (۱)

اودا د مسلمانانو روميې لښکر وو چه د حضرت امير معاویه رضی اللہ عنہ په امارت کښې د روميانو د ښکته کولو د پاره وتلې وو. دغه شان دا روميې سمندري جنگ هم وو، د کوم پيشن گوښی چه هغوی رضی اللہ عنہ کړې وه او په دې جنگ کښې مسلمانانو قبرص فتح کړو. واپسني کښې د ام حرام رضی اللہ عنہ د سورلنې د پاره قجر وړاندې کړشو او په دې باندې سوريډو سره راپريوتله او شهیده شوه. او هم هلته خښ کړې شوه. (۲) د هغوی قبر عام زیارت گاه او مرجع خلاق دې او هغه ئی "قبر المرأة الصالحة" سره موسوم کړيدې. (۳) علامه ذهبی رحمته الله خوتردې پورې ليکلی دی چه انگریز او نور غیر مسلم هم د هغوی په قبر مبارک باندې حاضري ورکوی. (۴)

دوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د حدیث روایت کوی. اود هغې نه روایت کونکو کښې د هغې خورې حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حضرت عطاء بن یسار، عمیر بن الاسود العنسی او یعلی بن شداد بن اوس رضی اللہ عنہ شامل دی. (۵) اود هغې خاوند حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ هم د هغې نه روایت کوی. (۶)

د هغې نه ډیر احادیث مروی دی او په هغې کښې یو حدیث متفق علیه دي. (۷) رضی الله عنها وارضاهـ

یواشکال: د باب په حدیث کښې اوس ذکر شوچه حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم به حضرت ام حرام رضی الله عنها کره تشریف اوړلو او هغې به حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم باندې خوراک خورولو. او هغې به د پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم په سر کښې سپکې لټولې.

اوس دا اشکال پیدا کیږی چه دا خو پردننی ښځه وه، پردننی ښځې سره خان له کیناستل خو جائز نه دی نو بیا به هغوی صلی اللہ علیہ وسلم څنگه هغې کره تشریف اوړلو؟

جوابونه: علماؤد دې اشکال مختلف جوابونه ورکړی دی. ابن وهب، ابوالقاسم جوهری، داؤدی او ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی چه حضرت ام حرام رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم رضاعی ترور وه. (۸) همدغه قول د مهلب رضی اللہ عنہ هم دي. (۹)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۶-۸۷) -

(۳) (حلیة الاولیاء (ج ۲ ص ۶۲) -

(۴) (سیر اعلام النبلاء (ج ۲ ص ۳۱۷) -

(۵) (تہذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۳۹) -

(۶) (الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۲) -

(۷) (خلاصة الخرجی (ص ۴۹۷) -

(۸) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۷) -

(۹) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰) -

بعض حضراتو داسې فرمانيلى دي چه حضرت ام حرام رضي الله عنها د حضور اکرم صلي الله عليه وسلم د پلار يا نيکه ترور وه، ځکه چه د هغوی رضي الله عنه د نيکه عبدالمطلب مور د بنو النجار نه وه. (١)

ليکن حافظ شرف الدين دمياطي رحمته الله فرماني چه دا ټول تاويلات غلط دي او هغه وائي چه ام حرام رضي الله عنها د نبي کریم صلي الله عليه وسلم ترور گرځول که هغه رضاعي وي او که نسبي په يو شان هم صحيح نه ده. ځکه چه د هغوی تروريانې که رضاعي دي او که نسبي هغه مشهورې او معروفې دي، ام حرام رضي الله عنها د هغوی نه نه ده. او د عبدالمطلب مور سلمی بنت عمروين زيد.

بنوعدي بن النجار ضرور وه او ام حرام هم نجاريه ده، دا يوه رشته داسې ده چه په دې باندې د مجازي ترور اطلاق کيديشي او د مجازي ترور کيدوسره د هغې دورحم کيدل نه لازميږي. اودا د هغوی رضي الله عنه د دې قول په شان دي په کوم کښې چه هغوی رضي الله عنه حضرت

سعدبن وقاص رضي الله عنه باره کښې فرمانيلى وو هداخالې چه دا زما ماما دي. ځکه چه د حضرت سعدبن وقاص رضي الله عنه تعلق بنو زهره نه وو چه د هغوی رضي الله عنه د مور بي بي آمنه د رشته دارانونه وو، نو حضرت سعد رضي الله عنه نه د حضرت آمنه نسبي رور وو او نه رضاعي. (٢)

علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه دا واقعه د نزول حجاب نه وړاندې ده چه نبي کریم صلي الله عليه وسلم به هغې کره تشریف اوړلو. (٣)

ليکن دا حافظ ابن حجر رد کړيدي او فرماني چه دا واقعه د حجة الوداع سره نژدې نژدې ده او هغه وخت د حجاب حکم نازل شوې وو. (٤)

او حافظ شرف الدين دمياطي رحمته الله د دې اشکال جواب دا ورکړيدي چه ممکنېده حضور صلي الله عليه وسلم د هغې د يو محرم په موجودگي کښې تشریف فرما وو ځکه عاده د مخدوم په اتولياندي خادم او د هغه د کور خلق موجود وي. (٥)

ليکن په دې جواب هم اشکال دي هغه دا چه په وړاندې حديث کښې دي 'وجعلت تغلي راسه' چه حضرت ام حرام رضي الله عنها به د نبي کریم صلي الله عليه وسلم د سر نه سپکي راويستلې. نو سوال دا دي که هغه غير محرمه وه نود حضور صلي الله عليه وسلم سر له نبي څنگه لاس اوړلي شو؟ (٦)

د دې اشکال قاضي ابوبرك ابن العربي د بعض علماؤ په حواله سره دا جواب ورکړيدي چه دا د نبي کریم صلي الله عليه وسلم د خصوصياتونه دي چه هغوی صلي الله عليه وسلم ته فتنه او فساد واقع کيدونه په امن کښې کيدلو په وجه د دې خبرې اجازت وو چه اجنبيات سره خلوت کوه. (٧)

قاضي عياض رحمته الله په دې جواب باندې اعتراض کولوسره وائي چه د خصوصيت د پاره

(١) (شرح النووي على مسلم (ج ٢ ص ١٤١) وعمدة القاري (ج ٤ ص ٨٦) -

(٢) (فتح الباري (ج ١١ ص ٨٧) -

(٣) (الخصائص الكبرى (ج ٢ ص ٢٤٧) باب اختصاصه صلى الله عليه وسلم باباحة النظر الى الاجتناب والخلو بهن

(٤) (فتح الباري (ج ١١ ص ٧٨) -

(٥) (عمدة القاري (ج ٤ ص ٨٦) -

(٦) (فتح الباري (ج ١١ ص ٧٩) -

(٧) (عمدة القاري (ج ٤ ص ٨٦) -

دعوى كافى نه ده. د دليل ضرورت وى. (١)

دليل څه دې؟ حافظ ابن حجر رحمته الله عليه قاضى ابوبكر ابن العربى رحمته الله عليه جواب ته احسن الاجابة څرځولو سره فرمائى دلالت واضح دى. (٢) د غير محرم سره چه د كوم خلوت ممانعت كړې شوې دې هغه د فتنه د ويري د وجه نه كړې دې او په دې وجه چه شيطان د ده په زړه كښې دننه څه خرابه وسوسه يا گناه وانچوى او هغوى رحمته الله عليهم خو معصوم وو. د هغوى رحمته الله عليهم په حق كښې خلوت پالاجنبیه جائزوو. هلته دننه هم څه د گناه ويړه نه وه او نه د شيطان د وسوسې اچولو يا د غولولو او د هوكه كولو. نو علامه سيوطى رحمته الله عليه (الخصائص الكبرى) كښې ليكي:

«وقال ابن حجر: الذى وضع لنا بالادلة القوية ان من خصائص النبى صلى الله عليه وسلم جواز الخلوة بالاجنبية والنظر اليها وهو الجواب الصحيح عن قصة امر حرام بنت ملحان فى دخوله عليها ونومه عندها وتقليتها راسه ولم يكن بينهما محرمية ولا زوجية» (٣)

سراج الدين ابن الملحق رحمته الله عليه چه د حافظ ابن حجر رحمته الله عليه استاذ دې د خپلو بعض مشاخنه همدا نقل كړى دى. علامه جلال الدين سيوطى رحمته الله عليه (الخصائص الكبرى) كښې همدغه نقل كړى دى او هم دغه جواب مستند معلومېږي.

قوله: وكانت امر حرام تحت عبادة بن الصامت او ام حرام حضرت عباد بن الصامت رحمته الله عليه نكاح كښې وه.

د حديث په مختلف طرق كښې تعارض د حديث د مذكوره ټكړې نه معلومېږي چه حضرت ام حرام رحمته الله عليها د حضرت عباد بن الصامت رحمته الله عليه نكاح كښې د اول نه وه. ليكن راتلونكى رواياتو كښې راځي دې هغې نه معلومېږي چه هغه د حضرت عباد بن صامت رحمته الله عليه په نكاح كښې روستور اغلې وه. «باب غزوة ركوب البحر» كښې «محمد بن يحيى بن حبان بن انس» په طريق كښې دى «فتروجه بها عبادة فخر بها الى الغزو» (٤) دغه شان «باب غزوة المرأة فى البحر» كښې «ابوطواله عن انس» په روايت كښې «فتروجه عبادة بن الصامت» دى. (٥) اود مسلم په روايت

كښې په صراحت سره «محمد بن يحيى بن حبان

عن انس» په طريق كښې «فتروجه بها عبادة بعد» دى.

د مذكوره تعارض حل: د حديث شارحين د دې تعارض درې جوابونه فرمائى:

(١) (فتح البارى (ج ١١ ص ٧٨) -

(٢) (حواله بالا (ج ١١ ص ٨٩) -

(٣) (الخصائص الكبرى (ج ٢ ص ٢٤٧) باب اختصاصه صلى الله عليه وسلم باباحة النظر الى الاجتناب والخلوة بهن

(٤) (انظر صحيح البخارى (ج ١ ص ٤٠٥) باب ركوب البحر رقم (٢٩٤، ٢٨٩٥) -

(٥) (انظر صحيح البخارى (ج ١ ص ٤٠٣) كتاب الجهاد باب غزوة المرأة فى البحر رقم (٢٨٧٧-٢٨٧٨) -

① علامه ابن التین رحمہ اللہ فرمائی کیدیشی چہ حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ عنہ اود ہغی سرہ نکاح کرې وی، روستو طلاق واقع شوې وی، بیا ام حرام رضی اللہ عنہ عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ سرہ نکاح کرې وی، اود ہغوی د غزوہ احد د شہادت نہ پس دوبارہ حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ سرہ نکاح شوې وی. (۱)

② علامہ نووی او قاضی عیاض رحمہما اللہ د دې تعارض جواب دا ورکړېدې چہ د کومو روایاتونہ دا معلومېږي چہ هغه د حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ په نکاح کښې اول راغله، په دې کښې اخبار عما یوزول دې یعنی چہ کومه واقعہ روستو اوشود د هغې خبر ورکړیښودې. (۲)

③ علامہ مزی رحمہ اللہ لیکلی دی چہ ام حرام رضی اللہ عنہ اول د عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ په نکاح کښې وه، هغې نہ پس ئی بیا حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ سرہ نکاح اوشود. (۳)

د دې آخری جواب تائید حافظ ابن حجر رحمہ اللہ هم کړېدې. هغوی فرمائی:

((والذي يظهر ان الامر بعكس ما وقع في الطبقات وان عمرو بن قيس تزوجها اولاً فولدت له، ثم استشهد هو ولدت لقيس منها، وتزوجت بعده بعبادة)) (۴)

قوله: وجعلت ثقلی رأسه: او حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په سر کښې سپکې لټولې. ثقلی: دا د باب ضرب نه د فعل مضارع مضارع معروف صیغه ده ((ثقلیا)) د دې مصدر دې او ((ثقلی)) د سر نه سپکې راویستلو اولټولو ته وائی. (۵)

اشکال: د حدیث په مذکورہ ټکړه کښې دا بیان شویدې چہ حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مبارک سر نه سپکې راویستلې نو په دې کښې دا اشکال کیږي چہ سپکې خو د خولې وغیرہ د بدبوئې او خیرې نه پیدا کیږي او د حضور صلی اللہ علیہ وسلم خوله خو ډیره خوشبوداره وه نو د هغوی په سر کښې د سپکو موجودگۍ څه مطلب دې؟

د مذکورہ اشکال جوابونه: ① د دې جواب دا دې چہ کیدیشی د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په سر مبارک کښې د گردوغبار په وجه سپکې پیدا شوی وی او هغه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته څه تکلیف نه رسوی. (۶)

② اودا هم کیدیشی چہ د نورو خلقو د کپړونه ورختلې وی. (۷)

③ او دا هم کیدیشی چہ په سر کښې سپکې وغیرہ نه وی او هسې حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د سر وینسته مبارک د آرام رسولو د پاره اخوادخو کول. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۶) -

(۲) (انظر شرح مسلم للنووي (ج ۲ ص ۱۴۲) وفتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۳) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

(۴) (انظر فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۳) وكذا انظر الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۴) -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۸۶) ومجمع الانوار (ج ۴ ص ۱۷۷) مادة "ثقلی" -

(۶) (قال محمد طاهر الفتني: ".... ولم يكن القمل يؤذيه نكر يثا له" مجمع بحار الانوار (ج ۴ ص ۱۷۷) -

(۷) (الكوب الدرې (ج ۲ ص ۴۳۱) وتعليقات بذل المجاهد (ج ۱۱ ص ۳۹۴) -

(۸) (حواله بالا وبذل المجاهد (ج ۱۱ ص ۳۹۴) وايضا انظر اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۷۴) وشرح المناوي

على الشمانل المحمدية (ج ۲ ص ۱۸۶) -

قوله: فنام رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم استيقظ وهو يضحك، قالت: فقلت:

وما يضحكك يا رسول الله؟ قال: "ناس من امتي عرضوا علي غزاة في

سبيل الله، يركبون ثبج (۱) هذا البحر ملوكاً على الاسرة، او مثل الملوك على

الاسرة: بيا حضور ﷺ اوده شو او لږ ساعت په په خندا راوېښ شو. ام حرام ﷺ فرماني چه ما عرض اوکړو يا رسول الله! څه څيز تاسو اوځندولئ؟ هغوی ﷺ او فرماييل چه زما د امت څه خلق ماته پېښ کړي شو چه د الله تعالی په لار کښې جهاد کولو سره د هغه سمندر په شا باندي د بادشاهانو په شان به په تخت سواره وي.

د مذکور عبارت مطلب: حافظ ابن عبدالبر ﷺ فرماني چه حضور ﷺ ته د هغه مجاهدينو په خوب کښې چه څوک به سمندري جهاد کوي د مثالي صورت او خودلي شو چه هغوی به په جنت کښې په تختونو د بادشاهانو په شان ناست وي. الله تعالی د جنتيانو په صفت کښې بيان کړي دي. ﴿عَلَى سُرُومٍ مُّقْبِلِينَ﴾ (۲) چه هغوی به په تختونو يو بل ته مخامخ ناست وي. اوونى فرماييل ﴿عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكِنُونَ﴾ (۳) چه په پالنگونو به نى تکیاگانې لگولې وي او همدغه قول د ابن بطلال ﷺ دي. (۴)

قاضى عياض (۵) او علامه قرطبي ﷺ (۶) فرماني چه په دې کښې د هغه مجاهدينو د نياوې صلاح او فلاح او د رزق د زياتي او فراخني طرف ته اشاره ده. حافظ ابن حجر ﷺ د حافظ ابن عبدالبر ﷺ د قول د تائيد او قاضى عياض ﷺ باندي د رد د پاره فرماني ((قلت وفي هذا الاحتمال بعد، والاول اقهر)) (۷)

ابن حجر ﷺ فرماني قاضى عياض او علامه قرطبي خبره د ظاهر نه خلاف ده او د ابن عبدالبر خبره ډيره بهتره ده.

قوله: شك اسحاق: شك د اسحاق د طرف نه دي.

مطلب دا دي چه په حديث کښې ((ملوك على الاسرة او مثل الملوك على الاسرة)) کوم چه شک سره بيان شوې دي نو دا شک د حضرت انس رضی الله عنه شاگرد اسحاق بن عبدالله ته شويدي.

(۱) (قوله: ثبج بفتح الثاء والباء الموحدة بعدها جيم. قال الخطابي في اعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۵۶) ثبج

الجعر ومعظمه وثبج كل شيء: وسطه. وانظر عمدة القاري (ج ۱ ص ۸۶) -

(۲) (الصفات: ۴) -

(۳) (المطففين: ۲۲) -

(۴) (التمهيد (ج ۱ ص ۲۳۲) وفتح الباري (ج ۱ ص ۷۴) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰) -

(۵) (فتح الباري (ج ۱ ص ۸۴) -

(۶) (انظر عمدة القاري (ج ۱ ص ۸۶) -

(۷) (فتح الباري (ج ۱ ص ۷۴) -

لیکن دغه روایت «ابوطواله عن انس» طریق نه هم مروی دی. په دې کښې بغیر د شک مثل

الملوک علی الاسماء: دې. (۱)

قوله: قالت فقلت: یا رسول الله ادع الله ان يجعلني منهم فدعاها رسول الله

صلى الله عليه وسلم: حضرت ام حرام رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی چه ما اووئیل ای د الله رسول: تاسو زما د پاره دعا اوکړئې چه زه هم په هغه خلقو کښې شامله شم. نو رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم د هغې پاره دعا او فرمائیل.

قوله: ثم وضع راسه ثم استيقظ وهو يضحك فقلت وما يضحك يا رسول الله؟ قال

ناس من امتي عرضوا علي غزاة في سبيل الله كما قال في الاول: يا دوباره هغوی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم خپل سرکیڅودو (یعنی اوده شو) بیا په خندا سره راپاڅیدو نو ماوئیل یار رسول الله! تاسو ولې اوځندل؟ هغوی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم د اولنی قول په شان او فرمائیل چه زما د امت څه خلق زما په وړاندې پیش کړېشو. چه د الله تعالی په لار کښې جهاد کوی.

قوله: قالت فقلت يا رسول الله ادع الله ان يجعلني منهم، قال انت من

اولين: حضرت ام حرام رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی چه ما اووئیل یار رسول الله! د الله تعالی نه ماله دت او غواړه چه زه هم په دوی کښې شامله شم. هغوی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم ارشاد او فرمائیلو نه. ته به د اولنی ډلې سره ئې.

قوله: فركبت البحر في زمن معاوية بن ابي سفيان فصرعت عن دابتي

حين خرجت من البحر فهلكت: هغه د حضرت معاويه بن ابی سفيان رضی اللہ تعالیٰ عنہ په زمانه کښې د هغه سره په سمندري سفر باندې اووتله او د سمندر نه واپس راتلو باندې د خپل څاروی نه پرېوتله او شهیده شوه.

په پورتني عبارت کښې دا اوڅودلې شوچه د حضرت معاويه رضی اللہ تعالیٰ عنہ په زمانه کښې چه هغه د شام گورنر وو د حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ د خلافت زمانه وه، هغه وخت د حضرت ام حرام رضی اللہ تعالیٰ عنہا د سمندري سفر واقعه پېښه شوې وه او هغې ته الله تعالی شهادت نصیب کړو.

د حدیث د ظاهر سیاق نه دا معلومېږي چه دا واقعه د حضرت معاويه د خلافت د زمانې ده؛ لیکن د عام اهل سیر رائي دا ده چه دا واقعه هغه وخت پېښه شوې چه څه وخت حضرت معاويه رضی اللہ تعالیٰ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ د طرف نه د شام گورنر وو. (۲)

د قاضي عیاض او بعض نورو حضراتو میلان دې طرف ته دې چه د حضرت معاويه رضی اللہ تعالیٰ عنہ په دور خلافت کښې دا واقعه پېښه شویده. (۳)

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۴) وايضاً الصحيح للبخاری (ج ۱ ص ۴۰۳) كتاب الجهاد باب غزو المرأة في البحر رقم (۲۸۷۷-۲۸۷۸)

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۵) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۷۵)

(۳) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۵)

خو به تاریخی حیثیت سره دا خبره صحیح نه معلومېږي ځکه چه تاریخ دانانو د دې واقعي متعلق درې تاریخونه لیکلي دي:

① ابن الکلبی، خلیفه بن خیاط او ابن ابی حاتم وغیره وائی چه دا واقعه د کال ۲۸ هجری ده. (۱) ② یعقوب بن سفیان او ابن زید وغیره وائی چه دا واقعه د کال ۲۷ هجری ده. (۲) ③ ابن جریر طبری د واقدی، ابن لهیعه او ابو معشر المدنی السندهی نه نقل کړی دی چه دا واقعه د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې په کال ۳۳ هجری کښې وه. (۳) بیرحال د کومې زمانې چه هم دا واقعه وی هم د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې پېښه شویده ځکه چه د هغوی شهادت په کال ۳۵ هجری ذی الحجه کښې شويدي. او حافظ صاحب رومېني قول راجع گرځولې دې. هغه د دریوارو تاریخونو لیکلو نه پس لیکي: ((والاول اصم، وکلها في خلافة عثمان ايضاً لانه قتل في اخر سنة خمس وثلاثين)) (۴)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن التين رحمته الله د حديث باب په ترجمه باندې اعتراض کولو سره فرمائی چه په حديث او د باب په ترجمه کښې مناسبت نشته. ځکه چه په ترجمه کښې د شهادت خواهش او په حديث کښې د غزوي د خواهش ذکر دي. (۵) د دې اعتراض جواب دا ورکړيږي چه د غزوي د خواهش ثمره عظمی هم شهادت دي ځکه چه په جهاد کښې د شرکت کولو مقصد د الله تعالی په لار کښې د شهادت حصول دي. (۶)

۳- باب: دَرَجَاتِ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

يُقَالُ هَذِهِ سَبِيلِي وَهَذَا سَبِيلِي

د ماقبل باب سره ربط او مناسبت: په ماقبل باب کښې د شهادت د دعا ذکر وو اوس په دې باب کښې د شهادت په نتیجه کښې چه مجاهد. ته کوم درجات او انعامات حاصلېږي د هغې ذکر دي.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله د دې باب د ترجمه نه دا خودل غواړي چه هغه مجاهد چه خاص د الله تعالی د پاره جنگ او جهاد کوي او د دنیا د شهرت وغیره طرف ته د هغه نظر نه وي د هغه د پاره الله تعالی په جنت کښې اوچتې درجې تیارې ساتلي دي. (۷)

(۱) (حواله بالا وشرح ابن بطال (ج ۹ ص ۱۱) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۵) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۷۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۶) -

(۴) (حواله بالا: والیه مال اعلامه الابی المالکی انظر اکمال اکمال المعلم (ج ۵ ص ۲۶۰) وایضاً انظر هذا البحث فی الکاملان الاثیر (ج ۳ ص ۴۸) ذکر فتح قبرس -

(۵) (فتح الباری (ج ۱ ص ۱۱) -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۷۵) وفتح الباری (ج ۱ ص ۱۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۸) -

قوله: يقال: هذه سبيلي، وهذا سبيلي: وثيلي شى هذه سبيلي (تانيث سره) او هذا

سبيلي (تذکیر سره).

د دې عبارت د ذکر کولو مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه د دې عبارت نه دا غرض دې چه لفظ "سبيل" مذکر او مؤنث دواړه شان لوستلې شى او همدغه د امام فراء مذهب دې، فراء د قرآن کریم آيت **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى... الخ)** (۱) باره کښې فرمانى چه **(يَتَخَذُوا)** ضمير د قرآن د آيت طرف ته واپس کيږي او که تاسو غواړئ نو د سبيل طرف ته هم واپس کولې شى ځکه چه هغه کله کله مؤنث کيږي. (۲)
قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ غُزًى [آل عمران: ۱۵۲] وَاحِدَهَا غَاَزَ هُمْ دَرَجَاتٍ [آل

عمران: ۱۵۳] هُمْ دَرَجَاتٍ: ابو عبدالله البخاری رحمته الله علیه فرمانى چه "غزا" جمع ده او د دې واحد "غاز" دې.

د امام بخاری رحمته الله علیه د دې قول مطلب دا دي چه د قرآن کریم آيت **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى... الخ)** (۳) کښې "غزى" کوم لفظ راغلې دې هغه د غاز جمع ده.

قوله: هم درجات، لهم درجات: چونکه د "درجات" حمل "هم" باندې صحيح نه دې د دې دپاره امام ابو عبدالله رحمته الله علیه د دې تقدير "لهم درجات" بيان کړيدې. خو بعض نورو حضراتو ((هم ذوو درجات)) تقدير راويستې دې. (۴)

[۲۳۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ جَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ أَلْتَمَسَ فِيهَا فَقَالَ أَوْ لَا يُدْخِلُهُ النَّاسُ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِائِينَ الدَّرَجَتَيْنِ كَمَا بَيَّنَّ

(۱) (لقمان: ۶) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۸۹) وفتح القارى (ج ۱۱ ص ۱۱) وانظر النهاية لابن الاثير (ج ۲ ص ۳۳۸) قال ابن الاثير رحمته الله علیه: فالسبيل في الاصل: الطريق ويذكر ويؤنث. والتانيث فيها اغلب -

(۳) (آل عمران: ۱۵۶) -

(۴) (فتح البارى (ج ۱ ص ۱۱) -

(۵) (قوله: عن ابي هريرة رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخارى ايضا (ج ۲ ص ۱۱۰۳) كتاب التوحيد باب (وكان عرشه على الماء) رقم (۷۴۲۳) والحديث من افراد -

السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ قَالُوا سَأَلْتُمُ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسُ فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ أَرَأَيْتُمْ قُوَّةَ عَرْشِ الرَّحْمَنِ وَمِنْهُ تَفْجَرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ قُلَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ وَقُوَّةُ عَرْشِ الرَّحْمَنِ [۲۸۷]

تراجم رجال

- ۱- یحیی بن صالح: دا یحیی بن صالح وحاطی شامی رحمته الله دی. (۱)
 - ۲- قلیب: دا ابویحیی فیح عبدالملک بن سلیمان رحمته الله دی.
 - ۳- هلال بن علی: داهلال بن علی بن اسامه قرشی رحمته الله دی. د دې دواړو حضراتو تفصیلی تذکره ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول فی حدیثه...)) لاندې راغلی دی. (۲)
 - ۴- عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب کفران العسیر و کفر دون کفر)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۳)
 - ۵- ابوهریره رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. د دوی تفصیلی حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) کښې راغلی دی. (۴)
- قوله: قال النبی صلی الله علیه وسلم: من امن بالله ورسوله، واقام الصلاة وصام رمضان کان حقاً علی الله ان یدخله الجنة:** نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیږي چه کوم سړي په الله تعالی باندې اود هغه په رسول باندې ایمان راوړلو، مونږ ئی اوکړو او د رمضان روژې ئې وساتلې نو په الله تعالی باندې واجب دی چه هغه جنت ته داخل کړي.
- یواشکال اودهغه جوابونه: دلته په حدیث کښې د صلاة او صوم ذکر خوشته لیکن د حج او زکوة ذکر نشته، سره د دې چه څنگه مونږ او روژه د اسلام بنیادی ارکانونه دی دغه شان زکوة او حج هم بنیادی ارکان دی.
- علامه کرمانی رحمته الله او ابن بطال رحمته الله دا توجیه بیان کړیده چه د باب په حدیث کښې زکوة او حج نه ذکر کیدو وجه د دې دواړو د هغه وخت پورې نه فرض کیدل دی. (۵)
- حافظ صاحب جواب ورکړیدی چه دلته د زکوة او حج ذکر د یو راوی نه حذف شویږي ځکه

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنۍ کتاب الصلاة باب اذا کان الثوب ضيقاً -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۶۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۵) (انظر شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۹۸-۹۹) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۳) -

چہ د ترمذی پہ روایت کوم چہ حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ نہ مروی دے پہ ہغی کنبی د حج ذکر موجود دے (۱) او ہم پہ دے کنبی حضرت معاذ رضی اللہ عنہ فرمائی (لاادری اذکر الزکاة ام لا؟) (۲) او حافظ صاحب دوئم جواب دا ورکری دے چہ د حدیث مقصد د ارکان اسلام استیعاب نہ دے پہ دے وجہ پہ مونخ او روزہ اکتفاء او کریشوہ (۳)

((کان حقاً علی اللہ ان یدخلہ الجنة)) کنبی حق پہ طریقہ د فضل و کرم دے، دا مطلب نہ دے چہ اللہ تعالیٰ باندے د ہغہ سہی جنت کنبی داخلول واجب دی، بلکہ مطلب دا دے چہ اللہ تعالیٰ بہ پہ خپل فضل او کرم سرہ ہغہ پہ جنت کنبی داخل کری (۴)

قوله: جاهد فی سبیل اللہ اوجلس فی ارضہ التي فیہا: کہ د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی جہاد او کرے یا ہغہ خای کنبی کینی چرتہ چہ پیدا شویدی.

پہ دے عبارت کنبی حضور صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ سہی تہ چہ خوک جہاد نشی کولے تسلی ورکری چہ ہغہ ہم د اجر نہ محروم نہ دے خکہ چہ بہ ایمان باندے استقامت او نور فرائضو ادا کولو التزام بہ ہغہ جنت تہ رسوی، خیر دے کہ د ہغہ درجہ د مجاہدینو د درجے نہ کمہ وی (۵) د فی سبیل اللہ مطلب: اوس پہ دے خان پوہہ کرئی چہ د سبیل اللہ لفظ پہ دوو معنوکنبی استعمالیری:

① یوہ معنی د دے عام دہ، د خیر ہغہ کار دکوم مقصد چہ د اللہ تعالیٰ رضا او تقرب الی اللہ وی پہ ہغی د سبیل اللہ اطلاق کیہی لکہ د فرائضو ادا کول، نوافل او د نورو عباداتو او طاعاتو اہتمام وغیرہ، دا اطلاق فی سبیل اللہ عام دے. امام بخاری رحمہ اللہ ہم پہ (کتاب الجمعة) کنبی ((ہایہ بن رفاعہ)) پہ طریق یو حدیث نقل کوی، پہ دے کنبی دی:

((اور کفی ابو عبس وانا اذهب الی الجمعة فقال: سبعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول: من اغبرت قدما فی سبیل اللہ حرّمہ اللہ علی النار)) (۶)

حضرت عباہ بن رفاعہ فرمائی چہ زہ د جمعہ د ادا کولو دپارہ جمات تہ روان ووم، ماتہ حضرت ابو عبس رضی اللہ عنہ ملاؤ شو او وئی فرمائیل ماد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ اوریدلی دی چہ د کوم سہی قدمونہ چہ د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی پہ دور وککری شی نو اللہ تعالیٰ بہ پہ ہغہ باندے د دوزخ اور حرام کری، یعنی د دوزخ اور بہ ہغہ تہ نہ رسی.

دلته ذہاب الی الجمعة باندے حضرت ابو عبس رضی اللہ عنہ د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم حدیث واورولو او ہغہ

۱) (انظر الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۷۹) ابواب صفة الجنة باب ما جاء فی صفة درجات الجنة رقم (۲۵۳۰) -

۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

۳) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

۴) (حوالہ بالا -

۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۳) -

۶) (انظر صحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۲۴) کتاب الجمعة باب المشی الی الجمعة رقم (۹۰۷) -

ذهاب ال الجمعة سبيل الله سره تعبير كره، دا اطلاق عام دي.

⑦ دوئمه معنى ذ فى سبيل الله خاص ده. هغه جهاد او قتال دي. نو چه كله فى سبيل الله مطلق ذكر شى نو دينه مراد قتال وى. (١)

قوله: فقالوا: يا رسول الله افلا نبشر الناس؟ صحابه كرامو رهروه (صه عليه) مع عرض او كرو يا رسول الله! ايا مونې خلقو ته ددې زيرې وركړو. حضور ﷺ ته مخاطب كونكې صحابى حضرت معاذ بن جبل (رضي) وو. لكه چه د ترمذى په روايت كېنې دى «قال معاذ: الا اعجبهمنا الناس؟» (٢)، يا حضرت ابو الدرداء (رضي) وو لكه چه د طبرانى په روايت كېنې دى. (٣)

قوله: قال: ان فى الجنة مائة درجة اعدّها الله للمجاهدين فى سبيل الله،

ما بين الدرجتين كما بين السماء والارض: حضور ﷺ ارشاد او فرمائيلو چه په جنت كېنې سل منازل دى كوم چه الله تعالى د هغه په لار كېنې د جهاد كونكوډ پاره تيار كړى دى. د دوو منزلونو په مينځ كېنې فاصله دومره ده لكه د زمكې او آسمان په مينځ كېنې فاصله.

د جنت **خومره درجې دى** د جنت **خومره درجې دى** په دې كېنې اختلاف دي. د حديث باب نه خو دا معلومېږي چه د جنت ټولې درجې سل دى، د عبدالله بن عمر (رضي) په روايت كېنې فرمائيلې شوى دى ((يقال يعنى لصاحب القرآن: اقرأ وادري ورتل كما كنت تتروى فى الدنيا، فان منزلتك عند اخر اية تقرأ بها)) (٤)

ملاعلى قارى (رضي) فرماني چه په حديث كېنې راغلى دى چه د جنت درجې د قرآن كريم د آياتونو برابر دى. د پورتنى حديث نه هم دې طرف ته اشاره كيږي چه د جنت درجې د قرآن كريم د آياتونو د شمير مطابق دى او د قرآن مجيد آياتونه (٦٦٦٦) خو معروف دى، نو صرف سل درجات په جنت كېنې كيدل څنگه قبول كړيشي؟ د دې اشكال جواب حضرت شيخ الحديث صاحب دا وركړيدې چه «ان فى الجنة مائة درجة» روايت نه لوى درجات مراد دى او د درجات صغائر ذكره دلته نه ده شوې. او د جنت ټول منازل د قرآن پاك د آياتونو برابر دى. (٥)

حافظ ابن حجر فرماني چه د حديث د سياق نه دا معنى نه لازميږي چه د جنت درجې هم

(١) (انظر النهاية لابن الاثير الجزرى (ج٢ ص٣٣٨-٣٣٩) مادة سبيل وشرح القسطلاني (ج٥ ص٤٩) -

(٢) (انظر الجامع للترمذى (ج٢ ص٧٩) ابواب صفة الجنة باب ما جاء فى صفة درجات الجنة رقم (٢٥٣٠) -

(٣) (فتح الباري (ج٢ ص١٢) -

(٤) (انظر الجامع للترمذى (ج٢ ص١١٩) ابواب فضائل القرآن باب (ان الذى ليس فى جوفه من القرآن كالبيت الغرب) رقم (٢٩١٤) وسنن ابى داود (ج١ ص٢٠٦) كتاب الصلاة باب استحباب الترتيل فى القراءة رقم (١٤٦٤) -

(٥) (تعليقات الشيخ الكاندهلى على الكوكب الدرى (ج٣ ص٣١٠) -

سل دی بلکه نورې هم دی لیکن ذکر د مجاهدینو کیږي نو صرف هم د دوی د درجو تعیین شويدي. (۱)

د جنت د دوو درجو مینځ کښې څومره فاصله ده؟ د باب په حدیث کښې راغلی دی ((ما یین الدرجتین کما ین السماء والأرض)) چه د جنت د دوو درجو په مینځ کښې به څومره فاصله وی څومره چه د آسمان او زمکې په مینځ کښې ده.

اوس د زمکې او آسمان په مینځ کښې څومره فاصله ده؟ په دې سلسله کښې مختلف روایات دی. د ترمذی شریف په روایت کښې دی چه د زمکې او آسمان په مینځ کښې د پنځوسو کالو فاصله ده.

((...ثم قال: هل تدرون کم بینکم و بینهما؟ قالوا: الله ورسوله اعلم، قال: بینکم و بینهما (مسیلین) خمس مائة سنة))

د ابن ماجه، سنن ابی داؤد او هم ترمذی یو روایت کوم چه حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه نه مروی دي:

((قال: فان بعد ما بینهما اما واحدة و اما اثنتان او ثلاث و سبعون سنة...)) د زمکې او آسمان په مینځ کښې ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو فاصله ده.

د تعارض جوابونه: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه د حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه د روایت باره کښې فرمائی چه دا روایت وهم دي، چه یو راوی د روایت نه ۴۲۰ نه زیات کالونه ساقط کړی دی. صحیح دا دی چه د دې دواړو په مینځ کښې د پنځو سوو کالو فاصله ده. (۴)

لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په دواړو روایتونو کښې جمع او تطبیق لار اختیار و لوسره فرمائی چه په کوم روایت کښې ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو ذکر دي هلته سرعت سیر مراد دي او چه کوم خای کښې پنځه سوو کالو ذکر دي هلته بطوء سیر مراد دي، یعنی د سرعت سیر په اعتبار سره ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو فاصله جوړیږي او د بطوء سیر په اعتبار سره پنځه سوو کالو فاصله جوړیږي. (۵)

علامه خلیل احمد سهارنپوری رحمته الله علیه دا جواب ورکړيدي چه د روایتونو په مینځ کښې دا تفاوت د سائر (تلونکي) په اعتبار سره دي. ځکه چه د انسان او اس په چال کښې خو ښکاره

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

(۲) (انظر الجامع للترمذی (ج ۶ ص ۱۶۵) ابواب تفسیر القرآن (باب ومن) سورة الحديد رقم (۳۲۹۸) -

(۳) (انظر سنن ابن ماجه باب فی الجهمیة رقم (۴۷۲۳) والجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۶۹) ابواب تفسیر القرآن (باب) ومن سورة العاقه رقم (۳۲۲۰) -

(۴) (انظر فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۰) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۳ - ۴۱۴) -

خبره ده چه فرق دې. (۱)

بیا د ترمذی یو روایت کوم چه «محمد بن جعاده عن عطاء بن ابی هريرة» په طرق سره مروی دې. کښې وارد شوی دی چه د جنت د هرو دوو درجو په مینځ کښې د سلو کالو فاصله ده. «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: في الجنة مائة درجة، ما بين كل درجة مائة عام» (۲) او د طبرانی په یو روایت کښې دی چه د پنځوسو کالو فاصله ده. (۳)

دا د پنځو سوو کالو روایت د دې روایت تائید کوی کوم کښې چه د زمکې او آسمان په مینځ کښې پنځو سوو کالو فاصله بیان شویده. لیکن د سلو کالو روایت مشکل جوړیږي. اوس به یا دا په تکثیر باندې عمل کولې شی یعنی دا به ونیلي شی چه سل کاله د تحدید د پاره نه دی بلکه کثرت بیانول مقصد دې، نو اشکال به ختم شی. یا بیا هم هغه د حافظ صاحب جواب اختیار کړی شی کوم چه مونږ اوس پورته ذکر کړو.

قوله: فأذا سألتم الله فأسأله الفردوس: او چه کله تاسو د الله تعالی نه غواړئ نو فردوس غواړئ.

«فردوس» هغه باغ ته وائی په کوم کښې چه هر څیز وی. گلونه او میوې په دې کښې وی. د خوارک څښاک سامان هم په دې کښې وی او نهرونه هم په دې کښې وی. (۴)

د دې جمع فرادیس راځي. (۵)

قوله: فأنه أوسط الجنة وأعلى الجنة: بې شکه فردوس د جنت غوره او اعلى حصه ده. علامه ابن بطال فرمائی چه اوسط نه مراد متوسط وی یعنی فردوس د جنت په مینځ کښې واقع دې او جنت دا د څلورو وارو طرفونو نه راگیر کړې دې. (۶)

قوله: أراه قال: ووقوه عرش الرحمن: دا د امام بخاری رحمته الله شیخ یحیی بن صالح قول دې، هغه فرمائی چه زما په دې کښې شک دې چه زما استاذ فلیح کیدشی داسې ونیلي «(وقوه عرش الرحمن)» لیکن دا روایت د یحیی بن صالح نه علاوه د فلیح نورو شاگردانو بغیر د شک نه نقل کړې دې لکه چه اسماعیلی په نسخه کښې یونس بن محمد وغیره روایت دې. (۷)

قوله: ومنه تفجراها إلى الجنة: او هم د فردوس نه د جنت نهرونه جاری شوی دی.

(۱) (بذل المجهود (ج ۱ ص ۱۸۷) -

(۲) (انظر الجامع للترمذی (ج ۲ ص) ابواب صفة الجنة باب ما جاء في صفة درجات الجنة رقم (۲۵۲۹) -

(۳) (انظر مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۱۰ ص ۱۹) كتاب اهل الجنة باب في درجات الجنة -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۰) -

(۵) (مجمع بحار الانوار (ج ۱۱۵ ص ۴) (مادة فردوس -

(۶) (انظر شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۲) -

(۷) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱) -

بعضی حضراتو "منه" ضمیر عرش ته راڅخه دې په دې صورت کښې به مطلب دا وی چې د عرش نه د جنت نهرونه راوځي. (۱)

لیکن ابن حجر رحمته الله فرمائی چې "منه" ضمیر د عرش طرف ته څرګول وهم دې بلکه دا ضمیر د فردوس طرف ته راڅرخي او په دې صورت کښې به معنی وی چې د فردوس نه د جنت نهرونه راوځي. (۲)

"تفجر" په اصل کښې "تفجر" وو، د دې نه یوه تاء حذف کړېشویده. او التفجر معنی راوتل یعنی راڅوټکیدل. (۳)

قوله: قال محمد بن فلیح عن ابيه: وفوقه عرش الرحمن: محمد بن فلیح د خپل پلار نه نقل کړېدی چې هغوی وئيلي دي چې د فردوس د پاسه د الله تعالی عرش دې. د تعلیق ذکر کولو مقصد او تخريج: د امام بخاری رحمته الله مقصد د دې تعلیق نه دا بیان کول دي چې دا روایت کله د فلیح څوئ روایت کړو نو هغه بغیر د شک نه په جزم سره ((وفوقه عرش الرحمن)) او فرمائیږي. او یحیی بن صالح په شان شک سره ئی بیان نه کړو. (۴)

دا تعلیق امام بخاری رحمته الله کتاب التوحید کښې ((عن ابراهیم بن محمد بن فلیح عن ابيه)) په طریق سره موصولاً نقل کړېدی، دینه علاوه امام اسماعیلی رحمته الله هم دا حدیث ((یونس بن محمد بن فلیح)) په طریق باندې بغیر شک نه روایت کړېدی. (۵)

قوله: وفوقه عرش الرحمن: د اکثر روایانو په روایت کښې "فوقه" د ظرفیت په بناء باندې نصب سره دې. (۶)

البته په مشارق کښې دې چې ابو محمد اصیلی رحمته الله دا لفظ مرفوع نقل کړېدی. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله دا مرجوح څرګولې دې. (۷)

که د نصب سره دې نو د مذکوره جملې مطلب به داوی چې د فردوس د پاسه د الله تعالی عرش دې. او که رفع سره دې نو هغه وخت به دا معنی وی چې د فردوس چت عرش الرحمن دې. په دې صورت کښې "فوقه" معنی به چت وی.

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۳) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۳) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۱) واخرجه البخاری (۲ ص ۱۱۰۴) فی کتاب التوحید باب (وكان عرشه على الماء) رقم ۷۴۲۳ -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۴) -

(۷) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۴) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمه د حدیث سره مناسبت د رسول الله ﷺ ارشاد ((ان فی الجنة مائة درجة)) نه واخله ((ما بین الدرجتین کما بین السماء والارض)) پورې کښې دې او مناسبت بالکل واضح دې.

[۲۳۸] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ سَمُرَةَ (۱) قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَانِي فَصَعِدَا بِي الشَّجَرَةَ فَأَذْخَلَانِي ذَا رَأْيِي أَحْسَنُ وَأَفْضَلُ لَمْ أَرَ قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهَا قَالَا أَمَا هَذِهِ الدَّارُ قَدَّارُ الشُّهَدَاءِ [ر: ۸۰۹]

تراجم رجال

۱- موسی: دا موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته الله دې. د هغوی حالات ((بهم الوحي)) څلورم حدیث لاندې نقل شوی دی. (۲)

۲- جریر: دا جریر بن حازم رحمته الله دې. (۳)

۳- ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطار دی بصری رحمته الله دې (۴)

۴- سمرة: دا مشهور صحابی حضرت سمره بن جندب رضي الله عنه دې. (۵)

قوله: اما هذه الدار قد اراد الشهداء: دا جمله په دې خبره دلالت کوي چه د شهداو منزلونه د جنت ارفع و اعلى منازل دی. (۶) دا حدیث بعینه هم په دې سند سره کتاب الجنائز کښې تیر شوی دې او دې نور تشریحات هم. (۷)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمه سره د رسول الله ﷺ ارشاد ((هي احسن وافضل للناس)) سره دې. (۸)

ه- بَابُ: الْغُدُوَّةِ وَالرَّوْحَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَابِ قَوَيْسٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
وړاندینی باب سره مناسبت: په مخکینی باب کښې د مجاهدینو د پاره الله تعالی چه کومی درجې او منازل تیار کړی دی د هغې بیان وو. اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله دا و نیل

(۱) (قوله: عن سمره رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الاذان باب استقبال الامام الناس اذا سلم رقم (۸۴۵)-)

(۲) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳)-)

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب التیمم باب الصعید الطیب وضوء المسلم..... -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب الصلاة على النساء وستنها -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۳۸)-

(۷) (کتاب الجنائز باب بلاترجمه بعد باب ما قبل فی اولاد المشرکین رقم (۱۳۸۶)-

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱)-

غوازي چه مجاهدین دا درجې صرف سحر یا صرف ما بنام وخت د الله تعالی په لار کښې ورکولو سره حاصلولې شی.

د توجمة الباب مقصد دلته امام بخاری رحمته الله علیه د سحر او ما بنام په وختونو کښې د الله تعالی په لار کښې د وتلو فضیلت بیانوي (۱)

او بله دا چه په جنت کښې د یو ذراع برابر خای څه فضیلت دي؟ (۲)

[۲۱۳۹] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ

عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَغْدَوْهٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رُوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا

فِيهَا [۲۱۳۳]

تراجم رجال

۱- معلى بن اسد: دا معلى بن اسد البصرى رحمته الله علیه دي. (۴)

۲- وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلى رحمته الله علیه دي. د دوى حالات ((كتاب الايمان باب

تفاضل اهل الايمان في الاعمال)) لاندې تیر شوى دى. (۵)

۳- حميد: دا ابو عبیده حميد بن ابى حميد الطويل خزاعى رحمته الله علیه دي. د دوى تذکره ((كتاب

الايمان، باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله....)) په ذیل کښې راغلى دى. (۶)

۴- انس بن مالك: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات ((كتاب الايمان باب الايمان ان يعب

لاغيه ما يحب لنفسه)) لاندې راغلى دى. (۷)

قوله: عن النبي ﷺ قال: لغدوة في سبيل الله اوروحة، خير من الدنيا

ومافيهما: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه نقل کوى چه هغوى ﷺ ارشاد

فرماييلي. د الله تعالی په لار کښې يو سحر يا يو ما بنام لگول د دنيا نه او څه چه په دي

(۱) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۹۱) -

(۲) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۴) -

(۳) (قوله: عن انس بن مالك رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخارى ايضا (ج ۱ ص ۳۹۲) كتاب الجهاد والسير باب الحور العين وصفتهن رقم (۲۷۹۶) ت وكتاب الرقاق (ج ۲ ص ۹۷۲) باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۶۸) ومسلم (ج ۲ ص ۱۳۴) كتاب الامارة باب فضل اغدوة والروحة في سبيل الله رقم (۴۸۷۳) والترمذى

(ج ۱ ص ۲۹۴) ابواب الفضائل الجهاد باب ما جاء في الغدو والرواح في سبيل الله رقم (۱۶۵۱) -

(۴) (د دوى د حالاتو ذپاره او گورئ کتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الافاضة -

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۱۸) -

(۶) (كشف البارى (ج ۲ ص ۵۷۱) -

(۷) (كشف البارى (ج ۲ ص ۴) -

کنبی دی د ټولونه بهتر دی.

د حدیث لغوی تشریح "غذوة" - بالفتح - معنی ده، د سحر وخت یو ځل راوتل او "غذو" لفظ د سحر نه تر زوال پورې وخت شامل دي. (۱)

"روحة" - بالفتح - معنی ده یو ځل ماښام راوتل او "رواح" لفظ د زوال نه پس تر شپې پورې وخت شامل دي. (۲)

د حدیث مطلب ابن المهلب رضی الله عنه فرماني چې «خير من الدنيا» مطلب دا دي چې د دي لږې غوندې زمانې ثواب او بدله په جنت کنبی د دنیا د ټولو زمانو نه بهتر ده. (۳)

ابن د قیق العید رضی الله عنه فرماني چې د حدیث مطلب دا دي چې "غذوة" او "روحة" په ذریعه به کوم ثواب حاصلېږي هغه بهتر دي د هغه ثواب نه کوم چې دنیا او مافیه د الله تعالی د طاعت د پاره خرڅ کولو سره حاصلېږي. (۴)

حافظ رضی الله عنه د ابن د قیق العید رضی الله عنه قول ذکر کولونه پس فرماني چې د دي قول تائید د دي حدیث نه هم کیږي کوم چې عبدالله بن المبارک رضی الله عنه کتاب الجهاد کنبی د حضرت حسن بصری رضی الله عنه نه مرسل نقل کړيدي.

((قال: بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم جيشاً فيهم عبدالله بن رواحة، فتأخر ليشهد الصلاة مع النبي صلى الله عليه وسلم، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: والذي نفس بيده لو انققت مائي الارض مادركت فضل غدوتهم)) (۵)

نبي كريم ﷺ يو لښکر اوليگلو، په دي کنبی عبدالله بن رواحه رضی الله عنه هم وو، هغه روستو د رسول الله ﷺ سره په مانځه کنبی د شریکیدو د پاره حصار شو (کله چې هغوی ﷺ ته معلومه شوه) نو وني فرمائيل، د الله قسم! ته چې څه په زمکه کنبی دي هغه صدقه کړي نو بيا هم د هغوی د غدوې فضيلت نشي حاصلولي.

د سحر او ماښام د تخصيص وجه: دلته د سحر او ماښام ذکر غالباً صرف د دي د پاره شوي دي چې هم د سحر او ماښام په سفر باندې د تلو رواج وو، ځنې که سړي د ورځې په مينځني خسته کنبی د دين د خدمت په سلسله کنبی لارښی نو يقيناً د هغه د تګ هم هغه فضيلت دي. (۶)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه مناسبت بالکل واضح او ښکاره دي. (۷)

(۱) (مجمع بحار الانوار (ج ۲ ص ۳۸۸) مادة روح وعمدة القاری (ج ۴ ص ۹۱) -

(۲) (مجمع بحار الانوار (ج ۴ ص ۱۳) مادة غذا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۹۱) -

(۳) (شرح ابن بطلان (ج ۵ ص ۱۳) -

(۴) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۶) (معارف الحديث (ج ۱ ص ۱۶۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۱) -

[٢١٣] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (١) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَقَابُ قَوْسٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُمُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَقْرُبُ وَقَالَ لَعْدْوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُمُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَقْرُبُ

ترجمہ رجال

- ۱- ابراہیم بن المنذر: دا ابواسحاق ابراہیم بن المنذر بن عبد اللہ قرشی اسدی رحمۃ اللہ علیہ دی۔
 - ۲- محمد بن فلیح: دا ابو عبد اللہ محمد بن فلیح بن سلیمان رحمۃ اللہ علیہ دی۔
 - ۳- ابی: "اب" نہ فلیح عبد الملک بن سلیمان خزاعی اسلمی رحمۃ اللہ علیہ مراد دی۔
 - ۳- ہلال بن علی: دا ہلال بن علی بن اسامہ قرشی مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ دے دے خلورو وارو حضراتو تذکرہ ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول فی حدیثہ....)) لاندے تیرہ شویده۔ (۲)
 - ۵- عبد الرحمن بن ابی عمرہ: دا عبد الرحمن بن ابی عمرہ عمرو بن محسن انصاری رحمۃ اللہ علیہ دی۔ (۳)
 - ۶- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ: دے ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) پہ ذیل کنبی راغلی دی۔ (۴)
- قوله: قَالَ: لِقَابُ قَوْسٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُمُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَقْرُبُ:** حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائی دے پہ جنت کنبی دے یو کمان برابر خائی ہم دے دے تول کائنات نہ بہتر دے پہ کوم چہ نمر راخیڑی او دے بیڑی۔ ((قاب: بتخفیف القاف واخره موحدة)) مقدار تہ وائی۔ (۵)
- او علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ((قاب القوس: ما بین السیۃ والبقیض)) (۶) یعنی دے کمان قبضی او دے کوپ پہ مینخ کنبی فاصلہ تہ قاب وائی۔

(۱) (قوله: عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ: الحدیث اخرجه البخاری ایضاً ج ۱ ص ۴۶۱) کتاب بدء الخلق باب ماجاء فی صفۃ الجنة وانہا مخلوقہ رقم (۳۲۵۳) و (ج ۲ ص ۹۷۲) کتاب الرقاق باب صفۃ الجنة والنار رقم (۶۵۶۸) والترمذی فی جامعہ (ج ۱ ص ۲۹۴) ابواب فضائل الجہاد باب ماجاء فی الغدوۃ والروحۃ فی سبیل اللہ رقم (۱۶۴۹)

(۲) (كشف الباری ج ۳ ص ۶۲)۔

(۳) (دے دوی حالاتو ذہارہ او گوری کتاب المساقاۃ باب حلب الابل علی الماء۔

(۴) (كشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹)۔

(۵) (انظر فتح الباری ج ۶ ص ۱۴)۔

(۶) (اعلام الحدیث ج ۲ ص ۱۳۵۷)۔

او د امام مجاهد نه د دې معنى "قدردوام" مروى دې، په دې صورت كېنې "قوس" معنى ذرام به وى. د قبيله ازدشنوۀ په لغت كېنې "قوس" ذرام ته وائى په څه چه ناپ كولې شى. (١)
د وړاندېنې باب په روايت كېنې يو لفظ قيد-هكس القاف وبعدها تحتانية هم راغلې دې. د دې معنى هم مقدار دې. (٢)
او د حديث د دې جمله مطلب دا ددې چه جنت دومره بهترين او پاكيزه ځاى دې چه د هغه ځاى يو لاس هومره يا د يو كمان برابر ځاى هم د دنيا او مافيه نه بهتر دې. (٣)
او ((خير ما تطلع الشمس وتغرب)) نه مراد هم ((خير من الدنيا وما فيها)) دې. (٤)

قوله: وقال: لغدوة او روحة فى سبيل الله خير مما تطلع عليه الشمس

وتغرب: اوونى فرمائيل، د الله تعالى په لار كېنې يو سحر يا ماينام د پاره وتل بهتر دى د دې ټول كائنات نه په كوم چه نمر راخيژى او ډوييږي. د دې جملې تشرېح اوس د ماقبل د باب اولنى حديث كېنې تيره شوه.

د حديث د ترجمۀ الباب سره مطابقت: د حديث د ترجمې د اولنى جزء سره مطابقت ((لغدوة او

روحة فى سبيل الله)) كېنې دې او د دوئم جزء سره مناسبت ((لقاب قوس فى الجنة. الخ)) كېنې دې (٥)

[٢٧٣] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الرُّوحَةُ وَالْغَدْوَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا [٢٧٣:٤٨١٢٣٠٤٨١٢٣٥]

تراجم رجال

١- قبيصة: دا ابو عامر قبيصة بن عقبه بن محمد كوفى رحمته الله دې.

(١) (انظر عمدة القارى (ج ١٤ ص ٩١) -

(٢) (فتح البارى (ج ٦ ص ١٤) -

(٣) (الابواب والترجم للكاندهلوى (ج ١ ص ١٩٤) -

(٤) (انظر عمدة القارى (ج ١٤ ص ٩١) -

(٥) (حواله سابقه -

(٦) (قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخارى ايضا (ج ١ ص ٤٠٥) كتاب الجهاد والسير باب فضل رباط يوم فى سبيل الله رقم (٢٨٩٢) و (ج ٢ ص ٢١٤٩) كتاب الرقاق باب مثل الدنيا فى الآخرة رقم (١٥٤٨٧٥) ومسلم فى صحيحه (ج ٢ ص ١٣٤) كتاب الامارة باب فضل الغدوة والروحة فى سبيل الله رقم (٤٨٧٣، ٤٨٧٥) والترمذى فى جامعه (ج ١ ص ٢٩٤) فى فضائل الجهاد باب ماجاء فى الغدوة والرواح فى سبيل الله رقم (١٦٤٨) وباب ماجاء فى فضائل رباط رقم (١٦٦٤) والنسائى فى الصغرى (ج ٢ ص ٥٥) فى كتاب الجهاد باب فضل غدوة فى سبيل الله رقم (٣١٢٠) -

۲- سفیان: دامشهور امام محدث حضرت سفیان بن سعید ثوری رحمہ اللہ دی. دے دواړو

حضراتو حالات ((کتاب الايمان باب علامة المنافق)) په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۳- ابو حازم: دا ابو حازم سلمه بن دينار مدنی رحمہ اللہ دی.

۴- سهل بن سعد: دا صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ دی. (۲) د حدیث تشریح په ماقبل کښې تیره شوه.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت ترجمه سره بالکل واضح او ښکاره دی. په دې کښې هم د غدوة او روضة ذکر او په دې دواړو وختونو کښې د الله تعالی په لار کښې د وتلو فضیلت بیان شویدی. (۳)

۶- باب: الْحُورُ الْعَيْنُ وَصِفَتُهُنَّ يُحَارِفُ فِيهَا الطَّرْفُ شَدِيدَةً سَوَادِ الْعَيْنِ شَدِيدَةً بَيَاضِ الْعَيْنِ وَزَوْجَانَهُمْ حُورًا أَكْثَرَهُمْ

ما قبل سره ربط او مناسبت: په سابقه باب کښې ((درجات المجاهد)) ذکر وو او دا خود لې شوی ووجه الله تعالی د مجاهد د پاره په خاص توگه سل درجې او منازل تیار ساتلې دی.

اوس په دې باب کښې ضمناً دا خودل غواړی چه په دې منازلو کښې به حورې هم وی اود هغې صفت دا دې چه په دې کښې که یوه هم د نیاته اوگوری نو ټوله دنیا به روښانه شی او کائنات به د خوشبونه ډک شی. (۴)

د باب د ترجمې مقصد: دامام بخاری رحمہ اللہ مقصد دې باب د ترجمې نه دا بیان کول دی چه الله تعالی د شهیدانو د پاره قسم قسم انعامونه تیار ساتلی دی په هغې کښې حورې هم شاملې دی بیا د دې حورو مختلف صفتونه بیان کړي شوی دی.

قوله: يُحَارِفُ فِيهَا الطَّرْفُ: سترگې (چه هغې ته اوگوری) نو حیرانې به پاتې شی.

امام بخاری رحمہ اللہ د حورې د تسمیه وجه بیانوی چه حورې ته حوره په دې وجه وائی چه سترگې د هغې په کتو حیرانېږی (۵) لکه چه حور ((حلیة)) نه مشتق ده. خو په دې باندې

علامه ابن التین رحمہ اللہ اعتراض کړیدی او وئیلی دی چه دا صحیح نه دی ځکه چه ((حلیة)) خو اجوف یائی دې او حور اجوف واوی دې نو اجوف یائی د اجوف واوی نه مشتق گرځول به څنگه صحیح وی؟ (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵-۲۸۰))

(۲) (د دې دواړو حضراتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب غسل المرأة اباهما الدم عن وجهه-)

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۲))

(۴) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۳))

(۵) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۳۹))

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵))

د دې اعتراض جواب حافظ صاحب دا ورکړېدې چې دلته اشتقاق اکبر مراد دې او په دې کښې اکثره حروفو کښې د مشتق او مشتق منه اتحاد کافی کېږي او د ټولو حروفو په مینځ کښې اتحاد ضروري کېږي نه او اشتقاق صغیر مراد نه دي. (۱)

قوله: شديدة سواد العين، شديدة بياض العين: د سترگو ډیر توروالی او ډیر سپینوالی والا. دا د «عين» تفسير دي او دا د امام بخاري رحمته الله عليه استاذ ابو عبيده رحمته الله عليه کلام دي. (۲)

د حور العين لغوی تحقیق لفظ «حور» د «حوراء» جمع ده، امام ابن سیده رحمته الله عليه فرماني چې حوراء هغه ده د کومو د سترگو سپینوالي چې ډیر زیات وی او د هغوی د سترگو توروالي هم ډیر زیات وی، د سترگو کاکښې نې گول وی، ورځې نرۍ وی او د ورځو گیر چاپیره سپینوالي وی. (۳) او د حوراء معنی «بیضاء» هم کړیښوده یعنی هغه ښځه چې سپینه وی. (۴)

عين - بکسر العين المعجمی - وسکون الیاء - ذعیناء جمع ده او د عیناء معنی هغه ښځه د کومې چې غټې غټې سترگې وی او د سترگو کومه حصه چې سپینه وی د هغې سپینوالي ډیر زیات وی او کومه حصه چې توره وی په هغې کښې ډیر زیات توروالي وی. (۵)

قوله: وزوجناهم [الدخان: ۵۳] أنحکناهم: او مونږ به د هغوی نکاح (حورو) سره اوکړو.

د مذکوره عبارت مقصد: د دې جملې نه امام بخاري رحمته الله عليه د سورة «دخان» آیت طرف ته اشاره کړېده «وزوجناهم بحور عين» او دې مناسبت ترجمه الباب سره بالکل واضح دي ځکه چې په دې کښې د «حور عين» تذکره ده. (۶)

او «وزوجناهم» کوم تفسير چې «انحکناهم» سره امام بخاري رحمته الله عليه کړېدې، دا د هغه د استاذ ابو عبيده رحمته الله عليه قول دي او د يو بل تفسير «وزوجناهم»: جعلنا هم أزواجاً یعنی مونږ هغوی جوړې جوړې پیدا کړلې، هم کړیښودې. (۷)

[۲۳۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۸) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ عَبْدٍ

(۱) (حواله سابقه وانظر التفصيل أنواع الاشتقاق مراح الأرواح (ص ۴-۵) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۳) -

(۴) (المعجم الوسيط (ج ۱ ص ۲۰۶) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵) وانظر النهاية لابن الاثير (ج ۳ ص ۲۳۳) مادة عين -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۳) -

(۷) (حواله بالا

(۸) (قوله: أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً... [بقية حاشيه به رازوانه صفحه...]

يَمُوتُ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا وَأَنْ لَهُ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا إِلَّا الشَّهِيدَ لِمَا يَرَى مِنْ
فَضْلِ الشَّهَادَةِ فَإِنَّهُ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ مَرَّةً أُخْرَى [٢٦٢]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله دی. د دوی حالات

((کتاب الایمان باب أمور الایمان)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۱)

۲- معاویه بن عمرو: دا معاویه بن عمرو از دې رحمته الله دی. (۲)

۳- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق ابراهیم بن محمد الفزاری رحمته الله دی. (۳)

۴- حمید: دا ابو عبیده حمید ابی حمید الطویل رحمته الله دی. د دوی تذکره ((کتاب الایمان باب

خوف المؤمن من أن يحبط عمله)) په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

۵- انس بن مالک رضی الله عنه: د حضرت انس رضی الله عنه حالات ((کتاب الایمان باب من الایمان أن يحب

لأخيه)) ذیل کښې تیر شوی دی. (۵)

د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه نقل دي چه نبي اکرم صلی الله علیه و آله او فرماييل هريو د الله تعالى بنده چاته چه د مرگ نه پس د الله تعالى د دربار نه خيراو ثواب ملاؤشويدي دنيا او ما فيها موندلو نه پس به هم دلته دوباره راتلل خوېش نه کړي، که د هغه د پاره د دنيا او ما فيها خيزونه شي.

د حديث مطلب دا دي چه کله جنتي په جنت کښې داخل شي د الله تعالى د نعمتونو مشاهده به اوکړي ، د هغې نه خوند او مزه او چته کړي نو هغه به دي باندې راضي نه شي چه دوباره دنيا ته واپس شي سره د دي که ده ته د دنيا ټول خيزونه ورکړ شي.

قوله: ألا الشهيد لما يرى من فضل الشهادة، فإنه يسره أن يرجع إلى الدنيا، فيقتل مرة أخرى: د شهيد نه بغير چه هغه د شهادت فضيلت او مرتبه او گوري نو ده

...بقية حاشية دتير مخ] (ج ۱ ص ۳۹۵) كتاب الجهاد باب تمنى المجاهد أن يرجع إلى الدنيا رقم (۲۸۱۷) ومسلم (ج ۲ ص ۱۳۴) كتاب الإمارة باب فضل الشهادة في سبيل الله رقم (۴۸۶۸) والترمذي (ج ۱ ص ۲۹۳) أبواب فضائل الجهاد باب ما جاء في ثواب الشهداء رقم (۱۶۴۳) والنسائي (ج ۲ ص ۶۰) كتاب الجهاد باب ميتنى أهل الجنة رقم (۳۱۶۲) -

(۱) (كشف الباري (ج ۱ ص ۵۷) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري كتاب الذان باب أقبال الإمام على الناس -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري كتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۴) (كشف الباري (ج ۲ ص ۵۷۱) -

(۵) (كشف الباري (ج ۲ ص ۴) -

دېاره به دا خبره د خوشحالي وی چه دوباره دنيا ته واپس کړیسی او بیا شهید کړیسی.
د شهید او غیر شهید د مرتبوفرق په پورتنی حدیث کښی د شهید او غیر شهید د مرتبوفرق ذکر دې چه د عام جنتی نه یو شهید په فضیلت او مرتبوکښی ډیر زیات به وی، په دې وجه کله چه شهید د الله تعالی د نعمتونو او احساناتو مشاهده او کړی نو د هغه خواهش به وی چه دوباره دنیاته واپس کړیسی او بیا شهید کړیسی.

دلته د باب په حدیث کښی «فیقتل مرة أخرى» وارد شویږي، او د هم د بخاری شریف په یو روایت کښی «فیقتل عشر مرات» راغلی دی (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه مهلب رحمته الله فرمائی چه امام بخاری رحمته الله د حضرت انس رضی الله عنه دا روایت د ترجمه لاندې داخل کړیږي چه په دې حدیث کښی د هغه سبب ذکر دې د څه د وجه چه شهید دوباره دنيا طرف ته واپس کیدل او د شهادت آرزو کوي ځکه چه د شهید په مشاهده کښی به د الله تعالی هغه نعمتونه راځی او الله تعالی به د هغه حوروسره نکاح کوی، په کوموکښی به چه د هرې حورې صفت دا وی که هغه دنیاته اوگوری نو ټوله دنيا به روښانه شی، همدې نعمتونو او حورو ته کتلوسره به هغه بیا دنيا ته د راتلو او شهادت خواهش کړی، دې دېاره چه د الله تعالی اکرام، د هغه نعمتونه او فضل نور هم حاصل کړی. (۲)

[۲۳۳] قَالَ وَنَعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۳) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرُوحَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْعَدُ وَخَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَقَابُ قَوْسٍ أَحَدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ مَوْضِعٌ قَبْدٌ يَعْنِي سَوَطَهُ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَظْلَعَتْ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ لَأَصْأَتْ مَا بَيْنَهُمَا وَلَمَّا لَأَتْهُ رِمْحًا وَلَنَصِيفًا عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا [۲۳۴: ر]

بعض حضراتو د «قید» په لفظ اعتراض کولو سره وئیلی دی چه دا تصحیف دې، په حقیقت کښی دا لفظ «قید» دې او «قد» هغه کورې ته وائی چه د غیرمدبوغ څرمن نه جوړه شوې وی (۴)
علامه کرمانی رحمته الله د دې اعتراض جواب ورکولو سره فرمائی چه د دعوائې تصحیف هډو ضرورت نشته ځکه چه د کلام معنی صحیح ده. (۵)

اودا خبره په تیرشوی باب کښی تیره شویه چه د «قاب» او «قید» معنی مقدار هم راځی. (۶)
د قاب او سوط د تخصیص وجه او مراد: حضرت مولانا منظور احمد نعمانی رحمته الله فرمائی:

(۱) (انظر الصحيح للبخاری ج ۱ ص ۳۹۵) کتاب الجهاد والسير، باب تمنى المجاهد أن يرجع إلى الدنيا رقم (۲۸۱۷)

(۲) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۱۵)

(۳) (قوله: انس بن مالك رضى الله عنه مترجخ هذا الحديث فى الباب السابق -

(۴) (شرح الكرمانی ج ۱ ص ۱۰۱)

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری ج ۶ ص ۱۴)

د عربودا رواج وو چه کله به د یو څو سوړو قافله تله نو چه کوم سور به په منزل د کوزیدلو وخت کښې چرته قیام کول غوښتل هلته به ئی خپله کوږه غورزوله بیا به هغه ځای د هغه گټرلې شو او بل چا به په هغې قبضه نه کوله. نو په دې حدیث کښې د کوږې د ځای نه مراد په حقیقت کښې دومره مختصر ځای دې چه د کوږې غورزونکی د پاره د کوږې والا د سور د پاره به مخصوص کیدلو کوم کښې چه هغه بستره خوره کړی یا خیمه اولگوی.... دغه شان یو دستور دا وو چه هلته به ئی کمان غورزولو او دغه شان به هغه ځای د هغه د پاره مخصوص کیدلو نو په دې حدیث کښې د کمان په ځای د سړی منزل دې. (۱)

قوله: ولوان امرأة من أهل الجنة اطلعت إلى أهل الأرض لأضاء ما

بينهما ولما لئنه ريحا، ولنصفها على رأسها خير من الدنيا وما فيها: او که د جنت یوه ښځه هم د دنیا طرف ته اوگوری نو د هغې د مینځ ټولې حصې به روښانه کړی او هغه به د خوشبونه وک شي. او د هغې د سر لویه هم د دنیا او مافیهانه بهتر ده. دلته د حورو صفت بیان کړی شو که یوه حوره هم دنیا ته اوگوری نو د زمکې او اسمان مینځ به روښانه کړی (۲) دا د هغې د حسن بیان دې.

دوئم صفت ئی دا بیان کړو چه دنیا به خوشبویه کړی یعنی هغه چه کومه خوشبو استعمال کوی د هغې خاصیت دا دې چه هغه ټوله دنیا د خوشبونه د کولې شي. نصیف - بفتح النون وکس، الصاد البهمله - خبار یعنی لویې ته وائی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د باب ترجمه سره د حدیث انطباق ((ولوان امرأة....)) کښې دې څکه چه ((الحور العين وصفته)) راغلې دې او دلته ((امرأة)) نه مراد هم حوره ده. بیا د حورو بعض صفتونه بیان کړی شو نو یو صفت ئی دا دې ((ولوان امرأة من أهل الجنة اطلعت إلى أهل الأرض لأضاء ما)) دې او د بل صفت بیان ((ولنصفها على رأسها خير من الدنيا وما فيها)) کښې دې. (۴)

۷- باب: تَمَنَّى الشَّهَادَةَ

سابقه باب سره ربط په مخکینو بابونو کښې قتال فی سبیل الله د فضیلت، اهمیت او مرتبې مختلف طریقو سره بیان او کړی شو او د شهید د درجو وغیره ذکر کړی شوې وو. اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دافرمانی چه په قتال کښې شرکت او د شهادت خواش کول پکار دی او دې خواش او تمنا د نبی اکرم ﷺ نه هم ثابته ده. د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمه الله د دې ترجمه قائم کولو سره دا خودل غواړی چه د

(۱) (معارف الحديث ج ۱ ص ۶۱، ۱۶۲) کتاب الإيمان -

(۲) (ارشاد الساری ج ۵ ص ۴۰) -

(۳) (انظر عمدة القاری (۱ ص ۹۵) -

(۴) (حواله بالا ج ۱ ص ۹۴) -

د- ابوهریره رضی اللہ عنہ: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات «کتاب ایمان باب أمور ایمان» پہ ذیل کتبى راغلی دی. (۱)

قوله: قال: سمعت النبی ﷺ يقول: والذی نفسی بیدہ، لولا أن رجلا من

المؤمنین.. فی سبیل اللہ: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی ما رسول اللہ ﷺ نہ اوریدلی هغوی ﷺ ارشاد فرمائیلو چه د الله قسم د چا په قبضه کنبی چه زما روح دې، که چرې داخبره نه وې چه د مسلمانانوه د خه خلقو زره زمانه په روستویاتې کیدو نه خوشحالېږي او ماسره هم د هغه خلقو د سورولو دپاره خه نه وی نوزه به د یو داسې سریه نه کوم چه د الله تعالی په لار کنبی اوخی روستونه پاتې کیدم.

د حدیث شریف مطلب دا دې چه د مسلمانانو نه د خه خلقو زره د جهاد نه په پاتې کیدو باندي خوشحاله نه وی او هغه خلق د جهاد په تیاری هم قدرت نه لری یاخود سورلنی د نشتوالی په وجه او یا د بل خه په وجه او د سورلنی وغیره انتظام د حضور ﷺ سره هم نه وو (۲) په دې وجه به رسول الله ﷺ هغوی د زړونود تسلی دپاره کله کله روستویاتې کیدلو چه د هغوی زړونه خفه نشی.

دلته په حدیث شریف کنبی «لا تطیب أنفسهم» واردشویدي، دا حدیث که یو طرف ته ابوزرع(۳) او ابوصالح (۴) نقل کړيدي نو په دې کنبی «ولولأن أشق علی امتی» راغلي دي. روایت باب د دې نورو دوو طرق تفسیر دې یعنی مشقت نه مراد دا دې چه د دې مسلمانانو زړونه به خفه شی خکه چه د سفر آلات په غیر موجودگنی د وجه د جهاد د تیاری طاقت نه لری او بله دا چه حضور ﷺ پاره هم د هغوی انتظام کول گران وو(۵)

د دې مضمون نور تائید د دې طریق نه هم کیږی کوم چه همام بن منبه روایت کړيدي: «لکن لا أجد سعة فحلهم، ولا يجدون سعة في تبعين، ولا تطيب أنفسهم أن يعدوا بعدی» (۶) یعنی ماسره دومره گنجائش نشته چه هغوی سواره کړم، نه هغوی سره دومره گنجائش شته چه هغوی ما سره لارشی او د هغوی زړونه هم په دې خبره خوشحاله نه دی چه زمانه پس هغوی ناست وی.

قوله: والذی نفسی بیدہ، لوددت أني أقتل فی سبیل اللہ، ثم أحيا، ثم أقتل،

ثم أحيا، ثم أقتل، ثم أحيا، ثم أقتل: او قسم دي د هغه د چا په قبضه قدرت کنبی چه زما خان دي زما خواهش دي چه زه د الله تعالی په لار کنبی قتل کړیشم، بیا ژوندي

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۶) -

(۳) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۰) کتاب ایمان باب الجهاد من الإيمان رقم (۳۶) -

(۴) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۷) کتاب الجهاد باب الجعائل وللحملان فی السبیل رقم (۲۹۷۲) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۶) -

(۶) (انظر الصحيح لمسلم (ج ۲ ص ۱۳۳) کتاب الإمارة، باب فضل الجهاد والخروج فی سبیل الله رقم (۴۸۶۳)

کړېشم، بیا قتل کړېشم، بیا ژوندي کړېشم، بیا قتل کړېشم، بیا ژوندي کړېشم، بیا قتل کړېشم. اشکال دلته دا اشکال پیدا کیږي چه حضور اکرم ﷺ ته خو په یقین سره معلومه وه چه هغوی به قتل کیږي نه نویا هغوی دا خواهش ولې او کړو؟
جواب شارحینو د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړي دي:

- ① پومې جواب دادې چه د یو فضل او خیر آرزو کول د دې واقع کیدو ته مستلزم نه وی. (۱)
- ② دوئم جواب دا دې چه په دې کښې د جهاد فضیلت اود دې په شهادت کښې مبالغه مقصود ده. لکه چه هغوی ﷺ د جهاد فضیلت د مبالغې سره بیانول غوښتل او مسلمانان نی د دې دپاره تیارول. (۲)
- آیا «والذی نفسی بیده، لوددت» د حضرت ابوهریره ؓ مقوله ده د حافظ ابن حجر ؒ استاذ شیخ ابن الملتن ؒ فرمائی چه د بعضو خلکو دا خیال دې چه دا کلام «لوددت ان اقتل.... الخ» مدرج فی الخیر دې اود کلام د حضرت ابوهریره ؓ دې. بیا شیخ ابن الملتن ؒ فرمائی «وهو یعید» یعنی دا دعوی بعید از قیاس ده. (۳)
- او حافظ صاحب هم د خپل استاذ موافقت فرمایلي دي. (۴)
- زمونږ په اسلافو کښې علامه انور شاه کشمیری ؒ هم دا فرمائی چه دا د حضرت ابوهریره ؓ مقوله ده او امام ترمذی ؒ په دې باندې تنبییه هم فرمایلي ده. (۵)
- لیکن دا د حضرت کشمیری ؒ تسامح ده ځکه چه په ترمذی شریف کښې چرته هم د امام ترمذی ؒ د طرف نه په دې باندې هیڅ تنبییه موجود نه ده چه هغوی دا وئيلي وی چه دا د حضرت ابوهریره ؓ کلام دې. (۶)
- هاو دا خبره ده چه د بعض روایاتونه معلومیږي چه دا د حضرت ابوهریره ؓ قول نشی کیدې لکه چه امام مالک ؒ په موطا کښې «عن ابی الزناد، عن الأعرج، عن ابی هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم....» د صراحت نه پس دا روایت نقل کړیدی. (۷)

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) -

(۲) (حواله بالا. وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۶) د حدیث نور تفصیل د پاره او گورنی کشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۱-۳۱۴) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۳) -

(۶) (بلکه معلومه دې وی چه امام ترمذی ؒ د سرنه دا روایت په خپل سنن کښې اخستی هم نه دې نو چرته په دې تنبییه او گورنی المعجم المفهرس لألفاظ الحدیث النبوی (ج ۷ ص ۱۶۶) وتحفة الإشراف (ج ۱ ص ۲۰) وکشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۵) -

(۷) (انظر الموطأ للإمام مالک بن أنس (۴۶۲-۴۶۳) کتاب الجهاد باب الترغیب فی الجهاد الحدیث الثانی من الباب) -

د دې نه صفا معلومېږي چه دا مدرج فی الخبر نه دې بلکه د حضور اکرم ﷺ ارشاد دې او

د دې نه صفا معلومېږي چه دا مدرج فی الخبر نه دې بلکه د حضور اکرم ﷺ ارشاد دې او
 ((کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان)) کښې هم دا روایت تیر شويدي. (۱)
 بهرحال په فیض الباری کښې حضرت شاه صاحب ﷺ سره منسوب کولوسره چه دا وینا
 کړیښوي ده چه دا کلام مدرج فی الخبر دې صحیح نه معلومېږي.
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره ((والذی نفس

بیده لوددت ان اقتل فی سبیل الله ثم احیى ثم اقتل الخ)) نه ظاهر دي.

[۲۳۵] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ الصَّفَّارُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُعَيْدِ بْنِ
 هِلَالٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَقَالَ أَخَذَهَا الرَّايَةُ زَيْدٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأَصِيبَ ثُمَّ
 أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ غَيْرِ امْرَأَةٍ فَفَتِحَ لَهُ وَقَالَ مَا يَسُرُّنَا أَنْتُمْ عِنْدَنَا قَالَ أَيُّوبُ أَوْ قَالَ مَا
 يَسُرُّهُمْ أَنْتُمْ عِنْدَنَا وَعَيْنَاهُ تَذْرِيانِ [ر: ۸۹]

تراجم رجال

۱- يوسف بن يعقوب الصفار: دا يوسف بن يعقوب الصفار ﷺ دې (۳) د دوی کښت
 ابو يعقوب دې (۴) د کوفې اوسیدونکې وو په دې وجه په کوفې باندې مشهور دې او دې د
 بنتی هاشم آزاد کړیښوي غلام وو. (۵)

دې دا ابواسحاق بن سليمان الرازي، اسماعيل بن عليه، بکر بن سليم الصواف، حماد بن
 اسامه، عاصم بن علي، عبد الرحمن بن محمد المحاربي، محمد بن اسماعيل البجلي، وکیع
 بن الجراح، يحيى بن سعيد الاموي او ابوبکر بن عياش ﷺ وغيره نه د حدیث روایت کوي.
 د دوی نه د حدیث په راویانو کښې شیخین، ابراهيم بن ابي داود البرلسي، عبدالله بن احمد
 بن حنبل، عبدالله بن عبد الرحمن الدارمي، ابو ابي الدنيا، ابوزرعه عبيد الله بن عبد الكريم
 الرازي، عثمان بن سعيد الدارمي، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازي او يعقوب بن شيبه
 ﷺ وغيره شامل دي. (۶)

ابوحاتم ﷺ فرماني ((ثقة)) (۷)

(۱) (انظر كشف الباري (ج ۲ ص ۲۹۹) -

(۲) (قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مر تخریجه في كتاب الجنائز باب الرجل ينمي إلى أهل الميت

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۴) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۴۱۴) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۵) -

(۶) (ذ شيوخ او تلامذه د تفصيل د پاره او گوري تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۵ - ۴۸۶) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۶) -

ابوبکر بن عاصم رضی اللہ عنہ فرمائی «کان ثقة من أهل الخیر» (۱)
 أجرى فرمائی چه ما د دوی په باره کښې د ابوداؤد نه تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل
 «ماسعت الاخير» (۲)

ابن قانع رضی اللہ عنہ فرمائی «صالح، وليس له في البخاري سوى موضع واحد في الجهاد» (۳)
 ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړيدې او ويلي دی «يعرب» (۴)
 سبط ابن العجمي رضی اللہ عنہ فرمائی «ثقة» (۵)
 حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ هم ددې توثيق کړيده. (۶)
 شيخينو د هغه نه روايتونه اخستې دي. (۷)
 امام بخاري رضی اللہ عنہ لکه څنگه چه اوس د ابن قانع په حواله سره تيرشو د هغه نه په کتاب

الجهاد کښې صرف هم دغه روايت اخستې دي. (۸)
 ابوالعباس الاحول رضی اللہ عنہ او حافظ موسى بن هارون رضی اللہ عنہ فرمائی چه د هغوی
 وفات په کال ۲۳۱ هـ کښې شوې. (۹) والله أعلم رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

۲- اسماعيل بن عليه: دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم ابن عليه بصری رضی اللہ عنہ دي. د
 هغوی حالات «کتاب الإیمان باب حب الرسول ﷺ من الإیمان» لاندې تیرشوی دی. (۱۰)

۳- ايوب: دا ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی رضی اللہ عنہ دي. د هغوی تذکره «کتاب الإیمان
 باب حلاوة من الإیمان» راغلې ده. (۱۱)

۴- حميد: دا حميد بن هلال بن هبيرة عدوی بصری رضی اللہ عنہ دي. (۱۲)

۵- انس بن مالك رضی اللہ عنہ: خادم رسول حضرت انس بن مالك رضی اللہ عنہ حالات «کتاب الإیمان باب

(۱) (حواله بالا-

(۲) (حواله بالا-

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۳۲)-

(۴) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۲۸۱)-

(۵) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲)-

(۶) (تقريب التهذيب (ص ۶۱۲) رقم الترجمة (۷۸۹۷)-

(۷) (الكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲) رقم الترجمة (۶۴۶۱)-

(۸) (نور اوگوري خلاصة الخزرجي (ص ۴۴۰) وعمدة القاري (ج ۱۴ ص ۹۶)-

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۶) والكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲)-

(۱۰) (كشف الباري (ج ۲ ص ۱۲)-

(۱۱) (كشف الباري (ج ۲ ص ۲۶)-

(۱۲) (د دوی د حالات د پاره اوگوري کتاب الصلاة باب يرد المصلي من مربي يديه-

من الإيمان أن يحب لأخيه....) لاندې تیر شوی دی. (۱)

قوله: قال خطب النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أخذ الرأية فأصيب، ثم أخذها جعفر فأصيب ثم أخذها عبد الله بن رواة فأصيب، ثم أخذها خالد بن الوليد عن غير إمرة ففتح له: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله خطبه اولولستله او وې فرمائیل جنوه زید بن حارثه واخستله بیا هغه شهید شو بیا جنوا جعفر بن ابی طالب واخستله، هغه هم شهید شو بیا هغه عبدالله بن رواحه په لاس کښې واخستله هغه هم شهید شو بیا هغه خالد بن ولید په لاس کښې واخستله ددې نه بغیر چه هغه چا امیر جوړ کړي وی او هغوی ته فتح ورکړې شوه دا واقعہ د غزوه موته ده ددې پوره تشریح او وضاحت به انشاء الله په کتاب المغازی کښې راشی (۲)

قوله: وقال مايسرنا أنهم عندنا، قال أيوب: أو قال: مايسرهم أنهم عندنا، وعيناة تذر فان: او نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل ز مونږ دپاره دا خبره د خوشحالی نه ده چه هغوی ز مونږ سره وې ایوب فرماني چه یا نبی صلی الله علیه و آله داسې ارشاد او فرمائیل د هغوی دپاره دا خبره د خوشحالی نه ده چه هغوی ز مونږ سره وې او د نبی صلی الله علیه و آله د سترگو نه اوبتکې بهیدلې دلته په حدیث کښې د ایوب نه سختیانی مراد دې د هغوی شک دې چه نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلې وو «مايسرنا أنهم عندنا» او که «مايسرهم أنهم عندنا»، وعيناة تذر فان» په دواړو صورتونو کښې چه د حدیث کوم مفهوم راوخی هغه مونږ د ترجمه الباب لاندې واضح کړو. والله اعلم

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره ((مايسرهم أنهم عندنا)) کښې دې، او هغه داسې چه کله هغه خلق د شهادت او کرامت او فضیلت مشاهده او کړي نو د هغوی به دا خبره خوښه نشی چه دوباره دې دنیا ته واپس شی مگر غواړی چه دوباره شهیدان شی. (۳)

۸-باب: فَضِّلْ مَنْ يُصْرَعُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمَاتَ فَمَوْمَهُمْ

دسابقه باب سره ربط: په سابقه بابونو کښې بار بار د مجاهدینو او شهداء فی سبیل الله فضیلتونو ذکر راغلې دې. په دې باب کښې د هغه سړی د فضیلت او مرتبت بیان دې چه د الله تعالی په لار کښې د سورلۍ نه پرېوځی او مړ شی هغه هم شهید دې او هغه ته به هم د

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) کشف الباری کتاب المغازی (ص ۷۷) (۴)

(۳) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۱۳) -

شهیدانو اجر ملاویری.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد بالکل واضح دی او هغه دا چه کوم سړې د الله تعالی په لار کښې اوځی او هغه د سورلۍ نه پریوځی اومړشی نو هغه ته به د شهید غوندې فضیلت حاصلیږی. (۱)

د دې نه قطع نظر چه د جهاد د پاره تلو کښې مړ شوې وی او د جهاد موقع هم نه وی راغلی او یا په واپسني کښې هغه سره دا واقعه پېښه شوې وی.

د دې تفصیل نه معلومه شوه چه شهید صرف قتل شوې نه دې بلکه هر هغه سړې چه د الله تعالی په لار کښې اوځی او هغه ته مرگ راشی نو که هغه په کومه طریقه وی دهغه اجر پوخ دي. (۲)

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَمَنْ يُخْرِجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ

الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ / السَّاعَ ۱۰۰/ وَقَعَ وَجِبٌ: او د الله تعالی جل شانہ ارشاد

دې چه کوم سړې د خپل کور نه په دې نیت راوځی چه د الله تعالی او د هغه د رسول په خاطر هجرت کوم، بیا هغه مرگ راگیر کړی نویا هم دهغه ثواب ثابت شو د الله تعالی په ذمه. (۳)

د آیت ذکر کولو مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه د مذکوره آیت نه ترجمه الباب ثابتول غواړی کوم سړې چه د الله تعالی په لار کښې اوځی چه د الله تعالی او د هغه د رسول طرف ته به هجرت کوم او د هغه د دین امداد او د هغه دپاره به جنگ پېم خو په مینځ کښې هغه ته مرگ راغلو نویا به هم هغه ته د هجرت او شهادت فضیلت حاصل وی. (۴)

ترجمه الباب سره د آیت مناسبت: د آیت مناسبت ترجمه سره ((ثم یدرکه الموت)) کښې دې چه مرگ عام دي د دې نه چه قتل شی یا د څه سورلۍ نه پریوځی او یا څه نور سبب وی. (۵)

قوله: وَقَعَ وَجِبٌ: امام بخاری رحمته الله علیه شیخ ابو عبیده رحمته الله علیه کلام دي هغوی په پورتنی آیت کښې وارد شوی لفظ ((وقع)) تفسیر ((وجب)) سره کړیدی، یعنی الله تعالی باندې د هغه ثواب واجب دي. (۶)

فائده: علامه ابن بطال رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت انس رضی الله عنه حدیث مصداق د الله تعالی قول:

((ومن یخرج من بیتی مهاجراً...)) کښې دی چه په دا شان موقع باندې دا آیت نازل شوی وو چه څوک د الله تعالی په لار کښې مړ شو هغه شهید دي.

نوهغوی د ابن وهب..... عن عقبه همام الجعفی نه مرفوعاً (۷) نقل فرمائیلی دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۶) -

(۲) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳) -

(۳) (بیان القرآن (ج ۱ جزء ۲ ص ۱۵۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۷) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۸) -

(۷) (مجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۸۳، ۳۰۱) -

فرمانیلی دی ((من هر م عن دابته فی سبیل الله فبات فهو شهید)) (۱)
چونکه دا حدیث د امام بخاری رحمته الله په شرط نه پوره کیدو په دې وجه د دې طرف ته نې په ترجمه کښې اشاره فرمانیلی ده. (۲)

[۲۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) عَنْ خَالَتِهِ أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ قَالَتْ نَأَمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا قَرِيبًا مِنِّي ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَتَبَسَّمُ فَقُلْتُ مَا أَصْحَبَكَ قَالَ أَنَاسٌ مِنْ أَتَمِّ عِرْضُوا عَلَيَّ يَرْكَبُونَ هَذَا الْبَحْرَ الْأَخْضَرَ كَالْمَلُوكِ عَلَى الْأَيْرِ قَالَتْ فَاذْغُرُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَدْ عَا هُنَّ نَأَمُ الْقَانِيَةَ فَعَمَلٌ مِنْهَا فَقَالَتْ مِثْلُ قَوْلِهَا فَأَجَابَهَا مِثْلَهَا فَقَالَتْ اذْغُرُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَقَالَ أَنَسٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَخَرَجَتْ مَعَ زَوْجِهَا عَبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَازِلًا أَوَّلَ مَارِكَبِ الْمُسْلِمِينَ الْبَحْرَ مَعَ مُعَاوِيَةَ فَلَمَّا انْصَرَفُوا مِنْ غَزْوِهِمْ قَائِلِينَ فَتَزَلُّوا الشَّامَ فَقَرِيتُ إِلَيْهَا دَابَّةٌ لَتَرْكَبَهَا فَصَرَعَتْهَا فَأَبَاتَتْ [۲۳۲:۱]

ترجمه رجال

- ۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تينسی رحمته الله دې. د دوی مختصر تذکره ((بد، الوحي)) د دوئم حدیث لاندې نقل کړی شوی ده. (۴)
- ۲- الليث: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمته الله دې. د دوی حالات ((بد، الوحي)) په دریم حدیث کښې تیر شوی دی. (۵)
- ۳- یحیی: دا یحیی بن سعید بن قیس انصاری مدنی رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابا من الإیمان)) لاندې راغلی. (۶)
- ۴- محمد بن یحیی بن حبان: دا محمد یحیی بن حبان رحمته الله دې. (۷)
- ۵- أنس بن مالك: انس بن مالک رضی الله عنه تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب...)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۸)

(۱) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۱۷-۱۸) -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۱۸) -

(۳) (قوله: عن انس بن مالك رضي الله عنه: الحديث قد مر تخريجه آنفاني باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء -

(۴) (كشف الباری ج ۱ ص ۲۸۹) -

(۵) (كشف الباری ج ۱ ص ۳۲۴) -

(۶) (كشف الباری ج ۲ ص ۳۲۱) وكشف الباری ج ۱ ص ۲۳۸ -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري كتاب الوضوء باب من تبرز على لبنتين -

(۸) (كشف الباری ج ۲ ص ۴) -

۲- امر حرام بنت ملحان: حضرت ام حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا تفصیلی تذکرہ روستو «باب الدعاء بالجهاد والشهادة...» پہ ذیل کنبی مونہ نقل کریدو۔
او دے حدیث مکمل تشریح پہ ماقبل کنبی تیرہ شوی۔

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث ترجمہ الباب سرہ مطابقت «فصرعتها» کنبی دے خکہ چہ ام حرام رضی اللہ عنہا ہم د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی غور زیدلی وہ (۱)

۴- بَاب: مَنْ يُنْكَبُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

سابقہ باب سرہ مناسبت پہ وړاندینی باب کنبی د هغه سړی فضیلت بیان شوی وو چہ د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی د سورلنی وغیرہ نہ پریوخی او وفات شی او پہ دے باب کنبی د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی چہ د کوم سړی خہ اندام زخمی شی او پہ وینورنگ شی یا هغه پہ نیزہ باندې اولگی د هغه د فضیلت ذکر دی۔

د ترجمې مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ پہ دے باب کنبی د هغه سړی فضیلت بیانول غواړی د چا چہ یو اندام پہ جهاد کنبی د وینو شی یا هغه پہ نیزہ اولگی (۲)
د ترجمہ الباب لغوی تشریح: دلته پہ ترجمہ کنبی دوه لفظونه راغلی دی۔

۱- ینکب ۲- یطعن. ینکب نکهہ نہ مشتق دی او «نکبه» دا ده چہ اندام د یو خیز پہ لکیدو باندې زخمی شی او د وینو شی. (۳) «یطعن، طعن» نہ مشتق دی او «طعن» وائی «القتل بالرماح» ته یعنی خوک پہ نیزہ باندې وهل. (۴)

[۲۱۳۷] حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ غُمَارٍ حُضِيْتُ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ إِسْحَاقَ عَنْ أَنَسٍ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْوَامًا مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ إِلَى بَنِي عَامِرٍ فِي سَبْعِينَ فَلَمَّا قَدِمُوا قَالُوا لَهُمْ خَالِي أُنْقَذَ مِنْكُمْ فَإِنْ آمَنُونِي حَتَّى أُلْقِيَهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا كُنْتُمْ مِنِّي قَبِيًّا فَتَقَدَّمَ فَأَمَنُوهُ فَبَيَّعَهُمُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ أَوْمَأُوا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ فَطَعَنَهُ فَأُلْقِدَهُ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ ثُمَّ مَالُوا عَلَى بَقِيَّةِ أَصْحَابِهِ فَقَتَلُوهُمْ إِلَّا رَجُلًا أَعْرَجَ صَعِدَ الْجَبَلَ قَالَ هَمَامُ فَأَرَاهُ آخِرَ مَعَهُ فَأَخْبَرَ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ قَدْ لَقَوْا رَجُلًا مِنْهُمْ قَرَضِي عَنْهُمْ وَأَرَّضَاهُمْ فَكُنَّا نَقْرَأُ أَنْ يُلْقُوا قَوْمَنَا

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۹) وقال ابن الأثير الجزري رحمة الله في النهاية (ج ۵ ص ۱۱۳): النكبة: وهي ما يصيب الإنسان من الحوادث، فتكون أعم -

(۴) (النهاية لابن الأثير (ج ۳ ص ۱۲۷) -

(۵) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الوتر باب القنوت قبل الركوع وبعده -

أَنْ قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا لَمْ تُسَخَّرْ بَعْدَ قَدْعَا عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا عَلَى رِغْلِ
وَدُكْنِ كَوَاتٍ وَبَيْنِي لُحْيَاتٍ وَبَيْنِي عُصَيَّةَ الَّذِينَ عَصَوْا اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۲۶۵۹]

[۲۸۹۹، ۳۸۶۰-۳۸۶۵، ۳۸۷۰، وانظر: ۹۵۷]

تراجم رجال

۱- حفص بن عمر: دا حفص بن عمر حوضی بغدادی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۲- ہمام: دا همام بن یحییٰ بصری رضی اللہ عنہ. (۲)

۳- اسحاق: دا اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب من تعد حیث ینتہی بہ المجلس....)) لاندی راغلی دی. (۳)

۴- انس رضی اللہ عنہ: دا حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د هغوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب من ایمان أن یصل لأخیه....)) لاندی تیرشو. (۴)

قوله: قال: بعث النبي صلى الله عليه وسلم أقواما من بني سليم إلى بني

عامر في سبعين: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د بنی سلیم قبیلہ اویا کسان بنو عامر قبیلہ طرف تہ اولیگل.

یوہم اودھنی ازالہ: حافظ شرف الدین دمیاطی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دی چہ دا وہم دی خکہ چہ د چا طرف تہ نی لیگل و و هغه بنی سلیم دی او کوم نی چہ لیگل و و هغه قاریان دی چہ انصارو سرہ نی تعلق لرلو. (۵)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی تحقیقی خبرہ دا دہ چہ د کومو خلقو طرف تہ د اویا و کسانو قاریانو جماعت روان کریشوی و و هغه بنو عامر دی، پاتہ شو بنو سلیم نو هغوی دی قاریانو سرہ غدر کرپی و و او هغوی نی شہیدان کرپی و و او چہ دلته کوم و ہم شویدی هغه د امام بخاری شیخ حفص بن عمر تہ شویدی خکہ چہ همدغه روایت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب

المغازی کنبی ((موسى بن اساميل عن همام)) پہ طریق سرہ نقل فرمائی دی پہ دی کنبی دی ((أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث خاله أمّ لأم سليم في سبعين راكبا وكان رئيس المشركين عامر بن الطفيل....)) (۶) کیدی شی چہ اصل عبارت داسی و و ((بعث أقواما معهم أمّ لأم سليم إلى بني عامر))

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب اليمين في الوضوء والغسل -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب ترك النبي صلی اللہ علیہ وسلم والناس الأعرابي.... -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۱۳) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۹) -

(۶) (الحديث أخرجه البخاري في كتاب المغازي باب غزوة الرجيع ورغل.... رقم (۴۰۹۱) -

ليكن عبارت داسې جوړ شو من بنې سليم. (١)

د دې ډپاره دا وينا چه «بعث النبي صلى الله عليه وسلم اقواما من بنې سليم الى بنې عامر» صحيح نه دې. (٢)

قوله: فلما قدموا قال لهم خالي: كله چه هغه راغلو نو زما ماما اوونيل.

«هال» نه مراد حضرت حرام بن ملحان رضي الله عنه دې. (٣) چه د حضرت انس رضي الله عنه ماما او د حضرت ام سليم رضي الله عنها ورور دې.

حضرت حرام بن ملحان: دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم جانثار صحابي حضرت حرام بن ملحان مالك بن خالد بن زيد بن حرام نجاري انصاري رضي الله عنه دې. (٤)

دا د بدر صحابي دې او خپل ورور سليم بن ملحان رضي الله عنه سره دې په غزوه بدر كښې شريك وو او په غزوه احد كښې هم هغه ته د شركت شرف حاصل دې. (٥)

غزوه بئر معونه كښې دې د نورو ملگرو سره حضرت منذرين عمر او عامر بن فهيره رضي الله عنه سره په شهادت سرفراز شو او عامر بن طفيل هغوی قتل كړې وو. (٦)

علامه ابن عبدالبر رحمته الله يو قول دا هم نقل كړيدې چه دا د بئر معونه واقعه كښې صرف زخمي شوي وو او يو صحابي ضحاک بن سفيان كلابي... چه خپل اسلام به ئي پتولو... د هغه د علاج معالجه د پاره د خپل قوم يوه ښځه حواله كړې وه، او هغه څه شعرونه ونيلي وو په څه سره چه د هغه حقيقت په هغې ښكاره شو او هغوی هغه قتل كړو ليكن هم پرمېې قول صحيح دې. (٧)

قوله: فقتلوههم إلا رجلا أعرج سعد الجبل: نو هغه ټول قتل كړل بغير د يو گودسړي نه چه غر ته ختلې وو. مطلب دا دې چه دې غدارانو هغه ټول قاريان صحابه كرام رضي الله عنه شهيدان كړل د يو گودسحابي نه علاوه چه غر ته ختلې وو په دې وجه بچ شو.

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ١٩) -

(٢) (د دې واقعي د تفصيل ډپاره اوگوري كشف الباري كتاب المغازی (ص ٢٤١) -

(٣) (عمدة القاری (٤ ص ٩٨) -

(٤) (الاستيعاب بهامش الإصابة (ج ١ ص ٣٥٢) ومعرفة الصحابة (ج ٢ ص ٢٥٧) -

(٥) (الاستيعاب بهامش الإصابة (ج ١ ص ٣٥٢) -

(٦) (حواله بالا او غزوه بئر معونه تفصيل د پاره اوگوري كشف الباري كتاب المغازی (ص ٢٤١) -

(٧) (وقيل: إن حرام بن ملحان ارتث يوم بئر معونة، فقال الضحاک بن سفيان الكلابي - وكان مسلما بكنم اسلامه - لآماة من قومه: هل لك في رجل إن صح كان نعم الراعي؟ فضمت له إليها فعالجته فسمعتة يقول:

أتت عامر ترجو الهواة بيننا ❖ وهل عامر إلا عدو مداجن

إذا مارجعنا ثم لم تك وقعة ❖ بأسيا فنا في عامر أو نطاعن

فلا ترجونا أن يقاتل بعدنا ❖ عشائرننا والمقربات الصوافن

فوتبوا عليه فقتلوه. انبر الاستيعاب بهامش الإصابة (ج ١ ص ٣٥٣) والإصابة (ج ١ ص ٣١٩) -

«(رجل أعرج)» نه مراد حضرت کعب بن زید رضی اللہ عنہ دی او د بنودینار بن نجار سره د هغه تغلظ وو. (۱)

«(رجل أعرج)» منصوب هم لوستلې شويدي یعنی «(رجلا أعرج)» دلته چه کوم مرفوع نقل شويدي د هغې باره کښې علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرماني چه دا د عربو د قبيلې ربعي لغت دي چه هغوی مستثنی مرفوع لولی. (۲)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث ترجمه سره مطابقت «(فطعننه فأنفذه)» کښې دي چه دي غدارانو نه يو سړي حضرت حرام بن ملحان رضی اللہ عنہ په نيزه اووهلو چه د هغه د بدن نه تيروبير شوه.

[۲۳۸۱] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ جُنْدُبِ بْنِ سَفْيَانَ (۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي بَعْضِ الْمَشَاهِدِ وَقَدْ دَمِيتُ إصْبَعُهُ فَقَالَ: هَلْ أَنْتِ إِلَّا إصْبَعٌ دَمِيتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتُ [۵۷۹۳]

تراجم رجال

- ۱- موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته اللہ علیہ دي.
 - ۲- ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله يشکری رحمته اللہ علیہ دي. د دي دواړو حضراتو تذکره «(بدء الوحی)» خلورم حديث لاندې تيره شوې ده. (۴)
 - ۳- اسود بن قيس: دا مشهور تابعی حضرت اسود بن قيس رحمته اللہ علیہ دي. (۵)
 - ۳- جندب بن سفيان: دا صحابی رسول، حضرت جندب بن سفيان رضی اللہ عنہ دي. (۶)
- قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في بعض المشاهد وقد دميت إصبعه: حضرت جندب بن سفيان رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په يوه غزوہ

(۱) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۸۷) -

(۲) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۰۵) د حديث باب نور تفصيل او په دي کښې ذکر شوې واقعه د پاره اوگوري کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۸-۲۶۸) -

(۳) (قوله: عن جندب بن سفيان رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۹۰۸) كتاب الأدب باب ما يجوز من الشعر والرجز والحداء وما يكره منه رقم (۱۴۶) ومسلم (ج ۲ ص ۱۰۹) كتاب الجهاد والسير باب ما لقي النبي صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والمنافقين رقم (۴۶۵۴) والترمذی فی جامعه (ج ۲ ص ۱۷۲) أبواب تفسير القرآن ومن سورة والضحي رقم (۴۳۳-۴۳۴) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳-۴۳۴) -

(۵) (ذ دوی ذحالاتو د پاره اوگوري کتاب العیدین باب کلام الإمام والناس فی خطبة العید....

(۶) (حواله بالا -

کنبی شریک ووجه د هغوی یوه گوته د وینوشود.

«مشاهد» نه مراد مغازی دې اودې ته د مشاهد وئیلووجه دا ده چه غزوه د شهادت خای دې. (۱)

او په حدیث شریف کنبی بیان شوې واقعه د غزوه احد ده په کوم کنبی چه د نبی کریم ﷺ یوه گوته زخمی شوې وه. (۲)

قوله: **فقال: هل أنت إلا إصبع دميت: وفي سبيل الله مألقت: نو هغوی ﷺ** اوفرمانیل ته خو صرف یوه گوته ئی چه د وینوشوې او چه کوم مصیبت تاته اورسیدو هغه د الله تعالی په لار کنبی اورسیدو.

یواشکال اود هغې جوابونه: دلته هغوی ﷺ یو شعر اوفرمانیلو او په قرآن کریم کنبی د رسول الله ﷺ په صفت کنبی راغلي دی «وماعلیناه الشعور ماينهنش له» (۳) مونې هغه ته نه د شعر تعلیم ورکړې او نه شعر وئیل د هغوی دپاره مناسب دی. د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړیشوی دی:

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دا رجز دې او رجز شعر نه دې لکه چه امام اخفش رحمه الله مذهب دې. ځکه چه رجز ویونکی ته «راجز» خو وائی مگر شاعر نه، د دې دپاره چه په شعر کنبی دا ضروری دی چه هغه بیت تام وی او د عروض مسلمه وزنونو مطابق مقفی وی. دغه شان دا هم ضروری دی چه د شعر وئیلو اراده ئی هم کړې وی. اتفاقی توگه باندې د ژبې وتلې شوی مقفی عبارت ته شعر نشی وئیلې. (۴)

② بعض حضراتوآیت شریف «وماعلیناه الشعر» باره کنبی فرمائیلی دی چه په دې کنبی د مشرکین مکه د دې قول رد دې کوم کنبی چه هغوی حضور ﷺ ته شاعر گرځولې وو، اودا ښکاره ده چه هغه په معروف معنی کنبی شاعر وو او نه شعر وئیل د هغوی معمول وو. ③ اوکه د حضور پورته ذکر شوې کلام شعر هم اومنلې شی نو وئیلې به شی چه د هغوی په حق کنبی انشاء شعر ممنوع دې انشاء شعر نه. او انشاء شعر او انشاء شعر دوه جدا جدا څیزونه دی. شاعر هغه وی چه د شعر جوړول کوی، د تشبیب اشعار وائی، مدح او ذم کوي او د فن مختلف شکلونه ښائی خو الله تعالی خپل رسول ﷺ د دې نه بری ساتلې اود هغه د مرتبې حفاظت ئی کړیدی. (۵)

په دې باره کنبی نور تفصیل انشاء الله «(کتاب الأدب باب مايجوز من الشعر) کنبی راخی. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت «(وقد دميت أصبعه)»

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۹) -

(۲) (حواله بالا وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۶) -

(۳) (یس: ۶۹) -

(۴) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۶) -

(۵) (حواله بالا وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۹-۲۰) -

کنبی دی چه د هغوی علیه السلام گوته مبارکه د کانری لگیدو په وجه زخمی شوې وه. (۱)

۱۰- بَاب: مَنْ يُجْرَحُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ

ذَرَجَةُ الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله د الله تعالی په لار کنبې زخمی کیدونکی سړي فضیلت ښائی (۲)

د الله تعالی په لار کنبې زخم راتلو لوی د فضیلت خبره ده، د الله تعالی په نزد د دې ښکلي خوشبو وی او د دې نه چه کومه وینه وتلې وی د هغې به هم ډیر عظمت وی لیکن شرط دا دي چه هغه زخم د الله تعالی په لار کنبې لگیدلې وی. نو چه کوم سړي د الله تعالی په لار کنبې د جهاد د پاره په خلوص سره خي د هغه دافضیلت دي اوکه د ریاکارنی او خان خودلو دپاره خي نو ښکاره خبره ده چه هغه په دې کنبې شامل نه دي.

[۲۳۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُكَلِّمُ أَحَدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُكَلِّمُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّوْنُ لَوْنُ الدِّمْرِ وَالزَّيْعُرِيِّ الْمُسْكِ [۲: ۳۵]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف دمشقي تپسی رحمته الله دي.

۲- مالك: دا امام مالك بن انس اصبحی مدنی رحمته الله دي. د دې دواړو حضراتو تذکره ((بهیة الوحی)) دوئم حدیث کنبې راغلی دی. (۴)

۳- أبي الزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمته الله دي.

۴- أعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج رحمته الله دي. د دې دواړو حضراتو حالات ((کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان)) په ذیل کنبې تیرشوی دی. (۵)

۵- أبو هريرة: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې به تفصیل سره تیرشوی دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۰) -

(۳) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الطهارة باب ما يقع من النجاسات في السمن والماء -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹-۲۹۰) امام مالك د پاره نور اوگورئ كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۰-۱۱) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۵۹) -

دهدیت ترجمه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیلی چه د هغه ذات قسم د چا د قدرت په قبضه کښې چه زما خان دي، یو سړې هم د الله تعالی په لار کښې نه زخمی کیږي او الله تعالی ته ښه پته ده چه د هغه د پاره څوک زخم خوري مگر دا چه د قیامت په ورځ به داسې حال کښې راځي چه رنگ خو به هم د وینې وی ولې دینه تلونکي خوشبو به د مشک وی.

په حدیث شریف کښې د الله تعالی په لار کښې د زخمی کیدونکي سړي فضیلت بیانېږي چه د الله تعالی په لار کښې زخمی کیدونکي به د قیامت په ورځ په دې داسې حال کښې د الله تعالی په دربار کښې حاضرېږي چه د الله تعالی د پاره ورکې شوې قربانی به د هغه په بدن باندې وی او هغه به د وینو رنگ بدن واخلی او د الله تعالی په دربار کښې به حاضرېږي اود هغه وینې نه به د وینې بوی نه د مشک خوشبو روانه وی.

په حدیث کښې کوم زخم مراد دي؟ ((فی سبیل الله)): نه مراد خو هم جهاد دي چه زخمی شوي خو په جهاد کښې وی لیکن لفظ هر هغه زخم ته شامل دي چه د الله تعالی دپاره لگیدلي وی او هغه ته هم کوم کښې چه سړي د خپل حق دفاع کولو سره زخمی شي. (۱)
اود دې خبرې هم احتمال دي چه د زخم نه مراد هغه زخم وی د کوم د وجه نه چه د زخم جوړیدونه وړاندې سړي مړ شي، نه هغه زخم چه په دنیا کښې جوړ شوي وی ځکه چه د زخم جوړیدونه زخم اود وینې بهیدلو اثر آخر ختم شي لیکن دا د دې خبرې نفی نه کوی چه د زخم د جوړیدو په صورت کښې هغه ته هیڅ فضیلت نه حاصلېږي خو ظاهر خو هم دغه دی چه دلته هغه سړي مراد دي چه د قیامت په ورځ په داسې حالت کښې حاضر شي چه د هغه د زخم نه وینه بهیږي او دا په هغه وخت کښې ممکن دی چه کله د دنیا نه د رخصت کیدو په وخت زخم په خپل حالت باندې وی. (۲)

ددې مضمون تائید د دې حدیث شریف نه هم کیږي کوم چه علامه هیشمی رحمته الله علیه د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت کړيدي. دې کښې دی: ((عليه طابع الشهادة)) (۳) په دې به د شهداؤ مهر وی او مهر دا زخم دي کوم نه چه وینه بهیږي.

قوله: والله أعلم بمرن يكلم في سبيله: او هم الله تعالی ته معلومه ده چه څوک په دې لار کښې زخمی کیږي.

دا په حدیث کښې جمله معترضه ده، دینه مقصود دا دي چه د نیت اخلاص هم وی. زخمی کیدل صرف د الله تعالی د پاره وی ریاکارني د پاره نه وی نو ده ته به داثواب ملاوړې گني نو نه به ملاوړېږي. (۴)
علماء، لیکي دی چه شهید به په هم دغه حالت کښې کوم کښې چه شهید شوي وی د

(۱) (عمدة القاری) (۱۴ ج ۱۰۰) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۰) -

(۲) (فتح الباری) (ج ۶ ص ۲۰) -

(۳) (مجمع الزوائد للهيثمی) (ج ۵ ص ۲۹۷) -

(۴) (عمدة القاری) (۱۴ ص ۱۰۰) -

اوچتولو حکمت دا دې چه د هغه سره د خپل فضيلت گواهی او سند هم وی چه هغه خپل خان د الله تعالی په تابعدارنی کښې قربان کړې وو. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه سره مناسبت ((الیکم احدی سبیل الله إلخ)) کښې دې څکه چه د کلم معنی هم چرم ده. (۲)
د باب په حدیث کښې په صراحت سره د الله تعالی په لار کښې زخمی کیدلو فضیلت، مرتبه او ثواب بیان کړیږي.

«باب: قَوْلُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَالْحَرْبُ سِجَالٌ»

ماقبل سره ربط: په وړاندینو بانونو کښې امام بخاری رحمته الله علیه په مختلفو طریقو سره دمجاهد او شهید فضیلت او اهمیت بیانولو، په دې باب کښې امام صاحب دا خودل غواړي چه مجاهد بهر حال کامیاب دې که هغه د جنگ د میدان نه غازي راشي یا د الله تعالی په لار کښې شهید شی.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه مقصد دا دې چه کوم خلق جهاد ته ځی هغوی ته دوو خویانو کښې یوه ضرور ملاوړی که هغه گټه بیامومی او کامیاب شی نو هغوی ته الله تعالی اجر ورکوی او بعض وخت غنیمت هم ملاوړی او ثواب خو بهر حال ملاوړی او که چرې هغه شهید شی نو د شهادت اوچت او عظیم منصب هغه ته ملاوړی. (۳)

قوله: والحرب سجال: او جنگ د ډولچود رابنکلوغوندې دې.
د دې جملې پوره تشریح خو تیره شویده. (۴)

خودلته د دې د ذکر کولو مقصد دا بیانول دی چه جنگ د ډولونو د رابنکلو پشان ده لکه څنگه چه په کوهی باندې ډول وی چه د یوې ډلې په لاس کښې وی نو بله ډله انتظار کوی دغه شان ددې په عکس، دغه شان د جنگ حال هم دې چه کله یوه ډله غالبه راشي او کله بله. نو که مسلمانانو ته غلبه حاصله شی نو دوی ته فتح حاصله شوه او که مشرکانو او کافران غالب شول نو مسلمانانو ته به د شهادت مرتبه ملاؤ شی مسلمانان په هر حال کښې کامیاب دی

د مذکوره جمله آیت سره ربط: آیت مبارک کښې «الحرب سجال» مناسبت واضح دې د دې د پاره «حُسَيْنَيْنِ» نه مراد ظفر او شهادت دې او مذکوره جمله دواړو معنوته متضمن ده. (۵)

(۱) (فتح الباری ج ۶ ص ۲۰۰) -

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۰۰) -

(۳) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۰۰) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۱) -

(۴) (انظر كشف الباری ج ۱ ص ۵۰۰) -

(۵) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۰۱) -

[٢٦٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ سَأَلْتُكَ كَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ فَرَعِمْتَ أَنَّ الْحَرْبَ يَجَالُ وَذُوْلُ فَكَذَلِكَ الرَّسُلُ تُبْتَلَى ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ [ر:٢]

تراجم رجال

- ١- يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومي رحمته الله دي.
 - ٢- الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمته الله دي. د دي دواړو حضراتو حالات ((بده الوصي)) دريم حديث كښې راغلي. (٢)
 - ٣- يونس: دا ابويزيد يونس بن يزيد ايلي قرشي رحمته الله دي. د دوى تذكره ((كتاب العلم باب من يرد الله به غيرا يققه في الدين)) لاندې تيره شويده. (٣)
 - ٣- ابن شهاب: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دي. د دوى حالات مختصراً ((بده الوصي)) د دريم حديث په ذيل كښې راغلي دي. (٤)
 - ٥- عبيد الله بن عبد الله: دا ابو عبدالله عبيد الله بن عبدالله هذلي رحمته الله دي. د دوى حالات ((كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟)) په ذيل كښې نقل شوى. (٥)
 - ٦- عبد الله بن عباس: حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه حالات ((بده الوصي)) څلورم حديث او ((كتاب الإيمان باب كفران العشير...)) كښې تير شوى دى. (٦)
 - ٧- ابوسفيان: دا مشهور صحابى ابوسفيان صخر بن حرب بن اميه رضي الله عنه دي. د دوى حالات ((بده الوصي)) شپږم حديث لاندې راغلي دي. (٧)
- د دې حديث مكمل تشريح ((بده الوصي)) شپږم حديث لاندې تيره شوى ده. (٨؟)

(١) (قوله: أن عبداً لله بن عباس رضى الله عنهما: تقدم تخريجه فى أول الكتاب (بده الوحي) انظر كشف الباري (ج ١ ص ٤٧٧) الحديث السادس -
 (٢) (كشف الباري (ج ١ ص ٣٢٣-٣٢٤) -
 (٣) (كشف الباري (ج ٣) وكشف الباري (١ ص ٤٦٣) -
 (٤) (كشف الباري (ج ١ ص ٣٢٦) -
 (٥) (كشف الباري (ج ٣) وكشف الباري (ج ١ ص ٤٦٦) -
 (٦) (كشف الباري (ج ١ ص ٤٣٥) و (ج ٢ ص ٢٠٥) -
 (٧) (كشف الباري (ج ١ ص ٤٨٠) -
 (٨) (انظر كشف الباري (ج ١ ص ٤٧٧) الحديث السادس -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د ترجمه الباب نه د حدیث مطابقت او مناسبت په قول د علامه عینی رحمته اللہ علیہ «فزعتم أن الحرب بینکم سجال» کنبی دی اودا خبره مونږ اول ذکر کړیده چه (حسینیین) کنبی (الحرب سجال) معنی موندلې شی اودا دواړه د یو بل معنی ته متضمن دي. (۱) د علامه ابن المنیر اوشاد علامه ابن المنیر رحمتهما اللہ علیہما فرمائی چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا حدیث دلته ((و كذلك الرسل تبطل ثم تكون لهم العاقبة)) په وجه ذکر کړیدی. هغه فرمائی چه هم په دې صورت کنبی «(إحدى الحسینین)» معنی متحقق او حاصل وی. د دې دپاره که چرې رسولانو فتح او غلبه حاصله کړه نو دنیا او آخرت به هم د دوی وی او که د هغوی دښمنانو ته فتح اونصرت حاصل شو نو د رسولانو دپاره به آخرت وی اودا خو معلومه ده چه آخرت د دنیانه بهتر دی. (۲) د حافظ صاحب توجیه حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د ابن المنیر رحمته اللہ علیہ دا قول د اولنی قول نفی کوی اونه د هغې معارض دې بلکه ظاهره همدغه ده چه رومنی قول ډیر مناسب او اولی دې ځکه چه په دې کنبی د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د حال نقل ابوسفیان رضی اللہ عنہ کوی خود هرقل وینا خود مختلفو زو و کتابونونه اخذ شویده او هم د دغه کتابونو په اعتماد باندې مبنی ده. (۳) فائده: علامه قزاز رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د «(دول)» دال مثلثه دې اوعرب دیته دؤل، دؤل او دؤل لولی. «(العرب تقول: الأيام دؤل ودؤل ودؤل: ثلاث لغات)» (۴)

۱۳- بَابُ: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا [الأحزاب: ۲۳]

ما قبل سره مناسبت: په تیرو شوو بابونو کنبی په جهاد کنبی شرکت اود دې د فضیلت بیان وو، په دې باب کنبی په میدان جنگ کنبی د کلک اودریدو ذکر دی. ځکه چه د جهاد فضیلت په ثابت قدمی او د ثبات قلبی په ذریعه حاصلیدی شی. ګنی دا شرکت د وېال صورت هم اختیارولی شی چه اوختی، اویا د دنیا او آخرت د خسارې موجب جوړ شی. د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته اللہ علیہ دلته په باب کنبی دا خودلی دی چه سرې الله تعالی سره د دې خبرې عهد او کړی چه زه به د جهاد د پاره هم اود الله تعالی په لار کنبی به جنگ کوم. نو هغه له په دې باندې کلک اودریدل هم پکاردی ځکه چه الله تعالی د داسې خلقو تعریف، توصیف او مدح فرمایلی ده.

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۱) -

(۲) (التواری (ص ۱۵۰) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۱) -

(۴) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۱) -

[٢٧٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْخَزَاعِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى عَنْ مُهَيْمٍ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا قَالَ حُو حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ زُرَّارَةَ حَدَّثَنَا زِيَادٌ قَالَ حَدَّثَنِي مُهَيْمٌ الطَّوِيلُ عَنْ أَنَسٍ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَابَ عَنِّي أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَنْ قِتَالٍ بَذَرَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ غِثْتَ عَنْ أَوَّلِ قِتَالٍ قَاتَلْتُ الْمُشْرِكِينَ لَبِنَ اللَّهُ أَشْهَدُنِي قِتَالِ الْمُشْرِكِينَ لَبَرَيْنَ اللَّهُ مَا أَصْنَعُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمٌ أَحَدٌ وَالْكَشَفُ الْمُسْلِمُونَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَعْزِي أَصْحَابَهُ وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَعْزِي الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَمَا سَقَبْلَهُ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ يَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْخَنَّةَ وَرَبَّ النَّضْرِ إِنِّي أَجِدُ رِيحَهَا مِنْ دُونِ أَحَدٍ قَالَ سَعْدُ فَمَا اسْتَطَعْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا صَنَعَ قَالَ أَنَسُ فَوَجَدْنَا بِهِ بَضْعًا وَثَمَانِينَ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ أَوْ طَعْنَةً بِرُمْحٍ أَوْ رُمِيَّةً بِسَهْمٍ وَوَجَدْنَاهُ قَدْ قُتِلَ وَقَدْ مَثَلَ بِهِ الْمُشْرِكُونَ فَمَا عَرَفَهُ أَحَدٌ إِلَّا أَخْتَهُ بَنَنَاهُ قَالَ أَنَسُ كُنَّا نُرَى أَوْ نَلْقَى أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِيهِ وَفِي أَشْبَاهِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا وَاللَّهُ عَلَيْهِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ

تراجم رجال

- ١- محمد بن سعيد الخزاعي: دامحمد بن سعيد بن الوليد خزاعي رحمته الله دي. د. دوى كنيث ابو عمرو يالوبكر دي، د. بصري اوسيدونكي وو (٢) او مردويه د هغه لقب دي. (٣)
- دوى د عبد الاعلى بن عبد الاعلى، زياده بن الربيع، خالد بن الحارث، زكريا بن يحيى بن عمارة، عون بن عمرو القيسي، هشام بن محمد بن كلبى او ابوتيميله رحمته الله وغيره نه د حديث روايت كوي.
- د دوى نه روايت كونكو كنبى امام بخارى، امام ابوزرعه، ابوحاتم، حرب بن اسماعيل، يعقوب بن سفيان، محمد بن ابراهيم بن سعيد البوشنجى، محمد بن غالب تمام، محمد بن يوسف بن التركى او احمد بن محمد الاصبهانى رحمته الله وغيره شامل دي. (٤)
- ابوحاتم رحمته الله فرماني ((كان ثقة صدوقا)) (٥)

- (١) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ٢ ص ٥٧٩) كتاب المغازي باب غزوة أحرقرم (٤٠٤٨) وفي (ج ٢ ص ٧٠٥) كتاب التفسير باب (فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر، وما بدلوا تبديلاً) رقم (٤٧٨٣) ومسلم (ج ٢ ص ١٣٩) كتاب الإمارة باب ثبوت الجنة للشهيد رقم (٤٩١٨) والترمذي (ج ٢ ص ١٥٥) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة الأحزاب رقم (٣٢٠٠) -
- (٢) (تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٧-٢٧٨) -
- (٣) (فتح الباري (ج ٦ ص ٢٢) -
- (٤) (شيوخ وتلامذه تفصيل د پاره او كورنى تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٨) -
- (٥) (تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٩) - سبط ابن العجمي رحمته الله فرماني ((ثقة))) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ٢ ص ١٧٥) -

دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة)) (۱)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة)) (۲)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ ہغوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کریدی (۳)

پہ اصحاب اصول ستہ کنبی صرف امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دوی نہ روایتونہ اخستی دی (۴)
او ہغہ ہم صرف پہ دوو موقعویاندی، یو دلته او بل کتاب المغازی کنبی (۵)

د ہغہ انتقال پہ کال ۲۳۰ھ کنبی شو (۶) رحمہ اللہ رحمۃ واسعہ

۲- عبدالاعلیٰ : داعبدالاعلیٰ بن عبدالاعلیٰ السامی رحمۃ اللہ علیہ دی (۷)

۳- عمرو بن زرارہ : دا عمرو بن زرارہ واقدھلالی رحمۃ اللہ علیہ دی (۸)

۳- زیاد بن عبداللہ العامری البکائی : دا زیاد بن عبداللہ بن الطفیل رحمۃ اللہ علیہ دی (۹)

ابومحمد د ہغوی کنبت دی (۱۰) دوی د بنوعامر بن صعصعہ شاخ بنوالبکاء سرہ تعلق
لرلو پہ دی وجہ ہغوی تہ العامری او البکائی وائی (۱۱) دکوفی اوسیدونگہ وو پہ دی وجہ
کوفی پہ نی ورته وئیل (۱۲)

دوی د عبدالملک بن عمیر، حمید الطویل، عاصم الاحوال، اعمش، منصور، حصین، محمد
بن اسحاق، یزید بن ابی زیاد او حجاج بن ارطاة رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ نہ روایت حدیث کوی

اود ہغہ نہ روایت کونکو کنبی امام احمد بن حنبل، احمد بن عبدہ الضبی، ابوغسان
النہدی، اسماعیل بن توبہ، سہل بن عثمان، یوسف بن حماد، عمرو بن زرارہ، عبدالملک
بن ہشام السدوسی النحوی، عبداللہ بن سعید بن ابان الاموی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ شامل دی (۱۳)

امام وکیع بن الجراح رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ہواشرف من أن یکذب فی الحدیث)) (۱۴)

(۱) (حاشیہ تہذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۲۷۹) -

(۲) (تقریب التہذیب (ص ۴۸۰) -

(۳) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۶۴) -

(۴) (تہذیب التہذیب (ج ۹ ص ۱۶۰) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۲) -

(۶) (تہذیب التہذیب (ج ۹ ص ۱۹۰) -

(۷) (د دوی د حالاتو د پارہ او گوری کتاب الغسل باب إذا ذکر فی المسجد أنه جنب..... -

(۸) (د دوی د حالاتو د پارہ او گوری کتاب الصلاة أبواب سترة المصلی باب قدر کم ینبغی أن یکون.... -

(۹) (تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۵) -

(۱۰) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۹۶) -

(۱۱) (الأنساب للسمعانی (ج ۱ ص ۳۸۲) -

(۱۲) (سیر أعلام النبلاء (ج ۹ ص ۵) -

(۱۳) (شیوخ او تلامذہ تفصیل د پارہ او گوری تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۶ - ۴۸۷) -

(۱۴) (تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۷) وحاشیہ سبط ابن العجمی علی الکاشف (ج ۱ ص ۴۱۱) -

- امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائی «(ليس به بأس حديثه أهل الصدق)» (١)
- دغه شان امام ابو داود رحمته الله امام احمد بن حنبل رحمته الله د هغوی باره کښې نقل کوی: «(ما أرى كان به بأس كان ابن إدريس حسن الرأي فيه.... كان صدوقاً)» (٢)
- ابو زرعه رحمته الله فرمائی «(صدوق)» (٣)
- ابن عدی رحمته الله فرمائی «(ولما رآه بن عبد الله.... أحاديث صالحة وقد روى عنه الثقات من الناس وما أرى بروايته بأساً)» (٤)
- ابن حبان رحمته الله فرمائی «(كان فاحش الخطأ كغير الوهم، لا يجوز الاحتجاج به خبره إذا انفرد وأما فيما وافق الثقات في الروايات فإن اعتبر بها معتبر فلا ضرر... وكان يحيى بن معين سمى الرأي فيه)» (٥) ابو حاتم رحمته الله
- فرمائی «(يكتب حديثه ولا يحتج به)» (٦)
- امام نسائی رحمته الله فرمائی «(ضعيف)» دغه شان یو بل خای کښې فرمائی «(ليس بالقوي)» (٧)
- ابن سعد رحمته الله فرمائی «(.... وكان عندهم ضعيفاً، وقد حدثوا عنه)» (٨)
- عبد الله بن علی ابن المدينی رحمته الله فرمائی «(سألت ابن عنه فضعفه)» (٩)
- دغه شان علی ابن المدينی رحمته الله فرمائی «(كتبته عنه شيئاً كثيراً، وتركته)» (١٠)
- امام ترمذی رحمته الله فرمائی «(كثير المناكير)» (١١)
- امام عقیلی رحمته الله هغه «(الضعفاء الكبار)» کښې ذکر کړې دي. (١٢)
- تاسو د زیاد بن عبدالله متعلق اقوال جرح او تعدیل او کتل چه بعضو محدثینو د هغوی توثیق او تعدیل کړې دي نو بعضو تضعیف او تجریح، تردې چه ابن حبان رحمته الله چه په خپل

(١) (تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٤٨٧) -

(٢) (حواله بالا -

(٣) (سير أعلام النبلاء (ج ٩ ص ٦١) -

(٤) (الكامل لابن عدی (ج ٣ ص ١٩٣) -

(٥) (تعليقات تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٤٨٩) -

(٦) (تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٤٨٨) -

(٧) (حواله بالا -

(٨) (طبقات ابن سعد (ج ٦ ص ٣٩٦) -

(٩) (تهذيب الكمال (ج ٩ ص ٤٨٨) -

(١٠) (حواله سابقه -

(١١) (سير أعلام النبلاء (ج ٩ ص ٦) -

(١٢) (الضعفاء الكبار (ج ٢ ص ٧٩-٨٠) -

تساهل کنبې معروف دې هغه هم د دوی باره کنبې «فاحش الخطأ» او «کثیرا لوهم» غوندې الفاظ استعمال کړي دی خو دلته د پوهې خبره دا ده چه :

- ① زیادبن عبدالله مطلقا ضعیف نه دې، بعض حضراتو د هغوی توثیق هم فرمائیلې.
- ② امام بخاری رحمته الله علیه د هغوی دا حدیث د مغازی او جهاد په باب کنبې ذکر کړې او زیادبن عبدالله مغازی کنبې ثقه دې. نو حافظ صالح بن محمد رحمته الله علیه فرمائی:

«لیس کتاب المغازی عند أحد أصح منه عند زیاد الهکائی، و زیاد فی نفسه ضعیف، ولكن هو من أثبت الناس فی هذا الكتاب، وذلك أنه هام داره وخرجه یدور مع ابن إسحاق حتی سبغ منه الكتاب» (۱)

یعنی د زیاد بکائی نه زیات صحیح کتاب المغازی بل چا سره نشته. هغه اگرچه فی نفسه ضعیف دې لیکن دې کتاب (المغازی) کنبې هغه د ټولونه زیات د اعتماد قابل دې. د دې وجه دا ده چه هغه خپل کور خرڅ کړو او محمد بن اسحاق سره سره اوسیدو، تر دې چه د هغه نه ئی ټول کتاب واوریدو.

امام ابوداؤد رحمته الله علیه فرمائی: «سمعت یحیی بن معین یقول: زیاد الهکائی فی ابن إسحاق ثقة، کأنه یضعفه ل غیبه» (۲)

دغه شان عثمان بن سعید رحمته الله علیه فرمائی «سألته عن الهکائی؟ فقال: لا بأس به فی المغازی وأما غیبه فلا» (۳) نور فرمائی «سألته یحیی قلت: عن أکتب مغازی من یروی عن یونس أو غیبه؟ قال: اکتبه عن أصحاب الهکائی»

او یحیی بن آدم رحمته الله علیه ابن ادریس رحمته الله علیه نه نقل کوی چه هغوی فرمائیلې دی «ماجد أثبت فی ابن إسحاق منه، لأنه أملى علیه إملأه مرتین» (۴)

او صالح جزری رحمته الله علیه فرمائی: «هو علی ضعفه أثبتهم فی المغازی» (۵) د دې ټولو اقوالونه دامعلومه شوه چه زیاد بن عبدالله البکائی اگرچه ضعیف دې لیکن «مغازی» کنبې ثقه دې.

③ امام بخاری رحمته الله علیه اگرچه د هغه روایت نقل کړیدې لیکن متابعه او د عبدالاعلی بن عبدالاعلی روایت سره (مقرودا) ذکر کړیدې او بیا په بخاری کنبې همدغه یو روایت دې. (۶)

(۱) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۹) -

(۲) تاریخ عثمانی بن سعید الدارمی (ص ۱۱۴) -

(۳) تاریخ عثمان بن سعید الدارمی (ص ۱۱۴) -

(۴) تهذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۷۶) -

(۵) الکاشف (ج ۱ ص ۴۱۱) -

(۶) هدی الساری (۴۰۴) -

هغه د بخاری نه علاوه د مسلم، ترمذی او ابن ماجه هم راوی دي. (١)

د هارون الرشید په زمانه کښې په کال ١٨٣ هـ کښې د هغوی انتقال شو (٢) رحمه الله رحمة واسعة.

هـ- حميد الطويل: دا ابو عبیده حميد بن ابی حميد خزاعی بصری رضي الله عنه دي. د هغوی حالات ((کتاب الإيمان) باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله....)) لاندې تیر شوی دي. (٣)

٦- انس رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. د دوی حالات ((کتاب الإيمان) باب من الإيمان أن يحب لأخيه....)) په ذیل کښې راغلی دي. (٤)

قوله: قال: غاب عمي أنس بن النضر عن قتال بدر: حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه زما تره انس بن النضر د بدر د میدان نه غائب وو، دلته غیوبت نه مراد تخلف دي یعنی روستو پاتې شوې وو، دا مطلب نه دي چه هغه بدر کښې شریک شوې وو او غائب شوې وو. (٥)

حضرت انس بن النضر رضي الله عنه: دا حضرت انس بن مالك رضي الله عنه تره حضرت انس بن النضر بن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب انصاري خزرجي رضي الله عنه دي. (٦)

د ده نه حضرت سعد بن معاذ او حضرت انس رضي الله عنه د حديث روايت کوي. (٧)
دي په غزوه احد کښې شهيد شو او د شهادت په وخت کښې د هغوی په بدن باندې د اتياؤ (٨٠) نه زيات زخمونه وو او مشرکانو د هغه مثله هم جوړه کړې وه. کماي حديث الباب.

قوله: فقال: يا رسول الله غبت عن أول قتال قاتلت المشركين لئن الله

أشهدني قتال المشركين ليرين الله ما أصنع: ابن النضر رسول الله ﷺ ته او ونييل يا رسول الله! زه د دې اول جنگ نه کوم چه تاسو مشرکانو سره قتال او کړو غائب پاتې ووم، اوس که الله تعالی د مشرکانو خلاف قتال کښې ماته د حاضرني موقع راکړه نو الله تعالی به او گوړی چه زه څه کوم؟

((أول قتال)) نه مراد غزوه بدر ده ځکه چه دا رومېنی غزوه وه په کوم کښې نبی کریم ﷺ بنفس نفیس شرکت فرمانيږي وو. (٨)

(١) (الكاشف (١ ص ٤١) -

(٢) (طبقات ابن سعد (٦ ص ٣٩٦) -

(٣) (كشف الباري (ج ٢ ص ٥٧١) -

(٤) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

(٥) (فيض الباري (ج ٣ ص ٤٢٤) -

(٦) (الأصابة (ج ١ ص ٧٤) والإستيعاب بهامش الإصابة (ج ١ ص ٧١) ومعرفة النصحابة (ج ١ ص ٢٢٤) -

(٧) (معرفة الصحابة (ج ١ ص ٢٢٣) -

(٨) (عمدة القاري (ج ١ ص ١٠٣) -

قوله: فلما كان يوم أحد وانكشف المسلمون، قال: اللهم اني اعذر اليك مما

صنع هؤلاء، يعني إصحابه، وأبرأ إليك مما صنع هؤلاء، يعني المشركين، ثم

تقدم، فاستقبله سعد بن معاذ: نو چه كله جنگ احد اوشو مسلمانان اخوا شو نو هغوی اوفرمائیل ای الله زه د خپلو ملگرو د طرف نه څه چه هغوی اوکړه په هغې باندې ستا په وړاندې معذرت کوم او زه د برات اظهار کوم د دې مشرکانو د حرکتونه، بیا هغه وړاندې شو نو د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه سره د هغه مخامختیا اوشوه.

«انكشف المسلمون» کښې د عبارت حسن او گورنې «انكشف» نى اوفرمائیلو يعنى اخوا شو

او «انهزم» نى اونه وئيل چه مسلمانانو شکست اخوړلو. (۱)

قوله: فقال: يا سعد بن معاذ، الجنة ورب النضر، اني أجد ريحها من دون

أحد. ونى فرمائیل ای سعد بن معاذ! چرته؟ د نضر رب قسم! جنت خو زما مطلوب دې زه خود احد د خوانه د جنت خوشبو محسوسوم.

«الجنة» یا خو منصوب دې نو د عبارت تقدیر به داسې وى «أريد الجنة» یا مرفوع او د

مرفوع کیدو په صورت کښې تقدیر عبارت «(مطلوب فی الجنة)» به وى. (۲)

«نضر» نه مراد یا خود هغه پلار دې او داهم احتمال دې چه نضر د هغه ځوى وى نو د هغه يو ځوى هم وو چه د هغه نضر نوم وو. (۳)

ابن بطال رحمته الله فرمائی چه حضرت انس بن النضر رضی الله عنه قول «لانی أجد ريحها من دون أحد» کښې دوه احتماله دى:

① چه د هغوی دا قول په حقیقت باندې محمول وى چه د جنت خوشبو واقعی هغه له راتله ځکه چه د جنت خوشبو خود پخوسو کالود مسافت نه محسوس کیږی.

② که د هغه دا قول په مجاز باندې محمول وى په هغه صورت کښې به مطلب وى چه ماته دامعلومه ده چه جنت هم په دغه ځای دې کوم ځای چه جنگ کیدو، ځکه چه د جنت حاصلول هم په دغه ځایونو کښې کیږی. (۴)

قوله: قال سعد: فما استعطت يا رسول الله ما صنع: حضرت سعد رضی الله عنه فرمائی:

يا رسول الله! هغه چه څه اوکړه هغه ما اونه کړيشو. مطلب دا دې چه حضرت انس بن النضر رضی الله عنه چه کوم قسم کار اوکړو په دې اقدام کښې هغه ته کوم خطرناکو سختو سره مخامخ والې وشو او هغه ته د هغې نه ډیر زخمو نه راغله نو داسې اقدام مانه اونه شو او هغه چه

(۱) (شرح الکرمانی ج ۱۲ ص ۱۰۸)

(۲) (حواله بالا)

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۲۳)

(۴) (شرح ابن بطال ج ۵ ص ۲۳)

جنگه په میدان جنگ کښې ثابت قدمی خودلې وه هغه ما اونه خودلې شوه. (۱)

قوله: قال أنس: فوجدنا به بضعا وثمانين ضربة بالسيف أو طعنة برمح أو رمية

بسرهم ووجدناه قد قتل وقد مثل به المشركون فما عرفه أحد إلا أخته ببناؤه:

حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرماني چه مونږ د هغه په بدن تورې نيزې او غشو د اتيانو نه زيات زخمونه وو او مونږ هغه په داسې حالت کښې اوکتلو چه مشرکانو د هغه مثله کړې وه نو هغه د هغه خور (ربيع بنت النضر رضي الله عنها) نه سوا بل هيڅ چا اونه پيژندلو، او هغې هم هغه د گوتې د بند نه اوبيژندلو.

«هنان» د گوتې بند ته وائي. (۲)

دلته په روايت کښې «هنان» لفظ راغلې دې او د کتاب المغازی په روايت کښې شک سره

«بشامة أو ببناؤه» وارد شويدي. (۳)

علامه عینی او حافظ صاحب فرماني چه اکثر رواة هم بنان روايت کړيدي. (۴)

قوله: قال أنس: كنا نرى أنظن أن هذه الآية نزلت فيه وفي أشباهه من

المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه إلى آخر الآية: حضرت انس رضي الله عنه

فرماني چه زمونږ خيال وو د هغوی او د هغوی په شان د خلقو باره کښې چه دا آيت نازل

شو: **(من المؤمنين...)** چه په مسلمانانو کښې داسې ځوانان سړي شته چه هغوی الله تعالی

سره کړې وعده رښتوني کړه او وئې خودله، په دې ځوانانو سړو کښې خو څوکسانو خپل

نذر پوره کړو او بعض د دې (ساعت سعيد) په انتظار کښې دي. (د جنگ و يرونکي خطرو

باوجود) د هغوی په رويو کښې لږ شان بدلون هم اونه شو.

«نقض نحبه» علامه زمخشري د «نحب» معنی بيانولوسره ليکي: «... عبارة عن الموت، لأن كل

من لا بدله من أن يموت، فكأنه نذر لازم في رقبته فإذا مات فقد قضى نحبه أي: نذره» (۵)

يعنی «نقض النحب» د مرگ نه کنایه ده، ځکه چه هر يو ژوندې څيز به مړ کيږي لکه چه دا

د هغه په سټ باندې لازم نذر دې او چه کله هغه مړ شو نو هغه خپل نذر پوره کړو.

وقال (۶) إن أخته وهي ثامي الزبيع كسرت ثبئة امرأة فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم

بألقاص فقال أنس يا رسول الله والذي بعثك بالحق لا تكسر ثبئتها فرضوا بالأرض

(۱) (فتح الباری (ج ۲) ۲۳) -

(۲) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۹) -

(۳) (انظر الصحيح للبخاری (ج ۲ ص ۵۷۹) کتاب المغازی باب غزوة أحد رقم (۳۸۲۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۳) فتح الباری (ج ۶ ص ۲۳) -

(۵) (الکشاف (ج ۳ ص ۵۳۲) -

(۶) (الحديث مترجيجه في كتاب الصلح باب الصلح في الدية -

وَتَرَكُوا الْقِصَاصَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ

عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ [٣٥٠٥٣٨٨٢] وانظر: ٢٥٥٦]

د حديث ترجمه حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرماني: د دوى (انس بن النضر) خور د بوي
بسخي غاښ مات كړو، نو رسول الله ﷺ د قصاص حكم وركړو (قصاصاً د هغه د خور هم
يو غاښ مات كړئ)، نو حضرت انس بن النضر رضي الله عنه او ونيول يارسول الله! قسم دې د هغه
ذات چا چه ته په حقه سره راليكلي نې د هغې غاښ به نشي ماتولي نو د هغه بسخي وارثان
په ديت باندې راضى شو او قصاص نى پريخودلو نو رسول الله ﷺ او فرمايل په تحقيق
سره د الله تعالى څه بنديگان داسې وى كه هغوى په الله باندې قسم اخورى نو الله تعالى د
هغوى قسم پوره كوي.

د پورتنى حديث تشريح مكمل تفصيل سره (كتاب الصلح باب الصلح فى الدية) كښي تير شويدي.
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حديث شريف مناسبت په پورته
ذكر شوى آيت كښې دې ځكه چه مذكوره آيت هم د دې حضراتو باره كښې نازل شوې وو
چا چه وعده پوره كړې وه او د ثابت قدمي او ثابت قلبى مظاهره نى كړې وه او چه څوك د
وعدې پوره كولو په انتظار كښې وو. (١)

[٢٧٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ
سُلَيْمَانَ أَرَاهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَارِجَةَ بِنْتِ زَيْدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ
ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (٢) قَالَ نَسَخْتُ الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ
كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فَلَمْ أَجِدْهَا إِلَّا مَعَ خَزْمَةِ بْنِ ثَابِتٍ
الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةً رَجُلَيْنِ وَهُوَ قَوْلُهُ مِنْ
الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا وَاللَّهُ عَلَيْهِ (٣٨٢٣، ٤٥٠٦، وانظر: ٤٤٠٢، ٤٧٠٢]

تر اجم رجال

١- ابو اليمان: دا ابو اليمان حكم بن نافع حمصي رضي الله عنه دې.

٢- شعيب: دا ابو بشر شعيب بن ابي حمزه رضي الله عنه دې د دې دواړو حالات ((بده الوسى)) د شپږم
حديث لاندې تير شوى دى. (٣)

(١) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٠٢) -

(٢) (قوله: زيد بن ثابت رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ٢ ص ٥٨٠) كتاب المغازى باب
غزوة أحد رقم (٤٠٤٩) و (ج ٢ ص ٧٠٥) كتاب التفسير باب (فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر...) رقم
(٤٧٨٤) و (ج ٢ ص ٧٤٦) كتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن رقم (٤٩٨٨) والترمذى فى جامعه
(ج ٢ ص ١٤٢) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة التوبة رقم (٣١٠٤) -

(٣) (كشف البارى (ج ١ ص ٨٩-٨٠) -

۲- اسماعيل: دا اسماعيل بن ابی اويس عليه السلام دې د دوی حالات «کتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال» په ذیل کښې تیر شوی دی. (۱)

۳- اخى: «(خم) نه مراد ابوبکر عبدالحمید بن عبدالله ابی اويس عليه السلام دې. (۲)

د- سليمان: دا ابو محمد سليمان بن بلال قرشي عليه السلام دې د دوی مختصر تذکره «کتاب الإيمان باب أمور الإيمان» لاندې تیره شویده. (۳)

۱- محمد بن ابی عتيق: دا محمد بن عبدالله بن ابی عتيق عليه السلام دې. (۴)

ع- ابن شهاب: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري عليه السلام دې. د دوی مختصر تذکره «پدع الوصی» په دریم حدیث کښې تیره شوه. (۵)

۸- خارجه بن زین: دا مشهور تابعی حضرت خارجه بن زید بن ثابت انصاری عليه السلام دې. (۶)

ع- زید بن ثابت: دا مشهور صحابی کاتب وحی حضرت زید بن ثابت عليه السلام دې. (۷)

قوله: قال: نسختُ الصحف في المصاحف، ففقدتُ آية من سورة الأحزاب كنتُ

أسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ بها: حضرت زید بن ثابت عليه السلام فرمائی چه صحیفې ما په مصاحف کښې لیکلې چه د سورة الاحزاب یو آیت کوم چه نبی کریم صلی الله علیه و آله نه تلاوت کولو کښې ما اوریدلې وو اونه موندلو. دلته د (جمع قرآن) سره متعلق مشهورې واقعی طرف ته اشاره ده د کوم تفصیل چه به وړاندې راځی. (۸)

قوله: فلم أجد لها إلا مع خزيمة بن ثابت الأنصاري: خو هغه آیت ماته حضرت خزیمه بن ثابت الانصاری عليه السلام سره ملاؤشو.

حضرت خزیمه بن ثابت الأنصاري عليه السلام: دا مشهور انصاری صحابی حضرت خزیمه بن ثابت بن الفاكه بن ثعلبه بن ساعدة الخطمي عليه السلام دې. (۹)

ابوعماره د هغه کنیت دې. (۱۰)

(۱) (كشف الباري (ج ۲ ص ۱۱۳) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب حفظ العلم -

(۳) (كشف الباري (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الأذان باب مكث الإمام في مصلاه بعد السلام -

(۵) (كشف الباري (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجنائز باب الدخول على الميت بعد الموت..... -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب ما يذكر في الفخذ -

(۸) (انظر كشف الباري كتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن (ص ۴۱) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۳) -

(۱۰) (النفات لابن حبان (ج ۳ ص ۱۰۸) -

او په ذوالشهادین باندې مشهور دې. (۱)
 د هغه مور کبشه بنت اوس الساعدية ده. (۲)
 د هغه يوه بې بې جميله بنت زيد بن خالد ده، د کومې نه چې د حضرت خزيمه رضي الله عنه دوه
 خامن عبدالله او عبدالرحمن دي او دوئمه بې بې صفيه بنت عامر بن طعنه ده، د هغې نه د
 حضرت خزيمه رضي الله عنه خوی عماره دې. (۳)
 دې د سابقين اولين نه دې. (۴) او د رسول الله صلي الله عليه وسلم سره په ټولو غزواتو کښې شريک شوې
 وو. (۵) ليکن د ده په بدري کيدو کښې اختلاف دې.
 امام ترمذی، ابن عبدالبر او لالکانی رحمهم الله فرماني چې هغه بدري دې. (۶)
 خو اصحاب المغازی دې بدرينو نه نه دې شمير کړې. ابن البرقي رحمهم الله هغه د غير بدرين
 نه شميرلې دې او علامه ذهبي رحمهم الله فرماني (قيل: انه بدري)، والصواب: انه شهد احدا وما بعده (۷)
 او عسکري وغيره خو هغه په اهل احد کښې هم نه دې شميرلې. (۸)
 د ذوالشهادتين لقب وجه: هغه ته د ذوالشهادتين وييلو وجه دا ده چې يو ځل رسول الله صلي الله عليه وسلم
 يو اعرابي نه اس واخستلو او د قيمت ادا کولو دپاره ئې اعرابي ته خان سره د تلو او فرمايل:
 په دې دوران کښې څه نورو خلقو د اعرابي نه هغه اس په زياتو پيسو باندې د اخستلو دپاره
 او وييل، کله چې حضور صلي الله عليه وسلم هغه ته قيمت ادا کولو نو هغه د اس په بيع باندې گواه
 او غوښتلو، حضرت خزيمه هلته موجود وو. هغه گواهي ورکړه چې رسول الله صلي الله عليه وسلم دا اس
 اخستې دې. حضور صلي الله عليه وسلم حضرت خزيمه رضي الله عنه ته او فرمايل چې ته خو د بيع په وخت کښې
 موجود نه وې نو تاڅنگه گواهي ورکړه؟ هغه عرض او کړو چې د آسمان خبرې خواتاسو له
 راځي په هغې کښې مونږ ستاسو تصديق کوو نو دا واقعه خو د زمکې ده په دې کښې به
 مونږ ستاسو تصديق څنگه نه کوو. هغه وخت حضور صلي الله عليه وسلم د حضرت خزيمه رضي الله عنه گواهي د
 دوو سرو برابر او قائم مقام او گرځوله. (۹) او دا د هغوی خصوصيت دې.
 د فتح مکه په ورځ د بني خطمه جهندا د هغوی په لاس کښې وه. او په جنگ جمل او صفين
 کښې هغه د حضرت علي رضي الله عنه سره وو ليکن په قتال کښې شريک نه وو کله چې حضرت

١ (عمدة القاری (ج ١ ص ١٠٤) -

٢ (الإصابة (ج ١ ص ٤٢٥) -

٣ (الطبقات لابن سعد (ج ٤ ص ٣٧٨) -

٤ (الإصابة (ج ١ ص ٤٢٥) -

٥ (تهذيب الأسماء واللغات (ج ١ ص ١٧٥) -

٦ (تهذيب التهذيب (ج ٣ ص ١٤١) -

٧ (سير أعلام النبلاء (ج ٢ ص ٨٥) و تهذيب التهذيب (ج ٣ ص ١٤١) -

٨ (تهذيب التهذيب (ج ٣ ص ١٤١) -

٩ (انظر سنن أبي داود (ج ٢ ص ١٥٢) كتاب القضاء باب إذا علم الحاكم صدق الشاهد الواحد يجوز له أن
 يحكم به رقم (٣٦٠٧) وسنن النسائي (ج ٢ ص ٢٢٨) كتاب البيوع باب التسهيل في ترك الإشهاد على البيع
 رقم (٤٦٥١)

عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ شہید شونو هغه په جنگ کښې شریک شو. (۱)
حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د واقدی په طریق روایت نقل کړېدې چه عماره بن خزیمه بن ثابت
فرمانی چه حضرت خزیمه بن ثابت رضی اللہ عنہ په جنگ جمل کښې شریک خو شو ولې هغه د ټیګی
نه توره راونه ويستله او په جنگ صفین کښې هم شامل شو او ونی فرمائیل چه زه د عمار
(ابن یاسر) قتل کیدو پورې به توره نه راوباسم دې د پاره چه اوګورم چه هغه څوک قتل کوی
ځکه چه ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی هغوی فرمائیل «تقتله الفئة الباغية» نو چه کله
حضرت عمار رضی اللہ عنہ شهید کړیښو نو هغوی افرمائیل «قد بانثلى الضلالة» چه د چا غلطی ده
دا خبره ماته ښکاره شوه بیامیدان جنگ ته داخل شو او قتال نی اوکړو تر دې چه شهید
شو. (۲) د هغوی د شهادت دا واقعه ۳۷ هـ.د. (۳)
د مسند احمد روایت دې چه حضرت خزیمه بن ثابت رضی اللہ عنہ خوب اولیدو چه هغه د نبی اکرم
صلی اللہ علیہ وسلم په تندى مبارک باندې سجده کوی. د دې ذکر هغه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اوکړو نو هغوی
سملاستل او ونی فرمائیل «صَدَّقَ بِذَلِكَ رُيَاك» چه خپل خوب رښتونی کړه. نو هغه د نبی
کریم صلی اللہ علیہ وسلم په مبارک تندى باندې سجده اوکړه. (۴) یعنې خپل تندى نې د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په تندى
مبارک باندې کیځودو. لکه چه د (طبقات) په یو بل روایت کښې راغلی دی. (۵)
هغه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی.
د دوی نه روایت کونکو کښې د هغوی ځوی عماره، حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی اللہ عنہ
عمار بن عثمان بن حنیف، عمرو بن میمون الاودی، ابرهیم بن سعد بن ابی وقاص،
ابوعبدالله الجدلی، عبدالله بن یزید الخطمی، عبدالرحمن بن ابی لیلی، او عطاء بن یسار
رضی اللہ عنہ وغیره شامل دی. (۶)
علامه واقدی رحمۃ اللہ علیہ هغه په طبقه ثالته کښې ذکر کړېدې. (۷)
هغوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ۳۸ احادیث روایت کړی دی. (۸)
او په اصحاب اصول سته کښې د امام بخاری نه علاوه باقی ائمه حضراتو د دوی نه روایات
اخیستي دی. (۹) رضی الله عنه وأرضاه.

(۱) (تهذيب الأسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۲) (الإصابة (ج ۱ ص ۲۶) و أيضا انظر مسند الإمام أحمد (ج ۵ ص ۲۱۴) -

(۳) (سير أعلام النبلاء (ج ۲ ص ۸۵) -

(۴) (مسند أحمد (ج ۵ ص ۲۱۵) وكذا أخرجه ابن سعد بسند انظر الطبقات (ج ۴ ص ۳۸۰) -

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۳۸۱) -

(۶) (ذ شيوخه او تلامذه د تفصيل د پاره او ګورئ تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۴) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (تهذيب الأسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۵) -

قوله: الذي جعل رسول الله صلى الله عليه وسلم شهادته شهادة رجلين

وهو قوله: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾: د چا گواهی چه رسول الله ﷺ د دوو سړو د گواهنی برابر گرځولې وه. (هغه ایت چه حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه ته مصاحف کښې نه ووملاؤ لیکن د حضور اکرم ﷺ نه هغه اوریدلې وو) د الله تعالی قول: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾ دې.

د گواهنی د کومې واقعي حواله چه په حدیث باب کښې ورکړې شویده هغه اوس په ما قبل کښې تیره شویده.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت بالکل واضح او ظاهري چه په دې حدیث کښې هم د دې آیت ذکر دې په کوم چه ترجمه قائم کړې شویده (۱)

۱۳- باب عَمَلٌ صَالِحٌ قَبْلَ الْقِتَالِ

ما قبل سره مناسبت: په تیرو شوو بابونو کښې په مختلفو عنواناتو سره د جهاد او قتال اهمیت، فضیلت او په دې باندې مرتب اجر ذکر دې اوس په دې باب کښې د دې عمل قتال د قبلیدو طریقه خودلې کیږي چه د قتال نه وړاندې څه نیک کار هم کول پکار دی دې د پاره چه برکت وی.

د ترجمه مقصد: حضرت گنګوهی رضی الله عنه فرماني چه د امام بخاری رحمه الله مقصد د دې ترجمه نه دا دې چه صالح او دیندار سړی ته چه د هغه په اعمالو کوم اجر ورکولې شی هغه فاسق او گناهګار ته نشی ورکولې. په دې وجه عمل صالح وړاندې کول پکار دی دې د پاره چه نورو نه د زیات اجر حقدار شی. نو د حدیث باب دلالت په دې بالکل ښکاره دې ځکه چه اسلام عمل صالح دې او په حدیث کښې د دې د تقدیم حکم ورکړې شویده. (۲)

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ إِنَّمَا تُقَاتِلُونَ بِأَعْمَالِكُمْ: او حضرت ابودرداء رضی الله عنه فرماني تاسو د خپلو عملونو په وجه قتال کوئ.

مطلب دا چه الله تعالی تاسو ته د خو او نیکو اعمالو توفیق درکوي او د دې په وجه په جنگ کښې کامیابیږئ او په دې کښې برکت وی. په خلاف د هغې چه که د قتال کونکو اعمال خراب وی نو بیا هغه ناکامه کیږي. (۳)

دا تعلیق امام عبدالله بن مبارک رحمه الله ((سعيد بن عبد العزيز ربيعة بن يزيد عن ابن خلدن عن ابی الدرداء)) په طریق په (کتاب الجهاد) کښې موصولاً نقل کړی دی. (۴)

په اصل کښې د حضرت ابودرداء رضی الله عنه د ارشاد دوه حصې دی یوه حصه خو هغه ده کومه چه

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۴) -

(۲) (لامع الدارۃ (ج ۷ ص ۲۱۷) -

(۳) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۴) -

(۴) (تعلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۱) -

حضرت عبدالله ابن مبارک خپل (کتاب الجهاد) کښې نقل کړېده. دویمه هغه ده چه امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه جوړه کړېده. نو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه (تغلیق التعلیق) کښې په خپل سند سره نقل کوی ((...عن سعید بن عبد العزیز عن ربیعۃ بن یزید، أن أباه الدرداء قال: أبها الناس، عمل صالح قبل الغزو، فإننا تقاتلون بأعمالکم)) (۱)

اوس د مذکور اثر رومبشې حصه خو امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه جوړه کړه او دویمه حصه ئی د تعلیق په صورت کښې نقل کړه. د دې وجه دا ده چه ((عن سعید بن عبد العزیز عن ربیعۃ بن یزید عن أبي الدرداء)) طریق کښې انقطاع ده، ځکه ربیعۃ بن یزید سماع حضرت ابو الدرداء رحمته الله علیه نه ثابت نه دی. د عبدالله بن مبارک رحمته الله علیه په طریق کښې ربیعۃ بن یزید او حضرت ابو الدرداء رحمته الله علیه په مینځ کښې (ابن حلیس) په واسطه دی او په دې کښې صرف ((إننا تقاتلون بأعمالکم)) ذکر دې.

نو امام بخاری رحمته الله علیه داحصه چه متصل ده د حضرت ابو الدرداء رحمته الله علیه طرف ته منسوب کړېده او کومه حصه چه سند منقطع سره وه هغه ئی ترجمه ذکر کړه، د دې خبرې طرف ته اشاره کولو سره هغه د دې نه غافل نه وو. (۲)

((وَقَوْلُهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مُقْتَلًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَأَنَّهُمْ بَيْنَانٍ مَرُوضُونَ)) [الصف: ۲-۴]

اود الله تعالی عزوجل ارشاد دې، ای د ایمان خاوندانو! داسې خبره ولې کوئې چه هغه کار نه کوئې، د الله تعالی په نزد دا خبره ډیره د خفگان ده چه داسې خبره کوئې چه هغه کار نه کوئې. الله تعالی خو هغه خلق خوښوی چه د هغه په لار کښې داسې یوځای جنگیږی لکه چه هغوی یو عمارت وی په کوم کښې چه سیسه اچولې شوی وی. (۳)

د آیت مبارک تعلق دعوی سره دې نه چه دعوت سره: د اکثر و خلقو دې عمله عالم په وعظ او نصیحت کولو باندې دا اعتراض وی چه کله هغه پخپله عمل نه کوی نو نصیحت نه دی

کول پکار. دا د ((لم تقولون ما لا تفعلون)) خلاف دی.

نود دې جواب دا دې چه د آیت تعلق دعوی سره دې دعوت سره نه دې. نو د څه داسې کار دعوی کول جائز نه دی په کوم چه عمل نه وی، لیکن دعوت ورکول او وعظ او نصیحت

کول جائز دی هغه په دې کښې داخل نه دی. فافهم ولا تغفل.

د ترجمه الباب سره د آیت مناسبت: علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائی چه آیت او ترجمه سره مناسبت داسې دې چه الله تعالی په اولنودوو آیاتونو کښې په هغه سړی باندې غندنه کړېده چه دا وائی چه زه به ښه کار کوم بیا ئی نه کوی. اود دې نه پس آیت ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ...))

(۱) (حواله بالا-

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۴)-

(۳) (ترجمه ازبیان القرآن (ج ۲ سورة الصف)-

کنبی د هغه سړی تعریف دې چې په میدان جنگ کنبی ثابت قدمی اوبشائی او بیا قتال اوکړی. په مذکورۀ آیت کنبی د هغه سړی مدح ده، چې وائی هم او کوی هم. اود هغه قول د جهاد د تیاری په سلسله کنبی قتال نه مخکښی عمل صالح دې کوم چې هغه په قتال باندې مقدم کړیدی. (۱)

او علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چې په مقصود آیات کنبی د «صفا» لفظ دې چې هغوی صفونه جوړوي اود هغوی د قتال نه وړاندې صف جوړول عمل صالح قبل القتال دې. (۲)

[۲۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ الْقَزَارِيُّ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) يَقُولُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ مُقَنَّعٌ بِالْحَدِيدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقَاتِلْ أَوْ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلِمْتُ ثُمَّ قَاتِلْ فَأَسْلَمْتُ ثُمَّ قَاتِلْ فَقَاتِلْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمِلَ قَلِيلًا وَأَجْرٌ كَثِيرًا

تر اجم رجال

۱- محمد بن عبد الرحيم: دا ابويحيى محمد بن عبد الرحيم بن ابى زهير العدوى البزاز رحمته الله عليه دې. (۴)

۲- شبابه بن سوار القزاري: دا ابو عمرو شبابه بن سوار الزاري المدائني رحمته الله عليه دې. (۵)

۳- اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق كوفى رحمته الله عليه دې. (۶)

۴- ابواسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبدالله سبيعي رحمته الله عليه دې.

۵- البراء: دا مشهور صحابى حضرت براء بن عازب انصارى رحمته الله عليه دې. د دې دواړو حضراتو حالات «كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان» لاندې تیر شو. (۷)

قوله: يقول: أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل مقنّع بالحديد: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائی، چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د اوسپنې یو خود اچولې سړې راغلو. علامه کرمانی رحمته الله علیه د دې سړی نوم اصرم عمرو بن ثابت الاشهلې خودلې. (۸)

(۱) (التواری (ص ۱۵۱) -

(۲) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۰) -

(۳) (قوله: البراء: الحديث أخرجه مسلم (ج ۲ ص ۱۳۸) كتاب الإمامة باب ثبوت الجنة للشهيد رقم (۴۹۱۴) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب غسل الوجه باليدین من غرفة واحدة -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب الصلاة على النفساء وسنتها -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار... -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰-۳۷۶) -

(۸) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۱) -

حضرت عمرو بن ثابت اشکلی رضی اللہ عنہ: داعمرو بن ثابت بن وقیش بن زغبة بن زعوراء بن عبدالاشہل رضی اللہ عنہ دی۔ کله کله به د نیکه ظرف ته منسوب کیدو نو عمرو بن وقیش به بللی شوډ حضرت حذیفه بن یمان رضی اللہ عنہ خورډ هغه مور ده. اصرم یا اصیرم د هغه لقب دی. (۱)
ابن اسحاق په مغازی کښې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په صحیح سند سره د حضرت عمرو بن ثابت واقعه نقل کړیده چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائیل «أخبرني عن رجل دخل الجنة، ولم يصل صلاة؟» چه ماته د داسې سړي باره کښې اونیا به چه جنت ته داخل شوی او هغه یو مونځ هم نه وی کړې بیا هم پخپله فرمائی «هو عمرو بن ثابت» (۲)

دغه شان ابن اسحاق د حصین بن محمد نه او هغه د محمود بن لبیدنه روایت کوی چه حضرت عمرو بن ثابت رضی اللہ عنہ د اسلام نه منکر وو، د جنگ احد په ورځ د اسلام حقانیت په هغه باندې ښکاره شونو هغه خپله توره راوچته کړه او قوم ته راغلو او په خلقو کښې ورننوتلو او ښه جنگ ئی اوکړو تردې چه زخمی شو او پریوتلو. د هغه قوم چه کله هغه په زخمی حالت کښې په میدان جنگ اوکتلو نو تپوس ئی اوکړو چه ته دلته څنگه؟ تا په خپل قوم باندې شفقت خوړلې راغلې یا په اسلام کښې د رغبت د وجه؟ نو حضرت عمرو بن ثابت رضی اللہ عنہ او فرمائیل په اسلام کښې د رغبت په وجه راغلې یم او ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ملګرتیا کښې جنگ کړې او چه د څه زخم وغیره لګیدل وو هغه اولګیدل. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه ټول احوال واوریدل نو وئی فرمائیل «لانه من أهل الجنة» (۳)

د «مقنن بالحديد» معنی دا ده چه هغه پخپله اغوستې وه. (۴) دا د قناع نه دي او قناع هغه لوی څادر ته وائی په کوم باندې چه ښځې خپل سر پتوی. (۵) ځکه چه پخپله سر پتولې شی نو چه څوک ئی پخپله واغوندی هغه ته «مقنن» وائی. (۶)
او دې معنی «المتقطی بالسلام» هم ده. یعنی چه ټولو خپل خانونه د وسلې په ذریعه پټ کړې وی. (۷)
او حافظ صاحب فرمائی چه دا د دې خبرې نه کنایه ده چه هغه خپل مخ په جنگی آلاتو باندې پټ کړې وو. (۸)

(۱) (الإصابة ج ۲ ص ۵۲۶) -

(۲) (حواله بالأ وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۵) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (النهاية لابن الأثير (ج ۴ ص ۱۱۴) مادة قنع -

(۵) (مختار الصحاح ص ۵۵۳) مادة قنع -

(۶) (النهاية (ج ۴ ص ۱۱۴) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۵) -

«قال: يا رسول الله، أقاتل أو أسلم؟» نو هغه او ونييل يا رسول الله! جنگ او کړم که اسلام قبول کړم؟

قوله: قال: أسلم ثم قاتل: فأسلم ثم قاتل **فقتل: رسول الله ﷺ** او فرمائیل

اسلام قبول کړه بیا جنگ کوه. نو هغه سړی اسلام قبول کړو بیا نی جنگ او کړو او شهید شو. نبی کریم ﷺ اول هغه سړی ته د اسلام قبولولو او ونييل ځکه چه د اعمالو قبيله ودارومدار په ايمان باندې دې. نو هغه اسلام قبول کړو او جهاد کښې شريک شو، تردې چه شهيد شو. په ماقبل کښې د ابن اسحاق رحمته الله په حواله سره دا خبره راغلې ده چه دا د غزوه احد واقعه ده.

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: عمل قليلاً وأجر كثيراً: رسول الله ﷺ

او فرمائیل چه هغه خو عمل لږ او کړو خو هغه ته پرې اجر ډير ملا وشو. علامه مهلب رحمته الله فرمائی چه په حديث شريف کښې د دې خبرې دليل دې چه الله تعالى په لږ شان عمل باندې هم ډير اجر ورکوي او داد الله تعالى په خپلو بنديگانو باندې احسان او مهرباني ده. (۱)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت ((أسلم، ثم قاتل،

فأسلم ثم قاتل)) کښې دې. هغه غزوه کښې د شرکت نه اول نيك عمل او کړو بلکه افضل الاعمال يعنی اسلام نی اختيار کړو او د اسلام قبولولو نه پس نی جهاد او کړو. (۲)

تنبيه علامه عيني (۳) او علامه عبدالغني نابلسي رحمته الله (۴) په حديث باب کښې د امام

بخاري رحمته الله د افرادو نه شمير کړيدې. علامه عيني فرمائی ((والحديث من افرادة)) چه د دې روايت تخريج کښې امام بخاري متفرد دې ليکن څنگه چه په تخريج کښې تير شو دا حديث

صحيح مسلم (كتاب الامارة باب ثبوت الجنة) کښې هم موجود دې (۵)

دغه شان علامه نووي رحمته الله په رياض الصالحين کښې حديث باب ذکر کړيدې او فرمائيلي

دي ((متفق عليه وهذا لفظ البخاري)) (۶) نو د حديث باب متعلق دا وينا چه دې د بخاري د

افرادو نه دې صحيح نه معلوميدې.

۱۳- باب: مَنْ أَتَاهُمْ سَهْمٌ غَرِبٌ فَقَتَلَهُ

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا وهم لرې کول دي چه که چرې په ميدان جنگ

کښې د جنگ په دوران کښې مړ شي او دا معلومه نشي چه د چا په غشي لگيدلې دې، د

مسلمان په غشي يا د کافر، نو امام بخاري رحمته الله دا مذکوره ترجمه او حديث باب ذکر

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۶)

(۲) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۲۴)

(۳) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۶)

(۴) (ذخائر الموارث فی الدلالة علی مواضع الحديث ج ۱ ص ۱۲۲)

(۵) (صحيح مسلم ج ۲ ص ۱۳۸) رقم (۳۹۱۳-۳۹۱۴)

(۶) (رياض الصالحين ص ۳۹۴) کتاب الجهاد رقم (۱۳۱۰)

کولوسره د دې خبرې طرف ته اشاره او کړه چه د جنگ مړشوي شهيد دې سره د دې چه قاتل نامعلوم وی. (۱)

[۲۶۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ (۲) أَنَّ أَمْرًا رُبَّيْعَ بِنْتَ الْبَرَاءِ وَهِيَ أُمُّ حَارِثَةَ بْنِ سُرَاقَةَ أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَلَا تُحَدِّثُنِي عَنْ حَارِثَةَ وَكَانَ قَتْلَ يَوْمَ بَدْرٍ أَصَابَهُ تَهْمٌ غَرِبَ فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ صَبْرْتُ وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ اجْتَهَدْتُ عَلَيْهِ فِي الْبُكَاءِ قَالَ يَا أُمُّ حَارِثَةَ إِنَّهَا جَنَّاتٌ فِي الْجَنَّةِ وَإِنَّ ابْنَكَ أَصَابَ الْفَرْدَوْسُ الْأَعْلَى [۶۱۹۹، ۶۱۹۸، ۶۱۹۷، ۶۱۹۶، ۶۱۹۵، ۶۱۹۴، ۶۱۹۳، ۶۱۹۲، ۶۱۹۱]

تراجم رجال

۱- محمد بن عبدالله: په دې کښې د بخاری شریف د شارحینو اختلاف دې چه دلته په سند کښې محمد بن عبدالله نه څوک مراد دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه خودا فرمایلی چه دا محمد بن یحیی بن عبدالله الذهلی رحمته الله علیه او امام بخاری رحمته الله علیه هغه دلته نیکه طرف ته منسوب کړیدی. یعنی محمد بن عبدالله. او هغه محمد بن یحیی بن عبدالله دې. (۳)
او کلابازی هم په دې جزم کړیدی. (۴)

او د ابو علی بن السکن په روایت کښې دې: ((حدثنا محمد بن عبدالله بن المبارك المخرمي)) دینه معلومېږي چه دا بل څوک راوی دې. اوس که چرې ابن السکن د خپل طرف نه دا نسبت بیان کړی دې نو د دې هیڅ اعتبار نشته گنی نو معتبر دې. هم دا روایت ابن خزیمه په خپل صحیح کښې (کتاب التوحید) کښې ((محمد بن یحیی الذهلی عن حسین بن محمد وهو البروزي)) په طریق سره نقل کړی دی.

نوکه مراد چرته محمد بن یحیی بن عبدالله الذهلی دې نو د ده حالات ((کتاب العیدین باب التکید یا مرفعی وذاغدا إلى عرفة)) لاندې تیر شوی دی.
او که مراد ترینه محمد بن عبدالله بن المبارك المخرمی دې نو په ذیل کښې د هغه مختصر تذکره نقل کولی شی. دا حافظ محمد بن عبدالله بن المبارك القرشي المخرمی رحمته الله علیه دې، ابو جعفر د هغه کښت دې او د حلوان قاضی وو (۵)

(۱) (الأبواب والتراجم للکانه دهلوی (ص ۱۹۵) -

(۲) (قوله: أنس بن مالک رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۵۶۷) كتاب المغازى باب فضل من شهد بدرا رقم (۳۹۸۲) و (ج ۲ ص ۹۷۰ و ۹۷۲) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۵۰) و (۶۵۶۷) والترمذی (ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة المؤمنون رقم (۳۱۷۴) -

(۳) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۱) -

(۴) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۶) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵۳۴) -

د ۱۷۰ھ نه پس د هغوی ولادت شویدی. (۱)
دوی د ابو معاویه الضری، یحیی القطان، ابن مهدی، ابو عامر العقدي، ابواسامه، اسحاق بن یوسف الازرق، حسن بن موسی الاشيب، شبا بن سوار، اسود بن عامر شاذان، زکریا بن عدی، صفوان بن عیسی، معلی بن منصور الرازی، حجین بن المثنی، ابونوح عبدالرحمن بن غزوان، یحیی بن سوسف، یزید بن هارون، حسین بن محمد بن بهرام او یعقوب بن ابراهیم بن سعد رضی الله عنه وغیره نه روایت کوی.

او د هغوی نه د حدیث روایت کونکو کښې امام بخاری، ابو داود، نسائی، ابوحاتم، ابراهیم الحری، یعقوب بن سفیان، ابن خزیمه، ابن بجیر، ابن ابی الدنيا، عبدالله بن محمد الفرہانی، محمد بن محمد بن سلیمان باغندی، یحیی بن محمد صاعد او حسین بن اسماعیل محاملی رضی الله عنه وغیره شامل دی. (۲)

عبدالله بن احمد بن حنبل رضی الله عنه فرمائی چه ماته زما والد صاحب او وئیل آیا تا د ((عبدالله عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنه)) دا حدیث ((کنانغسل البيت مئایغسل، ومنامن لا یغسل)) مونږ مری ته غسل ورکولو نو په مونږ کښې به چاروستو غسل کولو او چا به نه کولو) لیکلې دي؟ ما وئیل چه نه. هغوی او فرمائیل چه د مخرم طرف ته یو خوان دي چاته چه محمد بن عبدالله وئیلې شی او هغه دا حدیث د ((ابو هشام البخزمی عن وهیب)) په طریق سره نقل کړیدی، د هغه نه هغه حدیث اولیکه. (۳)

ابوبکر الباغندی رضی الله عنه فرمائی ((کان حافظاً متقناً)) (۴)

نصرین احمد بن نصر رضی الله عنه فرمائی ((کان محمد بن عبدالله البخزمی من الحفاظ المتقنين المأمورين)) (۵)
عبدالرحمن بن ابوحاتم رضی الله عنه فرمائی ((کتب أبي عنه، وهو صدوق ثقة، سئل أبي عنه، فقال: ثقة)) (۶)
امام دارقطنی رضی الله عنه فرمائی ((ثقة كان حافظاً)) (۷)

یو ځل امام علی بن المدینی رضی الله عنه بغداد ته تشریف راوړو نو خلق د هغه نه گیر چاپیره راجمع شو، بیا چه کله ټول لارل نو علی بن المدینی تپوس او کړو ((من وجدت أکیس القوم؟ فقال: هذا الغلام البخزمی)) (۸)

(۱) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۵) -

(۲) (ذ شيوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۵۳۴-۵۳۶) -

(۳) (تهذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۵۳۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (تهذیب التهذیب (ج ۹ ص ۱۲۱) -

(۷) (حواله بالا و قال أيضاً: ثقة مأمون، تعليقات تهذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۵۳۷) -

(۸) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۷) -

ابن حبان رحمته الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي. (۱)

امام نسائي رحمته الله فرماني «ثقة» (۲)

نور فرماني «كان أحد الثقات ما رأينا بالعراق مثله» (۳)

ابن عدی رحمته الله فرماني «كان حافظا» (۴)

مسلمه بن قاسم رحمته الله فرماني «كان أحد الثقات جليل القدر» (۵)

ابن ماکول رحمته الله فرماني «كان ثباتا عالما» (۶)

امام ذهبي رحمته الله فرماني «من أئمة الأئمة» (۷)

دا د صحيح بخاری ابوداود او نسائي راوی دي. (۸)

د دوی په کال ۲۵۴هـ کښې انتقال شوې دي. (۹) رحمه الله رحمة واسعة.

۲- حسین بن محمد بن بهرام تمیمی: دا حسین بن محمد بن بهرام تمیمی مروزی مؤدب رحمته الله دي. (۱۰)

ابو احمد د هغه کښت دي. (۱۱) لکه چه په سند کښې هم ذکر دی. د بغداد او سیدونکې وو. (۱۲)
هغه د اسرائیل، جریر بن حازم، ابو غسان محمد بن مطرف، شیبان النحوی، ابن ابی ذئب، مبارک بن فضالة، ایوب بن عثبه، خلف بن خلیفه، شریک النخعی او ابواویس المدنی رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کوي. او د هغه نه روایت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، احمد بن منیع، ابراهیم سعید الجوهري، عبدالرحمن بن مهدي، چه د هغه نه ډیر وړاندې وفات شوې وو، ابوخیثمه، محمد بن رافع، یحیی، ابن ابی شیبه، ذهلی ابراهیم حری، اسحاق حری، محمد بن عبدالله بن مبارک او عباس الدوري رحمته الله وغیره شامل دي. (۱۳)

(۱) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۱۲۱) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۵۳۷) -

(۳) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۴) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۵) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۶) (حواله بالا (ص ۲۷۴) -

(۷) (الكاشف (ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (حواله بالا، وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۷) -

(۱۰) (تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱) -

(۱۱) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۳۳۸) -

(۱۲) (تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱) -

(۱۳) (شیوخ او تلامذه د پاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱-۴۷۲) -

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی: ((كان ثقة)) (۱)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ((ليس به بأس)) (۲)

معاویہ بن صالح الدمشقی رحمہ اللہ فرمائی ((قال لأحدہن حنبل: اکتبوا عنہ، جاء منی الیہ، وسألہ أن یحدثنی)) (۳)

ذہبی رحمہ اللہ فرمائی ((وكان یحفظ)) (۴)

سبط بن العجمی رحمہ اللہ فرمائی ((ثقة)) (۵)

ابن قانع رحمہ اللہ فرمائی ((وهو ثقة)) (۶)

ابن وضاح رحمہ اللہ فرمائی ((سعت محدثین یقول: حسین بن محمد ثقة)) وسعت ابن نیر یقول: (حسین بن محمد بن بہرام صدوق)) (۷)

خو ابوحاتم رحمہ اللہ او د ہغوی پہ تقلید کنبی ابن الجوزی رحمہ اللہ حسین بن محمد بن بہرام مجهول گر خولی حافظ ذہبی رحمہ اللہ (میزان الاعتدال) کنبی فرمائی ((مجهول، کذا قالہ ابوحاتم)) (۸) د دے وجہ دا شوہ چہ ابن ابی حاتم (الجرح والتعديل) کنبی یو طرف تہ حسین بن محمد ذکر کرے نو بل طرف تہ حسین بن محمد المروزی البغدادي التمیمی المعلم او حسین بن محمد بن بہرام پہ مینخ کنبی فرق کریدی او د اول بارہ کنبی لیکلی دی ((سعت ابی یقول: أتیتہ مرارا بعد فراغہ من تفسیر شیبان وسألته أن یعید علی بعض المجلس فقال: بکر، بکر، ولم اسمع منه شیئا)) یعنی ماد خپل پلار نہ اوریدی دی چہ خوخل د ہغوی تفسیر شیبان نہ اوزگاریدونہ پس ہغوی لہ لارم، ہغوی تہ مہی درخواست او کرو چہ مجالس تفسیر نہ بعض ماتہ دوبارہ شروع کرہ نو (ہغوی هرخل ہمدغہ) او ونبیل چہ سحر راشہ او د ہغوی نہ ما ہیخ واونریدہ، او د دوم بارہ کنبی لیکلی دی ((وسعته یقول: هو مجهول)) لیکن واقعہ دادہ چہ دا دواہ حضرات ہم بودی لیکن ابوحاتم ہغوی اونہ پیژندلی شوپہ دے وجہ نی مجهول او گر خول (۹) دے د اصول ستہ راوی دی (۱۰)

(۱) (طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۳۸) -

(۲) (تہذیب الکمال ج ۶ ص ۴۷۳) -

(۳) (حوالہ بالا -

(۴) (الکاشف ج ۱ ص ۳۳۵) -

(۵) (حوالہ بالا حاشیہ سبط ابن العجمی علی الکاشف) -

(۶) (تہذیب الکمال ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۷) (حوالہ بالا -

(۸) (میزان الاعتدال ج ۱ ص ۵۴۷) وتعلیقات تہذیب الکمال (ج ۶ ص ۴۷۴) -

(۹) (تعلیقات تہذیب الکمال ج ۶ ص ۴۷۳ - ۴۷۴) وتہذیب التہذیب ی (ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۱۰) (الکاشف ج ۱ ص ۳۳۵) -

په کال ۲۱۳ هـ یا ۲۱۴ باندي وفات شو. (۱)

۳- شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبد الرحمن رضي الله عنه دي. (۲)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسي رضي الله عنه دي

د- انس بن مالك رضي الله عنه: دا مشهور صحابي حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. د دوی حالات «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب...» لاندې راغلی دی. (۳)

قوله: أن أمر الربيع بنت البراء وهي أم حارثة بن سراقه أتت النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت انس بن مالك فرماني چه د نبی کریم ﷺ په خدمت اقدس کښې ام الربيع بنت البراء چه د حارثه بن سراقه مور وه تشریف راوړو.

يواهمه تنبيه: دبخاری شريف په ټولونسوخو کښې «ام الربيع بنت البراء» راغلی دی لیکن دا وهم دي په دي باندي حافظ شرف الدين دمیاطی رحمته الله علیه وغيره تنبيه کړیده او فرمانيلی دی چه صحیح «(ام حارثة بن سراقه بن العارث بن عدی...)) ده. او ام حارثه ربيع بنت النضر ده کومه

چه د حضرت انس رضي الله عنه ترور وه، د دي دپاره ربيع نه اول «(امر)» لفظ صحیح نه دي. (۴) دونم وهم په روايت کښې ربيع بنت البراء وينا ده. او صحیح بنت النضر دي ځکه چه ربيع بنت النضر رضي الله عنها په نسب کښې يوهم براء نومي سړي نشته دي. کيدشي دا لفظ «(ربيع عمة البراء)» دي او براء بن مالك حضرت انس بن مالك رضي الله عنه زور دي او دا دواړه د حضرت ربيع بنت النضر رضي الله عنها او پرونه دي. (۵)

همدغه روايت امام ترمذی رحمته الله علیه هم د سعيد بن ابن عروبة عن قتاده په طريق سره نقل کړيدي. فرماني «(عن أنس أن الربيع بنت النضر أتت النبي صلى الله عليه وسلم وكان ابنها حارثة بن سراقه أصيب يوم بدر...))» (۶)

د مذکور روايت نه معلومه شوه چه صحیح ربيع بنت النضر دي نه چه ام الربيع بنت البراء. دي نه علاوه ابن الاثير الجزري رحمته الله علیه هم فرماني چه انساب، مغازی او اسماء الصحابة کتابونه هم په دي دلالت کوی چه ام حارثه ربيع بنت النضر عمة انس رضي الله عنه ده. (۷)

(۱) (حواله بالا. والکامل لابن الأثير (ج ۵ ص ۲۱۹) -

(۲) (د دوی د حالونو دپاره اوگوری کتاب العلم باب كتابة العلم -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۷ وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۶) -

(۶) (الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة المؤمنون رقم (۳۱۷۴) -

(۷) (أسد الغابة (ج ۷ ص ۱۰۹) او د هغوی د حالونو دپاره اوگوری کتاب الصلح باب الصلح فی الدينة -

قوله: حارثه بن سراقه رضي الله عنه: دا حارثه بن سراقه بن الحارث بن عدي الانتصاري التجاري رضي الله عنه دي. دهغه مور د حضرت انس رضي الله عنه ترور ربیع بنت النضر رضي الله عنها ده. (١)

دي د بدر په ورځ شهيد شوي وو، امام احمد، طبراني، بخاري، نسائي، ترمذي رضي الله عنه د ټول اتفاق په دې دې په بدر كښې شهيد شوي. او ابن اسحاق موسى بن عقبه او ابوالاسود هم دې په صحابه كرامو كښې شميرلې چې كوم په بدر كښې شريك شوي او هم هلته شهيدان شوي هم دي. او د اهل مغازي په دې كښې اختلاف نشته. (٢)

ليكن د ابن منده رضي الله عنه قول دا دې چې په احد كښې شهيد شوي. (٣)

او د هغه په دې قول باندې ابونعيم اصفهاني رضي الله عنه د خپل عادت موافق سخت رد كړيدي. (٤)

بهر حال رومې قول صحيح دي لكه چې حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرماني ((والمعتمد الأول (٥)

قوله: فقالت: يا نبي الله، ألا تحدثني عن حارثة وكان قتل يوم بدر أصابه سهم غرب فإن كان في الجنة صيرت: نو حضرت ربیع بنت النضر رضي الله عنها او وويل اي د الله نبي! ايا تاسو به ماته د حارثه باره كښې نه بنايي؟ او حارثه د بدر په ورځ شهيد شوي وو چې هغه دچا نامعلومه سړي په غشي لگيدلي وو كه هغه په جنت كښې وي نوزه به صبر او كړم. ((سهم غرب)) كښې غرب يا خو د سهم صفت دي يا د دې مضاف اليه دي. (٦)

او د دې معنى ابن بطلال رضي الله عنه د ابو عبيده رضي الله عنه نه دا نقل كړيده. ((يقال: سهم غرب: إذا كان لا يعلم من رماه)) چې كله د غشي ويشتونكي علم نه وي چې چاويستلې دي نو وويلې شي سهم غرب. (٧)

او د ابو زيد رضي الله عنه نه روايت دي ((قال: سهم غرب - ساكنة الراء - إذا أتاه من حيث لا يدري وسهم غرب - بفتح الراء - إذا رماه فأصاب غيره)). (٨)

يعنى چې ((غرب)) د راء په سكون سره وي نو معنى به دا وي چې كله څوك په نامعلومه غشي اولگي او كه د راء په فتح سره وي نو معنى به دا وي چې غشي د يود پاره اولي اولگي بل چاته.

قوله: وإن كان غير ذلك اجتهدت عليه في البكاء: او كه د دې نه علاوه بله څه خبره وي نوزه به په دې باندې ښه اوژاړم.

(١) (الإصابة (ج ١ ص ٢٩٧) -

(٢) (الإصابة (ج ١ ص ٢٩٧) -

(٣) (حواله بالا -

(٤) (حواله بالا -

(٥) (الإصابة (ج ١ ص ٢٩٧) -

(٦) (شرح الكرمانى (ج ١٢ ص ١١١) -

(٧) (شرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٢٥) -

(٨) (شرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٢٥) -

امام ترمذی رحمہ اللہ ہمدغہ روایت نقل کریدی. او پہ دے کنبی «اجتہدت علیہ فی الدعاء» (۱) واقع شویدی، لیکن دا غلطہ ده او صحیح روایت ہم د باب دے یعنی «فی البکاء» (۲) حدیث باب نہ د علامہ خطابی د ژبا پہ جواز باندی استدلال او د هغی جواب علامہ خطابی رحمہ اللہ د حدیث باب نہ د نوحہ (ژبا) پہ جواز باندی استدلال کریدی. هغوی فرمائی: «وفیه انه لم یعنفها علی قولها: اجتہدت علیہ فی البکاء» (۳)

حافظ ابن حجر او علامہ عینی رحمہما اللہ پہ هغوی باندی رد کولو سره لیکي چه دا تحریم د نوحہ نه وړاندی واقعہ ده ځکه چه نوحی حرمت د غزوہ احد نه پس دې او دا د غزوہ بدر واقعہ ده نو په دې وجه دا مذکورہ استدلال صحیح نه دې. (۴) لیکن علامہ قسطلانی رحمہ اللہ د دې دواړو حضراتو اعتراض او جواب رد کولو سره وائی چه د دوی په دې خبره کنبی نظر دې چه مخفی نه دې ځکه چه حارثه رضی اللہ عنہا «اجتہدت علیہ فی النوح»

نه دی وئیلی بلکه «اجتہدت علیہ فی البکاء» وئیلی او اجتہاد فی البکاء نه نوحه لازم نه ده. په نوحه او بکاء کنبی لوی فرق دې، د نوحې مطلب خو دا دې چه وینا کوی او ژاړی. او د بکاء وجه خودا وی چه سرې خفه شی نو د ده د ځلې نه آواز اوځی. چغه هم اوځی او دا ناجائز نه دی، او دا بکاء ده نوحه نه ده. علامہ قسطلانی رحمہ اللہ نور فرمائی چه د علامہ خطابی رحمہ اللہ مذکورہ قول نه دې دواړو حضراتو چه کوم استدلال کړې او د هغی چه کوم مفهوم بیان کړیدی، هغه هم صحیح نه دې ځکه چه هغوی «لم یعنفها علی قولها» په ذریعہ په حدیث کنبی ذکر شوی بکاء طرف ته اشاره کړیده او په دې خبره کنبی څیڅ شک نشته چه په مړی باندی د څښولو نه وړاندی او د هغی نه پس په دواړو وختونو کنبی ژبا په اتفاق سره جائز ده. (۵)

قوله: قال: يأمر حارثة إنها جنان في الجنة وإن ابنك أصاب الفردوس

الأعلى: رسول الله ﷺ او فرمائیل ای ام حارثه په جنت کنبی ډیر باغونه دی او ستاخوی خود فردوس اعلی ته رسیدلې دې.

«انها» ضمیر کنبی احتمالات: «انها» کنبی چه کوم ضمیر دې هغه ضمیر مبهم دې او د دې تفسیر د مابعد په قول کنبی دی لکه چه عرب وائی «هی العرب تقول ماتشاء» (۶) نو په دې مثال کنبی «هی» ضمیر مبهم دې، د دې تفسیر د مابعد په کلمه یعنی «العرب» کوی چه «هی»

(۱) (الجامع للترمذی ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة المؤمنون رقم (۳۱۷۴) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۷) -

(۳) (اعلام الحديث ج ۲ ص ۱۳۶۲) -

(۴) (فتح الباری ج ۶ ص ۲۷) -

(۵) (شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۱۲) وأيضاً انظر موسوعة النحو والصرف والأعراب (۴۲۹) بحث الضمير -

(۶) (شرح القسطلانی ج ۵ ص ۴۸) -

نه مراد «العرب» دی دغه شان «انها» چه کوم ضمیر دی د هغی تفسیر د مابعد په کلمه

یعنی «هنان» کوی
او دا هم کیدیشی چه ضمیر شان وی او جنان مبتداء وی او ددی تنکیر تعظیم د پاره وی. (۱)
علامه عینی رحمته الله نقل کړی دی چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله ام حارثه رضی الله عنها ته دا خوشخبری واوروله
نو حضرت ام حارثه رضی الله عنها په دې حالت کښې د هغه خای نه واپس شوه چه خندل نی او
فرمانیل ئې «یا خیرک یا حارثه» (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح
دی چه ترجمه کښې «(سهم غرب)» ذکر دی او په حدیث باب کښې هم د «(سهم غرب)» ذکر
موجود دی.

۱۵- بَابُ: مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

اختلاف نسخ: دلته کښې د صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې د باب نه اول بسمله هم ذکر
ده او د ابوذر په نسخه کښې بسمله ساقط ده. (۳)

ما قبل سره مناسبت: په تیرو شوو بابونو کښې په مختلفو طریقو سره د شهید فضیلت او
مرتبې بیان کړی شوی دی او په دې باب کښې د حقیقی شهید ښې بیانولې شی چه
حقیقی شهید هغه دی د چا قتال چه د کلمه الله د اعلاء د پاره وی نو هله به هغه مرتبې او
فضیلتونه حاصل کړی شی د کوم چه شهید سره وعده کړی شویده گنی نو هیڅ نه.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد د اعلاء کلمه الله د پاره قتال کونکی فضیلت
بیانول دی او د شرط جزاء محذوف ده یعنی «(فهو المعتبر)» که قتال د الله تعالی د کلمې د
اعلاء د پاره وی نو معتبر به وی. (۴)

[۲۸۵۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غَمْرٍو عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۵) قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ الرَّجُلُ يُقَاتِلُ
لِنُغْمِرَ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلذِّكْرِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَائُهُ فَمَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ
مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ [۱۳۳]

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۷) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۸) -

(۵) قوله: عن أبي موسى رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب العلم باب من سأل وهو قائم ولما جانا

تراجم رجال

۱- سليمان بن حرب: دا ابوایوب سلیمان بن حرب رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب من کره أن یعوذ الکفر....)) لاندې راغلی ده. (۱)

۲- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رضی اللہ عنہ دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون....)) لاندې تیر شو. (۲)

۳- عمرو: دا عمرو بن مره بن عبدالله بن طارق همدانی رضی اللہ عنہ دې. (۳)

۴- ابووائل: دا ابووائل شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن یحبط....)) ذیل کښې راغلی دی. (۴)

۵- ابوموسی: دا مشهور صحابی حضرت ابوموسی عبدالله بن قیس اشعری رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب آی الإسلام أفضل؟)) لاندې تیره شویده. (۵)

قوله: قال: جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: الرجل

يقاتل للمغنم والرجل يقال للذكر والرجل يقاتل ليري مكانه فمروا في

سبيل الله؟ حضرت ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ فرماني چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره یو سړې راغلو نوونی ونیل سړې د غنیمت د پاره قتال کوی او سړې د مشهورتیا د پاره قتال کوی او سړې د خان خودلو د پاره جنگیرې نو د دوی نه فی سبیل الله څوک دې؟

رجل نه څوک مراد دې؟ دلته د باب په روایت کښې رجل راغلې دې او همدغه روایت ((عقندر

عن شعبه)) په طریق هم امام بخاری نقل کړی دی، په هغې کښې ((قال أعرابي)) دې (۶)

اودا د اعرابی لاحق بن ضميره په نوم یادولې شی. دهغه حدیث ابوموسی المدیني (الصحابه)

کښې عفیر بن معدان په طریق نقل کړیدی. او په دې کښې ((سبع لاحق بن ضمره الباهلی

قال: وفدت على النبي صلى الله عليه وسلم، فسألته عن الرجل يلتبس الأجر والذكر، فقال: «لا شيء له»، وفي

إسناده ضعف)) (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۳) (د دوی حالات د پاره اوگوری کتاب الأذان باب تسویه الصفوف عند الإقامة وبعدها -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۵۹) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۹۰) -

(۶) (انظر الصحيح للبخاری (ج ۱ ص ۴۴۰) کتاب فرض الخمس باب من قاتل للمغنم هل ينقص من أجره؟ رقم (۳۱۲۶) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۸) -

داسې روایت د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه نه هم نقل دي: «عن معاذ بن جبل أنه قال: يا رسول الله، كل بني سلمة يقاتل، فمنهم من يقاتل رياء...» که چرته دا حدیث صحیح وی نو د دې خبرې احتمال دي چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه به همدغه سوال کړې وی کوم چه دې اعرابي او کړو ځکه چه د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه سوال خاص دي، یعنی په دې کښې د سوال تعلق بنسلمه سره دي خود اعرابي سوال عام دي. او دا خو کيدې نشي چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه ته اعرابي او ويلي شي، په دې وجه مذکوره روايات په مختلفو قصو باندې محمول کولې شي. (۱)

رياء او سمعه دواړه مذموم دي. د باب په روايت کښې «والرجل يقاتل ليري مكانه» وارد شويدي او د اعمش عن ابي وائل په طريق کښې «ويقاتل رياء» راغلي دي. (۲)
د باب روايت خو سمعه (شهرت) دي او دوئم روايت رياء سره متعلق دي ليکن بهر حال دواړه مذموم دي. (۳)

قوله: قال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله: نبي
اکرم ﷺ فرمايلي چا چه د دې د پاره قتال او کړوچه د الله تعالی کلمه دي او چته شي نو هغه في سبيل الله دي. «کلمه الله» نه مراد کلمه توحيد ده، نو چه کوم سړي د توحيد کلمې د سرلورنې دپاره جنگ کوي هغه مقاتل في سبيل الله دي نه چه د غنيمت، شهرت، بهادرۍ او مړانې غوښتونکي دي. (۴)
د حديث باب د طرق مختلفه و حاصل. د حديث باب مختلف طرق وړاندې کيږدو سره دا خبره حاصلېږي چه د قتال پنځه اسباب کيدشي. ① د غنيمت طلب ② د بهادرۍ څرگندونه ③ خان خودل ④ حميت ⑤ غضب. او په دې کښې هر يو سبب د مدح او ذم اړخ لري. د دې د پاره نبي کریم ﷺ د سوال کونکي د سوال جواب په او يا نه کښې ورته کړو بلکه دا نبي او فرمايل «من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله» (۵): د چا جنگ چه د الله تعالی د کلمې د سرلورنې د پاره وي هم هغه قتال في سبيل الله دي.

د حضور ﷺ جواب جوامع الکلم نه دي: د حضور ﷺ پورته ذکر شوې جواب د بلاغت او ايجاز د اعلى پيماني حامل دي او دا جمله د جوامع الکلم نه ده. ځکه چه که هغوی ﷺ د سوال کونکي د ذکر شوي امورو جواب ورکولو چه هغه په في سبيل الله کښې داخل نه دي نو د دې خبرې احتمال وو چه د هغوی نه علاوه قتال که د څه بل څه د سبب نه وي نو هغه

(۱) (حواله بالا -

(۲) (انظر الصحيح للبخاري (ج ۲ ص ۱۱۱) كتاب التوحيد باب قوله تعالى: ﴿ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا

المرسلين﴾ رقم (۷۴۵۸) -

(۳) (فتح الباري (ج ۶ ص ۲۸) -

(۴) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۳) -

(۵) (فتح الباري (ج ۶ ص ۲۸) -

فی سبیل الله دی خو داسی څه خبره نشته. د دې دپاره هغوی عليه السلام جامع او مانع جمله اختیار او فرمائیلې او په جواب کښې ئې د ماهیت قتال نه د مقاتل د حال طرف ته عدول او کړو. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت بالکل واضح او ظاهر دې. اودا مناسبت د حضور عليه السلام دې قول ((من قاتل لتكون كلمة الله في العلياء)) کښې دې. (۲)

۱۶- بَاب: مَنْ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

ما قبل سره مناسبت: تیرشوی باب کښې د هغه سړی د فضیلت ذکر وو چه خالص د اعلاء کلمه الله د پاره جهاد او کړی او په دې باب کښې د الله تعالی په لار کښې د قدمونو په خاورو ککړیدو فضیلت ذکر دې.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد واضح دې چه په دې کښې امام بخاری رحمه الله قتال فی سبیل الله کښې د قدمونو په خاورو ککړیدو فضیلت بیانوی. اود قدمونو په خاورو د ککړیدو مطلب د کافرانو سره په جنگ ورځنیدل دی او په دې خبره کښې هیڅ شک شبه نشته چه د خلقو په خپل مینځ کښې جنگ کولو سره خاورې الوزی او دا دورې سره د دې چه په ټولو اندامونو پریوځی خود قدمونو د خاص کولو وجه دا ده چه په ټولو حرکتونو کښې هم قدم اصل. بشکلی او عمده وی. (۳)

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَخْلُقُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ: [التوبة: ۱۲]

د آیت ترجمه: د الله تعالی قول دې د مدینې خلقو ته او کوم چه د هغوی خاؤشا اوسیدې د هغوی دپاره دا بڼه نه وو چه د رسول الله عليه السلام ملګرتیا اونه کړی او نه دا بڼه وو چه خپل خان د هغوی د خان نه خوښ او گنډی، دا د دې سبب نه دی چه هغوی ته د الله تعالی په لار یعنی جهاد کښې کومه تنده اولگیده او کومه کمزوری اورسیده او چه کومه اولږه اوشوه او چه کوم تګ ئی او کړو اود کافرانو د پاره د غصې سبب شو او د دښمنانو ئی چه کوم خبر واخستو په هغه ټولو باندې د هغوی په نوم یوه

یوه نیکې اولیکلې شوه یقینا الله تعالی د نیکوکارو اجر نه ضائع کوی. (۴)

د آیت ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د آیت ترجمه الباب سره مطابقت د آیت په دې جز کښې دې (ولا یطئون موطئا یغیظ الکفار ولا یلنلون من عدو نیلا لا کتب لهم به عمل صالح) نو حضور عليه السلام د عمل صالح دا تفسیر بیان کړلو چه د کوم سړی قدمونه د الله

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۸) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۸) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۸) -

(۴) (بیان القرآن (ج ۱ سورة التوبة، الآية: ۱۲۰) -

تعالیٰ پہ لار کنبی پہ دورو ککرشی هغه به د دوزخ پہ اور نه لگی او دا د حضور ﷺ وعدہ ده. (۱)

او ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د آیت مطابقت ترجمه سره داسې دې چه الله تعالیٰ د هغه په لار کنبی او چتیدونکی قدمونوباندې هم د ثواب وعدہ کړیده سره د دې چه هغه قتال اونه کړی. (۲)

[۲۶۵۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي مَرْوَمٍ أَخْبَرَنَا عُبَايَةُ بْنُ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو عَنِيسٍ (۳) هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جَبْرِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا أَغْبَرْتُ قَدَمًا عَبْدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَكَمَهُ النَّارُ [ر: ۸۲۵]

تراجم رجال

۱- اسحاق: دا اسحاق بن منصور بن بهرام کوسج رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب حسن اسلام المرء)) لاندې تیر شو. (۴)

۲- محمد بن المبارک: دا ابو عبدالله محمد بن المبارک بن یعلی قرشی صوری قلاتی رحمۃ اللہ علیہ دې. د دمشق اوسیدونکې وو. (۵)

په کال ۱۵۳هـ کنبی پیدا شوې وو. (۶)

هغه د معاویه بن سلام، عطاء بن مسلم الخفاف، صدقه بن خالد، یحیی بن حمزه الحضرمی، هثیم بن حمید الغسانی، اسمعیل بن عیاش، مالک، دراوردی، مغیره بن عبدالرحمن الحزامی، عمرو بن واقد، عینی بن یونس او ابن عینیہ رحمۃ اللہ علیہ وغیره نه د حدیث روایت کوی.

د هغوی نه د حدیث روایت کونکو کنبی د هغوی خوی محمد، اسحاق بن منصور کوسج، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، عبدالسلام بن عتیق، عمران بن بکار، محمد بن یحیی الذهلی، عبید الله بن فضاله، محمد بن عوف، محمد بن محمد بن مصعب الصوری، وحشی، محمد بن مصفی، علی بن عثمان نفیلی، احمد بن یوسف سلمی، عباس بن محمد ترقفی، ابوزرعه دمشقی، موسی بن عیسی بن المنذر رحمۃ اللہ علیہ او نور حضرات هم شامل دی. (۷)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۶) -

(۲) (التواری (ص ۱۵۲) -

(۳) (قوله: أبو عبس رضی الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب صلاة الجمعة باب المشي إلى الجمعة -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۰) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۲) -

(۶) (النقات لابن حبان (ج ۹ ص ۷۱) -

(۷) (شيوخ او تلامذه د پاره او گوری تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۲-۳۵۴) -

ابوزرعه ذ وليد بن عقبه نه نقل كړې دى هغوى فرمانى: ((سمعت مروان بن محمد يقول: ليس فينا مثله، يعنى محمد بن المبارك)) (١)

حضرت ابوزرعه رضي الله عنه فرمانى: ((شهدت جنازته في شوال سنة خمس عشرة ومئتين، وصل عليه أبو مسهر بهاب الجهاية، فلما فرغ أثنى عليه، وقال: يرحبه الله، فأنه..... فذ كر جميلا)) (٢)

يحيى بن معين رضي الله عنه فرمانى: ((محمد بن المبارك شيخ الشام بعد أبي مسهر)) (٣)

امام ابوداود رضي الله عنه فرمانى ((هذا رجل الشام بعد أبي مسهر)) (٤)

عجلي او ابو حاتم رضي الله عنه ((ثقة)) (٥)

دارقطني رضي الله عنه هم هغه ته ثقه ونيلى. (٦)

ابن شاهين رضي الله عنه هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړيدې. (٧)

ابن حبان رضي الله عنه هم هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړيدې او فرمانيلى: ((وكان من الثقات)) (٨)

ابونعيم اصفهاني رضي الله عنه فرمانى ((ذوالعقل الوافي، والورع الصافي، والبيان الشافي)) (٩)

علامه ذهبي رضي الله عنه هغه په دې جليل القدر الفاظو سره ياد كړيدې. ((الإمام، العابد، الحافظ،

الحجة، الفقيه، مفق دمشقي)) (١٠)

خليلي رضي الله عنه فرمانى ((ثقة)) (١١)

ذهلي رضي الله عنه فرمانى ((كان أفضل من رأيت بالشام)) (١٢)

حافظ ذهبي رضي الله عنه نور فرمانى ((وثقه جماعة)) (١٣)

دا د اصول سته راوى دې. (١٤)

(١) (تهذيب الكمال (ج ٢٦ ص ٣٥٤) -

(٢) (حواله بالا -

(٣) (حواله بالا -

(٤) (حواله بالا -

(٥) (حواله بالا -

(٦) (سنن الدار قطني (ج ١ ص ٣٢٠ ج ٢ ص ١٨٤) -

(٧) (تهذيب التهذيب (ج ٩ ص ٤٢٤) -

(٨) (الثقات لابن حبان (ج ٩ ص ٨١) -

(٩) (حلية الأولياء (ج ٩ ص ٢٩٨) -

(١٠) (سير أعلام النبلاء (ج ١٠ ص ٣٩٠) -

(١١) (تهذيب التهذيب (ج ٩ ص ٤٢٤) -

(١٢) (حواله بالا -

(١٣) (تذكرة الحفاظ (ج ١ ص ٣٨٧) -

(١٤) (الكاشف (ج ٢ ص ٢١٤) -

او امام بخاری رحمته الله د ده نه صرف یو روایت اخستې دي. (۱)
لکه چه نن د ابو زرعه رحمته الله په حواله سره اوس تیر شو. د هغه وفات کال ۲۱۵ هـ کښې شوې

رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
تنبيه حافظ ابن حجر رحمته الله د هغوی باره کښې د حافظ ذهبي رحمته الله دا قول نقل کړېدې
(واحادیثه تستکر)) (۲)

لیکن دا غلط دی ځکه چه حافظ ذهبي د هغوی رحمته الله ترجمه (میزان الاعتدال) کښې اصلاً
هډو نقل کړې نه ده او په اصل کښې د هغه پورته ذکر شوې قول د محمد بن المتوکل
العسقلاني باره کښې دي او حافظ صاحب ته دلته تسامح شويده. (۳)

فائدة: عبدالله بن محمد الدمشقي رحمته الله فرماني: ((سعت محمد بن المبارك يقول: ما آمن بالله من
رجا مخلوقاً فيما ضمن الله له)) (۴) یعنی د کوم څیز ضمانت چه الله تعالى ورکړېدې په هغې
باندې چه چا د مخلوق نه امید اوساتلو نو هغه په الله تعالى باندې ایمان نه دي راوړې.
مطلب دا چه د انسان جمله ضروریاتو او حاجاتو ذمه الله تعالى اخستې ده. اوس که یو
سړي د مخلوق نه د ضرورتونو د حاصلولو خواهش مند وی نو د هغه ایمان په الله تعالی
باندې هډو دي نه. ځکه چه که د هغه په الله تعالی ایمان وي نو مخلوق نه به نی خپل
امیدونه نه تړل.

۳- یحیی بن حمزة: دا ابو عبد الرحمن یحیی بن حمزه بن واقد حضرمي بلتهی رحمته الله
دي. (۵)

۳- یزید بن ابی مریم: دا ابو عبد الرحمن یزید بن ابی مریم انصاري رحمته الله دي.

۵- عبايه بن رافع بن خديج: دا عبايه بن رفاعه بن رافع بن خديج انصاري رحمته الله دي.

۶- ابو عيس: دا ابو عيس عبد الرحمن بن جبر بن عمرو بن زيد رحمته الله دي. (۶)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أغبرنا قوماً عبد في سبيل

الله فقمسه النار: حضرت ابو عيس عبد الرحمن بن جبر رحمته الله فرماني چه رسول الله ﷺ
فرمانيلی چه د کوم یو سړي قدمونه د الله تعالی په لار کښې د دوږو شی نو د دوزخ اوریه
په هغه نه لگی.

(۱) (سیر اعلام النبلاء ج ۱۰ ص ۳۹۱) -

(۲) (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۴۲۴) -

(۳) (تعلیقات تهذيب الکمال ج ۲۶ ص ۳۵۵) -

(۴) (حلیه الأولیاء ج ۹ ص ۲۹۹) -

(۵) (د هغوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الجنائز باب ما ینهی من الحلق عند المصیبة -

(۶) (د دي دریوارو حضراتو د حالاتو د پاره او گوري کتاب الجمعة باب المشی إلى الجمعة -

حموی او مستملی په روایت کښې ((اغبرت)) تشنیه سره دې دا یو لغت دې اوږد نورو په نزد ((اغبرت)) دې او همدغه فصیح دی. (۱)

د الله تعالی په لار کښې د حرکتو او تصرفاتو عظمت د حدیث مطلب دا دې چه د دوږو په موجودگۍ سره به نې د دوزخ اور نه سوزوی او په دې کښې د الله تعالی په لار کښې تصرفاتو او حرکتو ته اشاره ده. لږه شان اندازه اولگونی چه صرف په قدمونو باندې د دوږو لگیدو په وجه د دوزخ اور حرامیږي نو د هغه سړی به څه مرتبه او فضیلت وی چا چه خپل پوره طاقت، قوت او کوشش د الله تعالی په لار کښې لگولې وی. (۲)

د حدیث باب هم معنی نور احادیث ابن حبان رحمته الله علیه د حضرت جابر رضی الله عنه نه د روایت باب د معنی په شان روایت نقل کړېدې چه حضرت جابر رضی الله عنه فرماني چه هغه په غزوه کښې وو نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرماني: ((من اغبرت قدما فإني سبيل الله حرمه الله على النار)). حضرت جابر رضی الله عنه فرماني چه کله خلقو د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک واوریدو نو هغوی د خپلو خپلو سورلونه راوډنگل او د دغه ورځ نه وړاندې مونږ خلق دومره پیدل تلونکی نه دی لیدلی. (۳)

دغه شان علامه طبرانی رحمته الله علیه هم د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرماني: ((من اغبرت قدما فإني سبيل الله باعد الله منه النار مسيرة ألف عام)). (۴)

یعنی د چا قدم چه د الله تعالی په لار کښې د دوږو شو نو الله تعالی به د هغه نه د دوزخ اور دومره لرې کړی څومره چه د یو تیز سور د زرو کالو مسافت وی.

مطلب دا چه یو تیز رفتار سور په زر کاله کښې څومره فاصله کوی د هغې په اندازه به الله تعالی د دغه سړی نه د دوزخ اور لرې کړی د چا قدمونه چه د الله تعالی په لار کښې د دوږو شوي وی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت ظاهر دې او هغه ((ما اغبرت قدما فإني سبيل الله حرمه الله على النار)). کښې دې. (۵)

۱۷- بَاب: مَسْحُ الْعُبَّارِ عَنِ الرَّأْسِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

ما قبل سره ربط: په تیر شوی باب کښې د الله تعالی په لار کښې د قدمونو د دوږ وکیدو د فضیلت ذکر وو. په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه دا خود غواړی چه قدمونه کوم چه په دوږو ککړ شوی وی. د فضیلت خیز دې خود دې صفا کول جائز او مباح دی.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۰) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۰) -

(۳) (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۶۲) -

(۴) (مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۵ ص ۲۸۵) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۹) -

د ترجمه الباب مقصد علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دے ترجمے نہ د سر نہ د جہاد دورود مسح عدم کراہیت بیان دے۔ یعنی ذ اللہ تعالیٰ پہ لار کنبے پہ سر وغیرہ لگیدلی دورے صفا کولو عدم کراہیت بیانول غواری (۱) ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے پہ اسلام کنبے بعضو حضراتو د اودس نہ پس مسح بالمندیل مکروہ او ناخوینہ گنرلہ، د دے د پاره متبادرالی الذہن دا کیری ہے د جہاد آثار یعنی دورے وغیرہ مسح ہم ناخوینہ اومکروہ بہ وی نود دے و ہم لرے کولو د پاره امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا ترجمہ الباب قائم کرو (۲)

حافظ صاحب د ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ د قول نور وضاحت کولو سرہ لیکے ہے د جہاد آثارو اودس آثارو کنبے فرق پہ دے اعتبار سرہ دے ہے نظافت مطلوب شرعی دے، غبار د آثار جہاد نہ دی، نو چہ کلہ جہاد ختم شونود هغے د آثار باقی ساتلو هیخ معنی نشته۔ اود اودس نہ مقصد مونخ دے نو دا مستحب پاتے شو چہ د مقصود د حصول پورے آثار ہم باقی پاتے کریشی۔ دغه شان پہ دواو مسحوکنبے واضح فرق دے (۳)

[۲۷۵] حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ (۴) أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ لَهُ وَلَعَلَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ التَّيَّابَ أَبَا سَعِيدٍ فَاسْمَعَا مِنْ حَدِيثِهِ فَأَتَيْنَاهُ وَهُوَ أَخُوهُ فِي حَاطِطٍ هُمَا يَسْقِيَانِهِ فَلَمَّا رَأَا جَاءَ فَاحْتَبَى وَجَلَسَ فَقَالَ كُنَّا نَنْقُلُ لِبَنِ الْمَسْجِدِ لَبْنَةً لَبْنَةً وَكَانَ عَمَّا رِنَقُلُ لِبَنَتَيْنِ لِبَنَتَيْنِ فَمَرَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَسَحَ عَنْ رَأْسِهِ الْعَبَاءَ وَقَالَ وَيَعِ عَمَّا رِنَقُلُّهُ الْبَاغِيَةَ عَمَّا رِنَقُلُّهُ عَمَّا رِنَقُلُّهُ إِلَى اللَّهِ وَيَذْعُوهُ إِلَى النَّارِ [۳۲۱]

تراجم رجال

- ۱- ابراہیم بن موسی: دا ابواسحاق ابراہیم بن یزید الفراء رازی تمیمی رحمۃ اللہ علیہ دے (۵)
- ۲- عبد الوہاب: دا عبد الوہاب بن عبد المجید ثقفی رحمۃ اللہ علیہ دے۔ د دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان)) لاندے راغلی دے (۶)
- ۳- خالد: دا خالد بن مہران حذاء رحمۃ اللہ علیہ دے۔
- ۴- عکرمہ: دا مشہور مفسر حضرت عکرمہ مولیٰ ابن عباس رحمۃ اللہ علیہ دے۔ د دے دواو حضراتو تذکرہ ((کتاب العلم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم....)) لاندے تیرہ شوه (۷)

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۹)۔

(۲) (المتواری ص ۱۵۳)۔

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۰)۔

(۴) (قوله: عن عکرمہ رحمۃ اللہ علیہ: الحديث مرتخریجہ فی کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد -

(۵) (ذ دوی د حالاتو پاره او گویری کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها -

(۶) (کشف الباری ج ۲ ص ۲۶)۔

(۷) (کشف الباری ج ۳ ص ۳۶۱-۳۷۰)۔

د- ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه حالات «بهم الوسی» خلورم حدیث او

«کتاب الإیمان باب کفران العشر...» لاندې راغلی دی. (۱)

د حدیث ترجمه: حضرت عکرمه رضی الله عنه فرمائی ماته او حضرت علی بن عبدالله ته حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوونیل چه حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه له لارښی او د هغوی نه د هغوی حدیث واورنی. نوموړې هغوی له راغلو هغه او د هغه رور په خپل باغ کښې وو او باغ نې اوبه کولو. کله چه هغوی مونږ اولیدو نو د احتباء په صورت کیناستل او ونی فرمائیل چه د مسجد نبوی د تعمیر په وخت مونږ به یوه یوه څښته اوچتوله او عمار به دوه دوه څښتې اوچتولې. نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه خواکې تیرشو او د هغه د سر نه نی دورې صفا کړې او ونې فرمائیل د عمار بې کسی د افسوس قابله ده، دې به یو باغی ډله قتل کوی، دې به هغوی د الله تعالی طرف ته راغواړې او هغوی به دې دوزخ طرف ته راغواړې.

د روایت باب د بعض اجزاء توضیح: په روایت کښې د علی بن عبدالله نه مراد د حضرت ابن عباس خوی علی دی. (۲)

«فلحقی» دا د باب افتعال نه دی او احتباء معنی دا ده چه په سرین یعنی د کوناتو په سر کیناسته او زنگونونه نی اودرول او د هغې نه چاپیره سهارا اخستلو د پاره دواړه لاسونه تړل یا د ملا او زنگونو نه چاپیره کپړه تړل. (۳)

«وپیچ» کلمه د ترجم ده او فعل محذوف مفعول مطلق کیدو په بناء باندې منصوب دی. (۴)
د حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه دا رور څوک دی؟ حافظ شرف الدین دمیاطی رحمته الله د حدیث باب په الفاظو اشکال کولوسره فرمائی چه د حدیث الفاظ صحیح نه دی (وهوواخوه) ځکه چه د حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه صرف هم یو نسبی رور قتاده بن النعمان الظفری رضی الله عنه وو چه د دوی د شریکې مور نه پیدا شوې رور وو. خود هغوی وفات د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دخلافت په زمانه کښې شوې وو، هغه وخت د علی بن عبدالله بن عباس پیدائش هم نه وو شوې. ځکه چه هغه د حضرت علی رضی الله عنه د دورخلافت په آخری ورځو کښې پیدا شوې وو. نو د علی بن عبدالله ملاقات قتاده بن النعمان الظفری رضی الله عنه سره څنگه صحیح کیدشی؟ (۵)

دغه شان د حضرت عکرمه رضی الله عنه ملاقات هم د حضرت قتاده بن النعمان الظفری رضی الله عنه نه ثابت نه دی ځکه چه هغه هم عهد فاروقی نه پس پیدا شوې دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۵ و ۲۰۵) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۵۴۱) او د علی بن عبدالله دپاره او گوری کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد

(۳) (عمدة القاری (۱۰۹ ص ۱۴) والقاموس الوحید (ص ۳۰۹) مادة حی - س

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۰) وموسوعة النحو ومالصرف والإعراب (ص ۷۱۷) -

(۵) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۰) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۴۹) -

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۱۴) -

د دې اشکال جواب علامه کرمانی یو خودا ورکړې دې چه کیدیشی چه دا د هغه څول رضاعی رور وی. هم دا جواب حافظ صاحب هم اختیار کړې دي. (۱)

او دویم جواب علامه کرمانی دا ورکړې چه مراد ((أغری الإسلام)) هم کیدې شی. (۲) د الله تعالی ارشاد دي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾. (۳)

«الفئة الباغية» نه کومه ډله مراد ده؟ په حدیث باب کنبې راغلی دی چه حضرت عتار به باغی جماعت قتل کوی چه دې به هغوی د الله تعالی طرف ته راوغواړي او هغوی به دې د دوزخ د اُور طرف ته. اوس سوال دا دي «الفئة الباغية» نه کوم باغی جماعت مراد دي؟ ① علامه ابن بطال رحمته الله فرماني «الفئة الباغية» نه اهل مکه مرادی چا چه حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنهما دمکي نه بهر اوويستلو او سخت تکلیف نی ورکړو.

پاتې شو دا سوال چه په حدیث کنبې فعل مضارع استعمال کړیشوي دي یعنی «تقتله. يدعوه» او «يدعون» چه په مستقبل کنبې د دي ټولو حالاتو په وقوع کیدو باندې دلالت کوی نو د دي جواب دا دي چه فعل مضارع دلته د ماضی په معنی کنبې مستعمل دي او دا استعمال د اهل عرب په نزد شائع او ذائع دي. (۴)

② علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه په حدیث کنبې په مستقبل کنبې واقع کیدونکې یو واقعی طرف ته اشاره کړیشویده. او هغه واقعه په جنگ صفین کنبې پیښه شوه کومه چه د رسول الله صلی الله علیه و آله معجزه وه. په هغه جنگ کنبې یو طرف ته حضرت علی رضی الله عنه او بل طرف ته حضرت معاویه رضی الله عنه او د هغه ملگری وو. د دي وجه «الفئة الباغية» معنی «الجماعة المخطئة» به وی، چه حضرت علی رضی الله عنه په حقه وو او حضرت معاویه رضی الله عنه نه اجتهادي غلطی شوي وه، هم په دي جنگ کنبې حضرت عمار رضی الله عنه شهید شو چه د حضرت علی رضی الله عنه د ملگرونه وو. (۵)

③ اوبعضو حضراتو وئيلي دي «الفئة الباغية» نه خوارج مراد دي لیکن دا توجیه په هر لحاظ سره بدیهي البطلان ده ځکه چه د خوارجو د حضرت علی رضی الله عنه خلاف خروج بالاتفاق د حضرت عمار رضی الله عنه د شهادت نه پس شوې دي. علامه قسطلانی رحمته الله فرماني:

((ولا يصح أن يقال أن مرادة الخوارج، الذين بعث على عمار يدعوهم إلى الجماعة لأن الخوارج إنما خرجوا على بعد قتل عمار بلا خلاف، فإن ابتداء أمر الخوارج كان عقب التحكيم، وكان التحكيم عقب انتهاء القتال بصفيون، وكان قتل عمار قبل ذلك قطعاً)) (۶)

(۱) (حواله بالا وفتح الباری (ص ۵۴۱) -

(۲) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۴) -

(۳) (الحجرات: ۱۰) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۷) -

(۵) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۹-۱۱۱) -

(۶) (إرشاد الباری (ج ۵۲ ص ۵۰) -

بیا علامه عینی او علامه قسطلانی رحمہما اللہ فرمائی کہ دلتہ راجع جواب د علامہ کرمانی رحمہ اللہ دے خاکہ کہ د حدیث ظاہر سیاق د ہفتی موافقت کوی، خو د علامہ ابن بطل رحمہ اللہ قول مبنی برادب دے کہ ہفتوی د ادب پہ توکہ د اہل صفین طرف تہ د بغاوت د نسبت نہ احتراز کریدی (۱)

د حدیث باقی تشریحات ((کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد)) لاندی تیرشوی دی.
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمہ الباب سرہ پہ دے جملہ کنہی دی. ((ومسح عن رأسه الغبار)) (۲)

۱۸- بَابُ: الْغُسْلِ بَعْدَ الْحَرْبِ وَالْغُبَارِ

ماقبل سرہ مناسبت: پہ تیرشوی باب کنہی د دورو وغیرہ د مسح د عدم کراہیت بیان وو او پہ دے باب کنہی د دغہ دورو د غسل او وینخلو د عدم کراہیت بیان دی.
د ترجمہ مقصد: علامہ قسطلانی رحمہ اللہ فرمائی کہ امام بخاری رحمہ اللہ د جنگ نہ پس د دورو د وینخلو جواز بیانول غواری. (۳) بلکہ دا د فعل نظافت پہ نقطہ نظر سرہ ہم بہتر او اولی دے لکہ کہ ورنندینی باب کنہی کہ تیرشو. خو علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی کہ پورتنی ترجمہ پہ دوو خیزونوباندی مشتمل دہ. یو غسل او دوئم دوری. نو یو امر خو دا دے کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د جنگ نہ پس غسل فرمائیلی وو، دوئم دے امر بیان دے کہ د جبرائیل امین سر پہ دے جنگ کنہی د دورو شوی وو. (۴)

[۳۷۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (هـ) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَجَعَ يَوْمَ الْخُدُودِ وَوَضَعَ السِّلَاحَ وَاغْتَسَلَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ وَقَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ الْغُبَارَ فَقَالَ وَضَعْتَ السِّلَاحَ فَوَاللَّهِ مَا وَضَعْتُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنَّى قَالَ هَذَا وَأَمَّا إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ قَالَتْ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۳۸۹]

تراجم رجال

- ۱- محمد: دا ابو عبد اللہ محمد بن سلام بیکندی رحمہ اللہ دی.
- ۲- عبد: دا عبده بن سلیمان بن حاجب کلابی رحمہ اللہ دی. دے دواړو حضراتو تذکرہ ((کتاب

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۰) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۹) -

(۳) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۰) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۰) -

(۵) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مرتخيه في كتاب الصلاة باب الخيمة في المسجد للمرضى وغيرهم

الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «أنا أعلمكم بالله...» (لاندې راغلی ده. (۱)

۳- هشام: دا ابوالمنذر هشام بن عروه رضي الله عنه دي.

۳- عروه: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام رضي الله عنه دي.

۵- عائشه: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنه ده. د دې دریاوړو

حالات «بهم الوسی» د دوئم حدیث لاندې راغلی. (۲)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما رجع يوم الخندق ووضع السلاح

واغتسل فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه کله رسول الله صلى الله عليه وسلم د غزوہ خندق نه واپس راغلو نو وسله ئی کیخوده او غسل ئی او فرمائیلو په دې دوران کښې حضرت جبرائیل عليه السلام راغلو او د هغه په سر باندې دوږې جمع شوې وې.

«(قد عصب رأسه)» دا جمله حالیه ده او مطلب دا دې چه څنگه په سر باندې پټنې تړلې وې او دې پټنې ټول سر راگیر کړې وې، دغه شان دوږو د حضرت جبرائیل عليه السلام سر راگیر کړې وو. (۳)

او حدیث باب سره متعلق نور تفصیلات به مغازی کښې راځي. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت په دې الفاظو کښې دي. «(واغتسل، فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار)» (۵)

۱۹- بَاب: فَضِّلْ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي

سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ فَرِحِينَ

بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاسْتَبْشِرُوا بِالَّذِينَ لَمْ يُلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ [١٦٩: ١٧١-١٧١]

ما قبل سره مناسبت: په وړاندینو بابونو کښې د الله تعالی په لار کښې د شهید کیدو مختلفو فضیلتونو ذکر وو، په دې باب کښې هم د شهید فی سبیل الله د یو خالص فضیلت ذکر دي، هغه دا چه شهید مړ نه دي بلکه ژوندې وې، او د هغه د رب د طرف نه هغه ته رزق ورکولې شی.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۹۳-۹۴)

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹)

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۱) وقال العلامة الخطايب رحمته الله في أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۶۳) قوله: عصب رأسه الغبار، معنا: ركب رأسه الغبار وعلق به. يقال: عصب الریق بقمی: إذا جف، فبقیت منه لزوجة تمسك الفم

(۴) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۹۹ و ۳۰۹-۳۰)

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۰)

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې د هغه حضراتو فضيلت ذکر کول غواړي، د چا باره کښې چه آیات **(ولا تحسین الذین قتلوا....)** (۱)

او د ترجمه الباب تقدیری عبارت داسی دی: **(باب فضل من ورد فيه قول الله تعالى.....)** ځکه چه د ترجمه الباب ظاهري الفاظ دلته مراد نه دی، په دې وجه اسماعیلی د ترجمې نه د فضل لفظ حذف کړي دي. (۲)

په ترجمه الباب کښې د مذکوره آیات خلاصه: په پورته ذکر شوی آیت کښې د دې امر ذکر دي چه کوم خلق د الله تعالی په لار کښې د شهادت اوچته مرتبه مومی نو هغوی ته نه مړه وئیل پکار دي نه دا گنړل پکار دی ځکه چه هغه احیاء او ژوندي دی او هغوی ته د هغوی د رب د خوانه رزق هم ورکولې کیږي او الله تعالی چه کوم فضل او کرم هغوی سره کړيدي هغوی په دې خوشحاله او راضی دی او دا چه الله تعالی د محسنینو اجر نه ضائع کوی.

د هیات الشهداء حقیقت: په ترجمه الباب کښې ذکر کړي شوې آیاتونو کښې عامو مسلمانانو ته خطاب کولو سره او فرمائیل چه تاسو خلق د الله تعالی په لار کښې قتل کړي شوو خلکو ته مړه مه وانې، همدغه ممانعت سورة البقرة کښې هم راغلې دي د الله تعالی ارشاد دي **(ولا تقولوا لمن يقتل فی سبیل الله اموات بل أحياء ولكن لا تشعرون)** (۳)

د شهید متعلق دا وئیل چه هغه مړ شو صحیح او جائز دی خود هغه مرګ د نورو مړو په شان گنړلو ممانعت کړي شوي دي. د دې وجه دا ده چه دمرګ نه پس لکه د برزخ ژوند د هر سړی روح ته حاصل دي. اوهم د دې نه د سزا او جزا ادراک کیږي لیکن شهید ته په دې حیات کښې د نورو مړو نه یو قسم امتیاز حاصل دي او هغه امتیاز دا دي چه د حیات آثار هغه کښې د نورو نه قوی دي. لکه څنگه چه په انمله کښې د ذکاء حس کوم چه د آثار حیات

نه دي په نسبت د پوندې طلا او حسا قوی دي. تردې پورې چه د شهید د دې حیات د قوت یو اثر په خلاف د معمولی مړو د هغه جوسه ظاهري پورې هم رسیدلې چه د هغه بدن سره د دي چه د غوښې نه جوړ دي زمکه ئې نه متاثر کوی او په مثال د ژوندنی جوسې صحیح او سالم پاتې کیږي. لکه څنگه چه احادیث او مشاهدات گواه دی نو د دې امتیاز او خصوصیت د وجه شهداؤ ته احیاء او وئیلې شو او هغوی ته د مړو وئیلو ممانعت کړې شوي دي او همدغه هغه ژوند دي کوم کښې چه انبیاء علیهم السلام د شهداؤ نه هم زیات امتیازی قوت لری. تردې چه د ظاهر مرګ نه پس د صحیح بدن سره یو اثر د دې حیات د دي عالم په احکامو کښې دا هم ظاهريږي چه په مثال د ژوندو خاوندانو د هغوی بیبیانو سره نکاح کول جائز نه دی او د هغوی مال په میراث کښې نه تفسیږي، نو په دې حیات کښې د ټولو نه زیات قوی انبیاء علیهم السلام دی بیا شهداء دی او بیا نور مړی. (۴)

(۱) (آل عمران: ۷۹-۸۱)-

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۱۰)-

(۳) (البقرة: ۱۵۴)-

(۴) (بیان القرآن ج ۱ ص ۸۷-۸۸)-

شهداؤ ته د رزق ملاویدلو مطلب شهداء ته د رزق ملاویدلو کیفیت په احادیث صحیحہ کښې راغلې دي چه د دوی ارواح د عرش په قنادیلو کښې اوسېږي او د جنت د نهرونو نه اوبه څکي. او د هغې میوې خوري. مسند احمد، ابوداؤد، ترمذی او ابن ماجه کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي

«قال رسول الله صلى الله عليه: لما أصيب إخوانكم بأحد جعل الله عز وجل أرواحهم في أجواف طير خضر،

تردأ نهار الجنة، تاكل من أثبارها، وتأوي إلى قناديل من ذهب في ظل العرش...» (۱)

یواشکال اود هغې جواب: اودا اشکال چه کله هغه په جنت کښې وی نو د حشر په ورځ به څنگه راویستلې شی؟ نو د دې جواب دا دي چه هغه به په جنت کښې نه وی بلکه هم په خپلو قبرونو کښې به وی لیکن دا حصه د نهرونو او میوو به د یو داسې مقام نه ملاوېږي چه جنت سره به متعلق وی لکه څنگه چه به کافران هم په قبرونو کښې وی لیکن هغوی ته به عذاب د دوزخ ورکړي کیدی شی. (۲)

[۲۵۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الَّذِينَ قَتَلُوا أَهْمَابَ يَوْمَ مَوْئِدٍ ثَلَاثِينَ غَدَاةً عَلَى رِغْلٍ وَذُكُورَانٍ وَعُصْبَةٍ عَصَتْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ قَالَ أَنَسٌ فِي الَّذِينَ قَتَلُوا يَوْمَ مَوْئِدٍ قُرْآنَ قُرْآنَهُ ثُمَّ نُسِخَ بَعْدَ يَلْفِ أَقْوَمْنَا أَنْ قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا قَرَضِي عَنَّا وَرَضِينَا عَنْهُ [ر: ۲۶۴]

تراجم رجال

۱- اسماعیل بن عبد الله: دا ابو عبد الله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی رضی الله عنه دي. د ده حالات «کتاب الإیمان باب تفاضل اهل الإیمان فی الأعمال» لاندې راغلی دی. (۴)

۲- مالک: دا امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر الاصبحی المدني رضی الله عنه دي. د ده

(۱) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۲۶۶) ومسلم (ج ۹ ص ۱۳۵) كتاب الإمارة. باب بيان أن أرواح الشهداء في الجنة. وأنهم أحياء عند ربهم يرزقون رقم (۴۸۸۵) وسنن أبي داود (ج ۱ ص ۳۴۱) كتاب الجهاد باب في فضل الشهادة رقم (۲۵۲۰) والجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۳۰) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة آل عمران رقم (۳۰۱۱) وابن ماجه (ص ۲۰۱) أبواب الجهاد باب فضل الشهادة في سبيل الله رقم (۲۸۰۱) -

(۲) (بيان القرآن (ج ۱ سورة آل عمران) والجامع لأحكام القرآن للقرطبي (ج ۴ ص ۲۶۹) -

(۳) (قوله: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوتر باب القنوت قبل الركوع وبعده رقم (۱۰۰۱) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳) -

حالات ((بده الوسی)) د دوئم حدیث په ذیل کښې راغلی. (۱) -

۲- اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه: دا اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاری رضی الله عنه د ده حالات ((کتاب العلم باب من تعدیث ینتہی به المجلس....)) (۲)

۳- حضرت انس بن مالک رضی الله عنه: دا مشهور صحابی خادم رسول ﷺ حضرت انس بن مالک رضی الله عنه د ده حالات ((کتاب ایمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۳)

د حدیث ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې رسول ﷺ د دې خلقو د پاره د ډیر شو ورځو (یوې میاشت پورې) بد دعا او فرمایله چې اچ اصحاب بشر معونه قتل کړې وو. فیله رعل، ذکوان او عصبه باندې چا چې د الله تعالی او د هغه د رسول نافرمانی کړې وه. حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې کوم اصحاب بشر معونه کښې قتل کړي شوي وو د هغوی باره کښې د قرآن کریم آیت نازل شوی وو، کوم چې مونږ هم لوستلې وو خو یو څو ورځې پس منسوخ شو. هغه آیت مبارک دا وو. ((بلغوا قوما أن قد لقینا ربنا، فرض عنا ورضینا عنه)).

په حدیث کښې د ذکر شوي واقعې تفصیل په کتاب المغازی کښې غزو د بشر معونه لاندې راغلی دی. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت داسې دې چې په ترجمه الباب کښې مذکوره آیت هم د هغه صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین په حق کښې نازل شوي دي کوم چې په بشر معونه کښې شهیدان شوي وو. (۵)

فانده: ابن بطلال رضی الله عنه فرمائی چې په ترجمه الباب کښې مذکوره آیت د دې خبرې دلیل دې چې کوم سړي په دې هکله سره قتل شوي هغه شهید دي، ځکه چې اصحاب بشر معونه هم په دې هکله سره قتل شوي وو. (۶)

[۲۲۰] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (۷) يَقُولُ أَصْطَبَهُ نَاسُ الْخَمْرِ يَوْمَ أُحُدٍ ثُمَّ قَتِلُوا شَهْدَاءَ قَتِيلٍ لِسُفْيَانَ مِنْ آخِرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ قَالَ لَيْسَ هَذَا فِيهِ [۳۳۳/۳۸۸]

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) و کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۱) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۱) -

(۶) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۹) -

(۷) (قوله: جابر بن عبدالله رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۵۷۹) كتاب المغازی باب غزوة أحد. رقم (۴۰۴۴) و (ج ۲ ص ۶۶۶) باب «إنما الخمر والميسر والأنصاب والأزلام رجس من عمل الشيطان» رقم (۴۶۱۸) والحديث من أفراد -

تراجم رجال

- ۱- علی بن عبد الله: دا امیر المؤمنین فی الحدیث امام علی بن عبد الله ابن المدینی رحمہ اللہ دی. د هغوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې راغلی دی. (۱)
- ۲- سقیان: دا مشهور محدث سفیان بن عیینہ بن ابی عمران کوفی رحمہ اللہ دی. د ده حالات ((بہد الوسی)) د اول حدیث لاندې (۲) او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا وَاُعْبِدُوا اَهْلَانَا)) په ذیل کښې راغلی دی. (۳)
- ۳- عمرو بن دینار المکی: دا عمرو بن دینار جمحی ابو محمد المکی الاشرم رحمہ اللہ دی. (۴)
- ۴- حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله عنہما: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی اللہ عنہ دی. (۵)
- قوله: یقول: اصطحب ناس الخمر يوم أحد، ثم قتلوا شهداء: عمرو بن دینار نه روایت دی چه هغوی د حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی اللہ عنہ نه اوریدلی دی چه هغه فرمائیل: احد په ورځ ډیرو مسلمانانو شراب څکلي وو بیا هم په هغه ورځ شهیدان شول.
- ((اصطحب أي شرب الخمر صبحا)) یعنی هغوی د سحر په وخت کښې شراب څکلي وو. (۶)
- ((صبر)) وائی د سحر وخت کښې شراب څکلوته او ((غیوق)) د ماښام شراب څکلوته وائی. (۷)
- د حدیث مطلب دا دی چه د احد په ورځ کوم مسلمانان شهیدان شو هغوی کښې ډیرو حضراتو د سحر په وخت کښې شراب څکلي وو او هم په هغه ورځ هغوی شهیدان شو ځکه چه په هغه وخت کښې د شرابو د حرمت حکم نه وو راغلي. د دې تصریح په کتاب التفسیر کښې موجود ده. حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی ((صه) أناس هذا أحد الخمر، فقتلوا من يومهم جميعا شهداء، وذلك قبل تحريمها)) (۸)
- حدیث باب د دې خبرې هم دلیل دی چه شراب د غزوه احد نه پس حرام کړې شوی دی. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الوضوء باب صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوءه علی المغنی علیه

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۶) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۸) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۶۶) کتاب التفسیر باب قوله ((إنما الخمر والميسر والأنصاب والأزلام رجس

من عمل الشيطان)) رقم (۴۶۱۸) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۹) -

(۹) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۵۳) -

قوله: فَقِيلَ لَسَفِيَانٌ: مَنْ أَمَرَ ذَلِكَ الْيَوْمَ؟ قَالَ: لَيْسَ هَذَا فِيهِ: حَضَرْتُ سَفِيَانٌ

بن عيينه رضي الله عنه ته او ونيلى شو چه په حديث كنبى ((من آخر ذلك اليوم)) الفاظ هم شته؟ نو هغه او ونيلى چه په روايت كنبى دا الفاظ نشته. په اصل كنبى دلته د حضرت سفيان رضي الله عنه نه سهر شوې ده. گنى نو اسماعيلي ((قواريى عن سفيان)) په طريق سره همدغه روايت نقل كړيدې او

په هغې كنبى دا الفاظ موجود دى. ((وَقَتَلُوا آخِرَ النَّهَارِ شُهَدَاءَ)) (١)

دغه شان د كقاب التفسير په روايت كنبى هم دا الفاظ موجود دى. (٢)

نولكه چه حضرت سفيان رضي الله عنه نه اول سهر شوې بيا ورته ياد شو. (٣)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: علامه ابن المنير اسكندراني رحمته الله عليه او د هغه په اتباع

كنبى علامه عيني رحمته الله عليه فرماني چه د حديث ترجمة الباب سره مناسبت په لفظ ((شهداء))

كنبى دې. خكه چه هغه شراب كوم چه هغوى په هغه ورځ سحر خكلې وو هغې دوى ته هيڅ نقصان اونه رسولو، سره د شرابو خكلو هغوى شهداء بللې شو خكه چه هغه وخت مباح وو. د دې وجه نه الله تعالى د هغوى د شهادت نه پس د هغوى مدح او تعريف او كړلو، ويره او پرېشاني نې د هغوى نه لرې كړه. (٤)

اوحافظ رحمته الله عليه فرماني چه كيدى شي امام بخارى رحمته الله عليه دا روايت د هغه آياتونو د نازلېدلو د اسبابو نه يو طرف ته د اشارې د پاره ذكر كړې وى. امام ترمذى رحمته الله عليه فرماني (٥) د حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت كړيدې:

((قَالَ: مَا كَلَّمَ اللَّهُ أَحَدًا إِلَّا مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ، وَأَحْبَبُ إِلَيَّ أَنْ يَكُنَّ فِكْمُهُ كَفَاحًا، فَقَالَ: يَا بَعْدِي، تَمَنَّ عِلْمُكَ،

قَالَ: يَا رَبِّ، تَحْيِيَّتِي فَأَتَمَّلُ فِيكَ ثَانِيَةً، قَالَ الرَّبُّ: إِنَّهُ قَدْ سَمِعَ مِنْي «أَنْهُمْ لَا يَرْجِعُونَ» وَأَنْزَلَتْ هَذِهِ آيَةً:

﴿وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ سَبِيلَ اللَّهِ أَمْوَاتًا﴾)) (٦)

حضرت جابر رضي الله عنه فرماني چه الله تعالى چاسره هم خبرې فرماني د پردې نه اخوا نى فرماني، ليكن الله تعالى زما پلار ژوندې كړو او هغه سره نې مخامخ خبرې او كړې، ونى فرمائيل اې زما بنده او غواړه چه څه ته غواړې درېه كړم. عبدالله ونيلى اې ربه ته ما ژوندې كړې (او دنيا ته مې اوليگه) دې د پاره چه ستا په لار كنبى بيا شهيد شم. الله تعالى او فرمائيل (دا خو نشى كيدې) خكه چه مانه دا خبره اول صادر شوې ده چه (د دنيا نه واپس

راغلې) به نه واپس كيږي او دا آيت نازل شو. ﴿وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ سَبِيلَ اللَّهِ أَمْوَاتًا﴾

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ٣١-٣٢) وعمدة القارى (ج ٤ ص ١١٣) -

(٢) (صحيح البخارى (ج ٢ ص ٦٦٦) كتاب التفسير باب قوله «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ...» رقم (٤٦١٨) -

(٣) (فتح الباري (ج ٦ ص ٣٢) -

(٤) (حواله بالا وعمدة القارى (ج ٤ ص ١١٣) -

(٥) (الجامع للترمذى (ج ٢ ص ١٣٠) أبواب تفسير القرآن، باب ومن سورة آل عمران رقم (٣٠١٠) -

(٦) (فتح الباري (ج ٥ ص ٣١) -

او د وهب بن کيسان رضی اللہ عنہ په روایت کښې دې چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ د هغه شهیدانو نومونه هم شمیرلي وو او په هغې کښې د حضرت جابر رضی اللہ عنہ پلار عبدالله هم وو. چا چه د غزوہ احد په ورځ شراب څکلي وو. (۱)
علامه گنگوهي رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه د حديث جابر رضی اللہ عنہ او ترجمه الباب کښې ذکر شوې آيز (وان الله لا يفيج أجراء المؤمنين) په مينځ کښې مناسبت ظاهر دي. او هغه داسې چه که د دې حضراتو په شرابو څکلو باندې نيول شوې وې نو د مؤمنانو د فعل اضاعت به شوې وو ځکه چه هغوی د څه حرام خيز ارتکاب نه وو کړي. چه په هغې ئي نيولي وې. (۲)

۲۰- باب: ظِلُّ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الشَّهِيدِ

ما قبل سره مناسبت په تير شوی باب کښې د دې ذکر وو چه شهيدان ژوندی دي او هغوی ته د هغوی د رب د طرف نه رزق هم ملاويږي او په دې باب کښې د دې خبرې ذکر دې چه: شهيد د تعظيم او تکریم د پاره فرېستي د هغوی د پاسه په خپلو وزرو سره سوري کوي. د ترجمه الباب مقصد دلته امام بخاري دا فرماني چه د شهداو مقام دومره اوچت دي چه ملائکې هم د هغوی خادماني جوړيږي او د هغوی د پاسه سوري کوي. د دوی په سوري کولو کښې د شهيد اجلال او تعظيم دي. (۳)

[۲۷۱۱] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْكَدِرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا (۲) يَقُولُ جِيءَ بِأَبِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ مَثَلَ بِهِ وَوَضَعُ بَيْنَ يَدَيْهِ قَدْ هَبَّتْ أَكْثِيفٌ عَنْ وَجْهِهِ فَتَبَانِي قَوْمِي فَتَمَمَ صَوْتُ صَاحِبَةٍ فَقِيلَ ابْنَةُ عُمَرُو أَوْ أُخْتُ عُمَرُو فَقَالَ لِمَ تَبْكِي أَوْ لَا تَبْكِي مَا زِلْتُ الْمَلَائِكَةُ تَطْلُغُهُ بِأَجْنَحَيْهَا قُلْتُ لِيَصَدَقَهُ أَفِيهِ حَتَّى رُفِعَ قَالَ رُبَّمَا قَالَه [ر: ۱۸۷]

تراجم رجال

- ۱- صدقه بن الفضل: دا حافظ حديث ابو الفضل صدقه بن الفضل مروزی رحمۃ اللہ علیہ دي. (۵)
- ۲- ابن عيينه: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابي عمران کوفي رحمۃ اللہ علیہ دي. د دوی څه حالات ((په الوسي)) د اولنی حديث لاندې (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۵۳) -

(۲) (الامع الدراري (ج ۷ ص ۲۱۹) -

(۳) (فيض الباری (ج ۳ ص ۲۶) -

(۴) (قوله: جابرا رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى كتاب الجنائز، باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفاته -

(۵) (د دوی حالات د پاره اوگوري کتاب العلم باب العلم والعظة بالليل -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

و مفصل حالات (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو أبلغنا) په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۲- محمد بن المنکدر: دا محدث شهر محمد المنکدر بن عبدالله المدنی رحمته الله (۲)

۳- جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنهما: دامشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنه دی. (۳)

قوله: قلت لصدقة: أفیه حتی رفع؟ قال: ربما قاله: ما صدقه ته او وئیل چه حدیث کښې ((حتی رفع)) هم شته؟ نو هغوی او فرمائیل او. کله کله به سفیان هم دا وئیل.

دغه قائل امام بخاری رحمته الله دی. هغه دخپل استاذ صدقه بن الفضل نه معلومول چه آیا حدیث کښې ((حقی رفع)) الفاظ هم شته؟ نو جواباً صدقه بن الفضل او وئیل او. سفیان به دا هم

وئیل. (۴) لیکن همدغه روایت په (کتاب الجنائز) کښې ((علی بن عبدالله وهو ابن المذنی عن سفیان)) طریق سره هم مروی دی او د دې په آخر کښې ((حقی رفعتموه)) الفاظ موجود دی. (۵)

دغه شان حمیدی او نورو حضراتو هم د سفیان نه دغه شان نقل کړي دی. (۶) د (کتاب المغازی) په روایت کښې هم ((أبو الولید عن شعبة عن ابن المنکدر)) په طریق سره ((حقی رفع)) الفاظ نقل کړي شوي دی. (۷)

نو معلومه شوه چه عدم جزم سره دا روایت صرف صدقه بن الفضل روایت کړيدي. (۸)
د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث په جمله ((ما زالت المملکة تظله بأجنحتها)) کښې دي. (۹)

۲۱- بَاب: تَمَّتِ الْمَجَاهِدَةُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا

ما قبل سره ربط او مناسبت: په وړاندینو بابونو کښې دا بیان شوې وو چه مجاهدته به د هغه د شهادت نه پس د الله تعالی د طرف نه رزق ورکولې شی او هغوی ژوندی وی. نور دا چه

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۲) ددوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوءه علی المغمی علیه

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۵) (الصحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۶۶) کتاب الجنائز باب الدخول علی الميت بعد الموت إذا أدرج فی أكفانه رقم (۱۲۴۴) -

(۶) (فتح الباری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۷) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۵۸۴) کتاب المغازی باب من قتل من المسلمین يوم أحد رقم (۴۰۸۰) -

(۸) د حدیث باب د ټولو تشریحاتو د پاره او گوري کتاب الجنائز باب الدخول علی الميت بعد الموت إذا أدرج فی أكفانه و کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۵۰-۲۵۱) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

ملا تکی د هغوی د تکریم او تعظیم د پاره په خپلو وړو باندې په هغوی سورې وی. د نورو ټولو انعاماتو او فضیلتونو ته په کتوباندې مجاهد دا تمنا کوی چه هغه دې بیا په دوهم ځل او دریم ځل شهید شی او نور ډیر فضیلتونه او کرامتونه دې حاصل کړی لکه چه د حدیث باب نه واضح دی.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دادي چه کله شهید په خپل ځان باندې د ان تعالی نعمتونه او مهربانۍ اووینی نو د هغه خواش به دا وی چه هغه دنیا ته واپس شی. جهاد او کړی او شهید شی، او دا د دې د پاره چه هغه ته نور ډیر نعمتونه حاصل شی. (۱)

[۲۶۲۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا أَحَدٌ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ يُجِبُ أَنْ يُرْجَعَ إِلَى الدُّنْيَا وَلَهُ مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا الشَّهِيدُ يَمْنَى أَنْ يُرْجَعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ عَشْرَ مَرَّاتٍ لِمَا يَرَى مِنَ الْكِرَامَةِ [ر: ۲۶۳۲]

تر اجم رجال

۱- محمد بن بشار: دا د حدیث مشهور امام ابوبکر محمد بن بشار عبدی بصری رحمته الله دی بُنْدَار د دوی لقب دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب ما کان النبی صلی الله علیه و سلم یتخولهم.....)) لاندې راغلی دی. (۳)

۲- غندر: دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلي رحمته الله دی. د غندريه لقب مشهور دی. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلی دی. (۴)

۳- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث، شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمته الله دی د دوی حالات ((کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې راغلی دی. (۵)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن عازر بن عازر سدوسی بصری رحمته الله دی. (۶)

۵- انس: دا مشهور صحابی رسول صلی الله علیه و سلم حضرت انس بن مالک رحمته الله دی. د دې دواړو حضراتو حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) په ذیل کښې راغلی دی. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۳) -

(۲) (قوله: أنس بن مالک رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه أنفاني باب الجور العين وصفتهن -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۱) -

(۴) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳) -

(۷) (حواله بالا (ص ۴) -

تنبيه: حديث باب تشریحات «باب الجور العین وصفتهم» لاندې تیر شوی دی.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حديث ترجمه الباب سره مطابقت کښې دا اشکال دې چه ترجمه خو د مجاهد د تمنا او خواهش ده لیکن امام بخاری چه کوم روایت نقل

کړیدی په هغې کښې د «حب» لفظ وارد شويدي؟

د دې جواب دا دې چه همدغه روایت امام نسائي او امام حاکم رحمهما هم روایت کړيدي او هلته د تمنی لفظ وارد شويدي، نو حضرت انس رضي الله عنه فرماني:

«قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يؤق بالرجل من أهل الجنة فيقول الله عز وجل يا ابن

آدم، كيف وجدت منزلك؟ فيقول: أي رب غير منزل، فيقول: سل وتب، فيقول: أشألك أن تردني إلى الدنيا

فأقتل لي سبيلك عشر مرات لبايري من فضل بالشهادة» (۱)

رسول الله ﷺ او فرمانيل د جنتيانو نه به يو سړي راوستلې شي او الله تعالى به هغه ته او فرماني اي د آدم خويه تا خپل د اوسيدو ځای څنگه بيا موندلو؟ هغه به وائي اي ربه ډير ښکلي ځای دې. الله تعالى به او فرماني سوال اوکړه او تمنا اوکړه، نو هغه سړي به وائي زما خو ستانه هم دغه غوښتنه ده چه ته ما دنيا ته واپس کړه چه ستا په لار کښې لس ځل قتل کړې شم (هغه به دا درخواست په دې وجه کوي) ځکه چه هغه د الله تعالى په لار کښې د قتل کيدو فضيلتونه ليدلي دي. اوس د نسائي او مستدرک د روایت نه دا معلومه شوه چه د حب نه مراد هم تمنا ده. (۲)

۲۲- باب: الْجَنَّةُ تَحْتَ بَارِقَةِ السُّيُوفِ

ما قبل سره مناسبت: په مخکينيو بابونو کښې د جنت او د هغه ځای د مختلفو نعمتونو او منازلو وغيره بيان شويدي او په دې باب کښې امام بخاری رحمهما د جنت او د هغه ځای د نعمتونو د حاصلولو طريقه ښائي چه جنت د تورو د سوري لاندې دي. د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد واضح دي او هغه دا جنت چه ملاويږي نو هم د تورو د سوري لاندې ملاويږي.

د ترجمه الباب لغوی تحلیل: امام بخاری رحمهما دلته ترجمه الباب قائم کړيدي فرماني چه «باب الجنة تحت بارقة السيوف» د بارقه اضافت د سيوف طرف ته «(إضافة الصفة إلى الموصوف)» د قبيل نه دي. او دا د «(السيوف الهاربة)» په معنی کښې دي. (۳)

او «(هاربة)» د «(هروء)» نه مشتق دي. ونيلي شي «(هروء السيف هروء إذا تلاحم)» اوس د «(هاربة)»

(۱) (سنن النسائي (ج ۲ ص ۶۰) كتاب الجهاد باب ما يمتنى أهل الجنة رقم (۳۱۶۲) والحاكم في مستدرک

(ج ۲ ص ۷۵) كتاب الجهاد باب مقام الشهداء -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۲) -

(۳) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۷) -

معنی پر قیدونکې شوه. (۱)
او کله کله بارقه وئیلې شی او دې نه هم توره مراد وی، نو په دې صورت کښې به اضافې
بیانیه وی لکه «شجر الإدراك» چه وئیلې شی.

ابن بطلال رحمته الله فرمائی چه دا د «(البریق)» نه ماخوځ دې او د دې معنی د بجلنی پړق دې. (۲)
او علامه خطابی رحمته الله فرمائی چه دا د «(البریق)» نه دې. وئیلې کيږی «(أبرق الرجل بسيفه إذا لم
به)» او تورې ته هم ابریق وائی. (۳)

حافظ ابن حجر فرمائی چه شاید د امام بخاری رحمته الله دا ترجمه د دې روایت نه ماخوځ ده
کومه چه طبرانی په صحیح سندسره د حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه نه روایت کړیده چه
حضرت عمار رضی الله عنه د جنگ صفین په ورځ فرمائیلی «(الجنة تحت الأبارقة)» او علامه خطابی

رحمته الله فرمائیلی چه «(الأبارقة)» دا د «(البریق)» جمع ده. (۴)
قوله: وَقَالَ الْمَغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ أَخْبَرَنَا نَبِيْنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَسُولِ رَبِّنَا
مَنْ قُتِلَ مَنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ: [ر: ۲۹۸۹] او حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه فرمائیلی دی
چه مونږ ته زمونږ نبي صلی الله علیه و آله زمونږ د رب په ذریعه خبر راکړې دې چه په مونږ کښې څوک قتل
کيږی هغه به جنت ته ځی.

«(عن رسالة رينا)» الفاظ صرف د کشمیهنی په روایت کښې موندلې شی او نورو روایتو د
صحیح بخاری هغه حذف کړی دی کیدشی چه مقصد ئی اختصار وی ځکه چه په موصو
طریقه کښې هم دا الفاظ موجود دی.

د پورتني تعليق تخريج پورته بيان شوې تعليق د اوږد حديث شريف حصه ده. كوم چه امانه
بخاری رحمته الله موصولاً (كتاب الجزية والموادعة) کښې (۵) او (كتاب التوحيد) (۶) کښې نقل کړی دی
دمذکوره تعليق ترجمه الباب سره مناسبت د مذکوره تعليق مناسبت ترجمه الباب سره داسې
دې چه د مسلمانانو نه کوم يو کس هم شهيد او مقتول شو نو جنت کښې به داخلېږی
ښکاره خبره ده چه هغه به د تورې د پړق لاندې راځی. (۷)

(۱) (حواله بالا ومختار الصحاح مادة برق -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۳) -

(۵) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۷) ۴) کتاب الجزية والموادعة باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة رقم (۳۱۵۹)

(۶) (صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۲۳) ۱) کتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الرِّسْل بَلِّغْ مَا نَزَّلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...﴾ رقم (۷۵۳۰) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۴) -

قوله وَقَالَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَيْسَ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ قَالَ بَلَى : از ۳۰۱۱ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته عرض او کرو آیا زموینہ

مقتولین جنت کنہی او ذہغوی مقتولین پہ دوزخ کنہی نہ دی؟ ہغوی رضی اللہ عنہ او فرمانیل ولہ نہ

ذمگورہ تعلیق تخریج دا تعلیق ہم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل صحیح کنہی پہ مختلفو مقاماتو موصولہ نقل کریدی (۱)

ترجمہ الباب سورہ ذتعلیق مناسبت ذہ پورته ذکر شوی تعلیق ترجمہ الباب سرہ مناسبت ذہ تیرشوی تعلیق لاندی راغلہی دی (۲)

[۲۱۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّظَرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَكَانَ كَاتِبَهُ قَالَ كَتَبَ إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (۳) وَأَعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ تَابَعَهُ الْأُونُسِيُّ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ [۲۶۷۸، ۲۸۰۴، ۲۸۶۱، ۲۸۶۲، ۲۸۱۰، وانظر ۲۷۷۵]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسندی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ذہ دوی حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندی نقل کریشوی دی (۴)

۲- معاویہ بن عمرو: دا معاویہ بن عمرو بن المهلب الازدی الکوفی رحمۃ اللہ علیہ دی (۵) ذہ نہ امام بخاری بغیر د واسطہی نہ ہم روایت نقل کری دی (۶)

(۱) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۵۱) کتاب الجزية والموادعة باب رقم (۳۱۸۱-۳۱۸۲) و (ج ۲ ص ۶۰۲) کتاب المغازی باب غزوة الحديبية رقم (۴۱۹۹) و (ج ۲ ص ۷۱۷) کتاب التفسير باب قوله (إذ يباعدونك تحت الشجرة) رقم (۴۸۴۴) و (ج ۲ ص ۱۰۸۷) کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب ما يذكر من ذم الراي وتكلف القياس رقم (۷۳۰۸) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۴) -

(۳) (قوله: عبدالله بن أوفى رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۷) كتاب الجهاد باب الصبر عند القتال رقم (۲۸۳۳) و (ص ۴۱۶) باب كان النبی صلی اللہ علیہ وسلم إذا لم یقاتل أول النهار أجز القتال حتى نزول الشمس رقم (۲۹۶۶) و (ص ۴۲۴) باب لاتتمنوا لقاء العدو رقم (۳۰۲۴) و (ج ۲ ص ۱۰۷۵) كتاب التمسى باب كراهية تمنى لقاء العدو رقم (۷۲۳۷) ومسلم فى صحيحه (ج ۲ ص ۸۴) كتاب الجهاد باب كراهية تمنى لقاء العدو والأمر بالصبر عند اللقاء رقم (۴۵۴۲) وأبو داود فى سننه (ج ۱ ص ۳۵۴) كتاب الجهاد باب كراهية تمنى لقاء العدو رقم (۲۶۳۱) -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۵) (ذہ دوی حالاتو ذہ پارہ اوگوری کتاب الأذان باب إقبال الإمام على الناس عند تسوية الصفوف -

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۸) و کتاب الجمعة باب إذا نفر الناس عن صلاة الجمعة -

۳- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق ابراهيم بن محمد بن حارث الفزاری رحمہ اللہ دې. (۱)

۴- موسی بن عقبه: داموسی بن عقبه الاسدی المدنی رحمہ اللہ دې. (۲)

۵- سالم ابو النضر ابن ابی امیه: داسالم بن ابی امیه ابو النضر المدنی القرشی مزیل عمرو بن عبیدالله رحمہ اللہ دې. (۳)

۶- عبد الله بن ابی اوفی رحمہ اللہ: دامشهور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عبدالله بن ابی اوفی علقمه الاسلمی رحمہ اللہ. (۴)

قوله: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: واعلموا أن الجنة تحت ظلال

السيوف: حضرت عبدالله بن ابی اوفی رحمہ اللہ فرمائی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائی دې (اې خلقو) پوهه شئی چه جنت د تورو د سوری لاندې دې.

د حدیث مطلب: دا «(ظلال)» دا د ظل جمع ده او د سوری په معنی کښې دې او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا پورتنی ارشاد د کنایه او استعاره د قبیل نه دې او په دې کښې د جهاد طرف ته ترغیب دې. ځکه چه د انسان فطرت دې چه د راحت او آرام حاصلوود پاره د سوری په لیون کښې وی او د همیشه والی سوری د جنت سورې دې نو که د دې طلب وی نو جهاد کول پکار دی. (۵)

او علامه ابن الجوزی رحمہ اللہ فرمائی چه د حدیث شریف مراد دا دې چه د جنت د داخلیدو ذریعه او سبب جهاد دې. کله چه د جنگ میدان کښې یو سړې د بل په مقابل کښې راځی نو په هغې کښې هریو د بل د تورې د سوری لاندې راځی که په دې حالت کښې قتل کړی نو هغه ته به جنت ملاویری. (۶)

او علامه ابن المہلب رحمہ اللہ فرمائی چه د حدیث مطلب دا دې چه د الله تعالی د کلمې د اعلا، د پاره جنگیږی که هغه قاتل وی که مقتول جنتی دې. (۷)

قوله: تابعه الأويسى عن ابن أبي الزناد عن موسى بن عقبة: اویسی د معاویه

بن عمرو په دې روایت کښې متابعت کړې دې. «(ابن ابی الزناد عن موسى بن عقبة)» په طریق سره. د اویسی نه مراد د حضرت امام بخاری رحمہ اللہ شیخ عبدالعزیز بن عبدالله العامری رحمہ اللہ دې. (۸)

(۱) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۲) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء -

(۳) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب المسح على الخفين -

(۴) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المغربين -

(۵) (جامع الأصول (ج ۲ ص ۵۶۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۵) -

(۷) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۸) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب الحرص على الحديث -

او مراد دا دې چه د حديث باب راوی معاويه بن عمرو بن مهلب متابعت په دې روايت کښې اویسی کړيدې.

د مذکوره متابعت، تخريج: دا متابعت امام بخاری رحمته الله علیه صحیح بخاری نه علاوه چرته بل خای

کښې موصولاً ذکر کړيدې. او ابن ابی عاصم دا په (کتاب الجهاد) کښې نقل کړيدې. (۱)

دغه شان عمر بن شبة هم دا متابعت د اویسی نه خپل (کتاب اخبار النبیة) کښې روايت کړيدې. په هغې کښې د دې امر اضافه هم ده چه حضور صلی الله علیه و آله وسلم په حديث کښې خودې شوې خبره د غزوہ خندق په موقع ارشاد فرمایلې وه. (۲)

د مسلمانانو ټول مقتولين جنتیان دي. ابن المهلب رحمته الله علیه فرماني چه د حضرت عمر رضی الله عنه قول دې

((أليس قتلانا في الجنة وقتلاهم في النار)) نه دا خبره معلومه شوه چه د مسلمانانو ټول مقتولان

جنتی دي لیکن دا په اجمالی توگه باندې دی او دا ناممکن ده چه په هغې کښې چرته د یو

تعین او کړیسی او اوونیلې شی چه فلانکې جنتی دې. ځکه چه د حضور صلی الله علیه و آله وسلم فرمان دې

((والله أعلم بمن يجاهدني سبيله)) نو مونږ په اجمالی توگه باندې دا ونیلې شو چه د مسلمانانو

ټول مقتولين جنتیان دي خود تفصیل او تعین او نیتونو حال د الله تعالی په حواله دې. (۳)

د دې مسئلې نور تفصیل ((باب لا يقول فلان شهيد)) لاندې به انشاء الله راځي.

تنبيه: د حديث باب په سند کښې دا الفاظ راغلي دي ((وكان كاتبه)) دې کښې ((كان)) ضمير

ابوالنضر طرف ته واپس کيږي او ((کاتبه)) ضمير عمر بن عبیدالله طرف ته راجع دې او مطلب

دا دې چه سالم ابوالنضر، عمر بن عبیدالله کاتب وو. (۴) هم (کتاب الجهاد) کښې د دې

خبرې تصريح موجود ده. موسی بن عقبه فرماني ((حدثني سالم أبو النضر مول عمر بن عبد الله كنت

کاتبه)) (۵)

دلته حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله علیه (۶) دا لیکلی دی چه سالم عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه

کاتب وو دا وهم دې.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرماني چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته

ترجمه الباب د حديث د الفاظونه نه ده اخذ کړې، د دې وجه یا خودا ده چه کله د تورې پرق

او رنډا وی هم د هغې په حساب سره به د هغې سورې هم وی. دغه شان به مطابقت حاصل

شی. یا که دا اوونیلې شی چه امام بخاری رحمته الله علیه دا ترجمه د یو بل حديث نه اخذ کړیده لیکن

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۴) و هدی الساری (ص ۳۶) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۴) و تغلیق العلیق (ج ۳ ص ۴۳۲) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۴) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۸) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۳) -

(۵) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۲۴) کتاب الجهاد باب لا تتمنوا لقاء العدو رقم (۳۰۳۴) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۲) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۴) -

هغه حدیث د هغه په شرط موافق نه وویه دې وجه په دې ترجمه کښې نې تنبیه اوکړه او د ترجمه لاندې نې نقل نه کړو. (۱)

۲۳- بَاب: مَنْ طَلَبَ الْوَلَدَ لِلْجِهَادِ

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری دې ترجمه الباب قانمولوسره دا خبره ښائی چه یو سړې خپلې ښځې سره د کوروالی په وخت کښې د جهاد د پاره د اولاد خواش او تمنا اوکړې نو هغه ته به ثواب ملاویږي که اولاد پیدا شی او که نه. او د اولاد پیدا کیدونه پس که هغه جهاد اوکړي او که نه. بهر حال د نیت ثواب به خامخاملاویږي. (۲)

[۲۱۱۳] وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمَزٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَاهُ رِئَاضَ اللَّهِ عَنْهُ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهَا السَّلَامُ لَا طُوقَ النَّيْلَةِ عَلَى مِائَةِ امْرَأَةٍ أَوْ تِسْعٍ وَتِسْعِينَ كُلُّهُنَّ يَأْتِي بِقَارِيسٍ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَمْ يَقُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَمْ يُخَيَّلْ مِنْهُنَّ إِلَّا امْرَأَةً وَاحِدَةً جَاءَتْ بِشِقِّ رَجُلٍ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ قَالَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فُؤَسَاءًا أَمْجَعُونَ [۲۱۱۳: ر]

تراجم رجال

۱- لیث: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی رحمته الله دې. د ده حالات «بده الوسی» د دریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

(۱) (المتواری (ص ۱۵۳) قال الحافظ ابن حجر رحمته الله كأنه أشار بالترجمة إلى حديث عمار بن ياسر، فأخرج الطبراني بإسناد صحيح عن عمار بن ياسر أنه قال يوم صفين: الجنة تحت الأبارقة (فتح الباری ج ۶ ص ۳۳) وجمع الزوائد للهيثمي (ج ۷ ص ۲۴۱) -
(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۵) -

(۳) (قوله: أباه ربيعة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۱ ص ۴۸۷) كتاب أحاديث الأنبياء باب «ووهبنا لداود سليمان نعم العبد إنه أواب» رقم (۳۴۲۴) و(ج ۲ ص ۷۸۸) كتاب النكاح باب قول الرجل لأطوف الليلة على نسائي رقم (۵۲۴۲) و(ج ۲ ص ۹۹۴) كتاب الإيمان والنذور باب كيف كان يمين النبي صلى الله عليه وسلم؟ رقم (۶۶۳۹) و(ج ۲ ص ۹۹۴) كتاب كفارات الإيمان باب الاستثناء في الإيمان رقم (۶۷۲۰) و(ج ۲ ص ۱۱۱۳) كتاب التوحيد باب في المشقة والإرادة رقم (۷۴۶۹) ومسلم (ج ۲ ص ۴۹) كتاب الإيمان باب الاستثناء في اليمين وغيرها رقم (۴۲۸۵) والترمذي (ج ۱ ص ۱۸۵) أبواب النذور والإيمان باب ساجاء في الاستثناء في اليمين رقم (۱۵۳۲) والنسائي (ج ۲ ص ۱۴۸) كتاب الإيمان والنذور باب إذا حلف فقال له رجل: إن شاء الله هل له استثناء؟ رقم (۳۸۶۲) والاستثناء رقم (۳۸۸۷) -
(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴) -

- ۲- جعفر بن ربیعہ: دا امام جعفر بن ربیعہ بن شرجیل رحمۃ اللہ علیہ دی (۱).
 ۳- عبد الرحمن بن هرمز: دا ابو داؤد عبد الرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی د دوی مختصر حالات ((کتاب ایمان باب حب الرسول من ایمان)) لاندی تیرشوی (۲).
 ۴- ابوہریرہ رضی اللہ عنہ: دا مشہور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دی د دوی حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندی تیرشوی دی (۳).

قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قال سليمان بن داود عليه السلام لأطوفن الليلة على مائة امرأة أو تسع وتسعين كذب ياتى

بفارس يجاهد في سبيل الله: حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت کوی چہ ہغوی فرمانیلی دی چہ یو خل حضرت سلیمان علیہ السلام اوفر مائیل د الله قسم: زہ بہ پہ یوہ شبہ کنبی سلو یا یو کم سل بنحو لہ خم. پہ ہغوی کنبی بہ د ہری یوی نہ یو یو پہ اس سورلی کونگی پیدا کیڑی چہ د الله تعالیٰ پہ لار کنبی بہ جہاد کوی.

((الأطوفن)) کنبی لام جواب قسم دی او قسم محذوف دی او تقدیر عبارت داسی دی ((رواہ لأطوفن)) د دے تائید د دے قول نہ کیڑی کوم چہ د ((کتاب النکاح)) پہ روایت کنبی راغنی دی. ((لم یحش)) (۴) خکہ چہ سرے ہم پہ قسم حاث کیڑی او د قسم د پارہ ضروری دی چہ د دے مقسم بہ ہم وی. (۵)

او ((أطوفن)) مشتق د طواف نہ دی د خہ معنی چہ ((الدوران حول الشيء)) دہ او دلته د جامع نہ کنایہ دہ. (۶)

قوله: مائة امرأة أو تسع وتسعين:

د حضرت سلیمان علیہ السلام د بییانو پہ تعداد کنبی د روایاتو اختلاف د حضرت سلیمان علیہ السلام د بییانو د شمیر پہ روایاتو کنبی سخت اختلافات دی. دلته د باب پہ روایت کنبی سل یا یو کم سل شک سرہ راغلی دی. پہ یو روایت کنبی ((ستین)) (۷) او پہ یو روایت کنبی ((سبعین)) (۸)

(۱) (دہ د حالاتو د پارہ اوگوری کتاب التیم باب التیم فی الحضر إذا لم یجد اناء.....)

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۵۹) -

(۴) (انظر الصحيح للبخاری کتاب النکاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءي رقم (۵۲۴۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۰) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۵) -

(۷) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۱۱۳) کتاب التوحید باب فی الشبهة والإرادة رقم (۷۴۶۹) -

(۸) (انظر صحيح البخاری (ج ۲ ص ۸۷) کتاب أحاديث الأنبياء باب «ووهبنا لداود سليمان نعم العبد إنه

أواب» رقم (۳۴۲۴)

او په یو کښې «تسعون» (۱) او په یو بل روایت کښې بغیر د شک نه «مائه» (۲) دی. اوس په دې ټولو روایتونو کښې د جمع یو صورت دا دی که دا اوونیلې شی چه په دې ښځو کښې شپيته (۲۰) خو آزادي وې او نورې وینځې اوبالعکس او سبعین په مبالغه باندې معمول کړیسی. نو پاتې شوې مائه او تسعون نو چونکه هغه د سلونه کمې او لس کم سلو نه زیاتې وې چه د کسور اعتبار ئی نه دې کړې نو هغه خو تسعون اوونیل او چا چه اعتبار اوکړواو کسور ئی پوره کړل او سل ئی اوونیل ((هذا ما قاله الحافظ رحمه الله في ۱۰۰ الفتح، (۳))

خو د حافظ دا جواب د تکلف نه خالی نه دې او په دې کښې په دې اعتبار هم لریوالې دي چه حدیث یو دې اود روایت د ټولو طرقو راوی هم یو یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ځکه چه د روایاتو په مینځ کښې د جمع او تطبیق صورت په هغه وخت کښې اختیارولې شی چه کله دا معلومه وی چه دا ټول اعداد نبی صلی الله علیه و آله په مختلفو موقعو کښې ارشاد فرمائیلې وې او داسې هیڅ خبره نشته.

نو راجح جواب دا معلومیږی چه د روایاتو په مینځ چه د اعدادو کوم اختلاف دې د روایتو د خپل تصرف نتیجه ده، کیدیشی نبی صلی الله علیه و آله یو داسې عدد ذکر کړې ووچه په کثرت باندې دال وې نو بعضو روایتو د دې تعبیر ستون سره اوکړوه او نورو سبعون یا تسعون سره. اود ډیرو رواة حدیث دا عادت دې چه هغوی د اصل حدیث اود هغې د مغز یادولو اهتمام خو کوی لیکن د هغې حواشی او تفصیلاتو کښې نه بختیږی د کوم چه په اصل حدیث کښې څه اثر نه وی. نو دلته هم دغه شوی دی چه رواة خو اصل قصه یاده کړیده لیکن د تعداد نسو په معامله کښې هغوی هغه حیثیت ور نه کړو کوم ئی چه اصل قصې ته ورکړې. هم دې خائ نه دلته اختلافات پیدا شو او دا اختلاف د اصل حدیث د صحت د پاره نقصانی نه دې. ځکه چه د محدثینو په نزد دا قاعده مسلمه ده چه د حدیث په یوه حصه کښې د راوی وهم د اصل حدیث ضعف ته مستلزم نه دي او حافظ ابن حجر رحمته الله هم دا قاعده په خپله فتح الباری کښې په مختلفو موقعو استعمال کړیده. (۴)

یو بل صورت دا دي چه داسې اوونیلې شی چه د قلیل په ذکر سره د کثیر نفی نه لازمیږی او دا مفهوم د عدد د قبیل نه دي چه د جمهورو په نزد حجت نه دي. (۵)

قوله: فقال له صاحبه: قل: إن شاء الله: نو هغه ته د هغه صاحب اوونیل ان شاء الله اووايه.

(۱) (انظر صحيح البخارى (ج ۱ ص ۹۸۲) كتاب الإيمان والنذور باب كيف كان يمين النبي صلى الله عليه وسلم؟ رقم (۶۶۳۹) -

(۲) (انظر الصحيح للبخارى كتاب النكاح باب قول الرجل: لأظفرن الليلة على نسائي رقم (۵۲۴۲) - (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۰) -

(۳) (فتح الباری (ج ۹ ص ۲۸۶) وتكملة فتح الملمم (ج ۲ ص ۲۰۷) -

(۴) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۵) -

د صاحب نه څوک مراد دی؟ علامه عینی حافظ ابن حجر او علامه نووی رحمتهما فرماني چه د

صاحب نه مراد فرشته ده لکه چه په هغه باندې د (کتاب النکاح) روایت هم دلالت کوي. ((قال

له الملك)) (۱) او هم دا قول دي حضراتو صحيح گرځولي دي. (۲)

او د بعضو نورو حضراتو وينا دا ده چه دلته د صاحب نه مراد آصف بن برخيادي چا سره چه

د کتاب علم وو، لیکن حافظ صاحب دا قول مردود گرځولي دي. (۳)

علامه قرطبي فرماني چه د صاحب نه مراد د حضرت سليمان عليه السلام وزير دي. که انسان وي

که پيري او که مراد ترينه فرشته وي نو دا هم هغه فرشته ده چه هغه له به نې وحی راوړله او

چا چه د صاحب نه مراد خاطر قلب گرځولي دي د هغوی قول د حقیقت نه لرې دي. (۴)

بهرحال قول همدغه دي چه د صاحب نه مراد دلته ملک (فرشته) ده که امیران.

قوله: فلم يقل: إن شاء الله: نو هغه انشاء الله اونه ونیل.

مطلب دا چه حضرت سليمان عليه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه ونیل دا مطلب بالکل نه دي چه

هغوی عليه السلام د زړه نه هم د الله تعالی طرف ته د تفویض نه غافل شوې وو ځکه چه دا د نبوت

د منصب نه خلاف ده. ممکن دی چه څه بل څه امر پېښ شوې وي. (۵)

دغه شان معامله زمونږ نبی عليه السلام ته هم پېښه شوې وه چه کله د مکې مشرکانو د حضور

عليه السلام نه د روح، خضر او ذوالقرنین باره کښې سوال اوکړونو هغوی عليه السلام په جواب کښې

اوفرمايل چه زه به صبا تاسو ته جواب درکوم. ځکه چه د هغوی الله تعالی سره په تعلق د

یقین وو چه څنگه هغه فرماني همدغه شان به وي. لیکن د هغوی د ژبي مبارکې نه انشاء

الله ذهول شو، دا مطلب نه دي چه د زړه نه هم غافل او ذاهل شوې وو. (۶)

قوله: فلم يحمل منبري: إلا امرأة واحدة جاءت بشق رجل: نو د هغه ښځونه صرف

یوه ښځه حامله شوه او هغې یو نامکمل بچي راوړلو. مطلب دا چه د سليمان عليه السلام انشاء الله

نه ونیلو په وجه صرف د یوې ښځې حمل شو او هغه حمل هم ناقص وو.

قوله: والذي نفس محمد بيده، لوقال: إن شاء الله لجأهوا في سبيل الله

فرساناً أجمعون: او هغه الله قسم! د چا په قبضه قدرت کښې چه د محمد خان دي که

چري هغه (سليمان عليه السلام) انشاء الله ونيلي وو نو هغه ټولو به د الله تعالی په لار کښې جهاد کولو.

مطلب دا چه که سليمان عليه السلام د ژبي مبارکې نه ان شاء الله ونيلي وو نو هغه مراد به پوره

(۱) (صحيح البخارى كتاب النكاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءي رقم (۵۲۴۲) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۵) وفتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱) وشرح مسلم للنووى (ج ۲ ص ۴۹) -

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۴) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۵) -

(۵) (فتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۶) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۵) -

شوې وو او هغه ټولو ښځو به یو یو فارس راوړلې وې چه د الله تعالی په لار کښې به نې جهاد کولو. (۱)

د دې مطلب تائید د صحیح بخاری (کتاب النکاح) د یو روایت نه هم کیږي کوم کښې چه ((وکان ارجی لحاجته)) الفاظ راغلي دي (۲)

د نبی کریم ﷺ د دې ارشاد نه هم دا معلومه شوه چه دا ضروري نه ده چه د هرانسان خواش دې پوره شی سره د دې چه هغه انشاء الله ونیلې وی بلکه د استثنا حاصل خودا دې چه هغه څنگه هم خواش کړې دې د هغې د واقع کیدلو توقع او امید ساتی او په ترک استثنا کښې د وقوع کیدلو امید نه وی. (۳)

فائده: علامه مهلب رحمه الله فرماني چه په حدیث باب کښې د جهاد په نیت د اولاد غوښتلو ترغیب دې کله داسې هم کیږي چه ماشوم د امید په خلاف مجاهد نه وی او کافر وی لیکن ده ته په خپل نیت او عمل ثواب ملایږي. (۴)

د بېچې د ناقص کیدو وجه: علامه رشید احمد گنگوھی رحمه الله د حدیث د الفاظو ((الا امرأة واحدة جاءت بشق...)) تشریح کولو سره فرماني چه کیدیشی د دې ښځې د ناقص ماشوم پیدا کیدو وجه د حضرت سلیمان علیه السلام په اراده باندې وی چه هغوی علیه السلام اراده خو کړې وه د ان شاء الله ونیلو لیکن دا چه هغه نه عزم پوره کیدل ممکن نه شو نو دا عزم ناقص شو نو دغه شان د هغه بېچې هم ناقص او نامکمل شو پوره نشو. (۵)

مودودی صاحب... او حدیث باب: مودودی صاحب خپل تفسیر (تفهيم القرآن) کښې ((ولقد فتنا سليمان وألقينا على كرسيه جسداً ثم أناب...إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ)) تفسیر کولو سره د حضرت ابوهريره رحمه الله حدیث باب د عقل نه خلاف بگرځولې او د دې قول د رسول ﷺ نه د تسلیم کولونه ئی انکار کړيدي، هغه لیکی چه:

دریم ټولې وائی چه حضرت سلیمان علیه السلام یوه ورځ قسم اوخوړلو چه نن شپه به زه خپلو اویا بییانوله ورځم او د هرې یوې نه به یو د الله تعالی د لارې مجاهد پیدا کیږي خو دې خبرې سره هغه انشاء الله اونه ونیل، د دې نتیجه دا شوه چه صرف یوه بی امیدواره شوه او د هغې نه هم یو نیمگړي ماشوم پیدا شو، کوم چه داني راوړلو او د حضرت سلیمان علیه السلام په کرسی ئی کیخودو. دا حدیث حضرت ابوهريره رحمه الله د حضور ﷺ نه روایت کړيدي او دا بخاری، مسلم او نورو ډیر محدثینو په مختلفو طریقو سره نقل کړيدي. پخپله په بخاری شریف کښې دا په مختلفو مقاماتو کښې چه په کومو طریقو سره نقل کړي شوي دې په هغې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۲) (صحیح البخاری تاب النکاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءي رقم (۵۲۴۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۲) -

(۵) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۰) -

کنبی چا کنبی د بیبیانو تعداد (۲۰) دې او چا کنبی (۷۰) چا کنبی (۹۰) چا کنبی (۹۹) او په چا کنبی (۱۰۰) ترکومې چه د سند تعلق دې په دې کنبی د اکثر روایاتو سند قوی دې او په اعتبار د روایت د دې په مسحت کنبی کلام نشی کیدلې لیکن د حدیث مضمون صریح د عقل خلاف دې او په چغو چغو وائی چه دا خبره به رسول الله ﷺ هیڅ کله هم داسی نه وی فرمائیلی څنگه چه نقل شویده بلکه هغوی ﷺ به د غالباً د یهودیانو د فضول وینا ذکر کولو سره په یوه موقع دا د مثال په توگه بیان کړې وی او اوریدونکی ته دا غلط فهمی شویده چه دا خبره حضور ﷺ پخپله د واقع په توگه بیانوی داسې روایات صرف د سند د صحت په زور د خلقو د خلق نه تیروولو کوشش کول دین توفې مسخرې جوړول دی. هر سرې پخپله حساب لگولې شی چه د ژمی په اوږده شپه کنبی هم د ماسخوتن او سحر په مینځ کنبی لس یولس گینتو نه زیات وخت نه وی، که د بیبیانود کم نه کم تعداد (۲۰) اومنلی شی نو د دې معنی دا شوه چه حضرت سلیمان علیه السلام په هغه شپه بغیر د سا اخستلوفی گینته د شپو بیبیانو په حساب سره مسلسل لس یابولس گینتې کوروالی کولو. آیا دا عملاً ممکن دی؟ او آیا دا توقع کولې شی چه حضور ﷺ به دا خبره د واقع په توگه بیان کړې وی. (۱)

په دې حدیث باندې د هغه کلام او په احادیث صحیحه باندې غیر اصولی تنقید کولو چه کومه دروازه هغه پرانستې ده هغې ته په کتلو په الله تعالی قسم چه د زمونږ غونې زیر شو او بدن مو اوریدو. په دې خبره کنبی هیڅ شک نشته چه په احادیثو باندې په ماضی کنبی سلیمانه علمی نقدو بحث کیږي او بیا به هم کیږي لیکن د دې بحث او تمحیص څه اصول او قواعد هم دی د څه تفصیل محدثینو حضراتو د اصول په کتابونو کنبی کړيدي. که هر سرې ته د دې خبرې اجازت ورکړیږي چه احادیث صحیحه د سند، صحت او رجال ثقافت باوصف هغه رد کړي، صرف د دې د پاره چه د هغې معنې د هغه د عقل موافق نه دی نو د دین بنیادونه به په ړقیدو شی او هر کس او ناکس د وړوکی او لوڼې د پاره به د تحریف دروازه یک دم کولاو شی. لاجول ولاهوه الا بالله العظیم.

او دا مودوی صاحب چه د شپې د وختونو کوم حساب ذکر کړيدي او دا چه په ذومره لږ وخت کنبی شپیتو پنځو سره جماع کول ممکن نه دی نو دا د لاندینو وجوهاتو په بناء باندې مدفوع (منسرد) دی:

پوښی وجه روستودا خبره راغلي ده چه د حضرت سلیمان علیه السلام د بیبیانو یومقرر شمیر د حدیث نه ثابت نه دي، ښکاره همدغه ده چه نبی اکرم ﷺ یو داسې عدد ذکر کړې وو چه په کثرت باندې دال وو. بعض روایتو د دې تعبیر شپیتوسره اوکړو، چا لس کم سلو سره یا د دې نه زیاتو سره اوکړو، ځکه چه رواة خو د اصل حدیث یادولو اهتمام کوی او د حدیث د دې اجزاو او تفصیلوسره زیات کار نه لری او د کوم چه په اصل حدیث کنبی څه اثر نه وی،

نو مونږ ته دا حق څنگه حاصل دي چې يو عدد مقرر کړو بيا د دې په حساب د شپې اوقات مقرر او متعين کړو؟

دوئمه وجه که د شپېتو دا شمير فرض کړه مونږ صحيح او گټور نو شپږو پنځو سره يو گڼته کېږي جماع کول څرنگ محال دي؟ او که شپه په دولس گڼتو باندې هم مشتمل شي نو صحيح حساب په يوه گڼته کېږي پنځه پنځې شوې نو دا څنگه عقلاً محال شو چه د دې په وجه صحيح حديث رد کړيښي؟ که د انبياء عليهم السلام قصص او د هغوی په حکاياتو کېږي مونږ د اقسام قياسونه شروع کړل نونه به د يونبي معجزه ثابته شي نه د هغوی نه علاوه د چا کرامت. انبياء عليهم السلام خو څه بلکه بعض اولياؤ نه څومره داسې امور ثابت دي چه هغوی په ډير لږ وخت کېږي ډير کارونه کړي دي او نور خلق د هغې نه په دو چنډ وخت کېږي هم هغه کارونه نشي پوره کولي. بعض فلاسفه... د چا سرخيل چه حضرت شيخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمته الله عليه دې ثابت کړي چه د وخت د پاره طول او عرض دواړه وي. د کومو څيزونو چه مونږ په عامو احوالو کېږي مشاهده کوو هغه د وخت طول دي او د ډيرو کارونو په لږ وخت کېږي پوره کولو چه کوم ذکر کولي شي هغه د وختونو په عرض کېږي واقع کېږي.

د بحث خلاصه حاصل دا دي چه صرف د عقل بعضي امور واقع کيدل مستبعد گنځل دي صحيح احاديثو د رد د پاره کافي نه دي. معجزات او کرامات داسې امور دي کوم چه عقل مستبعد گنځي ليکن دا بې شک او شېبې ثابت دي.

او ترکومي چه د بعضو اصولينو د دې خبرې تعلق دي چه د حديث د صحت دپاره دا ضروري دي چه هغه دي د عقل خلاف نه وي نو د دې نه د هغوی مطلب دا وي چه د عقل نه خلاف په دې معنی وي چه د هغې نه محال عقلي لازم راځي، دا مطلب نه دي چه هغه صرف عقل مستبعد او گټور. د دې دلائلونه علاوه کوم چه د معجزاتو په ثبوت دلالت کوي. علامه سيوطي رحمته الله عليه (تدريب الراوي) کېږي فرماني:

(ان من جملة دلائل الوضع أن يكون مخالفا للعقل بحيث لا يقبل التأويل، ويلتحق به ما يدفعه الحس والشاهدة، أو يكون منافيا لدلالة الكتاب القطعية أو السنة المتواترة أو الإجماع القطعي، أما لمعارضة مع إمكان الجمع فلا) (۱)

يعنی د حديث د وضع په ادله کېږي دا هم دی چه هغه به د عقل مخالف وي، په دې حيثيت سره چه بالکل تاويل قبول نه کړي، دې سره هغه هم شامل دي کوم ته چه حس يا مشاهده رد کړي. يا دا چه هغه د کتاب الله د قطعي دلالت يا سنت متواتره يا اجماع قطعي منافي کېږي. هغه تعارض کوم کېږي چه د جمع بين الروايات امکان وي، نو هغه د وضع حديث د دليلونو نه نه دي.

علامه سخاوي رحمته الله عليه (فتح المغيبي) کېږي ليکي:

«وكان يكون مخالفاً للعقل ضرورة أو استدلالاً، ولا يقبل تأويلاً بحال، نحو: الإخبار عن الجمع بين الفدين، وعن نفى الصائم، وهدم الأجسام، وما أشبه ذلك لأنه لا يجوز أن يرد الشرح بهيئات مقتضى العقل» (۱)
 لکه خنګه چه ضروره او استدلالاً د عقل مخالف وی او په هیڅ قسم تاویل نه قبلوی لکه جمع بین الضدين او نفی صانع او قدم اجسام او د هغې مشابه د یو ځیز خبر چه ورکړی شوی وی ځکه چه دا خبره هیو صحیح نه ده چه حکم شرعی په یو داسې ځیز کښې راشی چه د عقل د مقتضی منافی وی. (۲)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث شريف ترجمه الباب سره مناسبت بالكل واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د حضرت سليمان عليه السلام د جهاد د پاره د بجې غوښتلو ذکر دې. (۳)

۲۳- بَاب: الشَّجَاعَةُ فِي الْحَرْبِ وَالْجُبْنِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې په جنګ کښې بهادری اختیارولو تعریف او په بزدلۍ کښې خرابې بیانول غواړی. (۴)

[۲۷۲۵] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ وَاقِدٍ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ (د) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَأَشْمَعَهُ النَّاسِ وَأَجْوَدَ النَّاسِ وَلَقَدْ فَرَّغَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ فَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَقَهُمْ عَلَى قَوْلٍ وَقَالَ وَجَدْنَا بَحْرًا [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

۱- احمد بن عبد الملك بن واقد: دا مشهور محدث احمد بن عبد الملك بن واقد الاسدي رحمه الله دې. (۶)

۲- حماد بن زيد: دا ابواسماعيل حماد بن زيد بن درهم بصري رحمه الله دې. د دوی حالات (کتاب الإيمان باب «ان طافتان من المؤمنين.....») لاندې ذکر شوی دی. (۷)

۳- ثابت بن أنس: دا مشهور تابعی بزرګ ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی رحمه الله دې. د دوی

(۱) (فتح المغیث شرح ألفیه الحديث (ج ۱ ص ۲۹۴) والناقد الحديث فی علوم الحديث (ص ۴۸) -

(۲) (تکملة فتح الملهم (ج ۲ ص ۲۱۲-۲۱۳) وأيضاً انظر الاستاذ المودودي من حياته وأفكاره للبنوري -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۵) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۷) -

(۵) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخيه في كتاب الهبة باب من استعاز من الناس الفرس -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوګوری کتاب الصلاة باب الخدم للمسجد -

(۷) (كشف الباري (ج ۲ ص ۲۱۹) -

حالات ((کتاب العلم باب القرمۃ والعرض علی المحدث)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

۳- انس رضی اللہ عنہ: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان ان یحب لایه

ملیح لنفسه)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

قوله: کان النبی صلی الله علیه وسلم أحسن الناس وأشجع الناس وأجود

الناس: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خلقو کېنې د ټولونه زیات ښکلی د ټولو نه زیات بهادر او ټولونه زیات سخی وو. د نبی علیه السلام درې صفتونه: په دې حدیث کېنې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم درې صفتونه ذکر کړیښو.

① احسن ② اشجع ③ أجود (۳)

د حکماء اسلام وینا ده چې د انسان درې قوې دي. عقلیه، غضبیه او شهویه. د قوت غضبیه د کمال ننداره شجاعت او بهادری ده. د قوت شهویه د کمال مظهر جود او سخاوت دي او د قوت عقلیه کمال او مظهر حکمت دي. او په لفظ احسن کېنې هم د دې قوت عقلیه کمال ته اشاره ده ځکه چې حسن صورت تابع دي د مزاج د اعتدال او د مزاج اعتدال د نفس صفاتي او پاکیزگۍ ته او جود طبع نه ماخوځ دي او دغه دریو په صفات د امهات الاخلاق نه دي. (۴)

قوله: ولقد فرغ أهل المدينة فكان النبی صلی الله علیه وسلم سبقهم علی

فرس: او د مدینې خلق او ویریدل نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په یو اس باندې سور شو او د ټولونه وړاندې اورسیدو. ((فرغ)) پکې الزام ((الفرغ)) نه مشتق دي او د دې معنی د ویریدلو ده. (۵)

قوله: وقال: وجدنا أهجرا: او حضور صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو مونږ دا اس د سمندره شان

اوموندلو. د (کتاب الهبة) په روایت کېنې راغلی چې پورته ذکر شوې اس د حضرت ابوطالبه رضی اللہ عنہ وو کوم چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغه نه دعاریت په توګه اخستې وو او هم په دې روایت کېنې د هغه اس نوم (مندوب) وو. (۶)

علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغه اس د تیزوالی تشبیه سمندر سره ورکړه او وئې فرمائیل چې مونږ دا اس په سرعت سیر کېنې د سمندر په شان اوموندلو، لکه څنګه چې

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۷) -

(۴) (شرح الکرمانی (۱۲ ص ۱۱۹) -

(۵) (مخبر الصحاح (ص ۵۰۲) مادة فرغ -

(۶) (صحيح بخاری (ج ۱ ص ۳۵۸) كتاب الهبة باب من استعار من الناس الفرس رقم (۲۶۲۷) -

د سمندر اوبه یو شان په تیزښی سره روانې وی دغه شان دا اس هم په یو رفتار منډې وهلې بالکل سترې نشو. (۱)

علامه مهلب نور فرمانی چه د ټولونه اول اس ته د سمندر تشبیه رسول الله ﷺ ورکړه. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حضرت انس رضی الله عنه دې ارشاد کښې دې (وَأَشْجَمَ النَّاسَ) (۳)

[۲۱۶۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ (۴) أَنَّهُ يَنْبَأُ هُوَ يُسَيِّرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَعَهُ النَّاسُ مَقْفَلَهُ مِنْ حَتَرٍ فَعَلِقَهُ النَّاسُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرَوْهُ إِلَى سَمَرَةٍ فَخَطَفَتْ رِدَاءَهُ فَوَقَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدُوٌّ هَذِهِ الْبَعْضَاءُ نَعْمَ لَقَسَمْتُه بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَحِيلًا وَلَا كَدُوبًا وَلَا جَبَانًا [۲۱۶۲]

تراجم رجال

۱- ابو الیمان: دا ابو الیمان حکم بن نافع بصری رضی الله عنه دې. د ده حالات ((بده الوسی)) الحدیث السادس لاندې تیر شوی. (۵)

۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزه القرشی الاموی رضی الله عنه دې. د ده حالات ((بده الوسی)) د شپږم حدیث لاندې راغلی دی. (۶)

۳- زهري: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی الله عنه دې. د ده مختصر حالات ((بده الوسی)) دریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۷)

۴- عمر بن محمد بن جبير: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی حضرت جبير بن مطعم رضی الله عنه نسبي عمر بن محمد بن جبير بن مطعم بن عدی القرشي النوفلي المدني رضی الله عنه دې. (۸)
دوی د خپل والد صاحب محمد بن جبير نه روایت کوی. د هغوی نه د حدیث روایت کونکې

(۱) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۳۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۳۴) -

(۳) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۱۷) -

(۴) (قوله: جبير بن مطعم: الحدیث أخرجه البخاری ج ۱ ص ۴۴۶) کتاب فرض الخمس باب ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يعطي المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸) والحدیث من إفراده -

(۵) (كشف الباری ج ۱ ص ۷۹) -

(۶) (كشف الباری ج ۱ ص ۸۰) -

(۷) (كشف الباری ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۸) (تهذيب الكمال ج ۲۱ ص ۴۹۵) وقال الذهبي في الميزان (ج ۳ ص ۲۲۰) ماروی فی علمی سوی الزهري -

صرف امام زهري رحمہ اللہ دي. (۱)

امام نسائي فرمائي «ثقة» (۲)

ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي «ثقة» (۳)

ابن حبان رحمہ اللہ د هغه ذکر په (کتاب الثقات) کښي کړيدي. (۴)

دې په اهميات سته کښي صرف د صحيح بخاري راوي دي او امام بخاري رحمہ اللہ هم د دې نه

صرف يو حديث (مذکورتي الباب) اخستي دي. (۵)

د- محمد جبير: دا ابو سعيد محمد بن جبير بن مطعم المدني رحمہ اللہ دي. (۶)

۱- جبير بن مطعم رضي الله عنه: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابي حضرت جبير بن مطعم بن عدی رضي الله عنه دي. (۷)

قوله: أنه بينا هو يسير مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه الناس مقفله من حنين:

حضرت جبير بن مطعم فرمائي چه كله هغه رسول الله ﷺ سره روان وو او په دې وخت كښي هغوی سره نور خلق هم وو د غزوه حنين د واپسني په وخت كښي. دلته په حديث باب كښي د رسول الله ﷺ يوه واقعه بيان كړې شوې ده چه د غزوه حنين نه په واپسني كښي پېښه شوې وه. داسې اوشوه چه كله حضور ﷺ په غزوه حنين كښي د فتح او نصرت نه پس د اهل حنين قيديان د هغوی د كورونو والا ته واپس كولو نه فارغ شونو حضور ﷺ سور شو او روان شو، نور خلق هم هغوی پسې شاشا ته روان شو او د هغوی ﷺ نه نې د غنميت د مال غوښتنه شروع كړه.

په دې موقع باندې هغوی ﷺ ارشاد او فرمائيلو «أعطون ردائي....» (۸)

((مقفله)) مصدر ميمي دي يا ظرف زمان اود ((مقول)) معنى ((رجوع)) ده. (۹) او هم د بخاري

شريف په يو روايت كښي ((مقبلا من حنين)) (۱۰) الفاظ راغلي دي يعنى دغه وخت كښي حضور ﷺ د حنين نه واپس كيدلو، په دې روايت كښي دا حال واقع شوې دي. (۱۱)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (حواله بالا-

(۳) (تقريب التهذيب (۴۱۶) رقم (۴۹۶۳)-

(۴) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۱۶۶)-

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۴۹۶)-

(۶) (ذو دى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الاذان باب الجهر فى المغرب-

(۷) (ذو دى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثا-

(۸) (شيرة ابن هشام (ج ۳ ص ۴۹۲)-

(۹) (شرح الطيبي (ج ۱۱ ص ۳۱) و عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۱۸) و جامع الأصول (ج ۵ ص ۱۰)-

(۱۰) (صحيح بخارى (ج ۱ ص ۴۴۶) كتاب فرض الخمس باب ما كان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸)-

(۱۱) (فتح البارى (ج ۶ ص ۲۵۴)-

«فعلقه الناس يسألونه حتى اضطر وإلا سيرة، فخطفت رداثة خلق حضور ﷺ پورې او نختل او د هغوی نه ئې غوښته کوله. تردې چه حضور ﷺ د کيکر اونې پورې په پناه اخستلو مجبور شو نو کيکر د هغوی خادر مبارک راښکلو. «غلق» دادباب «سم» نه دې او «تعلق» په معنی کښې دې یعنی اینختل او لازم نیول. (۱) او د «الناس» نه مراد «الأعراب» یعنی کلی وال دی. لکه چه «کتاب فرض الخمس» په روایت کښې «الأعراب» راغلې دی. (۲)

او «یسألون» الناس نه حال واقع کيږي. (۳) او د «خطف» معنی ناڅاپي او چتولو ده. (۴) او دلته مطلب دا دې چه د حضور خادر د کيکر په ازغوکښې کېدو شو او په هغه ازغو کښې او نختلو. (۵)

قوله: فوق النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أعطوني ردائي، لو كان

عند هذه العصابة نعماً لقسمته بينكم: نو نبی کریم ﷺ توقف اختیار کړو او ونې فرمائیل چه زما خادر ماته راکړنې، که زما د دې ازغو او ونو برابر خاړوی وې نو ټول به ماپه تاسو خلقو کښې تقسیم کړې وې.

علامه قسطلانی د دې جملې مطلب دا بیان کړيدې چه زه خپل مال تاسو خلقو ته درکولوله تیاریم نو تاسو خلقو چه دا کوم غنیمت حاصل کړيدې هغه خو زه په طریق اولی درکوم. (۶)

«عصاه» دا د عصاه وعصه وعضه جمع ده. (۷) او عصاه هر هغه ونې ته وائی چه ازغیژنه وې لکه کيکر وغیره. (۸)

ابن التین رحمه الله فرمائی دا کلمه حالت وصل او وقف دواړو کښې د باء سره لوستلې شی. (۹) د کلمه نعم لغوی تحقیق: د «نعم» تحقیق کولو سره علامه ابو جعفر النحاس رحمه الله فرمائی

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۲) (صحيح بخاری (ج ۱ ص ۵۶۴) كتاب فرض الخمس باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفه قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۴) (مختار الصحاح (ص ۱۱۸) مادة خطف -

(۵) (شرح الطیبي (ج ۱۱ ص ۳۱) -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۴) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۸) (جامع الأصول (ج ۵ ص ۱۰) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

چہ ذ نعیم اطلاق اہل، بقر او غنم باندې کیږي صرف اوبښ ته نعم نشي وئیلې. دغه شان په غوا او بکړنی باندې هم د دې استعمال شائع نه دې. (۱)

او علامه فراء نحوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «هو ذکر لایوث، یعولون: هذا نعم وارد، وجعة نعمان کحل و حبلان» (۲)

ذ نعیم اعراب: دلته «نعمان» منصوب واقع شویږي. او د ابوذر په روایت کښې دالفظ مرفوع دې. (۳)

نوکه دا کلمه مرفوع ده نو دا د کان اسم مؤخر دې او «عدد هذالعضاء» خبر مقدم او که منصوب دې نو نعمان بنا بر تمییز منصوب دې او کان تامه دې.

یا دا چه کان ناقصه دې او نعمان د کان خبر او عدد د کان اسم دې.

قوله: ثم لا تجدونی بخيلاً ولا كذوباً ولا جباناً: بیا به نه تاسو ما بخیل اومومنی او نه دروغژن او نه یزدل.

مطلب دا چه که تاسو ما په مشکل او سخت وخت کښې هم ازمینیت کړئ نوصفات ردیله مثلاً بخل، کذب اوبزدلی وغیره سره به می متصف اونه مومنی (۴)

نفی مطلق د وصف ده د مبالغې نه ده: دلته نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د دریو صفات ردیلو د خپل ذات

مبارک نه نفی فرمائیلې ده او چه کوم الفاظ ئی فرمائیلی دی په هغې کښې کذب د مبالغه.

جبان صفت د مشبهه صیغه دې، او بخیل د دواړو احتمال لری خودلته د مبالغې نفی مراد

نه ده بلکه مطلقاً د وصف نفی ده گنی نو مشهور اشکال به پېښ شی چه په کذب کښې

نفی مطلقاً د کذب نه بلکه زیاتوالی د کذب دې، دغه شان په نورو الفاظو کښې هم دغه

اشکال دی او مطلب به داسې شی چه کاذب خو دې لیکن کذب نه دې وهلم چرا-

د دې د پاره دلته مطلقاً نفی د اوصاف ثلاثه ده نه چه د مبالغې. دا داسې ده لکه چه د الله

تعالی په ارشاد کښې دی «ومارہک بظلام للعبید» (۵) په دې آیت کښې هم نفی مطلق د ظلم

ده گنی نو الله تعالی به نعوذ بالله ظالم کیدل لازم راشی او دا بدیهی البطلان دې. (۶)

علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دا کلمه «ثم» تراعی فی الرتبة د پاره دې. او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د

ارشاد مطلب دادې چه زه په دې عطاء کښې مجبور نه یم بلکه پوره شوق او رغبت سره به

(۱) (حواله بالا -

(۲) (مختار الصحاح (ص ۶۶۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۵) -

(۴) (شرح الطیبی (ج ۱۱ ص ۳۲) -

(۵) (فصلت: ۴۶) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۸) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۴) -

تاسوته درکوم او زه دروغژن هم نه یم چه اوس تاسو سره وعده اوکرم او تاسونه خان خلاص کرم، بیا روستو منکر شم او تاسو ته مال درنکرم او نه زه بزدل یم چه د چانه اوویریم، نو

لکه چه دا دواړه جملې «ولاکذوبا ولاجهانا» د کلام سابقه تتمه ده. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه و آله د عدم کذب نه د قوت عقلیه کمال یعنی حکمت طرف ته، عدم جبن نه د قوت غضبیه کمال یعنی بهادرۍ طرف ته او عدم بخل نه د قوت شهویه کمال یعنی سخاوت طرف ته اشاره اوفرمائیله. یعنی حضور صلی الله علیه و آله قوت عقلیه، قوت غضبیه او قوت شهویه کنبې کامل وو او همدغه دریواړه د قوی اخلاق فاضله اصل دي،

رومې صدیقین دوئم شهداء او دریم صلحاء مرتبه ده. اللهم اجعلنا منهم. (۱)
د حدیث فوائد: علامه ابن بطال رحمته الله علیه فرمائی چې د جبر په حدیث کنبې یوڅو فائدې دي مثلاً: ① که جاهلان د یو صاحب علم او فضل سړی باره کنبې بدگمانۍ ښکاروی نو هغه سړی له پکار دی چې هغه سړی دې د خپلو ښو عاداتو او ښکلې خصلتونو سرعام ذکر اوکړي، دې د پاره چې بدگمانۍ ختمه شی.

② د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې یو سړی چا کنبې چه بخل، کذب او بزدلۍ په شان صفات رذیله وی نو هغه د خلقو مقتداء او پیشوا نشی جوړېدې. او خلقو ته هم پکار دی چې په چا کنبې دې نه یو صفت هم وی نو امام او خلیفه دې نه جوړوی. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت د رسول الله صلی الله علیه و آله په دې مبارک ارشاد کنبې دي. «ثم لاتجدونی بخيلا، ولاکذوبا، ولاجهانا» (۳)

۲۵-باب: مَا يَتَعَوَّذُ مِنَ الْجُبْنِ

ماقبل سره ربط او مناسبت: په وړاندیني باب کنبې د بزدلۍ مذموم او قبیح کیدو بیان وو او په دې باب کنبې د دې خبرې ذکر دې چې هرکله بزدلی مذموم او قبیح دی نو دینه پناه غوښتل پکار دی.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کنبې دا خودل غواړي چې د بزدلۍ نه پناه غوښتل پکار دی لکه څنگه چې رسول الله صلی الله علیه و آله دې نه پناه غوښتي وه. (۴)

[۲۲۱۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَدٍ عَنْ الْأَوْدِيِّ قَالَ كَانَ سَعْدٌ (ه) يُعَلِّمُ بَيْنَهُ هَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا يَعْلَمُ الْمُعَلِّمُ الْفُلَّانَ

(۱) (شرح الکرماني (۱۲ ص ۱۲۰) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۳۴) -

(۳) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۱۷) -

(۴) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۱۹) -

(۵) (قوله: سعد: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (جص ۹۴۲) كتاب الدعوات باب التعوذ من عذاب القبر رقم (۶۳۶۵) و (ص ۹۴۲) باب التعوذ من البخل رقم (۶۳۰) [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.....]

الْكِتَابَةِ وَيَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَعَوَّذُ مِنْهُمْ ذُبُرَ الصَّلَاةِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرَدَ إِلَى أَرْدَلٍ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ حَدَّثْتُ بِهِ مُصْعَبًا قَصْدَهُ [٦٠٣، ٤٦٠، ٣٠٣، ٦٠٠، ٩٠٠، ٦٠٠، ٣٠٣، ٦٠٣]

تراجم رجال

۱- موسی بن اسمعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمته الله دی. ذ دوی

حالات ((بده الوسی)) خلورم حدیث په ذیل کنبی راغلی دی. (۱)

۲- ابوعوانه: ددوی نوم وضاح بن عبدالله یشکری رحمته الله دی، ددوی حالات هم ((بده الوسی)) خلورم حدیث په ذیل کنبی راغلی دی. (۲)

۳- عبد الملك بن عمیر: دا ابو عمر عبد الملك بن عمیر بن سويد الكوفی رحمته الله دی. (۳)

۴- عمرو بن میمون الاودی: دا ابویحیی عمرو بن میمون الاودی الخضرمی الكوفی رحمته الله دی. (۴)

۵- سعد: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص اللیثی المدني رحمته الله دی. ذ دوی حالات ((کتاب ایمان باب إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة....)) لاندې راغلی دی. (۵)

قوله: قال: كان سعد يعلم بنیه هؤلاء الكلمات كما يعلم المعلم الغلمان

الکتابية: عمرو بن میمون لاودی رحمته الله فرمائی چه حضرت سعد بن ابی وقاص رحمته الله خپلو ځامنوته دا کلمې داسې خودلې لکه څنگه چه معلم شاگردانوته کتابت بښائی.

دلته د تمهید په توگه راتلونکې دعائیه کلماتو د اهمیت خودلو د پاره دایان کریشوچه حضرت سعد بن ابی وقاص رحمته الله ددې کلماتو خپلو بچوته د زده کولو بې حده اهتمام کولو او راوی عمرو بن میمون د دې ماشومانوته تحریر خودلو سره تشبیه ورکړه لکه چه څنگه

....د ترمخ بقیه و (ص ۹۴۲) باب الاستعاذه من أرذل العمر. ومن فتنة الدنيا ومن فتنة النار رقم (۶۳۷۴) و (ص ۹۴۵) باب التعموذ من فتنة الدنيا رقم (۶۳۹۰) و الترمذی فی سننه (ج ۲ ص ۱۹۶) أبواب الدعوات باب فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم وتعوذه فی دبر کل صلوة رقم (۳۵۶۷) والنسائی (ج ۲ ص ۳۱۵) تاب الاستعاذه باب الاستعاذه من فتنة الدنيا رقم (۵۴۸۰-۵۴۸۱) و باب الاستعاذه من البخل رقم (۵۴۹۹-۵۴۹۸)

(۱) (کشف الباری (ح ۱ ص ۴۳۳) -

(۲) (حواله بالا (ص ۴۳۴) -

(۳) (ذ دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الأذان باب اهل العلم والفضل أحق بالإمامة -

(۴) (ذ دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الرضوء باب إذا ألقى علی ظهر المصلی قدر أوحیفة لم یفسد علیه صلانه -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۷۳) -

ماشومانوته د تحریر او کتابت خودل د ډیر محنت او اهمیت متقاضی وی دغه شان دا کلمات هم خودلو کښې محنت او اهتمام کول پکار دی.

قوله: وبقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يدعو منهنّ دبر الصلاة:

او حضرت سعد رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د دې کلماتوسره د هرمانځه نه پس دعا فرمایله. او هغه کلمات دا دی:

قوله: اللهم إني أعوذ بك من الجبن، وأعوذ بك أن أرد إلى أذل العمر، وأعوذ

بك من فتنة الدنيا، وأعوذ بك من عذاب القبر: ای الله! زه ستا پناه غواړم د بزدلې نه، ستا پناه غواړم چه راوگرځولې شم خراب عمر ته او پناه غواړم د دنیا د فتنې نه او پناه غواړم د قبر د عذاب نه.

((أذل العمر)) نه د ژوند هغه دور مراد دې کله چه د بوډوالی د وجې نه د عقل او پوهې قوتونه کار پرېږدی، د غور او فکر صلاحیتونه ختم شی او سپرې د عقل د خفت او فهم د کموالی نه د ماشومانو په شان حرکتونه کوی. (۱)

په نتیجه کښې د ده نه د فرائضو په ادا کولو کښې کوتاهی کیږی او د خپل بدن پاکښی او صفائی نه عاجز شی او د خپل کور او خاندان د پاره مصیبت او بوج جوړشی او هغوی د ده د مرګ ارزوګانې کوی او که خاندان وغیره نه وی نو بیا خو مصیبت او مصیبت دې نو سپرې له داسې وخت نه پناه غوښتل پکار دی. (۲)

((فتنة الدنيا)) نه مراد دا دې چه د دنیا په بدله کښې آخرت خرڅ کړی، د دنیا فانی ژوند ته د آخرت په ابدی ژوند باندې فوقیت ورکړی. (۳)

د کتاب الدعوات په روایت کښې ((فتنة الدنيا)) تفسیر د راوی حدیث عبدالملک بن عمیر په ((فتنة الدجال)) سره کړیدی. (۴)

اوپه دې خبره کښې هم څه شک نشته چه د دجال فتنه به د ټولو نورو فتنونو خطرناکه وی (۵)
قوله: فحدثت به مصعباً فصدقه: نو ما دا حدیث مصعب ته واورولو او هغوی د حدیث تصدیق او کړو.

د دې قول قائل راوی حدیث عبدالملک بن عمیر رضی الله عنه او مصعب نه مراد مصعب بن سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه دي.

(۱) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۱) -

(۲) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۱۹) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (صحیح البخاری (ج ۲ ص ۹۴۲) کتاب الدعوات، باب التعمد من عذاب القبر رقم (۶۳۶۵) -

(۵) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۵) -

اوس مطلب دا شو چه راوی حدیث عبدالملک بن عمیر وائی چه ما دا حدیث د تصدیق په
غرض حضرت مصعب ته واورولو نو هغوی د حدیث د صحت تصدیق اوکړو. (۱)
فانده ابن سعد رحمته الله ((طبقات)) کښې د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د اولاد شمیر ۳۱
خودلې دې په دې کښې ۱۳ خامن او ۱۷ لونړه وې. (۲)
او په دې کښې پنځه محدثین وو او د خپل والد صاحب نه به نې روایت کولو د هغوی نومونه
دادې: عمر، عامر، محمد، مصعب او عانسه. (۳)
تنبيه: حافظ مزې رحمته الله په اطراف کښې فرمائیلي دي چه امام بخاری د صحیح بخاری په
روایت کښې مصعب بن سعد بن ابی وقاص نه دې ذکر کړې او نسائی ذکر کړې دي. (۴)
لیکن حافظ مزې رحمته الله ته دلته تسامح شویده ځکه چه د بخاری شریف په ټولو روایاتو کښې
د مصعب تذکره موجود ده. (۵)

[۲۲۱۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۱) رَضِيَ
اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ
وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ
[۴۴۳۰، ۶۰۰۶، ۶۰۰۸، ۶۰۱۰]

تراجم رجال

- ۱- مسدد: دا مسدد بن مسرهد رحمته الله دې، د ده حالات ((کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه
ما يحب لنفسه)) لاندې تیر شويدي. (۷)
- ۲- معتمر: دا معتمر بن سلیمان تیمی بصری رحمته الله دې. (۸)

(۱) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۱۹) -

(۲) (طبقات ابن سعد (۳ ص ۱۳۷) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۴) (تحفة الأشراف (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۶) (قوله: أنس بن مالک رضی الله عنه: احديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۲ ص ۶۸۳) کتاب التفسیر باب
قوله تعالى: ﴿ومنکم من یرد إلی أرذل عمر﴾ رقم (۴۷۰۷) کتاب الدعوات، باب التعوذ من فتنه المحیا
والممات رقم (۶۳۶۷) وباب الاستعاذة من الجبن والکسل رقم (۶۳۶۹) وباب التعوذ من أرذل العمر رقم
(۶۳۷۱) ومسلم (ج ۲ ص ۳۴۷) کتاب الذکر والدعاء باب التعوذ من العجز والکسل وغیره رقم (۶۷۷۳)
وآبوداؤد (ج ۱ ص ۲۱۵) تاب الصلاة

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۸) (ذ دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون کراهية أن لا يفهموا -

۳- ای: «(آب)» نه مراد ابوالمعتمر سليمان بن طرخان تيمی بصری رحمته الله دی. (۱)

۳- انس بن مالك رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دی، د دوی حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اللهم إني أعوذ بك من العجز

والكسل والجبن والهرم، وأعوذ بك من فتنة المحيا والمات، وأعوذ بك من عذاب

القبور: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمانيلى دى يا الله زه ستا د پناه غوښتلو طلبگار يم، د عاجزه کيدلو، سستنى، بزدلى او بوداولى د انتهاء نه او زه ستا د پناه غوښتونکې يم د ژوند او مرګ د فتني نه او زه ستا د پناه غوښتونکې يم د قبر د عذاب نه.

د حديث شريف د گرانو الفاظ ووضاحت: «عجز» د قدرت ضد دې په يوکار باندې قدرت او طاقت نه لرونکى ته عاجز وئيلی شى. (۳)

او «کسل» وائى ضعيف الهمتى او سستنى ته، د دې نه پناه غوښتلو وجه دا دې چه دا صفت د اعمال صالحو نه لرې کوى. (۴)

اوس د عجز او کسل په مينځ کينې فرق دا شو چه کسل په يوکار باندې قدرت لرلوسره هغه پريخودل دى او په عجز کينې قدرت مفقود دې. نبی کریم صلی الله علیه و آله د دواړو نه پناه غوښتې ده. (۵)

د «هرم» باره کينې علامه کرمانى رحمته الله فرماني «(ضد الشباب)» (۶) چه د خوانى ضد دې. او

امام راغب اصفهاني رحمته الله فرماني چه «(هرم) هغه بودا ته وئيلې شى د چا عمر چه ډير زيات شوې وي، د څه په وجه چه د هغه اندامونه د کمزورنى او ضعف ښکار شى. (۷)

د «هرم» نه پناه غوښتلو وجه دا ده چه دا د هغه بيمارونه دې د کوم چه څه علاج نه وي. (۸)

«محياموات» دواړه مصدر ميمي دى او د مرګ او ژوند په معنى کينې دى. «(فتنة المحيا)» دا ده چه سړي د دنيا په فتنه کينې اخته شى او په دې مشغول او غرقاب شى او آخرت شاته او غورزوى. (۹)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴)-

(۳) (شرح الکرمانى (ج ۱۲ ص ۱۲۱)-

(۴) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۹)-

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶)-

(۶) (شرح الکرمانى (ج ۱۲ ص ۱۲۱)-

(۷) (المغرب (ج ۲ ص ۳۸۳) وعمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۹)-

(۸) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۹)-

(۹) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۱۹-۱۲۰)-

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په دې لفظ «والجین» کښې دې. (۱)

۲- باب: مَنْ حَدَّثَ بِمَشَاهِدِهِ فِي الْحَرْبِ

ما قبل سره مناسبت: اول امام بخاری رحمته الله باب قائم کړې وو د «باب الشجاعة في الحرب والجهن» او په دې کښې شجاعت وېسالت فی الحرب تعریف وو او په دې باب کښې د دې خبرې بیان دې که یو سړې د خپلې بهادرۍ او جانبازۍ واقعات خلقو ته اوروی نو جائز دی خو په دې شرط چه ریاء او ځان خوندنه نه وی.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دا دې چه د اعلاء کلمه الله د پاره که چا څه تکلیف اوچت کړو او څه مشقت ئې برداشت کړو نو د هغې خلقو ته بیانول جائز دی. د دې د پاره چه خلقو ته د دې ترغیب وی او هغوی د دې په اقتداء کښې فخر محسوس کړی خو که مقصد د بهادرۍ او ریاء کارنی وی نو ناجائز دې. (۲)

قوله: قَالَ أَبُو عُمَرَ عَنْ سَعْدٍ: [۳۵۱۷، ۳۵۱۸] د (خبره) ابو عثمان د سعدنه نقل کړیده. دلته د ابو عثمان نه الزهدی مراد دې، او د سعدنه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه مراد دې. (۳)

اودا تعلیق امام بخاری رحمته الله موصولاً «کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم و کتاب المغازی» (۴) کښې نقل کړیدې. (۵)

اود دې تعلیق مقصد دا دې چه حضرت سعد رضی الله عنه د خپلې بهادرۍ واقعات بیانول. (۶)

[۲۶۱۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ (۷) قَالَ سَمِعْتُ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ وَسَعْدًا وَالْبُقْعَةَ ابْنَ الْأَسْوَدِ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ أَحَدًا مِنْهُمْ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أُنِيَ سَمِعْتُ طَلْحَةَ يُحَدِّثُ عَنْ يَوْمِ أُحُدٍ [۳۸۵]

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۹ -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۰ -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم باب ذر طلحة بن عبدالله رقم ۲۷۲۲-۲۷۲۳ و (ج ۲ ص ۵۸۱) کتاب المغازی باب «إذا همت طائفتان منكم أن تفشلا» رقم (۴۰۶۰-۴۰۶۱) -

(۵) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۷) (قوله: عن السائب بن يزيد: الحديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۲ ص ۵۸۱) کتاب المغازی باب «إذهب طائفتان منكم أن تفشلا» رقم (۴۰۶۰) والحديث أخرجه البخاری فقط كما في جامع الأصول (ج ۸ ص ۲۵۳) -

تراجم رجال

۱- قتیبہ بن سعید: دا شیخ الاسلام، روایۃ الاسلام ابو رجاء قتیبہ بن سعید بن نفعی رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب افشاء السلام من الإسلام)) لاندی راغلی (۱)

۲- حاتم: دا ابواسماعیل المدنی الکوفی رضی اللہ عنہ دی (۲)

۳- محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بن عبداللہ الکنندی ابن اخت النعمان المدنی رضی اللہ عنہ دی (۳)

۴- السائب بن یزید: دا سائب بن یزید بن الکندی رضی اللہ عنہ دی۔ دا د اصاغر صحابہ نہ وو (۴)

قوله: قال: صحبت طلحة بن عبيد الله وسعدا والمقداد بن الأسود وعبد الرحمن

بن عوف رضي الله عنهم، فما سمعت أحدا منهم يحدث عن رسول الله صلى

الله عليه وسلم: حضرت سائب بن یزید رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زہ د حضرت طلحہ بن عبید اللہ، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت مقداد بن الاسود او حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ پہ صحبت کنبی پاتې وم خو پہ دوی کنبی یو کس نہ می ہم د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ د حدیث روایت کول نہ دی اوریدلی۔

د صحابہ گرامو پہ روایت حدیث کنبی د احتیاط وجہ علامہ ابن بطلال فرمائی چہ دې حضراتو د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ د حدیث روایت پہ دې وجہ نہ کولو چہ چرتہ د هغوی نہ پہ حدیث کنبی کمې زیاتې اونه شی۔ او هغوی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ دې وعید کنبی داخل نشی۔ ((من يقل

على ما لم يقل فليموا معقدة من النار)) (۵)

دا حضرات د حدیث پہ روایت کنبی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ ارشاد ((فألقوا الرواية عن الرسول، ثم

أنشروكم)) (۶) تاسو د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ کم روایت کوئی او بیا زہ هم تاسو سره پہ دې معاملہ کنبی شریک یم۔ پہ دې وجہ به هغوی محتاط اوسیدل (۷)

هم د راوی حدیث حضرت سائب بن یزید رضی اللہ عنہ په ابن ماجه کنبی روایت دې ((صحبت سعد بن

(۱) (کشف الباری ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب (بلا ترجمه) بعد باب استعمال فضل وضوء الناس

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب جزاء الصيد، باب حج الصبيان -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب (بلا ترجمه) بعد باب استعمال فضل وضوء الناس

(۵) (الحديث أخرجه البخاری ج ۱ ص ۲۱) کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم

رقم (۱۰۹) -

(۶) (سنن ابن ماجه ص ۴) المقدمة باب التوقي في الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۲۸) -

(۷) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۳۶) -

مالک من المدينة إلى مكة، فبا سمعته يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم بحديث واحد)) (۱) زه حضرت سعد بن مالك رضی اللہ عنہ سرہ د مدینہ نہ ترمکے پورے پہ سفر کنبی وم خو ما د هغوی نه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم یو حدیث هم روایت کولو سره واونه ریده. دیرو صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین به د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د حدیث په روایت کولو کنبی احتیاط کولو. (۲)

قوله: إلا أني سمعت طلحة يحدث عن يوم أحد: مگر دا چه ما د حضرت طلحه رضی اللہ عنہ نه د أحد ورځې واقعات بیانول اوریدلې.

مطلب دا چه حضرت طلحه بن عبید الله رضی اللہ عنہ که څه بیان هم کولو نو د غزوه احد په موقع باندې چه هغوی کوم کارنامې کړې وې هغه ئی بیانولې ځکه چه هغه د جنگ احد په ورځ د گېږ په وخت کنبی د هغه صحابه کرامو نه وو کوم چه ثابت قدم وو او د هغوی قدمونه گډوډ شوې نه وو. لیکن د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ئی روایت نه کولو. غشیه الزیادة والنقصان. (۳)

هم امام بخاری رحمته الله په (کتاب المغازی) کنبی د قیس نه روایت نقل کړیدې. ((رایتید طلحة شلاً وقي بها الرسول صلى الله عليه وسلم يوم أحد)) ما د حضرت طلحه رضی اللہ عنہ لاس شل شوې اولیدلو د کوم په ذریعه چه هغه د احد په ورځ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حفاظت کولو. (۴)

دغه شان یو بل روایت چه د ابو عثمان النهدي نه مروی دې په دې کنبی دی ((لم يبق مع النبي صلى الله عليه وسلم في تلك الأيام الذي يقاتل فيهم غير طلحة وسعد)) (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کنبی دې: ((سمعت طلحة يحدث عن يوم أحد)) ما حضرت طلحه رضی اللہ عنہ د خپلو جنگی کارنامو بیانولو سره اوریدلې دې کومې چه هغه په جنگ احد کنبی سرته رسولې ونی. (۶)

۲۷- بَابُ: وَجُوبُ النَّفِيرِ وَمَا يَجِبُ مِنَ الْجِهَادِ وَالنِّيَّةِ

ما قبل سره ربط او مناسبت: امام بخاری رحمته الله په ما قبل کنبی د مختلفو عنواناتو لاندې د جهاد او قتال فی سبیل الله فضائل نقل کړې وو، اوس د څه احکامات جهاد ذکرئې هم کړې وو. او د جهاد د وجوب متعلق نور احکامات بیانول غواړی. د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب نه نفیر عام په وخت کنبی د جهاد

(۱) (ابن ماجه (ص ۴) المقدمة باب التوفى الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۲۹) -

(۲) (مر هذا البحث مفصلاً في كتاب باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم فراجع إن شئت -

(۳) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۴) (صحيح البخارى كتاب المغازى باب (إذ همت طائفتان منكم أن تفشلا، والله وليهما) رقم (۴۰۶۳) -

(۵) (حواله بالا رقم (۴۰۶۰ - ۴۰۶۱) -

(۶) (عمدة القارى (ص ۱۴ ص ۱۲۰) -

د وتلو وجوب، د جهاد مشروع مقدار او د نیت مشروعیت بیانول غواړي. (۱)
او دا هم کیدیشی چه د مصنف مقصد دا وی چه جهاد په هرحال کښې فرض عین دې او
همدغه قول د حضرت سعید بن المسیب رضی الله عنه هم دې. (۲) لکه چه مونږ د (کتاب الجهاد) په
شروع کښې بیان کړی دی.

اود دې خبرې تفصیل هم چه جهاد د نفیر عام په وخت کښې فرض عین گنی فرض کفایه دې
او دا چه د جهاد د نیت مشروعیت اوس هم باقی دې او دا مونږ د (کتاب الجهاد) په شروع
کښې بیان کړې دي.

د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې د جهاد څه حکم وو؟ باقی دا چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په مبارکه
زمانه کښې څه حکم وو په دې کښې اختلاف دې. په دې کښې د جمهورو اتفاق دې چه
جهاد د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مدینې منورې د هجرت نه پس مشروع شو خو د دې نه پس آیا دا
فرض عین وو که فرض کفایه؟

علامه ماوردي رحمته الله علیه فرمائی چه د مهاجرینو په حق کښې فرض عین وو او د انصارو په ذمه
فرض کفایه وو. په دې باندې دلیل د فتح مکه نه وړاندې په هر نوی مسلمان باندې مدینې
منورې ته هجرت کول واجب وو دې د پاره چه د اسلام نصرت او معاونت اوکړیښی. (۳)
لیکن علامه سهیلی رحمته الله علیه فرمائی چه په انصارو فرض عین وو او په مهاجرینو فرض کفایه.
د دې قول تائید د لیلة العقبه د بیعت نه کپړی چه په دې موقع د انصارو نه نبی صلی الله علیه و آله د دې
خبرې بیعت اخستی ووجه هغوی به ده ته پناه ورکوی او د هغه نصرت به کوی. (۴)
اوس د دواړو د اقوالو حاصل دا شوچه په انصارو او مهاجرینو دواړو باندې فرض عین هم
وو او فرض کفایه هم خو د دې باوجود دا حکم په خپل عموم باندې نه دې بلکه دلته دوه
صورتونه دی:

① د مدینې نه باهر اوځی او جنگ اوکړی.

② په مدینه کښې پاتې شی او جنگ اوکړی.

نو په دواړو اقولو کښې داسې تطبیق ممکن دې که د مدینې نه بهر وتل او د جنگ صورت
وی نو په مهاجرینو باندې فرض عین وو او په انصارو باندې فرض کفایه.

اوکه جنگ هم په مدینه منوره کښې دننه وی نو په انصارو باندې فرض عین او مهاجرینو
باندې فرض کفایه. (۵)

غالباً هم د دې د پاره حضور صلی الله علیه و آله د غزوہ بدر په موقع روڼې سخن د انصارو طرف ته کړې وو
ځکه چه هغوی سره معاهده شوې وه چه هغوی به په مدینه کښې پاتې وی حفاظت او

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

(۲) (الأبواب و تراجم للکانه هلوی (ج ۱ ص ۱۹۵) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

معاونت به کوی. (۱)
 بعض حضراتو خو دا ونیلی چه په کومه غزوه کښې حضور ﷺ پخپله بنفس بنفس شریک
 وی په هغې کښې د ټولو شرکت د فرض عین په توگه دې گڼی فرض کفایه. (۲)
 حافظ ابن حجر رحمه الله ترجیح دې خبرې له ورکړې چه نبی کریم ﷺ به څوک معین کول د هغه
 په حق کښې فرض عین وو سره د دې چه هغه ونه وتلو. (۳)

وَقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكَُمْ
 خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعَدَتْ
 عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ الْآيَةِ [التوبة: ۴۱-۴۲]

وَقَوْلِهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّا قُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ
 أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى قَوْلِهِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَقْدِيرٌ [التوبة: ۳۸-۳۹]
 د ډومې ایت ترجمه او تشریح: اود الله تعالى ارشاد دې چه د جهاد د پاره اوځنی اگرې
 لږسامان سره وی او که د ډیرسامان سره وی اود الله تعالى په لار کښې په خپل ځان او ما
 سره جهاد اوکړنی، همدغه ستاسو د پاره بهتر دی که چرې تاسو یقین لرئ او که څه په لاس
 لگیدلې ملاویدل او معمولی شان سفر هم وې نو دا منافقان به خامخا تاسره وو لیکن دوی
 ته خو دا مسافت لرې معلوم شو (په دې وجه منع شو او چه کله تاسو واپس د جهاد نه
 راشئ) نو د الله تعالى قسمونه به خوری. (۴)

«خفایا و ثقالا» معنی خو یا (متأهین او غیر متأهین) ده. یعنی که د تیاری حالت وی یا:
 «نشاط او غیر نشاط» چه زړه ئی کوی او که نه ئې کوی یا د «رجالا او رکھانا» دې یعنی که پیا:
 وی او که سور په هر حالت کښې اوځنی.

اودا دواړه کلمې د (انفروا) ضمیر د جمع نه حال واقع شوی دی په دې وجه منصوب دې. (۵)
 حضرت سفیان ثوری رحمه الله فرمائی چه پورته ذکر شوی آیت «انفروا خفایا و ثقالا» د سورة
 التوبه د ټولونه اول نازل شوې آیت دې. د ابومالك الغفاری او ابن الضحاک همدغه قول دې
 او بله دا چه نور آیاتونه روستونازل شوی دی. (۶)

۱) (سيرة ابن هشام مع الروض الأنف للسهيلى (ج ۲ ص ۶۴) قال ابن اسحق:.... ثم قال رسول الله ﷺ
 أشيروا على يأيها الناس... وإنما يريد الأنصار، وذلك أنهم عدد الناس، وأنهم حين بايعوه بالعقبة قالوا:
 يا رسول الله ﷺ إنا براء من ذمامك حتى تصل إلى دورنا، فإذا وصلت إلينا فأنت في ذمتنا نمنعك ما
 نمنع منه أبناءنا ونساءنا. ولمزيد من التفصيل انظر كشف الباري كتاب المغازي (ص ۵۳) -

۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۳۷) -

۳) (فتح الباري (ج ۶ ص ۳۷) -

۴) (بيان القرآن سورة التوبة (ج ۱ ص ۱۱۳) -

۵) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۲۱) وتفسير الطبري (ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

۶) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۲۰) وتفسير الطبري (ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

بعضو صحابه کرامو لکه حضرت ابویوب انصاری او مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ د دې آیت مبارک د نزول نه پس د یو جنگ نه هم تخلف نه کولو یعنی روستو پاتې کیدل نه ناخوښولو او پورته ذکر شوی آیت مبارک به نه په عموم باندې محمول کولو. تردې چه د دې حضرتانو انتقال هم د جهاد په میدان کښې اوشو. (۱)

قوله: یا ایها الذین مالکم اذا قیل لکم انفقوا فی سبیل الله اناقلتم الی الارض؟ ارضیتم بالحیاة الدنیا من الآخرة.... قدیر:

د دویم ایت ترجمه او تشویح: د الله تعالی ارشاد مبارک دې: ای د ایمان خاوندانو! په تاسو څه شوی دی چه کله تاسو ته ونیلي کیږي چه د الله تعالی په لار کښې اوځنی نو تاسو په زمکه پورې ایتخلی؟ آیا تاسو د آخرت په عوض د دنیا په ژوند قناعت کړیدې. نو د دنیاوی ژوند تمتع خو هیڅ هم نه دی، ډیر لږ دی. که تاسو د جهاد د پاره اونه ځنی نو الله تعالی به تاسو ته سخته سزا درکړي او ستاسو په بدله کښې به بل قوم پیدا کړي (او د هغوی نه به خپل کار واخلي) او تاسو به الله تعالی ته هیڅ نقصان اونه رسونی او د الله تعالی په هر څیز باندې پوره قدرت دي. (۲)

په دې آیاتونو کښې په هغه خلقو عتاب نازل کړی شوی کوم چه په غزوۀ تبوک کښې روستو پاتې شوي وو. (۳)

یو سوال او د هغې جوابونه: اوس دلته سوال داپیدا کیږي چه امام بخاری رحمته الله علیه د قرآن کریم د ترتیب نه خلاف (انفقوا خفافا وثقالا) مقدم او (یا ایها الذین آمنوا اذا قیل....) ولې موخر کړو او په قرآن کښې خود دې عکس دي؟ د دې اشکال څو جوابونه دي:

① یو جواب دا ورکولې شی چه امام بخاری رحمته الله علیه اصل ترتیب د نزول په اعتبار سره کړی دی او دا خبره اوس د طبری په حواله سره تیره شوې ده. چه د سورة البراء آیاتونو کښې د ټولونه اول آیت (انفقوا خفافا وثقالا) نازل شوې دي. (۴)

② شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمته الله علیه دا جواب ورکړی دی چه کیدشی امام بخاری رحمته الله علیه د دوو حالتونو طرف ته اشاره کول غواړي کوم چه حافظ صاحب (فتح الباری) ښې ذکر کړی دی. (یعنی د نبی صلی اللہ علیه و آله وسلم په مبارکه زمانه کښې د جهاد حکم او د هغوی نه پس د جهاد حکم) (۵) نو امام بخاری رحمته الله علیه رومینې آیت د دې د پاره مقدم کړو چه په دې کښې مطلقا دلالت علی فرض الخروج موندلې شی، د دې نه شی دا اشاره او کړه چه د نبی کریم صلی اللہ علیه و آله وسلم په زمانه کښې

(۱) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۸) -

(۲) (بیان القرآن سورة التوبة ج ۱ ص ۱۱۲) -

(۳) ((عمدة القاری ج ۱ ص ۱۲۱) -

(۴) (جامع البیان فی تفسیر القرآن ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۷) -

جهاد مطلقاً فرض عین وو خو دوئم آیت نې د مقدم کیدو باوجود که مؤخر کړو چه هغه مقید «یاذا قیل لکم انغزو» دې، نو په دوئم صورت کښې د جهاد فرضیت د نفیر عام سره

مقید دې فتاوی (۱)
قوله: يُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ انْغَرُوا ثَبَاتٍ [النساء: ۹۱] سَرَايَا مُتَفَرِّقِينَ يَقَالُ أَحَدُ الثَّبَاتِ ثُبَّةً. حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه هغوی «انغزوا اثبات» کښې

«ثبات» معنی «سرایا متفرقین» بیان کړیده.
 د مذکوره تعلیق تخریج: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دا تعلیق امام ابن جریر طبری رحمته الله موصولاً په خپل تفسیر کښې ذکر کړیدې. (۲)
 د مذکوره تعلیق مطلب: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د دې تعلیق مطلب دا دې چه د قرآن کریم آیت «یا ایها الذین آمنواخذوا حذرکم فانغزوا ثباتاً وانغزوا جمیعاً» (۳) کښې دا کوم د «ثبات» لفظ وارد شوی دې دې معنی «سرایا متفرقین» ده. اوس د آیت معنی دا شوه چه په مختلفو او جدا جدا ډلو کښې د جهاد د پاره اوڅنی یا ټول په ټول هم په یو جماعت کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره اوڅنی خو ځان سره وسله خامخا یوسنی د دې د پاره چه تاسو خپل حفاظت او کړنښی. (۴)

بعض حضراتو دا دعوی کړیده چه د سورة النساء دا ذکر شوې آیت د سورة البراءة آیت «انغزوا خفافاً وثقلاً» د پاره ناسخ دې. لیکن حافظ رحمته الله فرمائی چه په تحقیق سره خبره دا ده چه دلته نسخ نشته دې بلکه دلته معامله د امام وخت حواله ده چه کوم صورت اختیاری اجازت دې او په حالاتو باندې موقوف دی چه د حالاتو کومه تقاضا وی هم په هغې باندې به عمل هم وی. (۵)

قوله: یقال واحد الثبات: ثبة: ونیلې شی چه د «ثبات» مفرد «ثبة» دې.
 دا قول د امام بخاری رحمته الله د استاذ ابو عبیده رحمته الله دې کوم کښې چه هغوی د «ثبات» لغوی تحقیق بیان کړي دې چه دا ثبة - بضم الثلثة و تخفیف الهمزة الموحدة بعدها هاء تانیث - جمع ده او د «ثبة» جمع «ثبتین» هم راځی او د دې معنی جماعت ده. (۶)

(۱) (الأبواب والتراجم ج ۶ ص ۳۷) -

(۲) (قال الإمام ابن جریر الطبری: حدثنی المثنی قال: ثنا عبدالله بن صالح قال: حدثنی معاوية عن علی بن ابی طلحة عن ابن عباس قوله: «خذوا حذرکم فانغزوا ثباتاً» یقولک عصبایعی: سرايا متفرقین.... جامع البیان ج ۴ جزء ۱ ص ۱۰۴-۱۰۵) -

(۳) (النساء: ۷۱) -

(۴) (جامع البیان ج ۴ جزء ۵ ص ۱۰۴) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۸) -

(۶) (حواله بالا) -

اود «ثبة» دا کلمه «ثبة يشبهوا» نه مشتق ده او وئیلی شی «ثبت الرجل: إذا أثبت عليه حياته» کله چه ته دَ چا تعریف دَ هغه په ژوند کښې اوکړې لکه چه تادَ هغه ټول محاسن راجمع کړی دی. (۱)

امام نحاس رحمته الله فرمائی چه د «ثبة» یوه بله معنی هم راخی «ثبة الحوض» معنی دَ حوض مینځ او دا د «ثاب يشوب» نه راخی دَ څه معنی چه رجوع ده. چونکه دَ حوض ټولې اوبه دَ هغې مینځ کښې واپس کیږی او راجمع کیږی په دې وجه دې ته «ثبة» وائی اود دې تصغیر «ثوبية» دې او «ثبة» په معنی د «الجماعة» تصغیر «ثبئية» راخی. (۲) والله اعلم.

[۲۱۷۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا هَجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَبَيَّةٌ وَإِذَا اسْتَنْفَرْتُمْ فَانْفِرُوا [۱۵۱۰]

تراجم رجال

۱- عمرو بن علي: دا ابو حفص عمرو بن علي بن بحر بن يحيى بن كثير الباهلي البصري رحمته الله دې. (۴)

۲- يحيى: دا ابوسعيد يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمي رحمته الله دې. د دوى حالات «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تیر شوى. (۵)

۳- سفيان: دا مشهور امام حديث ابوعبيد الله سفيان بن سعيد بن مسروق ثوري كوفي رحمته الله دې. د دوى حالات «كتاب الإيمان باب قلم دون ظلم» لاندې بيان كړ شوى دى. (۶)

۴- منصور: دا مشهور محدث ابو عتاب منصور بن المعتمر السلمى الكوفى رحمته الله دې د دوى حالات «كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة» لاندې تیر شوى. (۷)

۵- هجاج: دا شيخ القراء والمفسرين ابو الحجاج مجاهد بن جبر مكي قرشى رحمته الله دې.

(۱) (عمدة القارى (ج ۶ ص ۳۸) -

(۲) (فتح البارى (ج ۶ ص ۳۸) -

(۳) (قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث مرتجبه في كتاب الحج باب لا يحل القتال بمكة -

(۴) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورى كتاب الوضوء باب الرجل يؤضى صاحبه -

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲) -

(۶) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۷) (كشف البارى (ج ۳ ص ۲۷۰) -

د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې بیان کړی شوی دی. (۱)

۱- طائوس: دا طائوس بن کيسان اليماني الجندی الحمیری رضی الله عنه دی. (۲)

۲- ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دی. د ده حالان

((بده الوسی)) د څلورم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۳)

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم الفتح: لا هجرة بعد الفتح، ولكن

جهاداً دنيوياً: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرماني چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د مکې د فتح په ورځ ارشاد افرمانيلو چې د فتح مکه نه پس هجرت فرض نه دي لیکن د جهاد او نیت حکم باقی دي.

د حدیث شریف د دې ټکړې تشریحات (کتاب الجهاد) په شروع کښې ((باب فضل الجهاد والسير)) په ذیل کښې بیان شوې دي.

قوله: وإذا استنفرتم فأنفروا: او چې کله تاسو ته د وتلو حکم درکړی شي نو اوځئ. علامه نووی رحمته الله د دې جملې په تشریح کښې فرماني چې مطلب دا دي چې د وخت امام تاسو ته د جهاد او نورو نیکو اعمالو حکم درکړي نو تاسو د هغه خبره منئ او اوځئ. (۴)

قوله: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية: تر کيښې حیثیت نه د عبارت تقدیر داسې

جوړېږي ((لا هجرة باقية بعد الفتح، ولكن جهاد ونية باقية)) یعنی د وطن نه هجرت کول یا د کفارو د تسلط نه د بچ کیدو د پاره کيږي یا د جهاد دپاره یا د علم د طلب دپاره. نو اول صورت خو منقطع شو او نور دواړه صورتونه اوس هم باقی دي. نو دا غنیمت او گټورنې او په کور کښې مه کینئ، بلکه چې کله تاسو د جهاد دپاره راوبلي نو د امام په آواز باندې لیک وایښی. (۵)

او د حدیث شریف د پورته ذکر شوې جملې نه دا هم معلومه شوه چې امام وخت کوم سړي مقرر کړي چې هغه دي د جهاد دپاره اوځي نو د هغه دپاره وتل واجب او ضروري دي اوس روستود پاتیکیدو اجازت نشته. (۶)

فائده: په حدیث کښې د دې خبرې زیرې دي چې مکه مکرمه ((ادها الله شرفاً و کرامة)) همیشه به دارالاسلام وي. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الوضوء باب (بلا ترجمه) رقم الحديث (۲۱۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۵) -

(۴) (شرح النووي علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۰) -

(۵) (قال العلامة الطيبي، انظر شرح الطيبي علی مشکوة المصابيح (ج ۷ ص ۲۸۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

و حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث ترجمه الباب سره مطابقت ((ولكن جهادوية واذا استغفرتم فانفروا)) په جمله كښې دې. (١)

٢٨-باب: الْكَافِرُ يَقْتُلُ الْمُسْلِمَ ثُمَّ يُسْلِمُ فَيَسِدُّ دَبْعُهُ وَيُقْتَلُ

ما قبل سره ربط په تيرسوي باب كښې امام بخاري د نفي عام په وخت كښې د جهاد فرض او واجب حكم بيان كړې وو او په دې باب كښې امام بخاري د هغه كافر حكم بيانوي چا چه يو مسلمان قتل كړې وي بيا الله تعالى هغه د ايمان په توفيق او نعمت سرفراز كړو، بيا هغه پخپله هم د الله تعالى په لار كښې جنك كولو كښې شهيد شو نو هغه به هم جنت ته ځي. د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد د هغه كافر سړي د حكم بيانول دي چه يو مسلمان قتل كړې بيا اسلام قبول كړي او د هغې نه پس هغه پخپله هم شهيد شي، نو د هغه كافر حكم هم ظاهر دي چه هغه هم جنتي دي چه د حديث باب نه مفهوم كيږي په دې وجه امام بخاري د هغې جواب ذكر نه كړو. (٢)

اختلاف نسخ: د صحيح بخاري په ټولونسخو كښې ترجمه الباب داسې دي لكه چه مونږ ذكر كړيدې. خود علامه كرماني رحمته الله عليه په روايت كښې داسې دي: ((باب الكافر يقتل المسلم فيسلم، فيسد دینه بعد القتل أو ثم يصير مقتولا)) (٣)

دغه شان د نسفي په روايت كښې ((بعد)) نه پس واو نشته بلكه ((أو)) دي او هم په دې باندې علامه ابن بطال رحمته الله عليه (٤) او اسماعيلي رحمته الله عليه جزم كړيدې. (٥)

او حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرماني چه همدغه روايت د نسفي، د امام بخاري رحمته الله عليه د مراد سره ډير مناسب معلومېږي. (٦)

[٢١٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (٤) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَضْحَكُ اللَّهُ إِلَى رَجُلَيْنِ يَقْتُلُ أَحَدُهُمَا الْأُخْرَى يَخْلَانِ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلُ ثُمَّ يُتَوَبُّ اللَّهُ عَلَى الْقَاتِلِ فَيُسْتَشْهِدُ

(١) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٢٢) -

(٢) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٢٢) و شرح القسطلاني (ج ٥ ص ٥٧) -

(٣) (شرح الكرماني (١٢ ج ١٢٢) -

(٤) (ابن بطال (ج ٥ ص ٣٨) -

(٥) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٢٢) -

(٦) (فتح الباري (ج ٤٠ ص ٤٠) -

(٧) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الإمامة باب بيان الرجلين يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة رقم (٤٨٩٤) والنسائي في سننه، كتاب الجهاد، باب اجتماع القاتل والمقتول في سبيل الله في الجنة، وتفسير ذلك رقم (٣١٦٧-٣١٦٨) وابن ماجه في سننه المقدمة باب فيما أنكرت الجهمية رقم (١٩١) -

تراجم رجال

۱- عبدالله بن یوسف: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمۃ اللہ علیہ دی. د ده حالات

((بدع الوسی)) دوئم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی. (۱)

۲- مالك: دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی حالات هم

((بدع الوسی)) دوئم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی. (۲)

۳- ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب حب

الرسول صل الله عليه من الإيمان)) (۳)

۴- الاعرج: دا ابوداود عبدالرحمن بن هرمز رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی حالات هم د مذکوره باب لاندې

تیرشوی دی. (۴)

۵- ابوهریره: دا مشهور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوهریره عبدالرحمن بن صخر رضی اللہ عنہ

دی. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب أمور الإيمان)) لاندې راغلی دی. (۵)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يضحك الله إلى رجلين: ذ

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلى الله تعالى د دوو سړو نه راضی کیږي.

د الله تعالى د طرف نه د ضحك د نسبت توضیح: دلته په حدیث باب کښې د الله تعالى د طرف د ضحك نسبت کړیښودې او ضحك د مخلوق صفت دی. نو دې نه د خالق مخلوق سره تشبیه لازم راځي؟ علامه کرمانی فرمائي چه ضحك او دا قسم نور مثالونو اطلاق که په الله تعالى باندې وي نو د دې نه مجازاً د دې لوازم مراد کیږي او لازم الضحك د الله تعالى رضا ده. دلته به د ضحك نه مراد د الله تعالى رضای. (۶)

علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چه هغه ضحك کوم چه د انسانی صفاتو نه دی اود سړی د څه خوشحالي او فرحت د اظهار د پاره کیږي. د دې اطلاق الله تعالى د پاره ناجائز دی. د دې ذکر کولو وجه دلته دا ده چه دا د بشر په تعجب باندې دلالت کوي، د څه تعجب وغیره د وجه او د الله تعالى په صفت کښې که چرې دا لفظ او ویلې شی نو دا د رومېنې سړی په حق کښې اخبار عن الرضاود دوئم سړی په حق کښې اخبار عن القبول دی. یعنې الله تعالى د

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) و کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۳) (کشف الباری (ج ۴ ص ۱۰) -

(۴) (حواله بالا (ص ۱۱) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۶) (شرح الکرمانی (ص ۱۲ ص ۱۲۳) -

پرمی به فعل راضی شو اود دوئم فعل نئی قبول کرلو اود دې دواړو حضراتو بدله جنت دې سره د دې چه د دواړو حالتونه مختلف او مقاصد جدا جدا دی. (۱)

امام بخاری رحمته (کتاب التفسیر) (۲) په روایت کښې د ضحک تفسیر «الرحمة» سره کړېدې. نو علامه خطابی رحمته فرمائی چه دا تفسیر قریب دې خو ضحک د رضا په معنی محمول کول اقرب واشبه دې. (۳)

امام خطابی رحمته نور فرمائی چه د دې جملې معنی داهم کیدیشی چه الله تعالی فرښتې د دې دواړو حضراتو په فعل باندې په تعجب کښې اچوی او هغوی خندوی. (۴)

او ابن فورک رحمته فرمائی مطلب دا دې چه الله تعالی د خپل فضل اظهار فرمائی لکه چه اهل عرب وائی «ضحک الأرض من النہات» کله چه زمکه خپل شینکې (بوتی) ښکاره کړی. (۵)

علامه ابن الجوزی رحمته فرمائی چه په دې قسم جملو کښې د اکثر و سلفو صالحینو عمل دا پاتې شویدې چه هغه په خپل ظاهر باندې پریخودې شی او عقیده صرف ددې خبرې اوساتلې شی چه الله تعالی د مخلوق د صفاتونه بری دې او په ظاهر باندې د پریخودلو مطلب دا دې مونږ ته د دې باره کښې څه علم نشته او الله تعالی د مخلوق د صفاتونه منزه دې. (۶)

علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمته فرمائی چه د ضحک نه مراد دلته رضا ده او په دې باندې د ضحک متعدی یولی کیدل دلالت کوی. نو نویلې کیږی «ضحک فلان إلى فلان» کله چه سړې بل چاته په خنده رویه مخ سره متوجه شی نو ښکاره خبره ده چه داسې متوجه کیدل په رضا او قبولیت سره دلالت کوی. (۷)

قوله: يقتل أحدهما الآخریدخلان الجنة: په دوی کښې یویل قتل کوی اودواړه به جنت کښې داخلېږی.

جمله «یدخلان الجنة» محل جر کښې ده ځکه چه دا د رجلین صفت واقع کیږی. (۸)

قوله: یقاتل هذا فی سبیل الله فیقتل: دې اول د الله تعالی په لار کښې جنگ کوی او شهید کیږی.

د صحیح مسلم په روایت کښې ددې نه وړاندې داهم مذکور دی چه صحابه کرام ورضوان الله

(۱) (أعلام الحديث للخطابی ج ۲ ص ۱۳۲۵) وأيضاً انظر شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۸) -

(۲) (هذا كما قال العلامة الخطابی فی أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۶۷) فی رواية الثوري و ليس عن ابن مقل. قال الحافظ فی الفتح: لم أر ذلك فی النسخ التي وقعت لنا من البخاری انظر فتح الباری (ج ۸ ص ۶۳۲) -

(۳) (أعلام الحديث للخطابی ج ۲ ص ۱۳۶۷) -

(۴) (أعلام الحديث للخطابی ج ۲ ص ۱۳۶۷) -

(۵) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۲۳) -

(۶) (فتح الباری ج ۶ ص ۴۰) -

(۷) (حواله بالا و عمدة القاری ج ۴ ص ۱۲۳) -

(۸) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۲۳) -

عليهم اجمعين په حیرانتیا سره سوال او کړو ((قالوا: کیف یارسول الله؟)) (۱) چه یا رسول الله دا په څنگه وی چه مقتول به هم جنت ته ځی او ورسره قاتل هم.

د قاتل نه مراد مسلمان یا کافر؟ علامه ابن عبدالبر او ابن بطلال رحمهما فرمائی چه د اهل علم په نزد د دې حدیث مطلب دادي چه اول قاتل کافرو یعنی مسلمان د کافر د لاسه مړ شوې وو (۲) حافظ ابن حجر رحمهما فرمائی چه هم دا امام بخاری رحمهما په ترجمه الباب کنبی بیان کړی دی. لیکن د دې نه هم څه مانع نه دی چه د اول قاتل نه مراد مسلمان وی ځکه چه په حدیث کنبی د قاتل لفظ عام دی. ((ثم يتوب الله على القاتل)) که چرې یو مسلمان بل مسلمان عموماً او بلاشبیه قتل کړی بیا توبه او کړی او د الله تعالی په لار کنبی جنگ کولو سره شهید شوی نو ښکاره خبره ده چه دې هم قاتل دی لیکن جنت ته به ځی.

لیکن دا دوهم مطلب به د دې حضراتو په نزد صحیح او درست کیدیشی څوک چه د قاتل د توبې قبلیدو قاتل دی، لکه حضرت ابن عباس، زید بن ثابت، ابن عمر او حضرت ابوهریره رحمهم خو چه کوم حضرات د قاتل د توبې د قبولیت قاتل نه دی د هغوی په نزد هم رومبنی معنی صحیح ده. (۳)

د ابن عبدالبر او ابن بطلال رحمهما د قول تائید د صحیح مسلم او مسند احمد د روایت نه هم کیږی، په صحیح مسلم کنبی په صراحت سره دا الفاظ ذکر دی: ((ثم يتوب الله على الآخر فيهدیه إلى الإسلام)) (۴) دې نه صفا معلومیږی چه د قاتل نه مراد دلته کافر دی.

او د مسند احمد د روایت الفاظ دا دی: ((قيل: كيف يارسول الله؟ قال: يكون أحدهما كافراً، فيقتل الآخر، ثم يسلم، فيغزو فيقتل)) (۵) په دې حدیث کنبی "خود" صراحت سره د کافر لفظ ذکر دی (۶) قوله: ثم يتوب الله على القاتل فيستشهد بیا الله تعالی د دې دوهم توبه قبلوی، او هغه د شهادت په مرتبه باندې سرفراز کیږی. د (تاب الله علی) معنی داده چه الله تعالی د توبې توفیق ورکوی او قبلوی (۷)

علامه ابن بطلال او علامه عینی رحمهما فرمائی چه د توبې نه مراد دلته اسلام دی. یعنی الله تعالی هغه ته د اسلام قبلولو توفیق ورکوی. (۸)

(۱) (صحیح مسلم کتاب الإمامة باب بیان الرجلین یقتل أحدهما الآخر یدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۳) وشرح ابن بطلال (ج ۲ ص ۳۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) وانظر لمزيد من التفصيل فی قبولية توبة القاتل عمدا وعدمها كشف الباری کتاب التفسیر (ص ۱۵۸) -

(۴) (صحیح مسلم کتاب الإمامة باب الرجلین یقتل أحدهما الآخر یدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۵) (مسند احمد بن حنبل (ج ۲ ص ۲۴۴، ۵۱۱) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) -

(۷) (مختار الصحاح مادة توب -

(۸) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۳) -

د دې دليل د مسلم شريف د روايت دا الفاظ دي: «(فيهديه إلى الإسلام)» (۱)
 فانه علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرماني چه د حديث باب نه دا خبره مستفاد شوه چه هر هغه
 سړي كوم چه د الله تعالى په لار كښي اووژلي شي هغه شهيد دي. (۲)
 د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنير اسكندراني رحمته الله فرماني چه ترجمه
 الباب كښي «(فيستد)» دې او په حديث كښي «(يستشهد)» راغلي دي. نو لكه چه امام بخاري
رحمته الله په دې خبره تنبيه وركول غواړي چه شهادت على وجه التسديد وي. په صحيح طريقه او
 اخلاص سره وي نو دې به هم جنت كښي داخليري او هر هغه علم چه على وجه التسديد وي د
 هغې هم دغه حكم دې سره د دې چه شهادت افضل دي. ليكن د جنت دا خلدل شهيد سره
 خاص نه دي او مصنف رحمته الله ترجمه الباب د حديث شرح كړخولي ده. (۳)

[۲۷۴] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ
 أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْبِرُ بَعْدَ مَا
 افْتَتَحُوهَا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُحِبُّ إِلَيَّ فَقَالَ بَعْضُ بَنِي سَعِيدٍ بْنُ الْعَاصِ لَا تُسْهِمُ لَهُ يَا
 رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقُلٍ فَقَالَ ابْنُ سَعِيدٍ بْنُ الْعَاصِ وَأَعْبَى لَوْ بَرِ
 تَذَلَّى عَلَيْنَا مِنْ قَدْ وِرْضَابٍ يَنْعَى عَلَى قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ أَكْرَمَهُ اللَّهُ عَلَى يَدَيَّ وَلَمْ
 يُبْنِي عَلَى يَدَيْهِ قَالَ فَلَا أَدْرِي أَتُحِبُّ لَهُ أَمْ لَمْ تُسْهِمُ لَهُ

قَالَ سُفْيَانُ وَحَدَّثَنِي السَّعِيدِيُّ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ السَّعِيدِيُّ هُوَ عُمَرُو
 بْنُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بْنِ عُمَرُو بْنِ سَعِيدٍ بْنِ الْعَاصِ [۳۹۹۷ (۳۹۹۷)]

تراجم رجال

۱- حمیدی: دا مشهور امام حدیث ابوبکر عبدالله بن الزبیر عیسی القرشی الحمیدی رحمته الله
 دي. د دوی مختصر حالات «(بهذه الوسی)» اولنی حدیث لاندې او تفصیلی حالات «(کتاب العلم
 باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو أهدانا)» لاندې راغلی دی. (۵)

۲- سفیان: دا ابو محمد سفیان بن عیینه بن میمون الکوفی رحمته الله دي. د دوی مختصر
 حالات «(بهذه الوسی)» اولنی حدیث لاندې او تفصیلی حالات «(کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا

(۱) (صحيح مسلم كتاب الإمامة باب الرجلين يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) والمتواری -

(۴) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۶۰۸) كتاب المغازي باب
 غزوة خيبر. رقم (۲۳۷) وأبو داود في سننه كتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنمية لاسم له رقم (۲۷۲۳ - ۲۷۲۴)

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۷) و(ج ۳ ص ۹۹) -

أو أمهين وأهلنا» لاندې راغلی دی. (۱)

۳- الزهری: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله ابن شهاب الزهري رحمته الله دې دوی حالات ((بهه الوسی)) د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

۳- عنبه بن سعید: دا عنبه بن سعید بن العاص بن سعید بن العاص بن امیه القرشي رحمته الله دې. ابویوب او ابو خالد د هغه کتبت دې. (۳)
د هغه مور ام ولد وه. (۴) دې

د حضرت انس بن مالک، حضرت ابوهریره او حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کوي.

او د هغه نه د حدیث روایت کونکو کښې اسماء بن عبید الضبعي، حبیب بن ضمرة، محمد بن عمرو بن علقمه، امام زهري او ابو قلابه الجرمي رحمته الله وغیره شامل دي. (۵)

امام یحیی بن معین، امام ابوداود او امام نسائی رحمته الله فرماني ((ثقة)) (۶)

امام دارقطنی رحمته الله فرماني ((ثقة: وهو جلیس للحجاء بن یوسف)) (۷)

ابو حاتم رحمته الله فرماني ((لا بأس به)) (۸)

يعقوب بن سفیان رحمته الله هم د دد توثیق فرماني لې دې. (۹)

حافظ ذهبي رحمته الله فرماني ((ثقة، تابعي، كان أحد الأشراف)) (۱۰)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني ((ثقة)) (۱۱)

ابن حبان رحمته الله هغه په (كتاب الثقات) کښې ذکر کړې دي. (۱۲)

دې د صحیحین او سنن ابوداود راوی دي. (۱۳)

(۱) (كشف الباري (ج ۱ ص ۱۳۷) و (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۲) (كشف الباري (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۲ ص ۴۰۸) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۲۶۸) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۲۳۹) -

(۵) (د شيوخ او تلامذه د باره او گوري تهذيب الكمال (ج ۲۲ ص ۴۰۹) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (حواله بالا والجرح والتعديل (ج ۵ ص ۵۲۴) رقم (۱۱۷۹، ۲۲۲۹) -

(۹) (تهذيب التهذيب (ج ۸ ص ۱۵۶) -

(۱۰) (ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۳۰۱) -

(۱۱) (تقريب التهذيب (ص ۴۳۲) -

(۱۲) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۲۶۸) -

(۱۳) (الكاشف للذهبي (ج ۲ ص ۹۹) -

په کال ۱۰۰هـ کښې د هغه انتقال وشو. (۱) رحمه الله رحمة واسعة.

هـ ابوهريره: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابي حضرت عبدالرحمن بن صخره

دې، د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب أمور الإيمان)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

قوله: قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخير بعد ما أفتحوها.

فقلت: يا رسول الله، أسهم لي: حضرت ابوهريره ؓ فرماني چه زه د فتح خيبر نه پس

حضور ﷺ هم په خيبر کښې وو د هغوی په خدمت کښې حاضر شوم نو عرض می اوکړو چه په مال غنيمت کښې ماله هم حصه راکړنی.

يو تعارض اوډ هغې جواب: دلته حديث باب کښې دا راغلی دی چه سائل حضرت ابوهريره

ؓ وو او منع کونکې حضرت ابان بن سعيد ؓ وو. بخاری کتاب المغازی (۳) ابوداؤد

(۴) کښې دا ذکر دی چه سائل ابان بن سعيد بن العاص ؓ وو، او منع کونکې حضرت

ابوهريره ؓ وو په دې کښې دی:

((قال أبان: اقسم لنأيا رسول الله، قال أبوهريره: فقلت: لا تقسيم له يا رسول الله))

نوډ تعارض لرې کولو د پاره محمد بن يحيى ذهلي ؓ خو دا جواب ورکړو چه راجع

حضرت ابوهريره ؓ مانع کيدل دی او ابان بن سعيد وو. (۵)

او خطيب بغدادی ؓ وائی چه د بخاری حديث باب راجع دې په کوم کښې چه د حضرت

ابوهريره ؓ سائل کيدل مذکور دی. (۶)

د حافظ ابن حجر او علامه عيني ؓ راڼې داده که د سنن ابوداؤد روايت صحيح اوډ

بخاری شريف د روايت سره برابر اوگرخولي شي نوډ دې خبرې احتمال شته چه دواړو د

يويل د پاره منع کړې وی. د حضرت ابان ؓ د پاره حضرت ابوهريره ؓ په دې دليل

باندې منع اوکړه چه داډ ابن قوئل قاتل دې اوډ حضرت ابوهريره ؓ د پاره د حضرت ابان

ؓ دا دليل پيش کړو چه دې د جنگ او جهاد قابل نه دې چه ده له حصه ورکړی شي. (۷)

نو اوس په دې رواياتو کښې هيڅ تعارض پاتې نشو.

اوس يوه بله خبره باندې پوهه شئ چه امام ابوداؤد ؓ (۸) چه کوم روايت نقل کړو په دې

(۱) (تقريب التهذيب) ص ۴۳۲-

(۲) (كشف الباری) ج ۲ ص ۶۵۹-

(۳) (صحيح البخاری) كتاب المغازی باب غزوة حبيب رقم (۴۲۳۸)-

(۴) (سنن أبي داؤد) كتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنيمه لاسهم له رقم (۲۷۲۳)-

(۵) (فتح الباری) ج ۷ ص ۹۹۲-

(۶) (عمدة القاری) ج ۱ ص ۱۲۴-

(۷) (عمدة القاری) ج ۱ ص ۱۲۴ وفتح الباری (ج ۷ ص ۹۹۲)-

(۸) (سنن أبي داؤد) كتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنيمه لاسهم له رقم (۲۷۲۴)-

کنبی د «آبان» په ځای سعید بن العاص ذکر دې حالتکه صحیح ابن سعید دې خطیب بغدادی رحمته الله علیه فرمائی «وآناه هو ابن سعید، واسمه آبان» (۱)

قوله: فقال بعض بني سعيد بن العاص: لا تسهم له يا رسول الله: نود سعيد بن العاص يو خوي او وئيل يا رسول الله د مال غنیمت نه ده ته حصه مه ورکوه. «بعض بني سعيد بن العاص» نه مراد حضرت آبان بن سعید رحمته الله علیه دې. (۲)

قوله: آبان بن سعيد: دا ابوالوید آبان بن سعید بن العاص بن امیه بن عبد شمس بن عبد مناف الأموی القرشي رحمته الله علیه دې. (۳) د هغه مور صفیه یا هند بنت المغیره ده چه د خالد بن ولید ترور وه. (۴) د دوی سلسله نسب نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په شپږم پست کنبی ملاوړې. (۵)

د هغوی والد ابواحیه سعید بن العاص د جاهلیت د سردارانو نه وو او د ډیر شان اوشوک مالک وو. د هغه اته ځامن وو په کومو کنبی چه پنځه په اسلام باندې مشرف شوې، حضرت آبان رحمته الله علیه نه وړاندې د هغه دوه روڼه خالد او عمر اسلام راوړلې وو. (۶)

د علامه ابن عبدالبر رحمته الله علیه مطابق دوی د حدیبیه او خیبر د جنگ په مینځ کنبی ایمان راوړلې دې. (۷) او ابونعیم فرمائی چه د غزوه خیبر نه اول هغوی اسلام قبول کړواو ابن الاثیر جزری رحمته الله علیه هم دې دوئم قول ته ترجیح ورکړیده. (۸)

د اسلام قبلولوسبب: د هغوی د اسلام راوړلو سبب دا جوړشو چه د تجارت په غرض د شام طرف ته اووتلو، هلته د هغه ملاقات یو راهب سره اوشو، د راهب نه ئی د رسول الله صلی الله علیه و آله باره کنبی معلومات او کړل او وئیل چه زه د قریشو یو فرد یم او په مونږ کنبی یو سړې راپیدا شوې دې چه د چاگمان او خیال دا دې چه هغه الله تعالی مبعوث کړیدی لکه څنگه چه ئی حضرت موسی علیه السلام مبعوث کړې وو. نو دې راهب تپوس او کړو ستاسو د دغه سړی نوم څه دې؟ هغه وئیل محمد. راهب وئیل زه د هغه اوصاف بیانوم. بیا هغه راهب د رسول الله صلی الله علیه و آله اوصاف حمیده، د هغوی عمر مبارک او نسب وغیره ئی بیان کړل. نو حضرت آبان رحمته الله علیه په دې باندې صاد او کړو او وئیل هغه هم دغه شان دې لکه څنگه چه تا بیان

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۲) (حواله بالا (ص ۱۲۳) -

(۳) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱) و تهذیب تاریخ دمشق الكبير لابن عساكر (ج ۲ ص ۱۲۷) -

(۴) (أسد الغابة فی معرفة الصحابة (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (الاستيعاب فی أسماء الأصحاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۷) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۰) الاستيعاب فی أسماء الأصحاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۸) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۸) -

او کړو. راهب و نیل ((والله، لیظهر علی العرب، ثم لیظهر علی الأرض)) په الله چه هغه به په عربو غالب راځی بیا په په پوره دنیا غالب راځی،

بیا نې حضرت ابان رضی الله عنه ته او و نیل چه رجل صالح یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله ته زما سلام اوسوه. حضرت ابان رضی الله عنه کله مکې مکرمې ته واپس شو نو نبی کریم صلی الله علیه و آله د خلقو نه خپرو عافیت معلوم کړ او د اول نه د هغه عادت وو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله او صحابه کرامو بدگونی به نې کوله، هغه نې پریخودل، دا د حدیبیه نه وړاندې واقعه ده.

بیا چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله د حدیبیه طرف ته لاړل او واپس شونو حضرت ابان رضی الله عنه هم د هغه اتباع او کړه او اسلام نې قبول کړو. (۱)

کله چه نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه ته د حدیبیه په ورځ د قریش مکه طرف ته لیځلي وو نو هم حضرت ابان رضی الله عنه هغه ته پناه ورکړې وه. حضرت ابان رضی الله عنه حضرت عثمان رضی الله عنه په اس سور کړو تردې چه هغه په مکه مکرمه کښې داخل شو او عثمان رضی الله عنه او و نیل:

قوله: أسبل وأقبل ولا تخف أحداً بنو سعيد أعزة الحرم: یعنی بهادری ښایي او وړاندې تیر یږی او د چا نه مه ویر یږی ځکه چه بنو سعید د حرم د معزینونه دي. (۲) هغه نبی کریم صلی الله علیه و آله په بعض سرايا کښې د لښکر امیر هم مقرر کړې وو په هغې کښې یو د نجد طرف ته لیځلي شوې سړیه هم شامل ده. (۳)

او بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه معزول کړو چه د بحرین والي وو حضرت ابان رضی الله عنه نې په ۹ هجری کښې والی مقرر کړو او هغه په دې منصب باندې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د وفات پورې وو. د نبی صلی الله علیه و آله د وفات نه پس هغه مدینې منورې ته واپس راغلو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه اراده او کړه چه دې بیا بحرین ته اولیگی نو هغه او فرمائیل ((لأعمل لأحد بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم)). د رسول الله صلی الله علیه و آله د وفات نه پس به زه د چا د پاره هم د عامل فرائض نه پوره کوم. او دا هم روایت دي چه هغه په یمن کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د طرف نه والی مقرر کیدل قبول کړې وو. (۴)

د هغه د وفات په وخت کښې مختلف اقوال دی:

ابن اسحاق رحمته الله فرمائی ((قتل أبان وعمر و ابنه سعيد يوم اليرموك)) خود ابن اسحاق د دې قول چا هم مطابقت نه دي کړې. او غزوه یرموک ۱۵ هجری د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې پښه شوې وه. (۵)

اودا هم او و نیلې شو چه دي د (مروء الصفر) په ورځ شهید شوې. د مرج الصفر واقعه ۱۳ هجری

(۱) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۹) وتهذيب تاريخ دمشق الكبير (ج ۲ ص ۱۲۸) -

(۲) (الاصابة (ج ۱ ص ۱۳) والاستيعاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۳) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۷) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱) أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۹) -

(۵) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۵) -

کښې دور خلافت عمری کښې پښه شوې وه. (۱)
دریم او صحیح قول د موسی بن عقبه دې د کوم تانیدچه مصعب، زبیر او اکراهل نسو هم
کړېدې چه حضرت ابان رضی الله عنه خپل ورور خالد بن سعید سره په (جنگ اجنادین) کښې شهید
شوې. (۲). هم دا قول امام ذهبی هم صحیح ګرځولې دې، هغوی لیکي:

«ثم إنه استشهدوا وأخوه يوم أجنادين على الصحيح»
د صحیح قول مطابق هغه او د هغه ورور جنگ اجنادین کښې شهیدان شوی. هغه د نبی کریم
صلی الله علیه و آله نه صرف یو روایت نقل کړېدې او هغه دا دې: «وضع الله عز وجل كل دمي الجاهلية، أو قال:
كل دمر كان في الجاهلية، فهو موضوع» (۴) یعنی هره هغه وینه چه د جاهلیت په زمانه کښې بهیولې
شویده، هغه الله تعالی معاف کړیده، یا ئې دا او فرمائیل چه هره هغه ناحق وینه کومه چه په
جاهلیت کښې بهیولې شوې وه هغه معاف ده.

قوله: فقال أبوهريرة: هذا قاتل ابن قوئل: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرماني دې
(یعنی ابان رضی الله عنه) د ابن قوئل قاتل دې.
د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د دې قول مقصد دا دې چه ابان رضی الله عنه په حالت کفر کښې قوئل رضی الله عنه
قتل کړې وو په دې وجه هغه ته د غنیمت نه حصه نه دی ملاویدل پکار. او د ابن قوئل نه
مراد حضرت نعمان بن مالک بن ثعلبه رضی الله عنه دې. (۵)

(۱) (حواله بالا-

- (۲) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۵۰) الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۷) "د جنگ اجنادین مختصر پیژندګلو" اجنادین د
فلسطین په علاقه رمله او بیت جبرون په مینخ کښې د یو مشهور خای نوم دې. (معجم البلدان
(ج ۱ ص ۱۰۳)- په دې مقام د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د دور خلافت په آخری ورځو کښې د
مسلمانانو او رومیانو په مینخ کښې یو خونړې جنگ اوښود. رومیانو د فوخ مشر د هرقل ورور
تیمودورس وو او د هغه لاندې یو لاکه رومی فوخ وو. د مسلمانانو لښکر په هغه دریو جدا جدا
ټولو باندې مشتمل وو چه فلسطین او اردن سره خواوشا جنگی کاروایانو کښې مصروف وو. د دې
دربارو لښکر مشری په ترتیب سره حضرت عمرو بن العاص، شرجیل بن حسنه او یزید بن ابی
سفیان رضی الله عنهم ګوله. د رومیانو او مسلمانانو په مینخ کښې څو سرحدی جهر پونه شوې وو
په کومو کښې چه خوخل رومیان غالب راغلې وو، او آخر دا دریواړه ډلې د حضرت خالد بن ولید
رضی الله عنه په قیادت کښې راجمع شوې او د دواړو لښکرو په مینخ کښې جمادی الاولی ۱۳ هجری کښې
فیصله ګڼ جنگ اوښود. کوم کښې چه د مسلمانانو متحده فوخ د دښمن فوخ ته د اجنادین په مقام
ماتې ورکړه او اجنادین د همیشه د پاره د مسلمانانو د اثر لاندې راغلو. (داتره معارف اسلامیه تحت
ابی بکر: (ج ۱ ص ۷۵۵) تحت اجنادین (ج ۱ ص ۱۰۱۲)- په دې جنگ کښې د مسلمانانوا هم یو خاص
تعداد شهیدان شو. په کوم کښې چه حضرت عبدالله بن زبیر بن عبدالمطلب، عکرمه بن ابی جهل
او حارث بن هشام رضی الله عنهم غوندې صحابه شامل وو. (معجم البلدان (ج ۱ ص ۱۰۳)-
- (۳) (سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱)-
- (۴) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۸) و الإصابة (ج ۱ ص ۱۴)-
- (۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳)-

قوله: حضرت نعمان بن قوئل رضی اللہ عنہ: دا نعمان بن مالک بن ثعلبه بن اصرام بن فهد بن ثعلبه بن قوئل رضی اللہ عنہ دې د خپل جد امجد طرف ت منسوب کيدوسره د ابن قوئل په نوم يادېږي. (۱)

او بعض حضراتو دا ونيلى چه قوئل د ثعلبه يا مالک لقب دې د چا نوم نه دې. (۲)

دې د بدرين نه دې. (۳)

دې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه د حديث روايت کوي او د ده نه حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ د حديث روايت کوي. ابوصالح هم د ده نه د حديث روايت کړيدې. خود ده سماع د حضرت نعمان نه ثابت نه ده، په دې وجه به روايت مرسل وي. (۴)

د مسلم شريف په يو روايت کښې د هغه ذکر راغلې دې، حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرماني ((ان النبي صلى الله عليه وسلم النعمان بن قوئل، فقال: يا رسول الله، أرايت إذا صليت المكتوبة...)) (۵)

دې په غزه احد کښې شهيد شوي او قاتل حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ وو لکه چه په حديث باب کښې ذکر دی. او بعض اهل مغازی قاتل صفوان بن اميه گرځولې دې خو دا قول مرجوح دې او دا هم کيدی شي چه دې شهيد کونکو کښې دواړه شريک وي. (۶)

قوله: فقال ابن سعيد بن العاص: وأعجباً لو يردن علياً من قدوم رضان ينجي علياً قتل رجل مسلم، أكرمه الله على يدي ولم ينجني على يديه: نو حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ وائي حيراني تا ده په دې پېشوگي باندې چه د ضان غر د څوکې نه راگزشو راغلو، دې په ماباندې د پو داسې سړي متعلق عيب لگوي چاته چه الله تعالی زما په لاس عزت يعنی شهادت سره سرفراز کړو او هغه ئي منع کړو چه هغه به زه په خپل لاس دليل کولم.

د حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ مطلب د دې قول نه دا دې که ما نعمان بن قوئل رضی اللہ عنہ په خپله زمانه د کفر کښې شهيد کړو نو هغه د ده د وجه نه د شهادت په اوچته درجه باندې فائز شو او ورسره په ما باندې د الله تعالی فضل او احسان اوشو چه الله تعالی زه د هغه د لاس نه د مر کولو نه بچ کړم. که هغه زه په هغه وخت کښې قتل کړې ووم نو به آخرت کښې به زه دليل او خوار وم. ليکن الله تعالی زه د غه ذلت نه بچ کړم. نو په دې کښې د پيغور وغيره څه خبره ده؟ (۷)

(۱) (أسد الغابة (ج ۵ ص ۳۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) -

(۲) (الإصابة (ج ۳ ص ۵۶۴) -

(۳) (أسد الغابة (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (صحيح مسلم (ج ۱ ص ۳۲) كتاب الإيمان باب بيان الإيمان الذي يدخل به الجنة.... رقم (۱۶-۱۷) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) وأسَدُ الغَابَةِ (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۵) وانظر لمزيد من التفصيل: كشف الباری كتاب المغازی (ص ۴۵۲-۴۵۴) -

قوله: قال: فلا أدري أسهم له أم لم يسهم له: وئی فرمائیل ماته نه ده معلومه چه

رسول الله ﷺ هغه ته (د غنیمت نه) حصه ورکړه او که نه. علامه ابن التین رحمه الله فرمائی چه د دې قول قائل ابن عیینه یا د هغه نه لاندې د امام بخاری رحمه الله څوک شیخ دي. (۱)
د حدیث باب لاندې یوه مسئله ذکر کولې شی چه په غنیمت کښې جهاد ته د روستو راتلونکی حصه شته که نه؟ د دې تفصیل چونکه مونږ مغازی کښې ذکر کړیدی نو په دې وجه دې هم هلته اوکتلې شی. (۲)

قوله: قال سفيان: وحدثني السعدي عن جده عن أبي هريرة: د دې عبارت مقصد دا دې چه حدیث باب د حضرت سفيان ابن عیینه رحمه الله نه په دوو سندونو سره مروی دې یو خو هم هغه سند دې چه په ماقبل کښې تیر شو یعنی «حدثنا الحميدي، حدثنا سفيان، حدثنا الزهري قال: أخبرنا عيسى بن سعيد عن أبي هريرة» او په دویم سند کښې الزهري او عنبسه بن سعيد په ځای «السعدي عن جده»، او دا درې طریق امام حمیدی په خپل سند کښې ذکر کړیدی. (۳)

قوله: قال أبو عبد الله: السعدي: عمرو بن يحيى.....: د ابو عبدالله نه مراد امام بخاری رحمه الله دې او دلته هغوی د السعدي نوم او نسب خودلې دې چه د سعیدی نوم عمرو بن يحيى بن سعيد بن عمرو بن سعيد بن العاص دي. (۴)
د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمة الباب سره مطابقت د حضرت ابان بن سعيد رحمه الله په دې قول کښې دي. «أكرمهم الله يدي» یعنی نعمان بن قوطل رحمه الله د حضرت ابان رحمه الله د لاسه شهید شو او الله تعالی هغه د شهادت په اوچته مرتبه باندې سرلند کړو. خو حضرت ابان رحمه الله د کفر په حالت کښې نه دې وژلې شوې بلکه هغه د غزوې احد نه پس هم ژوندې وو او هغه نه د توبې توفیق اوشو او اسلام ئې قبول کړو او همدغه د ترجمه مقصد هم دي. (۵)

۲۹-باب: مَنْ اخْتَارَ الْغَزْوَ عَلَى الصَّوْمِ

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دا دې چه یو سړي جهاد له په روژه باندې ترجیح ورکړی دې د پاره چه د روژې د وجه د هغه بدن د ضعف او کمزورۍ ښکار نشی نو

۱ (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۵) -

۲ (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۴۷) -

۳ (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) -

۴ (السعدي اود هغه د نيکه حالات "کتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالحجارة" لاندې بيان کړې شوی دی -

۵ (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) -

د هغه دا فعل صحیح دې او په سنت کښې د دې اصل موجود دې.
دویمه خبره دا ده که د مجاهد روژه نه هم وی نو بیا هم د هغه د پاره د روژه دار او د شپې د قیام کونکو برابر ثواب لیکلې کیږي. ځکه چه نبی ﷺ مجاهد ته د داسې روژه دار سره تشبیه ورکړیده چه کوم صائم الدهر وی او په داسې عبادت گذار سره نې تشبیه ورکړیده چه ستړې کیږي نه. (۱)

[۲۱۷۳] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ لَا يَصُومُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَجْلِ الْغَزْوِ فَلَمَّا قَبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَاهُ مُقْطِرًا إِلَّا يَوْمَ فُطْرٍ وَأَوْضَعِي

تراجم رجال

- ۱- آدم: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمته الله دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې راغلی دی. (۳)
 - ۲- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله د هغه حالات هم د مذکور باب لاندې راغلی دی. (۴)
 - ۳- ثابت البنانی: دا مشهور تابعی بزرگ ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی بصری رحمته الله دې. ده حالات ((کتاب العلم باب القرعة والعرض علی المحدث)) په ذیل کښې راغلی دی. (۵)
 - ۴- انس بن مالک: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رحمته الله دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۶)
- قوله: قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ لَا يَصُومُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَجْلِ الْغَزْوِ:** حضرت انس بن مالک رحمته الله فرمائی چه حضرت ابو طلحه رحمته الله به د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې په جهاد کښې د شرکت په غرض روژې نه ساتلې.
دلته ((ابو طلحه)) نه مراد حضرت زید بن سهل الانصاری رحمته الله دې چه د حضرت انس ناسکه پلار وو. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۵) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۴۲) -
(۲) (قوله: أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: الحديث أخرجه البخاري فقط في هذا الباب، قال العلامة العيني: والحديث من أفراد. عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶) وجامع الأصول (ج ۶ ص ۳۴۵) -
(۳) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -
(۴) (حواله بالا -
(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -
(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -
(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶) -

او په حديث باب كښې د هغوی عمل دا اوخودلي شو چه هغه به د نبی كريم ﷺ په زمانه كښې روژو له په جهاد باندې ترجيح وركوله، د دې د پاره چه د كمزورنې ښكارنشنې او روژې به نې نه ساتلي.
ليكن د روژو نه ساتلو چه كومه نفی شويده هغه على الاطلاق نه ده چه بالكل روژې به نې نه ساتلي بلكه دا په اكثر او قاتو محمول ده، د دې وجه دا ده چه همدغه زوايت اسماعيلي د ابو الوليد او عاصم بن على عن شعبه په طريق سره نقل كړيدې په يو كښې «(لايكاديصوم)» او په بل كښې «(كان قلما يصوم)» نو معلومه شوه چه نفی الصوم على الاطلاق نه ده بلكه في اكثر الاوقات ده. (۱)

قوله: فلما قبض النبي صلى الله عليه وسلم لم أَره مفطراً إلا يوم فطر أو أضحي:
حضرت انس رضی الله عنه فرماني چه نبی ﷺ د دنيا نه رخصت شو نو ما هغه بغيرد روژو نه نه دې ليدلې مگر دا چه د وړوكي اختر او لونی اختر په ورځ.
يعنی د نبی كريم ﷺ د وفات نه پس حضرت ابو طلحه رضی الله عنه به هميشه په روژه سره وو مگر د وړوكي اختر او لونی اختر په ورځ به نې روژه نه وه. ځكه چه په دې ورځو كښې د روژو ساتلو نه منع راغلې نو په دې وجه به هغه په دې ورځو كښې روژه نه وو او په حديث كښې ذكر شوي «(يوم اضحي)» نه مراد همدغه ورځې دی كومو كښې چه روژه ساتل منع دی دې دپاره چه ايام تشریق ته لفظ ضحي شامل شي او څه اشكال پيش نه شي. (۲)
پورتنی حديث كښې دې طرف ته اشاره شويده چه حضرت ابو طلحه رضی الله عنه به د نبی كريم ﷺ د وفات نه پس په غزواتو كښې شركت نه كولو، اود حضور ﷺ په عهد مبارك كښې هغه نفلي روژې ځكه پريځي وې چه په ميدان جهاد كښې چرته كمزوري ښكاره نشي. ليكن د حضور ﷺ د وفات نه پس هم هغه په غزوات كښې شركت كړيدې لكه حاكم رحمه الله (۳) او ابن سعد (۴) وغيره «(جاده بن سلقه عن ثابت عن انس)» په طريق نقل كړی دی:

«(أن أباطلة قرأ هذه الآية (انفروا خفافا وثقالا)، فقال: استغفرنا الله وأمرنا الله، واستغفرنا

شيوخنا وشهانا، جهزوني، فقال بنوه: يرحمك الله، إنك قد غزوت على عهد النبي صلى الله عليه وسلم ولني بكر وحملا ونحن لغزو عنك الآن فغزا البحر، فمات، فطلبوا جريداً فدفنوه فيها، فلم يقدروا عليه إلا بعد سبعة أيام وما تغفر)»
يعنی حضرت ابو طلحه رضی الله عنه دا آيت تلاوت كړو «(انفروا خفافا وثقالا)» نو هغه او فرمايل چه الله تعالی مونږ ته د جنگ د وتلو دپاره حكم راكړې دي او كه مونږ بو اگان يو كه خوانان د وتلو حكم دي. نو زما د پاره د سفر سامان تيار كړنی، د هغه خامنو او وښل الله تعالی دې په

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۲) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۲) و(عدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) -

(۳) (المستدرک للحاكم (ج ۳ ص ۲۵۳) -

(۴) (الطبقات الكبرى (ج ۳ ص ۵۰۷) -

تاسو باندې رحم او کړی. په تحقیق سره تاسو د نبی کریم ﷺ حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې په غزواتو کښې شرکت کړیدې (په دې وجه ته تکلیف مه اوچته وه) مونږ به ستاد طرف نه په غزواتو کښې شرکت کوو (خو هغه اونه منل) په سمندری جنگ کښې شریک شو، هلته هغه وفات شو نو د سفر ملگرو یوه جزیره لټوله چه په هغې کښې هغه خښ کړی لیکن د اوو ورځو پورې هغوی په خپل مقصد کښې کامیاب نشو (د دې نه پس ئې هغه خښ کړو) او د هغه مړې جوسه بالکل خرابه شوې نه وو.

د حضرت ابوطلحه د مذکوره عمل وجه: علامه مهلب فرمائی چه نبی کریم ﷺ مجاهد ته ((الصائم القائم)) سره تشبیه ورکړې ده ((کامیابی اوائل الجهاد)) په دې وجه حضرت ابوطلحه رضی الله عنه جهاد په روژه مقدم کړو. خو د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس کله چه اسلام ښه خور شو د هغه جرړې مضبوطې شوې او هغه اوکتل چه اوس د هغه خاص ضرورت پاتې نشو نو غوښتل ئې چه دروژو هم هغه سره ذخیره وی او د قیامت په ورځ جنت کښې ((باب الریان)) نه داخل شی. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دی (۲) لکه چه ((کان أبو طلحة لا یصور علی عهد النبی صلی الله علیه وسلم من أجل الغزو)) نه معلومېږی.

۳- باب: الشَّهَادَةُ سَبْعَ سَوَى الْقَتْلِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله د دې ترجمه الباب نه مقصد دا دی چه د مقتول فی سبیل الله نه علاوه هم نور ډیر شهیدان دی د کوم ذکر چه به امام بخاری رحمه الله په دې حدیث باب کښې کوی. (۳)

[۲۱۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سَمِيِّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الشُّهَدَاءُ خَمْسَةٌ الْمَطْعُونُ وَالْمَبْطُونُ وَالغَرَقُ وَصَاحِبُ الْأُذُنِ وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (۵) [۲۱۴۳]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دی. د ده حالات ((بهدم الوی)) د دوئم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۵)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۴۲) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶) -

(۴) (قوله عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مترجمه في كتاب الأذان با ب فضل التجهيز إلى الظهور -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹) -

٢- مالك: دا مالك بن انس بن ابى عامر الاصبهى المدنى رحمته الله دې. د ده حالات هم د مذكوره حديث لاندې راغلى دى. (١)

٣- سمي: دا ابو عبدالله سمى مولى ابوبكر بن عبدالرحمن رحمته الله دې. (٢)

٣- ابوصالح: دا ابو صالح ذكوان زيات رحمته الله دې. د ده حالات ((كتاب الايمان باب امور الايمان)) په ذيل كښې راغلى دى. (٣)

٥- ابوهريره رضي الله عنه: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مشهور صحابى حضرت عبدالرحمن بن صخر رضي الله عنه دې. د ده حالات ((كتاب الايمان باب امور الايمان)) لاندې راغلى. (٤)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الشهداء خمسة: المطعون،

والمبطون، والغريق، وصاحب الهدم، والشهيد في سبيل الله: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمايلى چې شهيدان پنځه دي: يو هغه سړي چې د طاعون په وبا كښې هلاك شي، دوئم چې د خيټې د بيمارۍ نه مړ شي، دريم چې خوك ډوب شي مړ شي، څلورم چې د ديوال راغورزيږدو سره مړ شي او پنځم شهيد في سبيل الله.

د شهداو په تعداد كښې اختلاف: دلته په حديث باب كښې ((الشهداء خمسة)) راغلي دي. او په موطا كښې د حضرت جابر بن عتيك رضي الله عنه په روايت كښې ((الشهداء سبعة سوى القتل)) (٥)

او په ترمذي كښې د حضرت فضاله بن عبيد روايت دې هغه فرمايى ((سمعت عشرين الخطاب رضي الله عنه يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: الشهداء اربعة....)) (٦) او د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه په روايت كښې دى ((الشهداء ثلاثة)) ذكر دې. (٧)

د دې احاديثونه علاوه نور هم ډير صحيح احاديث مبارك دي (٨) په كوم كښې چې د مقتول في سبيل الله نه علاوه مختلف كسان او اشخاص شهيدان گرځولي دي. علامه زرقاني رحمته الله د هغوى تعداد اووه ويشت (٢٧)، (٩)

(١) (كشف الباري (ج ١ ص ٢٩٠) و كشف الباري (ج ٢ ص ٨٠) -

(٢) (د دوى د حالاتو ډېره اوگورۍ كتاب الاذان باب السهام فى الاذان -

(٣) (كشف الباري (ج ١ ص ٦٥٨) -

(٤) (كشف الباري (ج ١ ص ٦٥٩) -

(٥) (الموطا للإمام مالك (ص ٢١٥) كتاب الجنائز باب النهى عن البكاء على الميت رقم (٣٦) وايضا أخرجه أبو داود فى سننه كتاب الجنائز باب فضل من مات فى الطاعون رقم (٣١١١) والنسائى فى الصغرى كتاب الجنائز باب النهى عن البكاء على الميت رقم (١٨٤٧) -

(٦) (جامع الترمذى أبواب فضائل الجهاد باب ما جاء فى فضل الشهداء عند الله رقم (١٦٤٤) -

(٧) (مجمع الزوائد (ج ٥ ص ٢٩١) وكنز العمال (ج ٤ ص ٥٩٣) رقم (١١٧٣٤) -

(٨) (انظر التفصيل تلك الأحاديث: عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٢٦-١٢٧) والأوجز (ج ٤ ص ٢٦٧-٢٦٩) -

(٩) (شرح الزرقانى على الموطأ (ج ٢ ص ٧٣) كتاب الجنائز باب النهى عن البكاء.... -

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ خلوینستہ (۳۰) (۱) علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل کتاب (ابواب السعادة فی اسباب الشهادة) کنبی دیرش (۳۰) (۲) او شیخ الحدیث (مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ شپیتہ (۱۰۰) ذکر کړی دی (۳) او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ شل (۲۰) ذکر کړی دی (۴) د روایاتو په مینځ کنبی تطبیق: اوس سوال دا پیدا کیږي چه د دې مختلفو روایاتو په مینځ کنبی په بعضو کنبی تعداد هم صراحتاً ذکر دي، د تطبیق په څه صورت وي؟ علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ د دې سوال جواب دا ورکړي چې تخصیص بالعدد د دې نه د زیاتو په نفی دلالت نه کوي. (۵)

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه د مختلفو اعدادو ذکر علی وجه التحديد والحصر نه دي بلکه دا د مختلفو احوالو او سوالونو په بنا باندې دي. یعنی په بعض حالات مخصوصه کنبی نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم د سائل احوال په خیال کنبی ساتلو سره جواب ورکړي او هغه دغه روایت کړي.

یا حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته اول د دریو علم ورکړي شوې وو بیا د علم د زیاتوالی سره سره د شهیدانو تعداد هم زیات شو. (۶)

د شهید تعریف او حدیث باب: اوس دلته دوئم سوال دا پیدا کیږي چه شهید خو د فقهاؤ په اصطلاح کنبی هغه دي چه چرته په یو جنگ کنبی قتل کړی شي او په هغه باندې ننبی هم وي، یا هغه اهل حرب یا اهل البغی یا ډاکوانو قتل کړي وي یا مسلمانانو هغه په ظلم سره وژلي وي اودا تعریف مبطلون، مطعون وغیره باندې نه صادق کیږي نو دا څنگه شهیدان شو؟ د دې جواب دا دي چه قتيل في سبيل الله نه علاوه چه د کومو حضراتو باره کنبی په احادیثو کنبی وارد شوي دي چه هغوی شهیدان دي نو د هغوی شهادت د اجر په اعتبار سره دي یعنی دي حضراتو ته به هم د حقیقی شهید په شان برابر اجر ورکولې شي. (۷) علماؤ حضراتو لیکلي دي چه د شهید درې قسمونه دي:

① شهید فی الدنیا والآخره هغه دي چه د الله تعالی د کلمې د اوچتوالی د پاره د جهاد د باره لار شي او شهید شي.

② شهید فی الدنیا فقط، او هغه دا دي چه سرې میدان جنگ کنبی خو قتل کړي شي خو هغه د اعلاء کلمه الله د پاره نه وي تلي د نامي او خان خودنې د پاره تلي وي او هلته قتل شي یا د هه شاکرې تبتیدو او می شو او یا د غنیمت په مال کنبی ئې خیانت کولو او مړ کړی شو.

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۲۳) -

(۲) (أوجز المسالك ج ۴ ص ۲۵۷) -

(۳) (أوجز المسالك ج ۴ ص ۲۶۹) -

(۴) (فتح الباری ج ۶ ص ۴۳) -

(۵) (شرح الکرماني ج ۲ ص ۵۶۴) -

(۶) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۲۷) وفتح الباری ج ۶ ص ۴۳) -

(۷) (شرح الکرماني ج ۲ ص ۵۶۴) و عمدة القاری ج ۴ ص ۱۲۷) -

⑤ شهید فی الآخرة چه یوسری د دیوال راپریوتلو سره میشتی یا اوسوزی یا د خینې د بیمارنی ښکارشی اومیشی وغیره وغیره، چه کوم صورتونه په حدیث باب کښې بیان کړیشوی دی.

په دې دریم قسم به په دنیا کښې د شهید احکام نه جاری کيږي یعنې د حقیقی شهید برخلاف په هغه ته کفن هم ورکولې شی او غسل هم. لیکن په آخرت کښې به هغه سره د شهید معامله کولې شی او هغه ته به د شهید په شان اجر ورکولې شی. (۱)

اودا د الله تبارک وتعالی په امت محمدیه علی صاحبها الصلوٰۃ والسلام باندې خاص فضل او کرم دې چه د قتل فی سبیل الله نه علاوه کوم کسان د شهادت د درجې حامل گرځولي دي په هغې کښې هغه تکلیفونه او په دغه تکلیفونو باندې صبر په خیال کښې ساتلې دي اود دې په وجه ئې د هغوی گناهونه معاف کړل اود هغوی په اجراو ثواب کښې ئې زیاتوالی او کړو. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ابن بطال رحمته الله په ترجمه الباب باندې اعتراض کولې سره فرمائی چه د حدیث باب نه دا ترجمه دسره هډو مستنبط کيږي نه، ځکه چه ترجمه د اوو (۷) ده او په حدیث کښې سوی القتل شهداء څلوردی. دا د دې خبرې دلیل دې چه امام بخاری رحمته الله ته د دې خبرې هډو موقع ملاؤ نشوه چه هغه د دې خپل کتاب تهذیب او تنقیح کړې وي. (۳)

د دې اعتراض جواب ورکولو سره علامه ابن المنیر اسکندرانی فرمائی چه د ابن بطال رحمته الله قول په ظاهره د دې خبرې دلالت کوی چه امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب لاندې حضرت جابر بن عتيك رضي الله عنه داخلول غوښتل لیکن قضا هغه ته مهلت ورنه کړو خود ابن بطال دا وینا د نظر نه خالی نه ده.

اودا خبره ده چه امام بخاری رحمته الله په دې خبره تنبیه ورکول غوښتل چه شهادت هم په قتل کښې منحصر نه دې بلکه د شهادت اسباب نور هم دی. نو په دې اسبابو کښې په احادیثو کښې په عدد باندې اختلاف دې چه په بعض کښې پنځه دی بعض اووه، نو چه کوم حدیث په دې شرائطو باندې پوره کیدو هغه خو ئې په باب کښې ذکر کړو او په ترجمه کښې د اووه عدد ذکر کړو او په دې خبره ئې تنبیه او کړه چه په احادیثو کښې مذکوره اعداد علی معنی التحديد نه دي. (۴)

او علامه کرمانی دا جواب ورکړېدې چه دلته د یو راوی نه په حدیث باب کښې عدد بیانولو کښې هیڅه شوې ده چه اصل عدد خو هم د اووه ولیکن د نسیان په وجه ئې پنځه ذکر کړل. (۵)

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۲۷) شرح الکرمانی (ج ۵ ص ۴۲) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۲۸) -

(۳) (شرح ابن بطال ج ۵ ص ۴۳) -

(۴) (المتواری ج ۱۵۴) ورجعه العینی انظر العمدة (ج ۱ ص ۱۲۸) -

(۵) (شرح الکرمانی ج ۱ ص ۱۲۵) -

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمہم اللہ دا احتمال بعید گر خولی دے (۱) خود علامہ کرمانی رحمہم اللہ دے جواب تائید دے صحیح مسلم او مسند احمد دے روایت نہ کیجی چہ پہ دے روایاتو کنبی دے نورو خہ خصلتونو او عادتونو ذکر ہم شتہ. نو پہ صحیح مسلم (۲) کنبی ہم دے ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی «ومن مات فی سبیل اللہ فهو شہید» اضافہ وارد شویہ. او دے مسند احمد پہ روایت کنبی دے الفاظو ہم اضافہ شویہ «والغار عن دابته فی سبیل اللہ شہید، والمجنوب فی سبیل اللہ شہید» (۳) یعنی دے اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی دے خپلے سورلے نہ غورزیدونکے شہید دے او دے اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی ذات الجنب بیمارنی سرہ پرکیدونکے شہید دے.

حافظ صاحب دے مذکورہ بالا اشکال جواب دا ورکری دے چہ دا ترجمہ موطا (۴) دے روایت نہ اخذ شویہ چہ دے حضرت جابر بن عتیک رضی اللہ عنہ نہ مروی دے. او پہ دے کنبی شہداء سوی القتل فی سبیل اللہ ہم اووہ قسمہ بیان کریشوی دے. (۵)

او شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمہم اللہ دا فرمائیلی دی چہ زما پہ نزد خبرہ دا دہ چہ لفظ «سہم» کلمہ مطلقاً ذکر کریشی نو دے نہ مراد کثرت وی، نو دے ترجمہ الباب مطلب بہ اوس داشی چہ «قتل فی سبیل اللہ» نہ علاوہ ہم دے شہادت اسباب یر دی او دے «سبع» لفظ بہ پہ خپلہ حقیقی معنی پاتی نشی بلکہ پہ معنی مجازی (کثرت) بہ محمول کیجی. (۶)

[۲۱۷] حَدَّثَنَا يَشْرَبُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۷) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الطَّاعُونَ شُهَدَاءُ يَكُلُّ مُسْلِمٌ [۳۰۰]

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۸) -

(۲) (الصحيح لمسلم كتاب الإمارة باب بيان الشهداء رقم (۴۹۴۱) -

(۳) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۴۱) -

(۴) (روى الإمام مالك مسند بسنده أن أخبر جابر بن عتيك رضى الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم... قال: وما تعدون الشهيد؟ قالوا: القتل في سبيل الله، فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشهداء سبعة سوى القتل في سبيل الله المطعون، شهيد، والفرق شهيد، وصاحب ذات الجنب شهيد، والمبطون شهيد، والحرق شهيد، والذي يموت تحت الهدم شهيد والمرأة نموت يجمع شهيدة. انظر المؤطا للإمام مالك بن أنس. كتاب الجنائز باب النهى عن البكاء على الميت (ص ۲۱۵-۲۱۶) رقم (۳۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) -

(۶) (الأبواب والتراجم للشيخ الكاندھلوی (ج ۱ ص ۱۹۵) -

(۷) (قولها: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۸۵۳) كتاب الطب باب ما يذكر فى الطاعون رقم (۵۷۳۲) ومسلم كتاب الإمارة باب بيان الشهداء رقم (۴۹۴۴) -

تراجم رجال

۱- بشر بن محمد: دا ابو محمد بشر بن محمد السختیانی مروزی رحمته دی. د ده حالات

«بده نومی» د پنځه حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۲- عبدالله: دا اب. عبد الرحمن عبدالله بن المبارک بن واضح الحنظلی مروزی رحمته دی. د ده حالات هم د مذکوره باب لاندې تیر شوی. (۲)

۳- عاصم: دا ابو عبد الرحمن عاصم بن سلیمان التیمی الاحول رحمته دی. (۳)

۴- حفصه بنت سیرین: دا ام الهذیل حفصه بنت سیرین الانصاریه رحمته ده. (۴)

۵- انس بن مالک: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابی حضرت انس بن مالک رحمته دی. د ده

حالات «کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تیر شوي دي. (۵)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الطاعون شهادة لكل مسلم
حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دي طاعون د هر مسلمان د پاره
شهادت دي.

د حدیث پاک مطلب دا دي چه کوم مسلمان د طاعون د وجه مر شو هغه به د شهادت اوچتي
مرتبي ته رسی او د هغه مرگ ته به د شهادت مرگ وئیلی شی.

طاعون یوه مشهوره بیماری ده کومه چه په وبائی شکل کښې خورپرې او په لاکهونو خلق
هلاکوي. (۶)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دي معنی دي
چه دلته د طاعون ذکر دي او په ترجمه کښې د اوو ذکر دي او په دي اوو کښې یو طاعون هم
دي. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۲) (حواله بالا (ص ۴۶۲) -

(۳) د ده د حالاتو پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان -

(۴) (د دي د حالاتو پاره اوگوری کتاب الوضوء باب التيمن في الوضوء والغسل -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) انظر الفصيل في كشف الباری كتاب الطب (ص ۴۰). قال جماعة الأطباء منهم أبو علي سينا: الطاعون
مادة سمية تحدث وربما قتالا يحدث في المواضع الرخوة والمغابن من البدن وأغلب ماتكون تحت الإبط، أو
خلف الأذن أو عند الأرنية قال: وسببه دم ردى مائل إلى العفونة والفساد. يستحيل إلى جوهر سمى يفسد العفون ويغير
مايليه ويؤدى إلى القلب كيميائية رديئة. فيحدث القي والحفان.... قاله الحافظ في الفتح (ج ۴ ص ۱۸۰)

(۷) (عمدة القاري (۱۴ ص ۱۲۸) -

٣١- بَاب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْمُحْسِنَ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ إِلَى قَوْلِهِ غَفُورًا رَحِيمًا [النساء: ٥٥-١٦]

ذ ترجمه الباب مقصد: علامه عینی او شیخ الحدیث صاحب مجمع فرمائی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلتہ پہ ترجمہ الباب کنبی ذکر شوی آیت ذ نزول سبب بیانول غواہی. (۱)

[۲۶۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) يَقُولُ لَمَّا نَزَلَتْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْدًا فُجَاءَ بِكَفِيفٍ فَكَتَبَهَا وَشَكَا ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ ضَرَارَتَهُ فَتَزَكَّتْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ [۳۷۰۳۱۸۱۳۱۷-۳۷۰۳۱۸۱۳۱۷]

تراجم رجال

- ۱- ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طرابلسی باہلی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. ذ دہ حالات ((کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار)) لاندی راغلی دی. (۳)
- ۲- شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. ذ دہ حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) پہ ذیل کنبی تیرشو. (۴)
- ۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبداللہ بن عبید سبیعی کوفی رحمۃ اللہ علیہ دی. ذ دہ حالات ہم ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الأیمان)) لاندی تیرشوی دی. (۵)
- ۴- البراء: دا مشہور صحابی حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی. ذ دہ حالات ہم مذکورہ

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۹) -

(۲) (قوله: البراء رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۶۶۰) كتاب التفسير باب (لا يستوى القاعدون من المؤمنين) رقم (۴۵۹۳-۴۵۹۴) و(ج ۲ ص ۷۴۶) كتاب فضائل القرآن باب كاتب النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۴۹۹۰) ومسلم كتاب الإمارة باب سقوط فرض الجهاد عن المعدورين رقم (۴۹۱۱) والترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی أهل العدر فی القعود رقم (۱۶۷۰) وأبواب التفسير باب ومن سورة النساء رقم (۳۰۳۱) والنسائی كتاب الجهاد باب فضل المجاهدين على القاعدین -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۷۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸۰) -

باب لاندې تیرشوی دی. (۱)

قوله: يقول: لما نزلت: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْدًا: ابْنُ إِسْحَاقَ السَّبْعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَابْنِي مَا دَ حَضَرْتُ بَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَهَ دَا أَوْرِيْدَلِي چَه کله ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ نازل شو نو حضور ﷺ حضرت زید راوغوښتو.

دلته د زید نه حضرت زید بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مراد دې چَه د حضور ﷺ د وحی کتاب وو. (۲)

قوله: فَجَاءَ بِكَتِفٍ فَكَتَفَ: حضرت زید بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د اَوْرِيْدِي یو هډوکې راوړو اودا آیت نې اولیکلو.

په هغه زمانه کښې د کاغذ کمې وو د دې د پاره به خلقو د خپل ضرورت لیک د ځناورو په لویولویو هډوکو لیکل کول.

کتف - بفتح الکاف وکس الثاء - د اَوْرِيْدِي هغه هډوکې کوم چَه پلن او خور وی که د انسان وی او که د ځناور. (۳)

قوله: وشك ابن امر مکتوم ضرارته، فنزلت: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

غیر أولى الضرر﴾: او ابن ام مکتوم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د خپل نابیناتوب یميله اوکړه نو ﴿لَا يَسْتَوِي

القاعدون من المؤمنين غير أولى الضرر﴾ نازل شو. د حضرت ابن ام مکتوم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نوم عمرو بن قيس دې، نابینا صحابی وولکه څنگه چَه په وړاندې حدیث کښې راځي چَه کله نبی کریم ﷺ دا مذکوره آیت حضرت زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته املاء کولو نو دې په موقع باندې راوړسیدلو او عرض نې اوکړو که چرې زما طاقت وې نو خامخابه جهاد کښې شریکدم نو الله تعالی دا استثنا نازل کړه ﴿غير أولى الضرر﴾.

[۲۷۷۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ الزُّهْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ رَأَيْتُ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَأَخْبَرَنِي أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ (۴) أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَلَنِي عَلَيْهِ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

(۱) (حواله بالا (ص ۳۷۵) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۹) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: أن زيد بن ثابت رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۶۶۰) كتاب التفسير ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ رقم (۴۵۹۲) وأبو داود كتاب الجهاد باب الرخصة في القعود من العذر رقم (۲۵۰۷) والترمذي أبواب التفسير باب ومن سورة النساء رقم (۳۰۳۳) والنسائي كتاب الجهاد باب فضل المجاهدين على القاعدين رقم (۳۱۰۱) -

وَالْجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ فِجَاءَةُ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يَمْلَأُ عَلَى فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهِدْتُ وَكَانَ رَجُلًا أَغْمَى فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفَجَدُهُ عَلَى فُحَيْذَى فَنُقِلَتْ عَلَى حَتَّى خِفْتُ أَنْ تُرَضَّ فُحَيْذَى ثُمَّ مَرَى عَنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرَ أُولَى الْقَضَاءِ [۳۱۱]

تراجهم رجال

۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا عبد العزيز بن عبد الله بن يحيى بن عمرو بن الاويس اوسى رحمته الله دې. (۱)

۲- ابراهيم بن سعد بن الزهري: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن الزهري القرشي المدني رحمته الله دې. د دوى تذکره مختصراً «كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» (لاندې ۲) او تفصیلي تذکره «كتاب العلم باب ما ذكر في ذهاب موسى...» لاندې تیره شویده. (۳)

۳- صالح بن كيسان: دا ابو محمد يا ابو الحارث صالح بن كيسان مدني رحمته الله دې. د ده حالات «كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تیر شوی دی. (۴)

۴- ابن شهاب: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله ابن شهاب زهري رحمته الله دې. د ده حالات «بده الوسی» د دریم حدیث په ذیل کښې تیر شوی. (۵)

۵- سهل بن سعد الساعدي: دا مشهور صحابی د رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت سهل بن سعد بن مالك ابو العباس الساعدي رحمته الله دې. (۶)

۶- مروان بن الحكم: دا مشهور اموي خليفه ابو عبد الملك مروان بن الحكم الاموي دې. (۷)

۷- زيد بن ثابت: دا مشهور صحابی رسول الله صلی الله علیه و آله او کاتب وحی حضرت زيد بن ثابت رضی الله عنه دې. (۸)

قوله: أنه قال: رأيت مروان بن الحكم جالساً في المسجد، فأقبلت حتى

(۱) د دوى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب العلم باب الحرص على الحديث -

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲۰) -

(۳) (كشف البارى (ج ۳ ص ۳۳۳) -

(۴) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲۱) -

(۵) (كشف البارى (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (د دوى حالاتو د پاره او گوروى كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۷) (د دوى حالاتو د پاره او گوروى كتاب الوضوء باب البصاق والمخاط ونحوه فى الثوب -

(۸) (د دوى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب الصلاة باب ما يذكر فى الفخذ -

جلست إلى جنبه، فأخبرنا أن زيد بن ثابت أخبره: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أملى على (لايستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون

في سبيل الله): حضرت سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه نه مروی دی هغوی فرمائی چه ما مروان بن حکم جمات کنبی ناست اولیدو، زه وروراندی شوم او د هغه په اړخ کنبی کناستم نو هغه مونږ ته اوخودل چه حضرت زید بن ثابت رضي الله عنه هغه ته خودلی دی چه رسول

الله ﷺ ماته دا آیت املا کرو (لايستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون في سبيل الله) دلته په سند کنبی یوه لطیفه دا ده چه حضرت سهل رضي الله عنه صحابی دی او مروان تابعی، او صحابی دلته د تابعی نه د حدیث روایت کوی نو دا ((رواية الصحابي من التابعي)) دي. (۱)
او دوئمه لطیفه دا ده چه ابن شهاب شېخ دی او صالح بن کیسان شاگرد او شاگرد د شېخ نه په عمر کنبی زیات دی، نو دا ((رواية الاكابر عن الأصاغر)) دي. (۲)

قوله: قال: فجاءه ابن أم مكتوم وهو يحملها علي، فقال: يا رسول الله،

لو استطعت الجهاد لجاهدت: حضرت زید بن ثابت رضي الله عنه فرمائی په دغه وخت کنبی چه رسول الله ﷺ ماته د ذکر شوی آیت املا کوله، هغوی له ابن ام مکتوم رضي الله عنه راغلو او ونی ونیل، یار رسول الله! که چرې ما جهاد کولې شو نو خامخا به می کړې وې.

((يلها)) په اصل کنبی ((يلها)) وو، ظاهر همدغه دی چه د دې دوئمه یاء په لام سره بدله کړیښوده بیا دواړه لامونه مدغم کړیښو. (۳)

قوله: وكان رجلا أعمى، فأنزل الله تعالى على رسوله صلى الله عليه وسلم

وفخذة على فخذي، فنقلت على حتى خفت أن ترص فخذي، ثم سرى عنه،

فأنزل الله عز وجل (غير أولى الضرر): او ابن ام مکتوم نابینا سړې وو، نو الله تعالی خپل رسول ﷺ ته وحی راوړلېکله، په دې حال کنبی چه د حضور پنډنی زما په پنډنی باندې پرته وه، نو د حضور پنډنی په ما باندې درنه شوه، تردې چه زما دا ویره پیدا شوه چه زما پنډنی ټکړې ټکړې نشی، بیا د وحی آثار د هغوی نه زائل شو نو الله تعالی عزوجل دا وحی نازله کړه. (غير أولى الضرر)

د حدیث باب نه معلومه شوه چه اول خو په دې مذکوره آیت کنبی څه قسم استثنا نه وه، هم دوه ډلې وې، یوه د مجاهدینو او دوئمه د قاعدین عن الجهاد، خو د ابن ام مکتوم په ګیله باندې د الله تعالی د طرف نه استثنا نازل کړیښوه چه د دې تفریق نه هغه خلق مستثنی

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۳۰) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۸۶) -

(۳) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۴۴) -

دی چه معذوره وی. علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «فیه دلیل علی أن من حسمه العذر عن الجهاد وغیرہ من أعمال البر مع یتہ فیه فله أجر المجاهد والعامل، لأن نص الآیة علی المفاضلة بین المجاهد والقاعد، ثم استثنی من المفضلین أولی الضر، وإذا استثناهم من المفضلین فقد أحقهم بالمفضلین» (۱)

یعنی حدیث باب د دې خبرې دلیل دې چه که یو سړې د شرعی عذر په وجه د جهاد یا بل نیک اعمال پوره کولونه پاتې شي نو ده ته به د مجاهد او د خیر عمل کونکي برابر ثواب ورکولې شي. ځکه چه په مذکوره آیت کښې تصریح ده چه مجاهد ته په قاعد باندې فضیلت او ترجیح حاصله ده، بیا د مفضلینو نه د اولی الضر استثناء او کړې شوه، نو چه کله هغوی د مفضلینو نه مستثنی او جدا او گرځولې شو نو هغوی په فاضلینو کښې شامل شو.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث یاب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دي، د تشریح محتاج نه دي. (۲) د آیت د نزول سبب بیانول وو، د حضرت ابن ام مکتوم رضی اللہ عنہ د قصې نه هغه بیان کړې شو.

هل كلمات مشكله: «ترض» دا د «رض»، نه مشتق دې د څه معنی چه د ذره ذره کیدو ده. (۳)

«سری» د راء په تشدید او تخفیف سره، دا دواړه قسمه لوستلې شي د دې معنی د زائل کیدو او اخوا کیدو ده. (۴)

۳۲- بَاب: الصَّبْرُ عِنْدَ الْقِتَالِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باب کښې د کفارو سره د قتال او جهاد په وخت کښې د صبر فضیلت بیانوی. (۵)

[۲۷۷] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو اسحاق عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى (۶) كَتَبَ فَقَرَأْتُهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا [۲۷۷۳]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسند رحمۃ اللہ علیہ

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۳) (مختار الصحاح مادة ر.ض.ض -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۰) ومختار الصحاح مادة س.ر.ی. د احادیث باب د نورې تشریح دپاره او گورې كشف الباری کتاب التفسیر (ص ۱۶۰) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۶) (قوله: أن عبدالله بن أبي أوفى رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه أنفا -

دې. د ده حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۲- معاویه بن عمرو: دا معاویه بن عمرو بن مہلب الازدی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراہیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۴- موسی بن عقبه: داموسی بن عقبه اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۴)

۵- سالم ابوالنصر: دا ابوالنصر سالم بن ابی امیه مولى عمر بن عبیدالله قرشی مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۵)

۶- عبدالله بن ابی اوفی رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن ابی اوفی علقمه الاسلمی رضی اللہ عنہ دی. (۶)

قوله: أن عبد الله بن أبي أوفى كتب فقراته: إن رسول الله ﷺ قال: إذا

القيتموهم فاصيروا: حضرت سالم ابوالنصر فرمائی چه عبدالله بن ابی اوفی رضی اللہ عنہ خط اولیکلو نوما هغه اولوستلویبه هغې کښې وو چه رسول الله ﷺ فرمائیلى چه کله ستاسو دښمن سره مقابلو وی نو کلک اوسیرئى. د ((فاصلو)) دوه مطلبه کیدئى:

① کله چه د قتال اوجهاد اراده اوکړئى نو د هغې په شروع کولو کښې صبر کوئى چه د نه روستوکیدو عزم مصمم اوکړئى او د استقامت څرگندونه اوکړئى.

② د جنگ شروع کولو نه پس کله چه میدان د جنگ ښه گرم شى نو کلک اوسیرئى او مه تښتئى. (۷)

صبر د الله تعالى د برکت د حصول ذریعه ده: علامه مهلب رضی اللہ عنہ فرمائی چه صبر د ټولو کارونو د خیر سبب او ذریعه ده. الله تعالى په قرآن کریم کښې دا حقیقت په ډیرو ځایونو کښې بیان کړیدى او خپل عزتمند حبیب ﷺ ته ئې هم د دې خبرې حکم ورکړیدى چه کله دښمن سره مقابلو وی نو صبر مه پرېردئى، د دې د پاره چه د الله تعالى برکتونه حاصل شى او خلق د سستئى او نارستئى عادت نشى. ځکه چه دا دواړه صفتونه په دنیا کښې د حرمان او تاوان سبب دی او د صبر اختیارول د دنیا او آخرت د مطلوب امورو د حصول ضمانت دی. (۸)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۲) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الأذان باب إقبال الإمام على الناس عند تسوية الصفوف -

(۳) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۴) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء -

(۵) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الوضوء باب المسح على الخفين -

(۶) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الزكاة. باب الصلاة الإمام. ودعائه لصاحب الصدقة.... -

(۷) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۳۰) وشرح الكرمانى (ج ۱ ص ۱۲۷) -

(۸) (شرح ابن بطلان (ج ۵ ص ۴۵) -

و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت د رسول الله ﷺ په دې قول کښې دي:

((فاصبروا)) چه کله کافرانو سره مقابله وی نو صبر او استقامت اختیار کړئ. (۱)

۳-۳ باب: التَّحْرِيصُ عَلَى الْقِتَالِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى حَرَّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ [الأنفال: ۶۵]

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دا ښائی چه خلقو ته د جهاد ترغیب ورکول پکار دی، راوړنټول ئې پکار دی او د دې دپاره خلق تیارول پکار دی. (۲)
دآیت مبارک د ذکر کولو وجه: د مذکوره آیت په ذریعه امام بخاری رحمه الله لکه څنگه چه د هغه عادت دي په ترجمه الباب باندې استشهاد پیش کړيدي چه دا تحریص او ترغیب علی القتال د قرآن کریم نه هم ثابت دي.

امام شعبی رحمه الله نه روایت دي چه کله دامذکوره آیت نازل شوچه ای نبی! مسلمانانو ته د جهاد او قتال ترغیب ورکړه نو نبی کریم ﷺ به مجاهدین د جهاد د پاره او د دینمن په مقابله کښې د بهادرۍ او استقامت کولو د پاره راوړنټول. په غزوه بدرکښې چه کله د مکې مشرکانو خپل لښکر اوسامانونو سره د نبی کریم ﷺ او صحابه کرام رموره (۳) (۴) د مقابلې د پاره راغلل نو نبی کریم ﷺ صحابه کراموته ترغیب ورکولو سره ارشاد اوفرمانیلو: ((قوموا إلى جنة عرضها السموات والأرض)) (۳)

[۲۷۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو شَعْبَانَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْخَنْدَقِ فَإِذَا الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يُخْفِرُونَ فِي غَدَاةٍ بَارِدَةٍ فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ عَيْدٌ يَعْطُونَ ذَلِكَ لَهُمْ فَلَمَّا رَأَى مَا بِهِمْ مِنَ النَّصَبِ وَالْجُوعِ قَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْ الْعِيشَ عَيْشَ الْآخِرَةِ فَأَغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ

(۱) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۳۰) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۳۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: سمعت أنسا رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) كتاب الجهاد باب حفر الخندق رقم (۲۸۲۵) (ج ۱ ص ۴۱۵) باب البيعة فى الحرب على أن لا يفروا رقم (۲۹۶۱) (ج ۱ ص ۵۳۵) كتاب مناقب الأنصار باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم: أصلح الأنصار والمهاجرة رقم (۳۸۹۵-۳۸۹۶) (ج ۱ ص ۵۸۸) كتاب المغازى باب غزوة الخندق وهى الأحزاب رقم ۴۰۹۹-۴۱۰۰ (ج ۲ ص ۹۳۹) كتاب الرقاق باب الصحة والفراغ ولاعيش إلا عيش الآخرة رقم (۶۴۱۳) (ج ۲ ص ۱۰۶۹) كتاب الأحكام باب كيف يبایع الإمام الناس؟ (۷۲۰۱) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة الأحزاب وهى الخندق رقم (۴۶۷۳) - (۴۶۷۴) والترمذى كتاب المناقب باب مناقب جابر بن عبد الله رضى الله عنه رقم (۳۸۵۷) -

فَقَالُوا فَمَيِّبِينَ لَهُ: نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِيَْنَا أَبَدًا

[۶۷۷۵، ۶۰۵۰، ۳۸۷۴، ۳۸۷۳، ۳۵۸۴، ۲۸۰۱، ۲۶۸۰]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسندی رضی اللہ عنہ دی۔ ذہ حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندی تیرشوی. (۱)

۲- معاویہ بن عمرو: دا معاویہ بن عمرو بن مہلب الازدی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراہیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۴- حمید: دا ابو عبید حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رضی اللہ عنہ دی۔ ذہ حالات ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) لاندی تیرشوی دی. (۴)

۵- انس بن مالک: دا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مشہور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی۔ ذہ حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندی تیرشوی دی. (۵)

قوله: يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الخندق: حضرت حمید الطویل رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما حضرت انس رضی اللہ عنہ پہ دی وینا کولو سرہ چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ذہ خندق طرف تہ او وتلو واوریدو۔ پہ حدیث کنبی بیان کریشوی واقعہ ذہ غزوہ احزاب (خندق) دہ۔ پہ دی غزوہ کنبی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ذہ حضرت سلمان فارسی رضی اللہ عنہ مشورہ قبولہ کرہ او صحابہ کراموتہ نی د مدینی نہ گیر چاپیرہ خندق کنستلو حکم ورکری وو چہ د مدینی منوری حفاظت او کریشی۔ امام طبری او امام سہیلی رضی اللہ عنہ فرمائی د تولونہ اول د جنگ د پارہ خندق کنستونکی منوجہر بن ایرج بن افریدون دی چہ فارسی النسل وو اودا د موسی علیہ السلام د زمانی واقعہ دہ. (۶)

قوله: فإذا المهاجرون والأنصار يحمون في غداة باردة، فلم يكن لهم عيب يعملون ذلك لهم: نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم او کتل چہ صحابہ کرام د سختی یخنئی پہ سحر باندی خندق کنی، خکہ چہ هغوی سرہ داسی غلامان نہ ووچہ د هغوی د پارہ نی کارکولو۔

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷)۔

(۲) (ذہ دوی ذہ حالات ذہ پارہ او گوری کتاب الاذان باب الإمام علی الناس عند نسوية الصفوف۔

(۳) (ذہ دوی ذہ حالات ذہ پارہ او گوری کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة۔

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱)۔

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴)۔

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۱) ذہ مذکورہ غزوہ ذہ تفصیل ذہ پارہ او گوری کشف الباری کتاب المغازی

(ص ۲۷۵)۔

کلمه "إِذَا" دلته مفاجاتیہ ده. قلما رأی ما بهم من النصب والجوم، قال:

اللهم إن العیش عیش الآخرة
فاغفر الألسار والمهاجرة

تقالوا محییین له:

نحن الذین بایعوا محمدا
على الجهاد ما یقینا أبدا

کله چه حضور د دوی مشقت او ولږه او کتله نو ونی فرمائیل ای الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوندون دې ته د انصارو او مهاجرینو مغفرت او کړې.

صحابه کرامو به د دې جواب کښې ونیل:

مونږ هغه خلق یو چه مونږ د محمد ﷺ نه بیعت کړیدې چه ترکومې مونږ باقی او ژوندی یو همیشه به جهاد کوو.

داپورته ذکر شوی اشعار په رجزیه انداز کښې د لوستلو حکمت: علامه انور شاه کشمیر رحمته الله علیه فرمائی چه صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین به د خندق کنستلو په وخت کښې دا پورته ذکر شوی شعر «نحن الذین...» به د رجز په انداز کښې لوستلو، د دې وجه دا وه چه په مونږ کله هم یو سړې یو عمل کوی نو په خله خان سره گونډارې کوی، د دې ډپاره چه سترې والې او بیزارۍ شروع نشی، ځکه چه انسان کله څه د مشقت والا کار کوی نو په دې وخت کښې گونډارې کوی، د ده دا گونډارې د هغه کار مشقت غیر محسوس جوړوی. (۱)
فائده: د حدیث باب نه دا فائده ولاړیږی چه د خلقو پټ صلاحیتونه او جنگی جذبات راښکاره کولو ډپاره اشعار او رجز وغیره استعمالول پکار دی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت «اللهم إن العیش عیش الآخرة» کښې دې چه د دې په ذریعه صحابه چه په کوم کار کښې مشغول وو یعنی حفر خندق په هغې ئې نور هم راوچت کړی ځکه چه هغه هم د جهاد یوه حصه ده. (۳)

۳۲- بَاب: حَقْرُ الْخُنْدَقِ

د ترجمه الباب مقصد: د علامه عینی رحمته الله علیه وینا ده چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې دا بیانوی چه صحابه کرامو رضی الله عنہم د مدینې نه گیرچاپیره خندق کنستې وو د دې د پاره چه د دې حفاظت او دفاع او کړیسی. (۴)

نوبنکاره خبره ده چه دا د اهل فارس طریقه وه او حضرت سلمان فارسی رضی الله عنہ د دې مشوره ورکړې وه، نو ددې د پاره چه کله ضرورت پیښ شی نو خندق کنستلې شی او د نورو قومونو

(۱) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۷) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۲) -

د جنگ طریقې نه فائده حاصلولو کښې هیڅ بدیت نشته.

[۲۶۸۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَعَلَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يَحْفَرُونَ الْخَنْدَقَ حَوْلَ الْمَدِينَةِ وَيَنْقُلُونَ التُّرَابَ عَلَى مُنُونِهِمْ وَيَقُولُونَ:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْإِسْلَامِ مَا يَفِينُنَا أَبَدًا
وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجِيبُهُمْ وَيَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَبَارِكْ فِي الْأَنْصَارِ
وَالْمُهَاجِرَةِ [۲۶۸۱:ر]

تراجم رجال

۱- ابومعمر: دا عبدالله بن عمرو بن ابی الحجاج منقری بصری رضی الله عنه دی او د مقعد په لقب باندې مشهور دی. د ده حالات ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علیه (کتاب) لاندې تیر شوی دی. (۲)

۲- عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تیمی عنبری بصری رضی الله عنه دی. د ده حالات هم په ((کتاب العلم)) کښې د مذکوره باب لاندې تیر شو. (۳)

۳- عبدالعزيز: دا عبدالعزيز بن صهیب بنانی بصری رضی الله عنه دی. د ده مختصر حالات ((کتاب ایمان باب حب الرسول من ایمان)) لاندې تیر شوی دی. (۴)

۴- انس: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

قوله: جعل المهاجرون والأنصار يحفرون الخندق حول المدينة، وينقلون التراب على منونهم: حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دی هغوی فرمائی مهاجرینو او انصارو د مدینې منورې نه گیر چاپیره خندق کنستلو او په خپلو شاگانوڼي خاوره اوړله.

حول المدينة: نه څه مراد دی؟ دلته د باب په روایت کښې ((حول المدينة)) د الفاظو نه په ظاهره باندې متبادر د اکیرې چه خندق د مدینې د څلورو واړو طرفونو نه کنستلې وو

(۱) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶) -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۹) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

حالتکه حقیقت ددې نه برعکس دې. علامه گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې «حول المدينة» نه د دې یوه حصه مراد ده، ځکه چې خندق د مدینې منورې نه گیرچاپیره نه وو تیار کړې شوې بلکه د اسلام د لښکر نه چاپیره تیار کړې شوې وو. او لښکر د مدینې منورې نه درې میله فاصله باندې وو لیکن دا فاصله کمه ده په دې وجه د حدیث راوی قرب په خیال کښې ساتلو سره دا «حول المدينة» سره تعبیر کړې دي (۱).

شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ د حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ د ارشاد نوره تشریح کولو سره فرمائی چې د حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ قول واضح او ظاهر دې، ځکه چې خندق د اسلام د لښکر او د کفارو د لښکر په مینځ کښې تیار کړې شوې وو. صاحب الخمیس د خلاصه الوفاء په حواله سره لیکي:

«کان أحد جانبي المدينة عورة، وسائر جوانبها مشتبكة بالبنیان والنخيل، لا يمكن اعدو منها، فاغتار ذلك الجانب المكشوف للخندق، وجعل معسكره تحت جبل سلم، والخندق بينه وبين المشركين»

یعنی د مدینې منورې یوه حصه خالی او کولای وه، ددې نه علاوه باقی ټولو طرفونو ته آبادیانې او د کهمجورو باغونه وو، د هغه ځای نه د دښمن حمله او غلبه حاصلول ممکن نه وو، په دې وجه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خندق د تیاری د پاره د کولای حصې انتخاب او کړې او خپل لښکر د جبل سلم په لمن کښې اوږولو او خندق د هغوی او د مشرکانو تر مینځه وو (۲).

«علی متوهم» دا د متن جمع ده، د دې معنی شا ده، او د زمکې سخت او اوچتې حصې ته هم متن وائی. (۳)

ويقولون: نحن الذين بايعوا محمداً على الإسلام ما بقينا أبداً على هغوى به وثيل هم مونى يو هغه خلق چا چې د محمد صلی اللہ علیہ وسلم نه بیعت کړې دې چې تر کومې مونې ژوندی او باقی یو مدام به په اسلام باندې کلک یو.

دلته د باب په روایت کښې «علی الإسلام» وارد شوې دې او د تیرشوی باب په روایت کښې «علی الجهاد» وو. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې موزون «علی الجهاد» دې او «علی الإسلام» سره په شعری وزن کښې خرابی راځي. (۴)

قوله: والذين ضلّوا الله عليه وسلم يحيمهم ويقول:

«اللهم انه لا خير الاخير الاخير» فبارك في الانصار والهجرة اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته جواب ورکولو سره فرمائیل: ای الله ځيگره خو هم د آخرت ځيگره ده، ته په انصارو او مهاجرينو کښې برکت واچوه.

(۱) (لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۲) (تعلیقات لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۲) -

یواشکال اود هغه جواب دلته یو وړوکی غوندې اشکال پیدا کیږي چه په سابقه باب کښې خوداوو چه جواب ورکونکی خوصحابه کرام وو اودلته دا دی چه نبی کریم ﷺ جواب ورکوي؟ نو د دې جواب دا دې چه دا اختلاف په اوقاتو باندې محمول دي یعنی کله به شروع صحابه کرامو کوله او نبی کریم ﷺ به جواب ورکولو او کله به شروع حضور ﷺ کوله او صحابه کرامو به جواب ورکولو. (۱)

[۲۶۸۲-۲۶۸۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ وَيَقُولُ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا

تراجم رجال

۱- ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طيالسی باهلی بصری رحمته الله دی. د ده حالات ((کتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار)) لاندې نقل شوی دی. (۳)

۲- شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله دی. د ده حالات ((کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمین من لسانه ویده)) لاندې نقل شوی دی. (۴)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبعی کوفی رحمته الله دی. د دوی حالات هم ((کتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان)) لاندې راغلی دی. (۵)

۴- البراء: دا مشهور صحابی حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دی. د دوی حالات هم د ده پورتنی مذکوره باب لاندې تیرشوی دی.

قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم ينقل ويقول: لولا أنت ما اهتدينا: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله به خاوره اوړله او وئیل به ئی (یا الله) که ستا رحمت نه وې نو مونږ به هدایت نه وې بیاموندي.

(۱) (حواله بالا و شرح الکرمانی (ج ۱ ص ۱۲۸) -

(۲) (قوله: سمعت البراء رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) كتاب الجهاد باب حفر الخندق رقم (۲۸۳۷) و (ج ۱ ص ۴۲۵) باب الرجز في الحرب ورفع الصوت في حفر الخندق رقم (۳۰۳۴) و (ج ۲ ص ۵۸۹) كتاب المغازی باب غزوة الخندق وهي الأحزاب رقم (۱۴۰۴-۱۴۰۶) و (ج ۲ ص ۹۷۹) كتاب القدر باب «وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله» رقم (۶۶۲۰) و (ج ۲ ص ۱۰۷۴) كتاب التمني باب قول الرجل: لوالله ما اهتدينا رقم (۷۲۳۶) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة الأحزاب وهي الخندق رقم (۴۶۷۰) -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۰) -

[٢٧٨] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ يَنْقُلُ التُّرَابَ وَقَدْ وَارَى التُّرَابَ بِيَاسَ بَظْلِهِ وَهُوَ يَقُولُ لَوْلَا أَنْتُ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا فَأَلْزَمُنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَبَيَّتَ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا إِنْ الْأُلَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا إِذَا أَرَادُوا فِتْنَتَنَا أَيْبُنَا [٢٧٨-٢٧٩] (١) ٦٨٠-٦٨١-٦٨٢-٦٨٣-٦٨٤-٦٨٥-٦٨٦-٦٨٧-٦٨٨-٦٨٩-٦٩٠-٦٩١-٦٩٢-٦٩٣-٦٩٤-٦٩٥-٦٩٦-٦٩٧-٦٩٨-٦٩٩-٧٠٠-٧٠١-٧٠٢-٧٠٣-٧٠٤-٧٠٥-٧٠٦-٧٠٧-٧٠٨-٧٠٩-٧١٠-٧١١-٧١٢-٧١٣-٧١٤-٧١٥-٧١٦-٧١٧-٧١٨-٧١٩-٧٢٠-٧٢١-٧٢٢-٧٢٣-٧٢٤-٧٢٥-٧٢٦-٧٢٧-٧٢٨-٧٢٩-٧٣٠-٧٣١-٧٣٢-٧٣٣-٧٣٤-٧٣٥-٧٣٦-٧٣٧-٧٣٨-٧٣٩-٧٤٠-٧٤١-٧٤٢-٧٤٣-٧٤٤-٧٤٥-٧٤٦-٧٤٧-٧٤٨-٧٤٩-٧٥٠-٧٥١-٧٥٢-٧٥٣-٧٥٤-٧٥٥-٧٥٦-٧٥٧-٧٥٨-٧٥٩-٧٦٠-٧٦١-٧٦٢-٧٦٣-٧٦٤-٧٦٥-٧٦٦-٧٦٧-٧٦٨-٧٦٩-٧٧٠-٧٧١-٧٧٢-٧٧٣-٧٧٤-٧٧٥-٧٧٦-٧٧٧-٧٧٨-٧٧٩-٧٨٠-٧٨١-٧٨٢-٧٨٣-٧٨٤-٧٨٥-٧٨٦-٧٨٧-٧٨٨-٧٨٩-٧٩٠-٧٩١-٧٩٢-٧٩٣-٧٩٤-٧٩٥-٧٩٦-٧٩٧-٧٩٨-٧٩٩-٨٠٠-٨٠١-٨٠٢-٨٠٣-٨٠٤-٨٠٥-٨٠٦-٨٠٧-٨٠٨-٨٠٩-٨١٠-٨١١-٨١٢-٨١٣-٨١٤-٨١٥-٨١٦-٨١٧-٨١٨-٨١٩-٨٢٠-٨٢١-٨٢٢-٨٢٣-٨٢٤-٨٢٥-٨٢٦-٨٢٧-٨٢٨-٨٢٩-٨٣٠-٨٣١-٨٣٢-٨٣٣-٨٣٤-٨٣٥-٨٣٦-٨٣٧-٨٣٨-٨٣٩-٨٤٠-٨٤١-٨٤٢-٨٤٣-٨٤٤-٨٤٥-٨٤٦-٨٤٧-٨٤٨-٨٤٩-٨٥٠-٨٥١-٨٥٢-٨٥٣-٨٥٤-٨٥٥-٨٥٦-٨٥٧-٨٥٨-٨٥٩-٨٦٠-٨٦١-٨٦٢-٨٦٣-٨٦٤-٨٦٥-٨٦٦-٨٦٧-٨٦٨-٨٦٩-٨٧٠-٨٧١-٨٧٢-٨٧٣-٨٧٤-٨٧٥-٨٧٦-٨٧٧-٨٧٨-٨٧٩-٨٨٠-٨٨١-٨٨٢-٨٨٣-٨٨٤-٨٨٥-٨٨٦-٨٨٧-٨٨٨-٨٨٩-٨٩٠-٨٩١-٨٩٢-٨٩٣-٨٩٤-٨٩٥-٨٩٦-٨٩٧-٨٩٨-٨٩٩-٩٠٠-٩٠١-٩٠٢-٩٠٣-٩٠٤-٩٠٥-٩٠٦-٩٠٧-٩٠٨-٩٠٩-٩١٠-٩١١-٩١٢-٩١٣-٩١٤-٩١٥-٩١٦-٩١٧-٩١٨-٩١٩-٩٢٠-٩٢١-٩٢٢-٩٢٣-٩٢٤-٩٢٥-٩٢٦-٩٢٧-٩٢٨-٩٢٩-٩٣٠-٩٣١-٩٣٢-٩٣٣-٩٣٤-٩٣٥-٩٣٦-٩٣٧-٩٣٨-٩٣٩-٩٤٠-٩٤١-٩٤٢-٩٤٣-٩٤٤-٩٤٥-٩٤٦-٩٤٧-٩٤٨-٩٤٩-٩٥٠-٩٥١-٩٥٢-٩٥٣-٩٥٤-٩٥٥-٩٥٦-٩٥٧-٩٥٨-٩٥٩-٩٦٠-٩٦١-٩٦٢-٩٦٣-٩٦٤-٩٦٥-٩٦٦-٩٦٧-٩٦٨-٩٦٩-٩٧٠-٩٧١-٩٧٢-٩٧٣-٩٧٤-٩٧٥-٩٧٦-٩٧٧-٩٧٨-٩٧٩-٩٨٠-٩٨١-٩٨٢-٩٨٣-٩٨٤-٩٨٥-٩٨٦-٩٨٧-٩٨٨-٩٨٩-٩٩٠-٩٩١-٩٩٢-٩٩٣-٩٩٤-٩٩٥-٩٩٦-٩٩٧-٩٩٨-٩٩٩-١٠٠٠-١٠٠١-١٠٠٢-١٠٠٣-١٠٠٤-١٠٠٥-١٠٠٦-١٠٠٧-١٠٠٨-١٠٠٩-١٠١٠-١٠١١-١٠١٢-١٠١٣-١٠١٤-١٠١٥-١٠١٦-١٠١٧-١٠١٨-١٠١٩-١٠٢٠-١٠٢١-١٠٢٢-١٠٢٣-١٠٢٤-١٠٢٥-١٠٢٦-١٠٢٧-١٠٢٨-١٠٢٩-١٠٣٠-١٠٣١-١٠٣٢-١٠٣٣-١٠٣٤-١٠٣٥-١٠٣٦-١٠٣٧-١٠٣٨-١٠٣٩-١٠٤٠-١٠٤١-١٠٤٢-١٠٤٣-١٠٤٤-١٠٤٥-١٠٤٦-١٠٤٧-١٠٤٨-١٠٤٩-١٠٥٠-١٠٥١-١٠٥٢-١٠٥٣-١٠٥٤-١٠٥٥-١٠٥٦-١٠٥٧-١٠٥٨-١٠٥٩-١٠٦٠-١٠٦١-١٠٦٢-١٠٦٣-١٠٦٤-١٠٦٥-١٠٦٦-١٠٦٧-١٠٦٨-١٠٦٩-١٠٧٠-١٠٧١-١٠٧٢-١٠٧٣-١٠٧٤-١٠٧٥-١٠٧٦-١٠٧٧-١٠٧٨-١٠٧٩-١٠٨٠-١٠٨١-١٠٨٢-١٠٨٣-١٠٨٤-١٠٨٥-١٠٨٦-١٠٨٧-١٠٨٨-١٠٨٩-١٠٩٠-١٠٩١-١٠٩٢-١٠٩٣-١٠٩٤-١٠٩٥-١٠٩٦-١٠٩٧-١٠٩٨-١٠٩٩-١١٠٠-١١٠١-١١٠٢-١١٠٣-١١٠٤-١١٠٥-١١٠٦-١١٠٧-١١٠٨-١١٠٩-١١١٠-١١١١-١١١٢-١١١٣-١١١٤-١١١٥-١١١٦-١١١٧-١١١٨-١١١٩-١١٢٠-١١٢١-١١٢٢-١١٢٣-١١٢٤-١١٢٥-١١٢٦-١١٢٧-١١٢٨-١١٢٩-١١٣٠-١١٣١-١١٣٢-١١٣٣-١١٣٤-١١٣٥-١١٣٦-١١٣٧-١١٣٨-١١٣٩-١١٤٠-١١٤١-١١٤٢-١١٤٣-١١٤٤-١١٤٥-١١٤٦-١١٤٧-١١٤٨-١١٤٩-١١٥٠-١١٥١-١١٥٢-١١٥٣-١١٥٤-١١٥٥-١١٥٦-١١٥٧-١١٥٨-١١٥٩-١١٦٠-١١٦١-١١٦٢-١١٦٣-١١٦٤-١١٦٥-١١٦٦-١١٦٧-١١٦٨-١١٦٩-١١٧٠-١١٧١-١١٧٢-١١٧٣-١١٧٤-١١٧٥-١١٧٦-١١٧٧-١١٧٨-١١٧٩-١١٨٠-١١٨١-١١

تراجم رجال

۱- حفص بن عمر: دا حفص بن عمر بن حارث رضی اللہ عنہ دی. (۲) د دوی نہ علاوہ د نورو رجالو حوالی اوس پہ تیرشوی حدیث کنبی نقل کریشوی دی.

قوله: قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب ينقل التراب،

وقد واری التراب بیاض بطنه: د حضرت براء بن عازب نه مروی دی چه ما رسول الله ﷺ په غزوہ احزاب او کتلو چه هغوی خاوره اوړله تردې چه هغې د حضور ﷺ د خیتې مبارکې سپین والي پټ کړې وو.

علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: حدیث نہ دا خبرہ معلومہ شوہ چہ امام المسلمین لہ د
مسلمانانود حفاظت د پاره کہ خپل حرمت او وقار ہم ختمول وی نو پرواہ نہ دی کول پکار.
د دی فائده به دا وی چہ عام مسلمانان به هم دغه اقتداء کوی. (۳)

وهو يقول: لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا

فأنزل السكينة علينا وثبت الأقدام إن لاقينا

إن الأولى قد بغوا علينا إذا أرادوا فتنة أبينا

حضور ﷺ دا اشعار لوستل:

① که د الله تعالی رحمت نه وو نو مونږ به هدایت نه وو موندلې او نه به مونږ صدقه ورکوله او نه به مونږ مونځ کولو.

② یا الله به مونږ باندې سکینه نازلہ کړې او د جنگ په وخت کېنې مونږ له ثابت قدمۍ راکړې.

٥٨ دې خلقو په مونږ باندې ظلم او کړو کله چه دا خلق مونږ په فتنه کښی د اچولو اراده کوی نو مونږ به انکار کوو.

دا اشعار د حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ دی لکه چہ پہ کتاب المغازی پہ روایت کنبی
د دی صراحت دی. (۴)

(١) قوله: عن الإمام رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه آنفا في الحديث السابق -

(٢) قد دُعِيَ دَحَالَتُهُ دَبَّارُهُ أَوْ هُوَ كِتَابُ الرُّضْوَةِ بِأَبِ التَّيْمَنِ فِي الرُّضْوَةِ وَالْفِئْلِ -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۷) -

٤) (انظر صحيح البخاري كتاب المغازي باب غزوة الخندق وهي الأحزاب رقم (٤١٠٦) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب سره د دریوارو احادیثو مناسبت او مطابقت واضح دې، په اولنی او دریم کښې د حفر خندق اود هغې د خاورې اوړلو ذکر دې او دوئم حدیث د دریم اختصار دې او په دې کښې هم د خاورې منتقل کولو ذکر دې، چه د خندق د کنستلو لازمی حصه ده.

۳۵- بَابُ مَنْ حَبَسَهُ الْعُدْرُ عَنْ الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې دا ذکر کول غواړی که یو سړې معذوره دې او د هغه نیت صحیح او صادق دې خو هغه د دې عذر په وجه په جهاد کښې شرکت نشی کولې نو دې به نشی ملامت کولې اوده ته به د صادق نیت په وجه د غازی اجر او ثواب ملایوېږی. (۱)

د عذر تعریف د بخاری شریف شارحینو د عذر تعریف دا لیکلې دې:

((هو الوصف الطارئ على المكلف المناسب للتسهيل عليه)) (۲)

یعنی عذر مکلف ته پېښیدونکې هغه صف دې د څه په وجه چه په شرعی احکامو کښې هغه سره د آسانسې معامله کولې شی.

[۲۶۸۳-۲۶۸۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ أَنَسٍ (۲) حَدَّثَنَا قَالِ رَجَعْنَا مِنْ غَزْوَةِ ثُبُوكَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

تراجم رجال

۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی یربوعی کوفی رحمته الله علیه دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل)) لاندې تیر شوی. (۴)

۲- زهیر: دا زهیر بن معاویه بن حذیج بن زحیل بن زهیر رحمته الله علیه دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) په ذیل کښې بیان شوی. (۵)

۳- حمید: دا ابو عبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمته الله علیه دې. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) لاندې تیر شو. (۶)

(۱) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۳۳) -

(۲) (حواله بالاد شرح الکرماني (ج ۱ ص ۱۲۹) -

(۳) (قوله: أن أنساً حدثهم: الحديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) كتاب الجهاد باب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۲۸۳۹) و (ج ۲ ص ۶۳۷) كتاب المغازی باب بعد باب نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر رقم (۴۴۲۳) وأبو داود كتاب الجهاد باب الرخصة في القعود من العذر رقم (۲۵۰۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱) -

۳- انس: دامشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د د حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأغیه ما یحب لنفسه)) په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

قوله: قال: رجعنا من غزوة تبوك مع النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه مونږ د غزوه تبوك نه نبی کریم صلی الله علیه و آله سره واپس راغلو. د صحیح بخاری په بعضو نسخو کښې دلته د سند تحویل دې او په نورو نسخو کښې تحویل د سند نشته. (۲)

[۲۷۸۳] حَدَّثَنَا سَلْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ هَوَّابُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ مُهَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزَاةٍ فَقَالَ إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلَقْنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًّا إِلَّا وَهُمْ مَعْنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعُدْرُ وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ مُهَيْدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْأَوَّلُ أَصَحُّ [۳۷۱]

تراجم رجال

۱- سلیمان بن حرب: دا ابویوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی بصری رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب من کرمه أن یعودی الکفر...)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

۲- حماد: دا ابواسماعیل حماد بن زید بن درهم ازدی بصری رضی الله عنه دی. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب وإن طاعتان من المؤمنین)) په ذیل کښې تیرشوی. (۵)

۳- حمید ۳- انس: د دې دواړو حضراتو د پاره وړاندینې سند اوگورئ.

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزاة، فقال: أن أقواماً بالمدينة خلفنا ما سلكنا شعباً ولا وادياً إلا وهم معنا فيه: حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی صلی الله علیه و آله په یوغزوه کښې وو نو وئې فرمائیل چه څه خلق زمونږ نه روستو په مدینه منوره کښې پاتې شو هغه داسی دی لکه چه مونږ په کومه دره یا کوم میدان کښې خو هغوی به خامخا زمونږ سره وی.

د «غزاة» نه مراد غزوه تبوك ده لکه چه د زهیر په روایت کښې دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۳) -

(۳) (قوله: أنس رضي الله عنه: الحديث مترجيجه في الحديث السابق من الباب -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۵) (حواله بالا (ص ۲۱۹) -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۳) -

«خلفائے» نبی پہ دوه قسمه ضبط کړې دې د لام په سکون یا لام په تشدید او فاء په سکون سره. په اولنۍ صورت کښې به د دې معنی «ورائت» وی یعنی زموږ شاته. په دوئم صورت کښې دا د باب تفعیل نه د جمع متکلم ماضی صیغه وی او د دې معنی موږ روستو پریځی دی. به وی. (۱)

قوله: إلا وهم معنا فيه: جملې هم دوه مطلبه دی:

① کوم چه موږ په ترجمه حدیث کښې اختیار کړیدې چه موږ خلق د جهاد د پاره چرته هم لار شو نو دا روستو پاتې شوی به خامخا موږ سره په جهاد. کښې شریکیدل که چرې د هغوی څه عذر یا مجبوری منع کونکې نه وې.

② دوی موږ سره د جهاد په ثواب کښې شریک دی. سره د دې چه دا خلق د عذر د وجه په جهاد کښې خو شریک نه شول خو که موږ کومې درې یا میدان ته لارو هغوی ته به ثواب خامخا ملاوړی ځکه چه دې حضراتو هم د جهاد د شرکت نیت لرلو. د دې معنی تائید د اسماعیلی د طریق نه کیږی د کوم په الفاظو کښې چه د نیت صراحت دې.

«لا وهم معكم فيه بالنية» دغه شان ابن حبان (۲) ابو عوانه او امام مسلم رحمهم الله (۳) په روایت کښې «لا کالو معکم» په ځای «لا اشرککم فی الاجر» دې. دینه هم د دوئمې معنی تائید کیږی چه یو ځانیوالې او شرکت په اجر کښې مراد دې نه چه یو ځانیوالې په جهاد او قتال کښې. (۴)

قوله: حبسهم العذر: عذر هغوی بند کړی.

عذر نه مراد دلته مرض اوسفر باندې طاقت نه لرل دی. مسلم شریف (۵) روایت کښې عذر په ځای «حبسهم العذر» راغلې. نو هغه په غالب او اکثر حالاتو باندې محمول دې. دا مطلب نه دې چه عذر صرف هم په مرض او بیماری کښې منحصر دې. (۶)

قوله: وقال موسى: حدثنا حماد عن حميد عن موسى بن أنس عن أبيه

قال النبي صلى الله عليه وسلم:

د تعلیق تخريج: دا تعلیق امام ابوداود (۷)

هم په دې سند سره خپل سنن کښې موصولاً نقل کړیدې او اسماعیلی هم د دې تخريج

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۷) -

(۲) (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۱۱۲) كتاب السير ذكر تفضل الله على القاعد المعذور رقم (۴۷۱۱) -

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب الإمامة باب ثواب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۴۹۳۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۷) -

(۵) (الصحيح لمسلم كتاب الإمامة باب ثواب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۴۹۳۲) -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۳) -

(۷) (سنن أبي داود كتاب الجهاد باب الرخصة في القعود من العذر رقم (۲۵۰۸) -

«أمرنا أبو يعلى حدثنا أبو حشبة حدثنا عفان حدثنا حماد بن سلمة أخبرنا حميد عن موسى بن أسد عن أبيه»
طريق نه کریدی. (۱)

قوله: (قال أبو عبد الله: الأول أصح:) امام بخاری رحمته اللہ علیہ فرمائی پرمبھی سند زما پہ نزد زیات صحیح دی.

د مذکورہ تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته اللہ علیہ دلتہ دوه سندونه ذکر کړی دی اوس دا فرمائی اولنې سند زما په نزد ډیر صحیح دی په نسبت د دوئم، اولنی نه مراد هغه سند دی کوم کښې چه موسی بن انس نشته.

او د صحت وجه دا ده لکه څنگه چه تاسو گورنی چه د موسی بن انس کوم روایت دی هغه معنعن دی او پرمبھی سند د تحدیث الفاظوسره دی لکه چه د زهیر په روایت کښې دی.

په دې معامله کښې اسماعیلی د حضرت امام مخالفت اوکړو او ونی فرمائیل حماد د حمید د احادیثو عالم دی او په دې سلسله کښې هغه ته په نورو ترجیح حاصله ده.

دا هم کیدیشی چه حمید دا روایت دوه ځل اوریدلې وی یو ځل د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه او په دوئم ځل د هغه د خوی موسی نه، په دې وجه دلتہ داسې څه خبره نشته چه اولنی ته په دوئم باندې ترجیح ورکړشی. (۲)

فائده: دلتہ لکه څنگه چه تاسو گورنی امام صاحب حدیث باب په دوو طرقوسره نقل کړې دی. اولننی طریق د احمد بن یونس دی او دوئم د سلیمان بن حرب.

نو امام بخاری رحمته اللہ علیہ د زهیر روایت د حماد بن زید روایت سره مقرون کړیدی. او د امام صاحب غرض د دې دوو فائدو طرف ته اشاره کول دی. هغه دا چه د زهیر په روایت کښې د غزوې تصریح ده او د حماد په روایت کښې د غزوې تصریح نشته.

دوئم دا چه د زهیر په روایت کښې د حضرت انس رضی اللہ عنہ طرف ته د تحدیث صراحت دی او د حماد په روایت کښې عنعنه ده. (۳)

پوه بله فائده: د حدیث باب نه دا معلومه شوه که یو سړي د څه نیک عمل نیت ساتلو باوجود د څه شرعی عذر په وجه د هغې پوره کولو نه پاتې شی نو بیا په هم ده ته د عمل کونکی اجر ورکولې شی. لکه چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه مروی دی که یو سړي د شپې مونځ یعنی تهجد نه پاتې شی او په هغه د خوب غلبه شوې وی نو بیا په هم هغه ته د تهجد ثواب ملاویرې او د هغه خوب به د هغه د پاره صدقه شمیرلې کیږی. (۴)

ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مطابقت د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد

مبارک ((حسبهم العذر)) کښې دی. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۳) وتغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۷) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۳) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۳) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۳) -

۳۶- بَاب: فَضْلِ الصَّوْمِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

دترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ د دې ترجمې لاندې په جهاد کښې د روژې ساتلو فضیلت بیانول غواړي. (۱)

یوتعارض اودهغې جواب: دلته دا یو اشکال پیدا کیږي چه امام بخاری وړاندې باب قائم کړې وو ((باب من اختار الغزو علی الصوم)) او هلته ئی د روژې نه ساتلو اولیت بیان کړې وو ځکه چه په روژه سره د دښمن مقابلې کولو کښې کمزورئی اندیښنه پیدا کیږي. اود دې ترجمه الباب لاندې مصنف رحمہ اللہ په جهاد کښې د روژې ساتلو فضیلت بیانوی؟ خود دې تعارض جواب واضح دې هغه دا چه وړاندې کوم باب قائم کړې وو هغه د هغه سړي په حق کښې دې چاته چه د ضعف او کمزورئی خطره وی بیا په هغه صورت کښې روژې نه دی ساتل پکار. خو که یو سړي په جهاد کښې دې او د روژې ساتلو طاقت لری او په دې پوهیږي چه زما په روژه ساتلو سره د جهاد په مشاغلو کښې څه خلل نه واقع کیږي، کمزورې کیږي نه، نو بیا خو یقیناً د ده دپاره لوی اجر دی. ځکه چه په دې کښې اجتماع الفضیلتین ده چه هغه دوه فضیلتونه راجمع کوی، د روژې او د جهاد فضیلت. (۲)

[۲۸۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ وَثُمَّ لِي أَبُو صَالِحٍ أَنَّهُمَا سَمِعَا النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ (۳) الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَعَدَ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنْ النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا

تر اجم رجال

۱- اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر السعدي المنجدي رحمہ اللہ دې. (۴)

۲- عبد الرزاق: دا ابوبکر عبد الرزاق بن همام بن نافع صنعاني يمانی رحمہ اللہ دې. د دوی حالات ((كتاب الإيمان باب حسن إسلام البر)) لاندې تیر شوی. (۵)

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۳) -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۴۸) د دې مضمون تفصیلی تشریح کتاب الصیام باب الصوم فی السفر لاندې تیره شوې. فلیراجع ثمة -

(۳) (قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الصيام باب فضل الصيام في سبيل الله لمن يطيقه رقم (۲۸۱۱)) والترمذي غفى فضائل الجهاد باب ماجاء في فضل الصوم في سبيل الله رقم (۱۶۲۳) والنسائي في كتاب الصيام باب ثواب من صام يومًا في سبيل الله عز وجل.... رقم (۲۲۳۷) وابن ماجه أبواب الصيام باب في صيام يوم في سبيل الله رقم (۱۷۱۷) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة -

(۵) (كشف الباری ج ۲ ص ۳۲۱) -

۳- ابن جریر: دا عبد الملك بن عبدالعزيز بن جریر رحمہ اللہ دی. (۱)

۴- یحییٰ بن سعید: دامشہور تابعی محدث یحییٰ بن سعید بن قیس انصاری رحمہ اللہ دی. دہ حالات ((کتاب ایمان باب صور رمضان احتسابا)) لاندی تیرشوی دی. (۲)

۵- سہیل بن ابی صالح: دا ابو یزید سہیل بن ذکوان السمان ابی صالح مولیٰ جویریہ بنت الاحمسن المدنی رحمہ اللہ دی. دہ نور دري رونہ ہم محدثین وو. (۳) دې د خپل پلار ذکوان، سعید بن المسیب، حارث بن مخلد انصاری، ابوالحباب سعید بن یسار، عبدالله بن دینار، عطاء بن یزید اللیثی، نعمان بن عیاش، ابن المنکدر، ابو عبید صاحب سلیمان، عبیدالله بن مقسم، قعقاع بن حکیم، سمی مولیٰ ابی بکر، اعمش او ربیعہ الرائی رحمہ اللہ وغیرہ نه د حدیث روایت کوی. دہ نه په روایت کونکو کښې ربیعہ الرائی اعمش، یحییٰ بن سعید الانصاری، موسیٰ بن عقبه، یزید بن الہاد، امام مالک، زہیر بن معاویہ، زہیر بن محمد، سعید بن عبدالرحمن الجمحی، وهیب، سلیمان بن بلال، عبدالله بن ادریس، دراوردی، علاء بن المسیب، ابو عوانہ، یعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانی رحمہ اللہ وغیرہ شامل دی. (۴)

امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی ((عن سفیان بن عیینہ قال: کنا نعد سہیل بن ابی صالح ثبتا فی الحدیث)) (۵)

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی ((ما اصلح حدیثه)) (۶)

ابوطالب رحمہ اللہ فرمائی: ((سألت أحمد بن حنبل عن سہیل بن ابی صالح، ومحمد بن عمرو، فقال: قال یحییٰ

بن سعید: محمد أحبهما إلینا، وما صنع شیئا سہیل أثبت عندهم)) (۷)

ماذ امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ نه د سہیل بن ابی صالح او محمد بن عمرو باره کښې تپوس اوکړو نو هغه او فرماتیل چه یحییٰ بن سعید رحمہ اللہ فرماتیلې ووچه په دې دواړو کښې مونږ ته زیات خوښ محمد دی. او یحییٰ بن سعید هیڅ هم اونه وئیل. سہیلی د هغوی په نزد

اثبت دې. احمد بن عبدالله عجلې رحمہ اللہ فرمائی ((سہیل ثقہ)) (۸)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ((لیس به بأس)) (۹)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳) -

(۴) (شيوخ وتلامذه د پاره او گورئ تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳-۲۲۵) -

(۵) (الجامع للترمذی أبواب الجمعة باب ما جاء فی الصلاة قبل الجمعة وبعدها رقم (۵۲۳) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۶) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۷) -

(۹) (سير أعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

ابن سعید رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «کان ثقة، کثیر الحديث» (۱)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ ہفہ پہ (کتاب الثقات) کنبی ذکر کریدی او فرمائی «کان یخطی» (۲)

ابن شاہین رحمۃ اللہ علیہ ہم دہ ذکر پہ خپل کتاب (الثقات) کنبی کرپی او فرمائی «من المتقین، إن أتوق فی غلط حدیثہ ممن یأخذ عنہ» دی د اصحاب ضبط او اتقان نہ دی د ہفہ د غلطو احادیثونہ چہ کوم پرهیز کریشوی دی د ہفہ وجہ ہفہ خلق دی د چانہ چہ دی روایت اخذ کوی. (۳)

یحییٰ بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «ثقة» (۴)

علامہ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ د ہغوی تذکرہ پہ دی الفاظو کنبی شروع کریدہ. «الإمام المحدث الكبير الصادق.....» (۵)

مزید فرمائی «سهیل بن أبي صالح فی عداد الحفاظ» (۶)

لکہ څنگہ چہ تاسو اوکتل چہ سہیل بن ابی صالح ډیرو محدثینو او نقاد ثقة او معتبر گرځولې دی خو داسې ہم ډیر محدثین دی کومو چہ دی ضعیف او غیر معتبر او گرځولو او په هغه باندې نې کلام کریدی. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د هغوی باره کنبی فرمائی «کان لسهیل اثم، فبات فوجد عليه فتنی کثیرا من الحديث» (۷)

د سہیل یو رور وو نو د هغه وفات وشو، په دی باندې سہیل ته سخته صدمہ اورسیدہ د څہ په وجہ چہ هغه ډیر احادیث هیر کړل. ابو حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «یکتب حدیثہ ولا یحتج بہ» (۸)

یحییٰ بن معین ہم د یو ضعیف قول مروی دی. (۹) دغه شان امام عقیلی (۱۰) ابو زرعہ (۱۱) اورازدی (۱۲) رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ ہم په دوی کلام کریدی. اوس دا دواړه قسمه اقوال د تعدیل او جرح په وړاندې کیخودو باندې دا خبره معلومېږی چہ دا راوی معتبر دی او په هغه

(۱) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۲۲۷) -

(۲) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۷) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

(۵) (حواله بالا (ص ۴۵۸) -

(۶) (تذکرۃ الحفاظ (ج ۱ ص ۱۳۷) -

(۷) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۸) وهدی الساری (ص ۴۰۸) -

(۸) (الجرح والتعدیل (ج ۴ ص ۲۳۰) رقم (۶۱۸۲) -

(۹) (سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

(۱۰) (الضعفاء للعقيلي (ج ۲ ص ۱۵۵) الجرح والتعدیل (ج ۴ ص ۲۳۰) رقم (۶۱۸۲) -

(۱۱) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳۷) -

(۱۲) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۸) -

باندې د انمه جرح وتعديل كلام د هغه درجي نه دي د کوم په وجه چه دوى مجروح، متکلم فيه او غير معتبر او گرځولې شى. د امام بخارى رحمه الله نه علاوه نور اصحاب خمسہ د هغوى اصالة روايات نقل کړى دى چه په دې خبره باندې دال دى چه دا معتبر راوى دي.

امام ابن عدى رحمه الله فرمانى: ((ولسهيل احاديث كثيرة.... وله نسخ، وروى عنه الأئمة مثل الثوري وشعبة ومالك وغيرهم من الأئمة وحدث سهيل عن جماعة عن أبيه، وهذا يدل على ثقة الرجل، حدث سهيل عن سفي، عن أبي صالح، وحدث سهيل عن الأعمش عن أبي صالح.... وهذا يدل على تمييز الرجل وتعيين ماسم من أبيه، ليس بينه وبين أبيه أحد، وبين ماسم من سفي والأعمش وغيرهما من الأئمة، وسهيل عندي مقبول الأخبار، ثبت، لا بأس به....)) (١)

او د سهيل نه مروى احاديث ډير دى... د هغه ډيرې نسخې هم دي. امام ثوري، شعبه او مال غوندي انمه د هغوى نه روايت کوي. او سهيل د يو جماعت نه د خپل والد په واسطه روايت بيان کړيدې او دا فعل دې سرې (يعنى سهيل) په ثقافت باندې دال دي، او سهيل د عن سفي عن أبي صالح په طريق باندې حديث کړې او هغوى عن الأعمش عن أبي صالح په طريق هم حديث کړيدې او هم دا تخيز د دې خبرې طرف ته د هغه لارخونده کوى چه دا سرې د رواياتو په مينځ کښې د ښه تميز نه کار اخلى، هغه روايات کوم چه د خپل والد نه روايت کوى مستقل نقل کوى او کوم روايات چه هغه ((سفي عن الأعمش)) په طريق يا د نورو انمو نه نقل کوى هغه هم واضح نقل کوى، سهيل زما په نزد ثبت دي د هغه احاديث مقبول دي او لا بأس به دي.

بيا د پوهې خبره دا هم ده چه امام بخارى رحمه الله د هغه نه کوم روايات اخستې دي هغه نى مقرونا بالغير اخستې دي او په هغې کښې ده سره يحيى بن سعيد انصاري هم شامل دي، د دې د پاره په امام صاحب باندې هيڅ اعتراض نه واردېږي چه هغوى د يو متکلم فيه راوى روايت څنگه نقل کړلو؟ (٢) امام بخارى رحمه الله د (کتاب الجهاد) نه علاوه په (کتاب الدعوات) کښې هم د هغه نه دوه روايتونه اخستې دي، مقرونا وتبعاً للغير- (٣) د ابن قانع رحمه الله مطابق هغه ١٣٨ هجري کښې انتقال شوې (٤) رحمه الله رحمة واسعة.

١- نعمان بن أبي عياش: دا ابوسلمه نعمان بن ابي عياش زرقى انصاري مدنى رحمه الله دي. د هغوى والد مشهور صحابى حضرت زيد بن صامت رحمه الله دي (٥)

(١) (الکامل لابن عدی ج ٣ ص ٤٩٩) -

(٢) (هدى السارى ص ٤٠٨) -

(٣) (حواله بالا وعمدة القارى ج ١٤ ص ١٣٤) -

(٤) (تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٢٦٤) -

(٥) (تهذيب الکمال ج ٢٩ ص ٤٥٤-٤٥٥) -

د هغوی والدہ ام ولد وه (۱) دې د حضرت جابر بن عبدالله، عبدالله بن عمر بن خطاب، حضرت ابوسعید الخدری او حضرت خولہ بنت عامر رضی اللہ عنہا نه د حدیث روایت کوی. د دوه نه د حدیث روایت کونکو کښې یحیی بن سعید انصاری، سهیل بن ابی صالح، ابو حازم سلمه بن دینار، ابوالاسود، محمد بن عبدالرحمن بن نوفل، محمد عجلان، سمی مولی ابی بکر او عبدالله بن سلمه الماجشون وغیره شامل دی. (۲)

امام ابن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة)) (۳)

علامه ذهبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة، من أئمة كبار الصحابة)) (۴)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ هغه په (کتاب الثقات) کښې ذکر کړې دي. (۵)

امام بخاری او امام ابوبکر بن مجویه رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((کان سخيا، کثیرا، من أفاضل أئمة اصحاب

رسول الله صلى الله عليه وسلم، وکان أبوة فارس النبی صلى الله عليه وسلم)) (۶)

د امام ابوداود رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه باقی اصحاب اصول سته د هغه نه روایت اخستي دي. (۷) رحمه الله ورحمة واسعة.

۷- ابوسعید الخدری: دامشهور صحابی ابوسعید سعد بن مالک بن سنان رضی اللہ عنہ دې، د دوی

حالات ((کتاب ایمان باب من الدین الفراء من الفتن)) لاندې تیر شوی دی. (۸)

قوله قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: من صام يوما في

سبيل الله بعد الله وجهه عن النار سبعين خريفاً: حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ فرمائی

چه ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی هغوی فرمائیل چه چا د الله تعالی په لار کښې یوه ورځ روژه اوساتله، الله تعالی به د هغه مخ د دوزخ د اور نه اويا کاله لرې کړي.

د مباحده نه هه مراد دي؟: امام نووی رحمۃ اللہ علیہ په حدیث باب کښې تاویل کولو سره فرمائی چه د

مباحده نه مراد دلتته معافات دي یعنې د دوزخ نه به هغه ته خلاصی او معافی ورکړې شي. (۹)

او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی که حدیث شریف د هغې په خپله حقیقی معنی باندې محمول

(۱) (طبقات الکمال (ج ۲۹ ص ۲۷۷) -

(۲) (شيوخ او تلامذه د تفصیل د پاره اوگوری تهذيب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۵) -

(۳) (تهذيب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۵) -

(۴) (الکاشف للذهبي (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۵) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۷۲) -

(۶) (التاريخ الكبير (ج ۸ ص ۷۷) رقم (۲۲۲۹) وتهذيب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۶) -

(۷) (الکاشف للذهبي (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۸) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۹) (شرح النووی علی مسلم (ج ۱ ص ۳۶۴) -

کړیښی نو بیا هم څه بدی نشته، که حقیقه د اویاؤ کالو مسافت مراد واخستې شی او دا اوونیلې شی چه د دې سرې مخ به واقعه د دوزخ نه اویا کاله لرې کولې شی. (۱)

د دوزخ نه به روژه دار لرې کولې شی که د هغه مخ: بیا په حدیث شریف کښې دا راغلی دی چه د روژه دار مخ به د دوزخ نه د اویاؤ کالو برابر په مسافت باندې لرې وی، بعض نورو طرق (۲) کښې د روژه دار د لرې کولو ذکر دي؟ د دې ظاهري تعارض دوه جوابونه دي:

① «وجه» نه مراد ذات دې لکه چه په قرآن کریم کښې ارشاد دي «کل شیء هالک إلا وجهه» (۳) او دلته په اتفاق سره «وجه» نه ذات مراد دې په دې صورت کښې به معنی هم یوه شی.

② «وجه» نه د دې حقیقی معنی مراد ده او مطلب دا دې چه صرف مخ به د دوزخ نه لرې کولې شی، خود دې مطلب دا هم نه دي چه د هغه په بدن پورې به د دوزخ اور لگی بلکه «وجه» تخصیص بالذکر د وجه نه دا دي چه د روژې د وجه نه سرې ته تنده لگی او د تندې خائ مخ دي ځکه چه د تندې نه خړوبوالی د مخ په ذریعه کیږی. (۴) «خریف» په اردو کښې موسم خزان ته وائی لیکن مراد دلته کال دي، ځکه چه کال بغیرد خزان نه ته وی او دا د کنایه د قبیل نه دي. (۵)

او د خریف تخصیص بالذکر په وجه حافظ صاحب دا بیان فرمائی چه په دې موسم کښې د میوو راغونډونه کولې شی او هغه د ونونه راکوزولې شی نو په دې وجه دا د کال د ټولونه بهترین موسم دي. (۶)

په روایاتو کښې اختلاف او په هغې کښې تطبیق او ترجیح: په روایاتو کښې د دوزخ نه لریوالې او ابعاد په موده کښې اختلاف موندلې شی. په روایت باب کښې د اویاؤ کالو ذکر دي او په نسائی شریف (۷) کښې حضرت عقبه بن عامر او طبرانی کښې حضرت عمرو بن عبسه (۸) او عبدالله بن سفیان (۹) په روایاتو کښې د سلو کالو ذکر دي. ابن عدی (الکامل) کښې د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نقل کړیدی په هغې کښې د پنځو سوو کالو عدد دي (۱۰)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۴) -

(۲) (سنن النسائی کتاب الصیام باب ثواب من صام یوما فی سبیل الله عزوجل رقم (۲۲۴۷، ۲۲۵۱) -

(۳) (القصص: ۸۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۴) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۸) -

(۷) (سنن النسائی کتاب الصیام باب ثواب من صام یوما فی سبیل الله عزوجل وذكر الاختلاف فيه علی

سفیان الثوری رقم (۱۱۵۶) -

(۸) (مجمع الزوائد للثیسی (ج ۳ ص ۱۹۴) -

(۹) (حواله بالا -

(۱۰) (الکامل لابن عدی (ج ۲) -

دغه شان طبرانی (المعجم الصغير) کنبی د حضرت ابوالدرداء (١) او حضرت جابر (٢) نه او امام ترمذی د حضرت ابوامامه رضی اللہ عنہ نه یو حدیث روایت کړېدې د هغې الفاظ دا دي: «جعل الله بينه وبين النار خندقاً كما بين السماء والأرض» (٣) ابن عساکر د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت کړېدې په هغې کنبی د اووسو کالو ذکر دې (٤) او هم ابن عساکر د حضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ نه «ألف سنة» الفاظ هم نقل کړي دي. (٥)

اوس لکه څنگه چه تاسو اوکتل چه په دې روایاتو کنبی سخت اختلاف موندلې شی او شارحینو د دې اختلاف د لرې کولو دپاره مختلف قسم جوابونه ارشاد فرمایلي دي:

① علامه عینی فرماني اصل دا چې چه دا اوکتلې شی چه د چا طریق د ټولونه زیان صحیح دې نو په هغې کنبی اصح روایت د اویا کالووالا دې کوم چه امام بخاری په حدیث باب کنبی ذکر کړې او دا ځکه چه دا متفق علیه حدیث دې.

② دا جواب هم ورکولې شی چه الله تعالی خپل حبیب صلی اللہ علیہ وسلم ته اول اقل المسافة علم ورکړو او بیا درجه په درجه په دې علم کنبی زیاتوالې اوکړو.

③ د دې خبرې هم احتمال دې چه د دې اختلاف بناء د روژه دارو په اختلاف باندې مېنی وی، د روژې د کمال صحت او نقصان په اعتبار سره چه د څه کسانو روژه په هر اعتبار سره کامله وی او د بعضو ناقصه وی. (٦)

④ امام قرطبي رحمته اللہ علیہ فرماني چه دلته په حدیث باب کنبی د سبعین لفظ د تکثیر د پاره راغلی دې یعنی عدد که هرڅه وی خو مراد ترې کثرت دې، هم دا حافظ ابن حجر هم راجح گرځولې دې. (٧)

تنبیه: حدیث باب د سهیل بن ابی صالح نه نقل کولو کنبی د تلامذو اختلاف دې ځکه چه اکثر رواة حدیث باب د «سهیل بن ابی صالح، نعمان بن ابی عیاش عن ابی سعید الخدری» په طریق سره نقل کړېدې. لکه چه زمونږ په وړاندې حدیث کنبی دی، لیکن امام شعبه دا «سهیل بن ابی صالح عن صفوان بن یزید عن ابی سعید» په طریق سره نقل کړېدې. لکه چه په نسائی شریف (٨) کنبی راغلی دی، د دې د پاره ممکن دی چه د سهیل بن ابی صالح په دې حدیث کنبی دوه

(١) (مجمع الزوائد للثیثمی (ج ٣ ص ١٩٤) -

(٢) حواله بالا -

(٣) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی فضل الصوم فی سبیل الله رقم (١٦٢٤) -

(٤) (عمدة القاری (ج ٣ ص ١٣٤) -

(٥) (تهذيب دمشق الكبير لابن عساکر (ج ٢ ص ٤٥٠) -

(٦) (عمدة القاری (ج ٤ ص ١٣٥) -

(٧) (فتح الباری (ج ٥ ص ٤٨) -

(٨) (سنن النسائي كتاب الصيام باب ثواب من صام يوماً فی سبیل الله عزوجل رقم (٢٢٤٩) -

شيخان وی، نعمان بن ابی عیاش او صفوان بن یزید. (۱)
و حدیث د ترجمه الباب سوره مطابقت ترجمه الباب نه د حدیث مناسبت بالکل واضح
دی. (۲) په ترجمه کښې د صوملی سبیل الله ذکر دې او په حدیث کښې هم همدغه ذکر دی.

۳-۷- باب: فَضْلُ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې د الله تعالی په لار کښې د
خرچ کولو فضیلت بیانوی. او ((سبیل الله)) نه مراد جهاد دی. لیکن علامه عینی رحمته الله علیه فرمایي
چه مناسب همدغه ده چه دا عام او گرولی شی که هغه جهاد وی که بل څه عبادت څکه چه
لفظ ((سبیل الله)) عام دی. (۳)

[۲۸۸۲] حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
دَعَاهُ خَزَنَةُ الْجَنَّةِ كُلَّ خَزَنَةٍ بَابِ أَمَى فُلْ هَلُمَّ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَاكَ الَّذِي لَا تَوَيُّ عَلَيْهِ
فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ [۳-۴۳]

تراجم رجال

۱- سعد بن حفص: دا ابو محمد سعد بن حفص الطلحي الكوفي رحمته الله علیه دی. (۵)

۲- شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبد الرحمن النحوي رحمته الله علیه دی.

۳- يحيى: دا ابو النضر يحيى بن ابى كثير الطائى اليماني رحمته الله علیه دی. (۶)

۴- ابوسلمه: دا د حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه خوى، ابوسلمه عبدالله رحمته الله علیه دی. د ده

حالات ((كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابها من الايمان)) لاندې راغلی دی. (۷)

۵- ابوهريره رضي الله عنه: د جليل القدر حافظ و فقيه و مكثر صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دی. د

دوى حالات هم ((كتاب الايمان باب امور الايمان)) په ذيل کښې بيان کړيشوى دی. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۸) و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۵) -

(۴) (قوله: ابوهريره رضى الله عنه: الحديث مر نخريجه فى كتاب الصوم باب الريان للصائمين -

(۵) (دوى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين.... -

(۶) (د شيبان او يحيى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب العلم باب كتابة العلم -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أنفق زوجين في سبيل

الله دعاه خزانة الجنة، كل خزانة باب: أي قل، هلم! حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت كوي چه هغوی فرماني كوم سړې چه جوړه خيزونه د الله تعالى په لار كښې خړچ كوي هغه به د جنت د هرې دروازې دربان راغواړي چه اې فلانكي راشه. د «دو» اطلاق په يو هم كيږي او په دوو هم، خو دلته په متعين توگه باندې هم يو مراد دې. (۱)

او دلته ئي دا خودلي دي كه يوسړې هر قسم دوه خيزونه يا د دوو مختلفو قسمونو دوه مختلف خيزونه د الله تعالى په لار كښې خړچ كوي د جنت د هرې دروازې دربان به هغه راغواړي چه راشه.

علامه خطابي رحمته الله عليه فرماني چه د اتفاق زوجين نه مراد دا دې كه چرې هغه سره د يو قسم نه يو خيز دې او هغې سره دوئم هم ملاؤكړي او هغه جوړه كړي، مثلاً كه هغه سره يو درهم دې او يو ئي ورسره بل ملاؤكړو او خړچ ئي كړل، دغه شان يوه وسله ده او جوړه ئي جوړه كړي او خړچ ئي كړي. (۲)

«كل خزانة باب» كښې قلب شويدي دا په اصل كښې «خزانة كل باب» دې. (۳)

د «اي فل: تحقيق نحو:» «اي فل» كښې «اي» حرف نداء دې او «فل» په اصل كښې «فلان» دې بغير د ترخيم دينه الف او نون حذف كړي شويدي. د منادي كيدلو په صورت كښې به دا «يافل!» لوستلې شي. (۴)

او علامه خطابي رحمته الله عليه فرماني چه «فل» «فلان» نه مرخم دې لكه چه «حارث» نه «ياحارث!» دې. (۵)

خو علامه عيني رحمته الله عليه په دې باندې رد كولو سره فرماني چه دا مرخم نه دې بلكه يو بل لغت دې كوم كښې چه فلان ته د آواز په وخت فل وائي گني كه د ترخيم قاعده په دې كښې جاري شوې وي نو دا به فلاً وو، والامريعكس ذلك. (۶)

قوله: قال أبو بكر: يا رسول الله، ذلك الذي لاتوي عليه: حضرت ابوبكر رضي الله عنه اوونبل يا رسول الله! كوم ته چه څه خساره او ضياع نشته. مطلب دا چه هغه ته څو به د هيڅ قسم خسارې او هلاكت انديښنه نه وي څوك چه به د هرې

(۱) (فتح الباري (ج ۶ ص ۳۹) -

(۲) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۷۳) -

(۳) (فتح الباري (ج ۶ ص ۴۹) -

(۴) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۳۵) -

(۵) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۶) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۳۵) -

دروازې نه راغونښتې شی که په یوه داخل نشی نو په بله به داخل شی. (۱)
توی توی توئی معنی د هلاک او ضائع کیدلو ده او د دې باب ضرب دې. نو که چرې مال ضائع
شی نو ویلی شی «توی المال» (۲)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أني لأرجو أن تكون منهم: نو نبی
کریم ﷺ او فرمائیل زما امید دې چه هم ته به د هغوی نه شی (څوک چه به د جنت د هرې
دروازې نه راغونښتې شی)

په دې کښې د ابوبکر صدیق رضي الله عنه د فضیلت ذکر دې او د دې تفصیل به (کتاب المناقب)
کښې راشی.

د روایاتو په مینځ کښې تعارض او د هغې حل: دا حدیث په (کتاب الصوم) کښې هم تیر شو، هلته
دا دی چه د هر عمل خاوند به د هغې د خپلې خپلې دروازې نه راغونښتې شی، اصحاب
الصلاة به د صلاة والا دروازې نه، اصحاب الجهاد د جهاد د دروازې نه، اصحاب الصوم د
صوم د دروازې (باب الريان) نه او اصحاب التفقات به د صدقې والا دروازې نه راغونښتې شی (۳)
خود باب په روایت کښې دا راغلی دی چه اتفاق فی سبیل الله کونکي به د جنت د هرې
دروازه نه رابلی شي نو په دواړو روایتونو کښې ښکاره تعارض دې.
علامه سندھی رحمته الله د دې تعارض د پاره درې حله بیان کړي دی:

① د باب روایت وهم دې، د یوړاوی نه سهوه شویده او د دې قسم روایاتو کښې هم دغه
ظاهر ده.

② اتفاق فی سبیل الله کونکې خو به جنت کښې داخلېږي د «باب الصدقة» نه ځکه چه دې
هم د دې د اهل نه دی، کماي روایة کتاب الصوم خو د دې سره به د هغه د اعزاز او تکریم د پاره
د جنت د هرې دروازې دربان هم هغه رابلی او د هغه خواهش به همدغه وی چه دا سرې دې
د هغه په دروازه جنت کښې ور داخل شی کماي روایة الهاب-

③ دواړه احادیث په دوو مختلف وختونو کښې نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلی دی. اول
حضور ﷺ د (کتاب الصوم) حدیث بیان کړو لیکن د هغې نه پس حضور ﷺ ته د وحی په
ذریعه د دوئم حدیث په سلسله کښې اوخودلې شو نو هغوی رضي الله عنهم هغه هم بیان کړه، په دې
وجه اوس څه تعارض پاتې نشو. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت ترجمه الباب سره واضح دې او د

(۱) (أعلام الحديث ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۲) (أعلام الحديث ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۳) (صحيح البخارى ج ۱ ص ۲۵۴) كتاب الصوم باب الريان للصائمين رقم (۱۸۹۷) -

(۴) (صحيح البخارى بحاشية السندی ج ۲ ص ۱۴۴) دارالمعرفة، بيروت -

بیانولو محتاج نہ دی (۱) د اتفاق فی سبیل اللہ ترجمہ دہ او حدیث باب کنبی د دی فضیلت بیان شویدی.

[۲۶۸۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِنَّمَا أَخَشَى عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يَفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الْأَرْضِ ثُمَّ ذَكَرَ زَهْرَةَ الدُّنْيَا فَبَدَأَ يَأْخُذُهَا وَتَنَّى بِالْآخِرَى فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَيَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَسَكَتَ عَنْهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا يُوْحَى إِلَيْهِ وَسَكَتَ النَّاسُ كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِهِمُ الظُّلُمُ إِنَّهُ مَسَعَ عَنْ وَجْهِهِ الرُّحَصَاءُ فَقَالَ أَيْنَ السَّائِلُ أَنِفًا أَوْ خَيْرٌ هُوَ ثَلَاثَانِ الْخَيْرُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِالْخَيْرِ وَإِنَّهُ كُلَّمَا بَنَيْتُ الرِّبِيمَ مَا يَقْتُلُ حَبْطًا أَوْ يُلِمُّ إِلَّا أَكَلَهُ الْخَضِرُ كُلَّمَا أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَلَأَتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسُ فَكَلَطَتْ وَبَالَتْ ثُمَّ رَدَعَتْ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلُوءَةٌ وَنِعْمَ صَاحِبُ السُّلَيْمِ لِمَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ فَجَعَلَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالتَّيَّامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْبَيْنِ السَّبِيلِ وَمَنْ لَمْ يَأْخُذْهُ بِحَقِّهِ فَهُوَ كَالْأَكِيلِ الَّذِي لَا يَشْبَعُ وَيَكُونُ عَلَيْهِ شَهِيدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ [۸۷۹: ر]

تراجم رجال

۱- محمد بن سنان: دا ابوبکر محمد بن سنان باهلی بصری عوفی رحمته اللہ علیہ دی. دده حالات ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول فی....)) لاندې تیرشوی دی. (۳)

۲- فلیح: دا فلیح بن سلیمان بن ابی المغیره رحمته اللہ علیہ دی.

۳- هلال: دا هلال بن علی بن اسامه قرشی مدنی رحمته اللہ علیہ دی. د دواړو حالات هم د ((کتاب العلم)) په مذکوره باب کنبی بالترتیب تیرشوی دی. (۴)

۴- عطاء بن یسار: دا ابومحمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رحمته اللہ علیہ دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب کفران العشر وکفر دون کفر)) لاندې بیان کړی شوی دی. (۵)

۵- ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید سعد بن مالک بن سنان خدری رضی اللہ عنہ دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الدین الغرام من الفتن)) لاندې تیرشوی دی.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۵) -

(۲) قوله: عن أبي سعيد الخدري رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الجمعة باب استقبال الناس الإمام إذا خطب -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۵۳) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

تنبیه: د حدیث مکمل تشریح ((کتاب الزکاة باب الصدقة علی الیتامی)) لاندې تیره شویده.
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کښې دې. ((فجعل فی سبیل الله)) (۱)

۳۸- باب: فَضِّلَ مَنْ جَبَزَ غَزَايَا أَوْ خَلَفَهُ بِحَدِّ

د ترجمه الباب مقصد دلته د ترجمه الباب امام بخاری رحمته الله علیه دوه اجزاء ذکر کړي دي (۱) من جهز غازیاً (۲) خلفه بخیر-

د اول جز وضاحت دا دې چه یو سړي بل سړي ته د جهاد سامان ورکوي. د وسلې انتظام کوي، د لارې توبه وغیره ورکوي.
 اود دوئم جز وضاحت دا دې چه د مجاهد شاته د هغه د کور دخلکو د خیریت معلومات کوي، د هغوی خبر وغیره اخلي، د هغوی د ضرورتونو انتظام کوي. نو دې دواړو سړو ته هم د مجاهد او مقاتل فی سبیل الله غوندي ثواب ملایږي. هم دغه د ترجمې مقصد دې چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې دواړو فضیلت بیانوي. (۲)

[۲۸۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي بُسَيْرُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ جَبَزَ غَزَايَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا وَمَنْ خَلَفَ غَزَايَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَخَيْرُ فَقَدْ غَزَا

تراجم رجال

۱- ابو معمر: دا عبدالله بن عمر بن ابی الحجاج منقري رحمته الله علیه دې، د "مقعد" په لقب باندې مشهور دې، د ده حالات ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الكتاب)) په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

۲- عبد الوارث: دا عبد الوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی عنبري رحمته الله علیه دې. د ده حالات هم په مذکوره باب کښې بیان شوی دی. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۶) -

(۳) (قوله: زيد بن خالد رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الإمارة باب فضل إعانة الغازي في سبيل الله بركوب وغيره، وخلافته في أهله بخير رقم (۴۹۰۲) وأبو داود كتاب الجهاد باب ما يجوز من الغزو رقم (۲۵۰۹) والترمذي فضائل الجهاد باب ما جاء فيمن جهز غازياً رقم (۱۶۲۸-۱۶۳۱) والنسائي كتاب الجهاد باب فضل من جهز غازياً رقم (۳۱۸۲-۳۱۸۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب من جهز غازياً رقم (۲۷۵۹)

(۴) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶) -

(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۸) -

۳- حسین: دا حسین بن ذکوان المعلم بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی مختصر حالات «کتاب

الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاتندی تیرشوی دی. (۱)

۳- یحیی: دا ابوالنضر یحیی بن ابی کثیر الطائی الیمامی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۲)

د- ابوسلمه: دا ابوسلمه عبدالله بن عبدالرحمن بن عوف رحمۃ اللہ علیہ دی. د ده حالات «کتاب الإیمان

باب صور رمضان إيماناً واحتساباً من الإيمان» لاتندی نقل کریشوی دی. (۳)

۲- بسرین: سعید: دابسرین سعید المدنی مولی ابن الحضرمی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۴)

۷- زید بن خالد: دا مشهور صحابی حضرت زید بن خالد جینی رحمۃ اللہ علیہ دی. د ده حالات

«کتاب العلم باب الغضب في البعثة والتعليم إذا رأى ما يكره» لاتندی تیرشوی دی. (۵)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من جبن غزياً في سبيل

الله فقد غزا، ومن خلف غزاً في سبيل الله فقد غزا: حضرت زید بن خالد جینی

رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائی کہ کوم سړې مجاهد فی سبیل الله ته:

جهاد سامان ورکړی نو داسې ده لکه چه ده پخپله جهاد اوکړو او څوک چه د مجاهدنی

سبیل الله شاته د هغه د کور ښه خیال اوساتی نو لکه چه هغه پخپله جهاد اوکړو.

د تجهیز نه څه مراد دی؟ د تجهیز معنی چاته د سفر اسباب او سامان ورکولو ده. که زیات

وی اوکه کم، تر دې چه چاته تار او ستن ورکول هم په دې کښې داخل دی. طبرانی (۶):

حضرت واثله بن اسقع رحمۃ اللہ علیہ نه روایت نقل کړیدی،

«قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من أهل بيت لا يغزو منهم غاز أو يجهز غازياً بسلک أو إبرة أو ما

يعدلها من الورق أو يخلفه في أهل بخير إلا أصابهم الله بقارعة قبل يوم القيامة» (۷)

که د یوې کورنۍ نه یو کس هم غزوه کښې شرکت اونکړی یا د یوغازی د ستنې تار یا د

دې برابر چاندنی سره تیاری اونکړی یا د هغه د بال بچ تپوس پوښتنه اونکړی نو د قیامت

نه وړاندې وړاندې به الله تعالی هغه په څه مصیبت کښې اخته کړی.

یواشکال او د هغې جواب: لیکن دلته یو اشکال پیدا کیږي او هغه دا چه امام بن ماجه رحمۃ اللہ علیہ د

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورې کتاب العلم باب كتابة العلم -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۲۳) -

(۴) (د دوی حالات کتاب الصلوة باب الخوذة والعمر في المسجد لاتندی تیرشوی -

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۴) -

(۶) (مجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۸۴) وقال العيني (ج ۱۴ ص ۱۳۷) وإسناده ضعيف -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۷) -

حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نہ یو روایت نقل کړېدې د هغې الفاظ دا دي «سعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من جهز غازيا حق يستقل كان له مثل أجرة حق يوت أويرجم» (۱) ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی که چا یو غازی ته د سفر مکمل سامان او اسباب ورکول نو د هغه دپاره به هم د دغه غازی په شان ثواب وی تر دې چه هغه غازی به یا شهید شوی یا به واپس راشی. په حدیث شریف کښې د «(يستقل)» الفاظ دی او د استقلال معنی خو پوره تیاری کول دی، د دې د پاره دا ونیول چه صرف ستن او تار ورکول هم تجهیز دې صحیح نه دی. علامه عینی رحمته اللہ علیہ د دې دوه جوابونه ارشاد فرمائیلی:

- ① حدیث وائله بن الاسقع ضعیف دې په دې وجه د احتجاج قابل نه دي.
 ② اوکه د دې صحت اومنلې شی نو بیا هم د هغه سړی په حق کښې وعید دې چه د سره د هېڅ قسمه سامان د مجاهد سره امداد اونکړی په دې وجه هېڅ تعارض نشته. (۲)

قوله: فقد غزا: په تحقیق سره هغه هم جهاد اوکړو. ابوحاتم ابن حبان رحمته اللہ علیہ فرمائی چه مطلب دا دې چه ده ته به هم د غازی اجر ورکولې شی، سره د دې چه هغه په جهاد کښې شرکت نه دې کړې. (۳) بیا د یو بل طریق نه بسړین سعید رحمته اللہ علیہ نه دا روایت نقل کړې: «...کتب له مثل أجرة، غير أنه لا ينقص من أجرة شيء...» (۴)

علامه کشمیري صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائی چه یو کار خو یا یو سړي پوره کوی یا د هغې د پوره کولو د پاره د یو پوره ډلې ضرورت وی، اوس که هغه کار د یو ډلې په کار کولو سره پوره کیږی نو په هغې کښې به هر یو کس ته د فاعل اجر حاصل وی که هغه په دې کار کښې پخپله شریک وی یا په څه طریقه نی هم په دې کښې معاونت کړی لکه جهاد چه دي. دا یو داسې امر دي د څه دپاره چه د مجاهدینو د جماعت هم ضرورت دې چه اوجنګیږی، دغه شان د هغوی دپاره د داسې سړو هم ضرورت وی چه د دې مجاهدینو معاونت اوکړی او د هغوی شاته د هغوی په غیر موجودگي کښې د هغوی د کور مال حال خبرواخلي او د هغوی د پالنې خیال اوساتی. په دې وجه معاونت کونکې او د مجاهدینو شاته د هغوی د کور مال حال خبراخیستونکې هم د الله تعالی په لار کښې د جهاد کونکي په شان دي. خلاصه دا شوه چه چا په جنگ کښې پخپله حصه واخستله او چا چه په څه طریقه سره هم د هغه مجاهد معاونت اوکړو دا ټول په جهاد کښې مشترک دی، دا صحیح ده چه د اخلاص، سخاوت نفس، مال د خرج کولو او خان قربانی کولو په وجه به د هغه په اجر کښې کمی زیاتی اعتبار کښې به اختلاف وی. (۵)

(۱) أخرجه امام ماجه أبواب الجهاد باب من جهز غازيا رقم (۱۸۵۸) -
 (۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۷) وقد وردت أحاديث كثيرة فی تجهيز الغازي وخلفه بخير، فمن أراد الاطلاع عليها فلي نظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۷) -
 (۳) (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۷۱) -
 (۴) (حواله سابقه (ج ۸ ص ۷۲) كتاب السير ذكر البيان بأن المجهز إنما يأخذ كحسنت الغازي... رقم (۶۱۴) -
 (۵) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۲۷) -

فأفاده امام طبري رحمته الله فرمائی: ((وفيه من الفقه أن كل من أعان مؤمناً على عمل يرفلئهم عليه أجر مثل العامل، وإذا أخبر الرسول أن من جهز غزياً فقد غاز، فكذلك من فطر صائماً أو قواة على صومه، وكذلك

من أعان حاجاً)) (۱) أو معتبراً بها يتقوى به على حجه أو عبرته حتى يأت ذلك على تمامه فله مثل أجره)) (۲) یعنی ذ مذکورہ حدیث نہ دا فائدہ مستنبط شوہ چہ یو سرې ذ یو مؤمن په نیک کار کښې امداد او کړې نو هغه معاون او ناصر ته به هم د هغې په شان اجر حاصل وی. او چہ کله نې کریم رحمته الله د دې خبرې خبر ورکړو که چا مجاهد له د جهاد سامان ورکړو نو لکه چہ هغه پخپله هم جهاد او کړو، دغه شان که چا په یو روژه دار باندې روژې ماتې او کړو یا د روژې په سلسله کښې نې هغه له تقویت ورکړو، دغه شان چا چہ د یو حاجی معتمر په څه داسې څیز سره امداد او کړو چہ هغه د حج یا عمرې سر ته رسولو د پاره په هغې قادر شو نو دې امداد کونکی ته به د جهاد، روژې، حج او یا عمرې برابر اجر ورکولې شی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي. ((من جهز غزياً)) د ترجمه الباب د اول جزء مطابق او (ومن خلف غزاً) د دې د دوئم جزء مطابق دي. (۳)

[۲۱۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَبَاءُ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَدْخُلُ بَيْتًا بِالْمَدِينَةِ غَيْرَ نَيْتٍ أَوْ سُلَيْمٍ إِلَّا عَلَى أَوْاجِهِ فَقِيلَ لَهُ فَقَالَ إِنْ أَرَحْمَهَا قَتَلْتُ أَخَوَهَا مَعِيَ

تراجم رجال

۱- موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته الله دي. د

دوی حالات ((یده الوسی)) د څلورم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۵)

۲- هباء: دا همام بن یحیی الشیبانی رحمته الله دي. (۶)

۳- اسحاق بن عبد الله: دا اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاری رحمته الله دي. د دوی

حالات ((کتاب العلم باب من قعد حیث ینتھی به المجلس، ومن رأى فرجة الحلقة فجلس فیها)) لاندې تیر شوی دی. (۷)

(۱) (إشارة إلى مارواه الرافعي، انظر تلخيص الجبير (ج ۴ ص ۱۰۱) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۱) -

(۳) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۳۶) -

(۴) (قوله: أن أنس رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب فضائل الصحابة باب من فضائل أم سليم رضي الله عنها.... رقم (۶۳۱۹) -

(۵) (كشف الباري (ج ۱ ص ۴۳۳) -

(۶) (دودی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب ترك النبي صلى الله عليه وسلم والناس الأعرابي

(۷) (كشف الباري (ج ۳) -

۳- انس: «دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. دہ حالات «کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه» پہ ذیل کنبی راغلی. (۱)

قوله: أن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لم یرکن یدخل بیتاً بالمدينة غیر بیت أم سلیم إلا علی أزواجه: حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ مدینہ منورہ کنبی بہ د حضرت ام سلیم رضی اللہ عنہا د کورنہ علاوہ او د خپلو بیبیانو د کور نہ علاوہ بہ یو کور کنبی ہم نہ داخلیدلو.

مطلب دا دی چہ کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم بہ د خپلو ازواج مطہرات د کورونو نہ علاوہ د چا کور ته تلو، نو هغه هم صرف د ام سلیم رضی اللہ عنہا کره د بل چا کور ته بہ نہ تلو. دخول نه مراد څه دی؟ ابن التین او امام حمیدی رحمہما اللہ فرمائی د دخول نه مراد علی الدوام دخول دی یعنی اکثر بہ د حضرت ام سلیم رضی اللہ عنہا کره تلو، گنی نو مخکنی دا خبره راغلی ده چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ د ام حرام رضی اللہ عنہا کره هم تشریف اوړلو. (۲) د کثرت دخول علت او وجه: ابن التین رحمہما اللہ فرمائی چہ د دې کثرت دخول وجه یا خو دا ده چہ شهید د هغې سکه رور وو یا دا چہ د ام حرام رضی اللہ عنہا په نسبت هغوی ته زیات غم رسیدلې وو. (۳)

لیکن حافظ صاحب فرمائی د دې تاویل هډو ضرورت نشته چہ ام سلیم رضی اللہ عنہا ته د ام حرام رضی اللہ عنہا په مقابلہ کنبی د رور د شهادت غم زیات وو ځکه چہ دا دواړه په یو کور کنبی اوسیدلې او په دې کنبی هیڅ منع نشته چہ دوه خونیندې په یو کور کنبی اوسیری او کور هم لوی وی. د دخول نسبت کله د ام سلیم رضی اللہ عنہا طرف ته وکړیو او کله د ام حرام رضی اللہ عنہا طرف ته. (۴)

حضرت ام سلیم رضی الله عنها: حضرت ام سلیم - بضم السین وفتح اللام - د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ مور ده او د هغې په نومونو کنبی مختلف اقوال دی. سهلی، رمیلی، رمیشی، ملیکه، غمیضاء او رمضاء د هغې نومونه شمیرلې شوی دی. (۵)

«تقیل له»: نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اووئیلې شو.

حافظ رحمہما اللہ فرمائی «(لم أقف علی اسم القائل)» (۶) ماته د هغه قائل نوم معلوم نشو. او مطلب دا دی چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم به ام سلیم کره ولې په کثرت سره تشریف اوړی؟ (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۸) د هغې د نورو حالاتو دپاره او گوری کتاب العلم باب الحیاء فی العلم

(۶) (فتح الملهم (ج ۶ ص ۵۱) -

(۷) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۶) -

قوله: فقال: إني أرحمها قتل أخوها معي: نو حضور ﷺ اوفرمائیل زه په هغې

باندې ترس خورم چه د هغې رور زما سره قتل شويدي.

دا د سائل د سوال جواب اوام سليم ﷺ كره په كثر ت سره د تللو علت دي چه زه ام سليم ﷺ

كره په دي وجه په كثر ت سره خم چه د هغې رور ماسره قتل شويدي او زه په هغې ترس

خورم او د هغې د غم كمولو كوشش كوم.

يواشكال او د هغې جواب: علامه كرمانی ﷺ دلته يو اشكال پيش كړيدي چه يو پردنۍ ښځې

كره د تللو د پاره چه د هغې رور قتل شوي څنگه سبب او علت جوړيدي شي؟

ددې اشكال جواب ور كولو سره علامه كرمانی ﷺ اوفرمائیل چه د حضور ﷺ په حق

كښې دا پردنۍ ښځه نه وه بلكه د هغوی رضاعي يا نسبي ترور وه، په دي وجه به حضور

ﷺ هغې كره په كثر ت سره تشریف اوړلو. (۱)

حافظ ابن حجر ﷺ فرمائي مناسب همدغه ده چه په حديث كښې دا ذكر شوې علت راجع

او گرځولې شي چه زه په دي ترس خورم. (۲)

او پاتې شوه پردنۍ ښځې كره د تلو خبره نو ((باب الدراء بالجهاد والشهادة....))

په ذيل كښې تيره شويده. چه دا د حضور ﷺ خصوصيت وو چه د هغوی د پاره خلوة

بالاجنبيه جائز وو. (۳)

او ((أخ)) نه مراد حرام بن ملحان ﷺ دي، او دي په بئر معونه كښې شهيد شوي وو. (۴)

يوسوال او د هغې جواب: اوس دلته يو سوال دا پيدا كيږي چه حرام بن ملحان ﷺ خو په بئر

معونه كښې شهيد شوي وو او بئر معونه كښې حضور ﷺ پخپله شريك نه وو نو بيا حضور

ﷺ دا څنگه اوفرمائیل ((قتل أخوها معي؟))

د دي جواب دا دي چه ما كومه سريه د بئر معونه طرف ته كيگلې وه په هغې كښې هغه

شريك وو او هم په دغه دوران كښې شهيد شو نو ((معني: أي مع عسكري أو على أمرى وفي طاعة))

په معنى كښې دي ((كما قال الحافظ ابن حجر، والعين، والكرمان رحمة الله عليهم)) (۵)

د علامه قرطبي ﷺ يو تسامح: دلته علامه قرطبي ﷺ نه يو تسامح شويدي، هغوی فرمائي

((قتل أخوها معي في بعض حروب، وأقننه يوم أحد)) يعنى د حضرت ام سليم ﷺ رور حضرت حرام

بن ملحان ﷺ او رسول الله ﷺ سره په يو جنگ كښې قتل شوي دي او زما خيال دا دي

چه دا غزوه "غزوه احد" وو. حافظ ابن حجر ﷺ په دي رد كولو سره فرمائي ((ولم يصحبني قتله))

(۱) (شرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۳۳) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۳) (شرح للقسطلانی (ج ۵ ص ۶۶) وانظر أيضاً باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء.... من هذا الكتاب

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۸) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۸) وشرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۳۳) -

یعنی د قرطبی رحمۃ اللہ علیہ دا گمان صحیح نه دی. (۱)

د هغه د شهادت واقعہ به ان شاء الله (کتاب المغازی) کښې د غزوہ بدر معونه "لاندې راځی. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ابن المنیر اسکندرانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

چه د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې قول کښې دي. «(اولم یقتلوا الله)» هغه داسې چه د مجاهد د کور د خیال ساتلو فضیلت دلته عام دي، که د هغه په ژوند کښې وی یا که د هغه د شهادت نه پس وی، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا زیارت او خیال ساتنه د هغې د زړه د تسلی دپاره کوله او د دې تسلی علت حضور صلی اللہ علیہ وسلم په دې الفاظو کښې بیان کړو چه د هغې ورور ماسره قتل شويدي. د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په دې فعل کښې د مجاهد د شهادت نه پس د هغه د کور او بال بچ خیال ساتل دی او دا د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د حسن اخلاق نه دی. (۳)

خو علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د علامه اسکندرانی دا قول "قیل" سره تعبیر کړيدي او فرمائی: «(لا یخلو هذا)، من بعض التكلف، ولكن له وجه أقرب من هذا...» (۴)

او هغه چه څه اقرب گرځولی دی د هغې خلاصه دا ده چه یو غازی ته د جهاد اسباب ورکول او د هغه نه پس د هغه د کور بال بچ خیال ساتل د غازی غایت اکرام دي او نبی صلی اللہ علیہ وسلم د دې ترغیب هم ورکړي.

نو د ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا د ورور په شهادت د هغې د تسلی دپاره په کثرت سره هغې کره تلل د دې خبرې طرف ته اشاره کوی چه کله د غازی د مړی او د کور د خلقو اکرام ښه او د اجر خبره ده نو د ژوندی غازی د کور بال بچ اکرام په طریقه اولی ډیره ښه او د اجر خبره ده. (۵)
د علامه گنجوهری رحمۃ اللہ علیہ یو لطیفه توجیه: علامه گنجوهری رحمۃ اللہ علیہ حدیث شریف ترجمه الباب سره منطبق کولو دپاره بالکل یو ځان له توجیه ذکر کړیده.

هغه فرمائی چه ممکن دی چه د حضرت ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا د ورور په غیر موجودگۍ چه هغه جهاد له تلې وی او د هغه د کور د خلقو خبر اخستل نی کولو، او په دې وجه امام بخاری دا روایت دلته ذکر کړي وی. (۶)

۳۹- بَابُ: التَّحْنُطِ عِنْدَ الْقِتَالِ

د "تحنط" معنی: تحنط د باب تفغیل نه مصدر دي د دې معنی د حنوط کولو ده، او حنوط د یو مرکب خوشبو نوم دي چه د مړی دپاره استعمالولی شی. (۷)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۲) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۵) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۶) (لایع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۸) -

بیا از هر یمنی فرمائی «بیدخل فيه الكافور وذریرة القصب والصندل والأحمر والأبيض» په دې کښې : کافور خوشبودار پوډر او سره او سپین صندل هم داخل دی. (۱)
او بعضی نور و حضراتو وینا ده حنوط مړو سره خاص دی د ژوندو د استعمال خوشبو ته حنوط نشی و نیلې. (۲)

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری یمنی دله دا خودل غواړی چه سرې د جنگ میدان ته خړی نو حنوط وغیره دې استعمالوی نو ځی دې. (۳)

د حنوط په استعمال کښې حکمتونه علامه گنګوهی یمنی فرمائی چه سرې کله د جنگ د میدان طرف ته رخ او کړی نو خوشبو وغیره دې استعمال کړی ځکه چه کیدیشی الله تعالی هغه د شهادت په اوچته مرتبه باندې سرفراز کړی نو هغه به خوشبو سره خښولې شی او چه کله د هغه د الله جل جلاله سره ملاقات وی نو دې به پاک صفا او خوشبودار وی. (۴)

او علامه انور شاه کشمیری یمنی فرمائی د سلف صالحینو عادت او طریقه دا وه چه کله به هغوی د جنگ تیاری کوله نو حنوط به یی هم استعمالول د دې ویری چه د قتل کیدو نه پس د هغه بدن متغیر نشی ځکه چه د جنگ وخت وی او په جنگونو کښې اکثر خښولو کښې تاخیر هم کیږی.

په پخواني زمانه کښې به اهل مصر د خپلو مړو په بدنونو باندې دوا یانې مړې دې د پاره چه د هغوی بدنونه خراب نشی..... بیا دا داروگان نه ملاویدل او د حنوط استعمال په خلقو کښې باقی پاتې شو. (۵)

اوبله دا هم چه دا د خوشحالتی موقع ده اود خوشحالتی په موقعو باندې خوشبو استعمالولې شی نو د دې د پاره د جنگ په موقع خوشبو استعمالول پکار دی.

په دې کښې یو حکمت دا هم دی که سرې په بدن باندې تیل وغیره اولګوی اولارشی نو سستی به نه وی سرې تازه وی، که کافر نی اونیسی هم نو د هغه نیول به په آسانی سره مضبوط نه وی.

[۲۱۹۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُوفٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي أَنَسٍ قَالَ وَذَكَرْتُ يَوْمَ الْيَمَامَةِ قَالَ أَنَسُ (۱) ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ وَقَدْ حَرَعَنْ فُجِدَ بِهِ وَهُوَ يَحْتَضُّ فَقَالَ يَا عَمْرُو مَا يَجْعَلُكَ أَنْ لَا يَجِيءَ قَالَ الْآنَ يَا ابْنَ أَخِي وَجَعَلَ يَحْتَضُّ يَغْنِي مِنَ الْحَنُوطِ ثُمَّ جَاءَ فُجِسَ فَذَكَرْنِي الْحَدِيثَ الْكِبَارَ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ هَكَذَا

(۱) (شرح الفسطاني (ج ۲ ص ۳۸۹) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة الفاری (ج ۱ ص ۱۳۸) والفتح (ج ۶ ص ۵۱) -

(۴) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴) -

(۵) (فیض الباری (ج ۳ ص ۲۹۴) -

(۶) (قوله: أنس: الحديث انفرد به البخاري انظر تحفة الأشراف (ج ۱ ص ۱۲۲) -

عَنْ وَجْهِهَا حَتَّى تَنْصَارِبَ الْقَوْمَ مَا هَكَذَا كُنَّا نَفْعَلُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
بَلَسَ مَا عَوَّدَتْكُمْ أَقْرَانُكُمْ رَوَاهُ تَمَّادٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ

تراجم رجال

۱- عبدالله بن عبد الوهاب: دا ابو محمد عبدالله بن عبد الوهاب حجبی بصری ^{دې (۱)}

۲- خالد بن حارث: دا ابو عثمان خالد بن حارث بن سليم بصری ^{دې (۲)}

۳- ابن عون: دا عبدالله بن عون بن اربطبان منزلی بصری ^{دې (۳)} د دوی حالات «کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى من سامع» لاندې تیر شوی. (۳)

۴- موسی بن انس: دا د حضرت انس رضی الله عنه خوی، دبصری قاضی موسی بن انس ^{دې (۴)}
د- انس: دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم خادم حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې. د دوی حالات «کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیر شوی دی. (۵)

۵- ثابت بن قیس: دا خطیب الانصار حضرت ثابت بن قیس بن شماس بن مالک بن امرئ القیس المدنی رضی الله عنه دې. ابو محمد او ابو عبد الرحمن د ده کتبت دې. (۶)
د هغوی د موربې بی نوم هند الطائیه ده. (۷) او عبدالله بن رواحه او عمره بنت رواحه رضی الله عنهما د هغه د مورشریک خور او زور دې. (۸)
دې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د حدیث روایت کوی او د هغه نه د هغه خامن محمد. قیس. اسماعیل، حضرت انس بن مالک او ابن ابی لیلی رضی الله عنهم وغیره د حدیث روایت کوی. (۹)

فضائل او مناقب: د هغوی بې شمیره فضائل او مناقب دې. هغوی په «خطیب الرسول صلی الله علیه وسلم» سره یادولې شی لکه څنگه چه حضرت حسان بن ثابت رضی الله عنه ته «شاعر الرسول صلی الله علیه وسلم» وئیلې شی. (۱۰)

(۱) (د دوی د حالاتو پاره او گوری کتاب العلم باب لیبلع العلم الشاهد الغائب -

(۲) (د دوی د حالاتو پاره او گوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۴) -

(۴) (د دوی د حالاتو پاره او گوری کتاب المکاتب باب المکاتب ونجومه وفي کل سنة نجم.... -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۳۶۸) والثقات لابن حبان (ج ۳ ص ۴۳) -

(۷) (سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۰۹) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (د شیوخ او تلامذه د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۳۶۹) -

(۱۰) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۵۱) -

امام زهري رحمه الله (۱) نه روايت دي چه د بنو تميم يو وفد د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو: د هغوی خطيب اودريدو او د خپل قوم بعض خيزونه ئی د فخر په انداز كښې پيش كړل نو حضور ﷺ حضرت ثابت بن قيس رضي الله عنه ته اوفرمانيل ((قم فأجب عظيمهم)) دې اودريدو او ډير په بلاغت او فصاحت ئی د الله تعالى حمد او ثنا بيان كړه، په دې سره رسول الله ﷺ او نور مسلمانان ډير خوشحاله شو.

دې سره د غزوه احد اود دې نه پس په ټولو غزواتو كښې شريك شوي وو. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله ته په دې كښې وهم شوي چه اول خو حافظ صاحب په (تهذيب التهذيب) كښې دا اوفرمانيل ((شهد پدرًا والشاهد كلها)) (۳) ليكن په (اصابه) كښې ئې د دې ترديد او كړو. ليكي ((لم يذكره أصحاب المغازي في الهدى، وقالوا: أول مشاهدة أحد، وشهد مابعدها)) اوراجع دا دی چه دا بدری صحابی نه دي. (۵) نبی کریم ﷺ هغه ته د جنت زیرې ورکړې وو. د حضرت انس رضي الله عنه روايت دي:

((قال كان ثابت بن قيس بن شماس خطيب الأنصار، فلما نزلت هذه الآية: ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ قال: أنا الذي كنت أرفع صوتي فوق صوت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلأمن أهل النار، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: بل هو من أهل الجنة)) (۶)

حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه حضرت ثابت بن قيس بن شماس د أنصارو خطيب وو كله چه دا آيت مبارك نازل شو ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ نو وئې وئيل چه هم زه هغه يم چه خپل آواز د نبی کریم ﷺ په آواز باندې اوچتوم، نو هم زه د دوزخيانونه يم، د دې خبرې ذکر خلقو رسول الله ﷺ ته اوکړوهغوی اوفرمانيل هغه د اهل جنت نه دي. دغه شان يو ځل نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمانيلو:

((نعم الرجل أبو بكر، نعم الرجل عمر، نعم الرجل أبو عبيدة بن الجراح، نعم الرجل أسيد بن حضير، نعم الرجل ثابت بن قيس بن شماس، نعم الرجل معاذ بن جبل، نعم الرجل معاذ بن عمرو بن الجموح))
بهترين سړې ابوبکر دي، بهترين سړې عمر دي، بهترين سړې ابو عبیدہ بن الجراح دي، بهترين سړې اسيد بن حضير دي. بهترين سړې ثابت بن قيس بن شماس دي، بهترين سړې

- (۱) السيرة النبوية لابن هشام (ج ۲ ص ۵۶۲) وسير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۱۲) والطبقات الكبيرى (ج ۱ ص ۲۹۴)
- (۲) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۵۱) والإستيعاب (ج ۱ ص ۱۲۵) -
- (۳) (تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۱۲) -
- (۴) (الإصابة (ج ۱ ص ۱۹۵) -
- (۵) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۷۱) -

(۶) (رواه البخاري كتاب المناقب باب علامات النبوة فى الاسلام رقم (۳۶۱۳) وكتاب التفسير باب ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ رقم (۴۸۴۶) ورواه مسلم كتاب الإيمان باب مخافة المؤمن أن يحبط عمله رقم (۳۱۴-۳۱۷) -

معاذ بن جبل دي، بهترين سړي معاذ بن عمرو بن جموح دي. (رض الله عنهم أجمعين)
يوځل نبی کریم ﷺ هغوی ته او فرمائیل:

((يا ثابت، أما ترضى أن تعيش حميداً، وتقتل شهيداً، وتدخل الجنة)) (١)

په دې کښې حضور ﷺ حضرت ثابت ؓ ته د دریو څیزونو زیرې ورکړو: ① د هغه ژوند به ښه تیريږي ② هغه به د شهادت په اوچته مرتبه سرفراز کيږي ③ او په جنت کښې به داخلېږي، او هم داسې اوشو کوم چه نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو، راوی وائی ((فعاش حميداً، وتقتل شهيداً يوم مسيلة الكذاب)) (٢)

شهادت: حضرت ثابت بن قيس د حضور اکرم ﷺ د پيشنگوښي مطابق شهادت اوموندلو، جنگ یمامه کوم چه د حضرت ابوبکر صديق ؓ په زمانه کښې د مسيلمه کذاب خلاف شوې وو په هغې کښې دوی د انصارو امير وو او هم په دې جنگ کښې هغه ښه په بهادرنۍ سره د جنگيدلو نه پس شهيد شو (٣) او هم دا واقعه په حديث باب کښې ذکر کړي شويده.
يوه عجيبه واقعه: امام حاکم په مستدرک (٤) کښې، امام طبرانی په معجم الكبير (٥) کښې، علامه ابن عبدالبر الاستيعاب (٦) او علامه الاثير الجزري په اسد الغابه (٧) کښې د هغوی سره متعلق يوه عجيبه واقعه ذکر کړيده.

په جنگ یمامه کښې د مسيلمه کذاب او بنو حنفیه خلاف چه کوم لښکر حضرت ابوبکر صديق ؓ ترتيب کړې وو په هغې کښې حضرت ثابت هم شامل وو. کله چه د دواړو لښکرو خپل مينځ کښې مقابلېد اوشوه نو په دې کښې مسلمانان روستو شو، اوداسې درې ځل اوشو. چه کله حضرت ثابت او حضرت سالم مولى ابو حذيفه ؓ دا صورت حال اوکتلو نو د هغوی نه برداشت نه شوه او وئى فرمائيل ((ما هکذا کنا نقاتل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم)) او هغه حضراتو په زمکه کښې يوه کنده اوکنستله او په هغې کښې ئې خپل خان قيد کړو او جنگيدل تردې چه دواړه شهيدان شول.

د حضرت ثابت د شهادت نه پس حضرت بلال ؓ (٨) هغه په خوب کښې اوليدو چه فرمائيلې. زه هغه بله ورځ شهيد شوې وم نو د مسلمانانو يو سړي زما خواکې تيريدو او هغه

(١) (رواه الحاكم فى مستدرکه وصحيحه الذهبى (ج ٣ ص ١٣٤) وإسناده قوى، لکنه مرسل کما قاله الحافظ فى الفتح (ج ٦ ص ٦٢١) -

(٢) (المستدرک للحاکم (ج ٣ ص ٢٣٤) -

(٣) (اسد الغابه (ج ١ ص ٤٥١) والاستيعاب (ج ١ ص ١٢٥) والمستدرک (ج ٣ ص ٢٣٣) -

(٤) (المستدرک للحاکم (ج ٣ ص ٢٣٤) -

(٥) (المنجم الكبير للطبرانی (ج ٢ ص ٧٠) رقم (١٣٢٠) -

(٦) (الاستيعاب (ج ١ ص ١٢٥) -

(٧) (اسد الغابه (ج ١ ص ٤٥٢) -

(٨) (وأفاد الواقدي أن رانى المنام هو: بلال المؤذن. فتح الباري (ج ٦ ص ٥٢) -

زما زغره راویستله او لارو، هغه د لنبکر په آخره کښې دې او د هغه سړی اس په رسنې ترلې خرن کوی، هغه د زغري د پاسه د پتولو د پاره څه کانري اچولی دی او په هغه کانروني کجاوه ایخودې ده. بیاني هم په خوب کښې حضرت بلال رضی الله عنه ته او فرمائیل چه د لنبکر امیر حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه له لار شه او هغه ته او وایه چه زما زغره راپیدا کړی. بیاني او فرمائیل چه کله مدينې منورې ته تاسو واپس شني نو د رسول الله صلی الله علیه و آله خليفه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه له لار شه او هغه ته او وایه چه د فلانکې په ما باندې دومره قرض دې او په فلانکې باندې زما دومره پیسې دی او زما فلانکې غلام آزاد دې (۱) بیاني او فرمائیل چه ته دا د دروغو خوب مه گنډه چه بیا زما دا ټولې خبرې ضائع شی. حضرت بلال رضی الله عنه زر راپاسیدو او خالد بن ولید رضی الله عنه ته نې خوب بیان کړو. هغه چه د زغري باره کښې کوم ځای خودلی وو هم هلته پرته وه او صورت حال بالکل هم هغه وو کوم چه حضرت ثابت رضی الله عنه په خوب کښې ذکر کړې وو. بیا چه کله مدينې ته واپس شو نو د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه متعلق د امورو ذکر نې او کړو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه د وفات نه پس د هغه وصیت نافذ کړو.

او دا د هغه خصوصیت دې، راوی فرماني ((فلانعلم أحدًا بعد ما مات أنفذ وصيته غير ثابت بن

قيس بن شماس رضي الله عنه)) (۲)

د حره په جنگ کښې د هغه درې خامن شهيدان شوې وو. (۳)

د امام بخاری نه علاوه امام ابوداود او امام نسائي رحمهما الله (اليوم واللييلة) کښې د هغه نه احاديث اخستې دي. (۴)

او په بخاری شريف کښې د هغه صرف يو روايت دې. (۵)

قوله: قال: وذكر يوم اليمامة: فرماني چه د يمامه د جنگ د ورځې ذکر نې او کړو.

د بخاری شريف په اکثر و نسخو کښې د واو سره ((ذكر)) او واو حاليه دې او د حموی په نسخه کښې بغير د واو ((ذكر)) دې. (۶)

قوله: يمامه: يمامه د يمن يو ښار دې چه د طائف نه د دوو مرحلو په فاصله واقع دې. په دې مقام د تاريخ اسلام مشهور جنگ (حرب اليمامة) شوې وو. دا د ربيع الاول دولسم هجري واقعه ده. يو طرف ته مسلمانان وو چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د ختم نبوت د حفاظت کولو د پاره راغلي وو او بل طرف ته مسيلمه کذاب او د بنو حنفیه خلق وو چه د مسيلمه کذاب د

(۱) (قال الحافظ: وسمى الواقدي في كتاب الردة من وجه آخر من أوصى بعتقه وهم: سعد وسالم، حواله بالا-

(۲) (وانظر أيضًا لهذه القصة مجمع الزوائد ج ۹ ص ۳۲۲) والإصابة (ج ۱ ص ۱۹۵)-

(۳) (سير أعلام النبلاء ج ۱ ص ۳۱۳)-

(۴) (تهذيب الكمال ج ۴ ص ۳۷۱)-

(۵) (خلاصة الخزرجي ص ۵۷)-

(۶) (عمدة القاري ج ۱ ص ۱۳۹) وفتح الباري (ج ۶ ص ۵۱)-

دروغو په نبوت نی ایمان راوړې وو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغوی د سربښکته کولو د پاره د حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه په مشرني کښي یو لښکر اولیکلو. د یمنه په مقام باندې د دې دواړو لښکرو مقابله اوشود. د سخت جنگ نه پس د حضرت وحشی بن حرب رضی الله عنه او ابو دجانه سماک بن حرب رضی الله عنه په لاسونو مسيلمه کذاب دوزخ ته اورسیدو او د هغه ۲۱ زره سړي قتل کړشو او د مسلمانانو د طرف نه تقریباً پنځه سوه کسان شهیدان شو. (۱) په کومو کښي چه اویا انصاری صحابه کرام رحم(ه) (مه وو. (۲)

قوله: قال: أتی أنس ثابت بن قیس، وقد حصر عن فخذیه: حضرت موسی بن انس رضی الله عنه فرمائی چه حضرت انس رضی الله عنه حضرت ثابت رضی الله عنه کړه راغلو او په دې وخت کښي هغه خپلی دواړه پښنی کولواوکړي وې.

انس فاعل کیدو په وجه مرفوع او ثابت مفعولیت په وجه منصوب دي. (۳)

او (وقد حصر...) جمله حالیه ده، و او د حال دپاره دي. (۴) او د حصر معنی کشف ده اودا د باب ضرب نه دي. (۵)

ان ستر دي که نه؟ د حدیث په جمله کښي ((وقد حصر عن فخذیه)) نه په ظاهره دا معلومیږي چه فخذ سترنه دي گني که فخذ ستر کښي داخل وي نو حضرت ثابت رضی الله عنه به د هغې نه کپړه نه اخواکوله.

ظاهریه او امام بخاری رحمته الله چه د فخذ ستر کیدلو قائل نه دي هغه د حدیث باب سره په خپل مذهب باندې استدلال کړيدي. (۶)

اوس که د حضرت ثابت رضی الله عنه مسلك همدغه وي چه د ظاهره دي یعنی فخذ (پښنی) ستر کښي داخل نه دی نو د حدیث باب د توجیه هډو ضرورت نشته (۷) او که د هغه مذهب هغه نه وي چه د ظاهره دي نو علامه گنگوهي رحمته الله د حدیث باب توجیه دا فرمائيلي ((وقد علم ذلك بإخاره، لأنه رأاه حاصراً فخذیه)) یعنی حضرت انس رضی الله عنه ته د هغه د پښنی د کولاویدلو علم د هغه د خودلونه پس حاصل شو، نه چه هغه په ستر کولاویدلو سره اولیده. (۸)

مولانا حسین علی رحمته الله د حضرت گنگوهي رحمته الله نه د حدیث باب توجیه دا نقل کړیده چه

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۹) وانظر أيضاً البداية والنهاية (ج ۶ ص ۳۲۳-۳۲۷)-

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱)-

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۹)-

(۴) (حواله بالا-

(۵) (حواله بالا-

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴)-

(۷) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴)-

(۸) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴)-

حضرت انس رضی اللہ عنہ د ثابت بن قیس پہ خدمت کنبی حاضر شو او پہ دروازہ کنبی اوردید وئی وئیل ((یاعم، مایحسبک ان لاتجی؟)) بیا حضرت ثابت رضی اللہ عنہ دروازی له راغلو او حضرت انس رضی اللہ عنہ سره نی خه وخت ناسته او کړه او بیا د جهاد د پاره لارل. (۱)

مطلب دا شو چه حضرت انس دننه داخل شوې نه وو بلکه هم په دروازہ کنبی نی په ولاړه خبرې او کړې. اوس دا لازم نه راخی چه حضرت انس رضی اللہ عنہ د حضرت ثابت رضی اللہ عنہ کولاشوې پټونی لیدلې وې.

حضرت شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دې کنبی د فخذ د عورت او ستر نه کیدو خه دلیل نشته، ځکه چه د صحابی فعل په مختلف فیه مسئله کنبی حجت نه دې. (۲)

قوله: وهویتحنط، فقال: یا عمر، مایحسبک ان لاتجی؟ دې وخت کنبی هغه په حنوط لگولو کنبی مشغول وو نو حضرت انس رضی اللہ عنہ او وئیل ای تره تاخه خیز رابندوی چه نه راخی؟

((وهویتحنط)) جمله هم حالیه ده او ثابت بن قیس رضی اللہ عنہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مشر وودغه شان دهغوی تعلق د قبيله خزرج سره وو، په دې وجه حضرت انس رضی اللہ عنہ هغه د تره سره مخاطب کړو. (۳)

علامه ابن الاثير مبارک الجزری رحمۃ اللہ علیہ د ((وهویتحنط)) په تشریح کنبی فرمائی ((أی يستعمل الحنوط فی ثیابه عند خروجه إلی القتال کأنه أراد بذلك الاستعداد للبوت، وتوطین النفس علیه بالصبر علی القتال)) (۴) یعنی هغه د جنگ د پاره راوتلو کنبی په خپلو کپړو حنوط (خوشبو) لگوله، لکه چه د هغه مقصد د دې نه د مرگ تیاری اود جنگ په وخت کنبی نفس په صبر باندي ثابت قدم ساتل وو.

د ان لاتجی د اعواب تحقیق: په دې کنبی دوه اعراب دی یو نصب، دوئم رفع. د نصب په صورت کنبی ((الام)) مشددې او ((لا)) زانده دې د دې د پاره ((تجی)) به منصوبی. د رفع په صورت کنبی ((الام)) کنبی ((لام)) مخففه دې په دې وجه به مرفوع وی (۵)

قوله: قال: الآن یا ابن أخي، وجعل یحنط. یعنی من الحنوط: حضرت ثابت رضی اللہ عنہ اوفرمانیل وراړه اوس دراوخم او بیا په حنوط لگولو کنبی مشغول شو. ((یعنی من الحنوط)) الفاظ تفسیریه دی چه په حدیث کنبی کوم ((یحنط)) واردشویدی هغه د حنوط نه مشتق دې.

(۱) (تقریر الجنججوهی علی الصحیحین (ص ۷۱) -

(۲) (فیض الباری (ج ۳ ص ۲۹) ۴) وانظر أيضاً التعليقات علی فیض الباری المسمى البدر الساری -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) -

(۴) (النهاية فی غریب الحدیث والأثر (ج ۱ ص ۴۵۰) -

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۴) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) -

او دې تفسیر وجه دا ده چه چاته دا وهم اونشی چه دا د «حنطه» نه مشتق دي. (۱)
 علامه کرمانی رحمه الله د دې تفسیری جملې وجه دا بیانوی چه څوک په دې لفظ کښې تصحیف
 کولو سره د حنطې سره مشتق اونه گرځوی. (۲) د کوم معنی چه د غنمو خرڅولو ده. (۳)
 بیا حضرت ثابت رحمه الله راغلو او کیناستو نو حضرت انس رحمه الله په خبرو کښې د خلقو د
 نښتیدو ذکر اوکړو. یعنی حضرت ثابت بن قیس رحمه الله حضرت انس رحمه الله له راغلو او کیناستو
 نو حضرت انس رحمه الله د هغه خلقو د خپل ځای پرېخودو ذکر اوکړو او دا چه په مسلمانانو
 کښې د شکست آثار پیدا کیږی. (۴)

قوله: فقال: هكذا عن وجوهنا حتى نضارب القوم: نو حضرت ثابت رحمه الله
 او فرمائیل چه زمونږ د مخې نه اخوا شه چه مونږ په دښمن باندې حمله اوکړشو.

«هكذا عن وجوهنا» معنی ده «افسحوالی» یعنی ماته لار راکړه او زما د مخې نه اخوا شه. (۵)
 علامه کرمانی او علامه عینی رحمه الله دا جمله د حضرت انس رحمه الله قول گرځولې دي او معنی
 ئی دا بیان کړیده چه زمونږ او د دښمن خلق یو بل سره یوځای شو او مونږ دښمن بغیرد څه
 منع کونکې نه د وژلو قابل شو. (۶)

قوله: ما هكذا كنا نفعل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم: مونږ چه به کله د
 رسول الله ﷺ سره وو نو داسې به مو نه کول

مقصد دا چه کله به مونږ رسول الله ﷺ سره په غزواتو کښې وو نو اولنی صف به خپل ځای
 نه پرېخودلو بلکه په خپل ځای به کلك ولاړوو او دوئم صف به د هغوی امداد کولو. (۷)
 «شما هودم اقرانکم»: تاسو خپل حریف ته خراب عادت اچولې دي.

د اکثریو روایت کښې هم داسې دی خو د مستملی په روایت کښې «عودکم اقرانکم» راغلې دي.
 په اول صورت کښې «اقرانکم» به منصوب وی او د مستملی د روایت مطابق به مرفوع وی. (۸)
 «اقران» د قرن جمع ده او قرن - بکس القاف وسکون الراء - معنی مقابل یا بهادرنی کښې بې
 مثاله دي. او یفتح القاف وسکون الراء چه وی نو معنی یوشان عمر دي. (۹)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) -

(۲) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۴) -

(۳) (القاموس الوحيد (ص ۳۸۳) مادة حنط -

(۴) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۴) وشرح القسطلاني (ج ۵ ص ۶۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) -

(۶) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۴) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۰) -

(۷) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۴) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۰) شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۴) -

(۹) (حواله بالا ومختار الصحاح (ص ۵۳۲) مادة قرب -

او د حضرت ثابت رضی اللہ عنہ مقصد د دې قول نه د شکست خوړونکو توبیخ کول دی چه تاسو خپل مقابل ته خراب عادت ورکړو تاسو اوتبتیدنی د څه په وجه چه دښمن په تاسو دلچسپي اخلي. (۱) یا ستاسو ملگرو تاسو ته د روستو کیدو خراب عادت درکړو چه ستاسو د پاره نقصانی او د دښمن د پاره فائده مند دې.
فقه الحدیث: د حدیث باب نه یو خو فائدي مستنبط کیږي.

① په دې کښې د دې خبرې دلیل دې چه د الله تعالی د پاره خپل خان په هلاکت کښې اجول صحیح او جائز دی. او په دې معامله کښې سختوالې هم کولې شی او که په رخصت باندې قادر وی نو په دې باندې عمل نه کول هم صحیح دی. (۲)

② مړی د پاره خوشبولگول سنت دی ځکه چه د مرگ نه پس به د مړی واسطه د قربتوسره وی. (۳)

③ په حدیث باب کښې د جنگ نه تبتیدونکو د پاره سخت توبیخ بیان کړې شويدي. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مطابقت ((وهو یحتفظ))

او ((وجعل یتحفظ یعنی من الحنوط)) کښې دې. (۵)

قوله: رواه حماد عن ثابت عن أنس: حماد دا حدیث ((عن ثابت عن أنس)) په طریق سره روایت کړيدي.

د مذکوره تعلیق تخریج: امام بخاری رحمته الله چه دا کوم تعلیق ذکر کړيدي دا ابن سعد (۶)،

طرائی (۷)، حاکم (۸)، او برقانی رحمته الله په خپل مستخرج کښې موصولاً ذکر کړيدي. (۹)

د مذکوره تعلیق مقصد: حافظ صاحب فرمائی چه امام بخاری رحمته الله د دې تعلیق په ذریعه د اصل حدیث طرف ته اشاره کړیده خو سره د حماد د روایت چه د موسی بن انس روایت نه اتم او اکمل دې خو هغوی د موسی بن انس مختصر حدیث ذکرکړو او د اصل حدیث طرف ته نئ تعلیقاً اشاره اوکړه. (۱۰)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۰) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۲) -

(۳) (حواله بالا (ص ۵۳) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۹) -

(۶) (کذا قاله الحافظ فی الفتح (ج ۶ ص ۵۱) ولكن لم أجده مع تبعی الشدید عند ابن سعد -

(۷) (المعجم الكبير للطبرانی (ج ۲ ص ۶۵) رقم (۱۳۰۷) -

(۸) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۲۳۵) کتاب معرفة الصحابة ذکر مناقب ثابت بن قیس -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) وتغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۱۰) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) -

٣٠- بَاب: فَضْلِ الطَّلِيعَةِ

ذُ طَلِيعَةٍ: مُطْلَبٌ طَلِيعَةٍ ذَنْبُكَرْ هُفْه حَصِي تَه وَاثِي چَه ذَ انتظاماتو او ذَ حال احوال ذَ تحقيق ذَ پاره ذَ لَبْكَرْ نَه وِراندِي لِيْگَلِي شِي، دا اسم جنس دِي او دا حصه مختصر هم كِيدِشِي او لويه هم، په يو سري باندِي هم مشتمل كِيدِشِي او په دوو هم. (١)
ذَوْرَجْمَةِ البَابِ مَقْصِدُ: امام بخاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دَلْتَه ذَ طَلِيعَةٍ فَضِيلَتِ بَيَانَوِي چَه ذَ دِي عَمَلِ دِيرِ فَضِيلَتِ دِي نُو كِه چَاتَه دا ذَمّه واري وِر كَرِيشِي نُو هُفْه لَه شَاتَه كِيدَل نَه دِي پِكَارِ. (٢)

[٢٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ (٣) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَأْتِنِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ يَوْمَ الْأَحْزَابِ قَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا ثُمَّ قَالَ مَنْ يَأْتِنِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ قَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَحَوَارِيَّ الزُّبَيْرِ [٢٦٩٢، ٢٨٣٥، ٣٨٨٧، ٦٨٣٣]

تراجم رجال

- ١- ابونعيم: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن ذَ كين كوفى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دِي. ذَ ده حالات «كتاب الإيمان باب فضل من استبرأ دينه» لاندِي تيرشوى. (٤)
- ٢- سفيان: دا امام حديث، تبع تابعى ابو عبد الله سفيان بن سعيد الثوري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دِي ذَ ده حالات «كتاب الإيمان باب علامة المنافق» لاندِي راغلى دى. (٥)
- ٣- محمد بن منكدر: دا محمد بن منكدر بن عبد الله المدنى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دِي. (٦)

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٢) وعمدة القارى (١٤ ص ١٤١) والنهاية فى غريب الحديث (ج ٣ ص ١٣٣) -

(٢) (عمدة القارى (١٤ ص ١٤١) -

(٣) (قوله: عن جابر رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ١ ص ٣٩٩) كتاب الجهاد والسير باب هل يبعث الطليعة وحده؟ رقم (٢٨٤٧) (ج ١ ص ٤٢٠) باب السير وحده، رقم (٢٩٩٧) (ج ١ ص ٥٢٧) كتاب فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب مناقب الزبير بن العوام رضى الله عنه رقم (٣٧١٩) (ج ٢ ص ٥٩٠) كتاب المغازى باب غزوة الخندق وهى الأحزاب رقم (٤١١٣) (ج ٢ ص ١٠٧٨) كتاب أخبار الأحاد باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم رقم (٧٢٦١) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب من فضائل طلحة والزبير رضى الله عنهما رقم (٦٢٤٢) والترمذى كتاب المناقب باب ما جاء فى مناقب الزبير بن العوام رضى الله عنه باب قوله صلى الله عليه وسلم كالذى قبل مع قصة فيه رقم (٣٧٤٥) وابن ماجه كتاب السنة باب فضل الزبير رضى الله عنه رقم (١٢٢) -

(٤) (كشف الباري (ج ٢ ص ٦٦٩) -

(٥) (حواله بالا (ص ٢٧٨) -

(٦) ذِ دَوِي ذَ حَالَتُو دِهَارَه او گورِي كتاب الرضوه باب صب النبى صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغنى عليه -

۳- جابر: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ دی. (۱)

قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتيني بخير القوم؟ يوم

الأحزاب: حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نے غزوہ احزاب پہ ورخ او فرمائیل کہ مالہ بہ د قوم خبر خوک راوری؟

د قوم نہ مراد دلته د بنو قریظہ یہودیان دی اود یوم الاحزاب نہ جنگ خندق مراد دی. پہ دے جنگ کنبی د قریشو نہ علاوه نور قبائل ہم مسلمانانو سرہ د جنگ د پارہ راغلی وو او د مدینہ یہودیانو دا معاہدہ ماتہ کړې وه کومه چه د هغوی اود نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ مینځ کنبی شوې وه او د قریشو سرہ د مسلمانانو خلاف یوځای شوی وو. (۲)

قوله: قال الزبير: أنا، ثم قال: من يأتيني بخير القوم؟ قال الزبير: أنا؛ حضرت

زبير بن عوام رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه زه، بیا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه د قوم خبر به مالہ خوک راوری؟ نو حضرت زبير رضی اللہ عنہ او وئیل زه.

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شو ځل تر غیب ورکړو؟ د حدیث باب نه معلومېږي چه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابه کرامو رضوان الله اجمعین په مینځ کنبی سوال او جواب دوه ځل اوشو او دواړه ځل حضرت زبير رضی اللہ عنہ خپل نوم پیش کړو. ځوامام نسائی یو روایت نقل کړې دي. فرمائی چه:

((قال وهب بن كيسان: أشهد لسبع جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ يقول: لما أشتد الأمر يوم بني قريظة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، فجاء بخبرهم، ثم أشتد الأمر أيضًا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، ثم أشتد الأمر أيضًا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، فجاء بخبرهم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أن لكل ذي حواريا، وإن الزبير حواريا)) - (۳)

حضرت وهب بن كيسان رضی اللہ عنہ فرمائی چه زه گواهی ورکوم چه ما د حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ نه داسې اوریدلی چه د بنو قریظہ په جنگ کنبی کله معامله سخته شوه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل مونږ له به د هغوی خبر خوک راوری؟ خو خوک هم لار نه شو، نو حضرت زبير رضی اللہ عنہ لاړو، د هغوی خبرنی راوړلو، بیا معامله نوره سخته شوه نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو مونږ له به د هغوی خبر خوک راوری؟ خو خوک هم لار نه شو هم حضرت زبير رضی اللہ عنہ لاړو، بیا معامله په دریم ځل شدت اختیار کړو نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل مونږ له به د هغوی خبر خوک راوری؟ نو هیڅ خوک لار نشو هم حضرت زبير رضی اللہ عنہ لاړو د هغوی خبرنی راوړو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل تحقیق د هر نبی یو حواری وی او زما حواری زبير رضی اللہ عنہ دی.

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوږی کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من الخرجين -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱) -

(۳) (سنن النسائي الكبير (ج ۵ ص ۲۶۴) كتاب السير باب ذهاب الطليعة وحده، رقم (ج ۳ ص ۸۸۴۳) -

نوپه دې روایت کښې دا ذکر شو چه دا سوال جواب درې ځل شويدي او د بخاري شريف په روایت کښې اختصار دي. علامه قسطلاني رحمته الله عليه فرماني «وفيه أن الدين يرتفع اليهم ثلاث مرات» (۱) ترغيب ئي په پوځي ورکړوکه مختلفو ځايونو کښې؟ دغه شان د حديث باب نه دا هم معلومېږي چه د حضور او صحابه کرامو رضي الله عنهم د ترغيب ورکولو عمل هم په يوم مقام باندې شويدي، چه هغوی رضي الله عنهم په يوم مقام باندې تشریف فرماوو او د صحابه نه ئي تپوس کولو چه ((من ياتيهم بخبر القوم؟))

ليکن دا صحيح نه دی بلکه په دريو ځايونو کښې داسې شويدي چه نبي صلي الله عليه وسلم په دريو مختلفو مقاماتو کښې تپوس کړيدي او دريواره ځل حضرت زبير رضي الله عنه وروړاندې شويدي او خپل ځان ئي پيش کړيدي. نو هم د سنن نسائي هغه روایت کوم چه مونږ اوس ذکر کړوپه دې دلالت کوي. (۲)

د بنو قريظه ذخېر راوړلو د پاره کوم صحابي تلې وو؟ علامه سراج الدين بن الملحن رحمته الله عليه په (التوضيح) کښې د خپل استاذ حافظ فتح الدين يعمری رحمته الله عليه نه دلته يو اشکال نقل کړيدي چه په اهل مغازی کښې خودا مشهوره ده چه د خبر راوړلو د پاره کوم سړي ليکلې شوې وو هغه حضرت حذيفه بن اليمان رضي الله عنه وو او دلته د بخاري په روایت کښې ذکر دی د حضرت زبير رضي الله عنه؟

① په دواړو روايتونو کښې د تطبيق د پاره دا خبره کولې شي چه دا واقعه د يو وخت وی او بله واقعه د بل وخت وی په دې وجه هيڅ تعارض نشته.

② حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله عليه دا جواب ارشاد فرماييلي دي چه په اصل کښې دا جدا جدا واقعات دی، حضرت زبير رضي الله عنه هم نبي صلي الله عليه وسلم ليکلې وو او حضرت حذيفه بن يمان رضي الله عنه هم. ليکن حضرت زبير رضي الله عنه خو ئي د دې خبرې د تحقيق د پاره روان کړې وو چه آيا بنو قريظه نقض عهد کړې دي که نه؟ او قريشو سره هغوی سازباز کړيدي او که نه؟ او هغوی د مسلمانانو سره د جنگ کولو د پاره تيار دی که نه؟ نو دا کار حضرت زبير رضي الله عنه ته سپارلې شوې وو.

ترکومي چه د حضرت حذيفه رضي الله عنه د واقعي تعلق دي نو د هغه قصه داسې ده چه کله د کفارو گيريه په غزوه خندق کښې په مسلمانانو راتنگه کړي شوه او مختلف قومونه په هغوی راپريوتل. بيا روستو په دې قومونو کښې بې اتفاقي راغله او هريو قوم د بل قوم نه ويريدلو او الله تعالی په هغوی باندې سخته سيلی راوستله او حالات خراب شو نو هغه وخت حضور صلي الله عليه وسلم حضرت حذيفه رضي الله عنه اوليگلو چه د مشرکانو حالت معلوم کړه راشه.

په صحيح مسلم کښې د حضرت حذيفه رضي الله عنه قصه ذکر ده هغه فرماني، سخته سيلی او يخنی وه او د شپې وخت وو، نبي کریم صلي الله عليه وسلم مونږ صحابه کرامو ته او فرماييل «(الادجل ياتيهم

بخبر القوم، جعله الله معى يوم القيامة؟) داحضور ﷺ درې ځل او فرمائیل خو چا هم جواب ورنکړو نو رسول الله ﷺ ماته او فرمائیل ((قم یا حذیفه، فأتنا بخبر القوم)) ورسره هغوی ﷺ فرمائیلی وو چه څوک به وژني نه. دې وانی چه دومره سخته یخنی وه چه تگ ډیر گران وو خو چه کله د حضور ﷺ په حکم باندې زه لاړم نو داسې معلومیدله لکه چه زه په گرم حمام کښې یم او د یخنی څه نوم او نښه باقی نه وه. دې نه پس زه هغه مذکوره مقام ته اورسیدلم نو اومی کتل چه ابوسفیان (رضی الله عنه) خپله ملاگرموی. ما خیال راغلو چه ډیره ښه موقع ده چه دې خو ختم کړم لیکن د حضور ﷺ خبره رایاده شوه چه څوک اونه وژني نو ما هغه پریخودو. کله چه زه د هغه ځای نه واپس راغلم او هغه کار چه ماته سپارلي شوي وو پوره شو نو دومره یخنی می اوشوه چه د هغې انتها نه وه. نو حضور ﷺ خپل څادر په ما باندې واچولو او زه اوده شوم بیا چه کله د سحر د مانځه وخت شو نو حضور ﷺ او فرمائیل ((قم یا ثومان)) ای ډیر خوب کوتکیه پاسه. (۱)

نو چه کله دا دواړه جدا جدا واقعات دی نو د تعارض هډو څه سوال نه پیدا کیږي. (۲)
د نبی کریم ﷺ ترغیب او د نورو صحابه کرامو سکوت: دلته یو سوال دا پیدا کیږي چه کله نبی ﷺ ((من یأتینی بخبر القوم؟)) او فرمائیل نو د حضرت زبیر (رضی الله عنه) نه علاوه نورو صحابه کرامو ولې لیک اونه وئیل او چپ پاتې شو سره د دې چه هغوی خو د حضور ﷺ د پاره ځان هم قربانی کولو؟

حضرت گنگوهی (رحمته الله علیه) د دې سوال مختلف جوابونه ذکر کړي دي:

① سره د دې چه د طلحه فضیلت په خپل ځای دې لیکن صحابه کرامو د حضور صحت نه پریخودلو ممکن دی چه د حالاتو د نزاکت د وجه د حضور ﷺ نه جدا کیدل ئی نه وی خوښ کړی.

② دا هم ممکن دی چه د حاضرینو نه هر یو جواب او لیک وئیل غوښتل خو چه کله هغوی او کتل چه حضرت زبیر (رضی الله عنه) په جواب کښې رومېې والي او کړو نو هغه حضرات چپ شو.

③ بیا دا خبره هم ده چه په دې دریو موقعو کښې ټول صحابه د حضور ﷺ سره حاضر نه وو بلکه څه لږ شان وو نو په دې وجه ممکن دی چه د دې خطاب مخاطب لږ شان خلق وی ټول نه وی. (۳)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن لكل نبي حوارياً، وحواري الزبير:
نو حضور ﷺ او فرمائیل د هر یو نبی د پاره یو (خاص) حواری (امدادی) وی او زما حواری زبیر دې.

د حواری معنی: د حواری معنی خاص امدادی او ناصر ده. د حضرت عیسی (علیه السلام) ملگروته په

(۱) (الحديث أخرجه مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة الأحزاب رقم (٤٦٤) -

(۲) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۰۷) -

(۳) (لامع الدراری ج ۱ ص ۲۲۸ - ۲۳۰) -

قرآن کریم کنبی (الحواریون) (۱) سره تعبیر کړی شوی دی. ځکه چه هغوی د حضرت عیسی علیه السلام خاص سړی او امدادی ملگری وو. د دې اصل ((تحوین)) دې. د کوم معنی چه ((تبییض)) ده، یو قوم دا هم دې چه د حضرت عیسی علیه السلام دا دوستان یا شاگردان دویان ووپه دې وجه هغوی ته (الحواریون) او ویلې شو. (۲)

علامه ابن منظور افریقي علیه السلام لیکي: ((التحوير التبییض، والحواریون: القصارون لأنهم كانوا قصارين، ثم غلب حق صار كل ناصر وكل حميم حواریاً)) (۳)

حضرت زبیر رضی الله عنه ته د حواری ویتلوو چه: علامه مهلب علیه السلام فرماني چه د حدیث باب نه معلومه شوه کوم سړي چه د دینمن حال معلومولو دپاره لارښی هغه ته ناصر وویلې کیدیشی، ځکه چه حضرت رسول الله ﷺ حضرت زبیر رضی الله عنه ته حواری وویلې دې. د دې تسمیه مطلب دا دې چه کله حضرت عیسی علیه السلام دا افرمائیل (من أنصاري إلى الله قال الحواریون نحن أنصار الله) نو د حواریینو نه علاوه بل چا لیک اونه وویل. دغه شان چه کله نبی علیه السلام د صحابه کرامو نه دا معلوم کړل ((من یأتینی بخبرهم؟)) نو د حضرت زبیر رضی الله عنه نه علاوه بل چا لیک اونه وویل. په دې وجه حضور ﷺ حضرت زبیر ته د حضرت عیسی علیه السلام د حواریینو سره تشبیه ورکړه او د هغوی په نوم ئی یاد کړو. (۴)

نو بیا چه دا خبره ثابته او واضحه شوه چه طلیعه ته ناصر وویلې کیدیشی نو د دې ثواب هم هغه دې چه د مقاتل مدافع دې. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. (۶) چه په باب کنبی د طلیعه ذکر دې او په حدیث کنبی هم د دې بیان دې.

۳۱- بَابُ: هَلْ يُبْعَثُ الطَّلِيعَةُ وَحْدَهُ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری علیه السلام داخودلی دي چه د طلیعه په توگه یو سړي لیکل هم صحیح دی. لکه چه حضور ﷺ حضرت زبیر رضی الله عنه لیکلې وو او جواب د استفهام محذوف دې یعنی ((یجوز بعثه وحده)) (۷)

(۱) (الصف: ۱۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱) -

(۳) (لسان العرب (ج ۴ ص ۲۱۹-۲۲۰) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۵۳) -

(۵) (حواله بالا (۵۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲) -

[٢٦٩٢] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (١) قَالَ نَدَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ قَالَ صَدَقَةُ أَطْلَعَهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ فَأَلْتَدَبَ الزُّبَيْرُ ثُمَّ نَدَبَ النَّاسَ فَأَلْتَدَبَ الزُّبَيْرُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ (٢) [٢٦٩١]

ترجمہ رجال

۱- صدقہ: دا ابوالفضل صدقہ بن الفضل المروزی رحمہ اللہ دی. (۲)

۲- ابنِ عیینہ: دا مشہور محدث سفیان بن عیینہ بن ابی عمران کوفی رحمہ اللہ دی. د: مختصر حالات ((بہم الوسی)) رومی حدیث کنہی (۳) او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا او أخبرنا و أنہا)) لاندی تیرشوی دی. (۴)

۳- ابنِ المنکدر: دا محمد بن منکدر بن عبداللہ مدنی رحمہ اللہ دی. (۵)

۴- جابر بن عبداللہ: دا مشہور صحابی حضرت جابر بن عبداللہ رحمہ اللہ دی. (۶)

قوله: قَالَ: نَدَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ: حضرت جابر بن عبداللہ رحمہ اللہ فرمائی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم خلقو تہ آواز ورکرو. ندب د باب ضرب نہ دی د دی مصدر ندبا دی اودہ دی معنی خوک راغونبتل او متوجہ کول دی.

قوله: قَالَ صَدَقَةُ: أَطْلَعَهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: صدقہ راوی وائی چہ زما خیال دی د جنگ خندق ورخ وہ. یعنی صدقہ بن الفضل چہ پہ دی حدیث کنہی د بخاری رحمہ اللہ شیخ دی ہفہ فرمانی چہ زما خیال دا دی چہ دا راغونبتل د جنگ خندق پہ ورخ وو، ہفہ تہ دلہ شک کیڑی خو دغہ روایت امام حمیدی پہ خپل مسند کنہی د ابن عیینہ رحمہ اللہ نہ روایت کریدی پہ دی کنہی بغیرد شک نہ یوم الخندق دی. (۷)

قوله: فَأَلْتَدَبَ الزُّبَيْرُ: نو حضرت زبیر رحمہ اللہ جواب ورکرو. مطلب دا دی چہ کلہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم خلقو تہ آواز ورکرو او خبردار شی کرل نوڈ ہفہ آواز جواب صرف حضرت زبیر رحمہ اللہ ورکرو.

(۱) (قوله: جابر بن عبد الله رضى الله عنهما: الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۲) (ذ دوى ذ حالاتو ذ باره او گورى كتاب العلم باب العلم والعظة بالليل -

(۳) (كشف البارى (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۴) (كشف البارى (ج ۱ ص ۱۰۲) -

(۵) (ذ دوى ذ حالاتو ذ باره او گورى كتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه على المعنى عليه -

(۶) (ذ دوى ذ حالاتو ذ باره او گورى كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدير

(۷) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۴۲) ومصباح اللغات (ص ۸۶۳) مادة ندب -

«التدبیه الامن» معنی دَ چا په راغونښتوباندې جواب ورکولو ته وائی. (۱)
 د حدیث باب نه دا فائده مستنبط شوه چه یوازې سړی له خان له سفر کول جائز دی او په دې
 پاره کښې چه څه هم وارد شوی دی هغه د څه ضرورت یا حاجت د نه کیدو په صورت کښې
 دی. (۲) د دې سلسلې نور تفصیلات به ان شاء الله ((باب السیرو حده)) لاندې راځی.
 او په حدیث باب سره متعلق نور بحثونه په تیرو شوو بابونو کښې مونږ ذکر کړي دي.
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي. چه
 حضور ﷺ حضرت زبیر رضی الله عنه یواځې د دښمن جاسوسنی د پاره روان کړې وو. د څه نه چه
 معلومه شوه چه په طلیعه کښې یو سړې لیکل هم جائز دی.

۴۲- باب: سَفَرِ الْاَتْنِینَ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دله دا ښائی چه د دوو سړو په یوخائی سفر کولو
 جائز او صحیح دی. (۳) حافظ صاحب فرمائی چه په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د دې
 حدیث د ضعف طرف ته اشاره کوی کوم چه امام ابوداود (۴) ترمذی (۵) او نورو حضراتو (۶)
 روایت کړيدي. عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده په طريق سره مرفوع منقول دی چه «قال
 رسول الله صلى الله عليه وسلم: الراكب شيطان، والراكبان شيطانان، والثلاثة ركب» خو دا روایت د امام
 بخاری رحمه الله په نزد د استدلال قابل نه دي. په دې وجه هغه وائی چه که دوه کسان هم سفر
 کوی نو هیڅ بدیت نشته او په دلیل کښې د ترجمه الباب لاندې د حضرت مالک بن
 الحويرث رضی الله عنه روایت نقل کوی. (۷)
 پاتې شو هغه د سنن حدیث نو حافظ ابن حجر فرمائی چه هغه حدیث شریف هم صحیح
 الاسناد دي. ابن خزيمة او حاکم رحمه الله (۸) هم دا صحیح گرځولې دي. او امام حاکم دا د
 حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه هم روایت کړيدي. (۹)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲) ومصباح اللغات (ص ۸۶۳) مادة ندب -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۴) (سنن أبي داود كتاب الجهاد باب في الرجل يسافر وحده رقم (۲۶۰۷) -

(۵) (سنن الترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء في كراهية أن يسافر الرجل وحده رقم (۱۶۷۴) -

(۶) (رواه الإمام مالك بن أنس أيضاً في الوطأ (ج ۲ ص ۹۷۸) في الاستئذان باب ماجاء في الوحدة في السفر رقم (۳۵)

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۸) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۱۰۲) كتاب الجهاد باب التشديد في السفر بدون الثلاثة -

(۹) (الحديث أخرجه الحاكم وصححه (ج ۲ ص ۱۰۲) كتاب الجهاد باب التشديد في السفر بدون الثلاثة -

په دې وجه د دې روایت خو د سره رد کولې نشی خو د دې متعلق به دا اوونیلی شی چه دا

په خاص حالاتو محمول دي. امام طبري رحمه الله فرماني چه «الراکب شیطان والراکمان شیطانان» کښې یوازې یا د دوو سړو په یو ځای د سفر کولو کومه نهی او زجر وارد شویدی هغه د ادب په توگه دي. ځکه چه یوازې سړي د ویرې او ځان له والی ښکار کيږي. په دې وجه دا نهی تحریمی نه ده چه دا سفر به حرام وی. ځکه که یوازې سړي په ځنگل تیريږي یا داسې که په ځان له ځای کښې په یوځای کور کښې شپه تیروی نو هغه د ویرې نه په امن کښې کیدی نشی خاص کر که د هغه زړه کمزوري وی او خیالات ئی خراب وی.

او د دې باره کښې د ټولونه ښه دا دی چه خلق په دې باره کښې مختلف دی څوک ویريږي او څوک بالکل نه ویريږي نو دا به ونیلی شی چه کومه نهی وارد شویده هغه «حساب للمادة» ده او دا نهی دې صورت ته شامل نه ده چه واقعی څه حاجت یا ضرورت پیش شی. (۱)

په دې مسئله کښې نور تفصیل به ان شاء الله «باب السیروحدة» لاندې راځي.

[۲۷۹-۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شَهَابٍ عَنْ خَالِدِ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ (۲) قَالَ انْصَرَفْتُ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَنَا أَنَا وَصَاحِبُ لِي أَذِنًا وَأَقِيمًا وَلِيؤْمَمَكُمَا أَكْبَرُكُمَا [ر: ۲۰۰]

تراجم رجال

۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی کوفی رحمه الله دي. لیکن د نیکه په نسبت یعنی احمد بن یونس سره مشهور دي. د ده حالات «کتاب الإیمان باب من قال: أن الإیمان هو العمل» لاندې تیر شوی دی. (۳)

۲- ابو شهاب: دا ابو شهاب موسی بن نافع الحنط رحمه الله دي. (۴)

۳- خالد الحذاء: دا مشهور محدث ابوالمنازل خالد بن مهران حذاء بصری رحمه الله دي. د ده حالات «کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علیه الكتاب» لاندې تیر شوي دي. (۵)

۴- ابو قلابه: دا مشهور تابعی عبدالله بن زید جرمی رحمه الله دي. د دوی مختصر حالات «کتاب

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳-۵۴) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲)-

(۲) قوله: عن مالک بن الحویرث: الحدیث مترجیجه فی کتاب الأذان باب من قال: لیؤذن فی السفر مؤذن واحد

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹)-

(۴) (د دوی حالاتو د باره اوگوری کتاب الحج باب التمتع والقران...)-

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۶۱)-

الإيمان باب حلاوة الإيمان» په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

هـ- مالک بن حویرث: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت مالک بن الحویرث ابوسلیمان رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب العلم باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم وفد عبد القیس علی أن یخفوا الإيمان)) لاندې تیر شو. (۲)

تنبیه: دا حدیث سره د تشریحاتو ((کتاب الأذان)) کښې تیر شو.
دا حدیث د ترجمه الباب په ذیل کښې د ذکر کولو مقصد: ابن التین رحمه الله فرماني چه امام بخاری رحمه الله دلته د حضرت مالک بن الحویرث رضی الله عنه حدیث ذکر کولو سره دا اشاره فرماني چه د دې حدیث په بعض طرق کښې دا صراحت موجود دې چه حضور ﷺ هغه ته اوده هغه ملگری ته دا پورته ذکر شوې ارشاد هغه وخت فرمانيلی وو کوم وخت چه دې حضراتو د خپل قوم طرف ته د تلو اراده اوکړه نو د هغوی رضی الله عنه دې اجازت سره د دوو سړو د سفر په جواز باندې به استدلال کولې شی. (۳)

د امام داودی غلط فهمی او د هغې وضاحت: ابن التین رحمه الله فرماني چه امام داودی د ترجمه الباب د الفاظونه دا کنړلی چه امام بخاری رحمه الله دلته سفر یوم الإثنين (یعنی د پیر د ورځ سفر) بیانوي. بیاني په امام صاحب باندې اعتراض اوکړو چه دلته خو په حدیث کښې د یوم الإثنين د سفر هلو و تذرکه نشته.

علامه عینی رحمه الله د دې اعتراض جواب ورکولو سره فرماني: ((وهذا ليس بشيء لأنه لم يرد به إلا سفر الرجلين لأنه تقدم ذكر سفر الرجل وحده، ثم أتبعه ببيان سفر الرجلين، ولونظر متن الحديث لوضح له بخلاف قوله، وسفر يوم الإثنين إنما هو من كورني الحديث الثلاثة الذين تخلفوا عن تبوك، قال كعب: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب أن يسافر يوم الإثنين ويوم الخميس)) (۴)

یعنی د هغه دا اعتراض بالکل د توجه قایل نه دې ځکه چه د امام بخاری مقصد د دې نه صرف د دوو سړو د سفر بیان دي. د دې د پاره د دې نه وړاندې د یو سړي د سفر بیان اوشو بیاني د دې نه پس د دوو سړو د سفر ذکر اوکړو. که چرې داودی د حدیث متن ته کتلې وې نو هغه ته به د خپل اعتراض خلاف معلوم شوې وو.

پاتې شو سفر د یوم الإثنين نو د دې دریو صحابه کرامو په حدیث کښې ذکر دی کوم چه د غزوه تبوک نه پاتې شوی وو. حضرت کعب بن مالک رحمه الله فرماني چه رسول الله ﷺ به د پیر او زیارت د ورځ سفر خوښولو.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۰۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۲) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمه الباب سره واضح دی (۱) چه حضرت مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ او د هغه ملگری ته هغوی رضی اللہ عنہ د سفر کولو اجازت ورکړې وو د څه نه چه د دوو سرو د سفر جواز معلومېږي.

۳۳-باب: الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي تَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمته اللہ علیہ دلته دا خول غواړي چه د اسونو په بندو کښې به د قیامت پورې خیر او برکت قائم وي. او دلته هغوی د خپل عادت موافق د حدیث الفاظ ترجمه الباب جوړ کړی دی. (۲)
او دې ترجمه لاندې هغوی درې احادیث ذکر کړي دي کومو کښې چه پومېي د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ دي.

[۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۳) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَيْلُ فِي تَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ [۳۴۴۴]

تر اجم رجال

- ۱- عبد الله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی رضی اللہ عنہ دي.
- ۲- مالك: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس الاصجی رضی اللہ عنہ دي. د دې دواړو حالات ((کتاب الإيمان باب من الدين افراد من الفتن)) لاندې تیر شوی دی. (۴)
- ۳- نافع: دا ابوسهیل نافع بن مالک بن ابی عامر اصجی رضی اللہ عنہ دي. د امام مالک رضی اللہ عنہ تره دي. د ده حالات ((کتاب الإيمان باب علامة المنافق)) لاندې تیر شو. (۵)
- ۴- عبد الله بن عمر: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دي. دده حالات ((کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بقی الإسلام على خمس)) لاندې راغلی دی (۶)

(۱) (حواله بالا ص ۱۴۳) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) وعمدة القاری ج ۴ ص ۱۴۳) وکشف الباری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۳) (قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث أخرجه البخاري أيضا (ج ۱ ص ۵۴) كتاب المناقب باب بعد باب سؤال المشركين أيربهم... رقم (۳۶۴۴) ومسلم كتاب الإمارة باب الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة. رقم (۴۸۴۵) والنسائي كتاب الخيل باب قتل ناسية الفرس رقم (۳۶۰۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب ارتباط الخيل في سبيل الله رقم (۲۷۸۷) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) وأيضاً انظر لترجمة مالك بن أنس: كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۱) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

نوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الخيل في نواصيها الخير

إلى يوم القيامة: حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرما نیل دے
اسنو تندو سرہ د قیامتہ پورے خیر ترلے دی۔

د خیل نہ خہ مراد دی؟ دلته د خیل نہ هغه آسونه مراد دی کوم چه د جہاد د پارہ اوستلے
شی او په هغه جنگ او کریشی۔ په دلیل هغه حدیث شریف دی کوم چه خلور بابہ پس راخی
چه ((الخیل لثلاثة))۔ (۱)

په مسند احمد کښې د حضرت اسماء بنت یزید رضی اللہ عنہا مرفوع حدیث دی:

((الخیل في نواصيها الخير معقول إلى يوم القيامة، فمن ربطها عُدَّة في سبيل الله، وأنتفى عليه إحسانها كان شبعها
وجوعها وردها وقنوطها وأرواثها وأبوالها فلا غنى موازينه يوم القيامة))۔ (۲)

یعنی د آسونو تندو پورې د قیامتہ پورې خیر او برکت ترلے دی۔ چا چه دا د الله تعالی په
لار کښې د جہاد د پارہ تیار کړې وی او د ثواب نیت لولو سره په دې باندې خرچه کړې وی
نود هغه مریدل، اوړیکیدل، د هغه خړوبیدل او د هغه ترې پاتې کیدل، د هغه خاشنه او د
هغه متیازې په د قیامت په ورځ په تله کښې کامیابی وی۔

او خیل ئې خکه ذکر کړو چه دا د جہاد سامان دې او تخصیص بالذکر وجه دا ده چه په هغه
زمانه کښې د دې نه لوی د جہاد سامان نه وو گنی مقصود د خیل تعیین نه دې بلکه د
جہاد فضیلت بیانول دی چه په جہاد کښې د امت مسلمہ د پارہ خیر او برکت دی۔ (۳)

د نواصی مطلب او دې مراد: نواصی د ناصیه جمع ده او د دې معنی تندې دی۔ خو دلته په حدیث
کښې ناصیه نه هغه وینسته مراد دی چه د آس په تندې باندې زوړند وی۔ (۴)

او بعض حضراتو فرمائیلی دی چه ناصیه د آس د ټول ذات نه کنایه ده د عربو خلق وائی
((فلان مہارک الناصیه)) او د دې نه پوره انسان یا ذات اخلی۔ (۵)

ولې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دا خبره بعیدہ مگر خولې ده چه د ناصیه نه پوره ذات مراد واخستلې
شی نو د باب په دریم حدیث کښې دا معنی صحیح نه گرځی۔ نور فرمائی چه امام مسلم د
حضرت جریر رضی اللہ عنہ روایت نقل کړیدې په دې کښې: ((قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم
يلوي ناصية فرسه باسمه ويقول.....))۔ (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۷۳)۔

(۲) (مسند أحمد (ج ۶ ص ۴۵۵)۔

(۳) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۳۰)۔

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۳)۔

(۵) (أحواله بالا وشرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۶) وابن بطال (ج ۵ ص ۵۷)۔

(۶) (صحیح مسلم (ج ۲ ص ۱۳۲) کتاب الإمامة باب فضيلة الخيل وأن الخير موعود بنواصيها رقم (۴۸۴۷)۔

او پوره حدیث نه ذکر کړو په دې وجه هم ناصیه مراد ده. او د دې د تخصیص بالذکر وجه دا ده چه د اس په ذریعه اقدام علی العدو او کړی شي په خلاف د روستنی حصې ځکه چه په دې کښې د ادبار اشاره موندلې شي. (۱)
 د الخیر نه څه مراد دی؟ د الخیر نه مراد اجر او غنیمت دې لکه چه د وړاندینې باب په حدیث کښې پخپله حضور ﷺ اجر او غنیمت خیر گرځولې دي. «الخیل معقود فی نواصیها الخیر ییر القیامة: الأجر والمغنم» (۲) او «الأجر والمغنم» الفاظ خو یا د خیر سره بدل دی یا د مبتداء

محذوف خبر دي. «أی هو الأجر والمغنم» (۳)
 او د مسلم شریف د روایت نه هم د دې تائید کیږي چه هلته د جریر عن حصین په روایت کښې دی «قالوا: یم ذاک یا رسول الله؟ قال: الأجر والمغنم» (۴)
 او بعض حضراتو فرمانیلې دی دلته د خیر نه مراد مال دي. علامه خطابی رحمه الله فرماني چه په حدیث کښې د دې خبرې خبر ورکړی شوي دي چه کوم مال د اسونو په تیزو زغلولو حاصل شي هغه د ټولو نه بهترین او پاک مال دي. ځکه چه عرب مال ته خیر وانی هم دینه د الله تعالی قول دي: «کتب علیکم اذا حضرم أحدکم الموت ان ترک خیرا» (۵) آی: مالا (۶)

علامه ابن عبدالبر رحمه الله په ، والتمهید ،، کښې فرماني. په دې حدیث کښې د اس حاصلولو ترغیب دي او دا اسونه د ټولو ځناورو نه غوره دي ځکه چه د نبی کریم ﷺ نه دا قسم ارشاد د بل یو ځناور د پاره سوا د اس نه نه دي نقل شوې. په دې کښې د نبی کریم ﷺ د طرف نه د اس تعظیم دي. د دې په حصول باندې ترغیب دي او د دې خبرې تحریص دي چه د الله تعالی په لار کښې د جهاد د پاره دا تیاره وه او ترلې سته ځکه چه دا د جهاد په قوی آلتو کښې دي. دا اس کوم چه د جهاد د پاره تیار کړی شي هه هغه د کوم په تندي کښې چه خیر دي. (۷)
 د نسائی شریف په روایت کښې راځي چه نبی کریم ﷺ ته د ښځونه پس د ټولو نه زین اسونه خوښ وو. (۸)

تنبيه: دلته امام بخاری رحمه الله چه کوم حدیث د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ذکر کړيدي به هغې کښې د معقود لفظ نشته د موطا په روایت کښې هم داسې دي. (۹) چه په دې کښې:

(۱) (کشف الباری (ج ۶ ص ۵۵-۵۶)

(۲) (صحيح البخاری (ج ۱ ص ۳۹۹) كتاب الجهاد باب الجهاد ماض مع البر والفاجر. رقم (۲۸۵۲)-

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۵)-

(۴) (صحيح مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) كتاب الإمارة باب فضيلة الخيل وأن الخیر معقود بنواصيها رقم (۴۸۵۰)-

(۵) (البقرة: ۱۸)-

(۶) (أعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۳۷۴)-

(۷) (التمهید (ج ۱ ص ۹۶)-

(۸) (سنن النسائي (ج ۲ ص ۱۲۲) كتاب الخيل باب حب الخيل رقم (۳۵۹۴)-

(۹) (الموطا للإمام مالك بن أنس كتاب الجهاد باب ما جاء في الخيل..... رقم (۴۴)-

مفقود لفظ نشته، خو اسماعیلی همدغه روایت عبدالله بن نافع عن مالك په طریق سره نقل كړو په دې كښې دا لفظ موجود دې. دغه شان هم بخاری كښې علامات النبوة لاندې دا حدیث ((عن عبيد الله أخبرنا عن ابن عمر رضي الله عنهما)) (١) په طریق سره مروی دې. په دې كښې هم د مفقود لفظ موجود دې لیکن دا صرف د كشمېښې په روایت كښې دې. (٢)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت بالكل واضح دې. (٣) او هغه خیر د آسونو تندو سره تړلې دې هم د دې په ترجمه كښې ذكر دې او همدغه د حدیث مضمون دې.
 د باب دوئم حدیث د حضرت عروة بن الجعد رضي الله عنه دې.

[٢١٧] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُرَيْرَةَ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ حُصَيْنٍ وَأَبِي السَّرِّ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْحُجَيْدٍ (٢) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ مَقْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ سَلِمَانُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ أَبِي الْحُجَيْدٍ تَابِعَهُ مُدَّدُ عَنْ هُثَيْمٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ أَبِي الْحُجَيْدٍ [٢٦٩٧، ٢٩٥١]

تراجم رجال

- ١- حفص بن عمر: دا حفص بن عمر بن حارث رضي الله عنه دې. (٥)
- ٢- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث ابوسطام شعبه بن الحجاج عتكي رضي الله عنه دې. د دوی مختصر حالات ((كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تیر شوی دی. (٦)
- ٣- حُصَيْن: دا حصین بن عبد الرحمن السلمی رضي الله عنه دې. (٧)
- ٣- ابن أبي السرف: دا عبدالله بن ابی السرف سعید ثوری کوفی رضي الله عنه دې. د ده حالات هم

(١) (صحیح البخاری کتاب المناقب باب بعد سؤال المشرکین أن یریهم... رقم (٣٦٤٤) -

(٢) (كشف الباری (ج ٦ ص ٥٤) -

(٣) (عمدة القاری (ج ١٤ ص ١٤٣) -

(٤) (قوله: عن عروة بن الجعد: الحديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ١ ص ٣٩٩) كتاب الجهاد باب الجهاد ماض مع البر والفاجر رقم (٢٨٥٢) و(ج ١ ص ٤٤٠) كتاب فرض الخمس باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أحلت لكم الغنائم رقم (٣١١٩) و(ج ١ ص ٥١٤) كتاب المناقب باب بعد سؤال المشرکین أن یریهم... رقم (٣٦٤٣) ومسلم كتاب الإمارة باب فضيلة الخيل... رقم (٤٨٤٩-٤٨٥٠) والترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی فضل الخيل رقم (١٦٩٤) والنسائي كتاب الخيل باب قتل ناصية الفرس رقم (٣٦٠٤-٣٦٠٧) وأبن ماجه أبواب التجارات باب اتخاذ الماشية رقم (٢٣٠٥) وأبواب الجهاد باب ارتباط الخيل فی سبيل الله رقم (٢٧٨٦) (٥) (د دوی د حالاتو ډېاره اوگوروی کتاب الوضوء باب التيميم فی الوضوء والغسل -

(٦) (كشف الباری (ج ١ ص ٦٧٨) -

(٧) (د دوی د حالاتو ډېاره اوگوروی کتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت -

((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۵- الشعب: دا ابو عمرو عامر بن شراحیل شعبی کوفی رضی الله عنه دی. د ده حالات هم د مذکور ه باب لاندې راغلی دی. (۲)

۶- عروه بن الجعد: دا عروه بن ابی الجعد الباری الازدی رضی الله عنه دی. ده ته د نبی کریم صلی الله علیه و آله د صحبت شرف حاصل دی. د کوفې اوسیدونکې دی. (۳)
خود علامه شاطبی او علامه ابن عبدالبر رضی الله عنه خیال دا دی چه دا عروه بن عیاض بن ابی الجعد دی او د خپل نیکه طرف ته د ده نسبت مشهور دی. (۴)
بارق قبیلہ د ازد یو ښاخ دی او بارق د حضرت عروه رضی الله عنه جداعلی لقب دی او دهغه نوم سعد بن عدی به حارثه دی او بارق د یو غر نوم دی هغې سره نزدې د حضرت عروه رضی الله عنه جداعلی اقامت اختیار کړې وو. د هغې طرف ته د نسبت په وجه هغه په بارق باندې یادیدلو. (۵) هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله، حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه ته د حدیث روایت کوی.

او د هغه نه شیب بن غرقده، امام شعبی، غیزار بن حرث، ابولید لماذه بن زبار جهضمی، قیس بن ابی حازم، ابواسحاق سبیعی، سماک بن حرب، نعیم بن ابی هند او نور دیر محدثین روایت حدیث کوی. (۶)

حضرت عمر رضی الله عنه هغه د کوفې قاضی مقرر کړې وو، بیا هم هلته اوسیدلو او هغه سره ئی سلیمان بن ربیع هغه هم کړې وو، دا واقعه د قاضی شریح رحمته الله علیه د قاضی مقرر کولونه د وړاندې ده. (۷)

د شام وغیره په فتوحاتو کښې دې هم شامل وو، بیا هم هلته اوسیدلو، روستو حضرت عثمان رضی الله عنه هغه ته د کوفې د روانیدلو هدایت او کړو. (۸) د هغوی شمیر په محدثینو کښې په اهل کوفه کښې کیږی. (۹)

د اسونوسره د هغه ډیره مینه وه، شیب بن غرقده فرمائی چه هغه سره ما اویا اسونه لیدلې وو چه ټول په ټول د جهاد د پاره ئی تیار ساتلې وو. (۱۰)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۹) -

(۳) (تهذیب الکمال (ج ۲ ص ۲۰) تهذیب الأسماء واللغات للنووی (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۴) (الإصابة (ج ۲ ص ۴۶) والإستیعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۴) و تهذیب الکمال (ج ۲ ص ۵) و تهذیب الأسماء (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۶) (شیوخ او تلامذه د پاره او گورې تهذیب الکمال (ج ۲ ص ۲۰) - (۵-۶) -

(۷) (تهذیب الکمال (ج ۲ ص ۵) و تهذیب التهذیب (ج ۷ ص ۱۷۸) -

(۸) (الإصابة (ج ۲ ص ۴۷۶) -

(۹) (الإستیعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۱۰) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۴) و تهذیب الأسماء للنووی (ج ۱ ص ۳۳۱) و صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۴)

تاب المناقب باب بعد باب سؤال المشرکین أن یریههم.... رقم (۳۶۴۳) -

یو ځل هغه یو اس واخستلو چه د هغې قیمت لس زره درهم وو (۱) د هغه نه ټول دیارلس احادیث مروی دی چه په هغې کښې یو متفق علیه دي. (۲)
تنبيه د حدیث عروه بن الجعد رضی الله عنه تشریح د تیرشوی حدیث د ابن عمر لاندې تیره شویده.

قوله: قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد:

د مذکوره تعلیق تخريج: دا تعلیق حافظ ابو نعیم رحمته الله (الاستیعاب) کښې، امام طبرانی (المعجم الکبیر) (۳)، او امام نسائی خپل (سنن) کښې (۴) موصولاً نقل کړيدي. (۵)
د مذکوره تعلیق مقصد: د دې تعلیق مقصد دا دي چه سليمان بن حرب په دې سند کښې دعروه د پلار نوم کښې اختلاف کړيدي نو حفص بن عمر خود عروه د پلار نوم جعد گرځوی او سليمان بن حرب د هغه د پلار نوم ابی الجعد ونيولي دي. (۶)
اسماعیلی رحمته الله فرمائی چه د شعبه نه روایت کونکی اکثر حضرات د هغه د پلار نوم (الجعد) ښائی سوا د سليمان بن حرب او ابن عدی نه. (۷)
صحیح کوم دي؟: علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی

((قال على بن البديني: من قال فيه: عروة بن الجعد فقد أخطأ، وإنما هو عروة بن أبي الجعد قال: وكان عند ربه فيه، فيقول: عروة بن الجعد)) (۸)

علی بن المدینی رحمته الله فرمائی چاچه هغه ته عروه بن جعد او وئیل هغه غلطی او کړه، هغه خو عروه بن ابی الجعد دي. فرمائی او غندر ته به د هغه باره کښې وهم کیدلو نو هغه به ده ته عروه بن الجعد وئیل.

او علامه ابن عبدالبر (۹) حافظ ابن حجر (۱۰) حافظ جمال الدین المزی (۱۱) امام طبرانی (۱۲) او پخپله امام بخاری (۱۳) رحمته الله واغیره د صنیع نه هم د دې خبرې تائید کيږي چه درست او صحیح ((عروة بن أبي الجعد)) دي نه چه ((عروة بن الجعد)).

(۱) (أسد الغابة (ج ۴ ص ۲۶) -

(۲) (تهذيب الأسماء للنووي (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۳) (المعجم الكبير (ج ۱۷ ص ۱۵۵) رقم (۳۹۷) -

(۴) (سنن النسائي كتاب الخيل باب قتل ناصية الفرس رقم (۳۶۰۵ و ۳۶۰۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) -

(۶) (حواله بالا عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) -

(۸) (الإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) وتعليقات تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۲۰۶) -

(۹) (الإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۱۰) (فتح الباری (ج ۲ ص ۵۵) -

(۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۲۰) -

(۱۲) (المعجم الكبير (ج ۱۷ ص ۱۵۴) -

(۱۳) (التاريخ الكبير (ج ۷ ص ۳۱) رقم (۱۳۷) وانظر أيضاً للمزيد فتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) -

یوه تنبیہ. دلته د امام بخاری رحمہ اللہ دا عبارت ((قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد)) نه دا مغالطه او شبه نه دی کیدل پکار چه امام شعبه د حضرت عروه نه روایت کوی. حالانکه شعبه د حضرت عروه زمانه نه ده لیدلې، نو د دې عبارت معنی به دا وی چه شعبه په خپل روایت کښې د عروه بن ابی الجعد لفظ د "اب" اضافې سره (۱) ذکر کړیدی عروه بن الجعد نه نه دې وئیلې.

قوله: تابعه مسدد عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد: مسدد ((عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد)) په طریق سره د سلیمان متابعت کړیدی. د مذکور عبارت مقصد: د دې عبارت مقصد او مطلب دا دې چه د امام بخاری رحمہ اللہ شیخ مسدد بن مسرهد رحمہ اللہ هم د "اب" په اضافې سره د سلیمان متابعت او ملگریا کړیده. (۲) د باب دریم حدیث د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې.

[۲۹۱۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَرَكَةُ فِي تَوَاصِي الْخَيْلِ [۳۴۴۵]

تراجم رجال

- ۱- مسدد: دا مسدود بن مسرهد بن مرهله رحمہ اللہ دې.
- ۲- يحيى: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمي رحمہ اللہ دې. د دې دواړو حضراتو حالات ((كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۴)
- ۳- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج عتكي بصرى رحمہ اللہ دې. د ده حالات ((كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تیر شوی دی. (۵)
- ۴- أبو التياح: دا ابوالتياح يزيد بن حميد بصرى رحمہ اللہ دې. د ده حالات ((كتاب العلم باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخلوهم بالوعظة والعلم كي لا ينفروا)) لاندې تیر شوی دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۲) حواله بالا -

(۳) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث: أخرجه البخاري أيضاً (ج ۱ ص ۵۱۴) كتاب المناقب باب بعد باب سؤال المشركين أن يريهم النبي صلى الله عليه وسلم آية... رقم (۳۶۴۵) ومسلم كتاب الإمامة باب فضيلة الخيل وأن الخير معقود بنواصيها رقم (۸۵۴) والنسائي كتاب الخيل باب بركة الخيل رقم (۳۶۰۱)

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۳ ص ۱۶۸) -

د- انس بن مالك: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» (١)

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: البركة في نواصي الخيل: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ فرمانيلى دى د اسونو په تندو کښې برکت ايځودې شوې دي.

في نواصي الخيل: د څه څيز سره متعلق دي دلته چه دا كوم «في نواصي الخيل» جارو مجرور دي د دي معلق حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمتهما «نازلة ياتنزيل» گرځولې دي. «عاصم بن على عن شعبة» په طريق سره دا روايت نقل کړې او د دي الفاظ دادى «البركة تنزل في نواصي الخيل» (٢) د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت «البركة» کښې دي ځکه چه برکت هم عين خير دي. (٣) فائده: د باب لاندې ذکر کړي شوې حديث مبارك تقريباً د شلو صحابه کرامو رضوان الله عليهم اجمعين نه مروى دي. (٤)

٢٢٢- باب: الجهاد ماضٍ مع البرِّ والفاجر

د ترجمة الباب مقصد: علامه عيني رحمته فرماني د دي باب لاندې امام بخارى رحمته دا خودل غواړي چه جهاد به د قيامت پورې باقى وي. (٥) او علامه ابن التين فرماني چه د ترجمه مقصد دا دي چه په هر سړى باندې د قيامته پورې جهاد واجب او ضرورى دي. که نيك وي که گناهگار. او د دي وجه داده چه د ابوالحسن قابسى په روايت کښې د ترجمه الباب داسې الفاظ راغلي دي: «الجهاد ماضٍ على البرِّ والفاجر» (٦) خو حافظ صاحب رحمته فرماني: «إلا أنه لم يقع في شيء من النسخ التي وقفنا عليها، وقد وجدته في نسخة قديمة من رواية القابسي كالجماعة، والذي يليق بلفظ الحديث ما وقع في سائر الأصول بلفظ "مع" بدل "على" (٧)

(١) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

(٢) (فتح الباري (ج ٥ ص ٥٥) وعمدة القارى (ج ١٤ ص ١٤٩) -

(٣) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٤٤) -

(٤) (الامع الدراري (ج ٧ ص ٢٢٩) وهم: ابن عمر، وعروة، وأنس، وجابر، وسلمة بن نغيل، وأبو هريرة، وعتبة بن عبد، وجابر، وأسامة بنت يزيد، وأبوذر، والمغيرة، وابن مسعود، وأبو كبشة، وحذيفة، وسودة بن الربيع، وأبو أمامة، وغير المليكى، والنعمان بن بشير، وسهل بن الحنظلية، وعلى بن رضى الله عنهم. ذكرهم الحافظ مع تخریج روایاتهم (ج ٦ ص ٥٦) -

(٥) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٤٥) -

(٦) (حواله بالا وفتح الباري (ج ٥ ص ٥٦) -

(٧) (فتح الباري (ج ٥ ص ٥٦) -

د کوم خلاصه چه دا ده، زمونږ چه کومو نسخو ته رسيدل شوی دی په هغې کښې په يوه نسخه کښې هم دا خبره نشته. د قابسی روايت شوې يوه زړه نسخه ماته ملاوشوې وډونږه هغې کښې هم د اکثر په شان "مع" دې نه چه "علی" او د حديث الفاظو سره هم دغه مناسب دی کوم چه په ټولو اصولو (نسخو) کښې دی چه "مع" سره وی نه چه "علی" سره.

حافظ ابن حجر نور فرمائی چه دا ترجمه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث نه اخذ کړې شويده کوم چه امام ابوداود او امام ابویعلی رضي الله عنه مرفوعاً او موقوفاً نقل کړيدي او د دې رواة هم مناسب دی خو دا چه د حديث په سند کښې مکحول هم دې د چا سماع چه د ابوهريره رضي الله عنه نه ثابته نه ده. (۱) او د امام ابوداود رحمه الله د روايت الفاظ دا دی: «الجهاد واجب

عليكم مع كل اميد، براكان أوفاجراً.... وان عمل الکبائر» (۲)

قوله: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ

الْقِيَامَةِ: (۳) د نبی کریم صلی الله علیه و آله د دې ارشاد په وجه چه د آسونو تندو سره د قیامته پورې خیر ترلې دي. دا د امام بخاری رحمه الله ماقبل کښې د ذکر شوې دعوی دلیل دې چه هغه په ترجمه الباب کښې دا ونيلي وو چه جهاد به د قیامته پورې باقی وی. بیا دا دعوی ثابتولو: پاره ئې دا پورته ذکر شوې حديث د دلیل په توگه ذکر کړو.

د استدلال وجه: دلته د امام بخاری رحمه الله استدلال دا دې چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله په دې مذکور: حديث کښې دا ذکر فرمائيلی دی چه د قیامته پورې د آسونوتندو پورې خیر ترلې دې هغوی عليهم السلام ته دا خبره معلومه وه چه د هغوی په امت کښې به عادل او ظالم دواړه قسم بادشاهان وی نو د دې حديث په رو د هغوی سره جهاد واجب شو او په دې کښې حضور صلی الله علیه و آله د دې خبرې تفریق نه دې کړې چه که جهاد امام عادل سره وی نو بیا خو هغه خیر دي گنی نو نه دي، نو معلومه شوه چه دا فضل او مرتبه په هر صورت کښې حاصلیدی شي که امام عادل وی که جائز. (۴)

حافظ ابن حجر فرمائی چه د دې حديث نه دا استدلال د ټولونه اول حضرت امام احمدبن حنبل رحمه الله کړې وو. (۵) د ترمذی په روايت کښې دی:

قوله: قال أحمد بن حنبل: وفقه هذا الحديث أن الجهاد مع كل إمام إلى يوم

القيامة: (۶) د دې د پاره چه جهاد د قیامته پورې مشروع دي نوکه امام عادل او نیک وی

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۲) (الحديث أخرجه الإمام أبو داود في سننه كتاب الجهاد باب في الغزو مع أئمة الجور رقم (۲۵۳۳) -

(۳) (الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۶) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء في فضل الغيل رقم (۱۶۹۴) -

نو بیا هم هغه سره یوځای کیدل او جهاد کول دی او که فاجر او فاسق دې نو هم د هغه سره یوځای کیدل او جهاد کول دی. ځکه که امام عادل وی که فاجر، هغه هم د جهاد د پاره راوتلې دې د هغه خرابوالی او فاجر کیدو سره هیڅ فرق نه پریوځی. د کفارو په مقابله کښې چه کوم جهاد مطلوب دې هغه په هرحال کښې کول ضروری دی.

[۲۸۷] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا عَنْ عَامِرٍ حَدَّثَنَا عُرْوَةُ الْبَارِقِيُّ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ [ر: ۲۸۷]

تراجم رجال

۱- ابونعیم: دا مشهور محدث ابونعیم فضل بن دکین رحمته الله دې.

۲- زکریا: دا زکریا بن زانده کوفی رحمته الله دې، د دې دواړو حالات ((کتاب الإیمان باب فضل من استبدل دینه)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

۳- عامر: دا مشهور تابعی محدث ابو عمرو عامر بن شراحیل شعبی رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) (۳)

۴- عروة البارقي: دا حضرت عروة بن ابی الجعد رحمته الله دې. د ده حالات په تیرشوی باب کښې راغلی دی. او ((البارقي)) بارق طرف ته منسوب دې چه د یمن د یو غرنوم دې. (۴)

تنبیه: د حدیث باب تشریح په تیرشوی باب کښې تیره شویده. فائده: په حدیث باب کښې د دې خبرې زیرې او خوشخبری ده چه اسلام او مسلمان به تر قیامته پورې باقی وی ځکه چه د جهاد بقاء د مجاهدینو بقاء د پاره مستلزم ده او ښکاره خبره ده چه مجاهدین به هم مسلمانان وی. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت ((نواصیها الخیر

إلی.....)) کښې دې. (۶)

د یو جماعت ټول کسان صالح او نیک کیدل ضروری نه دی: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله فرمائی چه د باب په حدیث کښې د یو اصل عظیم طرف ته اشاره ده هغه دا چه د کومو امورو مدار جماعت یعنی ډله وی په هغوی کښې افرادو ته نشی کتلې ځکه چه په هره ډله

(۱) قوله: عروة البارقي الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۶۶۹ و ۶۷۳) -

(۳) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) -

کسی نیک او بد هر قسم خلق وی او داسی جماعت پیدا کیدل هم متعذر دی چه د هغې ټول گسان نیکان وی که چرې دا شرط اولگولې شو چه د جماعت ټول خلق به نیک وی نود

خیر د اعمال به معطل شی او دا مثال خو مشهور دی: «مالا یدرک که، لایتراک که»

د دې نه پس دا اوگنړنی چه هر کله به جهاد د قیامته پورې باقی وی او دغه د جماعت کار دې د بو خان سړی د وس طاقت کار نه دې، او دا هم معلوم دی چه ټول عمر به د خیر انسه موجود نه وی، نو اوس خو به یا جهاد معطل کیږی چه نیک امیر موجود نه دې او یا به هر بو نیک او فاجر سره باقی وی.

نبی کریم ﷺ په حدیث باب کښې دې خبرې طرف ته تنبیه او فرمانیله چه د امر او فسق او فجور ته په کتلو سره د جهاد نه مه منع کیږنی ځکه چه کله الله تعالی د دین کار د فاجره هم اخلی ددې د پاره د خلقو حالاتو پسې کیدل اود فاجر د فجور دوجه نه روستو پاتې کیدو تاخر «عن الغیر المصحف» دې او خیر محض جهاد دې او دا هم کیدیشی چه د جهاد نه د امیر د فسق او فجور د وجه روستو پاتې کیدو سره هم جهاد ختم شی، په دې وجه د فاجر اطاعت د خیر ختمولو اود همیشه د پاره د دلالت طوق په غاړه کښې د اچولو نه اولی دې. (۱)

۳۵- بَاب: مَنْ احْتَبَسَ فِرْسَافِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله د جهاد فی سبیل الله دپاره د اسونو تړلو او تیار ساتلو فضیلت بیانوی. (۲)

قوله: لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ: [الأنفال: ۶۰] د الله د دې قول د وجه نه او تړلی شوی اسونه.

دا د سورة الانفال د یو آیت حصه ده. د کوم چه رومبنی کلمات دا دي: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» (۳)

رباط مصدر دې اود مفعول په معنی کښې دې، یعنی هغه اسونه چه د جهاد په نیت تړلي شوی وی. (۴) اود خیل لفظ د جمهورو په نزد مذکر او مؤنث دواړو ته شامل دې خود

حضرت عکرمه رحمه الله میلان دې طرف ته دې چه دلته هم «اناث الخیل» مراد دې. (۵) او په دې پورتنی آیت مبارک کښې الله تعالی مسلمانانو ته د دښمن د مقابلې د پاره د جنگ د سامان د تیاری حکم ورکړې دې او د اسونو تړلو هم ځکه چه اسونه هم د جنگ د آلاتو نه دي د دې نه هم د اسونو تړلو فضیلت او اهمیت ثابتیږی. (۶)

(۱) (فیض الباری ج ۲ ص ۴۲۰) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۴۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۷) -

(۳) (الأنفال: ۶۹) -

(۴) (روح المعانی ج ۶ ص ۶۵) تفسیر قوله تعالی: «ومن رباط الخیل» -

(۵) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۴۶) -

(۶) (حواله بالا ص ۱۴۵) -

[۲۷۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا طَلْحَةُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ الْمَقْبُرِيِّ يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ رِزْقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اخْتَسَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِيمَانًا بِاللَّهِ وَتَصَدِّيقًا بِوَعْدِهِ فَإِنَّ شِيعَتَهُ وَرِثَتَهُ وَرِثَتُهُ وَبُؤْلُهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

تراجم رجال

- ۱- علی بن حفص: دا ابو الحسن علی بن حفص المروزی رحمته اللہ علیہ دی. (۲)
 دی عبد الله بن المبارك رحمته اللہ علیہ نه روایت کوی اودده نه امام بخاری رحمته اللہ علیہ روایت کری دی. او فرمائی دی ((لقیته بعسقلان سنة سبع وعشرة ومئتين)) (۳)
 امام یحییٰ بن معین رحمته اللہ علیہ فرمائی ((لیس بشی)) (۴)
 اوحافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی ((مقبول)) (۵)
 او ابو حاتم رحمته اللہ علیہ هم هغه ثقہ گرخولی دی او د هغه نه نی روایات اخستی دی. (۶)
 او علامه ابن حبان هم هغه په (کتاب الثقات) کښي ذکر کړيدي. (۷)
 په اصحاب سته کښي صرف امام بخاری رحمته اللہ علیہ د هغه نه روایت اخستې دي او هغوی هم د ده نه صرف درې احادیث نقل کړي دي. (۸)
- ۲- ابن المبارک: دا عبدالله بن المبارک بن واضح حنظلي رحمته اللہ علیہ دي، د دوی مختصر حالات ((بده الوسی)) پنځم حدیث لاندې راغلی دی. (۹)
- ۳- طلحه بن ابی سعید: دا طلحه بن ابی سعید مدنی مصری رحمته اللہ علیہ دي ابو عبد الملك د هغه کنیت دي، د قریشو مولی دی. (۱۰)
 دی د سعید مقبری، بکیر بن اشج، صخر بن عیله، خالد بن ابی عمران رحمته اللہ علیہ نه د حدیث

(۱) (قوله: أباه رزقة رضي الله عنه: الحديث أخرجه النسائي، كتاب الخيل.... رقم (۳۶۱۲)-

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۱)-

(۳) (حواله بالا وتاريخ البخاري الكبير (ج ۶ ص ۲۷۰)-

(۴) (تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۱)-

(۵) (التفريب (ص ۴۰۰) رقم (۴۷۲۰)-

(۶) (تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۲)-

(۷) (كتاب الثقات (ج ۸ ص ۴۶۹)-

(۸) (حاشيه سبط ابن العجمي في الكاشف (ج ۲ ص ۳۸) وفتح الباري (ج ۶ ص ۵۷)-

(۹) (كشف الباري (ج ۱ ص ۴۶۲)-

(۱۰) (تهذيب الكمال (ج ۱۳ ص ۳۹۸) خلاصة الخزرجي (ص ۱۷۹)-

روایت کوی. او د ده نه حیوة بن شریح، لیث، ابن المبارک او ابن ذهیب رحمہم اللہ وغیره د حدیث روایت کوی. (۱)

امام احمد رحمہ اللہ فرمائی «ما أرى به بأساً» (۲)

امام علی بن المدینی رحمہ اللہ فرمائی «معروف» (۳)

ابوزرعہ رحمہ اللہ فرمائی «ثقة» (۴)

او امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی «صالح» (۵)

امام ابو داود رحمہ اللہ فرمائی «روى عنه الليث بن سعد، وقال فيه خيرا» (۶)

ابن حبان رحمہ اللہ د دوی تذکره په (کتاب الثقات) کښې کړیده فرمائی: «من أهل المدينة، جاءني مصر مراراً» (۷)

سبط ابن العجمی رحمہ اللہ فرمائی «ثقة» (۸)

امام ذهبی رحمہ اللہ فرمائی «وثق» (۹)

امام بخاری رحمہ اللہ د ده نه صرف یو روایت اخستې دې چه په مذکورده باب کښې دې. بلکه د ابوسعید بن یونس وینا ده چه د ده نه صرف هم یو مسند حدیث مروی دې. «قال أبو سعيد بن يونس: ... لم يُسند غير هذا الحديث» (۱۰)

په کال ۱۵۷هـ کښې د دوی وفات شویدې (۱۱) رحمه الله رحمة واسعة.

۳- سعيد المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابوسعید کيسان مقبري رحمہ اللہ دې. د ده حالات «کتاب الإیمان باب الدین یسمی» لاندې راغلی دی. (۱۲)

(۱) (شیوخ او تلامذه د باره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۸) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا و خلاصة الخزر جی (ص ۱۷۹) -

(۵) (تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۹) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (الثقات لابن حبان (ج ۶ ص ۴۹۸) -

(۸) (حاشیه سبط ابن العجمی فی الکاشف (ج ۱ ص ۵۱۴) -

(۹) (الکاشف (ج ۱ ص ۵۱۴) -

(۱۰) (تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۹) -

(۱۱) (خلاصة الخزر جی (ص ۱۷۹) و حواله بالا -

(۱۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۳۶) -

هـ- ابوهریره: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من احتبس فرساً في سبيل

الله....: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرماني چې نبی کریم ﷺ فرمانيلى دى کوم سړى چې په الله تعالى باندې ايمان لرلو سره اود هغه د وعدي تصديق کولو سره د الله تعالى په لار کښې اس تړلې اوساته نو د هغه اس خوراک څښاک، د هغه خاشنه او د هغه متيازې به د قيامت په ورځ د هغه د عمل په تله کښې وي.

د حديث مطلب دا دې که يو سړى صرف هم د الله تعالى د رضا پاره د جهاد په نيت اس او تړى نو ده ته ثواب ملاوېږي اود هغه د خوراک څښاک، خاشنو او متيازو هم په الله تعالى ثواب ورکوي. غرض دا چې د ده به هر څيز ثواب جوړ شي او د قيامت په ورځ به د جهاد کونکي او اس تړونکي په اعمالو کښې وزن کولې شي او دا وزن به ډير دروند وي. د «احتبس» صرفى او نحوى تحقيق: احتبس د باب افتعال نه د فعل ماضى مذكر غائب صيغه ده. د کوم معنى چې تړل او منع کول دي اود دې د مجرد همدغه معنى ده. کله دا پخپله متعدى شي او کله لازم.

اوس معنى دا شوه چې هغه سړى دا اس د خپل ځان دپاره منع کړى او تړلې ساتى که چرې صبا په سرحدونو باندې څه خطر پيدا شي نوچه د ده په کار راشي. (۲)

قوله: إيماناً بالله: (إيماناً) په تركيب کښې مفعول له واقع کيږي او مطلب دا دې چې هغه دا د اس تړلو کوم عمل اختيار کړيدې، هغه خالص د الله تعالى د پاره اود هغه د حکم امثال او پوره کولو د پاره دې. (۳)

قوله: تصديقاً بوعده: په دې احتباس باندې چې کوم ثواب مرتب کيږي د هغې نه عبارت دې، خلاصه دا ده چې د دې سړى عمل د احتباس د الله د حکم په ځاى راوړلو اود ثواب په نيت سره شوې دې. او هغه داسې چې الله تعالى د احتباس په عمل د ثواب او بدلې کومه وعده فرمانيلى ده، نو چې کوم سړى اس رامنځ کړى لکه چې داسې واني «صدقتمها وعدتني»

يعنى (اې الله!) تا چې د ثواب کومه وعده کړې ده په هغې کښې ته رښتوني نې. (۴)
بيا په دې کلمو کښې اشاره د معاد طرف ته ده لکه چې په ايمان کښې د مبداء طرف ته اشاره ده، نو نبی اکرم ﷺ دا مختصر کلمات «إيماناً بالله وتصديقاً بوعده» کښې د انسان مبداء او معاد دواړو طرف ته اشاره کړيده. (۵)

(۱) (کشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹)

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۴۵) و شرح طبيی ج ۷ ص ۳۱۷-

(۳) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۴۶) و شرح طبيی ج ۷ ص ۳۱۷-

(۴) (حواله بالا-

(۵) (شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۳۸)-

((شبهه)) د شین په کسره سره دې. د دې معنی ده په کوم څیز چه خپته ډکېږی، که هغه وابنه وغیره وی یا څه بل څه څیز. (۱)

((رته)) د راء په کسره او یاء په تشدید سره دې. یعنی هغه اوبه په کومو چه اس خړوب شی. (۲)

((روته)) د آس خاشنره ته روټ و نیلې شی او د دې جمع ارواث ده. (۳)
او مقصد ترینه دلته ثواب دې دامطلب نه دې چه د اس خړانچه او امتیازې به په تله د اعمالو کښې تلې. (۴)

په اسونو د خوړلو ځکلو فضائل: د حدیث باب په شان نور ډیر احادیثو کښې په اسونو خوړلو ځکلو اوبه هغې د خرچ کولو فضیلتونه وارد شوی دی.

ابن سعد په (طبقات) کښې د حضرت عریب رضی الله عنه دا حدیث نقل کړیدی چه په اسونو خرچ کونکو مثال د هغه سړی په شان دې چاچه خپل لاس د صدقاتو دپاره کولای کړې وی چه هغه نه بندوی او د هغه اس امتیازې او یا خاشنره به د قیامت په ورځ د الله تعالی په نزد د مشکو د خوشبو په شان وی. (۵)

په ابن ماجه کښې د حضرت تمیم الداری رضی الله عنه حدیث شریف دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی چه کوم سړی د الله تعالی په لار کښې یو اس اوتړلو بیا ئی د گیا وغیره په خپلو لاسونو تیاره کړه نو هغه ته به د هرې یوې دانې په بدله کښې الله تعالی یو نیکي ورکوی. (۶)

د حدیث فوائد: د حدیث باب نه یو څو فائدې مستنبط شوی دی:

- ① د ضرورت او حاجت په وخت کښې د یو مستقذر او گنده څیز ذکر کولو کښې هیڅ بدییت نشته لکه چه نبی کریم صلی الله علیه و آله دلته د خاشنرو او امتیازو ذکر کړیدی. (۷)
- ② صرف په نیت او اراده سره هم اجر ورکولې شی. (۸)
- ③ ابن ابی جمرة رضی الله عنه فرمائی چه د حدیث باب نه دا خبره مستفاد کېږی چه په دې کښې ذکر کړی شوی حسنات به بهر حال مقبول وی ځکه چه په دې کښې نص د شارع موجود دې

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۶) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۰) -

(۲) حواله بالا -

(۳) (مختار الصحاح مادی روټ -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۷) -

(۵) (عزاه القسطلانی إلی ابن سعد (ج ۵ ص ۷۰) وأخرجه المنذری فی الترغیب (ج ۲ ص ۲۶۷) -

(۶) (سنن ابن ماجه، أبواب الجهاد باب ارتباط الخیل فی سبیل الله رقم (۲۷۹۱) وانظر أيضاً إرشاد الساری للقسطلانی (ج ۵ ص ۷۰-۷۱) -

(۷) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۹) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۶) -

(۸) (حواله بالا -

په خلاف د نورو حسانتو چه هغه کله قبلېږي هم نه نو په ميزان کښې به هم د ثواب په نيت نه راځي. (۱)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت د حديث شريف ترجمه الباب سره مطابقت او مناسبت ښکاره دي. (۲)

د اس د تړلې ساتلو فضيلت په باب کښې ذکر دي او په حديث کښې په ده باندې د خوړلو ځکلو او د ده په فضالتو باندې ثواب بيان کړې شوې دي.

۳۶- باب: اسْمُ الْقَرَسِ وَالْحِمَارِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې دابناني چه د اس او خر نوم کيخودل جائز دی او مشروع دی په دې کښې هيڅ حرج او خرابي نشته. (۳)

د نوم ايخودلو حکمت: په اس او خر باندې د نوم کيخودلو حکمت دادې چه فرس او حمار اسم جنس دي په دې وجه د دوی نومونه کيخودل پکار دی. دې د پاره چه دې د خپلو نورو هم جنسو نه ممتاز او جدا وي، په پيژندگلو کښې څه گران نه وي، لکه څنگه چه په انسانانو کښې افراد جنس نه ممتاز کولو د پاره نومونه کيخودلې شي. (۴)

بيا دا جواز او مشروعيت صرف د فرس او حمار د پاره نه دي بلکه نور څاروی په کښې هم شامل دي.

د حديث محمد بن أبي بكر حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ (۵) أَنَّهُ خَرَّمَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَحَلَّفَ أَبُو قَتَادَةَ مَعَ بَعْضِ أَصْحَابِهِ وَهُمْ مُخْرَمُونَ وَهُوَ غَيْرُ مُخْرِمٍ قَرَأُوا حِمَارًا وَحُمِيرًا قَبْلَ أَنْ يَرَاهُ فَلَمَّا رَأَوْهُ تَرَكُوهُ حَتَّى رَأَى أَبُو قَتَادَةَ فَرَكِبَ فَرَسًا لَهُ يُقَالُ لَهُ الْجَرَادَةُ فَسَأَلَهُمْ أَنْ يَنَالُوهُ سَوْطَهُ فَأَبَوْا فَنَنَازَلَهُ فَحَمَلَ فَعَقَرَهُ ثُمَّ أَكَلَ فَأَكَلُوا قَتْدًا مَوَالِنًا أَذْرَكُوهُ قَالَ هَلْ مَعَكُمْ مِنْهُ شَيْءٌ قَالَ مَعَنَا رِجْلُهُ فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَكَلَهَا [۱: ۱۷۵]

تراجم رجال

۱- محمد بن ابی بکر: دا محمد بن ابوبکر بن علی بن عطاء المقدمی رحمه الله دي. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۶) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۸) -

(۴) (حواله بالا (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۶) -

(۵) (قوله: عن أبيه: الحديث مرتخرجه في كتاب جزاء الصيد، باب إذا صاد الحلال فأهدى للمحرم الصيد أكله -

(۶) (د دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب المساجد التي على طرق المدينة.... -

او همدغه صحیح دی، د ابوعلی جیانی رحمۃ اللہ علیہ وینا ده چه د ابوزید په نسخه کښې محمد بن بکر دې او هغه غلط دې ځکه چه د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په شیخانوکښې د محمد بن بکر په نوم څوک شیخ نشته. (۱)

۲- فضیل بن سلیمان: دا ابوسلیمان فضیل بن سلیمان نمیری بصری رحمۃ اللہ علیہ دې. (۲)

۳- ابو حازم: دا مشهور زاهد ابو حازم سلمه بن دینار مولی الاسود المدنی رحمۃ اللہ علیہ دې. (۳)

۴- عبد الله: دا عبدالله بن ابی قتاده السلمي رحمۃ اللہ علیہ دې.

۵- ابوقتاده: دا مشهور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوقتاده حارث بن ربیع رضی اللہ عنہ دې. (۴)

تنبیه: د حضرت ابوقتاده رضی اللہ عنہ دا حدیث خپل مکمل تشریحاتو سره د ((کتاب جزاء العیذ)) په شروع کښې تیر شویږي.

په دې باب کښې حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث صرف د دې د پاره ذکر کړیږي چه په دې کښې د حضرت ابوقتاده د اس نوم ذکر دې. (۵)

قوله: فرکب فرساً يقال لها: الجرادۃ: نو هغه په یو اس سور شو، هغه اس ته به نې "جراده" وئیل.

د هغه اس نوم څه وو؟ د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ د دې پورته ذکر شوی اس نوم څه وو په دې کښې اختلاف دې. دلته خو "الجراده" ذکر دې خو په سیرت ابن هشام (۶) کښې راغلی دی چه د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ د اس نوم "الحزوة" وو.

نواوس خو به یا دا وئیلې شی چه د دغه اس دوه نومونه وو، جراده او حزوه. او یا دا اووئیلی شی چه په دې کښې یو غلط او تصحیف دې. د بخاری شریف په روایت کښې چه کوم نوم ذکر دې هم هغه معتمد او صحیح دې. (۷)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت د حدیث په دې جمله کښې دې: ((فرکب فرسالة، يقال لها الجرادۃ)) (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۷) -

(۲) (د دوی حالاتو د پاره او گوړی کتاب الصلاة باب المساجد التي على طرق المدينة.... -

(۳) (د دوی حالاتو د پاره او گوړی کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهالدم عن وجهه -

(۴) (د حضرت قتاده او د هغه د ځوی د حالاتو د پاره او گوړی کتاب الوضوء باب النهی عن الاستنجاء باليمين -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۸) -

(۶) (سيرة ابن هشام (ج ۳ ص ۲۹۶) غزوة ذي قرد -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۷) -

[٢٩٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ عَبَّاسٍ بْنُ سَهْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَبِيبَةَ (١) قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاطَّتِنَا قُرْسٌ يُقَالُ لَهُ اللَّحِيفُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ بَعْضُهُمُ اللَّخِيفُ

تراجم رجال

١- علي بن عبد الله بن جعفر: دا مشهور امام حديث امام جرح و تعديل حضرت علي بن عبدالله ابن المديني رحمته الله دي. د دوى حالات ((كتاب العلم باب الفهم في العلم)) لاندې راغلي. (٢)

٢- معن بن عيسى: دا ابو يحيى معن بن عيسى بن يحيى القزاز المدنى رحمته الله دي. (٣)

٣- أبي بن عباس: دا أبي- بضم الهمزة وفتح اباء- ابن عباس بن سهل بن سعد الاثري الساعدي المدنى رحمته الله دي. د عبد المهيمن بن عباس رور دي. (٤)
دي د خپل والد عباس او ابوبكر بن محمد بن عمرو بن حزم رحمته الله نه روايت كوي. او د دوى نه زيد بن حبا، عتيق بن يعقوب الزبيرى او معن بن عيسى قزاز رحمته الله وغيره د حديث روايت كوي. (٥)

امام بخارى او امام نسائي رحمته الله فرماني ((ليس بالقوى)) (٦)

امام احمد رحمته الله فرماني ((متكبر الحديث)) (٧)

امام يحيى بن معين رحمته الله فرماني ((ضعيف)) (٨)

امام عقيلى رحمته الله ((له احاديث لا يتابع على شيء منها)) (٩)

او حافظ ساجي او ابو العرب قيرواني هم ((أبي)) ضعيف گرځولي دي. (١٠)
البته بعض حضرات انمه مثلاً امام دارقطني، ابن حبان او امام حاكم رحمته الله هغه ته ثقه او قوى ونيلى دي. (١١)

(١) قوله: أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن حبيبَةَ الحديث هذا من إفراده عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٤٧)-

(٢) كشف البارى (ج ٣ ص ٢٩٧)-

(٣) د دوى حالاتو د پاره او گوري كتاب الوضوء باب مايقع من النجاسات فى السمن والماء-

(٤) تهذيب الكمال (ج ٢ ص ٢٥٩)-

(٥) حواله بالا-

(٦) تهذيب الكمال (ص ٢٥٩)-

(٧) حواله بالا (ص ٢٦٠)-

(٨) پورتنى حواله

(٩) كتاب الضعفاء الكبير (ج ١ ص ١٦)-

(١٠) تعليقات تهذيب الكمال (ج ٢ ص ٢٦٠)-

(١١) حواله بالا-

بهر حال ابی بن عباس د مضبوطی درجی راوی نه دی لکه څنگه چه تاسو او کتل چه اکثر انمه د جرح او تعدیل په ده باندې جرح کریږي. خودلته دا خبره یاد ساتل پکار دی چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې باب صرف هم دا یو حدیث اخستی دې او هغه هم د احکامو متعلق نه دي. دوئمه خبره دا ده چه د هغه نه د امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه امام ترمذی او امام ابن ماجه رحمته الله علیه هم روایت نقل کړی دی. او داهم د یو قسم توثیق او تعدیل دي. (۱) نو که دې ثقه یا ثبت نه هم وی لیکن حسن الحدیث ضرور دي او د احتجاج قابل دي نو علامه ذهبی رحمته الله علیه فرمائی ((أبى وان لم يكن بالشئ، فهو حسن الحديث)) (۲)

او ابن عدی رحمته الله علیه فرمائی ((وهو يكتب حديثه، وهو في المتن والأسانيد)) (۳)

۳- عباس بن سهل: دا عباس بن سهل بن سعد الساعدي رحمته الله علیه دي. (۴)

۵- سهل بن سعد: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد مالك الساعدي انصاري رحمته الله علیه دي. (۵)

قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم في حائطنا فرس يقال

له: اللحييف: حضرت سهل بن سعد الساعدي رحمته الله علیه فرمائی د نبی کریم صلی الله علیه و آله زموږ په باغ

کښې یو اس وو کوم ته به چه ئی "اللحييف" وئیلې.

مطلب دا دي چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه اس د تربیت، پالنې او ترلو ځای زموږ باغ وو. (۶)

«حائط» د کهجورو باغ ته وائی خوچه د هغې دیوالونه هم وی او د دې جمع حوائط ده، بیا مطلق دیوال او جدال ته هم حائط وئیلی شی.

د لحييف ضبط او معنی: دلته د باب په روایت کښې لحييف جاء مهمله او تصغیر سره دي.

ابن قرقول رحمته الله علیه وائی چه د ابن سراج رحمته الله علیه نه دا کلمه د رَغِيف په وزن نقل کړي شويده يعنی "لحييف"، حافظ شرف الدين دمیاطی رحمته الله علیه هم دا راجح گرځولي دي او د علامه هروی رحمته الله علیه

همدغه رائي ده او هغه وائی چه د هغه اس لکنی اوږده وه نو «کانه يحلف الأرض بذهبه»، لکه چه هغه به خپله لکنی په زمکه راښکله او تلوبه او په خپله لکنی به ئی زمکه پته کړې وه. (۷) په دې وجه ده ته "لحييف" وئیلې شوی دی. (۸)

(۱) (هدی الساری (ص ۷۸) -

(۲) (میزان الاعتدال (ج ۱ ص ۷۸) -

(۳) (الکامل لابن عدی (ج ۱ ص ۴۲۱) -

(۴) (د دوی د حالاتو ډاره او گورنئ کتاب الزکوة، باب خرص التمر -

(۵) (د دوی د حالاتو ډاره او گورنئ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۶) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۱) -

(۷) (النهاية لابن الاثير الجزري (ج ۴ ص ۲۳۸) ولسان العرب (ج ۹ ص ۳۱۵) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۷) -

قوله: قال أبو عبد الله: وقال بعضهم: اللخيف: أبو عبد الله وائي چه بعضو لخيف ونيلي دي.

مطلب دا دي چه بعض حضراتو دا لفظ خاء معجمه سره لخيف نقل کړيدي. په دي کښې هم هغه دوه صورتونه بيان کړي شوي دي کوم چه په لحيف کښې تير شو چه يا خو مصغر دي يا په وزن د رغيف سره مکبر. (۱)

او دا د عبدالمهيمن بن عباس بن سهل رضي الله عنه روايت دي چه د ابي بن عباس رضي الله عنه رور دي. ابن منده رضي الله عنه هم دا روايت نقل کړيدي د کوم الفاظ چه دا دي: «کان لرسول الله صلى الله عليه وسلم عند سعد بن سعد والد سهل ثلاثة أفراس، فسمعت النبي صلى الله عليه وسلم يسميهم إراز، وقرب، واللخيف» (۲)

خو د سبط ابن الجوزي رحمته الله وينا ده چه امام بخاري رحمته الله دا په تصغير او خاء معجمه سره مقيد کړي دي او دغه شان ابن سعد رحمته الله هم د واقدی رحمته الله نه نقل کړي دي ليکن څنگه چه پورته تير شو چه اکثر حضراتو دي ته ترجيح ورکړيده چه دا د رغيف په وزن مکبر او خاء مهمله سره دي او همدغه معروف دي. ابن الاثير رحمته الله فرماني «والعروف بالحاء البهله» (۳) او قاضي عياض رحمته الله فرماني «وبالاول فبطنان عامة شيوخنا» (۴)

د دي لفظ دريم صورت ابن الاثير (۵) او صاحب المغيث) دا بيان کړيدي چه دا جيم سره لجيف دي صاحب د المغيث) بيا فرماني چه چري جيم سره دا لفظ صحيح وي نو د دي معنی د هغه غشي ده د کوم مخ چه خور شوي وي نولکه د هغه اس د لجيف سره د هغه د تيز والي موسوم کړي شو. (۶)

او دا اس د امام ابن سعد رحمته الله مطابق نبي کریم صلی الله علیه و آله ته ربيعه بن ابي البراء مالک بن عامر العامري د هديه په توگه پيش کړي وو. (۷)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دي. ځکه چه د راوي دا قول «فيس يقال له: اللخيف» د امام بخاري رحمته الله د قول «اسم القرس» مطابق دي. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۲) (حواله بالا وللخف: الضرب الشديد، لسان العرب (ج ۹ ص ۳۱۵) -

(۳) (النهاية (ج ۴ ص ۲۳۸) -

(۴) (شرح القسطلاني (ج ۵ ص ۷۷) -

(۵) (النهاية (ج ۵ ص ۲۴۴) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۷) (الطبقات الكبير لابن سعد (ج ۱ ص ۴۹۰) -

(۸) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۴۷) -

[۲۷۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ سَمِعَ يَحْيَى بْنَ آدَمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ كُنْتُ رِذْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى جِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عَقِيزٌ فَقَالَ يَا مُعَاذُ هَلْ تَدْرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَغْلَمُ قَالَ فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يُعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَحَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يُعَذِّبَ مَنْ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا يُتَبَرَّكُ بِهِ النَّاسُ قَالَ لَا يُتَبَرَّكُ بِهِ فَيَتَكَلَّمُوا [۶۳۸۱۶۱۳۵۵۹۲۵۶۲۲]

تراجم رجال

- ۱- اسحاق بن ابراهيم: دا مشهور امام فقه او حديث اسحاق بن ابراهيم بن مخلد ابن راهويه رحمته الله دي. د ده حالات ((كتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تير شوي دي. (۲)
- ۲- يحيى بن آدم: دا مشهور امام حديث يحيى بن آدم بن سليمان مخزومي قريشي رحمته الله دي. (۳)
- ۳- ابو الاحوص: دلته په سند كېنې د يحيى بن آدم د شيخ كنيټ ذكر كړي شويدي، نوم يې نه دي ذكر شوي نو اوس په شارحينو كېنې د دې خبرې په بابت كېنې اختلاف دي چه د ابو الاحوص نه خوك مراد دي؟
نو علامه كرماني (۴) علامه عيني (۵) حافظ قسطلاني (۶) او حافظ جمال الدين مزي (۷) رحمته الله رائي داده چه ابو الاحوص نه مراد سلام بن سليم كوفي ضبعي رحمته الله دي او هم دغه د جمهورو رائي ده.
ليكن حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه ابو الاحوص د عمار بن رزيق كنيټ دي. نور فرماني چه ما د يحيى بن آدم شيخ ابو الاحوص سلام بن سليم گنولو او هم په دې د مزي (۸) كلام هم

(۱) (قوله: عن معاذ رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً كتاب اللباس باب إرداف الرجل خلف الرجل رقم (۵۹۶۸) وكتاب الاستئذان باب من أجاب بلييك وسعديك رقم (۶۲۶۷) وكتاب الرقاق بن من جاهد نفسه فى طاعة الله رقم (۶۵۰۰) وكتاب التوحيد باب ماجاء فى دعاء النبى صلى الله عليه وسلم أمته إلى توحيد الله تبارك وتعالى رقم (۷۳۷۳) ومسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم (۱۴۴) والترمذى أبواب الإيمان باب ماجاء فى افتراق هذه الأمة رقم (۲۶۴۳) وأبو داود كتاب الجهاد باب فى يسمى دابته رقم (۲۵۵۹).

(۲) (كشف الباري (ج ۳ ص ۴۸) -

(۳) (د دوى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه -

(۴) (شرح الكرماني (ج ۲ ص ۳۹) -

(۵) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۶) (شرح القسطلاني (ج ۵ ص ۷۲) -

(۷) (تحفة الأشراف (ج ۸ ص ۴۱۱) -

(۸) حواله بالا -

دال دې خو هم دغه حدیث امام نسائی رحمہ اللہ (۱) «عن محمد بن عبد الله بن المبارك السخري عن يحيى بن آدم» په طریق باندې نقل کړې دي. په دې کښې د يحيى بن آدم شيخ عمار بن رزيق دي او امام بخاری رحمہ اللہ دا روایت «يحيى بن آدم عن أبي الأحوص عن أبي إسحاق» په طریق سره نقل کړې دي او د عمار بن رزيق کښت هم ابو الاحوص دي. «ولم أر من ديه على ذلك» (۲) دا خو د حافظ ابن حجر رائي شوه خو همدغه روایت امام مسلم (۳) او امام ابوداؤد (۴) رحمہم اللہ هم نقل کړې دي. د امام مسلم شيخ ابوبکر بن ابی شيبه او امام ابوداؤد هناد بن السري دي او دا دواړه «عن أبي الأحوص عن أبي إسحاق» په طریق سره کوي. خو دلته د مسلم او ابوداؤد په روایت کښې د عمار بن رزيق په خای سلام بن سليم متعين دي. ځکه چه ابوبکر بن ابی شيبه او هناد بن السري ملاقات د سلام بن سليم نه خو ثابت دي، البته د عمار بن رزيق نه نه دي. (۵) خو علامه عینی رحمہ اللہ د حافظ صاحب ترديد کولو سره فرماني:

(أبو الأحوص: اسمه سلام بن سليم الحنفي الكوفي، قيل: أبو الأحوص هذا عمار بن رزيق الضبي الكوفي، قلت:

لا يصح هذا لأن عماراً هذا ما انفك ديه مسلم، ولم يخبر به البخاري) (۶)

د علماني رجال رحمہم اللہ د صنيع نه همدغه معلومېږي چه دلته سلام بن سليم مراد دي نه چه عمار بن رزيق، ځکه چه په دې کښې اکثر و حضراتو عمار بن رزيق د افراد بخاری نه نه دي شميرلي. (۷) په دې وجه دا معلومېږي چه دې د بخاري د افرادو نه نه دي. بهر حال که مراد چرې د ابو الاحوص نه سلام بن سليم رحمہم اللہ دي نو د هغه حالات خو تيرشو (۸) او که مراد ترينه عمار بن رزيق وي لکه څنگه چه د حافظ صاحب خيال دي نومونه دلته د هغه مختصر تذکره نقل کوو.

قوله: عمار بن رزيق: دا عمار بن رزيق - بهم الراء وقت الزاي مصفرا - الضبي الكوفي التميمي رحمہم اللہ دي. د ده کښت ابو الاحوص دي. (۹)

(۱) (سنن النسائي الكبرى (ج ۳ ص ۴۳) كتاب العلم باب الاختصاص بالعلم قوما... رقم (۵۸۷۷) -

(۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۳) (صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد رقم (۱۴۴) -

(۴) (سنن أبي داؤد كتاب الجهاد باب في الرجل يسمي دابته رم (۳۵۵۹) -

(۵) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۶) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۷) (انظر تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۱۸۹) وميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۱۶۴) والكاشف (ج ۲ ص ۵۰) وتهذيب

التهذيب (ج ۷ ص ۴۰۰) والتقريب (ج ۱) -

(۸) (دوى د حالاتو د باره اوگوري كتاب الأذان باب الالتفات في الصلاة -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۱ ص ۱۸۹) -

دی دابو اسحاق السبئی، اعمش، منصور، عبدالله بن عیسی، بن عبدالرحمن بن ابی لیلی، محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی، عطاء بن السائب، مغیره بن مقسم، فطر بن خلیفه او نورو محدثینو رضی اللہ عنہ نه د حدیث روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کنبی ابوالجواب احوص بن جواب، ابوالاحوص سلام بن سلیم الکوفی، ابواحمد الزبیری، زید بن احباب، عبثر بن قاسم، یحیی بن آدم، معاویه بن هشام او نور محدثین حضرات شامل دی. (۱)

امام یحیی بن معین او امام ابوزرعه رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۲)

لوین رضی اللہ عنہ فرمائی چه ماته ابواحمد الزبیری او وئیل ((لواختلفت الیه لکفاک اهل الدنيا)) (۳) که نه هغه له تلی راتلی نو هغه (عمار بن رزیق) به ستا د پاره د اهل دنیا د طرف نه کافی شی. یعنی بل چاله به د تلو هدو ضرورت نه وی.

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی ((کان من الاثبات)) (۴)

امام ابن المدینی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۵)

ابوبکر البزار رضی اللہ عنہ فرمائی ((لیس بأس به)) (۶)

ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((لا بأس به)) (۷)

نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی ((لیس به بأس)) (۸)

او ابن حبان د هغه ذکر په (کتاب الثقات) کنبی کړیدی. (۹)

سبط ابن العجمی رضی اللہ عنہ هم د هغه ثقه گرځولې دي. (۱۰)

دغه شان حافظ ذهبی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۱۱)

د هغوی انتقال په کال ۱۵۹ هـ کنبی شوی دي (۱۲) رحمه الله رحمة واسعة.

(۱) (د شیوخو او تلامذه د تفصیل د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۱۸۹-۱۹۰).

(۲) (تاریخ عثمان بن سعید الدارمی (ص ۱۵۹).

(۳) (الکاشف (ج ۲ ص ۵۰).

(۴) (تهذیب التهذیب (ج ۷ ص ۴۰۱).

(۵) (حواله بالا).

(۶) (حواله بالا).

(۷) (تهذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۱۹۰).

(۸) (حواله بالا).

(۹) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۲۸۶).

(۱۰) (حاشیه الکاشف لابن العجمی (ج ۲ ص ۵۰).

(۱۱) (میزان الاعتدال (ج ۳ ص ۱۶۴).

(۱۲) (الکاشف (ج ۲ ص ۵۰).

۱- ابی اسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات (کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان) لاندې تیر شوی دی. (۱)

د- عمرو بن میمون: دامشهور تابعی عمرو بن میمون الاودی ابویحیی کوفی رضی اللہ عنہ دی (۲)

۲- معاذ: دا ممتاز انصاری صحابی حضرت معاذ بن جبل بن عمرو رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات (کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بقی الإسلام على خمس) لاندې تیر شوی دی. (۳)

قوله قال: كنت ردف النبي صلى الله عليه وسلم على حمار يقال له: عفير: حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ فرمانی چه زه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شاته په یو خر باندې چه هغې ته عفیر وائی سوروم. ((ردف)) د راء په کسر او دال په سکون سره دي.

جوهری فرمانی چه ((ردف)) د مرتدف په معنی کښې دي یعنی هغه سړې چه سور پسې سور وی او ددې جمع ((أرداف)) ده. (۴)

((عفیر)) د عین په ضمه اوفاء په فتح سره د ((أعفر)) تصغیر دي. لکه چه د اسود تصغیر شید دي. (۵) او قاضی عیاض دا لفظ د عین په خائ غین سره ضبط کړيدي چه وهم دي خکه چه اکثر حضراتو دا په عین سره نقل کړيدي. (۶)

او ((عفیر)) د ((عفرة)) نه مشتق او ماخوذ دي د دې معنی سوربخن سپین رنگې دي یعنی د خاورې د رنگ په شان، د دې خر نوم ئی ((عفیر)) خکه کیخودې وو چه د دې رنگ سربخن سپین وو. (۷)

بیادا خبره باندې پوهه شئی چه دلته د باب په روایت کښې د هغه خر نوم ((عفیر)) راغلې. دغه شان په مسلم شریف (کتاب الایمان) (۸)، او د ابوداؤد (کتاب الجهاد) (۹)، په روایت کښې هم د ه نوم هم ((عفیر)) ذکر دي. لیکن علامه خطابی رحمته الله د امام واقدی رحمته الله (۱۰) نه علامه

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر أو جيفة... -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۲۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) ولسان العرب (ج ۹ ص ۱۱۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) وشرح النووي على مسلم (ج ۱ ص ۴۴) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۰) -

(۸) (صحيح مسلم كتاب الایمان باب الدليل على أن مات على التوحيد دخل الجنة قطعاً رقم (۱۴۴) -

(۹) (سنن أبي داؤد كتاب الجهاد باب في الرجل يمسى دابته رقم (۲۵۵۹) -

(۱۰) (قوله ابن بطال (ج ۵ ص ۶۰) وهو في معالم السنن للخطابي (ج ۳ ص ۳۹۰) وليس فيه ذكر الواقدي. وصنيع الخطابي دال على أنه قائل بكونهما واحداً -

طبری رحمہ اللہ (۱) او شیخ ابو محمد لونی رحمہ اللہ (۲) د دغه خر نوم «یعفور» نقل کریدی. اوس اختلاف دا پیدا شو چه آیا دا ہم یو خر دی که دوه جدا جدا خرونه دی. د ابن عبدوس رحمہ اللہ او ابن القیم رحمہ اللہ خیال دا دی چه دا ہم د یو خر دوه نومونه دی. او شرف الدین دمیاطی رحمہ اللہ فرمانی چه دا جدا جدا دوه خرونه وو. حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته «عفور» شاه مقوقس په هدیه کښې ورکړې وو او دوئم یعنی «یعفور» فروه بن عمرو حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته د هدیه په توگه پیش کړې وو او بالعکس. (۳)

حافظ صاحب هم دا راجح ګرځولې دې چه دا دوه خرونه وو. فرمانی «وهو غیر الحمار الذی یقال له: یعفور» (۴)

«یعفور» په اصل کښې د هوسنی د بچی نوم دی او دې دوئم خر ته «یعفور» د هغه د تیزوالی په وجه وئیلې شوې دې څنگه چه د هوسنی بچی په منډه کښې تیز وی. (۵)

د امام واکدی رحمہ اللہ وینا ده چه دا «یعفور» د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حجة الوداع نه په واپسې باندې هلاک شوې وو او هم دا علامه نووی رحمہ اللہ د حافظ ابن الصلاح په حواله راجح ګرځولې دی. (۶)

خود سهیلی وینا ده چه په کومه ورځ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفات اوشوهم په هغه ورځ «یعفور» خپل خان په یوکوهی کښې ورګذارولو سره هلاک کړې وو. (۷)

د حدیث باب نور تشریحات «کتاب العلم باب من غش بالعلم قوما دون قوم» لاندې تیرشوی دی. د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت واضح دی چه

د حدیث شریف په دې جمله کښې دی: «یقال له: عفور» (۸)

[۲۴۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ قَزْعٌ بِالْمَدِينَةِ فَاسْتَعَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْسًا لَنَا يُقَالُ لَهُ مَذْدُوبٌ فَقَالَ مَا رَأَيْنَا مِنْ قَزْعٍ وَانْ وَجَدْنَا لَهُ لَبْعَرًا [۲۴۰۳: ۱]

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۳) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۴) (و فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۵) (حواله بالا و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۶) (حواله بالا و شرح النووی علی مسلم (ج ۱ ص ۴۴) -

(۷) (و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الهية باب من استعار من الناس الفرس

تراجهم رجال

۱- محمد بن بشار: دا مشهور امام حدیث محمد بن بشار عیدی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ بَندار په لقب باندې مشهور دی. دَ ده حالات ((کتاب العلم باب ما کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتخولهم...)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۲- غندر: دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلی رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ غندر په لقب مشهور دی. دَ ده حالات ((کتاب الإیمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلی. (۲)

۳- شعبه: دا امام شعبه بن الحجاج رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ ده حالات هم مختصراً ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) په ذیل کښې راغلی دی. (۳)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده سدوسی رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ ده حالات هم مختصراً ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۴)

۵- انس بن مالک: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حالات هم ((کتاب الإیمان)) دَ مذکورہ باب لاندې تیر شوی دی. (۵)

قوله: قال: کان فزعاً بالمدينة، فاستعار النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرساناً

یقال له المندوب: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چه یو ځل په مدینه کښې دننه دَ ویری حالات پیدا شو نو حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم زموږ اس واخستلو د کوم نوم چه مندوب وو.

دلته حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ اس نسبت خپل طرف کړو چه ((فرساناً)) او همدغه روایت په ماقبل کښې هم راغلي په هغې کښې ((فرسان من ابی طلحه)) (۶) الفاظ وارد شوی دی. یعنی هغه اس دَ حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ وو. لیکن په دې دواړو روایتونو کښې څه تعارض او منافاة نشته ځکه چه حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ ناسکه پلار او د هغه دَ مور ام سلیم رضی اللہ عنہا دوئم خاوند وو، نواس په اصل کښې دَ حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ وو مگر په دې حیثیت سره چه دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ تربیت لاندې وو نو خپل طرف ته ئی دَ اس نسبت او کړو. (۷)

قوله: فقال: ما رأینا من فزع، وإن وجدناه لیجرا: نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم واپس راغلو او

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۵۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (صحيح البخاری کتاب البیة باب من استعار من الناس الفرس رقم (۲۶۲۷) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۲) -

وئی فرمانیل مونږ هیڅ د ویری خبره اونه لیدله او مونږ هغه د سمندر په شان اوموندلو
 "مندوب" نومی دا اس اول بطی السیرو د حضور اکرم ﷺ د سوریو په برکت تیز رفتار
 شو او سریع السیر شو. (۱)
 اود علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ په حواله سره دا خبره اول راغلی چه د ټولونه اول د تیز اس تشبیه د
 سمندر سره نبی اکرم ﷺ ورکړیده. (۲)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله
 کښې دې: «فرسالنا یقال له: مندوب» (۳)

۴- باب: مَا يُدْكَرُ مِنْ شُومِ الْفَرَسِ

د باب د ترجمه مقصد: د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دې باب د ترجمه مقصد دا دې چه په
 احادیثو مبارکو کښې د اسونو باره کښې چه دا کوم راغلی دی چه په دې کښې شوم او
 نحوست دې هغه په خپل عموم باندې دی یا د بعضو اسونو سره مخصوص دی. هغه په
 خپل ظاهر باندې دی یا مټول باندې دی؟ (۴)
 بیا مصنف رحمۃ اللہ علیہ په دې باب کښې دوه احادیث ذکر کړی دی، حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما او
 حدیث سهل بن سعد رضی اللہ عنہما الساعدی رحمۃ اللہ علیہ.
 د سهل بن سعد رضی اللہ عنہ حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما نه پس ذکر کولو سره د دې خبرې طرف ته
 اشاره کړیده چه حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما کښې چه کوم حصر وارد شوی دې هغه په خپل
 ظاهر باندې نه دې. د دې باب نه پس د باب ترجمه "الغیل لثلاثة...." کښې هم د دې خبرې
 ذکر دې چه شوم بعض اسونو سره خاص دې، د هر یو اس حکم دا نه دې او دا ټول د امام
 بخاری رحمۃ اللہ علیہ د نظر لطافت او د فکر د دقت نتیجه ده. (۵)
 [۴-۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ
 اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ (۱) النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّهَا الشُّومُ فِي
 ثَلَاثَةِ فِئَاتٍ الْفَرَسِ وَالْمَرْأَةُ وَالْذَّارِبُ [۴: ۳۳۳]

تراجم رجال

۱- ابو الیمان: دا ابو الیمان حکم بن نافع بصری رحمۃ اللہ علیہ دې.

- (۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۲) ویدل علیه قوله: فرسالنی طلحة بطینا فی باب السرعة والركض فی
 الفزع رقم (۲۹۶۹) -
- (۲) شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۴۵) -
- (۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) -
- (۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۷۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) -
- (۵) (فتح الباری (ج ۵ ص ۶۰) -
- (۶) (قوله: ان عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما: احديث، مرتخریجه فی کتاب البيوع باب شراء الابل الهميم او الاجرب-

۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزة قرشی اموی رضی اللہ عنہ دی. دے دواړو مختصر حالت

په دېم الوی: د شپږم حدیث په زمره کښې راغلې دي. (۱)

۳- الزهری: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رضی اللہ عنہ دی. د هغوی حالات هم د پدې

الوسی: په دریم حدیث کښې تیر شوی دی. (۲)

۴- سالم بن عبد الله: دا ابو عمر سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دی. د هغه هم

مختصر حالات کتاب الايمان باب الحیاء من الايمان لاندې تیر شوي دي. (۳)

۵- عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما: دا مشهور صحابی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت

عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دی. د هغوی حالات ((کتاب الايمان، باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: یفی الاسلام هل

عس)) کښې تیر شوي دي. (۴)

اخیرني نسالم: دغه شان شعیب د زهری رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی چه سالم د زهری نه دا

حدیث بیان کړو او ابن ابی ذنب د شاذ امر ارتکاب کړيدي چه د امام زهری او سلام په

مینځ سند کښې ئې محمد بن زبید بن قنفذ داخل کړيدي: یعنی صحیح دا ده چه په دې

سند کښې د امام زهری او سالم په مینځ کښې بل راوی نشته. (۵)

قوله قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: انما الشؤم فی ثلاثة: فی

الفرس، والمرأة، والدار: حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه

ماداسې فرمائیلوسره واوریده چه نحوست په اس کښې، بنځه کښې او په کور کښې دی.

د شوم لفظ شین معجمه او همزه سره دې او کله په دې کښې تسهیل کولې شی نو په خای

د همزه واو کپړې (۶) او دې معنی نحوست او بدفالی ده. (۷)

[۴۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ دِينَارٍ عَنْ تَحْمِلِ بْنِ سَعْدٍ

السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ كَانَتْ فِي

شَيْءٍ فَرَسٌ وَالْمَرْأَةُ وَالْفَرَسُ وَالْمُسْكِنُ [۴۸۰]

(۱) (کشف الباری) (ت ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰)-

(۲) (کشف الباری) (ج ۱ ص ۳۲۶)-

(۳) (کشف الباری) (ج ۲ ص ۱۲۸)-

(۴) (کشف الباری) (ج ۱ ص ۶۳۷)-

(۵) (فتح الباری) (ج ۶ ص ۶۰) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹)-

(۶) (فتح الباری) (ج ۶ ص ۶۰)-

(۷) (التفهيد) (ج ۹ ص ۲۷۸)-

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمہ: دا عبدالله بن مسلمہ بن قعنب قعنبی رضی اللہ عنہ دی.
 ۲- مالک: دا امام دارالہجرت امام مالک بن انس اصبحی رضی اللہ عنہ دی. دے دواړو حضراتو حالات ((کتاب الايمان باب من الدين القهار من الفتن)) کښې تیرشوی دی. (۲)
 ۳- ابوحازم: دا مشهور زاهد، ابو حازم بن دینار مولى الاسود مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
 ۴- سهل بن سعد الساعدي: دصحابی رسول ﷺ حضرت سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ حالات هم تیرشوی دی. (۴)

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ان كان في شيء فني

المرأة والفرس والمسكن: حضرت سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرماني چه (تحوست) كه په يو خيز كښې وې نو په ښځه كښې، په اس كښې او د اوسيدو په ځاى (مسكن) كښې به وو.

يوسوال او د هغې جوابونه: په دې باب كښې امام بخارى رحمته اللہ عليه دوه احاديث ذكر كړي دي. په دې احاديثو پاندي دا اشكال كيږي چه د حضور اكرم ﷺ په يوبل حديث كښې چه د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روايت دې په دې كښې دي: "لاعدوى ولا طيرة" (۵) او په دې حديث كښې د بدقالتى نه منع كړې شوې ده، ښځه كور او اس كښې د شوم دا تصور بدقالتى او بدشگونى نه ده نو نور څه دى؟ په ظاهره دواړو قسم رواياتو كښې تعارض دي.

د دې تعارض دلري كولو دپاره مختلف حضرات او محدثين مختلف جوابونه وركوي:

① امام مالك او ابن قتيبه رحمته اللہ عليهما د باب احاديث په خپله ظاهري معنى پاندي محمول كړي دي او ونيلى دي چه دا احاديث په دې دوتم حديث كښې بيان شوى عام قانون نه مستثنى دي. (۶)

...د تيرمخ حاشيه [۱) (قوله: عن سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ الحديث اخبره البخاري ايضا (ج ۲ ص ۷۶۳) كتاب النكاح باب يتقن من شؤم المرأة.... رقم (۵۰۹۵) ومسلم كتاب السلام باب الصرة والغال وما يكون فيه الشؤم رقم (۵۸۱۰) والترمذي ابواب الادب باب ماجاء فى الشؤم رقم (۲۸۲۴) وابن ماجه ابواب النكاح باب ما يكون فيه اليمن والشؤم رقم (۱۶۶۴) -

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۸۰) وايضا انظر لترجمة الامام مالك بن انس كشف البارى (ج ۱ ص ۲۹۰) -

(۳) (ذ هغوى د حالاتو د پاره اوگورى كتاب الوضوء، باب غسل المرأة اباهما الدم عن وجهه -

(۴) حواله بالا -

(۵) (الحديث اخبره البخاري كتاب الطب باب الغال رقم (۵۷۵۶) وباب لاعدوى رقم (۵۷۷۶) ومسلم كتاب السلام باب الطيرة والغال رقم (۵۸۰۰) و ۵۸۰۱) و ابوداؤد ابواب الطب باب فى الطيرة رقم (۳۹۱۶) والترمذي ابواب السير باب ماجاء فى الطيرة رقم (۱۶۱۵) -

(۶) (فتح البارى (ج ۶ ص ۶۱) -

- ⑤ علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے دا احادیث د قرآن کریم د آیت «ما اصاب من مصیبة فی الارض ولا فی انفسکم الا کتاب» (۱) سرہ منسوخ دی (۲) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ پہ دی جواب باندی رد کری دی او فرمائی «والنسخ لا یثبت بالاحتمال» (۳)
- ⑥ ابن العربی رحمۃ اللہ علیہ دافرمانی ہے دا کلام حرف شرط سرہ دی، لکہ ختگہ ہے د باب بل روایت حضرت سہل بن سعد کنبی «ان کان الشوم.....» حرف شرط سرہ دی او معنی دا ده ہے شوم ونحوست کہ چرتہ پہ یو خیز کنبی کیدیشی نو هغه بنیخہ، کور او اس کیدیشی (۴) (لیکن شوم یعنی سپیرہ والی پہ خہ خیز کنبی نہ وی نوڈ دی د پارہ پہ دی دریو خیزونو کنبی ہم د دی تصور نشی کیدلی).
- ⑦ بعض علماؤ فرمائی ہے یہ حقیقت کنبی شوم پہ دوه قسمہ دی، یو شوم پہ معنی د عدم موافقت او دوئم شوم پہ معنی د نحوست.

نودشوم پہ حدیث باب کنبی پہ معنی د عدم موافقت دی او «لاعدوی ولا طیبة» کنبی پہ معنی د نحوست دی. پہ دی صورت کنبی پہ د کور بد فالشی مطلب دا وی ہے هغه تنگ وی یا هلته گاوندیان نہ نہ وی یا د هغه خائی آب و هوا خرابہ وی دغه شان د شوم رواۃ مطلب دا دی ہے د هغی اولاد نہ وی، اوږد ژپی وی، د پاک دامنشی خیال نہ ساتی او د شوم فرس مطلب دا دی ہے هغه پہ جہاد کنبی پہ کار رانشی یاسرکش وی یا د هغی قیمت زیات وی. (۵)

علامہ ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

((و قد علم معیری روايته لهذا الحديث الشوم تفسيرا حسنا: قال معیر: سمعت من یفسر هذا الحديث یقول:

شوم المرأة اذا كانت غیرو لود، وشوم الفرس اذا لم یغز علیہ فی سبیل اللہ، وشوم الدار جار السوء)). (۶)

او معمر رحمۃ اللہ علیہ د دی حدیث پہ روایت کنبی د شوم نہ تفسیر بیان کری دی. هغوی فرمائی ہے د هغه نہ می اوریدلی ہے د دی حدیث تفسیر او وضاحت نی بیانولو ہے د بنیخ شوم دا دی ہے د هغی بچی نہ کیچی، د اس شوم دا دی ہے د دی د الله تعالی د پارہ جنگ نہ کوی او د کور شوم دا دی ہے د هغی گاوندی خراب وی.

د آخری جواب تائید د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ هغه مرفوع حدیث نہ ہم کیچی کوم

(۱) (الجدید ۲۲)۔

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۰) والتعمید (ج ۹ ص ۲۸۵)۔

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۲)۔

(۴) (حوالہ بالا، وتکملة فتح الملهم (ج ۴ ص ۳۸۱) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۱) قال العینی وهنا اسم کان مقدر ان کان الشوم فی شی حاصل فیكون فی المرأة والفرس والسکن فقله ان کان فی شی الی اخره اخبار انهلیس فیهن فاذا لم یکنفی هذه الثلاثة فلا یكون فی شی۔

(۵) (لامع الدراری (ج ۹ ص ۲۶۷) ورجع هذا الجواب الشیخ الکاندهلوی انظر تعلیقات لامع الدراری۔

(۶) (التعمید لابن عبدالبر (ج ۹ ص ۲۷۸-۲۷۹) والمصنف لعبد الرزاق (ج ۱ ص ۱۱۱ رقم ۱۹۵۲۷)۔

چہ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ روایت کریدی۔ پہ دی کنبی دی:

((من سعادة البراءة الصالحة والمسكن الصالح والمركب الهنيئ ومن شقاوة البراءة السوء والمسكن السوء والمركب السوء)) (۱)

یعنی د سړی په خوشبختی کنبی دا دی چه د هغه ښځه نیکه وی. د هغه د اوسیدو ځای ښه وی او د هغه سورلی ښه وی او د سړی بدبختی نه دا دی چه د هغه ښځه بداخلاقه وی د هغه د اوسیدو ځای خراب وی او د هغه سورلی خرابه وی. او دا څیز د هر جنس بعض قسمونو سره مختص دی. (۲)

خاص د دې دریو څیزونو ذکر کولو وجه: د حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما حدیث باب اداة حصر سره وارد شويدي چه شوم هم په دریو څیزونو کنبی وی ښځه اس او کور. (۳)

بعض حضراتو مثلاً ابوالعباس قرطبي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د دې دریو څیزونو ذکر سره د خاص کولو وجه د ملازمت طول او اوږدوالي دي. یعنی د انسان هم دې څیزونو سره واسطه پریوزی ځکه چه انسان په غالب احوالو کنبی د کور نه چه په کنبی اوسپړی. د ښځې نه چاسره چه د ژوند تیرولو تعلق وی او ترلې شوی اس نه کوم چه ده د جهاد د پاره تیار ساتلې وی مستغنی کیدی نشی. (۴)

آیا شوم مذکور په دې دریو څیزونو کنبی محصور دي؟ بیا دا خبره یاد ساتی چه د باب حدیث طرق هم په دې دریو څیزونو متفق دی یعنی په ټولو طرقو کنبی هم د فرس، مرأه او دار ذکر دي البته مصنف عبدالرزاق (۵) کنبی "معبر من امرسلة" په طریق ((السيف)) اضافه هم موجود ده. کوم نه چه معلومیږي چه توره هم شوم او نحوست وی او علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((رواه جيريقة من مالك عن الزهري ان بعض اهل امرسلة زوج النبي صلى الله عليه وسلم اخبره ان امرسلة كانت تريد السيف)) (۶)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ چه د دې زیاتوالی متعلق کوم کلام ذکر کړيدي د هغې خلاصه مونږ دلته ذکر کوو: دا حدیث سره د دې زیاتوالی امام دارقطنی په "غرائب مالک" کنبی نقل کړيدي او د هغه سند تر زهري رحمۃ اللہ علیہ پورې صحیح دي. بیا جویریة په دې حدیث کنبی منفرد هم نه ده بلکه سعید بن داود د هغې متابعت کړيدي، دا متابعت هم امام دارقطنی نقل کړيدي او هغه فرمائیلي چه د جویریة په روایت کنبی چه کوم مبهم راوی دي هغه ابو عبیده عبدالله بن زمعه دي. دغه شان امام ابن ماجه رحمۃ اللہ علیہ دا روایت "سيف" د زیاتوالی سره په خپل

(۱) (المسند الامام احمد بن حنبل (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۲) وانظر ايضا كشف الباری كتاب النكاح (ص ۱۸۱) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) وطرح التثريب فی شرح التقریب (ج ۷ ص ۲۱۵۳) -

(۴) (وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) وطرح التثريب فی شرح التقریب (ج ۷ ص ۲۱۵۳) -

(۵) (المصنف لعبد الرزاق (ج ۱ ص ۴۱۱) رقم (۱۹۵۲۷) -

(۶) (التمهيد لابن عبد البر (ج ۹ ص ۲۷۹) -

سنن کنبی موصولا ذکر کړیدې دي. د هغه په سند کنبی ابو عبیده عبدالله بن زمعه صراحت دي او د هغه روایت الفاظ دا دي:

قوله: عن زينب بنت ام سلمة عن ام سلمة انها حدثت بهذه الثلاثة وزادت فيهن.

والسيف: (١) زينب بنت ام سلمه دا د ابو عبیده عبدالله بن زمعه مور ده. حديث باب امام نسائي (٢) هم د سند په څه اختلاف سره نقل کړيدي. دي کنبی هم د "سيف" زياتوالي موجود دي. (٣)

علامه ابن عربي رحمه الله فرماني چه حصر په نسبت د عادت دي يعنى خلق عادة په دي خيزونو کنبی نحوست گنړي او دا څه خلقي يا فطري معامله نه ده چه په دي خيزونو کنبی به خامخا څه نحوست وي، دا مطلب حصر نه دي چه دا درې خيزونه پيدائشي مشوم او منحوس وي، کله نحوست د دوو کسانو سره په اوسيدو سره کيږي، کله په سفر کنبی کيږي او کله په هغه کپړا کنبی وي کومه چه بنده نوې نوې اخلي، د دي د پاره نبی کریم ﷺ فرمايلي دي ((اذا لمس احدكم ثوبا جديدا فليقل: اللهم اني اسالك من خيرة وعير ما صنعت له، واعوذ بك من شاة وش ما صنعت له)) (٤)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د باب د رومي حديث مناسبت ترجمة الباب د حديث جملي ((في القوس)) په جمله کنبی دي او د دوئم حديث مناسبت هم ترجمه سره بالکل واضح او ظاهر دي. (٥)

تنبیه: دا د شوم مسئله (کتاب النکاح) (٦) کنبی هم تیره شويده او دلته هم امام بخاري رحمه الله روايات نقل کړيدي، ترجمه ئی هم قائم کړيده او د جهاد په مناسبت سره شوم فرس ئی هم بيان کړيدي د کوم تفصيل چه په ما قبل کنبی مونې بيان کړيدي.

٣٨- باب: الْحَيْلُ لِثَلَاثَةٍ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري دلته دا او فرمائيل چه اسونه درې وي يعنى د اسونو پالونکو کسانو د نوعيت په اعتبار سره درې قسمونه دي. (٧)

(١) (سنن ابن ماجه كتاب النکاح باب ما يكون فيه اليمن والشوم رقم ١٩٩٥)-

(٢) (سنن النسائي الكبرى (ج ٥ ص ٤٠٣) كتاب عشرة النساء ابواب حقوق الزوج شوم المرأة رقم (ج ٥ ص ٩٢٨)-

(٣) (فتح الباري (ج ٦ ص ٦٣)-

(٤) (الحديث رواه ابو داود في كتاب اللباس باب ما يقول اذا لبس ثوبا جديا رقم (٤٠٢٠) والترمذي في كتاب اللباس باب ما يقول اذا لبس ثوبا جديدا رقم (١٧٩٧) وطرح التثريب في شرح التفریب (ج ٧ ص ٢١٥٣)-

(٥) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٣٩ و ١٥١)-

(٦) (صحيح البخاري (ج ٢ ص ٧٦٣) كتاب النکاح باب ما يتقى من شوم المرأة وكشف الباري كتاب النکاح (ص ١٨٠-١٨٢)-

(٧) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٥١)-

یو خیل خو هغه دې چه د اجر او ثواب سبب جوړیږي او دا هم هغه خیل دې چه د جهاد د پاره اوساتلې شی. دوئم هغه دی چه ستر او پردې پتولو او د دوزخ د اور نه د حجاب سبب جوړیږي او هغه دا دی چه کوم سړي اس اوساتی او د هغه چه د الله تعالی د طرف نه کوم حقوق مقرر دی هغه ادا کړي. د ده ښه خیال اوساتی، او دریم اس هغه دې چه د اسلام سره د دښمنی د پاره اوساتلې شی.

بیا امام بخاري د حدیث باب په رومېنې حصه کښې باب د ترجمه جزء جوړ کړيدي. (۱)
لکه څنگه چه د هغه معروف عادت دي. (۲)

حضرت شيخ الحديث رحمه الله د ترجمه غرض دا خودلې دي: ((ويحتمل عندى فى وجه الغرض من الترجمة: انه الاشارة الى ما سبق من شؤون الغرض من حيث الحصر الوارد فى الحديث، فانه لم يتعرض فيه الى الشؤون)) (۳)

يعنى زما په نزد د باب د ترجمه په غرض کښې دا احتمال دي چه امام بخاري رحمه الله دې ترجمه نه دي طرف ته اشاره کوي چه په ما سبق کښې په کومو دريو څيزونو کښې حصر وارد شوي وو چه په دي کښې نحوست دي په دي کښې اس هم شامل وو نو هغوى په سابق کښې د بيان شوى شوم نه دلته تعرض نه دي کړي.

دکوم نه چه دا معلومه شوه چه په هريو اس کښې نحوست نه وي. کيا سبق مناذکرى الهاب السابق آيا اسونه هم په دي دريو قسمونو کښې منحصر دي؟ دلته سوال دا پيدا کيږي چه نبی کریم ﷺ د باب په حدیث کښې د خیل درې قسمونه بيان فرمائيلی دی نو آيا د خیل صرف همدغه درې قسمونه دی که نور هم شته؟

حافظ ابن حجر رحمه الله د دي جواب کښې فرمائی چه د باب حدیث نه بعض شراح حصر مراد اخستي دي چه د اسونوهم درې قسمونه دی. هغه داسې چه اس پالل او هغه ساتل خو به مطلوب وي يا به مباح وي او يا به ممنوع، نو په مطلوب کښې واجب او مندوب دواړه داخل دي او ممنوع کښې حرام او مکروه دواړه داخل دي. (۴)

بیا بعضو حضراتو په دي باندې اعتراض اوکړو چه په حدیث کښې خو د مباح ذکر نشته، ځکه چه کوم دریم قسم د اسونو دي هغه دي قيد سره مقيد دی "ولم ينس حق الله فيه" نو دا خو مندوب سره ملحق شو نو دلته د مباح قسم کوم ځای نه راغلو؟

ددې اعتراض جواب دا دي چه د نبی کریم ﷺ غالب عادت دا وو چه هغوى ﷺ به هم د دي څيزونو اهتمام فرمائيلو په کوم کښې چه د څه څيز ترغيب وي يا د امر نه منع کړي شوي وي. ترکومي چه د خالص مباحاتو تعلق دي نو د دي بيان نه هغوى ﷺ سکوت فرمائی،

(۱) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ص ۶۴) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱) -

(۳) (الابواب والتراجم للشيخ الکاذهلوی (ج ۱ص ۱۹۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ص ۶۴) -

خُکَکَ چہ دا خبرہ معلومہ ده چہ د دې مباحثونه سکوت د عفو او معافى دليل دى. (۱)
 او حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ د مذکورہ اعتراض جواب فرمائی چہ دا هم ممکن دى چہ دوئم قسم
 خالص د مباح وى مگر دا چہ د نيت د خلوص په وجه هغه کله کله د ندب درجې ته اوجسي
 په خلاف د اول قسم خکک چہ هغه خو د شروع نه مطلوب دى (۲) يعنى په اول قسم کښي د
 اس ترلو نيت هم د جهاد د پاره وونو هغه خو د شروع نه مطلوب او مقصود دى. والله اعلم.
قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا

تَعْلَمُونَ: [التحل: ۸] او د الله تعالى قول دې او (هغه) اسونه قچرې او خره پيدا کړي دې د
 پاره چہ تاسو په دې سواره شنى او زينت هم دې.

ذوالغیل... عطف د ماقبل والانعام باندې دې په دې وجه د منفعلیت په وجه منصوب دى (۳)
 او د قرآن کریم مذکورہ آیت د ترجمه الباب دوئم جزء دې او دا آیت هم د باب حدیث کښي په
 مذکورہ تقسیم باندې دلالت کوی. او مطلب دا دې چہ مذکورہ خیزونه يعنى اس قچر او خر
 الله تعالى د سورلني او ښانست د پاره پيدا کړي. اوس که یو سړې دا په څه کار کښي
 استعمالوی نو د ده د پاره دا مباح دى. د دې نه پس که دې کار سره د عبادت نيت هم شامل
 شى نو هغه مباح نه ترقى کوی او امر مندوب کښي شاملیږي او که د معصیت نيت او کړي
 يعنى د فخر او مباحاتو نو دا په گناه کښي شاملیږي. (۴)
 فائده: تاسو گورنى چہ د الله تعالى مذکورہ بالا قول کښي معطوف او معطوف عليه په یوه

طریقه باندې نه دى. معطوف عليه خو "لترکبوها" دې او معطوف "زینة" کلمه ده. په دې
 کښي دې خبرې ته اشاره ده چہ رکوب د مخاطبینو فعل دې او زينت، د زينت ورکونکى
 خالق فعل دى. (۵)

[۲۷۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ التَّمَّارِ
 عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۶) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ ثَلَاثَةٌ
 لِجَمَلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وَذَرٌّ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 فَأَطَاعَ فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طَلَبِهَا ذَلِكَ مِنَ الْمَرْجِ أَوْ الرَّوْضَةِ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٍ
 وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طَلَبَهَا فَاسْتَنْتَ شَرَفًا أَوْ شَرَفَيْنِ كَانَتْ أَرْوَاهُهَا وَأَقَارَهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۱) -

(۶) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه الحديث مر تخريجه في كتاب المسافة باب شرب الناس وسقى
 الدواب من الانهار -

بَنَّهُمْ فَتَمَرَّتْ مِنْهُ وَلَمْ يَرَوْا أَنْ يُقْبِلَهَا كَانَتْ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ وَرَجُلٌ رَیْبُهَا فُتْرًا وَرِیَاغًا وَنَوَافِلُ
الْإِسْلَامِ فِيهِ وَنَزَّ عَلَى ذَلِكَ وَسَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْعُمَرِ فَقَالَ مَا أَتَى
عَلَى فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْجَمَاعَةُ الْفَادَّةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ
ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۲۲۴۲)

تراجم رجال

۱- عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبي رضي الله عنه دي.

۲- مالك: دا امام مالك بن انس رضي الله عنه دي. د دې دواړو حضراتو حالات «كتاب الايمان»
من الدين الغرامن الفتن» لاندې تیرشوی دی. (۱)

۳- زيد بن اسلم: دا مولى عمرزید بن اسلم العدوى دي. د دوى حالات هم په مذکورہ بالا
باب کښې تیرشوی دی. (۲)

۴- ابوصالح السمان: دا ابوصالح ذکوان السمان الزيات رضي الله عنه دي.

۵- ابوهريرة رضي الله عنه: دا مکثر صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي، د دې دواړو حضراتو حالات
«كتاب الايمان» باب امور الايمان کښې تیرشوی دی. (۳)

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الخيل ثلاثة: بخارى شريف

تولونسو کښې «ثلاثة» دي، او د کښمېښي په روايت کښې «الخيال ثلاثة» دي بغير د لام نه (۴).
د اسونود د ريو قسمونو په مينځ کښې د حصر وجه: د دې دريو اړو قسمونو په مينځ کښې د
حصر وجه دا دي چه اس به د سورلۍ د پاره ساتلې شي يا د تجارت د پاره، بيا په دې دواړو
کښې د هريو قسم سره به څه عبادت مقترن وي، نو دا اول قسم دي يا څه معصيت يا گناه
مقترن وي نو دا دريم قسم دي. ياهر دوه قسمه د يو قسم نه خالي وي نو دا دوئم قسم دي،
او د دوئم قسم نه مراد هغه صورت دي کله چه هغه ستر جوړ شي (۵).

د حديث باب توجه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه اس د درې قسم سړو سره
کيدى شي. د يو سړى د پاره د اجر ذريعه دي، او د يو سړى د پاره ستر دي او د يو د پاره د
جرم سبب دي. هغه سړى د چا د پاره چه اجر او ثواب دي هغه سړى دي چه هغه د الله تعالى
په لار کښې د جهاد د پاره اوساى او د څرن په ځاى يا باغ کښې هغه په اوږده رسنى باندې

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) وانظر أيضاً لترجمة الامام مالك بن انس كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۵۸-۲۵۹) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۵۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۴) -

اوتری نو چه د هغه څرن د ځای یا باغ کومه کومه حصه په دې رسنی کښې دننه راشی نو د هغه هومره د کوبرابر نیکنی به هغه ته ملاوړی. او که اتفاقی هغه خپله رسنی او شلوله او په یوه غونډنی یا دوو غونډو باندې تیرشو نو د هغه د څاشنې د وزن او د قدمونو د نښو برابر نیکنی به ورته ملاوړی. او که دا اس چرته په نهر باندې تیرشو او د هغې اوبه او څکی سره د دې چه مالک د اوبو څکلو اراده نه وی کړې نوییا به هم ده ته نیکنی ملاوړی. او کوم سړې چه د ځان خودنې د پاره یاد فخر په غرض اوتری او د اهل اسلام د دښمنی د پاره نی اوسانی نو هغه اس د ده د پاره د جرم سبب دي. کله چه د رسول الله ﷺ نه د څرو باره کښې تپوس او کړې شو نو هغوی ﷺ او فرمانیل د دوی باره کښې ماته څه حکم نه دې نازل شوي. مگر دا آیت «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» څوک چه ذرې برابر نیکی کوی هغه به وینی، او څوک چه د ذرې برابر بدی کوی هغه به وینی، دا آیت جامع او منفرد دي.

یو څو ضروری فوائد: حدیث باب خو "کتاب المساقاة" کښې تیر شوې دې په دې وجه مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه اکتفا او کړه، البته د یو څو ضروری فوائدو ذکر کول به د فاندې نه خالی نه وی او هغه دا دي:

① لکه څنگه چه اوس مونږ اوخودل چه دا روایت "کتاب المساقاة" کښې تیر شوې دې د دې د پاره امام بخاری رحمه الله حدیث باب دلته په اختصار سره ذکر کړو او دوئم قسم نی اختصاراً حذف کړو. د دوئم قسم ذکر د "کتاب المساقاة" په روایت کښې داسې ذکر دي: «ورجل ربطها تعقبات تعقبات لم یس حق الله رقابها ولا ظهورها فی لذلک ستم» (۱)

او یو سړې هغه دې چه د خلقو نه بې پرواه اوسیږي او د هغوی په وړاندې د سوال د پاره خپل لاس خورولو نه د بچ کیدلو د پاره اس ساتی او بیا د هغه د ست او د هغه د شا په سلسله کښې د الله تعالی حق هم نه هیروی نو دا اس د خپل مالک د پاره پرده ده.

② د حدیث باب د جملي «ولم یروان یسقیها» نه معلومیږي چه بنده ته به د دې جزئیاتو هم ثواب او اجر ملاوړی چه د طاعت او عبادت د فعل په مینځ کښې واقع وی په دې شرط چه اصل یعنی د عبادت قصد او ارادې نیت موجود وی. دا د الله تعالی د طرف نه په خپلو مومنانو بند یگانو فضل او احسان دي. (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

«وفیه ان الانسان یجرح علی التماسه لی تقام لی فعل الطاعة اذا قصد اصلها وان لم یقصد ذلك (التفصیل)» (۳)

③ د اسوه تندو سره خیر او برکت تر لې وی خو چه کله د هغې ساتل د عبادت د پاره یا د

(۱) (صحيح البخاری كتاب المساقاة باب شرب الناس وتسقى الدواب من الانهار رقم (۲۳۷۱) وعمدة القاری ج (۲۴ ص ۱۵۲) ولکرماني ج (۱۲ ص ۱۴۱) -

(۲) (التمهيد ج ۴ ص ۲۰۳) وشرح ابن بطلال ج (۵ ص ۶۳) -

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۴) -

خه مباح کار د پاره وی گنی د دې ساتل مذموم او د گناه ذریعه ده. حافظ رحمته فرمائی:

«روی هذا الحديث بيان ان الخيل اما تكون في نواصيها الخير والبركة اذا كان اتخاذها في الطاعة اولى الامور

المباحة والا في الجامعة مذمومة» (۱)

قوله: فقال: ما انزل علي فيها الا هذه الآية الجامعة الفاذة: نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفیه مائیل: دینی به بابت کنبی په ما خه حکم نه دې نازل شوې. مگر دا آیت (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ جامع او منفرد دې.

ابن التیمی رحمته فرمائی مطلب دا دې چه دا آیت په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم سړي خړه د عبادت او طاعت د پاره اوساتی نو د هغې ثواب به وینی او که د دې خړو په ذریعه د خه معصیت او گناه کار کوی نو بیا به هم د هغې سزا او راگیرول وینی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت بالکل

واضح دې او هغه ((الخيل الثلاثة)) دې. (۳)

۳۹- بَابُ: مَنْ ضَرَبَ دَابَّةَ غَيْرِهِ فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته دا بیان کول غواړي چه د سفر په دوران قافله کنبی که د چا سورلی د کمزورنی اولاغرنی په وجه اودریږي نو د سورلی د مالک امداد او اعانت کولو د پاره هغه وهل پکار دی چه هغه سورلی روانه شی. (۴)

[۲۷۰۶] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَقِيلٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْمُتَوَكِّلِ السَّاجِيُّ قَالَ أَتَيْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ فَقُلْتُ لَهُ حَدِّثْنِي بِمَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سَأَلْتُ مَعَهُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ قَالَ أَبُو عَقِيلٍ لَا أَذْهِي غَزْوَةً أَوْ حُمْرَةً فَلَمَّا أَنْ أَقْبَلْنَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَتَّعَجَلَ إِلَى أَهْلِهِ فَلْيَتَّعَجَلَ قَالَ جَابِرٌ فَأَقْبَلْنَا وَأَنَا عَلَى جَمَلٍ لِي أَرْمَكُ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ وَالنَّاسُ خَلْفِي فَبَيْنَا أَنَا كَذَلِكَ إِذْ قَامَ عَلِيٌّ فَقَالَ يَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا جَابِرُ اسْمُكَ فَضْرَبَهُ بِسَوْطِهِ فَضْرَبَهُ فَوُكِبَ الْبُعِيدُ مَكَانَهُ فَقَالَ أَتَيْتُمُ الْجَمَلَ قُلْتُ نَعَمْ فَلَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ فِي طَوَائِفِ أَهْطَائِهِ فَدَخَلْتُ إِلَيْهِ وَعَقَلْتُ الْجَمَلَ فِي نَاحِيَةِ الْبِلَاطِ فَقُلْتُ لَهُ هَذَا يَجْمَلُ فَخَرَجَ فَعَمَلَ بِطَيْفٍ بِالْجَمَلِ وَيَقُولُ الْجَمَلُ يَجْمَلُنَا فَبَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّاقَ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ أَعْطُوها جَابِرًا ثُمَّ قَالَ اسْتَوْفَيْتَ الثَّمَنَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ الثَّمَنُ وَالْجَمَلُ لَكَ [۴۳۲: ر]

(۱) (حواله بالا (ص ۶۵) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۵۵۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

تراجم رجال

-مسلم: دا مسلم بن ابراهيم القصاب فراهيدى پيغمبر دى. د دوى حالات ((كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه)) لاندې تير شوى دى. (۱)

-- ابو عقیل: دا ابو عقیل بشير بن عقبه السامی پيغمبر دى (۲)

-- ابو المتوکل الناجی: دا ابو المتوکل علی بن داود الناجی پيغمبر دى (۳)

-- جابر بن عبد الله: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله عنه دى. (۴)

فوله: قال: سافرت معه في بعض أسفاره - قال ابو عقیل: لا ادري غزوة ام

عمرة: حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله عنه فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ سره د هغوی په بعض سفرونو کښې سفروا کړو، راوی حدیث ابو عقیل پيغمبر وانی چه ماته دا معلومه نه ده چه مذکوره سفر د کومې غزوه وو یا د عمرې وو.

دا پورتنې سفر د غزوې وو که د عمرې؟ دلته راوی ابو عقیل پيغمبر ته شک پیدا شوي دي چه سفر د څه څيز دپاره وو د غزوه دپاره یا د عمرې دپاره. لیکن د روایتو د تبع نه هم دغه معلومیري چه سفر د غزوه وو. همدغه حدیث امام بخاری پيغمبر په کتاب البيوع کښې هم نقل کړيدي، په دې کښې د غزاة لفظ صریح موجود دي. (۵) دینه علاوه د غزوه د سفر کیدو کښې تائید د ابو عوانه عن مغیره په طریق روایت نه هم کیږي. د کوم په آخر کښې چه دا الفاظ وارد شوي دي ((فاعطاني ثمن الجبل والجهل وسهسي مع القوم)) (۶) ظاهر شان خبره ده چه سیم هم په غزوه کښې کیږي.

دا کومه غزوه وه؟ د غزوه په تعیین کښې د شراحو اختلاف دي چه دا کومه غزوه وه؟ ځکه چه امام بخاری پيغمبر دا حدیث په صحیح بخاری کښې موصولاً تقریباً شپږويشت (۲۹) ځل ذکر کړيدي. په کوم کښې چه بعض کښې د سفر د غزوه کیدو تصریح خوشته لکه چه په اکثر روایاتو کښې ابهام دي البته په یو تعلیق کښې د غزوه تعیین شته چه غزوه تبوک وه. په کتاب الشروط کښې داود بن قیس عن عبيد الله بن مقسم عن جابر په طریق کښې دي

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۵۵) -

(۲) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب المظالم باب من عقل بغيره على البلاط اواباب المسجد -

(۳) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الاجارة باب ما يعطى في الرقة على احياء العرب -

(۴) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين من القبل والدبر

(۵) (صحیح البخاری کتاب البيوع باب شراء الدواب والحمر رقم (۲۰۹۷) -

(۶) (صحیح بخاری کتاب الاستقراض... باب الشفاعة في وضع الدين رقم (۲۴۰۶) -

((اشترای بطریق تبوک)) (۱) اود داؤد بن قیس موافقت علی بن زید بن جُدعان کریدی د هغوی

په روایت کنې دی ((ان رسول الله صلى الله عليه وسلم من جابر بن غزوۃ تبوک)) (۲)

لیکن ابن اسحاق په دې باندې جزم کریدی چه مذکوره واقعه د "غزوۃ ذات الرقام" ده (۳) اود

واقدی رحمته هم دغه خیال دې چه دا "غزوۃ ذات الرقام" واقعه ده. (۴)

اوحافظ ابن حجر رحمته هم دا راجح گرځولې دې. حافظ رحمته فرمائی: ((وهی الراجحة فی نظری لان

اهل المغازی اضطرب لذلك من غیرهم)) (۵)

او علامه بیهقی رحمته هم د ابن اسحاق په قول باندې جزم کریدی. (۶)

د غزوۃ ذات الرقام په راجح کیدو دلایل. حافظ ابن حجر رحمته فرمائی په حدیث باب کنې غزوۃ

نه مراد ((غزوۃ ذات الرقام)) ده، په دې نې مختلف دلایل ورکړي دي:

① د امام طحاوی رحمته په روایت کنې راغلی دی چه حضرت جابر رضی الله عنه او د نبی کریم صلی الله علیه و آله په مینځ کنې مذکوره واقعه د مکې او مدینې په لار کنې پېښه شوې وه. او د تبوک لار د

مکې لارې سره نه ملایویری په خلاف د ((غزوۃ ذات الرقام)) د لارې نه، نو معلومه همدغه شوه

چه مذکوره واقعه د ((غزوۃ ذات الرقام)) ده. (۷)

② حضرت جابر رضی الله عنه دې حدیث ډیر طرق راځي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه نه په دې حدیث

کنې ذکر شوې واقعه کنې دا سوال هم کړې وو ((هل تزوجت؟ قال: نعم، قال:،، تزوجت بکما

امریثیا؟)) (۸) بیا هم په دې کنې د حضرت جابر رضی الله عنه دا اعتذار هم ذکر دې چه ما کونډې

سره نکاح په دې وجه اوکړه چه زما پلار په غزوۃ احد کنې شهید شو او شاته نی زما وږې

وږې خویندې پریخوډې نو ما کونډې سره نکاح اوکړه چه هغه زما د خویندو خیال

اوساتی. دینه همدغه معلومیږي چه د باب په حدیث کنې ذکر شوې واقعه د هغوی د پلار

عبدالله د شهادت سره نژدې ده. نو د دې سفر د ((غزوۃ ذات الرقام)) په موقع باندې کیدل ډیر

ظاهریږي، نه چه د غزوۃ تبوک په موقع کیدل، ځکه چه د صحیح قول مطابق ((غزوۃ ذات

(۱) (صحیح بخاری کتاب الشروط باب اذا اشترط البائع ظهر الدابة رقم (۲۷۱۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۳) (السيرة النبوية لابن هشام (ج ۳ ص ۲۱۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (دلائل النبوة للبيهقي (ج ۳ ص ۳۸۲) وقد صرح فيه: في غزوة ذات الرقام من نخل -

(۷) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۱) -

(۸) (انظر مثلاً الصيحي للبخاري كتاب الجهاد باب استئذان الرجل الامام رقم (۲۹۹۷) وكتاب المغازی باب

"اذهمت طائفتان منكم ان تغشانا" رقم (۴۰۵۲) -

الرقاع» وقوع د غزوه احد نه یو کال پس ده او غزوه تبوک او د غزوه احد په مینځ کېنې د اوو کالو فاصله ده. (۱) والله اعلم.

قوله: قال جابر: فأقبلنا وأنا على جمل لي أرمك فيه شية والناس

خلفي: حضرت جابر رضي الله عنه فرماني چه مونږ راغلو په دې حال کېنې چه خپل یو اوښ باندې چه خاکی رنگ و سور وم په هغه کېنې هیڅ عیب نه وو او نور خلق زما نه شاته وو.

د ارمک معنی "ارمک" د احمر په وزن دې امام اصمعی رحمته الله فرماني چه ارمک هغه اوښ ته وانی د کوم په سوروالی کېنې چه توروالې ملا شوې وی. (۲)

او علامه کشمیری رحمته الله د دې معنی په اردو کېنې "خاکستر اونټ" کړیده. (۳)

د شیهه معنی: "شیهه" معنی علامت ده، او مراد ترینه دا دې چه په هغه اوښ باندې د هغه د خپل حقیقی رنگ نه علاوه بل څه ټاکې وغیره نه وو. (۴) او دا هم احتمال دې چه په هغه اوښ کېنې څه عیب نه وو او د دې احتمال تقویت او تائید د روستوننې جملې نه هم کیږي

((الناس خلق فيينا انا كذلك اذا قم على)) چه خلق زمانه شاته پاتې شوې وو، زه هم په دې حال کېنې ووم چه اوښ می اودریدو. دینه هم دغه ظاهریږي چه اوښ تیز رفتار وو او د رفتار په حواله سره په دې کېنې څه عیب نه وو تردې چه هغه د نورو خلقو نه وړاندې اووتلو او بیا هغه د سترېوالی په وجه اودریدو. (۵)

دغه شان امام المفسرین حضرت قتاده رحمته الله هم په قرآن کریم کېنې وارد ((لَا شِيَةَ فِيهَا)) (۶) معنی ((لا عیب فیها)) نقل کړیدی. (۷)

تنبيه: د حدیث باب نور جمله تشریحات ما قبل کېنې په مختلف بابونو کېنې تیر شوی دی. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه سره مناسبت د حدیث په دې جمله کېنې دې ((فیه بسوطه فیه)) وهونکې نبی کریم صلی الله علیه و آله او اوښ د حضرت جابر رضي الله عنه وواو د وړلو وجه د اوښ اودریدل وو. (۸)

فائدة: علامه مهلب رحمته الله فرماني چه د باب د حدیث نه معلومه شوه چه جهاد کېنې د خپل ملگری سره د خنار په شړلو کېنې امداد کول پکار دی. نبی کریم صلی الله علیه و آله اوکتل چه د یو

(۱) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۱) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۳) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۵) و کتاب الامالی (ج ۲ ص ۲۵۶) -

(۳) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۱) -

(۴) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۶) (البقره: ۷۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۳) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۲) -

کمزوری سړی سورلنی له بل سړې دیکه ورکوی نو هغوی عليه السلام او فرمائیل «ذهب هذا بالاجس» یعن المعین دغه شان چه څوک د ځناور په شړلو کښې معین وی ده ته به په دې اجر او ثواب ملایویرې (۱)

۵- بَاب: الرُّكُوبُ عَلَى الدَّابَّةِ الصَّعْبَةِ وَالْفُحُولَةِ مِنَ الْخَيْلِ

وَقَالَ رَاشِدُ بْنُ سَعْدٍ كَانَ السَّلَفُ يَسْتَجِبُونَ الْفُحُولَةَ لِأَنَّهَا أُجِرَى وَأَجْزُرُ
د ترجمه الباب مقصد دلته د باب په ترجمه کښې د شراح بخاری اختلاف دې چه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې ترجمه نه څه دې؟
نود ابن حجر او ابن بطلال رحمته الله علیهما رانې دا ده چه د نر اس او مست ځناور سورلی افضل خودلې کیرې (۲)

حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه کښې کړې شوې دعوی په دوو طریقوسره ثابته کړې ده. یود راشد بن سعد د اثرنه چه په دې کښې دا راغلی دی چه سلفو به نر اسونه خوښول نو د دې نه امام بخاری رحمته الله علیه د سرکش څاروی په سورلنی باندې استدلال کړې دې. دوئم د حضرت انس رضی الله عنه حدیث په باب کښې ذکر شوی نه، په حدیث شریف کښې د اس د پاره د مذكر ضمیر استعمال شوې دې نو معلومه شوه چه د ابوطلحه رضی الله عنه مذکوره اس فحل (نر) وو (۳)

اود علامه ابن بطلال رحمته الله علیه وینا ده چه دا خبره خو معلومه ده چه مدینه منوره د اسپونه خالی نه وه لیکن د دې وصف سره نبی کریم صلی الله علیه و آله او نورو صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین کښې د چانه هم دا نقل نه دی چه هغوی د نر اس نه علاوه په بل باندې سورلی کړی وی سوا د سعد بن وقاص رضی الله عنه نه. دا د دې وجه نه چه نر اس د اسپې نه افضل وی (۴)
مگر د علامه ابن بطلال رحمته الله علیه دا خبره د نظر نه خالی نه ده چه صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین د نر اسونونو نه علاوه په بل باندې سورلی نه ده کړې. ځکه چه د حضرت مقداد رضی الله عنه د اس باره کښې د دارقطنی روایت دا دې ((غزوت مع النبی صلی الله علیه وسلم يوم بدر علی فرس لاهي)) (۵)

دغه شان علامه عینی رحمته الله علیه د مختلف صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین باره کښې ذکر کړی دی چه هغوی به انات الخیل خوښول، خاص توگه باندې خالد بن ولید رضی الله عنه، چه د هغوی باره کښې راځی «انه كان لا يقاتل الا على اشي، لانها لا تدفع البول، وهي اقل سهيلاً والفعل يحسه

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۶) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۳) -

لی جیه حق ینتفق، وتؤدی یسهیلے)) هغه به صرف په اسبه باندې جنگ کولو ځکه چه هغه مینازې نه بندوی. هغه کمه هنر پیرې هم په خلاف د نراس چه هغه د مندې په وخت کښې مینازې بند ساتی تردې چه (د مینازو پوکترنې) اوشلیپې او هغه په خپل هنرې سره تکلیف هم رسوی (۱)

د علامه عینی او علامه گنگوهی (رحمهما الله) رائي د علامه عینی ښه رائي دا ده چه امام بخاری د باب په ترجمه کښې په سخته سورلۍ باندې سورلی کولو مشروعیت او جواز بیانول غواړی که سورلی کونکې د دې اهل وی گنی نو نه. (۲)
او علامه گنگوهی ښه هم د دې قائل معلومیږی. شیخ الحدیث محمد زکریا ښه فرمائی

((قاهر کلام الشیخ قدس سره العزیزانه حمل ترجمه البخاری علی بیان جواز الړکوب علی الصعبة)) (۳)

د حضرت شیخ الحدیث رائي د حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا ښه رائي دا ده چه امام بخاری ښه دلته دا خودل غواړی چه مجاهدله په داسې سورلۍ باندې عادت جوړول پکار دی چه سخت وی او نړوی. دې د پاره چه په هغه کښې تکرر والې او بیادری وی او داسې اس د جهاد په میدان کښې ډیر فائده مند او په کار راځی. نو هغوی لیکي:

((والاوجه عند هذا العبد الضعیف: ان غرض الامام البخاری ترغیب الړکوب علی الدابة الصعبة والفحولة، کما یدل علیه اثر راشدین سعد....)) (۴)

او دلته د حضرت شیخ الحدیث صاحب رائي بهتر او مناسب معلومیږی.

توله: وقال راشدين سعد: كان السلف يستحبون الفحولة لانها اجري واجبر:

او راشدين سعد ښه فرمائی سلفو نراسونه خوښول ځکه چه هغه د ډیرې بیادرنې او جسارت والا وی.

راشدین سعد: دا راشدين سعد مرائی - یفتح المیم وسکون القاف (ه) حیرانی - بضم الحاء (ه)

حصی ښه دې.

هغه د حضرت ثوبان، حضرت سعد بن ابی وقاص، ابوالدرداء، عمرو بن العاص، ذی مخبر حبشی، عبه بن عبد، عوف بن مالک، معاویه، یعلی بن مرة، مقدم بن معدی کرب، عبدالله بن بسر، ابوامامة، ابن عامر عبدالله بن لحي هوذنی او عبدالرحمن بن جبیر بن نفیر رضی الله تعالی عنهم اجمعین وغیره نه د حدیث روایت کوی.

(۱) (انظر تفصیل ذلك فی عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) وقال العلامة القرطبي ښه فی تفسیر الجامع لاحکام القرآن (ج ۸ ص ۳۶) والاستحب منها الاناث قاله عکرمه وجماعة -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تعليقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۲) والابواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (وقيل: بضم الميم والاول قول الاكثر انظر تعليقات تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۸) -

(۶) (تعليقات تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۸) -

اود هغوی نه د حدیث روایت کونکو کښې حریز بن عثمان، صفوان بن عمرو، معاویه بن صالح حضرمي، علی بن ابی طلحه، ثور بن یزید او ابوبکر بن ابی مریم رضی الله عنه وغیره شامل دی. (۱)
امام یحیی بن معین (۲) ابو حاتم، احمد بن عبدالله عجلې، یعقوب بن شیبه او نسائی رضی الله عنه فرماني ثقه (۳)

امام دارقطنی رضی الله عنه فرماني ((لا باس به اذالم یحدث عنه متوک)) (۴)
علی ابن المدینی رضی الله عنه فرماني چه ماد یحیی بن سعیدنه تپوس او کړو ((تروی عن راشدین سعد؟ قال: ماشانه هواحبالی من مکحول)) (۵)

مفضل رضی الله عنه فرماني ((راشدین سعد البقرالی من حیدر من اثبت اهل الشام)) (۶)
او ابن سعد رضی الله عنه فرماني ((وکان ثقه)) (۷)

البته ابن حزم رضی الله عنه فرماني ((هو ضعیف)) (۸)

لیکن علامه ذهبي رضی الله عنه په ابن حزم باندې رد کولو سره فرماني ((فهذا من اقواله المردودة)) (۹)
د صفین په جنگ کښې راشد بن سعد رضی الله عنه د حضرت معاویه رضی الله عنه سره شریک وو (۱۰) او په هغه جنگ کښې د هغه یوه سترگه هم ضائع شوې وه. (۱۱)
امام بخاری رضی الله عنه د هغه نه په باب کښې صرف مذکوره اثر نقل کړېدې او هیڅ روایت ئې نه دي اخستې، البته امام مسلم رضی الله عنه نه علاوه باقی حضراتو د هغه روایتونه اخستې دي. (۱۲)
د اکثرو امامانو د جرح او تعدیل دا خیال دي چه د هغه وفات د خلیفه هشام بن عبدالملک په دور حکومت کښې په کال ۱۰۸ هـ کښې شوې. (۱۳)
اود وفات په وخت کښې د هغه عمر تقریباً (۹۰) کاله وو. (۱۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

۱) (د شیوخ او تلامذه د تفصیل د باره او گوړی تهذیب الکمال ج ۹ ص ۹-۱۰-)

۲) (تاریخ عثمان بن سعید الدارمی ص ۱۱۰) رقم (۳۲۸)-

۳) (تهذیب الکمال ج ۹ ص ۱۰)-

۴) (حواله بالا و تهذیب تاریخ دمشق لابن عاسکر ج ۵ ص ۲۹۳)-

۵) (تهذیب الکمال ج ۹ ص ۱۰)-

۶) (حواله بالا-)

۷) (الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۴۵۶)-

۸) (سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۴۹۰)-

۹) (حواله بالا-)

۱۰) (حواله بالا و شرح الکرماني ج ۱۲ ص ۲۷۳)-

۱۱) (تاریخ البخاری ج ۳ ص ۲۹۲)-

۱۲) (تهذیب الکمال ج ۹ ص ۱۱)-

۱۳) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۵۳) و میزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۵ و تهذیب الکمال و تعلیقات (جص ۱۱)-

۱۴) (سیر اعلام النبلاء ج ۴ ص ۴۹۰)-

داجر او اجسر معنی: «(أجرًا)» همزه او بغیر همزه دواړه شانه مروی دي. که همزه سره وی نوډ دي معنی به د بهادر وی او دا به د جرات نه مشتق وی. او که بغیر همزه وی نوډ دي معنی زیات تیز منډې وهونکی او دا به مشتق وي د جری نه. (۱)

او «(اجسراً)» حسارة نه مشتق دي د دي معنی هم بهادری ده. (۲)
 د مفضل علیه د حذف وجه: اودلته مفضل علیه له په سیاق باندې اکتفاء کولو سره حذف کړېشوي دي. مطلب دادې چه دا نراس داسېې اوخصی اس نه زیات بهادر او تیز رفتار دی. (۳)
 علامه کرمانی رحمته فرماني چه فحولة د فعل جمع ده په دي کښې چه کومه تاء ده هغه د جمعیت د تاکید د پاره راوړلې شويده لکه د ملک جمع چه ملائكة ده. (۴)

[۲۴۰۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ بِالْمَدِينَةِ فَزَعٌ فَأَسْتَعَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُرْسًا لِأَبِي طَلْحَةَ يُقَالُ لَهُ مُنْدُوبٌ فَرَكِبَهُ وَقَالَ مَا رَأَيْتُ مِنْ فَزَعٍ وَإِنْ وَجَدْنَا لَهُ لَبَعْرًا [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

۱- احمد بن محمد: دا احمد بن محمد بن موسى ابو العباس السماري مروزي رحمته دي، د هغوی لقب مردويه دي. (۵)

او د امام دارقطني رحمته دا وينا چه دا احمد بن محمد بن ثابت بن عصمان خراعي شېبويه رحمته دي، صحيح نه ده، ځكه چه دا د بخاري د رجالو نه نه دي بلكه د مروزي و بخاري د رجالو نه دي. (۶)

۲- عبد الله: دا عبد الله بن مبارك حنظلي مروزي رحمته دي، د هغوی مختصر حالات نه ده الوي. په پنځم حديث كښې تير شوی دي. (۷)

۳- شعبه: دا ابو سبطام شعبه بن الحجاج رحمته دي د دوی هم مختصر حالات ((كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تير شوی دي. (۸)

(۱) (شرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۴۳) وفتح الباري (ج ۶ ص ۶۶) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (فتح الباري (ج ۶ ص ۶۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۳) -

(۴) (شرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۴۳) -

(۵) (د هغوی د حالاتو د پاره او گوړی کتاب الوضوء باب ما ينفع من النجاسات في السمن والماء -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۳) وفتح الباري (ج ۶ ص ۶۷) -

(۷) (كشف الباري (ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۸) (كشف الباري (ج ۱ ص ۶۷۸) -

۳- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده سدوسی رضی اللہ عنہ دی.

۵- انس بن مالک: دا حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی، د دې دواړو حضراتو حالان

((کتاب الايمان باب من الايمان ان يجب لاجيه لنفسه)) لاندې تیر شوی. (۱)

تنبیه د حدیث باب تشریحات ماقبل کښې په مختلف ابوابو کښې بیان شوی دی. (۲)
د باب ترجمه سره د حدیث مناسبت په ماقبل کښې مونږ د باب د ترجمه د مقصد لاندې د
سراحو اختلاف د ترجمه په مقصد کښې نقل کړی دی، همدغه اختلاف ترجمه الباب سره
حدیث کښې هم مناسبت دې چه د حدیث کوم جزء په ترجمه باندې منطبق دې؟

د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د کلام نه مستفاداً کيږي چه ترجمه سره د حدیث مناسبت د ((فرسا))
په لفظ کښې دې او هغه داسې چه فرس د پاره نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کوم ضمیر استعمال کړیدی
نوهغه د مذکر دې یعنی "وان وجدناه لهما" مونږ دا اس د سمندر په شان تیز رفتار او موندلو.
نو دا معلومه شوه چه مذکوره اس مذکر یعنی نرو، حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ لیکي ((واذن کوته کان
فحلامن ذکره بضرب المذکر)) (۳)

د علامه کنکوهی رحمته اللہ علیہ ارشاد: حضرت گنگوهی رحمته اللہ علیہ فرماني چه د روایت په ترجمه الباب
باندې دلالت او انطباق په دې توگه دې چه څنگه سخت (او اړیل) څاروي په تلوکښې د
فاصله وهلو کښې د خلل سبب جوړيږي دغه شان روتلونکي څاروي هم لار وهلو کښې د خلل
ذریعه جوړيږي نو چه کله په روتلونکي څاروي باندې تلل جائز دی نو په سخت څاروي
باندې به هم جائز وی (۴)

د شیخ الحدیث صاحب وائي: حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمته اللہ علیہ فرماني
((ودلالة الرواية عليه بما صار حال فرس ابن طلحة بعد ركوبه صلى الله عليه وسلم حق قال: وجدناه
لهما)) (۵)

یعنی د روایت باب سره دلالت په دې حال کښې دې چه د حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ په اس
باندې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سوریږي نه پس اوشو تردې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل مونږ خودا
د سمندر په شان اوموندلو. دې نه په سخت او تیز رفتار څاروي باندې د سوریږلو ترغیب
معلوميږي.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۲) (انظر باب الشجاعة في الحرب والجبن وباب اسم الفرس والخمار من هذا الكتاب -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۴) (لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۳۲) -

(۵) (تعليقات لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۳۲) -

۵۱- بَاب: سَهَامُ الْفَرَسِ

و ترجمه الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د غازي اس ته د مال غنیمت نه چه کومه حصه ملاوړېږي د هغې مقدار او کمیت خودل غواړي. (۱)
 اود سهام اضافت د فرس طرف ته په دې اعتبار سره دې چه د اس په وجه مالک د اضافی حصې مقدار کيږي. (۲)

[۲۷۸] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِصَاحِبِهِ سَهْمًا [۳۹۸]

وَقَالَ مَا لَكَ يَسْمُ الْخَيْلِ وَالْبَرَادِينِ مِنْهَا لِقَوْلِهِ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْخَيْلَ لَتَرْكَبُوهَا وَلَا يَسْمُ لَأَكْثَرِ مِنْ فَرَسٍ

تراجم رجال

- ۱- عبید بن اسماعیل: دا ابو محمد عبید بن اسماعیل هباري قري کوفی رحمته الله علیه دې (۴)
- ۲- ابواسامه: دا ابواسامه خمدان بن اسامه بن زید قرشي کوفی رحمته الله علیه دې، د دوی حالات ((کتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیرشوي دې. (۵)
- ۳- عبید الله: دا عبید الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمري رحمته الله علیه دې (۶)
- ۴- نافع: دا ابو عبد الله نافع مولى ابن عمر رحمته الله علیه دې مشهور تابعی دې. (۷)
- ۵- ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر بن الخطاب رحمته الله علیه دې، د دوی حالات ((کتاب الايمان باب قول النبي ﷺ بني الاسلام على خمس)) لاندې تیرشوی دی. (۸)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۳) -

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

(۳) (قوله: ابن عمر رحمته الله علیه الحديث اخرجه البخاري ايضا كتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم (۴۲۲۸) ومسلم كتاب الجهاد باب كيفيت قسمة الغنيمة بين الحاضرين رقم (۴۵۸۶) وابوداؤد كتاب الجهاد باب سهمان الخيل رقم (۲۷۳۳) والترمذي ابواب السير باب في سهم الخيل رقم (۱۵۵۴) وابن ماجه ابواب الجهاد باب قسمة الغنائم رقم (۲۸۵۴) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الحيض، باب نفص المرأة شعرها عند غسل المحيض -

(۵) (كشف الهاری (ج ۳ ص ۱۴) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الرضوء باب التبرؤ في البيوت -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل للفارس سهمين ولصاحبه

سهماً: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله ﷺ د آس د پاره دوه حصي او د هغې مالک د پاره يوه د مال غنيمت نه مقرر کړې وه.

په مال غنيمت کښې د آس د پاره څو حصي وي دوه يا يوه؟ دا يوه مشهوره اختلافي مسئله

ده د کومې تفصيل چه (کتاب المغازی) کښې راغلې دي. (۱)

امام مالک رحمته الله عليه (۲) امام شافعي رحمته الله عليه (۳) امام احمد، عمر بن عبدالعزيز، حسن بصری، ابن سيرين، حسين بن ثابت، ثوري، ليث بن سعد، اسحاق، ابو ثور رحمته الله عليه (۴) اوزاعي رحمته الله عليه (۵) ابن حزم ظاهري رحمته الله عليه (۶) او صاحبين (۷) رحمته الله عليهم وغيره مسلك دا دي چه د سور به درې حصي وي يوه سور او دوه د هغه د آس.

خو په صحابه کرامو کښې حضرت عمر بن الخطاب، علي بن ابي طالب او ابو موسی اشعري رضي الله عنه (۸) او د امام اعظم او زفر رحمته الله عليه وغيره مذهب دا دي چه د سور به دوه حصي وي يوه د هغه او يوه د آس. (۹)

خو دا خبره دي واضحه وي چه د راجل (پياده) په سهم کښې هيڅ اختلاف نشته، د جمع ائمه په نزد هغه ته به هم يوه حصه ملاويږي. (۱۰)

د ائمه ثلاثه دلائل: په دي باب کښې د جمهورو مستدل هغه احاديث دي کوم کښې چه

((الفارس سهران ولفارس سهم)) الفاظ وارد شوي دي. مثلاً باب کښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما روایت دي، همدغه روایت امام بخاري رحمته الله عليه کتاب المغازی کښې ذکر کړيدي او د دي حديث لاندې د حضرت نافع رحمته الله عليه دا تفسير هم دي. ((قال: اذا كان مع الرجل فرس فله ثلاثة اسهم،

فان لم يكن له فرس فله سهم)) (۱۱)

او د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په باب کښې ذکر شوي حديث د جمهورو صحيح ترين دليل دي.

(۱) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۴۴۳) -

(۲) (بداية المجتهد (ج ۱ ص ۳۹۴) والمدونة الكبير (ج ۲ ص ۳۲) -

(۳) (کتاب الام للشافعي باب كيف تغريق القسم؟ (ج ۴ ص ۱۴۴) و (ج ۷ ص ۳۳۷) -

(۴) (المعنى لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۰) رقم (۷۴۹۳) -

(۵) (تكملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۱۴۱) -

(۶) (المحلى بالانار (ج ۵ ص ۳۹۲) -

(۷) (الهداية مع فتح القدير (ج ۵ ص ۲۳۵) کتاب السير باب الفئانم وقسمتها -

(۸) (اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۱۲) وروح المعاني (ج ۶ ص ۵) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) -

(۱۰) (اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۱۱) -

(۱۱) (الصحيح للبخاري کتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم (۴۲۲۸) -

د هغوی یو بل دلیل هغه روایت دې کوم چه علامه طبرانی او امام دارقطنی د حضرت

ابوهرم رضی الله عنه نه نقل کړېدې: «شهدت انا و اخی عیین معنایرسان فاسهم لئاسته اسهم» (۱)

مستدلات امام اعظم رحمته الله علیه حضرت امام اعظم رحمته الله علیه هم په دې مسئله کښې ډیر دلیلونه ورکړي دي کوم کښې چه احادیث دي، او آثار هم دي او د هغوی قیاس هم مؤید دي.

دویمې دلیل د هغوی د ټولونه مشهور دلیل د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه هغه روایت دې کوم چه امام ابو داؤد رحمته الله علیه په خپل سنن کښې نقل کړېدې، حضرت مجمع جاریه رضی الله عنه فرماني:

«شهدنا الحديبية مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما انصرفنا عنها اذا الناس يهزون الاباعر.... تقسمت

غير على اهل الحديبية فقسما رسول الله صلى الله عليه وسلم على ثمانية عشر سهما وكان الجيش الفا وخمس

مائة، فيهم ثلاث مائة فارس فاعطى الفارس سهمين وللمارجل سهما» (۲)

رسول الله صلی الله علیه و آله سره مونږ حديبيه کښې شريک شو، کله چه مونږ د هغه ځای نه واپس

شو (او موکتل) چه خلق او ښان زغلوې... نواهل حديبيه باندې د غزو د خيبر د غنیمت تقسيم

اوشو، نو رسول الله صلی الله علیه و آله د غنیمت اتلس حصې جوړې کړې او د لښکر شمیر پنځلس سوه

وو په کومو کښې چه درې سوه فارس وو، نو هغوی فارس ته دوه حصې ورکړې او پیاده ته

دوه حصې ورکړې.

دویم دلیل: حافظ ابن ابی شيبه رحمته الله علیه خپل تصنيف کښې دې لاندینی سند سره د حضرت ابن

عمر رضی الله عنه دا روایت ذکر کوي:

«حدثنا ابو اسامة وابن دبر قالوا: حدثنا عبيد الله عن دافع عن ابن عمر رضی الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم

جعل للفارس سهمين وللمارجل سهما» (۳)

مذکور بالا روایت د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د باب روایاتو صریح معارض دي او د دې رواة

هم ثقه دي په کوم چه په مونږ انشاء الله نژدې کلام کوو.

درېم دلیل: د حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه باره کښې امام جصاص رحمته الله علیه فرمانيلی چه د هغوی

يو عامل منذر بن ابی حمصه د حضرت امام اعظم د قول موافق په مجاهدینو کښې حصې

تقسیم کړې چه په هغې باندې حضرت عمر رضی الله عنه راضی شو او د څه قسم نکیر نی اونه

فرمانيلو. امام جصاص لیکي:

«روى مثل قول ابی حنیفة عن المنذر بن ابی حمصه - عامل عمر رضی الله عنه - انه جعل للفارس سهمين وللمارجل

سهما، فراضيه عن» (۴)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۴) ومجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۴۲) د نورو دلائلو د باره فتح الباری

(ج ۶ ص ۶۸) او گوري-

(۲) (سنن ابی داؤد کتاب الجهاد باب فی من اسهم له سهم رقم (۲۷۳۶)-

(۳) (المصنف لابن ابی شيبه (ج ۶ ص ۴۹۲) کتاب السیر فی الفارس کم یقسم له؟.... رقم (۳۳۱۵۹)-

(۴) (احکام لقراڼ للجصاص (ج ۳ ص ۵۸)-

خلورم دلیل د قیاس همدغه تقاضا ده چه فرس ته یوه حصه ورکړیسی نه چه دوه. ځکه چه په دوئم صورت کښې د فرس په مسلم باندې اوچتوالې ظاهرېږی. حالانکه مسلمان د ټولونه افضل دی. د امام صاحب نه روایت دې چه هغوی فرمائیلی ((الایسهم للفارس الاسهم واحد وقال: اکره ان افضل بهیمه علی مسلم)) (۱) چه فارس له (د هغه اس ته) به یوه حصه ملاویری او ونی فرمائیل چه زه دا خبره نه خوښوم چه یو څاروی له په مسلمان باندې فضیلت او اوچتوالې ورکړم.

یوه اهمه تنبیه د غزوه خیبر نه اول د غنائمو تقسیم به د نبی کریم ﷺ په اختیار کښې وو چه نبی کریم ﷺ د خپلې رانې مطابق چاله څومره ورکول غوښتل ورکول به نی. د ټولو نه مخکښې د غنائمو تقسیم د مجاهدینو د حق په روسره په غزوه خیبر کښې اوشو په کوم کښې چه دا خبره مقرر شوې وه چه فارس ته به دومره حصې ملاویری اوراجل ته دومره. (۲)
د اختلاف سبب: د انمو په مینځ کښې چه فارس ته ملاویدلو حصه کښې کوم اختلاف اوشو د هغې بنیادی سبب د غزوه خیبر د شرکاؤ د شمیر اختلاف دی. په دې سلسله کښې په روایاتو کښې سخت تعارض موندلې شی چه د خیبر د شرکاؤ څومره تعداد وو؟ د شرکاؤ خیبر تعداد کښې تقریبا لس اقوال دی په کوم کښې چه درې ډیر مشهور دی:

① د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه په روایت کښې (چه لړ شان وړاندې تیرشو) معلومیږی چه د دوی تعداد پنځلس سوه وو، درې سوه سواره او نور دولس سوه پیاده وو. (۳)
② حضرت براء بن عازب رضی الله عنه (۴) او حضرت جابر رضی الله عنه (۵) د روایت نه معلومیږی چه څوارلس سوه تعداد وو په کوم کښې چه دوه سوه سواره او نور پیاده وو.
③ امام مغازی موسی بن عقبه رضی الله عنه شپاړس سوه تعداد خودلی دی. (۶)
راجع شمیر څه دي؟ شوافعو وغیره رضی الله عنهم څوارلس سوه تعداد راجح ګرځولې دي. علامه بیهقی رضی الله عنه د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه، حضرت ابن عباس رضی الله عنه، صالح بن کیسان، بشیر بن یسار او اهل مغازی قول نه استدلال کولو سره څوارلس سوه شمیر ته راجح وئیلی دی. (۷)
او علماء احناف د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه روایت راجح ګرځوی.

د ترجیح وجوهات: دا احنافو په مذهب د راجح کیدو دا لاندینی وجوهات دلالت کوی:

① د ثقه زیاتوالي مقبول وی حضرت جابر رضی الله عنه چه څنگه دا مروی دی چه د خیبر د شرکاؤ تعداد څوارلس سوا وو دغه شان دا هم مروی دی چه د هغوی شمیر پنځلس سوا

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱ ص ۳۳۴) و تنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۳) (سنن ابی داؤد کتاب الجهاد باب فی من اسهم له سهم رقم (۲۷۳۶) -

(۴) (صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوه الحديبية..... رقم (۴۱۵۰) -

(۵) (حواله بالا رقم (۴۱۵۳) -

(۶) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۴۰) و اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۷) (عون المعیود شرح سنن ابی داؤد (ج ۷ ص ۳۲۵) رقم (۲۷۳۳) و اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۶) -

وو، حضرت سالم بن ابی الجعد (۱) او حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ (۲) د حضرت جابر رضی اللہ عنہ

نه روایت کړيدي "انهم كانوا خمس عشرة مائة" (۳)

① د زیادت اثبات کونکې، د دې د نفی کونکې په مقابلې کېنې راجع وی، د حضرت جابر رضی اللہ عنہ په یو روایت کېنې خوارلس سوا او بل کېنې پنځلس سوا شمیر دي. ظاهره خبره ده چې د پنځلس سوو روایت د زیادت اثبات کوی نو په دې وجه به هم دغه راجع وی. (۴)

② د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د کلام نه هم دا مستفاده کېږي چې هغه هم د پنځلس سوو د شمیر راجع کېدو قائل دي، هغوی د ابن سعد رحمته اللہ علیہ او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه نقل کړي دي چې د خيبر د شرکاؤ شمیر پنځلس سوا وو. (۵)

حافظ رحمته اللہ علیہ پخپله مقدمه کېنې ذکر کړي دي چې هغه په فتح الباری کېنې هم هغه احادیث اخلي چې صحیح یا حسن وی او په ضعیف باندې به سکوت نه کوي. دینه معلومه شوه چې د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ مذکوره روایت د هغوی په نزد صحیح یا حسن ضرور دي ګني په دې به ئې ضرور کلام کولو. (۶)

د دې وجوهاتو په بنا معلومه شوه چې غزوه خيبر کېنې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کومو لښکریانو ته سهم ورکړي وو د هغوی شمیر پنځلس سوا وو د دې نه علاوه چې زیاتې کسان وو هغه ښځې خادمه او ماشومان وواو هغوی ته سهم نه وو ورکړي شوي. (۷)

دې نه دا هم متبادر کېږي چې موسی بن عقبه رضی اللہ عنہ چې کوم د شپاړسو شمیر خودلې دي غالباً په دې کېنې ئې ښځې خادمه او ماشومان هم شامل کړي دي.

د دې دلیل دا دي چې د خيبر غنائم ئې اول شپږويشت (۲۲) حصې کړي وو په کومو کېنې چې اتلس حصې د مسلمانانو د عام ضرورياتو دپاره ايخودې وې او باقی اتلس حصې په مجاهدینو کېنې تقسیم کړي شوي. (۸)

د سنن ابی داؤد روایت دي چې نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خيبر غنائم اتلس حصو کېنې تقسیم کړي وې، په هره حصه کېنې سل حصې وې نو دا اتلس سوا حصې شوي. (۹)

اوس د خيبر د غنائمو په تقسیم کېنې اختیار کړي شوې صورتونه دا لاندیني کيدشي:

① که د اسلام لښکر په خوارلس سوو باندې مشتمل وی، په کوم کېنې چې دوه سوا سوازه

(۱) (صحيح البخارى كتاب المغازى باب غزوة الحديبية رقم (۳۱۵۲) -

(۲) (حواله بالا رقم (۴۱۵۳) -

(۳) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فتح البارى (ج ۷ ص ۴۴۱) -

(۶) (هدى السارى (ص ۴) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۷) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۹۱۵۷) -

(۸) (زاد المعاد (ج ۳ ص ۳۲۸) -

(۹) (سنن ابی داؤد كتاب الخراج والفقى والامارة باب ما جاء فى حكم ارض خيبر رقم ۳۰۱۰-۳۰۱۴) -

وی او د سورو درې حصې وی او د پیاده یوه حصه یعنی
 $۱۸۰۰ = ۳ \times ۲۰۰ + ۲۰۰ + ۱۲۰۰$

⑦ که د لښکر تعداد پنځلس سوا وی په کوم کښې چه درې سوا سواره وی او د سور دوه حصې او د پیاده یوه حصه وی نو $۱۸۰۰ = ۲ \times ۳۰۰ + ۲۰۰ + ۱۲۰۰$.

⑧ که لښکر شپاړس سوا وی او دې کښې دوه سوا سواره وی او همدغه شان د سور دوه حصې او د پیاده یوه حصه نو، $۱۸۰۰ = ۲ \times ۲۰۰ + ۳۰۰ + ۱۳۰۰$.

او دا خبره پورته معلومه شویده چه د لښکر په تعداد کښې راجح قول د پنځلس سوو دې نو د سور هم دوه حصې شوې نه چه درې حصې، کماقوله مجتبه بن جارية (۱)

د جمهور و د دلائل و جوابونه: د جمهور و د ټولو نه صحیح او قوی دلیل د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حدیث وو لیکن دا حدیث په بوجوه د جمهور و مستدل نشی جوړیدی، وضاحت دا دې:

① په دې کښې د غنائمو د تقسیم چه کوم بیان دې د هغې باره کښې دا معلومه نه ده چه دا تقسیم د غزوه خیبر نه وړاندې شوې وو که روستو، ممکن ده چه د غزوه خیبر نه وړاندې واقع وی او منسوخ وی. (۲)

② عام قانون او ضابطه همدغه ده چه فارس ته هم د فرس په شان یو حصه ملاویدل پکار دی لیکن نبی کریم ﷺ نه مجاهدینو ته د استحقاق د نفل په توگه زیاتې حصې ورکول هم ثابت دی، لکه چه حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه مروی دی چه هغوی ته نبی کریم ﷺ غزوه ذی قرد کښې دوه حصې ورکړې وې، یوه د فارس او یوه د راجل چه کله هغه راجل وو. د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه روایت دې چه د هغه پلار حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه د غنیمت څلور حصې ورکړې شوې وې او دا زیاتې چه د نفل په توگه ورکړې کیدی دې مقصد مجاهدینو ته د جنگ او جهاد ترغیب ورکول وو. (۳)

③ صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمه الله د ارشاد حاصل دا دې چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه دواړه قسم اقوال مروی دی چه په څه کښې د فارس د پاره د دریو حصو ذکر دې او په څه کښې د دوو، هرکله چه د هغوی په دواړو قسم روایتونو کښې تعارض دې نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما حدیث (۴) راجح به وی. په کوم کښې چه فارس ته د دوو حصو ورکولو ذکر دې.

((سهم له وسهم لغرسه)) (۵)

④ مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله "هذل" کښې فرمائی چه ډیر خل عربي کتابت کښې الف حذف کولې شی، ((للفرس سهمین)) په اصل کښې ((للفارس سهمین)) وو، الف حذف کړې

(۱) (اعلاء السنن ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۲) (بذل المجهود ج ۱۲ ص ۱۶۷) و تنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۳) (حواله بالا واحکام القرآن للحصاص الرازی ج ۳ ص ۵۹) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۱) -

(۴) (اعلاء السنن ج ۱۲ ص ۱۶۷) و تنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۱) -

(۵) (الهدایه ج ۲ ص ۵۷۳) -

شو د دې وجه دا ده چه دلته د راجل په مقابلې کښې لفظ فرس ذکر کړې شويدي. د کوم نه چه هم دا په پوهه کښې راځي چه صحيح لفظ په اصل کښې فارس وو نه چه فرس، ليکن راوی فارس فرس گنلې د دې د پاره نې للفارس په لغرس سميون روايت کړې دې او ظاهره خيره ده چه د راوی فهم حجت نه دې.

او زموږ د دې دعوی تائيد چه فرس دراصل فارس وو، مصنف ابن ابی شيبه د دې روايت نه کيږي کوم چه امام اعظم رحمته الله عليه په دلائلو کښې ذکر کړې دې چه «عن ابن عمر رضي الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل للفارس سميون، وللمراجل سها» دا هم هغه روايت دې کوم چه امام بخاری وغيره د فرس په لفظ سره روايت کړې دې. دارقطني هم د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه نقلي کړي دي «ان النبي صلى الله عليه وسلم قسم للفارس سميون وللمراجل سها» (۱)

اود دې ټولو روايتونو مطلب همدغه دې چه فارس ته به د هغه د فرس د حصې سره دوه حصې ملاوېږي نه چه درې حصې (۲)

⑤ بيا په دې خبره خان پوهه کړئي چه په دې باب کښې په اعتبار د مجموع دوه قسمه متعارض احاديث دي، يو خو هغه دې چه په هغې کښې «للفارس سميون» راغلې دې او نورو رواياتو کښې «للفارس ثلثة» مروی دې ليکن اولنی قسم روايات د قياس موافق دي ليکن چه د جهاد په معامله کښې هم راجل اصل دې او فرس د جهاد سامان دې اود ده تابع دې. ځکه چه د فرس نه بغير هم يوازې د جهاد کار کيدی شي او صرف په فرس سره نه چلېږي نو فرس تابع شواو تابع له په اصل باندې فضيلت ورکول د عقل او قياس نه خلاف ده. چه کله په احاديثو کښې تعارض دې نو هغه حديث به راجح وي چه د قياس موافق وي کما تقرر فی الاصول (۳)

د حضرت ابوهرم د حديث جواب: او ترکومي چه د حضرت ابوهرم رضي الله عنه د حديث تعلق دې دينه هم جمهور د استدلال په وجوهاتو صحيح نه دې تفصيل دا دې:

① د دې حديث په سند کښې يوراوی قيس بن ربيع دې، بل اسحاق بن عبدالله بن ابی فروه دې اول مختلف فيه راوی دې او دوئم ضعیف دې.

② بيا د حضرت ابوهرم رضي الله عنه صحبت کښې هم اختلاف دې چه آیادي صحابی دې که نه؟ (۴)

③ په دې حديث شريف کښې هم هغه د نقل احتمال موجود دې. ممکن دی چه رسول الله ﷺ هغه ته اود هغه رور ته چه کومي دوه حصې زياتی ورکړې وې هغه د نقل په توگه وی نو په دې وجه دې نه استدلال صحيح کيدې نشی. (۵)

(۱) (سنن الدارقطني (ج ۴ ص ۶۱) کتاب السیر رقم (۴۱۳۸) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۲ ص ۲۳۴-۲۳۵) وتیرم الاثبات (ج ۴ ص ۱۲۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۶۵) -

(۵) (حواله بالا -

قوله: وقال مالك: يسهم للخيل، والبراذين. منها، لقوله: (وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحِمْيَرُ لَكُمْ بِمَا نَسَخْتُمْ مِنْهُنَّ وَأَنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذَّنْوَ

شيء من ذنوبكم الذي قبله). او امام مالك رحمته الله فرماني چه د غنيمت نه به خيل او براذين ته حصه ورکړې کيدې شي د الله تعالی د دې قول په بنا باندې، (او الله تعالی پيدا کړي دی ستاسو د پاره) اسونه قجرې او خره دې د پاره چه تاسو په دې سورلي اوکړنې. اختلاف نسخ په بعض نسخوکښې د حضرت امام مالك رحمته الله دا پورته ذکر شوې قول د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د حديث نه اول دې او د ابوذر په نسخه کښې حديث مقدم دې کمال نسبتاً (۱).

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق موصولاً امام مالك رحمته الله موطا کښې نقل کړې دې. (۲)
د براذين او هجين معنى: براذين د برزون جمع ده، علامه مطرزی رحمته الله "المغرب" کښې فرماني چه برزون ترکی اسونوته وائی د دې ضد عراب-بکس العين المهملة- دې او مؤنث ته برزونه وائی. (۳)

بعض دا وائی چه براذين هغه اسونه دی چه د روم نه راوستلې شو، دا اسونه به په کندو. غرونو او سختو لارو کښې په منډو کښې مضبوط وو په خلاف د عربی اسونو. (۴)
بيا د امام مالك رحمته الله هم په دې تعليق کښې يو بل لفظ زياتي هم مروی دې هغه دې "الهجين" (۵) او هجين هغه اس ته وائی چه د هغه په والدينو کښې يو عربي وي او بل غير عربي. او بعضو وئيلي دی چه د کوم اس پلار عربي وي هغې ته هجين وائی او د چا چه مور عربي وي هغې ته مقرف وائی (۶)

البته د امام احمد رحمته الله نه دا روايت دې چه هجين او برزون هم يو خيز دې. (۷)
د آيت مبارك مقصد: حضرت امام مالك رحمته الله دخپلې دعوى ثابتولو د پاره د آيت مبارك (وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحِمْيَرُ لَكُمْ بِمَا نَسَخْتُمْ مِنْهُنَّ) نه استدلال کوي او وجه د استدلال په قول د علامه ابن بطل رحمته الله دا ده چه الله تعالی په خپلو بنديگانو باندې دا احسان کوي چه هغه د بنديگانو د سورلۍ د پاره اسونه پيدا کړل او رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اسونوته په غنيمت کښې حصه ورکړه، نو د اس اطلاق په برزون او هجين باندې هم کيږي نوځکه به دوی ته هم حصه ورکولې شي. (۸)
د حضرت سعيد بن المسيب رحمته الله نه يو ځل تپوس اوشو چه په براذين باندې زکوة واجب

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۷) -

(۲) (الموطا للإمام مالک بن انس (ج ۲ ص ۵۷) کتاب الجهاد باب القسم الخيل في الغزو رقم (۲۱) -

(۳) (المغرب (ج ۱ ص ۷۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۵) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (الموطا للإمام مالک بن انس (ج ۲ ص ۵۷) کتاب الجهاد باب القسم للخيل في الغزو رقم (۲۱) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۶) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) والمغنی لاب قدامة (ج ۹ ص ۲۰۱) رقم (۷۴۹۴) -

(۸) (شرح ابن بطل (ج ۵ ص ۶۷) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

دې؛ نو هغوی او فرمائیل چه په اسونو باندې زکوة شته؟ مقصد همدغه وو چه په خپل باندې زکوة شته. نو په دې وجه په براذین باندې هم زکوة نشته دا (د انمه ثلاثه مذهب دې) ځکه چه براذین هم د خپل نه دې. (۱)

د مذکوره تعلیق مقصد. امام بخاری رحمته الله علیه د دې تعلیق په ذریعه یو بلې اختلافی مسئلې طرف ته اشاره فرمائیلې ده. چه برذون په اسونو کښې داخل دې او که نه؟ او ده ته به په غنیمت کښې حصه ورکولې شی او که نه؟ او څومره به ورکولې شی؟

انمه ثلاثه امام اعظم ابوحنیفه، امام شافعی، امام مالک، ثوری، ابو ثور، خلال، عمرین عبدالعزیز رحمته الله علیه مسلک دا دې چه هجین برذون او عراب سهم کښې برابر شریک دی ټولونه به یو شان حصه ورکولې شی. (۲)

او امام لیث بن سعد رحمته الله علیه د عراب د فضیلت قائل دې. هغه فرمائی چه هجین او برذون ته به د عراب برابر حصه نه بلکه کمه ورکولې شی. (۳)

او د امام احمد رحمته الله علیه نه په دې مسئله کښې څلور اقوال نقل دی:

① صرف یوه حصه به ورکولې شی نه چه دوه، لکه چه فرس کښې هغه د دوو حصو قائل دې.

② د جمهورو د قول موافق چه ده ته به هم د عربی نسل په شان ورکولې شی.

③ که براذین د عراب په شان په جنگ کښې حصه واخلي تیزی او بنائی نو د هغه د پاره هم د عراب په شان مکمل سهم به وی او کمه حصه به نه وی.

④ براذین ته به د غنیمت نه حصه نه ملاویری. راجح قول رومیې دې. (۴)

د جمهورو دلائل: د جمهورو یو دلیل خو هغه آیت مبارک دې کوم چه امام بخاری رحمته الله علیه ذکر کړېدې، بل هغه احادیث دی په کوم کښې چه د سهام فرس ذکر راغلي دي. په دې ټولو احادیثو کښې دا خبره ده چه هغوی رحمته الله علیه فرس له حصې ورکړې دی او دا احادیث مطلق دی په دې کښې دا تصریح چرته هم موجود نه ده چه هغوی د اس نسل او جنس ته کتلی او په سهام کښې ئې کمې یا زیاتې کړېدې. (۵)

او د قیاس تقاضا همدغه ده چه په براذین او عراب کښې هیڅ قسم فرق اونه کړی شي ځکه چه براذین هم حیوان دوسهم دي. لکه څنگه چه سړي دي، لکه چه په سرو کښې د نسل لحاظ نشی کولې دغه شان به په اسونو کښې هم د دې اعتبارنسی کولې او ټولونه به برابره حصه ورکولې شی. (۶)

د امام احمد او لیث دلائل او د هغې جوابونه: د هغوی رومیې دلیل هغه روایت دې کوم چه

(۱) (الموطا للامام مالک (ج ۲ ص ۵۷) ۴۵۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) والمغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۴) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) رقم (۷۴۹۴) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۸) واحکام القرآن للجصاص (ج ۳ ص ۶۰) -

(۶) (حواله بالا -

سعید بن منصور او ابوداؤد رحمہما اللہ د مکحول نہ روایت کړې دي.

((ان النبي صلى الله عليه وسلم هجّن الهجين يوم غدير عتب العرب فجعل للعرب سهمين وللحين سهما)) (۱)
یعنی نبی کریم ﷺ د هجین اسونو تحقیر او کړو او د اعراب تعظیم، عرب ته نى دوه حصې ورکړې او هجین ته یوه حصه.
د دې دلیل جواب حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا ورکړې دي چې دا روایت منقطع دي نو په دې وجه دا د استدلال قابل نه دي. (۲)

د هغوی دوئم دلیل هغه اثر او حکایت دي کوم چې امام شافعی رحمہ اللہ کتاب الام کښې او سعید بن منصور خپل سنن کښې د علی بن الاقرع په طریق سره نقل کړيدي. فرمائی چې اسونو حمله اوکړه نو عربی اسونه خو خپل منزل ته اورسیدل لیکن برازین روستو پاتې شو، نو منذر بن ابی حمصه بن ابی حمصه وادعی اودریدو او ونی وئیل چې کوم خپل مقام ته اورسیدل هغوی سره به زه هغه شمیر نه کړم چې کوم روستو پاتې شو، یعنی هغه عربی اسونو ته فضیلت ورکړو. دا خبره حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته اورسیدله نو هغوی اوفرمائیل وادعی دي د هغه مور وړک کړي (یعنی هغوی د منذر د مذکورہ فعل تصویب او تعریف اوکړو) نور نى اوفرمائیل دهغه مور هغه تر راوپلي دي هغه چې کومه فیصله کړیده هغه جاری کړنى، نو دي د ټولونه رومې سړي وو چا چې برازین له د عرب په مقابله کښې کمه حصه ورکړه. (۳)
لیکن دا دلیل هم حافظ ابن حجر رحمہ اللہ منقطع ګرځولي دي. (۴)

امام احمد رحمہ اللہ د دې اثر جواب ورکولو سره فرمائی چې پخپله د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د منذر بن ابی حمصه وادعی په مذکورہ فعل باندې حیرانتیا د دي خبرې مقتضی ده چې د دي واقعي نه وړاندې برازین ته هم د عرب په شان مکمل سهم ورکولي شو. دي نه دا ثابتہ شوه چې عادت مستمره په برازین او عرب کښې برابر د شروع نه راروان وو. (۵)

حضرت امام محمد رحمہ اللہ نور فرمائی چې منذر د حضرت عمر رضی اللہ عنہ عامل وو هغه چې کومه فیصله اوکړه مجتهد فیه کښې ئې اوکړه او حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغه مذکورہ فیصله په خای اوساتله لیکن دا د دي دپاره نه وه چې پخپله د حضرت عمر رضی اللہ عنہ رائې هم دا وه چې هغه هم د منذر هم خیال وو بلکه د دي وجه دا وه که چرې حاکم د یو مجتهد فیه څیز کښې څه فیصله اوکړی نو روستنو حکام ته دا حق حاصل نه دي چې هغه د رومې حاکم فیصله ختمه کړي. په دي وجه حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغه فیصله برقراره اوساتله او هغه ئې باطله ونه ګرځوله. (۶)

قوله: ولا بسهم لاکثر من فرس: ديو اس نه به زیاتو اسونو ته سهم نه شی ورکولي.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷).

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۷).

(۳) (حواله بالا والغنی (ج ۹ ص ۲۰۲) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۶) وکتاب الامام للشافعی (ج ۴ ص ۳۳۷).

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۷).

(۵) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷).

(۶) (حواله بالا).

دا د امام مالك عليه السلام د تيرشوي كلام باقى حصه ده. (١)
 دا هم اختلافى مسئله ده. طرفين. امام شافعى. امام مالك او د ظاهريه عليه السلام مذهب دا دې
 چه مجاهدته په د هغه په ډيرو اسونو كښي يو اس ته حصه ملاويږي. په كوم چه هغه جنگ
 كړيدي. سره د دې چه هغه د جنگ ميدان ته ډير اسونه راوستي وي.
 او امام ابو يوسف، احمد، اسحاق، ليث بن سعد، ثوري، اوزاعى، مالكيه نه ابن وهيب او
 ابن جهم عليه السلام مسلك دا دې چه دوو ته به سهم ور كولي شي. (٢)
 د جمهور و دلائل: ① امام مالك عليه السلام فرماني ((بلغني ان الربيع بن العوام شهد مع رسول الله صلى الله
 عليه وسلم بفرسين يوم خيبر فلم يسهم له الا بسهم فرس واحد)) (٣)

② مبسوط كښي ((ابراهيم التيمي عن ابيه)) په طريق دا روايت علامه سرخسي عليه السلام نقل
 فرماني ((ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يسهم لصاحب الافراس الا فرس واحد يوم حنين)) نبي كريم عليه السلام
 په غزوه حنين كښي د ډيرو اسونو خاوندانوته هم صرف يو سهم ور كړې وو.
 علامه سرخسي عليه السلام د دې روايت نقل كولو نه پس فرماني چه دينه حضرت امام اعظم او
 امام محمد عليه السلام استدلال كړيدي او د مجتهد د يو روايت نه استدلال د هغه تصحيح ده.
 نو دې په تائيد كښي د امام مالك عليه السلام (پورته) ذكر شوي بلاغ نه هم كيږي.
 دې نه علاوه سره د دې چه دا روايت مرسل دې ليكن د دې قسم مرسل روايات زمونږ او د
 اكثرو په نزد حجت دي، ځكه چه د ابراهيم پلار يزيد بن شريك مخترم تابعي دې. (٤)
 ③ امام ابو بكر جصاص عليه السلام د فريقينو مسلك تحرير كولو نه پس ليكي:

((والذي يدل على صحة القول الاول انه معلومان الجيش قد كانوا يغزون مع رسول الله صلى الله عليه وسلم
 بعد ما قهر الاسلام يفتح خيبر ومكة وحنين وغيرها من المغازي، ولم يكن يغفلوا الجبابة منهم من يكون معه
 فرسان او اكث، ولم ينقل ان النبي صلى الله عليه وسلم ضرب لاكثر من فرس واحد وايضا فان الفرس الة، وكان
 القياس ان لا يضرب له بسهم كسائر الالات، فلما ثبت بالسنة والاتفاق سهم الفرس الواحد اثبتناه، ولم ثبت
 الرواية اذ كان القياس ينفعه.....)) (٥)

او چه كوم خيز اول قول (يعني د امام اعظم عليه السلام اونورو قول) په صحت باندې دلالت كوي

- (١) (حواله بالا وعمدة القاري (ج ٤ ص ١٥٦) وفتح الباري (ج ٦ ص ٦٧) -
- (٢) (حواله بالا المعنى (ج ٩ ص ٢٠٢) والام للشافعي (ج ٤ ص ٣٤٣) واحكام القرآن للجصاص (ج ٣ ص ٦٠) -
- (٣) (المدونة الكبرى (ج ٢ ص ٣٢) والموطا للامام مالك بن انس (ج ٢ ص ٤٥٧) -
- (٤) (المبسوط (ج ١٠ ص ٤٦) كتاب السير باب معاملة الجيش مع الكفار واعلاء السنن (ج ١٢ ص ١٨١) وقواعد في علوم الحديث (ص ٥٧) الفصل الثاني في بيان ما يتعلق بالتصحيح..... -
- (٥) (اعلا السنن (ج ١٢ ص ١٨١) واحكام القرآن للجصاص (ج ٣ ص ٦٠) وقال الشافعي في "الام" له: ولكننا
 ذهبنا الى اهل المغازي فقلنا انهم لم يرووا انه عليه السلام اسهم لفرسين ولم يخلطوا انه حضر خيبر بثلاثة
 افراس لنفسه: السكب، والضرب، والمرتجز ولم ياخذ الا لفرس واحد" انظر الام (ج ٧ ص ٣٤٣) -

هغه دا دې چې دا خبره خو معلومه ده چې اسلامي لښکر فتح مکه، خیبر، مکه او حنین په ذریعہ اسلام ته غلبہ حاصلیدلو نه پس هم نبی کریم ﷺ سره په غزو اتوکښې شرکت کولو. په دې لښکر او ډله کښې د داسې کسانو هم څه کمې نه وو چاسره چې دوه یا زیات اسونه وو او نه د نبی کریم ﷺ نه نقل دی چې هغوی د یو اس نه زیاتو ته څه حصه ورکړې وی. اس یو څیز دې او د قیاس تقاضا همدغه ده چې څنگه د جنگ نور سازو سامان ته سهم نه شي ورکولې دغه شان دې هغه ته هم نه ورکوی. نو چې کله د سنت او اجماع نه د یو اس سهم ثابت شو نو مونږ دا حکم برقرار اوساتلو او زیاتوالې مو برقرار اونه ساتلو ځکه چې قیاس دینه مانع دې.

د دوئم فریق دلائل او د هغې جوابونه: ① امام ابویوسف رحمہ اللہ کتاب الخراج کښې د خپل قول دپاره د حضرت حسن بصری رحمہ اللہ د ارشاد نه استدلال کړې دې. د کوم حاصل چې دا دې چې د غنیمت نه به د دوو نه زیاتو اسونو ته سهم نشي ورکولې. (۱)

② هغه د امام مکحول رحمہ اللہ د دې قول نه هم استدلال کوی چې "لا یقسم الا کثر من فرسین" (۲) لیکن ظاهره خبره ده چې د تابعي قول حجت نه دې، خصوصاً چې دا ثابت شوي هم وی چې نبی کریم ﷺ غزوه حنین کښې د یو نه زیات اسونو ته سهم نه وو ورکړې. (۳) البته بعض احادیث د دوئم فریق هم تائید کوی مثلاً

③ امام سعید بن منصور (ف) رحمہ اللہ فضالہ، حدیثاً محمد بن الولید الزبیدی عن الزهري) په طریق نقل کړې دی چې حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ حضرت ابو عبیدہ بن الجراح رضی اللہ عنہ ته لیکلې وو چې یو اس ته دوه، دوه اسونو ته څلور او د هغې مالک ته یوه حصه ورکوه. نو دا ټولې پنځه حصې شوې (۴) لیکن د دې نه په دې لاندینی وجوهاتو استدلال کول صحیح نه دی:

① دا روایت مرسل دې او د امام زهري رحمہ اللہ مرسل روایات د محدثینو په نزد ضعیف دی. ② زمونږ په نزد دا پورته ذکر شوي حدیث یو خاص معرکه باندې محمول دې. په کوم کښې چې مسلمانانو خوشې او ورځې جنگ کړې وو لکه غزه یرموک وغیره. مسلمانانو ته د دې خبرې ضرورت شو چې هغوی دوه یا زیات اسونو باندې سورلی او کړي، ظاهره خبره ده چې کله جنگ ترڅو ورځو پورې روان وی نو یقیناً یو اس به کافی نه وی، اوس که چېرې معامله داسې وی او د دوو اسونو ضرورت پریوزي نو امام ته اختیار دې چې هغه د نفل په توګه دوو اسونو ته سهم ورکړي لکه څنگه چې هغه ته دا هم اختیار دې چې نفلاً یو اس ته دوه سهم ورکړي لکه چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دې اثر کښې ارشاد فرمایلي دي. او د هغوی پخپله مذهب دا دې چې د فارس به دوه سهم وی یو د هغه او یو د هغه د اس کما تقدیر. (۵)

(۱) (کتاب الخراج للامام ابی یوسف (ص ۲۰) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۱)۔

(۲) (حواله بالا۔

(۳) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۱)۔

(۴) (حواله بالا۔

(۵) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۲) د نور د لائلو او د هغې د جوابونو د پاره او ګوري حواله سابقه (ص ۱۸۲-۱۸۳)

٥٢- بَاب: مَنْ قَادَدَا بَابَهُ غَيْرَهُ فِي الْحَرْبِ

ذباب ذ ترجمي مقصد امام بخاری رحمہ اللہ پہ دی باب کنبی ذ غازی ذ سورلنی ذ هغه ذ امداد پہ غرض رابنکلو فضیلت بیانوی چه پہ دی کار کنبی ذ غازی امداد کیری نو پہ دی وجه دا هم ذ ثواب کار دی. (۱)

او دا هم ویشلی شی چه امام بخاری رحمہ اللہ دلته دا خودلی وی چه خاروی رابنکل او بوتلل دا پہ هغه جلب منھی عنه کنبی داخل نه دی ذ کوم ذکر چه ذ ابو داؤد پہ روایت ((لاجلب ولاجنب)) (۲) کنبی راغلی دی نو شیخ الحدیث محمد زکریا رحمہ اللہ فرمائی:

((ولك ان تقول: انه اشار بذلك الى ان النهي من الجلب لا يتناول هذا)) (۳)

[۲۷۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُونُسَ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ رَجُلٌ لِلْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۴) أَفَرَّزْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَكِنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَفِرَّانِ هَؤُلَاءِ كَأَنَّا أَقَوْمًا رُمَاةٌ وَإِنَّا لَنَأَلْقِينَاهُمْ حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ فَأَنْهَزَمُوا فَأَقْبَلَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى الْغَنَابَةِ وَاسْتَقْبَلُونَا بِالسِّبَا قَامَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَفِرْ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ وَإِنَّهُ لَعَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءُ وَإِنْ أَبَاسُفَيَانَ أَخِيذَ يَلْجَأُ مَهَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ [۴۰۶۳-۴۰۶۱، ۲۷۷۲، ۲۸۷۷، ۲۷۱۹]

تراجم رجال

۱- قتيبه: دا شيخ الاسلام ابورجاء قتيبه بن سعيد الثقفي رحمہ اللہ دي ذ دوی حالات ((كتاب الايمان، باب افشاء السلام من الاسلام)) کنبی تيرشوی دی. (۵)

۲- سهل بن يوسف: دا ابو عبد الرحمن سهل بن يوسف انماطی (۶) بصری رحمہ اللہ دي (۷)

(۱) (الابواب والتراجم للكاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۲) (سنن ابی داؤد ابواب زكاة باب أين تصدق الاموال رقم (۱۵۹۱-۱۵۹۲) -

(۳) (الابواب والتراجم للكاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۴) (قوله: البراء بن عازب رضي الله عنهما الحديث اخرجه البخاري ايضا كتاب الجهاد والسير باب بغلة النبي صلى الله عليه وسلم البيضاء رقم (۲۸۷۴) وباب من صف اصحابه عند الهزيمة ونزل عن دابته واستنصر رقم (۲۹۳۰) وباب من قال: خذها وانا ابن فلان رقم (۳۰۴۲) وكتاب المغازی باب قول الله تعالى (ويوم حنين اذا عجبكم كثرتمكم الى قول غفور رحيم) رقم (۴۳۱۵-۴۳۱۷) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۵-۴۶۱۷) والترمذي ابواب الجهاد باب ما جاء في الثبات عند القتال رقم (۱۶۸۸) -

(۵) (كشف الباري (ج ۶ ص ۱۸۹) -

(۶) (الانماطی منسوب الى المنوط هو "توب من صوف يطرح على اليهودج" (المنجد في اللغة: ماده "نمط" وكان سهل يبيع الانماط فنسب اليها تعليقات تهذيب التهذيب (ج ۴ ص ۲۵۹) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۳) -

دی د ابن عون، عبیدالله بن عمر، عوف الاعرابی، حمید الطویل، سعید بن ابی عروبہ، سلیمان التیمی، عوام بن حوشب، شعبه او مثنیٰ بن سعید الطائی رضی اللہ عنہ غوندی اساطین علم حدیث نہ روایت کوی.

اود هغه نہ روایت کونکو کنبی امام احمد بن حنبل، یحییٰ بن معین، بندار، ابو موسیٰ ابوبکر بن ابی شیبہ، قتیبہ بن سعید، نصر بن علی جہضمی، عباس بن یزید البحرانی رضی اللہ عنہ وغیرہ غوندی محدثین شامل دی. (۱)

عباس الدوری، امام یحییٰ بن معین رضی اللہ عنہ نہ نقل کوی **ثقة قد سمعت منه** (۲)

امام ابو حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((لا بأس به)) (۳)

امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۴)

علامہ ابن جبان رضی اللہ عنہ هغه په (کتاب الثقات) کنبی ذکر کریدی (۵)

امام دارقطنی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۶)

امام طحاوی رضی اللہ عنہ ذابراہیم بن ابی داؤد نہ نقل کریدی فرمائی ((بصری ثقة)) (۷)

حافظ ذہبی رضی اللہ عنہ فرمائی ((وثقة)) (۸)

امام مسلم رضی اللہ عنہ نہ علاوه نورو اصحاب صحاح د دوی نہ روایات اخستی دی (۹)

په کال ۱۹۳ھ کنبی وفات شوې دی (۱۰)

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی ((سمعت منه سنة تسعين، ولم اسمع بعد منه شيئاً اراه كان قد مات))

(۱۱) رحمه الله رحمة واسعة.

۳- شعبه: دا په حدیث کنبی امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج رضی اللہ عنہ دی، د دوی مختصر

حالات ((کتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) کنبی تیرشوی دی. (۱۲)

(۱) (شیوخ وتلامذه ذابره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۳) -

(۲) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۳) (الجرح والتعديل (ج ۴ ص ۱۹۳) رقم (۶۰۰۵۸۸۵) -

(۴) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (تهذیب الکمال (ج ۳ ص ۲۶۰) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (الکاشف (ج ۱ ص ۴۷۱) -

(۹) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۰) (تعليقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۱) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

۳- ای اسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبعی رضی الله عنه دې.

د- البراء بن عازب رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دې، د دې دواړو حضراتو حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) کښې تیر شوی دی. (۱)

قوله: قال رجل للبراء بن عازب رضي الله عنه: يوسري حضرت براء بن عازب رضی الله عنه ته اوونیل مغازی د روایت نه معلومیږي چه دا سړې د قبيله قيس نه یوکس وو، نو د مغازی په روایت کښې داسې راغلی دی ((وساله رجل من قيس)). (۲)

قوله: افرتم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم حنين: آیا تا سو خلقويه غزوه حنين کښې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پریځي وو او تختیدلی وې؟

په حدیث باب کښې ذکر شوې سوال او جواب د غزوه حنين متعلق دې په کوم کښې چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم او صحابه کرامو په مقابله کښې هوازن او دثقیف قبیلې ۲۰ زره خوانان وو اودا جنگ په حنين وادې کښې شوې وو. د دې جنگ په اول وهله کښې مسلمانان د مخالف قبیلو د غشو وړولونه او ویریدل او گډوډ شوې وو اوصرف یو څو صحابه کرام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سره پاتې شوې وو. ددې غزوه مکمل تفصیل (کتاب المغازی) کښې تیر شوې دې. (۳)

قوله: قال لکن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يفر: حضرت براء رضی الله عنه فرماني لیکن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نه وو تختیدلی.

کلمه ((لکن)) د استدراک د پاره ده او تقدیری عبارت دلته داسې دې ((نحن فرماولیکن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يفر)) مونږ خو تختیدلی وو لیکن نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم نه وو تختیدلی. (۴) او حضرت براء رضی الله عنه مقصود د دې حذف د عبارت نه د صحابه کرامو د تختیدو تصریح نه کول وو. (۵)

د انبیاء کرامو د میدان جنگ نه تیخته ممکن نه ده: حضرت براء رضی الله عنه دا وفرمانيل چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د حنین نه نه وو تختیدلی. دغه شان د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم په ټول ژوند باندې دلیل دې، او د نورو انبیاء کرامو همدغه شان وو چه هغوی کله هم د جنگ د میدان نه نه دی تختیدلی. ځکه چه هغوی په اقدام کښې بې مثاله، په بهادرۍ کښې بې مثاله، د الله تعالی په وعده او نصرت باندې د هغوی پوره یقین وو اودا حضرات د شهادت او د الله تعالی سره د ملاقات خواش مند وو. د انبیاء کرام علیهم السلام نه د یو باره کښې هم په حق کښې د

(۱) (کشف الباری ج ۲ ص ۳۷۰-۳۷۶)

(۲) (الصحيح البخاری کتاب المغازی باب قول الله تعالی «ويوم حنين اذ اعجبكُم كثرتكم» رقم (۴۳۱۷))

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۳))

(۴) (عدة القاری ج ۴ ص ۱۵۷)

(۵) (حواله بالا)

جنگ د میدان نه تیخته اختیارول ثابت نه دی. او چه کوم سړې د دې خبرې قائل شو هغه به قتل کولې شی او د هغه نه به د توبې مطالبه نشی کولې ځکه چه د هغه دا قول داسې دې لکه چه یو سړې داسې اووانی چه هغوی علیهم السلام تور او عجمی وو او د هغوی علیهم السلام تور او عجمی نه کیدل په قطعی دلائلو ثابت دی. او دا د کفر قول دې. علامه قرطبی رحمته الله علیه فرمائی: ((وَحَكَمَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا الْأَجْمَاعِ عَلَى قَتْلِ مَنْ أَضَافَ إِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَصَا أَوْ عِيَا وَقِيلَ: يَسْتَأْذِنُ

فَان تَابَ وَالْإِثْمُ)) (۱)

یعنی زموږ د بعض صحابه کرامو نه دا اجماع نقل کړیښوې ده چه کوم سړې د نبی کریم صلی الله علیه و آله طرف ته یو نقص یا عیب منسوب کړی هغه به قتل کولې شی او دا هم ونیلي شوی دی چه ده نه به د توبې مطالبه کولې شی که توبه ئی اوکړه نو ښه خبره ده او ځنی هغه به قتل کولې شی.

علامه ابن بطال رحمته الله علیه د داسې سړې (چه د حضور صلی الله علیه و آله د منهزم کیدو قائل وی) د قتل علت بیانولو سره فرمائی: ((لانه کافر، ان لم يتاول، ويعذر به تاويله)) (۲)

یعنی ددې د پاره چه هغه سړې کافر دې که هغه د خپل قول تاویل او نه کړی اوکه هغه د دې خبرې قائل یو نص وړاندې کړېدی او د هغې تاویل اوکړی نو په داسې تاویل کولو به هغه معذوره گنرلې شی او کافریه ئی نشی گرځولې.

او د نبی کریم صلی الله علیه و آله په شان کښې به دا تصور څنگه کیدیشی چه هغوی به میدان پرېږدی. د مسلم په روایت کښې د حضرت براء رضی الله عنه الفاظ دا دی: ((قال البراء: كنا والله، اذا اصر الالباس قتل به، وان الشجاع من اللذی يحاذی به)) یعنی النبی صلی الله علیه و آله وسلم (۳)

حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چه په الله قسم! کله به مونږ د جنگ شغلي اوچتیدونکې اولیدې نو هم د حضور صلی الله علیه و آله په ذریعه به مو خپل خان یج کولو او په مونږ کښې بهادر هم هغه گنرلې کیدو چه د هغوی په نقش قدم به روان وو یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله.

قوله: ان هوازن كانوا قوما رماة وانما لما لقينا هم حملنا عليهم فانهزموا

فأقبل المسلمون على الغنائم، واستقبلونا بالسهم په اصل کښې د هوازن قبیلې خلق د پیر غشی ویشتونکي وو، کله چه زموږ د هغوی سره مقابلې اوشوه نو مونږ په هغوی باندې حمله اوکړه نو هغوی ماتي اوخوړلو او اوختیدل، بیا مسلمانان غنائمو طرف ته متوجه شو نو کافرانو په غشو باندې زموږ استقبال اوکړو.

دلته په ذکر شوی عبارت کښې حضرت براء رضی الله عنه صحابه کرام رضی الله عنهم په میدان جنگ کښې

(۱) (حواله بالا-

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۹) وايضا انظر لتفصيل هذه المسألة نسيم الرياض في شرح شفاء القاض عياض (ج ۱ ص ۱۶۵) القسم الرابع في تصريف وجوه الاحكام.... فصل في احجة في ايجاب قتل من سبه او عابه صلى الله عليه وسلم-

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۶) والجامع لاحكام القرآن (ج ۸ ص ۱۰۱)

پریخودل اود تبینتی علت نی اوخودلو چه د دې دا وجه شوې وه چه د هوازن خلق د غشو ویشتلو ماهر و دې سره کله چه زمونږ د هغوی سره مخامخ شو او ښه جنگ اوشو نو هغه خلق اوختیدل، مسلمانانو دا خیال اوکړو چه فتح حاصله شوه. د دښمن د واپس راتلو امکان نشته نو د دې د پاره هغوی د غنائمو په جمع کولو کښې مشغول شو. کافرانو موقع غنیمت اوگنډله بیانی حمله اوکړه او ښه غشی نی اوورول، په څه سره چه د مسلمانانو پښې اوخوښې او اوختیدل او خپل ځایونه نی پریخودل. کله چه حضور ﷺ مکې ته تشریف راوړو نولس زره لښکر ورسره وو، دفتح مکه نه پس کله چه حنین ته نی تشریف یووړ نو ډیر خلق چه د فتح نه پس مسلمانان شوی وو هغوی په غزوه حنین کښې شامل شو. هوازن چه کله دوباره حمله اوکړه او د غشو باران نی اوکړو نو ناڅاپی دې مصیبت سره د فتح مکه خلقو کښې ویره خوره شوه اودا خلق د زرگونو په تعداد کښې وو د دې په نتیجه کښې په صحابه کرامو کښې هم د تیختې کیفیت پیدا شو. روستو چه کله حضور ﷺ واپس راوغوښتل نو صحابه کرام حضرات واپس شول او الله تعالی فتح ورنصیب کړه. (۱)

قوله: فاما رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يفر: پاتې شو رسول الله ﷺ نو هغه اونه تختیدو.

دلته هم عبارت مقدر دې. ((اما نحن فقد فرنا واما رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يفر)) (۲)

قوله: فلقد رايتہ، وانه لعلی بغلته البيضاء: تحقیق ما رسول الله ﷺ اولیدو او هغوی په خپله سپینه قچره باندې سور وو.

هغوی ﷺ په قچره باندې د سورلۍ په حالت کښې وړاندې شواوبیاد مشرکانو مجمع طرف ته تلل د شجاعت او بهادرۍ حیرانونکې مثال دې. بیا چه کله هغوی په دې حالت کښې د سورلۍ نه کوز شول نو د بهادرۍ نور هم اعلی او اوچت مثال نی قائم کړو. (۳)
د هغوی ﷺ د دې فعل نه دا خبره هم ثابتیرې چه د الله تعالی په لار کښې د خپل نفس هلاکت او شدت (سختۍ) کښې اچول جائز دی. ځکه چه د غزوه حنین په موقع باندې ټول صحابه کرام سواد دولسو (۴) ټول په ټول تختیدلې وو او د مشرکانو تعداد د هغوی نه په څو چنده زیات وو لیکن د دې باوجود دا حضرات په خپلوخپلو ځایونو او صفونو کښې کلک ولاړ وو اود ضرورت په وخت کښې چه د تیختې کوم اجازت دې په هغې باندې نی عمل اونه کړو. (۵)

قوله: وان اباسفیان اخذ بلجامها: او حضرت ابوسفیان رضی الله عنه د قچرې واگه نیولې وه.

(۱) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۳۲)-

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷)-

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷)-

(۴) (حواله بالا-

(۵) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۹)-

د "ابوسفیان" نه مراد ابوسفیان بن الحارث رضی اللہ عنہ دی اوډ دې خبرې تصریح (کتاب المغازی) په روایت کښې موجود دي. ((وان ابوسفیان بن الحارث اهل بومامها)) (۱)

حضرت ابوسفیان بن الحارث رضی اللہ عنہ دا د حضور صلی اللہ علیہ وسلم رضاعی او د تره خوی حضرت ابوسفیان مغیره حارث بن عبد المطلب بن هاشم هاشمی رضی اللہ عنہ دي. (۲) هغه د حضرت حلیمه سعدیه رضی اللہ عنہا پنی ځکلی وو. (۳) او بعض حضراتو مغیره د هغه د رور نوم گرځولي دي او وئيلي دي چه د هغه کنیت هم د هغه نوم مبارک دي. حضرت عبدالله بن مبارک او ابراهیم بن المنذر. علامه کلبی او زبیر رضی اللہ عنہ قول دا دي چه مغیره هم د هغه نوم دي. (۴)

د هغوی مور غزیه بنت قیس بن طریف بن عبد العزی ده. (۵) داشاعر وو او د صحابه کرامو اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بدیه نی وئیل، د اسلام او مسلمانانو سخت مخالف وو. پوره شل کاله په خپله دي لار باندې قائم وو او د مسلمانانو خلاف چه قرشو څومره جنگونه کړي په هغه ټولو کښې د قرشو سره او د مسلمانانو خلاف شریک شوی دي. د هغوی د مسلسل د اسلام سره د دښمنۍ په وجه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی وینه هدر یعنی مباح گرځولي وه.

کله چه اسلام ترقي اوکړه اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د فتح د پاره د مکې مکرمني رخ اوکړو نو الله تعالی د هغوی په زړه کښې د اسلام مینه واچوله. (۶)

د اسلام راولوواقع: د حضرت ابوسفیان رضی اللہ عنہ د اسلام راولو واقعه ابن سعد رحمته الله په خپل "طبقات" کښې ذکر کړیده هم پخپله د حضرت ابوسفیان په ژبه نی واورنی: زه خپل خوی او بی بی له راغلم، هغوی ته می اووئیل چه د وتلو تیاری کونی ځکه چه محمد صلی اللہ علیہ وسلم تشریف راورونکې دي نو هغوی اووئیل مونږ په تاباندې قریان شو تاله پکار دی چه اوگورې چه د عرب او عجم خلقو د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم منل کړي دي. تراوسه پورې ته د هغه په دښمنۍ کښې یو حد پورې رسیدلې وې او د هغه د نصرت د پاره تاله د ټولونه اول تلل پکار وو. (یعنی د هغه بی بی او خوی هم د هغه حوصله اوچته کړه)

بیا ما خپل خوی ته اووئیل چه زما اوښان او اسونه زر ماله راوله، بیامونږ د مکې نه اووتلو، زمونږ منزل هم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو نو مونږ لارو، کله چه ابواء مقام ته اورسیدو نو هلته کښې مو ډیره واچوله او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لښکر هم په ابواء کښې ډیره اچولې وه د چا منزل چه مکه مکرمه وه. زه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مخامخ کیدو نه ویریدم، ځکه چه هغوی زما

(۱) (الصحيح للبخاری کتاب المغازی باب قول الله تعالى: ﴿ويوم حنين اذا عجبناكم كثرتم فلم تغنن...﴾ رقم ۴۳۱۵، ۴۳۱۷-)

(۲) (سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۲) والاصابة (ج ۴ ص ۹۰)-)

(۳) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۹۰) والاصابة (ج ۴ ص ۹۰)-)

(۴) (الاصابة (ج ۴ ص ۹۰) وسير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۳)-)

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۳۹)-)

(۶) (حواله بالا-)

د وینې نذرمنلې وو، ما خپله شکل بدل کړو او د خپل خوږ جعفر لاس می اونیولو بهر راووتلم، تقریباً یو میل پیدل لارم. دا د هغه سحر خبره ده په کوم کښې چه رسول الله ﷺ د ابواء په مقام کښې تشریف ایخودی وو، زه د هغوی مخې ته لارم نو هغوی ﷺ مخ مبارک بل طرف ته واړولو، زه هغه طرف ته لارم نو بیا هغوی مخ مبارک واړولو. هغوی ﷺ زما نه خوخل ډډه اوکړه نو زه د نژدې او لرې خیالاتو راگیرکړم او خپل خان ته می اووئیل چه زه به هغوی ﷺ ته د رسیدو نه اول قتل کړې شم، او ما د هغه نیکی، صله رحمی او د هغه سره خپلولی رایاده کړه، نو هغوی زما دا کوشش او معذرت قبول کړو.

زما یقین وو چه رسول الله ﷺ به زما اسلام راوړلو سره خوشحاله شی نو ما اسلام قبول کړو او هم په دې حال کښې هغوی ﷺ سره اووتلم او د هغوی سره فتح مکه او حنین کښې شریک شوم. په غزوه حنین کښې چه کله زمونږ دښمن سره مقابلله اوشوه نو زه د اس سره په پټو سترگو په لښکر کښې ورننوتلم او زما په لاس کښې برینډه توره وه. هغوی ﷺ هم زما طرف ته کتل خو هغوی ته دا خبره معلومه نه وه چه د هغوی د پاره زه خپل خان قربانی کول غواړم. نو حضرت ابن عباس رضی الله عنه نبي کریم ﷺ ته اوفرمائیل ((یا رسول الله هذا اخوک، واین

عک ابوسفیان بن الحارث، فارض عنه)) چه یا رسول الله! دا ستاسو رور، اوستاسو د تره خوږ ابوسفیان بن حارث دې د هغه نه راضی شی، هغوی ﷺ اوفرمائیل ما دې معاف کړو الله تعالی دې هم د ده هغه دښمنی چه ده ماسره ساتلې وې معاف کړی. بیا حضور ﷺ ماته متوجه شو او ونی فرمائیل زما روره په خدائی چه ما رکاب کښې دهغه پښه ښکل کړه. (۱) هغه د نبي کریم ﷺ سره صوره مشابه وو، هغوی به دې ډیر عزیز ساتلو هغوی ﷺ دوی ته د جنت خوشخبری هم ورکړه، ارشاد مبارک دې ((ابوسفیان بن الحارث سید فقیان اهل الجنة)) (۲)

او ونی فرمائیل ((ابوسفیان اخی و غیر اهلې و قد اعقبی الله من حدة ابوسفیان بن الحارث)) ابوسفیان زما رور او د بهتر کور د خلقو نه دې او تحقیق الله تعالی حضرت حمزه نه پس ماته ابوسفیان بن حارث د بدل په توگه راکړو. دې نه پس به نى هغه "اسد الله" او "اسد الرسول" په وقیع الفاظو سره رابللو. (۳)

دحضور ﷺ په وفات باندې هغوی یو ډیر د اثر نه ډک او د دردنه ډکه مرثیه هم وئیلې وه. (۴)

(۱) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۵۰) -

(۲) (الاصابة (ج ۴ ص ۹۰) -

(۳) (الاستيعاب بهامش الصابة (ج ۴ ص ۸۴) وطبقات اب سعد (ج ۴ ص ۵۲) -

(۴) (قال ابن اسحاق: ولای سفیان یرثی النبی ﷺ)

ارقت فبات لیلی یزول	ولیل اخی المصیبه فیه طول
واسعدنی البکاء و ذاک فیما	اصیب المسلمون به قلیل
فقد عظمت مصیبتنا و جلت	عشیة قیل قد قبض الرسول
فقدنا الوحی و التزیل فینا	یروح به و یغدو جبرئیل
و ذاک احق ما سالت علیه	نفوس الخلق او کادت تسیل

....[بقیه حاشیه په بل صفحه...]

هغه حج ته لاړو او هلته حجام د هغه سر او خړولو، د هغوی په سر کښې یوه زخه وه چه نانې کټ کړه او د هغې د وجه نه د هغه مرګ واقع شو او خلقو به هغه شهید گنېلو. (۱)

په شلمه هجری کښې مدینه منوره کښې د هغوی وفات شوې دې (۳) رهې الله عنه وارضاه.

قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يقول: انا النبي لا كذب انا ابن عبد المطلب او هغوی ﷺ فرمائیل چه زه نبی یم په دې کښې څه دروغ نشته او زه د عبد المطلب غوندې د سردار خوی یم.

د حضور ﷺ دا پورتنی قول «انا النبي لا كذب» کښې د نبوت محمدي اثبات دې، مطلب دا دې چه زه په خپل قول کښې کاذب نه یم چه ماته ماتې اوشي، ځکه چه ماتې هم هغوی ته کیرې د چا چه د الله تعالی په امداد او نصرت یقین نه وی او د مرګ ویره ورسره وی. (۳)
او ظاهره خبره ده چه په الله تعالی باندې کامل یقین د نبی او رسول وی او چه چاته د دې درجې یقین حاصل شی هغه ماتې نشي خوړلې.
د حدیث د ترجمه الباب سوره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه سره مناسبت په دې جمله کښې دې ((وان ابا سفيان بن الحارث اخذ بها ما)) (۴)

۵۳- بَابُ: الرِّكَابِ وَالْغُرُزِ لِلدَّابَّةِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا خودلې دی چه رڪاب او غرز كه د څاروو د پاره استعمال كړی شي نو په دې كښې هېڅ مضائقه نشته.

علامه ابن بطل رحمه الله فرمائی چه حضرت عمر رضي الله عنه په دا روایت دې «اقطعوا الركب وثبوا على الخيل وثبوا» (۵) كه ركاب پریكړي او په اس په توپ ورسور شي نو دې ته خوهم دامعلومېږي

بما يوحى اليه وما يقول
علينا والرسول لنا دليل
وليس له من الموتى عديل
وان لم تجزعي فهو انسييل
نواب الله والفضل الجزيل
وهل يجزي بفضل ابيك قيل
وفيه سيد الناس الرسول

د نبرخ بڼه] نبی کان یجلو الشک عنا
و یهدینا فلا نخشی ضللا
فلم نسر مثله فی الناس حیا
افاطم ان جزعت فذاک عذر
فعودی بالعزاء فان فیه
وقولی فی ابيک ولاتعلی
فقیر ابيک سید کل قیر

(سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۴)-

(۱) (حواله بالا والمستدرک (ج ۳ ص ۲۵۵)-

(۲) (سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۵) وطبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۵۳)-

(۳) (شرح ابن بطل (ج ۵ ص ۶۹)-

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۶) د حدیث باب نوره تشریح د پاره او گوړی کشف الباری، کتاب المغازی (ص ۵۳۵)-

(۵) (کذا غزاه ابن بطل رحمه الله الى عمر رضي الله الانی لم اجد له المصادر التي بين يدي-

چه په خاوری باندې د سوریو د لودپاره رکاب استعمالول منع دی نو امام بخاری رحمه الله د موجوده باب د ترجمه په ذریعه دا فرمائیل غواړی چه حضرت عمر رضی الله عنه د سر نه د رکاب استعمالول منع نه گرځول بلکه د هغوی مقصد دې منع نه خلقو له په پخپله په اسونو بغير د څه سهارې سوریو مشق اوترمین ورکولو ترغیب ورکول وو ځکه چه پخپله رسول الله صلی الله علیه و آله د رکاب استعمال کړیدې او په خاوری د سوریو د لودپاره نی د هغې نه مدد اخستی دې نو حضرت عمر رضی الله عنه څنگه د هغې نه منع کولی شی؟ (۱)

د رکاب او غوز معنی: رکاب د زین هغه زورند حصی ته وائی په کوم کښې چه سوریو ونکې خپله پښه ایږدی. او غرر معنی هم رکاب دې (۲) په دې اعتبار سره دا دواړه مترادف دی. بیا بعض حضراتو په دواړو کښې فرق خودلې دې چه رکاب خو د اوسپنې یا د لرگی وی او غرز صرف د څرمنې وی.

او د بعض حضراتو په نزد غرز د اوبښ د پاره او رکاب د فرس د پاره وی. (۳)

[۴] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أَسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَذْخَلَ رِجْلَهُ فِي الْغُرْزِ وَاسْتَوَتْ بِهِ نَاقَتُهُ قَامَةً أَهْلٌ مِنْ عِنْدِ مَسْجِدِ ذِي الْحَلِيفَةِ [ر: ۱۴۴۳]

تراجم رجال

دا بعینه هم هغه سند دې چه اوس ((باب سهام الفرس)) کښې تیر شوی دې.

تنبيه: د حديث باب مکمل تشریح کتاب الحج کښې راغلې ده. (۴)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث د باب ترجمه سره مناسبت د حديث په دې

جمله کښې دې ((اذا ادخل رجله في الغرز)) او رکاب هم د غرز په معنی کښې شامل دې نو امام بخاری رحمه الله غرز سره رکاب هم یوځای کړو یا نی دې خبرې طرف ته اشاره او کړه چه دا دواړه مترادف دی. (۵)

۵۳- باب: رُكُوبِ الْفَرَسِ الْعَرَبِيِّ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دې ترجمه نه دا دې که په اس باندې زین نه وی او د هغه شا برینده وی او د زین نه بغير سرې په دې سوړوی نو په دې کښې هېڅ مضائقه نشته، دا ضروری نه دی چه هم د زین سره به سوړیږی بلکه په برینده شا سوریو دل خود اس د سوریو ونکې په مهارت دلالت کوی.

(۱) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۷۰) -

(۲) (المعجم الوسيط ج ۱ ص ۳۶۸) مادة "رکب" -

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۹) وعمدة القاری ج ۴ ص ۱۵۸ -

(۴) (انظر کتاب الحج باب قول الله تعالى (یا توک رجالا...)) -

(۵) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۵۸) وفتح الباری ج ۶ ص ۶۹ -

د لفظ "عری" تحقیق: "عری" د هین مهمله ضمه او راء په سکون سره دې، د دې معنی برېښه شا او بغیر زین نه ده.

نود "فرس عری" معنی برېښه شا او بغیر زین اس. اود "عری" لفظ هم څاروو سره خاص دې ځکه چه سړی ته "عری" نشی وئیلې بلکه عریان ورته وائی (۱)

د دې کلمې په ضبط کښې دوئم احتمال ابن التین رحمته دا بیان کړیدې چه په حدیث کښې دا لفظ د راء په کسره او یاء په تشدید سره دې یعنی "طری" دې.

لیکن حافظ ابن حجر رحمته فرمائی: «ولیس فی کتب اللغة ما یساعده» (۲) د لغت کتابونو د هغه د قول موافقت نه کوی.

[۲۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا هَمَّادُ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

اسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَرِيسٍ عُرْيٍ مَا عَلَيْهِ سَرَجٌ فِي عُنُقِهِ سَيْفٌ [ر: ۲۸۳]

تراجم رجال

۱- عمرو بن عون: داعمرو بن عون بن اوس سلمی واسطی بصری رحمته دې. (۴)

۲- حماد: دا حماد بن زید بن درهم ازدی بصری رحمته دې. ددوی حالات ((کتاب الايمان باب «وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا...»)) لاندې تیرشوی دی. (۵)

۳- ثابت: دا مشهور تابعی حضرت ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی رحمته دې. د دوی حالات ((کتاب العلم باب القرمه والعرض علی المحدث)) په ذیل کښې تیرشوی دی. (۶)

۳- انس: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمته دې د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان یحب لایه ما یحب لنفسه)) کښې تیرشوی دی. (۷)

قوله: قال: استقبلهم النبي صلى الله عليه وسلم على فرس عري ما عليه سرج

وفي عنقه سيف: حضرت انس رحمته فرمائی چه د خلقو په وړاندې د یو برېښه اس په شا سور شو، په هغې زین نه وو اود هغوی رحمته په سټ کښې توره زورېنده وه.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۰) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۰) -

(۳) (قوله: عن انس رحمته الحديث مرتباً فی کتاب الهیة باب من استعار من الناس من الفرس -

(۴) (د دوی د حالاتو ذبارة او گوری کتاب الصلاة باب ماجاء فی القبلة..... -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۶) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

تنبیه: حدیث باب ماقبل کتبې خوخل تیر شوی دی او هم هلته د دې متعلقه بحثونوهم ذکر شوې دې په دې وجه مونږ نور تشریحات نه کوو خو بعض فائدو ذکر کول به د فاندې نه خالی نه وی.

باب د حدیث نه مستنبط فاندې: ① د حدیث نه یوه فائده دا مستنبط شوه چه هغوی علیهم السلام د حدنه زیات متواضع وو او هغوی علیهم السلام د اس د سوریډو یوماهر وو خکه چه د بریند اس په شا باندې سورلې هغه سرې کولې شی چه همیشه داس سورلی کوی او په هغې کنبې مهارت لری (۱)

② دوئمه فائده دا مستنبط شوه چه د سور د پاره دا مناسب او ضروري دی چه د اس د سوریډو مشق کوی دې د پاره که ناخاپی څه مصیبت راشی نو چه د هغې د مقابلې د پاره د اول نه تیار وی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مناسبت واضح دی او هغه د حدیث په دې جمله کنبې دې ((استقبلهم النبی صلی الله علیه وسلم علی فرس عری)) (۳)

۵۵- باب: الْفَرَسُ الْقَطُوفُ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری دلته دا فرمائیل غواړی چه په مزه تلونکی اس باندې سورلی کول جائز او مشروع ده.

د کلمه "قطوف" تحقیق: "قطوف" د باب ضرب او نصر نه دې، د دې معنی په روتلونکې دې. لکه چه ونیلې کیرې ((قطفت الدابة یقطف قطافاً: اذا بطأت)) (۴)

[۲۳۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَادٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرَعُوا مَرَّةً فَرَكِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسًا لِبَنِي طَلْحَةَ كَانَ يَقْطِفُ أَوْكَانَ فِيهِ قِطَافٌ فَلَمَّا رَجَعَ قَالَ وَجَدْنَا قَرَسَكُمْ هَذَا بَعْرًا فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ لَا يُجَاوِزُ [ر: ۲۳۸]

تراجم رجال

۱- عبد الاعلی بن حماد: دا عبد الاعلی بن حماد بن نصر باهلی ذهلی رحمته الله دې (۶)

(۱) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری ج ۴ ص ۱۵۸-

(۲) (حواله بالا وشرح ابن بطال ج ۵ ص ۷۰)-

(۳) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۵۸)-

(۴) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۰) والمعجم الوسيط ج ۲ ص ۷۴۶ مادة قطف-

(۵) قوله: عن انس بن مالك رضى الله عنه: الحديث مرترجه فى كتاب الهیة باب من استعار من الناس الفرس

(۶) (د دوى د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الفسل باب الجنب یخرج ویمشی فی الاسواق وغیره-

۲- یزید بن زریع: دا بو معاویه یزید بن زریع تیمی بصری دی. (۱)

۳- سعید: دا سعید بن ابی عروبہ ابو النصریشکری بصری رحمہ اللہ دی. (۲)

۴- قتادہ: دا قتادہ بن دعامہ بن قتادہ سدوسی بصری رحمہ اللہ دی.

۵- انس: دا مشہور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی، دے دواوہ حضراتو حالات

(کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب.....) لاتدی راغلی دی. (۳)

اود حدیث باب تشریحات د ماقبل خوخیونو کنبی تیریشوی دی.

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت د باب د ترجمہ سرہ د حدیث مناسبت دی جملہ کنبی

دی (کان یقطف او کان فیہ قطاف) (۴)

او کلمہ د "او" دلته د شک د پاره ده چه راوی ته شک کیږی چه حضرت انس رضی اللہ عنہ یقطف

فرمانیللی که قطاف. (۵)

فائدہ. علامہ ابن بطال رحمہ اللہ فرمائی چه د حدیث شریف نه دا خبره مستنبط شوه چه بادشاه په

کمتر خاروی باندې سورلی او کړی نو په دې کنبی هیڅ حرج نشته، دې دپاره چه په هغې

مشق او کړی، برابر نی کړی اود هغې تادیب او کړی اودا د تواضع د قبیل نه ده. (۶)

۵۶- بَابُ: السَّبِقُ بَيْنَ الْحَيَلِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب د ترجمه نه د امام بخاری رحمہ اللہ مقصد دا دی که چرې د جهاد

د تیاری د پاره د آسونو د زغلولو مقابله او کړی نو په دې کنبی څه حرج نشته او د دې

فعل مشروعیت د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ثابت او منصوص دی. (۷)

د کلمه "سبق" وضاحت: د "سبق" سین مهمله فتحه اود باء په سکون سره سبق یسبق نه

مصدر دی د کوم معنی چه مقابله ده، او همدغه معنی دلته مراد ده.

او که چرې دا کلمه د باء د فتحه سره وی یعنی "سبق" نو د دې معنی د هغه شرط ده چه په

وړاندې کیدو باندې ایخوډې کیږی. (۸)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه..... -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الغسل باب اذا جامع ثم عاد ومن دار علی..... -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۵) (حواله بالا وفتح الباری (ص ۷۰) -

(۶) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۱) -

(۸) (حواله بالا وختار الصحاح مادة سبق -

[۲۴۳] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَجْرِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هُمَزَ مِنَ الْخَيْلِ مِنَ الْحَقْبَاءِ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ وَأَجْرِي مَا لَمْ يَهْمَزْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُذَيْقٍ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَكُنْتُ فِيهِمْ أَجْرِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ قَالَ سُفْيَانُ بَيْنَ الْحَقْبَاءِ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ ثَمَّةُ أَفْيَالٍ أَوْ سِتَّةٌ وَبَيْنَ ثَنِيَّةٍ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُذَيْقٍ مِيلٌ [۲۴۰]

تراجم رجال

۱- قبيصة: دا ابو عامر قبيصة بن عقبه بن محمد كوفي رحمته الله دى. ددوى حالات ((كتاب الايمان باب علامة المنافق)) كنى تيرشوى دى. (۲)

۲- سفيان: دا مشهور امام حديث حضرت سفيان بن سعيد ثورى كوفى رحمته الله دى دى حالات هم كتاب الايمان په مذكوره باب كنى تيرشوى دى. (۳)

۳- عبيد الله: دا عبيد الله بن عمر العمرى رحمته الله دى. (۴)

۳- نافع: دا ابو عبد الله نافع مولى ابن عمر العدوى رحمته الله دى. (۵)

۵- ابن عمر: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رحمته الله دى. ددوى حالات ((كتاب الايمان باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم فى الاسلام على خمس)) كنى تيرشوى دى. (۶)

تبينه: د حديث باب بعض تشریحات (كتاب الصلاة) كنى راغلي دى. او د بعض فوائدو ذكر انشاء الله د خوصف حونه پس مونږ ذكر كوو. د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمې د حديث شريف سره مناسبت د حديث دى دوو جملو كنى دى ((اجرى النبى صلى الله عليه وسلم ماضى...)) او ((اجرى مالم يضمن)) خكه چه ((اجرام)) د مسابقت معنى ته شامل ده.

قوله: قال عبد الله: حدثنا سفيان قال: حدثني عبيد الله:

عبد الله نه مواد خوگ دي؟ دلته د عبدالله نه مراد ابن الوليد عدنى رحمته الله دى، او بعض نسخو كنى چه كوم دلته ابو عبد الله راغلي دي هغه سهوه او غلط دى. (۷)

(۱) (قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما الحديث مرتخرجه فى كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بنى فلان؟

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۳) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۴) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئى كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت -

(۵) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئى كتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۶) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۳۶) -

(۷) (شرح الكرماتى (ج ۱۲ ص ۱۴۷) -

حافظ ابن حجر فرمائی:

((فعبدالله هو: ابن الوليد العدل کذا روينا في جامع سفيان الثوري من روايته عنه)) (۱)

یعنی دلتہ ذ عبد اللہ نہ ابن الولید عدنی مراد دی، دغہ شان مونہ تہ روایت شوی دی، جامع سفيان کنبی سفيان نہ ذ عبد اللہ پہ روایت کنبی.

بیا دوئمہ خبر دا ده کہ ذ عبد اللہ بہ خائی ابو عبد اللہ اووئیلی شی نو دا ممکنہ نہ ده ذی چه ذ امام بخاری رحمہ اللہ سماع د حضرت سفيان ثوری رحمہ اللہ نہ ناممکن ده، ذ دی وجہ دا ده چه ذ امام بخاری رحمہ اللہ ولادت ۱۹۳ھ کنبی دی او سفيان ثوری رحمہ اللہ ذ هغه نہ یر وړاندې ۱۲۱ھ کنبی وفات شوې وو.

ذ مذکورہ تعلیق مقصد: ذ ذکر شوی پورتنی تعلیق مقصد دا دی چه امام بخاری رحمہ اللہ دا بیان کول غواړی چه سفيان ثوری رحمہ اللہ په دی روایت کنبی ذ خپل شیخ عبید اللہ نہ ذ تحدیث تصریح کړیده، په خلاف د رومی روایت چه هغه عنعنہ سره مروی دی، نو علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی: (واراد البخاری بهذا تصريح الثوري عن شيخه بالتحديث بخلاف الرواية الاولى فانها بالعننة)^(۲)

ذ مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق ذ امام ثوری رحمہ اللہ په (جامع) کنبی موصولاً نقل کړ شوی دی. لکه څنگه چه اوس د حافظ صاحب په کلام کنبی تیر شو. (۳)

قوله: قال سفيان: بين الحفياء الى ثنية الوداع خمسة اميال..... د حضرت سفيان ثوری رحمہ اللہ دا قول ذ سابقه سند سره موصول دی یعنی ((سفيان عن عبید اللہ عن دافع عن ابن عمر رضي الله عنه)) (۴)

۷- باب: إِضْمَارُ الْخَيْلِ لِلْسَبْقِ

ذ ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ خودا فرمائی دی چه امام بخاری رحمہ اللہ دی خبرې طرف ته اشاره کړیده، چه سنت خودا دی چه په مقابلہ کنبی به دوه اسونه وړاند کړی کوم چه مانده کړی شوی دی لیکن که د هغو اسونو مقابلہ او کړیسی د کومو چه اضمار نہ دی کړی شوی نو په دی کنبی هم څه حرج نشته، فرمائی:

(إشارة الى ان السنة في المسابقة ان يتقدم اضرار الخيل وان كانت القى لا تغمر لا تمتنع المسابقة عليها)^(۵)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۲) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۱) -

خو علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د باب ترجمہ مقصد دا سی بیان کری دی۔ ((ای ہذا باب فی بیان اضممار الخیل

لاہل السبق هل هو شرط ام لا؟)) (۱)

یعنی دباب د مقابلہ پہ غرض د اسونو د اضممار پہ بیان کنبی دی (مقابلہ کنبی شریک) د اس اضممار کول شرط دی کہ نہ.

اود دی جواب چہ د باب پہ حدیث کنبی ذکر دی چہ د مقابلہ د اس د پارہ اضممار شرط نہ دی د دی نہ بغیر ہم مقابلہ کولہ شی. (۲)

د اضممار مطلب او معنی: اضممار کہ د باب افعال نہ وی یا تفعلیل نہ، د دی معنی اس ماندہ

کول او اوږد جوړول دی، لکه چہ وئیلی شی اضممار الفرس وضمرة. (۳)

د اضممار طریقه: پہ اضممار کنبی اول داوی چہ خاروی باندی بنہ خوراک خبناک او کپی او چاقوی نہ، دینہ پس هغه پہ بندہ کمرہ کنبی ساتی او پہ هغه باندی کپا اچولہ شی د دی نتیجہ دا وی چہ پہ هغه بنہ خولہ راشی او پہ مزہ مزہ د هغه اوبہ او وابنہ کمولہ شی چہ کله پری بنہ خولہ شی نو د هغه د بدن فالتو غوبنہ ختمہ شی او بنہ تکرہ او مضبوط او تیز شی، اود دی اضممار مودہ د اهل عربو پہ نزد خلوبنست ورخی وی. (۴)

پہ ظاہرہ دا کار تعذیب بنکاری لیکن دا پہ مسابقت کنبی استعمالولود پارہ اود جہاد د تیاری د پارہ کول جائز دی. (۵)

[۲:۴۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاقَ بَيْنَ الْخَيْلِ أَلْتِي لَمْ تُفْهَرْ وَكَانَ أَمْدُهَا مِنْ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِي زُرَيْقٍ وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ سَاقًا لَهَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَمْدُهَا غَايَةٌ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ [۲:۴۱]

ترجمہ رجال

۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبد اللہ بن یونس تمیمی یرویعی رحمۃ اللہ علیہ دی، د نیکہ پہ نسبت

مشہور دی د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال: ان الایمان.....)) لاندی تیرشوی دی. (۷)

۲- لیث: دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبد الرحمن فہیمی رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی حالات

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۹) -

(۲) (التوازی (ص ۱۵۵) -

(۳) (مصباح اللغات (ص ۴۹۹) مادة ضرر والمعجم الوسيط (ج ۱ ص ۵۴۳) مادة ضرر -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) المعجم الوسيط (ج ۱ ص ۵۴۳) مادة ضرر -

(۵) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) وشرح الکرمانی (ج ۱ ص ۱۴۷) -

(۶) (قوله: عن عبدالله رضي الله عنه: الحديث مرخرجه في كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بني فلان؟ -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

«بهدم الوسی» د زریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۳- نافع: دا ابو عبدالله نافع مولى ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۳- عید الله: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دی، د دوی حالات «کتاب

الایمان باب الايمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس» لاندې تیر شوی دی. (۳)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت دلته په امام بخاری رحمته اللہ علیہ باندې دا اعتراض شویدی چه
د باب د ترجمه سره د حدیث مطابقت نشته دي ځکه چه ترجمه خو هغوی د اضمار الخیل
قائم کړیده او چه کوم حدیث شریف نى ذکر کړیدی په هغې کښې د خیول مضمره ذکر
نشته بلکه د خیول غیر مضمره ذکر دي. (۴)
د دې اعتراض شراحو مختلف جوابونه ورکړي دي:

① علامه ابن بطلال رحمته اللہ علیہ دا جواب ورکړیدی چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ خو ترجمه د اضمار قائم
کړیده او روایت نى دا ذکر کړیدی «سابق بین الخیل القلم تضمن» دې د پاره چه مکمل حدیث
طرف ته اشاره اوشی ځکه چه پوره حدیث داسې دي «ان الرسول صلى الله عليه وسلم سابق بین
الخیل القلم تضمن، و بین الخیل القلم تضمن» (۵)

په حدیث کښې د دواړه قسم مقابلو ذکر دي په دې وجه امام بخاری رحمته اللہ علیہ یوه حصه ذکر کړه
ځکه چه دینه باقی حصې طرف ته هم اشاره کيږي. (۶)

② علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ دا جواب فرمایلي دي چه د خیول مضمره مقابله خو عادة معروف
ده، پاتې شو خیول غیر مضمره نو په دې کښې دا احتمال او اعتقاد کیدیشی چه د دې
مقابله جائز نه وی ځکه چه د هغې په زغلولو کښې مشقت او خطر ده. د حدیث نه چه د دې
جواز واضح شوچه په دې کښې هم څه جرح او مضائقه نشته. (۷)

قوله: قال ابو عبدالله: امدا غاية: ﴿فطال عليهم الامد﴾: د ابو عبدالله نه مراد
امام بخاری رحمته اللہ علیہ دي اودا عبارت صرف د «مستملی» په نسخه کښې موجود دي. (۸)
امام بخاری دلته د حدیث لفظ «الامد» تفسیر فرمائی چه د «امد» معنی غایت او انتها ده.

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴) -

(۲) (د دوی حالات د پاره اوگوری کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما سأل -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۹) و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۵) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۴۷) و فتح الباری (ج ۴ ص ۱۶۰) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۰) -

او هغوی چه کوم تفسیر دلته ذکر کړیدی هغه د ابو عبدالله په (کتاب المجاهد) کښې ذکر کړېشوي تفسیر دي. (۱)

د اسونو مقابلې شرعی حیثیت او ددې مختلف صورتونه: په حدیث باب کښې د دې خبرې صراحت دي چې د اسونو زغلولو مقابله جائزه ده. بیا په دې کښې تفصیل داسې دي چې دا مقابلې یا خو به د عوض سره وی یعنی په دې کښې څه انعام و غیره هم وی یا بلاعوض، د امت د فقهاؤ په دې کښې څه اختلاف نشته که دا مقابلې بغیر د څه عوض او انعام نه وی نو جائز دی. د عوض سره د مقابلې تفصیل وړاندې راځي. البته په دې کښې اختلاف دي چې دا مقابلې په کومو امورو او څارو کښې جائز دي؟

امام مالک او امام شافعی رحمهما الله مذهب خودا دي چې دامقابلې صرف "عق، حاقن او نصل" کښې کیدشي. (۲) د "عق" نه مراد اوبڼ او هاتښی "حاقن" نه مراد اس خر او قچر او "نصل" نه

مراد غشی وړول یعنی بمقابلې په دې دریو څیزونو کښې منحصر دی نور په یو څیز کښې هم مقابلې جائزه ده. (۳)

او بعض علماء دا مقابلې صرف د اسونو پورې خاص کړي دي یعنی مقابلې صرف د اسونو جائزه نور د هیڅ څیز مقابلې کول جائزه دي. (۴)

او د امام عطاء رحمته الله علیه مذهب دا دي چې په ټولو څیزونو کښې مقابلې جائزه ده. (۵)

د حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه نه دکاتري غورزو لویاره کښې تپوس او کپشو نو وني فرمائیل چې په دې کښې هیڅ حرج نشته (۶)

او که مسابقه د عوض سره ده لکه مراهنة هم ونيلې شي نو د دې دا لاتدیني مختلف صورتونه دي:

① چې عوض وی او د انعام په توګه وی او د مقابلې کونکونه علاوه د بل چاد طرف نه وي لکه بادشاه یا بل څوک سړي، نو دا صورت بالاجماع جائز دي که انعام صرف د ګټلو والا د پاره وی یا د مقابلې د ټولو کسانو د پاره وی یا د بعض د پاره وی. (۷)

علامه ابن التین رحمته الله علیه فرمائي:

(۱) (حواله بالا -)

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۰) واستدلوا فی ذلك بما روی عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لاسبق الا فی نصل او خف او حافر. رواه الترمذی رقم (۱۷۰۰) او ابوداؤد رقم (۲۵۷۴) والنسائي رقم (۳۶۱۵) وايضاً انظر الاحسان بترتيب صحيح ابن خبان كتاب السير باب السبق رقم (۳۶۷۱) -

(۳) (المرقاة ج ۷ ص ۳۱۹) -

(۴) (حواله بالا -)

(۵) (حواله بالا -)

(۶) (المرقاة لعلي القاری ج ۷ ص ۳۲۰) -

(۷) (تكملة فتح الملهم ج ۳ ص ۳۸۹) -

«انه صلى الله عليه وسلم سابق بين الخيل على حبل اتته من اليمن فاعطى السابق ثلاث حلل، واعطى الشان حلتين، والثالث حلة، والراهم ديناراً، والخامس درهماً، والسادس فضة، وقال: بارك الله فيك، ولئلكم، ولئ

السابق والفاسك» (۱)

نبی کریم ﷺ د کپړې په یوڅو جوړو باندې چه د یمن نه د هغوی د پاره راغلې وې داسو نو زغلولو مقابلې اوکړه. نو اول راتلونکي ته نئ درې جوړې ورکړې، دوئم ته دوه جوړې، دریم ته یوه جوړه څلورم ته یو دینار پنځم ته یو درهم او شپږم ته نې چاندی د انعام په توگه ورکړل او ارشاد نئ او فرمائیلو چه الله تعالی دې تا ته او په ټولو کښې برکت واچو په اول راتلونکي اس کښې هم او په اخري پاتي کیدونکي اس کښې هم.

د امام مالک رحمه الله پاره کښې ابن قدامة رحمه الله المغنی د کښې دا نقل کړی دی چه مقابلې دې صرف د بادشاه د طرف نه وی او چه د نور چا د طرف نه دا مقابلې وی نو جائزه دی. (۲) د مالک په مشهور مذهب دا دې چه هر متبرع سرې دا مقابلې کولې شی. (۳)

② که چرې مال د یو طرف نه وی، مثلاً فریقین دا اووانی چه که ته زما نه وړاندې شوې نو تاته به دومره مال درکوم او که زه تانه وړاندې شوم نو زما دپاره به هیڅ نه وی او بالعکس. دا صورت هم د نورو په نزد جائز دې البته امام مالک رحمه الله دا صورت هم په جوارنی کښې شمیرلوسره ناجائز گرځولې دې. (۴)

لیکن د مالک په کتابونو کښې دې صورت ته هم جائز وئیلې شوی دې. (۵) صحیح خبره همدغه ده چه اتمه اریعه ددې دوئم صورت په جواز باندې متفق دی. (۶)

③ که چرې مال د دواړو طرفونه وی، مثلاً فریقین داسې اووانی ان سبقتی فلک علی کذا وان سبقتک فلی علیک کذا که ته مانه وړاندې شوې نو ستا به په ماباندې دومره وی او که چرې زه تانه وړاندې شوم نو په تابه زما دومره وی. دا صورت په اجماع باندې حرام دې. ځکه چه دا هم هغه جوارۍ ده د کوم نه چه شریعت منع کړیده. (۷)

④ چه فریقین په مقابلې کښې څوک دریم سرې داخل کړی همدغه دریم سرې ته محلل وائی اود دې صورت دا دې چه دا دوه کوم چه اصل فریقین دی هغه د مال یو مقدار راوئایی او دریم هیڅ مال هم ور نه کړی او هغه دواړه دې دریم سرې ته اووانی که چرې ته زمونږ د دواړو نه وړاندې اووتلې نو زمونږ د دواړو ټول مال ستا او که مونږ دواړه تانه وړاندې شو نو په

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۹) -

(۲) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۳۶۹) -

(۳) (تکملة فتح الملهم (۳ ص ۳۹۰) و اوجز المسالك (ج ۶ ص ۷۳) -

(۴) (عمدة القاری (۱ ص ۱۶۱) و فتح الباری (ج ۶ ص ۷۳) -

(۵) (ردالمختار کتاب الحظر والاباحة، فصل فی البیع (ج ۵ ص ۲۸۵) و مسائل شی (ج ۵ ص ۵۳) -

(۶) (تکملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۷) (حواله بالا و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۱) -

ناباندي زمونږ د پاره هيڅ هم لازم نه دي.

او که هغه دريم سرې دې دواړو نه چه اصل فريق دي وړاندې اووتلو نو د ټول مال حقدار به هغه وي او که هغه دواړه د دې محلل نه وړاندې شو نو دوه صورتونه شو: که هغه دواړه په يو ځای د دې محلل نه وړاندې شو نو چاته به د دې دويم نه هيڅ هم نه ملاوړي او که دا دواړه د محلل نه يو بل پسې وړاندې شو نو د دې دواړو نه چه په خپل ملگري باندې وړاندېوالې اوکړو هغه به د ده د مال مستحق وي او دا دويم به د اولنی د مال حقدار نه وي. (۱)

د دې څلورم صورت حکم د حنفیه په نزد هغه دې چه کوم امام محمد عليه السلام بیان کړيدي. ((ادخال الثالث انما يكون حيلة للجواز، اذا كان الثالث يتروهم منه ان يكون سابقا ومسبوقا فاما اذا كان يتيقن انه يسبقهما لا محالة، او يتيقن انه يصير مسبوقا فلا يجوز)) (۲)

د فريقينو خپل ځان سره دريم کس يوځای کول د جواز د پاره حيله په هغه صورت کښې جوړيديشی چه کله د دريم باره کښې دا گمان وي چه هغه به د ټولونه وړاندې اوځی يا به روستوپاتي کړی. او که د دې دريم باره کښې دا يقين وي چه هغه به د دې دواړو نه لازمی توگه باندې وړاندې اوځی يا دوی ته په دې باره کښې دا يقين وي چه هغه به د دې دواړو نه شاته پاتي کيږی نو جائز نه دي.

د جواز دا صورت په دې شرط سره چه دريم سرې باره کښې دا گمان وي چه هغه به د دې دواړو نه وړاندې اوځی يابه روستو پاتي کيږی، دا د امام ابوحنيفه. احمد. شافعی، اوزاعي، اسحاق، سعيد بن مسيب او زهري عليهم السلام مذهب دي. (۳)

او د امام مالك عليه السلام (۴) او جابر عليه السلام (۵) قول دادې چه محلل سره هم دا صورت جائز نه دي. (۶) د جمهورو مستدل د دې څلورم صورت په جواز باندې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه هغه حديث دې کوم چه امام ابو داؤد (۷) او امام احمد عليه السلام (۸) نقل کړی دی چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت کوي:

قوله: قال: من ادخل فرسا بين فرسين، يعني هو لا يامن ان يسبق فليس بقمار، ومن ادخل فرسا بين فرسين، وقد اصر ان يسبق فبقمار: (۸)

(۱) (عمدة القاري (۱۴ ص ۱۶۱) وتكملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۲) (الفتاوى الهندية (ج ۵ ص ۳۲۴) -

(۳) (المغنى لابن قدامة (ج ۹ ص ۳۷۲) -

(۴) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۶۱) والمدونة الكبرى -

(۵) (المغنى لابن قدامة (ج ۹ ص ۳۷۲) -

(۶) (تكملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۷) (سنن ابی داؤد ابواب الجهاد باب فی المحلل رقم (۲۵۷۹) -

(۸) (مسند الامام احمد (ج ۲ ص ۵۰۵) -

(۹) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۶۱) ومشکوة المصابيح (ج ۲ ص ۱۱۳۸) رقم (۳۸۷۵) -

هغوی رحمہ اللہ فرمائیلى دى كه يو سرې د دوو اسونو په مينځ كښې خپل اس شامل كړى يعنې د چاباره كښې چه دا يقين نشته چه هغه به وړاندې شى نو دا قمار يعنې جوارى نه ده، او كه يو سرې د دوو اسونو په مينځ كښې خپل اس شامل كړى د چاباره كښې چه دا يقين وى چه هغه به وړاندې شى نو دا جوارى ده.

نود دې پورتنى حديث نه دا ثابت شو چه چرې محلل د وړاندې وتلوگمان نه وى نو دا صورت د جوارنى نه دى، البته كه د محلل د وړاندې وتلويقين وى نو دا يقينا جوارگردي او جمهور د دې جواز قائل هم نه دى. والله اعلم.

۵۸- باب: غَايَةِ السَّبْقِ لِلْخَيْلِ الْمُضْمَرَةِ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخارى رحمہ اللہ د دې ترجمه نه مقصد دا خودل دى چه د خپل مضمره غايت اوانتهاء به د منډې او مقابلي د پاره زيات وى او د غير مضمره په مينځ كښې چه كله مقابلې كولې شى نو د هغې د پاره چه كوم غايت مقرر وى هغه به كم وى. (۱)

اود دې وجه ظاهره ده ځكه چه مضمره به تر دې وخته پورې په منډه باندې قادروى په خلاف د غير مضمره چه هغه زر سترې كيږي. او كه هغه د خپل طاقت نه زيات اوزغلوې نو په هغه كښې د ده د ضرر او هلاكت پوره اند يښنه ده.

نو د باب په حديث كښې دا راغلى دى چه د خپول مضمره غايت حضور صلی اللہ علیہ وسلم د مقابلې په دوران كښې تقريباً شپږ ميله ايخودې دي او د غير مضمره غايت نې تقريباً يو ميل ايخودې دي. په دې كښې همدغه حكمت دې كوم چه اوس مونږ ذكر كړو. (۲)

هـ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاقٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۳) قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي قَدْ أُهِمِرَتْ فَأَرْسَلَهَا مِنْ الْحَقِيَاءِ وَكَانَ أَمْدُهَا ثِنْتِيَةَ الْوَذَاعِ فَقُلْتُ لِمَوْسَى فَكُمُ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَالَ سِتَّةَ أَهْجَالٍ أَوْ سَبْعَةً وَسَائِقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُعْمَرْ فَأَرْسَلَهَا مِنْ ثِنْتِيَةَ الْوَذَاعِ وَكَانَ أَمْدُهَا مَسْجِدَ بَنِي زُنَيْقٍ قُلْتُ فَكُمُ بَيْنَ ذَلِكَ قَالَ مِيلٌ أَوْ مَخْمَةٌ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ مِمَّنْ سَأَلَنِي فِيهَا [ن: ۴۰]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندى رحمہ اللہ دى. د هغوى مختصر حالات (كتاب الايمان باب امور الايمان) كښې تير شوى دى. (۴)

(۱) (فتح البارى ج ۶ ص ۷۱) -

(۲) (عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶۰) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۲) -

(۳) (قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث مر تخريجه فى كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بنى فلان؟

(۴) (كشف البارى ج ۱ ص ۶۵۷) -

۲- معاویه: دا ابو عمرو معاویه بن عمرو الازدی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراہیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۴- موسیٰ بن عقبہ: دا موسیٰ بن عقبہ بن ابی عیاش اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۵- نافع: دا عبداللہ نافع مولیٰ ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. (۴)

۶- ابن عمر: دا مشہور صحابی رسول، حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات

((کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی السلام علی خمس)) لاندی تیر شوی. (۵)

تنبیہ: د حدیث باب تشریح پہ تیرو شوو بابونو کنبی راغلی ده.

فائدہ: د حدیث باب نہ دا فائدہ مستنبط شوه چه کله د آسونوہ مینځ کنبی مقابلہ کوئی نوډ مقابلې انتها او غایت دې معلوم وی. نور دا چه آسونه دې په رفتار او طاقت کنبی یوشان وی اودا چه دخیول مضمره سره غیر مضمره مقابلہ مه کوئی، په دې د امت د علماؤ اجماع ده (۶)

۵۹- باب: نَاقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمہ اللہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د اوینې قصواء ذکر کول غواړی. (۷)

قوله: قَالَ ابْنُ عُمَرَ أُرْدِفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُسَامَةَ عَلَى الْقُصَوَاءِ:

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت أسامہ بن زید بن حارثہ په قصواء اوینہ باندې خپل شاته سور کړو.

قوله: وَقَالَ الْمُسَوِّرُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا خَلَّاتُ الْقُصَوَاءِ: او

حضرت مسور رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه قصواء پخپله نه ده ناسته.

ذېور تنوډواړو تعلیقاتو تخریج: د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ موصول کتاب المغازی کنبی نقل کړیدی. (۸)

اوډ د حضرت مسور بن مخرمه رضی اللہ عنہ تعلیق د امام بخاری رحمہ اللہ نه علاوه امام ابوداؤد رحمہ اللہ هم

(۱) د دوی د حالاتو ډېاره اوگورئ کتاب الاذان باب اقبال الامام علی الناس عنه تسوية الصفوف -

(۲) د دوی د حالاتو ډېاره اوگورئ کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۳) د دوی د حالاتو ډېاره اوگورئ کتاب الوضوء باب اسباغ الوضوء -

(۴) د دوی د حالاتو ډېاره اوگورئ کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۶) -

(۶) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۲) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۱) -

(۸) (انظر الصحيح للبخاری کتاب المغازی باب جبة الوداع رقم (۴۴۰۰) -

موصولاً ذکر کریدی. (۱)

دِیور تنو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ دَ باب پہ ذیل کنبی دوه تعلیقات ذکر کری دی. یو حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما او دوئم حضرت مسورین مخرمہ رضی اللہ عنہما، او پہ دوارو کنبی د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د ناقتہ قصواء ذکر راغلی دی. مقصد دا چہ د هغوی رضی اللہ عنہما یوہ ناقتہ وه، چہ د هغی نوم قصواء وو.

باب سره مناسبت: د دې تعلیقاتو مناسبت هم دَ باب د ترجمہ سره واضح دی چہ باب ناقتہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم قائم کریشوی دی. او په دوارو تعلیقاتو کنبی د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د ناقتہ قصواء ذکر دی.

[۲۷۱/۲۷۱۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ كَانَتْ نَاقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالُ لَهَا الْعُضْبَاءُ

تراجم رجال

۱- عبد الله بن محمد: دا ابوجعفر عبد الله بن محمد مسندی رحمہ اللہ دې د دوی حالات ((کتاب الايمان باب امور الايمان)) کنبی تیرشوی دی. (۳)

۲- معاویہ: دا ابوعمرو معاویہ بن عمرو الازدی رحمہ اللہ دې (۴)

۳- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث فزاری رحمہ اللہ دې. (۵)

۴- حمید: دا ابو عبیدہ بن ابی حمید الطویل رحمہ اللہ دې. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهولایشعن)) کنبی تیرشوی دی. (۶)

۵- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاجيه ما يحب لنفسه)) کنبی تیرشوی دی. (۷)

(۱) (انظر الصحيح للبخاری كتاب الشروط باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع اهل الحرب رقم (۲۷۳۱-۲۷۳۲) وابدأؤد في سننه ابواب الجهاد باب في صلح العدو رقم (۲۷۶۵-۲۷۶۶) وابواب السنة باب في الخلفاء رقم (۴۶۵۵)-).

(۲) (قوله: انسارضى الله عنه: الحديث اخرجه البخاری أيضاً كتاب الجهاد باب ناقتة النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۲۸۷۲) وكتاب الرقاق باب التواضع رقم (۶۵۰۱) وابدأؤد في سننه ابواب الادب باب في كراهية الرفعة في الامور رقم (۴۸۰۲-۴۸۰۳) والنسائي في سننه كتاب الخيل والسبق والرمي باب السابق رقم (۳۶۱۸) (كشف الباری ج ۱ ص ۶۵۷)-).

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری كتاب الاذان باب اقبال الامام على الناس عند تسوية الصفوف - (۵) د دوی د حالاتو د پاره اوگوری كتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۶) (كشف الباری ج ۲ ص ۵۷۱)-

(۷) (كشف الباری ج ۲ ص ۴)-

[۲/۱۷۷] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَةٌ تُسَمَّى الْعُضْبَاءُ لَا تُسْبَقُ قَالَ حُمَيْدٌ أَوْلَا تَكَادُ تُسْبَقُ فُجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ فَسَبَقَهَا فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حَتَّى عَرَفَهُ فَقَالَ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَزِيدَ شَيْءٌ عَمِّنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ طَوْلُهُ مُوسَى عَنْ حَمَّادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۶/۱۲۶]

تراجم رجال

۱- مالک بن اسماعیل: دا ابوغسان مالک بن اسماعیل بن زیاد النهدی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۲- زھیر: دا زھیر بن معاویہ بن حدیج جعفی کوفی رضی اللہ عنہ دی. ذ دوی مفصل حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) لاندی تیرشوی دی اود سند باقی رجال پہ تیرشوی سند کنبی راغلی دی. (۳)

قوله: قَالَ: كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَةٌ تُسَمَّى الْعُضْبَاءُ لَا تُسْبَقُ: حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم یوہ اوبنہ وہ، هغی تہ بہ نبی عضباء ونیلہ، هغی سرہ پہ مقابلہ کنبی بہ یوہ اوبنہ نہ وړاندې کیدہ. یعنی عضباء نومې اوبنہ نبی کریم سرہ وہ او هغه بہ ہمیشہ د منډې پہ مقابلہ کنبی وړاندې وہ او نورو اوبنیوہ د هغی مقابلہ نشوہ کولې.

قوله: قَالَ حُمَيْدٌ: أَوْلَا تَكَادُ تُسْبَقُ: حمید: راوی وائی یائی دا اوونیل چہ خوک د دې نہ وړاندې نہ شو تلې.

کلمه «اود شک دپاره ده، یعنی حمید الطویل تہ شک شویدی چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ ((لاتسبیق)) اوفرمائیل یا ((لاتکاد تسبیق)) او پہ نورو روایاتو کنبی بغیرد شک نہ هم ((لاتسبیق)) دی. (۴)

قوله: فُجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ، فسبقها: یو اعرابی پہ یوخوان اوین باندې سور راغلو او د هغه اوین د عضباء نہ وړاندې شو.

یعنی د اعرابی اوین سرہ د عضباء مقابلہ اوشوہ نو د اعرابی اوین اوگتله اود عضباء نہ وړاندې شو. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ ماته د ډیر تلاش او تتبع نہ باوجود د هغه اعرابی نوم معلوم نہ شو لیکي: ((ولم اقف على اسم هذا الاعرابي بعد التتبع الشديد)) (۵)

(۱) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه انفاقي الحديث السابق -

(۲) (ذ دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الانسان -

(۳) (كشف الباري (ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۴) (فتح الباري (ج ۶ ص ۷۴) -

(۵) (حواله بالا -

د قعود معنی: قعود - بالفتح علی القاف - هغه ځوان اوبښ ته وائی په کوم چه سورلی کیدیښی یعنی هغه سور په خپل ځان باندې قابو کولې شی اود دې کم نه کم عمر دوه کاله دې او چه کله د شپږو کالو عمر ته اورسی نو هغې ته جمل وائی او قعود مذکر اوبښ ته وائی او مونث ته قعود وائی. (۱)

ابوعبیده رضی الله عنه فرمائی چه په اوبښانو کښې قعود هغه ته وائی چه د خپل څرونکی په هر حاجت کښې پکار راځی. (۲)

قوله: فشق ذلك علی المسلمین، حتی عرفه: نو هغه په مسلمانانو باندې سخت اولگیده کوم چه نبی کریم صلی الله علیه و آله معلوم کړلو. یعنی د اعرابی اوبښ چه کله د نبی کریم صلی الله علیه و آله د اوبښ نه وړاندې شو نو دا اوراندې کیدل په مسلمانانو باندې ډیر سخت اولگیدل، چه د هغوی صلی الله علیه و آله اوبښه ولې روستو پاتې شوه اود هغوی دا څیز حضور صلی الله علیه و آله محسوس کړو چه زما د اوبښې په مقابل کښې روستو پاتې کیدل په مسلمانانو باندې گران تیرشو (۳) او هغوی صلی الله علیه و آله ددې مسلمانانو د مخوندو آثارونه معلومه کړه، د (کتاب الرقاق) په روایت کښې دا الفاظ دی (فلما رای مالی وجههم) (۴)

قوله: فقال: حق علی الله ان لا یرتفع شیء من الدنیا الا وضعه: نونبی کریم صلی الله علیه و آله اوفرمانیل چه په الله باندې دا حق دې چه کوم څیز په دنیا کښې اوچت وی هغه ښکته کړی. مطلب دا چه د دنیا په هر څیز کښې د کمال نه پس زوال دې. هغه هم د الله تعالی ذات مبارک دې چاته چه زوال نشته گنی عادة د الله په ټولو څیزونو کښې دا دی چه هغه د پوره کیدلو نه پس په زوال کښې کیږی یو څیز هم همشه کامل او مکمل نشی پاتې کیدی او آخر کمزورې او نقصانی کیږی، د دې واضح مثال انسان دی چه په شروع کښې وړوکی شان وی، په مزه مزه لوئیږی، په خوانشی کښې خپل کمال ته اورسی نو بیا چه کله د بوډوالی طرف ته د هغه سفر شروع کیږی نو په کمال کښې نقصان راځی او آخر یوه ورځ هغه بدن کوم چه به ترو تازه اوسیدلو فنا کیږی. (کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا قَائِلٌ وَنَفْسُ وَجْهِ رَبِّکَ ذُو الْجَلَلِ وَالْإِکْرَامِ) (۵)

قصواء او غضباء د یوې اوبښې دوه نامې دی که جدا جدا؟ په دې کښې اختلاف دې چه دا کوم د حضور صلی الله علیه و آله د اوبښونو مونه بیان کړیشوی دی دا جدا جدا وو که هم د یوې ناچه مختلف نومونه دی.

د علامه حربی رحمته الله وینا ده چه دا هم د یوې ناچه مختلف نومونه دی، ورسره فرمائی چه

(۱) (مختار الصحاح مادة قعد -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (ارشاد الساری ج ۵ ص ۸۰) -

(۴) (صحيح البخاری کتاب الرقاق باب التواضع (۶۵۰۱) -

(۵) (الرحمن: ۲۶-۲۷ -

قصواء عضباء او جدعاء سره د حضور ﷺ اوبښه يادولې شی. (۱)
 د بعض نورو حضراتو وينا ده چه دا د جداجدا اوبښو نامې دي، عضباء جداده، قصواء جدا (۲)
 د اختلاف سبب: په اصل کښې دلته د اختلاف سبب دا دي چه د سیرت په کتابونو کښې د
 حضور ﷺ په اوبښو کښې د يوې نوم عضباء، د دويمې نوم جدعاء، هريمې نوم صلما، او د
 څلورمې نوم مخضرمه راغلې دي. (۳) اودا ټول د غوږ په صفتونو کښې دي، عضباء هغه
 اوبښې ته وائي د کومې چه غوږونه شلیدلې وې. جدعاء معنی غوږ پریشوي. صلما معنی
 هغه اوبښه د کومې چه دواړه غوږونه پرې وې او د ناقه مخضرمه معنی هغه اوبښه ده د کومې
 د غوږ غاړه چه پرې وې.
 اوس دلته دوه احتماله دي:

① په دې کښې هر يو صفت جدا جدا دي يعنې يوه اوبښه داسې وه چه د هغې غوږ شلیدلې
 وو په دې وجه هغې ته عضباء اووئیلې شو د بلې غوږ پریشوي وو نو هغې ته نې جدعاء
 وئیل او د دريمې دواړه غوږونه پریشوي وو نو هغه نې په صلما سره يادولوله او د څلورمې
 د غوږ غاړه پرې وه نو هغې ته به نې مخضرمه وئیل (۴)

② دا ټول صفتونه د يوې اوبښې وو، اوس چه چاته څنگه ښه ښکاریده او خيال نې راتلو هم
 هغه نوم سره نې اوبښه يادوله. همدغه رائي د علامه حري رحمه الله هم ده. (۵)

د علامه حري د رائي تائيد د دې روايت نه هم کيږي کوم چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نقل
 کړيدي فرمائي چه کله رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه د يوکار دپاره اوليگلو نو حضرت
 علي رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ په اوبښه قصواء باندې سور شو ((انه رکب اي علي ناقه رسول الله صلى
 الله عليه وسلم القصواء)) همدغه روايت د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه هم مروی دي په دې
 کښې د قصواء په خائي عضباء مروی دي، بعض نورو حضراتو هم په دې روايت کښې
 جدعاء صفت ذکر کړيدي. نو دا د خبرې تصريح ده چه دا دريواړه صفتونه هم د يوې اوبښې
 دي ځکه چه قصه هم يوه ده. نو علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي ((فهذا يصح ان الثلاثة صفة ناقه

واحد لان القصة واحدة)) (۶)

او امام بخاري رحمه الله زاني همدغه معلومېږي چه هغه د دې خبرې قائل دي چه دا ټول په ټول
 صفات هم د يوې ناقه دي ځکه په ترجمه الباب کښې هغه د ناقه مفرد لفظ سره ذکر
 کړيدي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ((انها ناقه في الترجمة اشارة الى ان العضباء والقصواء واحد)) (۷)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۱) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۴) -

(۳) (زاد المعاد في هدي خير العباد (ج ۱ ص ۱۳۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۱) -

(۴) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۱) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۳) -

تنبیه: قصواء هغه اونښې ته وائی د کومې چې غوړپرې شوی خودا خبره په ذهن کښې یاد ساتنې چې د نبی کریم ﷺ د دې مذکوره اونښې غوړ پرې نه وو بلکه دا د هغې نوم وو. (۱)
 قوله: طَوَّلَهُ مُوسَى عَنْ حَمَادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

د نسخو اختلاف: دا تعلیق د "مستمل" په نسخه کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه د حدیث نه پس راغلي دي یعنې د باب رومې حدیث کوم چې مسندی روایت کړېدې. د ابوذر د روایت نه علاوه په نورو نسخو کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه روایت زهیر بن معاویه رحمته الله علیه د روایت نه پس دي. (۲)

راجح کومه نسخه ده؟ اوس سوال دا پیدا کیږي چې کله دا تعلیق د مستمل په نسخه کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه د روایت نه پس ذکر دي او په نورو نسخو کښې سوا د ابوذر د زهیر د روایت نه پس ذکر دي نو راجح کومه نسخه ده؟ د دې جواب دا دي چې دلته راجح مستمل نسخه ده او دې وجه داده چې دا د موسی بن اسماعیل په طریق ابوداؤد کښې موجود ده، د دې سیاق زهیر بن معاویه عن حمید نه طویل نه دي، او د ابواسحاق فزاری په طریق باندې بهر حال طویل دي. (۳)

د مذکوره تعلیق تخریج: د موسی بن اسماعیل تبوؤکی دا تغلیق موصلاً امام ابوداؤد رحمته الله علیه په خپل سنن کښې (ابواب الادب) کښې ذکر کړېدې. (۴)

د مذکوره تعلیق ذکر کولو مقصد: معلومېږي داسې چې امام بخاری اول د ابواسحاق فزاری رحمته الله علیه په روایت کړې نو نقل کړېدې ځکه چې په دې کښې حمید الطویل د حضرت انس رضی الله عنه نه د سماع تصریح کړیده بیا موسی بن اسماعیل تعلیق ذکر کولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چې همددا حدیث البنانی په طریق باندې مطولاً هم مروی دي، بیا چې کله هغه ته هم د حمید په طریق دا روایت مطولاً ملاؤ شو نو هغه ئې هم ذکر کړو. (۵) والله اعلم

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمه سره د حدیث د باب مناسبت په دې توګه دي چې باب ((ناقة النبي صلى الله عليه وسلم)) قائم کړیږي، کوم کښې چې عضباء وغیر هم شامل دي، د کوم ذکر چې د باب په ذیل کښې نقل کړیږي په احادیثو کښې دي. (۶)

باب الغزو علی الحمیر

د نسخو اختلاف: دا خبره زمونږ په پاکستانی نسخو کښې نشته (۷) صرف مستمل دا باب

(۱) (شرح الکرمانی ج ۱۲ ص ۱۴۸) -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۳) وارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (الحديث اخرجه ابوداؤد ابواب الادب باب في كراهية الرفعة في الامور رقم ۴۸۰۲) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۳) -

(۶) (عمدة القاری ج ۱ ص ۶۲) -

(۷) (انظر الصحيح للبخاری ج ۱ ص ۴۰۲) -

او هغه هم بغیر د حدیث نه خپله نسخه کښې ذکر کړېدې.

نسفی په خپل روایت کښې دا باب وړاندینې باب سره یو ځای ذکر کړېدې ((باب الغزوۍ علی الصید و باب بغلة النبی صلی الله علیه وسلم)) او د بخاری شریف د شراحو نه هم چا دې طرف ته توجه نه ده ورکړې بهر حال دا باب په دواړو صورتو کښې د اشکال نه خالی نه دی. البته د مستملې د نسخې په اعتبار سره خبره داسې جوړېدې چې ترجمه امام صاحب قائم کړه او په څه مناسبت سره نې حدیث د لاندې راوړولو د پاره خالی پریخودو کیدې چې د هغوی اراده همدغه وه چې د حضرت معاذ رضی الله عنه هغه حدیث کوم چې ((باب اسم الفرس والحصار)) لاندې تیر شو دا به نې د ترجمه لاندې داخلولو یعنی ((کنت ردی النبی صلی الله علیه وسلم علی حمار یقال له: مغیر)) (۱)

خو په دې حدیث کښې دا احتمال دې چې هغوی رضی الله عنه په خرباندې سورلی د حضرت په حالت کښې کړی وی او دا هم احتمال دې چې د سفر په حالت کښې سورلی کړې وی. داسې د دې حضراتو په نزد څوک چې د مطلق او عام په مینځ کښې فرق نه کوی نو د ترجمه مقصد به حاصل شی. (۲)

او که د نسفی نسخې ته اوکتې شی نو په هغې کښې صرف د بغله ذکر دې د خور سره څه ذکر نشته، نو په دې وجه دا صورت هم د اشکال نه خالی نه دی. اوس د دې دویم اشکال خودا جواب ورکړې کیدې چې امام صاحب یا خو حمیر او بغله ذکر کړ او د بغله حدیث ذکر کولو نه پس د حمیر د پاره ځای پریخودو. یا دا اووایه چې د خر حکم به د قجر نه اخستې شی. (۳)

۶۰- باب: بَغْلَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءُ

قَالَ أَنَسٌ [ر: ۳۰۸۰] وَقَالَ أَبُو مُجْمِدٍ أَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَغْلَةً بَيْضَاءَ [ر: ۳۰۸۱]

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله علیه د نبی اکرم صلی الله علیه وسلم د سپین قجر ذکر کول غواړي. (۴)
قوله: قاله أنس رضي الله عنه:

د مذکورې تعلیق تخريج: په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله علیه د حضرت انس رضی الله عنه دې مشهور حدیث طرف ته اشاره کړېده کوم چې د غزوې حنین متعلق دی. دا تعلیق امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه امام مسلم رحمته الله علیه هم موصولا نقل کړېدې. (۵)

(۱) (انظر الصحيح للبخاری کتاب الجهاد باب اسم الفرس والحصار رقم (۲۸۵۶) -)

(۲) (فتح الباری (ج ۴ ص ۷۴) -)

(۳) (فتح الباری (ج ۴ ص ۷۴) -)

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۲) -)

(۵) (انظر الصحيح للبخاری کتاب المغازی باب غزوة الطائف رقم (۴۳۳۷) والصحيح لمسلم کتاب الزكاة باب اعطاء المؤلف قلوبهم على الاسلام وتصبر من قوى ايمانه رقم (۲۴۴۱) -)

قوله: وقال ابو حميد: اهذى ملك ايلة للنبي صلى الله عليه وسلم بغلة بيضاء: او

حضرت ابو حميد ساعدی رضی اللہ عنہ فرمائی ہے د ایلہ بادشاہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ یو سپین قچر بہ ہدیہ کنبی ور کر پی وو۔

د مذکورہ تعلیق تحریر: داتعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نہ علاوہ امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ او ابوداؤد رحمۃ اللہ علیہ ہم موصولاً نقل کریدی۔ (۱)

د مذکورہ تعلیق اتم مقصد: ددی تعلیق اتم مقصد بالکل واضح دی ہے کوم باب قائم شویدی

دی کنبی ((بغلة النبي صلى الله عليه وسلم)) ذکر دی او ہم د دی امر اثبات دوارو تعلیق اتم کنبی ہم دی۔

[۲۷۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سَفِيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو اسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرُو بْنَ الْحَارِثِ (۲) قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا بَغْلَةً أَلْبَيْضَاءَ وَبِلَا حُ وَأَرْضًا تَرْكَهَا صَدَقَةٌ [۲۵۸:۱]

تراجم رجال

- ۱- عمرو بن علی: دا ابو حفص عمرو بن علی بن یحربا ہلنی رحمۃ اللہ علیہ (۳)
- ۲- یحیی: دا امام یحیی بن سعید القطان رحمۃ اللہ علیہ دی دہ حالات ((کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لایحہ ما یحب لنفسه)) لاندی تیرشوی دی۔ (۴)
- ۳- سفیان: دا مشہور امام حدیث ابو عبد اللہ سفیان بن سعید ثوری رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب علامة المنافق)) لاندی راغلی دی (۵)
- ۴- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبد اللہ سیبعی رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) پہ ذیل کنبی تیرشوی دی۔ (۶)
- ۵- عمرو بن الحارث: دا امام المؤمنین حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا رور حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ دی۔ (۷)

(۱) (الصحيح للبخاری كتاب الزكاة باب خرص التمر رقم (۱۴۸۱) وكتاب الجزية والوادعة باب اذا وادع الامام مالک القرية رقم (۳۱۶۱) ومسلم كتاب الفضائل باب معجزات النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۵۹۴۸) وابوداؤد ابواب الخراج باب احياء الموات رقم (۴۰۷۹)۔

(۲) (قوله: عمرو بن الحارث رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوصايا. باب الوصايا۔

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل يؤضي صاحبه۔

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۶)۔

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸)۔

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰)۔

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری كتاب الزكاة باب الزكاة على الزوج والایتام في الحجر۔

تنبيه: حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ ددی حدیث مکمل تشریح (کتاب الصلایم) کنبی تیرہ شویده. د حدیث د ترجمت الباب سره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه سره مناسبت د حدیث شریف په دې جمله کنبی دې. ((ما تارك النبي صلى الله عليه وسلم الا بهلته البيضا....)).

[۲۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْمَاعِيلَ عَنْ الْبَرَاءِ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عَمْرٍَا وَلَيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَا وَاللَّهِ مَا وَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنْ وَلَّى سَرَعَانَ النَّاسِ فَلَقِبَهُمْ هَوَازِنَ بِالنَّبْلِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ أَخَذَ يُلْجَأُهَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا أَيْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ [۲۷:۱]

ترجمه رجال

۱- محمد بن المثنی: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبیدعززی رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر حالات ((کتاب الایمان باب خلافة الایمان)) لاندې تیرشوی دی، او د سند نور رجال یعنی یحیی بن سعید، سفیان او ابواسحاق د تذکرې حواله په پورتنی سند کنبی اوس تیرشوی دی. (۲)

۵- البراء: دامشهور صحابی حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دې، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) په ذیل کنبی شوی دی. (۳)

یوسوال او د هغې جواب: دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په جنگ حنین کنبی په کوم قجر باندې سوروو، آیا دا هم هغه قجر دې چې د ایله بادشاه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم ته په هدیه کنبی پیش کړې وو که بل دې؟

نود دې جواب دا دې چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په کوم قجر باندې سور وو دا هغه قجر نه دې کوم چې د ایله بادشاه پیش کړې وو، ځکه چې د ایله بادشاه چې کوم قجر هدیه کړې وو او هغوی صلی اللہ علیہ وسلم ته یې پیش کړې وه هغه د غزوې تبوک په موقع وو او د حنین واقع د دې نه ډیره وړاندې وه (۴)

او په کوم قجر چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په غزوې حنین کنبی سوروو هغه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ته فروه یې لښه نه وه، بېغم التون، بعدها فام غفیفه، ثم مثلثة (۵) په هدیه کنبی پیش کړې وو. د مسلم شریف روایت دې چې حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ عنہ فرمائی ((ورسول الله صلى الله عليه وسلم على

(۱) (قوله: عن البراء رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى باب من قاد دابة غيره فى الحرب -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۵) -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۵) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۵) -

(۵) (شرح النووى على مسلم (ج ۲ ص ۹۹) -

بغلة له بیضاء اهداها له فزوه بن نفاثة الجنامی)) (۱) یعنی رسول الله ﷺ په خپل سپین قچر باندې سور وو کوم چه هغوی ﷺ ته فزوه بن نفاثة جذامی په هدیه کښې ورکړې وو. نبي اکرم ﷺ په غزوه حنین کښې په بغله بیضاء باندې سوړوو که په شهباء: اوس دلته دویم سوال دا پیدا کیږي چه نبي کریم ﷺ په غزوه حنین کښې په کوم قچر باندې سور وو د هغې رنگ څنگه وو؟ ځکه چه د بخاری شریف په روایاتو کښې د بیضاء یعنی سپین ذکر دي او د مسلم شریف په اکثر روایاتو کښې هم بغلة بیضاء (۲) ذکر دي. البته یو روایت کوم چه حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه نه مروی دي په هغې کښې ((البغلة الشهباء)) مروی دي. (۳) دغه شان علامه ابن سعد رحمته الله طبقات کښې یو ځای کښې دا ذکر کړی دی چه نبي کریم ﷺ خپل سپین قچر دلدل باندې شو "ورکب بغلته البيضاء دلل" (۴) او هم په دې باب کښې د یوڅو صفحونه پس دا لیکي چه هغوی ﷺ په خپل ((بغلة شهباء)) باندې سور وو ((وهوعلی بغلة له شهباء)) (۵)

د دې تعارض درې جوابونه دی:

- ① علامه عینی رحمته الله فرماني چه ممکن دی هغوی ﷺ اول په یو قچر باندې سور شوې وی هغې نه کوز شوې وی په بل سور شوې وی. (۶)
- ② او حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه صحیح روایت د مسلم دي یعنی حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه هغه حدیث چه اوس تیر شو. (۷)
- غالباً د حافظ صاحب نظر په دې روایت نه دي تیر شوې کوم چه مونږ اوس د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه په حواله سره بیان کړو ځکه چه هغه هم د مسلم روایت دي. د دې د پاره هم د مسلم یو روایت راجع او صحیح او دویم مرجوح ګرځول په پوهه کښې نه راځي او سره د دې چه د هغې شاهد او متابع هم موجود وی، ځکه د ابن سعد هغه روایت کوم کښې چه ((علی بغلة له شهباء)) الفاظ وارد شوی دی هغه د حضرت عباس رضی الله عنه نه مروی دی.

او د علامه عینی د جواب مدار په دې باب باندې دي چه دلته هغه قچر مراد واخلي، یو بیضاء او بل شهباء او مطلب دا وی چه هغوی ﷺ په غزوه حنین کښې په دوو قچرو وار په

(۱) (انظر الصحيح المسلم (ج ۶ ص ۱۰۰) كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۲) -

(۲) (انظر الصحيح المسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۲) وايضاً انظر شرح معاني الآثار للطحاوي (ج ۲ ص ۱۷۷) -

(۳) (صحيح مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۹) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۱ ص ۱۵۰) -

(۵) (حواله بالا (ص ۱۵۵) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۵) -

وار سور شوی وو.

⑤ دا جواب هم ورکولې شی چه د شهباء او بیضاء نه مراد هم یو قچر وی ځکه چه د لغت په اعتبار سره په دې الفاظو کښې څه خاص فرق نشته. د دې دپاره چه بیضاء خو ښکاره سپین ته وائی لیکن د شهباء معنی هم دا ده چه بیاض سره لږ غوندي تور والې هم وی، امام محمد رازی رحمته الله علیه فرمائی ((الشهباء لالوان: البیاض الغالب علی السواد)) (۱) بهر حال دلته راجع جواب د علامه عینی رحمته الله علیه معلومیږی.

تنبیه د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه مذكوره حدیث تشریح ماقبل کښې ((باب من قاده غيرة في الحرب)) کښې تیره شویده.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمه د باب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کښې دي: ((والنبي صلى الله عليه وسلم على بغلته البيضاء)) (۲)

۶۱- باب: جِهَادُ النِّسَاءِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه گنگوهی رحمته الله علیه د دې باب د ترجمه دوه مقصده بیان کړي دي:

① امام بخاری رحمته الله علیه په دې ترجمه کښې دا بیان کړی دی چه د ښځو جهاد څه څیز دي؟ اود هغوی د جهاد نوعیت ئی او خودلو چه د هغوی جهاد حج کول دی.

② د ښځو په جهاد کښې د شرکت جواز بیانول مقصد دې چه ښځې په جهاد کښې شریک کیدی شی. په اول صورت کښې خو مطلب واضح دي اود دوئم صورت وضاحت داسې دي چه د سوال تپوس کونکې حضرت عائشې رضی الله عنها په جهاد کښې د شرکت غوښتنه اوکړه نو نبی اکرم صلی الله علیه و آله هېڅ نکیر اونه کړونود هغوی رضی الله عنه نکیر نه کول د دې خبرې تقریر دي چه ښځې په جهاد کښې شرکت کولې شی اود هغوی شرکت فی الجهاد جائز دي.

خودا خبره دي ښکاره وی چه دا اجازت مشروط دي که د فتنې اندیښنه وی نو بالکل اجازت نشته اوکه د فتنې اوفساد اندیښنه نه وی نو ښځې په جهاد کښې شرکت کولې شی. (۳)

[F211-F210] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۴) قَالَتْ اسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ الْحَبْرُ وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْدِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ

تراجم رجال

۱- محمد بن کثیر: دا ابو عبد الله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمته الله علیه دي. د دوی حالات ((کتاب

(۱) (مختار الصحاح ماده "شهب" -

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۳) -

(۳) (لامع الداری ج ۷ ص ۲۳۴) -

(۴) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مر تخريجه في كتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

العلم باب الغضب في الموحدة والتعليم....» کنبی تیرشوی دی. (۱)

۲- سفیان: دامشهور امام حدیث سفیان بن سعید ثوری رحمته الله دی، د دوی حالات (کتاب الایمان باب علامة المنافق) کنبی تیرشوی. (۲)

۳- معاویه بن اسحاق: دا ابوالاثر معاویه بن اسحاق بن طلحه بن عبیدالله القرشی التیمی رحمته الله دی.

دی د خپل پلار اسحاق، عمران، موسی (دا دریواړه د ده تر و نه دی) د خپلی ترور عانشه. ام الدرداء، عروۃ بن الزبیر، سعید بن جبیر، ابوبرده بن ابوموسی او ابراهیم تیمی رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

او د هغه نه د هغه دوه د تره خامن اسحاق، طلحه او د هغې وریرونه صالح بن موسی او د هغوی آزاد کړی شوي غلام یزید بن عطاء الاعمش، اسرائیل، سفیان ثوری، شریک، شعبه، حسن بن عمرو قیمی او ابو عوانه رحمته الله وغیره نه حدیث روایت کوی. (۳)

① امام احمد رحمته الله او امام نسائی رحمته الله فرماني «ثقة» (۴)

② امام ابن سعد رحمته الله فرماني «وكان ثقة» (۵)

③ امام عجلې رحمته الله فرماني «كان ثقة» (۶)

④ ابن حبان رحمته الله هغه په (کتاب الثقات) کنبی ذکر کړې دي. (۷)

⑤ امام ابوحاتم او یعقوب بن سفیان رحمته الله فرماني «لا بأس به» (۸)

⑥ امام یحیی بن معین رحمته الله فرماني «هو ثقة» (۹)

⑦ علامه ذهبی رحمته الله هم هغه ثقه گرځولي دي. (۱۰)

تاسو د معاویه بن اسحاق باره کنبی د ائمه جرح او تعدیل اقوال او کتل چه دي ټولو حضراتو ثقه او معتمد گرځولي دي. لیکن امام ابوزرعه رحمته الله د دي ټولو د راني نه جدا هغه نه

ضعیف و نیلی دی فرماني «شیخ وای» (۱۱)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۳) (د شیواو تلامذه د باره او گوري تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۱۶۰-۱۶۱) -

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) -

(۵) (طبقاته (ج ۶ ص ۳۳۹) -

(۶) (تعلیقات تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) و تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۲۰۲) -

(۷) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۴۶۷) -

(۸) (تعلیقات تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) و تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۲۰۲) -

(۹) (تاریخ الدارمی (ص ۱۷۱) رقم (۶۱۳) -

(۱۰) (الکاشف (ج ۲ ص ۲۷۴) -

(۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) -

خود دې ټولو اقوالو د تشیق نه پس امام ابو زرعه رحمته الله علیه د قول طرف ته به التفات نشی کولې ځکه چه دا د هغوی ذاتی رانې ده.

بیا معاویه بن اسحاق صرف د بخاری شریف راوی نه دې بلکه هغه نه امام نسائی رحمته الله علیه او ابن ماجه رحمته الله علیه هم روایت اخستې دې او دا هم د یو قسم توثیق او تعدیل دې. دویمه خبره دا دې چه امام بخاری هم د هغوی نه صرف د باب همدغه روایت اخستې دې او د هغه متابعت ئی د حبیب بن ابی عمره په ذریعه ذکر کړیدې. په دې وجه په امام بخاری باندې هیڅ اعتراض نه واریدیرې. (۱)

همدغه وجه ده چه علامه ذهبی رحمته الله علیه چرته د هغه ترجمه په (میزان الاعتدال) کښې ذکر کړې نو هلته ئی د "صح" علامت هم لگولې دې. (۲)

د دې مطلب دا دې چه د هغوی باره کښې معتمد قول د توثیق دې. (۳)

۳- عائشه بنت طلحه: دا ام عمران عائشه بن طلحه التیمیه رحمته الله علیه ده. (۴)

۵- عائشه: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بن ابی بکر الصديق رضی الله عنه ده د دوی حالات (بیده الوحی)) د دویم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی. (۵)

قوله: قالت: استأذنت النبي صلى الله عليه وسلم في الجهاد، فقال: جهاد

كرب الحج: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه ما د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه په جهاد کښې د شرکت کولو اجازت اوغوښتلو نو هغوی رضی الله عنهم او فرمائیل ستاسو ښځو جهاد حج دې.

د ښځو دپاره جهاد واجب نه دې. د باب حدیث په دې خبره دلالت کوی چه جهاد په ښځو باندې واجب نه دې او نه هغه آیت مبارک (انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا) د عموم لاندې داخل دې په دې د امت د علماؤ اجماع ده. (۶)

د ښځو دپاره حج د جهاد نه ولې افضل دې؟ په حدیث باب کښې په دې خبره هم دلالت دې چه ښځې جهاد د عبادت ذریعه جوړولې شی او په دې کښې شریک کیدلې شی لکه چه د جهاد د شرکت په سوال باندې د نکیر نه کولو نه معلومه شوه، لیکن افضل د ښځو دپاره حج د بیت الله دې، د دې وجه دا ده چه ښځې د اهل قتال نه نه دی اونه د هغوی په جهاد باندې قدرت حاصل دې. او د ښځې د پاره د دې نه افضل بل څیز نشته چه هغه په ستر کښې اوسی او د سرو سره د گډوډ کیدو او اجتماع نه پرهیز او کړی همدغه د دوی په حق کښې غوره دی.

(۱) (هدی الساری (ص ۴۴۴) -

(۲) (میزان الاعتدال (ج ۴ ص ۱۳۴) -

(۳) (حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۴) (د هغوی د حالات د پاره اوگوری کتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۶) (شرح ابن بطلال (ج ۹ ص ۷۵) -

نو چہ کلمہ خبرہ دغہ دہ چہ د یشخود پارہ غورہ او عام حالو کنبی ہم ستر او د سرو سرہ د گدود کیدو نہ بیج کیدل دی نوڈ جہاد بارہ کنبی ستاسو خہ خیال دی پہ خلاف د حج، چہ د حج پہ دوران کنبی د یشخود پارہ د سرو نہ احتراز او اجتناب کول ممکن او آسان دی نو پہ دی وجہ حج د هغوی د پارہ د جہاد نہ غورہ دی. (۱)

قوله: وقال عبد الله بن الوليد: حدثنا سفيان عن معاوية بهذا: دا تعليق امام

سفيان ثوري رحمته الله به (جامع) کنبی موصولاً ذکر کریدی. (۲)
[rzn] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ هِذَالٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ (۳) - عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ نِسَاءُ عَنْ الْجِهَادِ فَقَالَ نِعْمَ الْجِهَادُ الْحَبْرُ [۳۳۸:ر]

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان عن معاوية بهذا: دا حديث د حضرت عائشہ
رضی اللہ عنہا یو بل سند دی کوم کنبی چہ د امام بخاری شیخ قبیصہ دی. (۴)

تراجم رجال

۱- قبیصہ: دا ابو عامر قبیصہ بن محمد سوانی کوفی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب علامۃ المنافق)) کنبی تیرشوی دی (۵)

۲- سفيان: دا مشهور امام حدیث حضرت سفيان ثوري رحمته الله دی، د دوی حالات ہم کتاب الایمان پہ مذکورہ باب کنبی تیرشوی دی. (۶)

۳- معاویہ: دا معاویہ بن اسحاق رحمته الله د دوی حالات پہ وړاندینی حدیث کنبی تیرشو.

۴- حبيب بن ابي عمرو: دا حبيب بن ابي عمرو رحمته الله دی. (۷)

۵- عائشہ بنت طلحہ: سابقہ سند او گورنی (۸)

۶- عائشہ: سابقہ سند او گورنی (۹)

(۱) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۷۵-۷۶)

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۶۴) وفتح الباری ج ۶ ص ۷۶)

(۳) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مترجيجه في كتاب الحج باب الحج المبرور

(۴) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۶۴)

(۵) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۷۵)

(۶) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۷۸)

(۷) (د دوی د حالاتو د پارہ او گورنی کتاب الحج باب فضل الحج المبرور-

(۸) (حواله بالا-

(۹) (كشف الباری ج ۱ ص ۲۹۱)-

د مذکوره تعلیق تخریج حبیب بن ابی عمره رحمته دا تعلیق د قیصه په طریق سره موصول دی. (۱) او حبیب بن ابی عمره رحمته دا تعلیق ابونعیم رحمته "المستدرک" کښې او اسماعیلی موصولاً نقل کړیدی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د باب د ترجمه سره د باب د احادیثو مناسبت په دې معنی دې چه نبی صلی الله علیه و آله حج د ښخو د پاره جهاد گرځولې دی. (۳)

۲۲- باب: غَزْوُ الْمَرْأَةِ فِي الْبَحْرِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته مقصد د دې ترجمه نه هغه اختلاف طرف ته اشاره کول دی چه د جمهورو او امام مالک رحمته په مینځ کښې دی. (۴)

امام مالک رحمته د ښخو سمندري جنگ کښې شرکت ناخوښوی او منع گرځوی خو د جمهورو په نزد ښځې چه څنگه د زمکې په جنگ کښې حصه اخستې شی دغه شان په سمندري جنگ کښې هم شرکت کولې شی. (۵)

[۲۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو سَخَاقٍ هُوَ الْفَزَارِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ابْنَةِ مِلْحَانَ فَأَتَتْهَا عِنْدَهَا ثُمَّ هَجَرَ فَقَالَتْ لِمَ تَضَعُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ الْأَخْضَرَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِثْلَهُمْ مِثْلُ النُّلُوكِ عَلَى الْأَيْتَةِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا مِنْهُمْ ثُمَّ عَادَ فَضَجَّكَ فَقَالَتْ لَهُ مِثْلُ أَوَيْمَرٍ ذَلِكَ فَقَالَ لَهَا مِثْلُ ذَلِكَ فَقَالَتْ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ أَنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَلَسْتُ مِنَ الْآخِرِينَ قَالَ قَالَ أَنَسٌ فَتَزَوَّجَتْ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ فَرَكِبَتْ الْبَحْرَ مَعَهُ بِنْتُ قَرْظَةَ فَلَمَّا أَفْعَلَتْ رَكِبَتْ دَابَّتَهَا فَوَقَعَتْ بِهَا فَسَقَطَتْ عَنْهَا فَمَاتَتْ [۲۴۳۲: ر]

تراجم رجال

۱- عبد الله بن محمد: دا ابو جعفر عبد الله بن محمد مسندی رحمته دې د دوی حالات ((کتاب الايمان باب امور الايمان)) لاندې تیر شوی دی. (۷)

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۶۴) -

(۲) (تعلیق التعلیق ج ۳ ص ۴۴۱) -

(۳) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۶۴) -

(۴) (تعلیقات لامع الدراری ج ۷ ص ۲۳۵) -

(۵) (حواله بلا والتمهید ج ۱ ص ۲۳۳) -

(۶) (قوله: انصاري الله عنه: الحديث مرتخرجه في اوائل كتاب الجهاد باب الدعاء بالجهاد.....)

(۷) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

- ۲- معاویہ بن عمرو: دا ابو عمرو معاویہ بن عمرو الازدی رضی اللہ عنہ دی. (۱)
 ۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراہیم بن محمد بن الحارث فزاری رضی اللہ عنہ دی. (۲)
 ۴- عبداللہ بن عبدالرحمن الانصاری: دا ابوطوالہ عبداللہ بن عبدالرحمن بن معمر بن حزم رضی اللہ عنہ دی. (۳)

د- انس: دا مشہور صحابی خادم نبی، حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات (کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لایحیہ ما یحب لنفسه) پہ ذیل کنبی تیرشوی. (۴)

قوله: قال: قال انس: فتزوجت عبادة بن الصامت فزکیت البحر مع بنت قرظہ: ابوطوالہ فرمائی چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ سرہ نکاح اوکړہ اویا هغه بنت قرظہ سرہ په سمندر کنبی سورہ شوه. تنبیہ: د حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا حالات (کتاب الجهاد) پہ اول او د هغی د خاوند حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ عنہ حالات (کتاب الایمان باب بلاترجمه) لاندی تیرشوی دی. (۵)

قوله: بنت قرظہ: دا د حضرت معاویہ بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ بی بی محترمه فاخته بنت قرظہ رضی اللہ عنہا ده، بعض حضراتو د هغی نوم کنود خودلی دی. (۶) د هغی پلار قرظہ بن عبد عمرو بن نوفل بن عبد مناف دی، لکه چہ خلیفہ بن خیاط په خپل تاریخ کنبی د هغی تصریح کړیده. او بعض حضراتو ته دا وهم شویدی چہ هغوی حضرت فاخته د حضرت قرظہ بن کعب الانصاری رضی اللہ عنہ لور گرخولی ده. (۷)

او بلاذری په خپل تاریخ کنبی ذکر کړی دی چہ قرظہ بن عبد عمرو په حالت د کفر کنبی مړدی او د هغه لور (فاخته) رویت ثابت دی، د هغی د رور مسلم بن قرظہ رضی اللہ عنہ هم، چہ د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د طرف نه جنگیدلو او په جنگ جمل کنبی شهید شو. (۸)

دا د حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ سرہ د اسلام رومبنی بحری جنگ کنبی شریکه وه. کما فی حدیث الباب. تنبیہ: د حدیث باب ټول تشریحات د (کتاب الجهاد) په شروع کنبی ((باب الدعاء بالجهاد

- (۱) (د دوی د حالاتو د باره اوگوری کتاب الاذان باب اقبال الامام علی الناس عنه تسوية الصفوف -
 (۲) (د دوی د حالاتو د باره اوگوری کتاب الجمعة باب القائلة الجمعة -
 (۳) (کشف الباری ج ۲ ص ۲) -
 (۴) (کشف الباری ج ۲ ص ۲) -
 (۵) (کشف الباری ج ۲ ص ۴۸) -
 (۶) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۵) وفتح الباری ج ۶ ص ۷۶ -
 (۷) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۵) وفتح الباری ج ۶ ص ۷۷ -
 (۸) (حواله بالا -

والشهادة....» په ذیل کښې راغلی دی، البته دلته د حدیث باب سند سره متعلق دوه بحثونه مونږ ذکر کوو.

بحث اول. د دې حدیث په سند کښې دی ((حدثنا ابواسحاق هوالفرازی من عبدالله بن عبدالرحمن الانصاری)) د ټولو روایتونوسنه دغه شان دې چې د ابواسحاق او عبدالله په مینځ کښې بل راوی نشته. (۱)

لیکن ابومسعود رضی الله عنه په (اطراف) کښې دا دعوی کړېده چې د دې دواړو په مینځ کښې یو راوی زانده بن قدامه ساقط شویږي. حافظ جمال الدین مزی رحمته الله علیه هم د هغه دا قول برقرار ساتلې او د ابومسعود رضی الله عنه د قول د تائید دپاره ئی دا فرمانیلې چې مسیب بن واضح رضی الله عنه دا

حدیث ((عن ابی اسحاق الفزاري، عن زائدة، عن قدامة)) په طریق باندې نقل کړېږي. (۲)
د علامه ابومسعود رحمته الله علیه او حافظ مزی رحمته الله علیه دا دعوی د بعض وجوهاتو په بنا صحیح نه ده
① حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې د حافظ مزی رحمته الله علیه د ابومسعود رضی الله عنه قول برقرار ساتل او د هغې تائید د مسیب بن واضح په روایت سره کول صحیح نه دی، هم د بخاری شریف روایت صحیح دي. (۳) د دې وجه دا ده چې مسیب بن واضح ضعیف دي او د یوضعیف راوی د روایت په بنا د صحیح بخاری روایت غلط نشي گرځولې کیدي. (۴)

② همدغه روایت امام احمد په خپل (مسند) کښې د ((معاوية بن عمرو عن ابی اسحاق)) په طریق نقل کړېږي په دې کښې هم د دې دواړو په مینځ کښې بله واسطه نشته، نه د زانده او نه د بل چا. (۵)

③ ابوعلی جیانی رحمته الله علیه او ابومسعود رضی الله عنه باندې کولو سره فرماني ((تتبع طرق هذا الحديث عن ابی اسحاق الفزاري فلم اجد فيها زائدة)) یعنی ابواسحاق نه مروی د دې حدیث ټول طرق تتبع ما کړېده نو په دې کښې په یو کښې زانده موجود نه دې موندلې. (۶)

④ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې ما د ابواسحاق فزاري کتاب (السید) کښې دا حدیث او کتلو نو په هغې کښې هم زانده نه وو. (۷)

⑤ همدغه روایت حافظ ابونعیم رحمته الله علیه هم "المستخرج" کښې په دې سندسره نقل کړېږي. ((حدثنا ابن المقريء ثنا ابو عروبة ثنا المسیب بن واضح، عن ابی اسحاق عن ابی طوالة عن انس رضي الله عنه))

(۱) (فتح الباری (ج ۷۷) -

(۲) (تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۳) (النکت الظراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۴) (فتح الباری (ج ۷۷) -

(۵) (مسند امام احمد (ج ۳ ص ۲۶۵) -

(۶) (النکت الظراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۷) (حواله بالا -

دې کښې هم زانده نشته. (۱)
 د دې ټول تفصیل حاصل دا شو چه د ابومسعود رضی الله عنه دا دعوی چه د صحیح بخاری په روایت کښې ابواسحاق او عبدالله الانصاری په مینځ کښې یو راوی زانده بن قدامه ساقط شویږي صحیح نه ده او هم د صحیح بخاری روایت صحیح دې.
 ابومسعود ته دا وهم ولې اوشو؟ د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په قول ابومسعود مشقی رضی الله عنه ته دا وهم ځکه شویږي چه معاویه بن عمرو څنگه دا حدیث د ابواسحاق نه اخستې دې، دغه شان د ((زانده عن ابی طوالة)) په طریق سره ئې هم حاصل کړیږي.

ابومسعود مشقی رضی الله عنه دا گټلې دی چه دا روایت د معاویه په نزد ((من ابی اسحاق عن زانده)) طریق نه دې خو خبره داسې نه ده، بلکه معاویه سره دا روایت د ابواسحاق او زانده دواړونه دې. معاویه بن عمرو دا روایت بیانولو سره کله د دواړو ذکر کوی او کله کله د هریو نه جدا روایت بیانوی.

امام احمد رحمته الله علیه په خپل (مسند) کښې معاویه بن عمرو د دې حدیث تخریج او هلته د زانده په روایت باندې د ابواسحاق روایت معطوف کړیږي، نو د معاویه بن عمرو دا روایت اول ((ثنا معاویه بن عمرو ثنا زانده ثنا عبدالله بن عبد الرحمن بن معمر الانصاری)) په سند سره بیان کړو (۲) بیا د دې نه پس همدغه روایت ((ثنا معاویه بن عمرو ثنا ابواسحاق عن عبدالله بن عبد الرحمن بن معمر)) په سند سره ذکر کړو. (۳)

او اسماعیلی دا حدیث ((ابی غیثمة عن معاویه بن عمرو عن زانده)) په طریق سره نقل کړیږي او صرف زانده ئې ذکر کړیږي.

ابوعوانه هم دا روایت په خپل "صحیح" کښې ((عن جعفر الصائغ عن معاویه)) په طریق سره نقل کړیږي. بهر حال د دې ټول تفصیل نه به په تاسو دا خبره واضحه شوی وی چه د صحیح بخاری په روایت کښې څه راغلی دی هم هغه صحیح دی. (۴) والله اعلم.

دوئم بحث: حدیث باب سره د حضرت انس رضی الله عنه نه درې کسان روایت کوی. اسحاق بن ابی طلحه، محمد بن یحیی بن حبان او ابوطوالة عبدالله بن عبد الرحمن الانصاری.
 اوس سوال دا پیدا کیږي چه دا حدیث د مسند انس رضی الله عنه نه دې، یا مسند ام حرام رضی الله عنه نه؟ د دې وجه داده چه دا روایت کله ابو اسحاق د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړونود دې الفاظ دادی ((کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یدخل علی امر حرام)) (۵)

(۱) (حواله بالا -)

(۲) (مسند احمد (ج ۳ ص ۲۶۴) -)

(۳) (مسند احمد (ج ۳ ص ۲۶۵) -)

(۴) (فتح الباری (ص ۷۷) -)

(۵) (الحدیث اخرجه لبخاری کتاب الجهاد والسير باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء رقم - (۲۷۸۸-۲۷۸۹))

او د ابوطواله الفاظ داسې دي: «دخل رسول الله صلى الله عليه على ابنة ملحان» (۱)
 د دې دواړو يعنې ابواسحاق او ابوطواله د کلام نه دا معلومېږي چه دا حديث د مسند انس
 په نه دي.

محمد بن يحيى خپل روايت داسې بيانوي: «من انس من حالته امر حرام» (۲) د ده کلام په دې
 خبره واضح دلالت کوي چه دا حديث د مسند حرام نه دي او همدغه معتمد خبره ده.
 کيدېشي چه حضرت انس رضي الله عنه په دې موقع حاضر نه وو نو هغوی په حديث کښي بيان شوې
 واقعه د خپلې ترور حضرت ام حرام رضي الله عنها نه واوریده، همدغه حديث د ام حرام رضي الله عنها نه عمير
 بن الاسود هم روايت کړيدې کوم کښي چه ښکاره دا ذکر دی چه دا حديث د مسانيد ام
 حرام نه دي، عمير بن اسود فرمائي: «فحدثتنا امر حرام انها سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول:
 اول جيش من امتي.....» (۳)

د دې بحث خلاصه اوس دا شوه چه د حديث د شروع حصه مسند انس رضي الله عنه نه ده او د خوب
 چه کومه واقعه ده هغه د مسند ام حرام نه ده. چونکه حضرت انس رضي الله عنه په دې موقع موجود
 نه وويه دې وجه هغوی ذکر شوې پورتنی واقعه د خپلې ترور حضرت ام حرام رضي الله عنها نه
 اخستي ده.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث د باب د ترجمه سره مناسبت واضح دي او
 هغه داسې چه د «غزو المواقى (الهم)» باب قائم کړي شوي دي او په حديث کښي هم د حضرت ام
 حرام او فاخته بنت قرظ په «غزو الهم» کښي د حضرت معاويه رضي الله عنه امارت کښي د
 شرکت ذکر دي. (۴)

۳- باب: حَمْلُ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ فِي الْغَزْوِ دُونَ بَعْضِ نِسَائِهِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاري رحمته الله عليه دلته دا خودل غواړي که سړي د خپلو ښځو نه بعضي
 په جهاد کښي د خدمت وغيره په غرض يوځي اوباقې بونه ځي نو په دې کښي هيڅ بديت
 نشته. (۵) ليکن علامه عيني رحمته الله عليه فرمائي چه دلته د يو قيد اضافه کول ضروري دي او هغه
 دا چه د دې ښځو په منيځ کښي به خسنې هم کوي (قرعه اندازی) لکه چه د باب په حديث
 کښي ذکر دي. (۶)

(۱) (صحيح البخاري كتاب الجهاد والسير باب غزو المرأة في البحر رقم (۲۸۷۷، ۲۸۰۰) -

(۲) (صحيح البخاري كتاب الجهاد والسير باب فضل من يصرع في سبيل الله رقم (۲۷۹۹ - ۲۸۰۰) -

(۳) (صحيح البخاري كتاب الجهاد والسير باب ما قيل في قتال الروم رقم (۲۹۲۴) وانظر لهذا البحث كله

فتح الباري (ج ۶ ص ۷۷) والنكت الظراف على الاطراف (ج ۱ ص ۲۶۲) و (ج ۱ ص ۱۳) -

(۴) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۶۴) -

(۵) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۶۵) -

(۶) (حواله بالا -

[۲۴۳] حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ النَّمِيرِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ كُلُّ (۱) حَدَّثَنِي طَابَقَهُ مِنَ الْحَدِيثِ قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ فَأَتَيْتُهُنَّ يَخْرُجُ مَعَهُمَا خَرَجَ مَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ فِيهَا أَهْمِي فَخَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ [ر: ۲۴۳]

تراجم رجال

- ۱- حجاج بن منهال: دا ابو محمد حجاج بن منهال انماطی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی حالات ((کتاب الایمان بامامان الاعمال بالنیة والحسبة....)) لاندی تیر شوی دی. (۲)
- ۲- عبدالله بن عمر: دا عبدالله بن عمر نمیری رحمۃ اللہ علیہ دی. (۳)
- ۳- یونس: دا یونس بن یزید بن ابی الجاد ایلی رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی مختصر حالات ((بہد الوسی)) د پنخم حدیث پہ ذیل کنبی تیر شوی دی. (۴)
- ۴- زہری: دا امام محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی مختصر حالات بہد الوسی د دریم حدیث پہ ذیل کنبی تیر شوی دی. (۵)
- ۵- عروہ بن الزبیر: دا جلیل القدر تابعی حضرت عروہ بن زبیر رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی مختصر حالات ((بہد الوسی)) د دوئم حدیث پہ ذیل کنبی تیر شوی دی. (۶)
- ۶- سعید بن المسیب: دا مشہور تابعی حضرت سعید بن المسیب رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال ان الاعمال ہوالعمل)) لاندی تیر شوی دی. (۷)
- ۷- علقمہ بن وقاص: دا علقمہ بن وقاص بن محصن لیثی رحمۃ اللہ علیہ دی. دَ دوی حالات ((کتاب الایمان بامامان الاعمال بالنیة والحسبة)) کنبی تیر شوی دی. (۸)

(۱) قوله: عن حديث عائشة رضى الله عنها: الحديث مر تخریجه فی کتاب الہیة باب ہیة المرأة لغير زوجها..

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۴۴) -

(۳) (دَ دوی دَ حالانود ہارہ اوگوری کتاب الشہادات باب اذا عدل رجل رجلا.... -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۳) وانظر کشف الباری (ج ۳ ص ۲۸۲) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶)

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱)

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۸) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۴۱) -

۸- عبيد الله بن عبد الله: داعبيه بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رضي الله عنه دي. د دوی څه حالات «بده الوسي» پنځم حديث لاندې او مفصل حالات «كتاب العلم باب متى يصح سلام المغازي» کښې تير شوی دي. (۱)

۹- عائشه: دا حضرت عائشه ام المؤمنين عائشه بن ابي بکر الصديق رضي الله عنه ده. د دوی حالات «بده الوسي» د دوئم حديث لاندې راغلي دي. (۲)
تنبیه امام بخاری رحمه الله دلته د باب لاندې چه کوم حديث ذکر کړيدې، هغه د حضرت عائشې رضي الله عنها مشهور حديث «حديث الافک» دي. د دې حديث مکمل تشریح (کتاب المغازی) کښې راغلي ده. (۳)
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمه سره مطابقت ظاهر دي او په دې کښې تشریح ده چه عائشه رضي الله عنها نبی کریم صلی الله علیه و آله خپل ځان سره بوتلې وه، هغه ئی د خسنې راويستو نه پس بوتلې وه. (۴)

۴۳- باب: غَزْوُ النِّسَاءِ وَقِتَالِهِنَّ مَعَ الرِّجَالِ

د ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه د دې خبرې احتمال دي چه د امام بخاری رحمه الله غرض د باب د ترجمه نه دا بيان کول وی چه ښځې خود غزوي دپاره اووتلې ليکن هغوی به جنگ نه کوی نو د عبارت تقدير به دا وی «وقتلن مع الرجال، ای هل مواتن»، لوداخرهن فی الغزو اتصرن علی ما ذکر من مداواة الجرحى ودحو ذلك؟ او د ښخود سرو سره جنگ کول آیا دا شائع دی یا که ښځې د سرو دپاره د غزوي دپاره اووتلې نو د زخمیانو مرهم پټنی یا د دې قسم په نور خدمت باندې به اقتضار کوی؟ (۵)

[۴۳] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُودٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ (۶) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَسَاكُنَ يَوْمَ أُحُدٍ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۶) (و ج ۳ ص ۳۷۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی باب حديث الافک (ص ۳۳۲) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۶) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث اخرجه البخاري ايضاً كتاب الجهاد والسير باب المجن ومن يترس يترس صاحبه، رقم (۲۹۰۲) وكتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب ابي طلحه رضي الله عنه رقم (۳۸۱۱) وكتاب المغازی باب «اذهنت طانفانان منكم ان تغشلا...» رقم (۴۰۶۴) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۳)

بَنَتْ أُمِّي بَكْرًا وَأَمْرًا سَلِيمًا وَغَنَمًا لَمْ تَمُوتَا تَانِ أَرَى خَدَمَ سَوْقِيهَا تَنْقُزَانِ الْقَرْبَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَنْقُزَانِ الْقَرْبَ عَلَى مُتَوَيْبِهَا ثُمَّ تُفَرِّغَانِيهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَمَلَأْنِيهَا ثُمَّ تَمُوتَانِ ثُمَّ تُفَرِّغَانِيهَا فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ [۲۷۴۶، ۳۶۰۰، ۳۸۳۷]

تراجم رجال

- ۱- ابومعمر: دا ابومعمر عبدالله بن عمرو بن ابی الحجاج منقری رضی اللہ عنہ دی.
- ۲- عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی بصری رضی اللہ عنہ دی، ددې دواړو حضراتو حالات (کتاب العلم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: اللهم علمه الكتاب) کښې تیر شوی دی (۱).
- ۳- عبدالعزیز: دا عبدالعزیز بن صهیب بنانی بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات ((کتاب الايمان باب حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من الايمان)) کښې راغلی دی. (۲)
- ۴- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی، د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاهيه ما يحب لنفسه)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۳)
- قوله: قال لما كان يوم احد اذن من الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت انس رضی اللہ عنہ د جنگ احد په ورځ چه کله خلقو ماتې او خوړل او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه خواړه شول.
- دلته حضرت انس رضی اللہ عنہ په جنگ احد کښې د مسلمانانو د ماتې سره مخ کیدلو طرف ته اشاره او فرمائیلې، د کتاب المغازی په روایت کښې نور تفصیل ذکر دی. کوم چه مصنف رضی اللہ عنہ دلته مصنف د اختصار په غرض سره حذف کړې دي. (۴)
- قوله: قال ولقد رايت عائشة بنت أبي بكر وامر سليم، واغهما ليمشمتان: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ما حضرت عائشه او ام سليم رضی اللہ عنہما او کتلې چه هغوی خپلې پښخې اوچتې کړې وې.
- حضرت ام سليم رضی اللہ عنہا دا مشهوره انصاری صحابیې او د حضرت انس رضی اللہ عنہ موره. (۵).
- ((مشمتان)) د باب تفعل نه اسم فاعل، تشبیه مؤنث صیغه ده، ونیلی شی ((شمرالثوب من ساقیه)) یعنی هغې کپړې د پټوونه اوچتې کړې. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶-۳۶۱)-

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲)-

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴)-

(۴) (د تفصیل دپاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۳۰)-

(۵) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب الحياء فی العلم-

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) ومصباح اللغات مادة شمر-

«ارای عدم سؤلها» ماذ هغی د پندو پانزیب ته کتل. «عدم»، بفتح الغاء المعجمة والبدال المهملة

«عدمه جمع ده او د دې معنی خلخال یعنی پانزیب. (۱)

او سوق جمع د ساق په معنی د پندونۍ. (۲)

په سوال لود هغې جواب: دلته سوال دا پیدا کیږي چه حضرت عائشه رضی الله عنها خود حضرت انس رضی الله عنه پاره نامحرم وه نو د حضرت انس رضی الله عنه د پاره د ام المؤمنین رضی الله عنها پندونۍ طرف ته کتل ځکه جائز شو؟ علامه نووی رحمته الله د دې سوال دوه جوابونه فرمایلي دي:

① دا «(دې من النظر الی الاجنبیات)» نه وړاندې واقع ده، ځکه چه حضرت انس رضی الله عنه د غزوۀ احد قصه بیانوي او هغه وخت پورې اجنبیاتو طرف ته د کتلو نهی او ممانعت نه وو نازل شوې.

② حضرت انس رضی الله عنه دا خو په حدیث کښې نه دی فرمایلي چه ما د هغې پندونۍ ته په قصد سره کتلی وو، د هغه دا خبره په دې باندې محمول ده چه دا نظر کوم پریوتلې وو ناڅاپي او غیر اختیاري توگه باندې وو. (۳)

قوله: تنقز ان القرب هغوی به مشکیزې د کپ اوړلې.

مطلب دا چه مشکیزې به د اوبونه دومره د کپ وې چه د هغې نه به اوبه تونیدلې. پورته چه کومه ترجمه مونې نقل کړه، دا د حضرت انور شاه صاحب رحمته الله ده. (۴)

«تنقزان» معنی او ضبط: «(تنقزان)» تشبیه مونثه غائبه صیغه ده اودا کلمه شارحینوپه دوه شان ضبط کړیده ① یوچه د آء د فتحه سره وی نو دې باب به «(نصر)» وی او د دې معنی د ټوپونو او دانگلو به وې. (۵)

لیکن په دې صورت کښې د «(القرب)» نصب مشکل دي. ځکه چه «(التق)» فعل لازم دي او هغه «(القرب)» کښې د نصب عمل نشي کولې.

د دې اشکال جواب صاحب «(تلوید)» داور کړې چه «(القرب)» «(منعوب علی نزع الخافض)» دي یعنی «(تنقزان بالقرب)» (۶)

② چه دا د آء په ضمعه سره وي نو د دې باب «(افعال)» راځي، او په هغه صورت کښې «(القرب)» نصب صحیح دي، مطلب به دا وی چه هغه به د سیر د شدت د وجه مشکیزې خوزولې. (۷)

(۱) (جامع الاصول (ج ۸ ص ۲۴۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) -

(۳) (شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۱۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۷) -

(۴) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (حواله بالا -

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ بعض اصول کنبی ضمه د تاء صراحت دی۔ (۱)
البتہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ بعض شیوخ،، القرب،، مرفوع لولی پہ داسی طریقہ ہے
،، القرب علی متوہما،، جملہ اسمیہ بغیر د واو ده (۲)

او علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ زما خیال دا دی ہے صحیح لفظ «تقران» دی او «تقران»
وانی درنہ مشکیزہ او جتلولو، د دی وجہ دا ده ہے ورناندینی باب پہ روایت کنبی امام
بخاری رحمۃ اللہ علیہ توفی لفظ نقل کریدی۔ (۳)

خو دا خبرہ منلی شویده ہے دا کلمہ کہ د تاء پہ فتحہ سرہ وی او کہ ضمه سرہ، دا د سیرد
سرعت نہ کنایہ ده۔ (۴)

قوله: وقال غیره: تنقلان القرب علی متوہما: اود ابو معمر رحمۃ اللہ علیہ نہ علاوہ بل چا
وئیلی دی ہے ہفہ دوارو بہ پہ خپلہ شاباندی مشکیزہ راوړلې۔
د مذکورہ تعلیق مطلب او مقصد: د ابوذر، کشمینی او حموی بہ نسخو کنبی ہمدارنگ
دی، دا حدیث ہم ہفہ شان پہ ہفہ سند او متن سرہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ کتاب المغازی غزوہ
احد (۵) لاندی ذکر کریدی۔ پہ دی کنبی رواتو ہیخ اختلاف نہ دی کرې بلکه ټولو «تقران»
نقل کریدی۔ (۶)

او پہ «غیرہ» کنبی ضمیر مجرد او ابو معمر طرف تہ راجع دی اود غیر نہ مراد جعفر بن
مہران دی۔ (۷)

اوس د پورتنی عبارت مطلب دا شو ہے عبدالوارث نہ حدیث باب روایت کونکی ټولو
حضراتو ہم «تقران» وئیلی دی خو جعفر بن مہران پہ خپل روایت کنبی «تقران» نقل
کریدی۔ او دا خبرہ خو د چا نہ ہم پتہ نہ ده «تقران» پہ صورت کنبی ہے کوم اشکال
وراندی کیدل ہفہ د «تقران» پہ صورت کنبی نہ راخی ځکه ہے دا فعل متعدی دی او
معنی ئی ہم واضح ده۔ (۸)

د مذکورہ تعلیق تخریج: مذکورہ تعلیق امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل صحیح کنبی د عبد اللہ بن

۱ (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۶۶) وقد جاء هذا اللفظ بضم التاء رواية باب مناقبي طلحة رضي الله عنه من كتاب مناقب الانصار رقم (۳۸۸) وباب «اذممت طائفتان منكم ان تفشلا...» من كتاب المغازی رقم (۴۰۶۴)

۲ فتح الباری (۷۸۶) وعمدة القاری (۱۶۷۱۴) والنهاية (۱۰۶۱۵)۔

۳ (اعلام الحديث للخطابی ج ۲ ص ۱۳۸۵)۔

۴ (فتح الباری ج ۶ ص ۷۸)۔

۵ (الصحيح للبخاری ج ص) كتاب المغازی باب «اذممت طائفتان...» رقم (۴۰۶۴)۔

۶ (تعلیق التعلیق ج ۳ ص ۴۴۲)۔

۷ (حواله بالا)۔

۸ (صحيح مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۳)۔

عبدالرحمن الدارمی پہ واسطہ سرہ، ابوعلی موصلی رحمہ اللہ خیل مسند کنبی او اسماعیلی رحمہ اللہ جعفر بن مہران پہ واسطہ سرہ بعینہ د حدیث باب سند سرہ نقل کریدی. (۱)

قوله: ثم تفرغانه في افواه القوم، ثم ترجعان، فتملاهما، ثم يجيئان فتفرغانه

في افواه القوم... بیا بہ دواړو اوبہ د قوم په ځلو کنبی اړولې. بیا به واپس کیدلې او مشکیزې به نې راډکولې راوړلې او بیا به نې اوبہ د قوم په ځلو کنبی اړولې.

«تفرغانه» د باب افعال نه دې، د دې معنی راغورزولو او اړولو ده. او ضمیر منصوب ماء طرف ته راجع دې چه د قرب په لفظ سره مفهوم کیږي اوس مطلب دا شوچه هغه دواړو به هغه اوبه چه په مشکیزو کنبی وې دخلقوبه ځلو کنبی ورغورزولې او وراړولې. (۲)

اودا بوزر په نسخه کنبی «تفرغانه» دې، په دې صورت کنبی ضمیر منصوب «الترجبان» طرف ته راجع به وی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنیر اسکندرانی رحمہ اللہ د باب د ترجمې په الفاظو باندې اعتراض کولو سره فرماني چه امام بخاری رحمہ اللہ خو ترجمه قائمه کړیده

«غزو النساء و قتالهن مع الرجال» اود باب په مینځ کنبی چه کوم حدیث ذکر کړیدی په هغې کنبی د سر نه د غزوې یا د قتال ذکر نشته، په دې وجه د ترجمه او حدیث په ذیل کنبی

مناسبت موجود نه دې، فرماني «بؤب علی غزوهن و قتالهن، و ليس في الحديث **الهن قتالهن**» (۴)

او بیا هغوی پخپله د دې اعتراض جواب ورکولو سره دوه مناسبتونه ذکر کوي:

① چه دا اوونیلې شی چه بنڅو د مجاهدینو او غازیانو کوم اعانت او امداد کولو هم دغه د هغوی جهاد وو. (۵)

د دې جواب تائید د مختلفو احادیثونه کیږي. د ابوداؤد شریف روایت دې. حشر بن زیاد د خپلې نیا ام زیاد رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه روایت کوي:

«انها خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة خيبر سادس ست نسوة، فبلغ رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبعث اليها، فجئنا، فرائينا فيه الغضب، فقال: **ممن من خرجت و باذن من خرجت**؛ قفلنا: يا رسول الله

خرجنا نغزل الشعر، و نعين به في سبيل الله و معنا دواء للجرح و تناول السهام، و نسقى السويق....» (۶)

يعنى هغوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره غزوه خیبر ته اووتلې، هغه د شپږو بنڅو نه شپږمه بنڅه وه،

(۱) (تعلیق التعلیق ج ۳ ص ۴۴۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۷) وشرح القسطلانی ج ۵ ص ۸۴ -

(۳) (ارشاد الساری ج ۵ ص ۸۴) -

(۴) (المتوازی ص ۱۵۶) و عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۶ وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (سنن ابی داؤد ابواب الجهاد باب فی المرأة و العبد یحديان من الغنیمة رقم (۲۷۲۹) -

نو رسول الله ﷺ ته خبره اور سیدله نو هغوی ﷺ ز مونږ د راغوبښتلو دپاره سرې راوړلېکلو نو مونږ په خدمت کېنې حاضرې شو. مونږ د هغوی ﷺ په مخ مبارک باندې غصه اولیدله، وې فرمانیل تاسو ښځې دچاسره اوډ چا په اجازت راوتلې نې؟ مونږ وویل یا رسول الله! مونږ په دې وجه راوتلې یو چه سپنږسی به تارونه کوواووددې په ذریعه به د الله تعالی دلاړې مدد کوو او مونږ سره د زخمیانو دپاره دوائی ده او مونږ به غشی نیسو او ستوان به پرې ځکوو. په دې حدیث کېنې دا راغلی دی چه مونږ به غشو ورونکوته غشی نیسو او دا خبره ښکاره ده چه غازي ته څه ورکونکوته د هغې په مثل اجر او ثواب به ملاوېږي. (۱)

د دې جواب تائید د حضرت ربیع بن معوذ ؓ د حدیث نه هم کیږي چه راتلونکی باب نه پس په باب کېنې راځي. چه ((کنامع النبی صلی الله علیه وسلم ونداوی الجرحی....)) (۲)

دغه شان په مسلم شریف کېنې د حضرت ابن عباس ؓ حدیث دې ((وقد کان یغزو بهن، فیداونین الجرحی....)) (۳) رسول الله ﷺ به غزواتو کېنې ښځې هم خان سره بوتلې چه د زخمیانو خیال به ئی ساتلو او مرهم پښی وغیره به کولې. (۴)

۵ یا که دا اووئیلې شی چه دغه صحابیاتو رحمہم الله کله د زخمیانو د خیال کولو فریضه پوره کوله او په هغوی به ئی اوبه وغیره ځکولې نو بعض وخت د دې امورو پوره کولو په دوران کېنې د خپل خان د حفاظت او بیج ساتلو هم ضرورت پېښیدلو او همدغه احتمال غالب دي په دې وجه هغوی ته د قتال نسبت کړی شوې دي. (۵)

د دې احتمال تائید د دې روایت نه کیږي کوم چه حضرت انس ؓ بیان کړې دي، د صحیح مسلم روایت دي:

((ان امر سلیم اتخذت یوم حنین خنجرًا، فکان معها، فراها ابوطلحة فقال: یا رسول الله! هذہ امر سلیم معها خنجر فقال لها رسول الله صلی الله علیه وسلم: ما هذہ الخنجر؟ قالت: اتخذته ان دما فی احد من البشر کین بقرت به یطنه)) (۶)

ام سلیم ؓ په غزه حنین کېنې یو خنجر لاس کېنې نیولې وو، چه هم هغې سره وو، حضرت ابوطلحه (چه د ام سلیم خاوند وو) هغې ته اوکړل نو رسول الله ﷺ ته ئی عرض اوکړ: دا ام سلیم ده، د چا په لاس کېنې چه خنجر دي. نور رسول الله ﷺ ام سلیم ؓ ته او فرمانیل چه دا خنجر تاڅه له راخستې دي؟ نو هغې اووئیل چه څوک مشرک ماله نزدې راغلو نو په دې خنجر به زه د هغه خټه اوشلوم.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۶) -

(۲) (صحیح البخاری کتاب الجهاد باب مداواة النساء الجرحی فی الغزو رقم (۲۸۸۲) -

(۳) (صحیح مسلم کتاب الجهاد والسير باب النساء الغازيات یرضخ لهن... رقم (۴۶۸۴) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۵) (حواله بلا المتوازی (ص ۱۵۶) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۶) -

(۶) (صحیح مسلم کتاب الجهاد والسير باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۰) -

د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د حکومت په زمانه کښې مشهور جنگ، جنگ یرموک کښې ښخو جنگ اوکړو، کله چه رومیانو په مسلمانانو باندې سختې حملې اوکړې او هغوی د مسلمانانو په لښکر کښې رانوتل نو رومیانو ښخې په تورو اووهلې. په دې موقع د قریشو ښخو ډیر په بهادرۍ سره د رومیانو مقابلې اوکړه او آخر ئې اوختول. (۱)

۶۵- بَاب: حَمَلُ النِّسَاءِ الْقَرَبِ إِلَى النَّاسِ فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد د باب د ترجمې نه د دې امر جواز او مشروعیت خودل دی چه ښخې په غزوه کښې سړو باندې اوبه ځکولې شی، په دې کښې د خرج څه خبره نشته. (۲)

[۲۴۵] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ قَالَ ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ (۳) إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَسَمَ مَرُوطًا بَيْنَ نِسَاءِ الْمَدِينَةِ قَبْلَ مِرْطَ حَيْدٍ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ عِنْدَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَعْطِ هَذِهِ ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّتِي عِنْدَكَ يُرِيدُونَ أَمْرًا كَلُّهُمْ يَنْتَ عَلَيَّ فَقَالَ عُمَرُ أَمْرٌ سَلِيطٌ أَحَقُّ وَأَمْرٌ سَلِيطٌ مِنْ نِسَاءِ الْأَنْصَارِ وَمِنْ بَايَعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُمَرُ فَإِنَّمَا كَأَنْتَ تَزُورُنَا الْقَرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ تَزُورُ تُحِيطُ [۳۸۴۳]

تراجم رجال

- ۱- عبدان: دا عبدالله بن عثمان بن جبلة رضی اللہ عنہ دی.
- ۲- عبدالله: دا عبدالله بن مبارک بن واضح حنظلي رضی اللہ عنہ دی. ددې دواړو حضراتو حالات .
بهذه الوسي: د پنځم حديث په ذیل کښې راغلی دی. (۴)
- ۳- يونس: دا ابویزید بن یزید بن ابی النجاد ایلي رضی اللہ عنہ دی. د ده مختصر حالات بهذه الوسي:
پنځم حديث (۵) او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب من یرود الله به ههنا...)) لاندې تیر شوی دی. (۶)
- ۴- شهاب: دا ابوبکر محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. د ده حالات ((بهذه الوسي))

(۱) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۴) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۹) -

(۳) (قوله: ثعلبة الحديث اخرجه البخاري ايضا كتاب المغازی باب ذكر ام سليط رقم ۴۰۷۱) والحديث من

افراذه عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۰) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۶۱-۳۶۲) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۳) -

(۶) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۸۲) -

دریم حدیث کنبی راغلی دی. (۱)

۵- ثعلبه بن ابی مالک: دا ابویحیی یا ابومالک ثعلبه بن ابی مالک عبدالله بن سام القرطی المدنی ^{رضی اللہ عنہ} دی. (۲)
دا د بنو قریظه د جمات امام وو او تر آخر عمر پورې په دې منصب باندې وو او د انصارو خلیف وو. (۳)

د هغه پلار عبدالله بن سام ابومالک اصلا یمنی د یو قبیلہ "کنده" سره د هغه تعلق وو او یهودی مذهب والا وو، د یمن نه راغلی وو مدینه منوره کنبی آباد شوې وواو د بنو قریظه یوسری ابن سعید لور سره نیکاح او کړه او ابومالک بنو قریظه خلیف جوړ شو په دې وجه هغه ته قرطی وائی. (۴)

او د هغه پلار عبدالله بن سام غالباً غزوہ بنی قریظه کنبی د کفر په حالت کنبی اووژلې شو. (۵)
حضرت ثعلبه ^{رضی اللہ عنہ} صحابی دې که نه؟ د حضرت ثعلبه ^{رضی اللہ عنہ} په صحابی کیدو کنبی د محدثینو اختلاف دې. ابن سعد، امام ابوحاتم، ابن حبان، عجلو اوداسې نور بعض حضرات هغه ته تابعی وائی. ابن ابی حاتم فرمائی (سالت ابی عن ثعلبه بن ابی مالک؟ فقال: هو من التابعین).
خو امام یحیی بن معین، حافظ جمال الدین مزی، امام بخاری، ابن عبدالبر، ابن قانع، ذهبی او مصعب بن عبدالله زبیری ^{رضی اللہ عنہ} وغیره رائي دا ده چه صحابی دې. (۷)

تاسو د فریقینو اقوال او کتل خو راجح همدغه معلومیري چه دا صحابی دې.
علامه ابن عبدالبر ^{رحمۃ اللہ علیہ} په قول حضرت ثعلبه قرطی ^{رضی اللہ عنہ} د نبی کریم ^{صلی اللہ علیہ وسلم} په مبارکه زمانه کنبی اسلام قبول کړې وو. (۸)

پخپله د حضرت ثعلبه ^{رضی اللہ عنہ} وینا ده، سماک بن حرب ^{رضی اللہ عنہ} د حضرت ثعلبه ^{رضی اللہ عنہ} نه زوایت کوی چه هغوی فرمائیلی دی: ((كنت غلاما على عهد النبي صلى الله عليه وسلم)) (۹)
په دې وجه راجح همدغه دی چه هغه صحابی دې. او هغوی په حالت اسلام کنبی رسول الله ^{صلی اللہ علیہ وسلم} لیدلې دې. او ابن ماجه کنبی د هغه مرفوع روایت هم موجود دې. (۱۰)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷) وطبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۷۹) -

(۳) (حواله بالا الجرح والتعديل (ج ۲ ص ۳۹۰) رقم (۱۸۷۵) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۷۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) والاصابة (ج ۱ ص ۲۰۱) -

(۶) (تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۲۵) وحاشية سبط ابن العجمي (ج ۱ ص ۲۸۴) وطبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۷۹) وتعليقات معجم الصحابة (ج ۳ ص ۹۲۴) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷) والاستيعاب (ج ۱ ص ۱۳۲) وتاريخ البخاري الكبير (ج ۱ ص ۱۷۴) ومعجم الصحابة (ج ۳ ص ۹۲۴) والكاشف للذهبي (ج ۱ ص ۲۸۴) -

(۸) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۱۳۲) -

(۹) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ۱ ص ۲۸۴) -

(۱۰) اخرج ابن ماجه لثعلبه بن ابی مالک عن النبي صلى الله عليه وسلم كان يغضب قائما خطبتين يفصل بينهما يجلس وابويكر وعمر رضى الله عنهما كذلك. سنن ابن ماجه: كتاب الرهن، باب الشرب من الاودية رقم (۲۴۸۱)

حافظ ابن حجر رحمته الله ذ هغوى صحابى كيدو ته ترجيح وركولو سره ليكي: ((وحيثه من عمرى صحيح البخارى ومن يقتل ابو بقرطة ويكون هو بعدد من يقتل لولا الانبات لايتم ان يصح سماعه فلهذا الاحتمال ذكرته هنا)) (١)

يعنى ذ حضرت عمر رحمته الله نه په صحيح بخارى كښې ذ هغوى حديث موجود دې او ذ چاپلار چه په بنوقرطه كښې قتل شوې وى او هغه پخپله هم قتل كيدو ته نژدې وى كه ذ انبات معامله نه وه نو ذ هغه سماع عن النبى رحمته الله صحيح كيدل ممتنع نه ده، په دې وجه ذ حضرت ثعلبه رحمته الله تذكره ما (قسم اول) كښې نقل كړيد.

او حافظ ابن حرج رحمته الله "الاصابة" په قسم اول كښې ذ هغه صحابه كرامو ترجمه او تذكره ليكلي ده ذ چا روايت او صحبت چه ثابت وى، كه هغه ثبوت په كومه طريقه هم وى. (٢)

مصعب بن عبدالله زبيرى رحمته الله فرمانى ((سنه سن عطية وقصته كقصته)) (٣) يعنى حضرت ثعلبه ذ حضرت عطيه رحمته الله هم عمر دې اود حضرت ثعلبه رحمته الله قصه هم ذ عطيه رحمته الله ذ قصې په شان ده. (٤)

دا خبره دې واضحه وى چه ذ حضرت عطيه رحمته الله په صحبت كښې هيڅ اختلاف نشته. هغه په اتفاق سره صحابى دې

نو حضرت ثعلبه رحمته الله به هم صحابى شميرلې شى. حضرت ثعلبه رحمته الله ذ نبى كريم رحمته الله نه. حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت جابر او حارثه بن نعمان رحمته الله وغيره نه ذ حديث روايت كوى.

اود هغه نه روايت كونكو كښې ذ هغه خوئ ابو مالك، منظور، زهرى، مسورين رفاعه، محمدبن عقبه او صفوان بن سليم وغيره شامل دى. (٥)

دا ذ صحيح بخارى، ابوداؤد او ابن ماجه راوى دې. (٦) اود هغه په صحاح سته كښې صرف يو مرفوع حديث دې. (٧)

(١) (الاصابة ج ١ ص ٢٠١) -

(٢) (الاصابة ج ١ ص ٤) -

(٣) (تهذيب الكمال ج ٤ ص ٣٩٧) -

(٤) (وقصة عطية رواها الائمة الاربعة وهى: عن عطية القرظى قال: كنت فيمن حكم عليهم سعد بن معاذ، فشكوا في امن الذرية انا ومن المقاتلة؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انظروا فان كان انبت الشعر فاقتلوه والا فلا تقاتلوه. قال: فاذا عانتى لم تنبت فالقوني في الذرية فلم اقتل. انظر سنن ابى داؤد ابواب الحدود باب فى الغلام يصيب الحد. رقم (٤٤٠٤-٤٤٠٥) والترمذى ابواب السير باب ماجاء فى النزول على الحكم رقم (١٥٨٤) والنسائى كتاب قطع السارق باب ماجاء البلوغ وذكر السن..... رقم (٩٨٤) وابن ماجه ابواب الحدود باب من لا يجب عليه الحد رقم (٢٥٤١) -

(٥) (شيوخ وتلامذه ذ بازه اوگورى تهذيب الكمال ج ٤ ص ٣٩٧-٣٩٨) -

(٦) (تهذيب الكمال ج ٤ ص ٣٩٨) -

(٧) (تعليقات معجم الصحابة ج ٣ ص ٩٢٤) وخلاصة الخزرجى (ص ٥٧) حرف التاء من اسمه ثعلبه -

۲- عمر بن الخطاب: دا خليفه ثانی امير المؤمنين حضرت عمر بن الخطاب العدوی رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات «بہد الوسی» پہ رومنی حدیث او مفصل حالات «کتاب الایمان ہا زیادۃ الایمان ونقصانہ» لاندی تیر شوی دی. (۱)

قوله: ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه قسم مروطاً بين نساء من نساء المدينة، فبقى مرطاً جيد: حضرت ثعلبہ بن ابی مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چہ حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ د مدینہ منورہ پہ بنخو کنبی خادرونہ تقسیم کړل، نو یو بنہ خادر بچ شو. مروط - بضم الیم والراء - مروط جمع ده، د ورنی یا رینمو خادر ته وائی. (۲)

«فقال له بعض من عنده: يا امير المؤمنين، اعط هذا ابنة رسول الله صلى الله عليه وسلم التي عندك - يريدون: امر كلثوم بنت علي»

نوحضرت عمر رضی اللہ عنہ سره ناست یو سړی اووئیل امیر المؤمنین دا خادر د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لور بی بی ته ورکړه چہ ستاسو په نکاح کنبی ده. د هغه مراد ام کلثوم رضی اللہ عنہا وه. چہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ لور وه.

حافظ ابن حجر فرمائی «لم اتفق على اسمه» د هغه قائل نوم ماته معلوم نه شو. (۳)

قوله: امر كلثوم رضي الله عنها: دا د حضرت علی او حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا د ټولونه کشر: لور وه او د حضرات حسنین رضی اللہ عنہما سکه خور او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نمستی وه. په دې وجه په حدیث کنبی هغې ته «بنت رسول الله» اووئیلې شوه. (۴)

دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حیات مبارک کنبی پیدا شوه او حضرت عمر په خپل دور خلافت کنبی د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه د هغې رسته د خپل خان دپاره اوغوښتلې. هغه وخت دا ماشومه وه. (۵)

د هغې نکاح حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره په کال ۱۷ھ کنبی اوشوه. (۶) د هغې نه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ یوه لور رقیه او یو ځوی زید پیدا شو. (۷)

د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس د هغې نکاح عوف بن جعفر بن ابی طالب سره اوشوه. د عوف د انتقال نه پس د هغه ورور محمد بن جعفر هغې سره نکاح اوکړه، د محمد نه پس

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۹) و (ج ۲ ص ۴۷۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا والاصابة (ج ۴ ص ۹۲) و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۶) (د شیعیت اصلی رو ب (ص ۲۷۵) -

(۷) (تهذيب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۳۶۵) وسیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۵۰۱) -

عبدالله بن جعفر سره د هغې نکاح اوشوه. (۱)
 د حضرت ام کلثوم رضی الله عنها او د هغې د خوی زیدبن عمر په یوه ورځ انتقال اوشو او حضرت سعیدبن العاص رضی الله عنه چه په هغه ورځو کښې د مدینې منورې امیر وو د دواړو جنازه اوکړه. دا سانچه د حضرت معاویه رضی الله عنه د خلافت په شروع ورځو کښې اوشوه. (۲)

قوله: فقال عمر: ام سلیط احق، وامر سلیط من نساء الانصار من بایع رسول

الله صلی الله علیه وسلم: نو حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل چه ام سلیط ډیره حقداره ده، او ام سلیط د انصارو په هغه ښځو کښې ده چا چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په لاس بیعت کړې وو. حضرت ام سلیط رضي الله عنها: دا حضرت ام قیس بنت عبیدبن زیادبن ثعلبه النجاریه الانصاریه رضی الله عنها ده. (۳)

او دا هم په خپل کښت سره مشهوره وه. (۴)
 هغې سره اوله نکاح ابوسلیط بن ابی حارثه بن قیس نجاری کړې وه او د ابوسلیط نه یو خوی سلیط او یوه لور فاطمه پیدا شوه نو په دې وجه هغې ته ام سلیط وائي. (۵)
 د ابوسلیط د وفات نه پس دا د مالک بن سنان په نکاح کښې راغله اود هغه نه حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه پیدا شو. (۶)

هغې ته د رسول الله صلی الله علیه و آله نه د بیعت او غزوه احد، خیبر او حنین کښې یوخائی کیدو شرف حاصل دې. (۷)

قوله: قال عمر: فأنها كانت تزفر لنا القرب يوم احد: حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل

چه ام سلیط به زمونږ دپاره په جنگ احد کښې مشکیزې راوچتولې او راوړلې. دلته حضرت عمر رضی الله عنه د خادر په معامله کښې حضرت ام کلثوم رضی الله عنها په مقابله کښې حضرت ام سلیط رضی الله عنها ته ترجیح ورکولو علت ښائی چه حضرت ام سلیط رضی الله عنها به په غزوه احد کښې زمونږ دپاره مشکیزې اوچتولې راوړلې نو په دې وجه د دغه خادر زیاته حقداره هغه ده.

قوله: قال ابو عبد الله: تزفر: تخيط: ابو عبدالله (امام بخاری) فرمائی چه تزفر معنی هغې به گڼول.

دا جمله صرف د مستملې په روایت کښې ده باقی نسخ صحیح بخاری کښې دا توضیحی جمله نشته. (۸)

(۱) (الاصابة ج ۴ ص ۴۹۲) -

(۲) (حواله بالا وطبقات ابن سعد ج ۸ ص ۴۶۵) کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۴۰) -

(۳) (طبقات ابن سعد ج ۸ ص ۴۱۹) -

(۴) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۶۸) -

(۵) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۶۸) -

(۶) (فتح الباری ج ۷ ص ۳۶۷) -

(۷) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۹) وطبقات ابن سعد (ج ۸ ص ۴۱۸) -

(۸) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری [ج ۱۴ ص ۱۶۹] -

امام بخاری رحمہ اللہ د ژفر معنی دلته گنډل بیان کړې دی په دې باندې د بخاری شارحینو اعتراض کړې دي. حافظ ابن حجر او علامه عینی فرمائی «ذلك لا يعرف في اللغة، وإنما الزفر: الحمل» (۱) چه دا په لغت کښې غیر معروف ده او ژفر په حقیقت کښې د اوچتولو په معنی کښې دي. او قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی «غیر معروف في اللغة» (۲) او حضرت شیخ الحدیث صاحب هم د علامه گنګوهی رحمہ اللہ په حواله سره (مقدمه لامه) کښې دا تفسیری جمله د امام بخاری رحمہ اللہ د اوها مونه گرځولې ده. (۳)

بیا حضرت گنګوهی رحمہ اللہ هم پخپله د دې توجیه ذکر کړیده. فرمائی چه کیدیشی د امام بخاری رحمہ اللہ د پورته ذکر شوی تفسیر وجه دا وی «تؤفر» معنی د هغوی په نزد دا چه حضرت ام سلیط رضی اللہ تعالیٰ عنہا هغه مشکیزې په هغه حال کښې چه هغه خالی شلیدلې وې نو د گنډلو دپاره به ئی راوچتولې، او دا اوچتول د مشکیزو د اوبو څکلو دپاره نه وی. (۴)

او په دې توجیه سره د امام بخاری رحمہ اللہ دا پورتنی تفسیری جمله بالکل صحیح ګرځی او نورو شارحینو حضراتو د دې اعتراض جواب دا ارشاد فرمایلي چه امام بخاری رحمہ اللہ غالباً دلته د ابوصالح کتاب اللیث اتباع کړیده، د ابوصالح نه تؤفر په معنی د تخریض مروی دي او د ژور معنی گنډل ده. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث شریف د باب د ترجمه سره مناسبت د حدیث باب په دې جمله کښې دي «فانها كانت تؤفر لنا القرب يوم احد» (۶)

۶۲-باب: مَدَاوَاةُ النِّسَاءِ الْجُرْحَى فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمہ اللہ دا بیان کول غواړي چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې د جنگ په میدان کښې ښځو به د مجاهدینو د اسلام مرهم پټی او علاج معالجه کوله او دا ثابت دی. (۷)

په وړاندینی باب کښې خود ښځو متعلق یو خدمت یعنی مشکیزې اوچتولو او راوړلو ذکر

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) وقال ابن بطال: قوله: تؤفر لنا القرب یعنی تحمل قال صاحب العین ولافعال (ای اخلیل النحوی) زفر الحمل زفرا: نهض به والزفر: القربة. والزوافر: الاماء يحملن القرب (ج ۵ ص ۷۹) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۵) -

(۳) (مقدمة الامع (ج ۱ ص ۲۴۳) وايضاً انظر لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۶) -

(۴) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۵) -

(۵) (ازشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۷) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) -

و او په دې باب کښې د هغوی سره متعلق یو بل خدمت یعنی د زخمیانو مرهم پټنې وغیره ذکر دي.

[۲۷۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ ذَكْوَانَ عَنْ الزُّبَيْرِ بْنِ مُعَوِّذٍ (۱) قَالَتْ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُسْقِي وَنُدَاوِي الْجُرْحَى وَنَرُدُّ الْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ [۵۸۵۱۲۴۷].

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امام ابو الحسن علی بن عبدالله ابن المدینی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

۲- بشر بن الفضل: دا ابواسماعیل بشر بن الفضل بن لاحق رقاشی رحمته الله دی. د ده تذکره ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ اوعى من سامع)) لاندې راغلي ده. (۳)

۳- خالد بن ذکوان: دا ابو الحسن خالد بن ذکوان المدنی رحمته الله دی. (۴)

۴- الربیع بنت معوذ رضی الله عنها: دا انصاری صحابه حضرت ربیع بنت معوذ رضی الله عنها ده. (۵)

قوله: قالت: كننا مع النبي صلى الله عليه وسلم نسقي، ونداوي الجرحى ونرد

القتلى الى المدينة: حضرت ربیع بنت معوذ رضی الله عنها فرمائي چې مونږ نبي کریم صلی الله علیه وسلم سره په یو غزه کښې شریک وو) په زخمیانو باندې به مو اوبه څکولې او د هغوی مرهم پټنې به مو کولې او کوم خلق به چې شهیدان شو هغه به مو مدينې منورې ته اوچتولو راوړلو. د باب په حدیث کښې دا راغلي دي. د نامحرم سړي مرهم پټنې او د دې قسم نور خیزونه مثلاً د بيمار خیال به موساتلو او موتي (شهداء) د میدان جنگ نه مدينې منورې ته منتقل کول.

یواځې اوده هغې ځواب: اوس سوال دا پیدا کیږي چې دا څنگه جائز شو چې ښځې د نامحرم سړو پټنې کوي، ځکه چې په دې کښې د پردو سړو او ښځو گډوډ والي لازم راځي؟ (۶)

(۱) قوله: عن الربيع... الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب الجهاد باب رد النساء الجرحى والقتلى رقم (۲۸۸۳) وكتاب الطب باب هل بدأوى الرجل المرأة والمرأة الرجل؟ رقم (۵۶۷۹) ولم يخرجها غيره من الأئمة الستة.

(۲) (كشف الباري (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۳) (كشف الباري (ج ۳ ص ۲۲۲) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوړی کتاب الصرم باب صولم الصبيان -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۶۸) -

شارحینود دې اعتراض دوه جوابونه لیکلي دي:

- ① دا احتمال چه مذکورہ واقعہ د حجاب د نازلیدلو نه اول وی نو څه حرج نشته. (۱)
 ② علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه ممکن ده چه صحابیات د علاج په دوران کښې سروله د لاس اورلو نه بغیر علاج کوي، هغه داسې چه دوانی خوصحابیاتو تیاروله او په متاثره حصه باندې هغه دوانی څوک بل سړې یا محرم ښځه لگوي، په دې صورت کښې هم لاس لگول نشي کیدي. (۲)

د حدیث باب نه مستنبط یوه فائده: د باب د حدیث نه دا معلومه شوه چه د ضرورت او حاجت په وخت کښې اجنبی سړې یا ښځه د یو بل علاج معالجه کولې شي، لیکن داخبره دې خامخاپه خیال کښې ساتي چه د علاج په دوران کښې د متاثره حصې نه د نظر یا لاس لگولو وغیره نه تجاوز اونه کړي. صرف هغه متاثره حصې ته دې گوري او لاس دې اوړي (۳)

ددې وجه داده چه علاج ضرورت دې اودا قاعده مسلمه ده چه (الضرورات تبیح المحظورات) (۴)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت د باب د ترجمه سره بالکل واضح دې او هغه د حدیث په دې جمله کښې دې: ((ونداوی الجرعی)) چه مونږ به د زخمیانو علاج معالجه کوله. (۵)

۶۷- بَاب: رَدُّ النِّسَاءِ الْجُرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دې باب لاندې په میدان جنگ کښې د ښځو متعلق یو بل خدمت یعنی میدان جنگ نه زخمیان او شهیدان منتقل کولو بیان کوي. (۶)
 په حدیث باب کښې دې چه ښځو به زخمیان راوچتول راوړل. خو چه کوم مقتولین او شهداء وو هغوی به ئی مدینې منورې ته رسول.

[۲۷۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ عَنْ خَالِدِ بْنِ ذَكْوَانَ عَنْ الزُّبَيْعِ بْنِ مُعُوذٍ (۷) قَالَتْ كُنَّا نَقْرُؤُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَسْقَى الْقَوْمَ وَنَحْنُ مَعَهُمْ وَنَرُدُّ الْجُرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ [ن: ۲۷۲۷]

تراجم رجال

۱- مسدد: دا مسدد بن مسرهد بم مسربل رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الايمان باب

(۱) (فتح الباری (ج ۱۰ ص ۱۳۶) -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) -

(۳) (فتح الباری (ج ۱۰ ص ۱۳۶) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۰) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

(۷) (قوله: عن الزبيع بنت معوذ رضى الله عنها: الحديث مرتخرجه انفا في الباب السابق -

من الايمان ان يحب لاجيه ما يحب لنفسه)) لاندې تيره شويده. (١)
د سندنورو رجال حواله په تيرشوي باب په سند كښې تير شو دي.

قوله: قالت: كنا نغزو مع النبي صلى الله عليه وسلم فنسقى القوم ونرد الجرحى والقتلى الى المدينة:

د نرد الجرحى والقتلى معنى او د دې احتمالات علامه گنگوهي رحمته الله عليه فرماني :
(ونرد الجرحى والقتلى) كښې دوه احتماله دي.

① كه قتلى نه مراد حقيقي مقتولين او شهداء وى او لفظ ((قتلى)) په حقيقت باندې محمول كړېشى نو هغه واپس كړولو وجه به دا وى چه د هغوى تدفين وغيره كښې مشغوليت چونكه په قتال كښې خلل پيدا كولو سبب دى. په دې وجه دا شهداء او مقتولين به بنخو د ميدان جنگ نه مدينې منورې ته منتقل كول. (٢)
ليكن په دې معنى او احتمال باندې د دې روايت په وجه دا اشكال كيږي كوم چه امام احمد، ابوداؤد، ترمذى، نسائى او دارمى رحمته الله عليهم وغيره نقل كړي دي، د حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت دې فرماني :

((لما كان يوم احد، جاءت عتيق باي لتدفنه في مقابرنا، فنأدى منأدى رسول الله صلى الله عليه وسلم: رددوا القتلى الى مصاحعهم)))، (اللفظ للترمذى) (٣)

د دې روايت نه معلومېږي چه نبى اكرم صلی الله علیه و آله وسلم شهيدان مدينې منورې ته منتقل كولو نه منع فرمايلي وه او هغوى د خپل شهادت خائ ته واپس كولو حكم وركړې وو. او د باب په حديث كښې ذكر شوې روايت برخلاف شهيدان مدينې منورې ته د منتقل كولو ذكر دى؟
حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوي رحمته الله عليه د دې اشكال جواب وركولو سره فرماني چه بهتر هم دغه ده چه ردالقتلى نه هغوى د جنگ د خائ نه قبرونو طرف ته منتقل كول مراد واخستې شى او د دې تائيد د شرح القسطلانى د دې عبارت نه كيږي: ((قال السقاقي:

كانوا يوم احدى يجعلون الرجلين والثلاثة من الشهداء على دابة، وتردهم النسائي الى موضع قبورهم)) (٤)

سقافسى رحمته الله عليه فرماني چه د غزو ه احد په موقع صحابه كرامو دوه يا درې شهيدان په يو

(١) (كشف الباري (ج ٢ ص ٢) -

(٢) (لامع الدارارى (ج ٧ ص ٢٣٦) -

(٣) (الحديث اخرجه الامام احمد فى مسنده (ج ٣ ص ٢٩٧) و ابوداؤد فى سننه ابواب الجنائز باب فى الميت يحمل من ارض الى ارض رقم (٣١٦٥) والترمذى فى جامعه ابواب الجهاد باب (فى ما جاء فى دفن القتيل فى مقبله) رقم (١٧١٧) والنسائى فى سننه ابواب الجنائز باب اين يدفن الشهيد؟ رقم (٢٠٠٦-٢٠٠٧) والدارمى فى سننه (ج ١ ص ٣٦) المقدمة باب ما اكرم به النبى صلى الله عليه وسلم فى بركة طعامه رقم (٤٣) والخطيب التبريزى فى مشكاة المصابيح كتاب الجنائز باب دفن الميت الفصل الثانى رقم (١٧٠٤) -

(٤) (ارشاد السارى (ج ٥ ص ٨٥) وعز العلامة العيني هذا القول الى ابن التين (ج ١٤ ص ١٦٩) -

خاروی کیخودل او بنخو به هغه د هغوی قبرونو ته منتقل کول (۱)

او پاتې شو «المدینة» الفاظ نو علامه قسطلانی رحمته الله په قول دا الفاظ د ابوذر په نسخه کښې نشته. (۲)

اود دې په جواب کښې داهم وئیلی شی چه «المدینة» الفاظو تعلق جرحی سره دې نه چه د قتلی نه، اود دې توجیه په صورت کښې معنی بالکل صحیح ده. یعنی بنخو به زخمیان

مدینې منورې ته منتقل کول نه چه شهیدان. (۳)
یابه دا وئیلی شی چه د حضرت ربیع بنت معوذ رضی الله عنها حدیث کوم چه په باب کښې ذکر دې د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د ممانعت نه وړاندې دې، یعنی د حضور صلی الله علیه و آله د منع کولو نه مخکې دې بنخو شهیدان مدینې منورې ته منتقل کول لیکن روستو هغوی رضی الله عنهم اوفرمانیل چه شهیدان هم د هغوی د شهادت په خای کښې خښ کړئ. دغه شان د سنن او بخاری په روایاتو کښې تطبیق کیږی. (۴)

⑤ دوئم احتمال دا دې چه «قتلی» نه هغه زخمیان مراد دې کوم چه مرگ ته نژدې وی. پاتې شو هغه زخمی صحابه کرام د چا زخمونه چه په نژدې راتلونکی وخت کښې د جوړیدو احتمال وو، هغه ئی هم په میدان جنگ کښې باقی پریخودې وو چه د جوړیدو نه پس بیا په جنگ کښې شریک شی. (۵)

خو په دې احتمال باندې دا اشکال کیږی چه که «قتلی» نه مراد زخمیان دی نو بیا د جدا جرحی ذکر کولو څه ضرورت دې؟

د دې اشکال په جواب کښې دا وئیلی شی چه په حدیث کښې «جرحی» نه مراد هغه کسان دی چه مرگ ته نژدې نه وی اود هغوی د واپس کولو نه د هغوی خیموته منتقل کول وی. (۶)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مطابقت واضح دې، چه د حدیث په دې جمله کښې دې. «وردد الجرحی والقتلی الی المدینة» (۷)

۶۸- بَابُ: نَزْعُ السَّهْمِ مِنَ الْبَدَنِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه ابن المنیر اسکندرانی رحمته الله فرمائی چه امام بخاری د یو وهم

(۱) (تعلیقات لامع الدارۃ (ج ۷ ص ۲۳۶) -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) -

(۳) (تعلیقات لامع الدارۃ (ج ۷ ص ۲۳۶) -

(۴) (حواله بالا (ص ۲۳۷) -

(۵) (لامع الدارۃ (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۶) (تعلیقات لامع الدارۃ (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

لرې کولو د پاره دا باب قائم کړیدی. چاته دا وهم کیدیشی چه شهیدکه په غشی لگیدلې دې نو هغه به د شهید د بدن نه نشی راویستلې بلکه غشی هم په هغه حالت باندې پریخودیشی لکه څنگه چه هغه د وینو رنگ بدن سره د خنبولو حکم ورکړې شوې دې دې د پاره چه د قیامت په ورځ هغه هم په هغه حالت کښې د الله تعالی د بار کښې حاضر شی، نو امام بخاری رحمته الله علیه د دې توهم ازاله فرمائی چه داسې څه خبره نشته او حکم هم دغه دې چه کله تاسو، شهید خښ کړئ نو د هغه زغر و غیره کوزه کړئ او وسله کومه چه د هغه په بدن باندې ده هغه جدا کړئ نو غشی به هم راویستې شی. (۱)

د علامه مهلب رحمته الله علیه موقف بل دې هغه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته د انسان د بدن نه د غشی ویستلو جواز بیانوی، کیدیشی چه د دې د راویستلو سره د هلاکت او مرګ اندېښنه وی او دا خپل خان پخپله په هلاکت کښې د اچولو برابر نه دی. او د دې کار نه د نفع او صحت امید هم وی، هم د دې مثل زخم خیرل او دا شلول او په اوسپنه وغیره باندې داغ لګول یعنی هغه ټول کارونه د کومو په ذریعه چه علاج کولې شی.

مقصد دا شو لکه څنگه چه د زخم خیرل، او په بدن باندې د علاج په غرض داغ لګول جائز دی دغه شان د بدن نه غشی ویستل هم جائز دی. (۲)

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله علیه دې دوئم یعنی د علامه مهلب رحمته الله علیه قول ته ترجیح ورکړیده ځکه چه د باب حدیث د هغه سړی متعلق دې د چانه چه غشی د هغه د ژوند په

حالت کښې راویستلې شو او د علامه ابن المنیر رحمته الله علیه قول (نزع السهم بعد الموت) سره متعلق دې (۳)

[۲۷۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ عَنْ بَرِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بَرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَمَى أَبُو عَامِرٍ فِي رُكْبَتَيْهِ فَأَثْبَتَتْ إِلَيْهِ قَالَ انْزِعْ هَذَا السَّهْمَ فَرَزَعْتُهُ فَنَزَامِنُهُ الْبَاءُ قَدْ خَلَّتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتَهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ أَبِي عَامِرٍ [۶۰۶، ۶۰۷]

تراجم رجال

۱- محمد بن العلاء: دا ابو کرب محمد بن العلاء بن کرب همدانی کوفی رحمته الله علیه دې.

۲- ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زید قرشی کوفی رحمته الله علیه دې.

۳- برید بن عبد الله: دا ابو برید برید بن عبد الله بن ابی برید ابی موسی الاشعری کوفی رحمته الله علیه

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ص ۵۸۱) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) وعمدة القاری (۱ ص ۱۶۹) -

(۴) (قوله: عن ابی موسی رضی الله عنه: الحدیث اخرجه البخاری ایضاً کتاب المغازی باب غزوة اوطاس رقم (۴۳۲۳) و کتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم (۶۳۸۳) و مسلم کتاب فضائل الصحابة باب من فضائل ابی موسی و ابی عامر الاشعریین رقم (۶۴۰۶) -

دې. د دې درېواړو حضراتو تذکره ((کتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیره شوې. (۱)
 ۳- ابو بردة: دا د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ځوی دی، د ده تذکره ((کتاب الايمان باب ابي
 الاسلام افضل؟)) په ذیل کښې راغلې ده. (۲)

۵- ابو موسی: دا مشهور صحابی رسول، حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه دی. د هغوی
 حالات هم د مذکوره باب لاندې تیر شوی دی. (۳)

قوله: قال: رمى ابو عامر في ركبته فانتبهت اليه، فقال: انزع هذا السهم

فنزعتة: حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه فرماني چه د حضرت ابو عامر زنگون په غشي
 اولگيدو نوزه هغه له لارېم، هغه ماته اوونيل چه دا غشي راوېاسه، نوماهغه راوويستلو.
 په حديث باب کښې ذکر شوې واقعه د غزوه اوطاس سره متعلق ده، دلته امام بخاري رحمه الله
 د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حديث په اختصار سره بيان کړو، همدغه حديث هغوی په کتاب
 المغازی کښې تفصيل سره نقل کړيدي هلته د دې تشریح هم راغلې ده. (۴)

قوله: حضرت ابو عامر رضی الله عنه: دا د نبی اکرم صلی الله علیه و آله يو جانشار صحابی، د حضرت ابو موسی
 اشعری رضی الله عنه محترم تره رضی الله عنه دی. د هغه نوم عبید بن سلیم بن حضارین حرب دی. قبيله
 اشعرين اود بن زید سره د هغه تعلق دی. (۵)
 او علی ابن المدینی د هغه نوم عبید بن وهب او ابونعیم اصفهانی رحمه الله د هغه نوم عبدالله بن
 وهب ليکلي چه صحيح نه دي. (۶)

ددوی شمیرد نبی اکرم صلی الله علیه و آله په کبارو صحابه کرامو کښې دي، ابن قتيبه د هغوی ذکر د
 حبشي طرف ته هجرت کونکو کښې کړيدي، لکه دا قدیم الاسلام صحابی وو، هغوی نور
 ليکلی دی چه دې په شروع کښې نايينا وو بيا بينا شو. (۷)

په غزوه حنين کښې چه کله مشرکانو ته شکست اوشو نو په هغوی کښې ډير خلق
 اوتختيدل او اوطاس ته راغلي وو. رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته ماتې ورکولو دپاره د حضرت
 ابو عامر رضی الله عنه په مشرئ کښې يوه ډله روانه کړه او هم په دې غزوه اوطاس کښې هغه شهيد
 شو، اود هغه د شهادت سبب هم هغه غشي جوړ شوې وو چه د مشهور مشرک دريدن صمه
 ځوی سلمه بن دريد ويشتي وو چه د هغه په زنگون کښې اولگيدلو لکه چه د باب په حديث

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۷-۴)

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۹۰-)

(۳) (حواله بالا-

(۴) (انظر كشف الباری كتاب المغازی (ص ۵۴۳-)

(۵) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) والاصابة (ج ۴ ص ۱۶۳) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳-)

(۶) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) ومعرفت الصحابة (ج ۴ ص ۵۱۷-)

(۷) ((الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) والاصابة (ج ۴ ص ۱۲۳) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳-)

شریف کنبی هم مذکور دې بیا روستو حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه هغه د قاتل کار خلاص کړو. (۱)

او بعض حضراتو غشي ویشتونکې دریدېن صمه گرځولې دې خودا صحیح نه دی ځکه چه درید هغه وخت کنبی ډیر بوډا شوې وو د هغه عمر د سلوکالونه زیات شوې وو اوډ بوډا والی د وجه هغه جنگ کنبی شرکت نه وو کړې، نو ابن الاثیر رحمته الله فرماني: «وقيل: ان دريدا هو الذي قتل اباعامر، وقتله ابوموسى، وذلك غلط، فان دريدا الناحض الحرب شيخا كبيرا ولم يشارك في الحرب لكبره» (۲)

قوله: فنزأمنه الماء، فدخلت على النبي ﷺ فأخبرته، فقال: اللهم اغفر لعبيد أبي عامر: نوډ زخم نه اوبه راوتلې او د نبی اکرم ﷺ په خدمت کنبی حاضر شو او پوره واقعې ئې عرض کړه نو هغوی رضی الله عنه دعا اوکړه اې الله د عبید ابوعامر مغفرت نصیب کړه. «نزا» د باب "نصر" نه دې دې مصدر نزوا و نزوانا دې اوډ دې معنی راوچتیدل دی خود علامه ابن التین په قول دلته مراد د اوبو راوتل دی. (۳) د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مطابقت ظاهر دې او هغه په دې جمله کنبی دې «انزع هذا السهم فنزعته» (۴)

۶۹- بَاب: الْحِرَاسَةِ فِي الْغَزْوِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: د حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله په قول امام بخاری رحمته الله په دې باب کنبی د اسلام د لښکر د حفاظت او د الله تعالی په لار کنبی څوکیدارنی کولو فضیلت بیانول غواړي. (۵)

دا هم وئیلی شی چه امام بخاری رحمته الله داخودل غواړي چه مسلمانانو له غافل نه دی اوسیدل پکار اوډ خپل حفاظت انتظام کول پکار دی. معلومه نه ده چه دښمن به کله او د کوم طرف نه حمله کوي؟ دې د پاره د حراست او حفاظت ښه اهتمام کول پکار دی.

۲۴۲۹: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنُ رَبِيعَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۶) تَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَهْرًا فَلَمَّا أَقْدِمَ الْمَدِينَةَ قَالَ لَيْتَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِي صَالِحًا يَحْرُسُنِي اللَّيْلَةَ إِذْ سَمِعْنَا

(۱) (حواله بالا و کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۴۲) -

(۲) (اسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) تنبيه: ابوعامر اشعری رضی الله عنه د نوم یو بل صحابی هم دې خو هغه د ابوموسی اشعری رضی الله عنه ورور دې اوډ هغه نوم هانی یا عبدالرحمن یا عبید یاعباد بن قیس دې -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۶) (قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث اخرجه البخاري ايضا كتاب التمني ... [بقية حاشيه به بل مخ...]

صَوْتُ سِلَاحٍ فَقَالَ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَنَا سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ جِئْتُ لِأَخْرُسَكَ وَتَأْمُرَ النَّبِيَّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۶۸۰۴]

تراجم رجال

- ۱- اسماعیل بن خلیل: دا ابو عبدالله اسماعیل بن خلیل کوفی رضی اللہ عنہ دی. (۱)
 - ۲- علی بن مسهر: دا ابو الحسن علی بن مسهر القرشی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)
 - ۳- یحییٰ بن سعید: دا مشہور تابعی محدث، یحییٰ بن سعید الاتصاری رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب الایمان باب صور رمضان احساباً من الایمان لاندی تیرشوی دی. (۳)
 - ۴- عبدالله بن عامر بن ربیعہ: دا حضرت عبدالله بن عامر ربیعہ رضی اللہ عنہ دی. (۴)
 - ۵- عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہا دی. د دوی حالات "بدء الوحي" د دوم حدیث لاندی تیرشوی دی. (۵)
- تقول: کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم سہر، فلما قدم المدينة قال: لیت رجلاً من اصحابی صالحاً یحسنى اللیلة حضرت عبدالله بن عامر بن ربیعہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ واوریدل هغوی بیان فرمائیلو چہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم (یوہ شپہ) پہ بیدارئی کنبی تیرہ کرہ، مدینہ تہ پہ رسیدو باندی هغوی رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ کاش زما پہ صحابہ کرامو کنبی یو صالح داسی وې چہ د شپې زمونې څوکیداری اوکړې.
- د روایاتو پہ مینځ کنبی تعارض او د هغې حل: د باب پہ روایت کنبی هم دا راغلی دی چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم یوہ شپہ پہ بیدارئی کنبی تیرہ کرہ، په دې کنبی د بیدارئی زمانہ نه ده بیان کړې. نو د حدیث ظاہری مفہوم خو همدغه دې چہ د بیدارئی واقعہ په مدینہ منورہ کنبی د راتلونہ وړاندې ده او د هغوی رضی اللہ عنہ قول "لیت رجلاً من اصحابی صالحاً..." روستو دې.
- خو همدغه روایت امام مسلم رضی اللہ عنہ هم په خپل "صحیح" کنبی ذکر کړیدی، په دې کنبی لیث عن یحییٰ بن سعید په طریق باندی داسی مروی دی: "سهر رسول الله صلى الله عليه وسلم مقدمه المدينة ليلة فقال: لیت رجلاً صالحاً من اصحابی یحسنى اللیلة" (۶)

...بقیه حاشیہ] باب قوله صلى الله عليه وسلم: لیت کذا کذا رقم (۷۲۳۱) ومسلم کتاب فضائل الصحابة باب فضل سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ رقم (۶۲۳۰-۶۲۳۲) والترمذی ابواب المناقب باب مناقب سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ رقم (۳۷۵۶)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الحیض باب مباشرة الحائض -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) وایضاً انظر کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب تقصیر الصلاة باب صلاة التطوع علی الدواب -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۶) (صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة، باب فضل سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ رقم (۶۲۳۱) -

نود صحیح مسلم روایت پہ دے باب کنبہ صریح دے چہ د بیداری او قول دواړو زمانه د مدینې منورې د راتلونہ پس ده، (۱) د دې دپاره به د مسلم روایت د بخاری د روایت په مقابلہ کنبہ راجح وی خکه صریح په غیر صریح باندې راجح وی. د صحیح مسلم چہ کوم روایت دې د هغې تائید د امام نسائی د دې روایت نه کیږی چہ هغوی د ابواسحاق الفزازی عن یحیی بن سعید په طریق سره نقل کړیدې. په دې کنبہ دې: کان رسول الله صلى الله عليه وسلم في اول ما قدم المدينة يسهر من الليل (۲)

د امام بخاری رحمته الله د باب حدیث د متن متعلق به دا: اوونیلې شی چہ په دې کنبہ تقدیم او تاخیر دې. متن په اصل کنبہ داسې دې: ((سعت عائشة رضی الله عنها تقول: لما قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة سهر ليلة)) (۳)

دغه شان د ټولو روایاتو په منځ کنبہ به تطبیق اوشی خکه چہ حدیث یو او راوی هم یوه یعنی حضرت عائشه رضی الله عنها ده. (۴)

د قدوم مدینه نه څه مراد دې؟ اوس دلته په دې خبره هم پوهه شنی چہ په حدیث کنبہ قدوم مدینه نه نبی صلی الله علیه و آله مدینې ته اولنې تشریف راوړل چہ د هجرت نه پس شوی مراد نه دې خکه چہ هغه وخت حضرت عائشه رضی الله عنها حضور اکرم صلی الله علیه و آله کړه نه وه. نه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وو، بلکه د یو سفروغیره تشریف راوړل مراد دی. (۵)

د دې دلیل هغه روایت دې کوم چہ امام احمد په خپل مسند کنبہ یزید بن هارون عن یحیی بن سعید په طریق سره نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

"ان رسول الله صلى الله عليه وسلم سهر ذات ليلة وهي الى جنبه قالت: قتلت: ماشا نك يا رسول الله؟.... (۶) یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله یوه شپه بیدار پاتې شو او حضرت عائشه د هغوی صلی الله علیه و آله په اړخ کنبې وه. حضرت عائشه فرمائی، ما اوونیل یا رسول الله تاسو ته څه پریشانی ده؟ معلومه شوه چہ په حدیث کنبہ قدوم مدینه نه د هجرت نه پس رومبې قدوم مراد نه دې بلکه دا د یو بلې موقع واقعه ده.

قوله: اذا سمعنا صوت سلاح، فقال: من هذا؟ فقال: اناسعد بن ابی وقاص

جئت لاحرسك فنام النبي صلى الله عليه وسلم: په دې وخت کنبې مونږ د وسلې آواز واوریدو نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل دا څوک دی؟ نو جواب ورکړ شو زه سعد بن ابی وقاص یم ستاسو د حفاظت د پاره راغلې یم، نو نبی صلی الله علیه و آله اوده شو.

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) وارشاد الساری (ص ۸۶) -

(۲) (سنن النسائي الكبرى (ج ۵ ص ۶۱) كتاب المناقب سعد بن مالك رضی الله عنه رقم (۸۲۱۷/۳) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۵) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۲) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۶) -

(۶) (مسند الامام احمد بن حنبل (ج ۶ ص ۱۴۱) -

په صحیح مسلم کښې د لیث په طریق کښې دا هم ذکر دی چه رسول الله ﷺ د سعد بن ابی وقاص نه تپوس اوکړو چه ولې راغلې نئ؟ نو هغه جواب ورکړو: «وَقَعْتُ فِي نَفْسِي خَوْفٌ عَلَى رَسُولِ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجِئْتُ أَحْسَنَهُ، فَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (۱)
زما په زړه کښې د رسول الله ﷺ متعلق دا اندېښنه پیدا شوه نو زه د هغوی د حفاظت د پاره حاضر شوې یم، نو رسول الله ﷺ هغه ته دعاگانې اوکړې.
یوسوال اود هغې جوابونه: اوس دلته یو سوال دا پیدا کیږي چه په قرآن کریم کښې خو الله تعالی دا فرمانیلې دی «وَاللَّهُ يَعْصِمُكُم مِّنَ النَّاسِ» او الله تعالی به د خلقو د شر نه د ستاسو ﷺ حفاظت کوی نو د الله تعالی د خصوصی حفاظت او نگرانی کښې د کیدلو باوجود د نور حفاظت څه ضرورت دي؟ (۲)

علامه ابن بطال رحمه الله دې پورتنی سوال باره کښې جواب ورکړېدې چه په حدیث کښې دا مذکوره واقعه د قرآن کریم د دې پورتنی آیت نه وړاندې ده. حدیث (۳) کښې راغلی دی چه کله دا پورتنی آیت نازل شو نو نبی کریم ﷺ د شپې خپل حفاظت پریخوډې وو. (۴)
علامه ابن بطال رحمه الله د قول خلاصه دا ده چه په حدیث باب اودغه شان نورو احادیثو کوم کښې چه نبی اکرم ﷺ د حفاظت او نگرانی ذکر کړېدې هغه په دې پورتنی آیت سره منسوخ دی. (۵)

خو علامه قرطبی رحمه الله فرماني چه د باب حدیث ته د منسوخ و نیولو هډو ضرورت نشته ځکه چه په آیت مبارک کښې څه داسې خبره نشته چه د حراست او حفاظت نفی کوی لکه چه الله تعالی خپل دین په نورو ادیانو باندې غالب ظاهر و لوسره د دې خبرې نفی نه کوی چه قتال اوکړنئ او د هغې د پاره لښکر تیار کړنئ. (۶)

نوپه دې صورت کښې عصمة نه مراد فتن، گمراهی او دځان د ضائع کیدو نه حفاظت دي. (۷)
د نبی اکرم ﷺ محافظین صحابه کرام: په روایاتو کښې د نبی کریم ﷺ حفاظت کونکي صحابه کرامو تعداد تقریباً د شلو پورې مروی دی. په کومو کښې چه د بعض صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین نومونه دا دی:

(۱) (صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة باب فضل سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه رقم (۶۲۳۱) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۳) (وقد روی الترمذی من طریق عبدالله بن شقیق عن عائشه رضی الله عنها قالت: کان النبی صلی الله علیه وسلم یحرس حتی ینزلت هذه الایة «والله یعصمک من الناس» فاخرج رسول الله صلی الله علیه وسلم رأسه من القبة، فقال لهم: أیها الناس انصرفوا فقد عصمتی الله. الجامع للترمذی کتاب تفسیر القرآن باب: ومن سورة المائدة رقم (۳۰۴۶) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۸۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

(۶) (حواله بالا عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

حضرت سعد بن معاذ، محمد بن مسلمہ، زبیر، ابویوب الانصاری، ذکوان بن عبد قیس، درع السلمي، محجن بن ادرع، عباد بن بشیر، عباس بن عبد المطلب او ابوریحانہ رضی اللہ عنہما جمعین (۱)

وحدیث نہ مستنبط فائدی علامہ مہلب رحمہ اللہ فرمائی ہے حدیث نہ دا خبرہ فائدہ ورکونکی معلومہ شوه چه بادشاه له د دبمن د حفاظت او د خپل بچاو د پاره حفاظت او خوکیداری انتظام کول پکار دی. تاسو د رسول الله ﷺ فعل ته او گورنی سره ددې چه هغوی ته دا خبره معلومه وه چه الله تعالی به د هغوی په ذریعه خپل دین پوره کوی اود هغوی په ذریعه به د الله تعالی کلمه اوچتوی او ښکاره خبره ده چه ترکومی د رسالت د ادانیگنی فریضې کار پوره شوې نه وی نو هغوی ته څوک نقصان نشی رسولې، لیکن نبی ﷺ د خپل حفاظت اهتمام کولو دې د پاره چه دبمن ناخپی حملې اونه کړی اود حمله نه اود هغې د تکلیفونونه حفاظت ممکن شی. (۲)

بله دا خبره هم فائده منده شوه چه خلقو له پکار دی چه هغوی دې پخپله هم د خپل بادشاه د حفاظت انتظام او اهتمام اوکړی، چه چرته داسې نه وی چه په بې خبرنی کنبې دبمن ته د څه قسم نقصان رسولو موقع ملاؤ نشی. (۳)

وحدیث د باب د ترجمه سره مطابقت. د باب ترجمه سره د حدیث مطابقت په دې جمله کنبې دي. "من يحرسني الليلة..."

لیکن په دې دا اعتراض کیږی چه په حدیث کنبې خو "الغزوفی سبیل الله" د سره نه څه ذکر نشته، په دې کنبې مذکوره واقعه خو د حضر ډه نه چه د غزوې او ترجمه غزوة فی سبیل الله ده؟

د دې اعتراض په جواب کنبې علامه عینی رحمہ اللہ فرمائی چه سفر وی که حضر نبی اکرم ﷺ به همیشه د الله تعالی په لار کنبی وو، نو په دې وجه د دې اعتراض هیچ معنی نشته. (۴)

۲۴۳۰: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَقِيَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالذَّهْرِيَّ وَالْقُطَيْبَةَ وَالْحَمِصَةَ إِنَّ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَمْ يَرْفَعَهُ إِسْرَائِيلُ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۶) وحاشیة السهارنفوری علی صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۷۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۲) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۵) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۱ ص ۴۰۴) كتاب الجهاد نفس الباب الذي نحن فيه رقم (۲۸۸۷) و (ج ۲ ص ۹۵۲) كتاب الرقاق باب ما يتقى من فتنة المال رقم (۶۴۳۵) وابن ماجه أبواب الزهد باب في المكثرين رقم (۴۱۳۵-۴۱۳۶) -

تراجم رجال

۱- یحییٰ بن یوسف: دا ابو یوسف یا ابو زکریا یحییٰ بن یوسف بن ابی کریمه الزمی الرقی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۱)

د هغوی تعلق د خراسان یو کلی "زم" سره وو لیکن روستو هغوی په بغداد کښې استوگنه اختیار کړه. (۲)

دا د عبدالله بن ادریس، عبيدالله بن عمرو الرقی، عیسیٰ بن یونس، ابو معشر المدنی، ابوبکر بن عیاش، خلف بن خلیفه، ابولاحوص او امام وکیع رحمۃ اللہ علیہ وغیره نه د حدیث روایت کوي. او د هغوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، ابن ماجه، ابوزرعه دمشقی، ابوحاتم رازی، محمد بن اسحاق صنعانی، عثمان بن خرزاذ، عباس الدوري، حنبل بن اسحاق، عبدالله بن حماد، املی، ابوبکر بن ابی الدنيا، محمد بن غالب تميم، ابوبکر بن ابی خيثمه او احمد بن حسن بن عبد الجبار صوفی رحمۃ اللہ علیہ وغیره شامل دي. (۳)

ابن ابی حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرماني "سألت أبي عنه، فقال: كتبنا عنه بالري قديما ثم كتبنا عنه ببغداد وسألت أحمد بن حنبل عنه، فأثنى عليه، قلت لأبي: ما قولك فيه؟ قال: هو عندي صدوق" (۴)

د دې عبارت خلاصه دا ده چه ابن ابی حاتم فرماني ما د خپل پلار نه د هغه باره کښې تېوس او کړو نو هغوی او وئیل چه مونږ د هغه نه ری او بغداد دواړو ځایونو کښې حدیث اوزندلی دي، امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ هم د هغه تعریف کړيدي. ما د خپل پلار ابوحاتم نه تېوس او کړو نو هغوی او وئیل چه هغه زما په نزد صدوق دي.

امام ابوزرعه رحمۃ اللہ علیہ فرماني «هو ثقة» (۵)

امام ذهبي رحمۃ اللہ علیہ هغوی په دې الفاظو سره یاد کړی دي. ((الامام الحافظ الحجة.... وكان من كبار محدثي الرحالة)) (۶)

ابن قانع رحمۃ اللہ علیہ فرماني «وكان ثقة» (۷)

او ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ هم هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړيدي. (۸)

په اصحاب اصول سته کښې د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه امام ابن ماجه هم د هغه نه روایات

(۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰) وطبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۴۸-۳۷)

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰-۶۱) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۱)

(۳) (شیوخ او تلامذه د باره او گوري تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰-۶۱)

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) والجرح والتعديل (ج ۹ ص ۲۴۷) رقم (۸۳۲/۸۷۱۶-۱۶)

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) وسیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۸-۳۷)

(۶) (سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۸-۳۷)

(۷) (تهذيب التهذيب (ج ۱ ص ۳۰۸-۳۰۷)

(۸) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۲۶۲-۲۶۱)

اختفی دی. (۱) او په صحیح بخاری کښې د هغوی نه صرف څلور احادیث مروی دی. (۲)

عباسی خلیفه ((واثق بالله)) په دور خلافت کښې بغداد کښې ۲۲۵هـ انتقال شو (۳)

په قول ۲۲۹هـ هم دې (۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

۲- ابوبکر: دا ابوبکر عیاش الخياط المقبری رحمته الله دې. (۵)

۳- ابوحصین: دا ابو حصین عثمان بن عاصم الاسدی رحمته الله دې. (۶)

۴- ابوصالح: دا ابوصالح ذکوان السنان رحمته الله دې. ددوی مختصر ذکر ده (کتاب الإیمان باب

امور الإیمان)) لاندې تیره شویده. (۷)

۵- ابوهریره رحمته الله: دامشهور صحابی رسول، حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې د دوی مفصل تذکره

هم (کتاب الإیمان)) د مذکوره باب لاندې راغلې ده. (۸)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار والدرهم

والقطيفة والخميصة، إن أعطى رضي، وإن لم يعط لم يرض: حضرت ابوهریره

رضی الله عنه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه نقل کوی چه هغوی فرمائیلی دی د دینار غلام، د درهم غلام، د

جالیدار څادر غلام او د خمیصه غلام هلاک شو، که چرې هغه ته څه ورکولې شی نو

خوشحالیږي او که نه نشي ورکولې نو خفه کیږي.

قوله: قال أبو عبد الله: لم يرفع إسرائيل ومحمد بن جحادة عن أبي حصين:

امام بخاری رحمته الله فرمائی: اسرائیل (۹) او محمد بن جحاده (۱۰) د ابو حصین په واسطه سره

دا روایت مرفوعاً نه دې بیان کړې.

د پورتنۍ عبارت مطلب: په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله دا بیان کړيدي چه حضرت

ابوهریره رضی الله عنه د باب کوم روایت دې دا اسرائیل بن یونس او محمد بن جحاده رحمته الله موقوفا

(۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۲) اعلم أن العلماء العيني رحمة الله عليه عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۷۱) عده من أفراد البخاري فحسب ولكن كما ترى أن المزي عده من رجال ابن ماجه أيضاً وهو الصحيح -

(۲) (تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۰۸) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) -

(۴) (حواله بالا وسير اعلام النبلاء (۱۱ ص ۳۹) -

(۵) (ددوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الجنائز باب ماجاء في قبر النبي صلى الله عليه وسلم -

(۶) (ددوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب العلم باب أثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم -

(۷) (كشف الباري (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۸) (حواله بالا (ص ۶۵۹) -

(۹) (ددوی د حالاتو د پاره اوگوره کتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر -

(۱۰) (ددوی د حالاتو د پاره اوگوره کتاب الإجارة، باب كسب البغي -

نقل کریدی۔ پہ اصل کنبی دا حدیث ابو حصین نہ اسرائیل بن یونس، قاضی شریک، قیس بن الربیع، مہربن جحدہ او ابوبکر بن عیاش رضی اللہ عنہ روایت کریدی۔

کوم کنبی چہ اسرائیل بن یونس او محمد بن جحدہ روایت موقوف علی ابی ہریرہ مگر خولی دے یعنی حدیث نبی د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ قول مگر خولی دے۔ او ابوبکر بن عیاش رضی اللہ عنہ حدیث نہ مرفوع ونبلی دے او قاضی شریک او قیس بن الربیع ہم د ابوبکر بن عیاش پہ دے خبرہ کنبی ملگرتیا کرے دہ چہ دا حدیث مرفوع دے۔ (۱)

راجح موقوف دے کہ مرفوع؟ اوس سوال دا پیدا کیڑی چہ دے حدیث حکم خہ دے اودا حدیث موقوف دے کہ مرفوع؟

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دے دے جواب فرمائی:

(اسرائیل اثبت منهم، ولكن اجتماع الجماعة يقاوم ذلك، وحينئذ تتم المعارضة بين الرفع والوقف، فيكون

الحکم للرفع....) (۲)

اسرائیل دے ہغوی پہ مقابلہ کنبی اثبت دے البتہ دے ہغہ پہ مقابلہ کنبی یو دلہ دہ پہ دے وجہ دا دلہ دے ہغہ مقابلہ کولی شی، پہ داسی صورت کنبی بہ دے رفع او وقف معارضہ وی او رفع تہ بہ ترجیح ورکولی شی۔

وَدَاثًا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَعَسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهِمِ وَعَبْدُ الْحَيْصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخَطَ نَعَسٍ وَالتَّكْسُ وَإِذَا شَبِكَ فَلَا تَنْقَشْ طُوبَى لِعَبْدٍ أَخَذَ بِعَنَانِ قَرِيْبِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَشْعَثَ رَأْسُهُ مُغْبِرَةً قَدَمَاءَ إِنْ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ وَإِنْ كَانَ فِي السَّاقَةِ كَانَ فِي السَّاقَةِ إِنْ اسْتَأْذَنَ لَمْ يُؤْذَنَ لَهُ وَإِنْ سَقَمَ لَمْ يُشْفَمْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَمْ يَرْفَعَهُ إِسْرَائِيلُ وَمُحَمَّدُ بْنُ جَحْدَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ وَقَالَ فَتَنَسَاكَ أَنَّهُ يَقُولُ فَأَتَعَسَّهُمُ اللَّهُ طُوبَى فُعْلَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ طَيِّبٍ وَهِيَ يَاءٌ حَوْلَتْ إِلَى الْوَاوِ وَهِيَ مِنْ يَطِيبٍ [۱۰۷۱]

تراجم رجال

۱- عمرو: داعمرو بن مرزوق بصری رضی اللہ عنہ دے۔ (۳)

۲- عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار: دا عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار العدوی المزنی رضی اللہ عنہ دے۔ (۴)

(۱) (فتح الباری ج ۱۱ ص ۲۵۴) -

(۲) (حوالہ بالا -

(۳) (ذدوی د حالاتو د پارہ او گوری کتاب الغسل باب إذغالتقى الختانان -

(۴) (ذدوی د حالاتو د پارہ او گوری کتاب الوضوء باب إذا شرب الكلب في إناء أحدكم... -

۲- ابیہ: "ابیہ" نه مراد ابو عبد الرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات (کتاب ایمان باب أمور ایمان)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۳- ابو صالح: مخکینی سندا و گورنی (۲)

۵- ابو هريره رضی اللہ عنہ: مخکینی سندا و گورنی (۳)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة:

د دې خيزونو د غلامی مطلب: په حدیث شریف کښې راغلی دی چه د دینار، درهم او خمیسه غلام هلاک شونو د دې مطلب دا شو چه سړي د دې خيزونو حاصلولو او طلب د پاره هروخت په کوشش کښې وی، الله تعالی اود هغه احکامات هیرکړي اود هغه ټول کوشش هم د مال زیاتی کښې تیرشی نو لکه چه هغه د مال، دینار او درهم غلام دې اوهم د دې خيزونو په حاصلولو کښې داسې مصروف دې لکه چه هغه بنده اودا خيزونه د ده رب دی اود دواړو په مینځ کښې د آقاو غلام تعلق دې. (۴)

بیا دلته چه دا په حدیث کښې د دینار، درهم، خمیسه او قטיפه ذکر راغلي دې نو د دې خيزونو تخصیص مراد نه دې بلکه مطلقاً مال مراد دې.

«الخميصة» هغه خادر ته وائی چه تور وی مربع وی او په دې باندې مختلف قسم کرخي جوړې شوې وی. (۵)

«القטיפه» مخملی خادر ته وائی اود دې جمع قطائف ده. (۶)

قوله: إن أعطى رضى، وإن لم يعط سخط: که هغه له ورکړیسی نو راضی کیږی او که ورته کړیسی نو خفه کیږی. مطلب دا چه د حقیقی خالق د طرف نه داسې سړي ته انعام ورکړیسی، هغه ته ښه مال دولت ورکړیسی نو راضی او خوشحاله اوسیري او که هم د دغه خالق د طرف نه ورته کله ناکله د ده په رزق کښې تنگي پیدا کړیسی نو د خپل خالق نه ناراض کیږی، د داسې سړي متعلق دا وینا کول چه د دینار او درهم غلام دې. بالکل صحیح او درست ده. اوپه داسې صورت کښې د داسې سړي د پاره د هلاکت دعا کول هم ضروری دی ځکه چه هغه په خپل اعمالو د فانی دنیا حصول موقوف اوساتل اود آخرت د

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸) و (ج ۳ ص ۱۲۵) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۳) (حواله بالا (ص ۶۵۹) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۶) (حواله بالا -

همیشه پاتې کیدونکې ژوند پاره نې د نعمتونو حاصلولو کوشش پریځودو اود هغې د پاره نې عمل کول پریځودل. (۱)

که غورسره اوکتې شی نو زمونږ په زمانه کښې هم د داسې خلقو کمې نشته چه د الله تبارک وتعالی د طرف نه لرغوندي تکلیف او مشقت باندې سخت غصه کیږی، تقدیر ته خیرې کوی نو د کافرانو نه خو گیله کول بې خایه دی، زمونږ د اکثره مسلمانانو دا حال دې، اویه دې کښې هم زمونږ خپل قصور دې، اعمال داسې دی چه په کتلو ورته شرم راځی، اویا دالله تعالی د نصرت اودهغه دطرف نه د رزق دزیاتوالی هم امیدواریو. **فوالله المبتلى**

(تعس وانکس): داسې سړې هلاک او برباد شو.

په دې جمله کښې د داسې سړې د پاره خیرې دی چه د مال او دولت غلام جوړشی او هم د هغې شی او خپل خالق او مالک نې هیرکړو نو داسې سړې هلاک او برباد دې.

دتعس صرفی او معنوی تحقیق: کلمه "تعس" تعساو تعسانه د فعل ماضی مذكر غائب صیغه

ده، د دې اکثر استعمال باب ((سم)) نه کیږی او باب ((فتح)) نه هم استعمالیږی. (۲)
د لغت مختلفو امامانو د دې کلمه مختلف معنې بیان کړې دي لیکن د دې ټولو مرجع او حاصل یو دې په دې وجه مونږ هم دا اختیار کړه او په ترجمه کښې مو د دې ټولو معنو جامع لفظ "هلاکت" واخستو. (۳)

د انکس صرفی اولغوی تحقیق: او "انکس" باب "افعال" نه فعل ماضی مذكر غائب صیغه ده. د دې مجرد نکس دې او د نکس معنی په قول د رستمی "سرد لاندي راغورزیدل" مراد دلته هم هلاکت دې. (۴)

(**واذا شیک فلا تعش**): او چه په هغه کښې چرته ازغې ننوتلو هغه راونه وتلو.

بیا دلته نبی اکرم ﷺ د تاکید په توگه د هغه سړې دپاره دا جمله هم د خیرو په توگه ارشاد اوفرمانیله چه که هغه کښې چرته ازغې خښ شی نو هغه ته په نوسی (د ازغی د راویستلو آله) باندي د راویستلو توفیق دې نه وی، چه هغه د دینارونو او درهمونو د طلب او سعی نه منع شی. (۵)

اوکله انتقاش د استعارې په توگه د توبې د پاره هم استعمالیږی، په دې صورت کښې به د مذکوره جملې مطلب دا وی چه داسې سړی ته دې د توبې توفیق نه وی. (۶)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

(۳) (فقال العلامة ابن بطلال رحمه الله عليه: التعس: ألا يتعش. ولا يفوق من عثرته.... هذا قول الخليل وقال ابن الأنباري: التعس: الشر. هذا قول المبرد. وقال غيره: التعس: البعد. وقال الرستمی: التعس أن يخر على وجهه. قال: رانعس ايضاً: الهلاك. شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۴) (قال الرستمی: النكس: ان يخر على رأسه شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۵) (حواله بالا واعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۸۸) وتاج العروس (۴ ص ۳۵۹) مادة نقش -

(۶) (مصباح اللغات (۹۰۲) مادة نقش -

قوله: طوبی لعبد أخذ بعنان فرسه في سبيل الله أشعث رأسه مغبرة قدماه: داسې سړی دپاره دې زیرې او خوشخبری وی چه د الله تعالی په لار کښې د خپل اس واگه نې نیولې وی د هغه د سر وینسته پیر اود هغه قدمونه په خاورو ککړ وی. په دې جمله کښې نې اکریم ﷺ د جهاد او داسې اعمالوچه په دنیا او آخرت کښې فائده ورکړی ترغیب ورکړیدی. (۱)

د «أشعث رأسه اعراب:» (أشعث) مجرور بالفتح دې ځکه چه دا غیر منصرف دې او دا لفظ چونکه د عبدصفت دې په دې وجه مجرور دې. (۲)

علامه طیبی رحمته الله «أشعث» ته منصوب بنابر حال و نیلې دې. (۳)

او «رأسه» د أشعث د فاعل کیدو په وجه مرفوع دې. (۴)

خود ابوذر په نسخه کښې «أشعث» مرفوع راغلي دې نو علامه کرمانی رحمته الله او بعض نورو د دې توجیه داسې کړې چه «أشعث» چونکه د «رأسه» صفت دې نو په دې وجه مرفوع دې او تقدیر د عبارت داسې دې. «رأسه أشعث» (۵)

خو علامه عینی رحمته الله د علامه کرمانی رحمته الله او بعضو په دې توجیه باندې رد کړیدی. او فرمائی چه کرمانی او بعضو څه و نیلی دی هغه د نحاة په نزد صحیح نه دی او «رأس» د أشعث فاعل دې او هغه صفت څنگه واقع کیدشی حالانکه موصوف په خپل صفت باندې متقدم نه وی او بعضو چه د عبارت کوم تقدیر بیان کړیدی د هغې نه خو دا لازم راځی چه «أشعث» نه پس چه کوم «رأسه» دې هغه ملغی او ګرځولې شی، (۶)

او د «مغبرة قدماه» په اعراب کښې هم هغه تفصیل دې کوم چه «أشعث رأسه» کښې دې. (۷)

قوله: إن كان في الحراسة كان في الحراسة، وإن كان في الساقة كان

في الساقة: که هغه په څوکې او پهره ورکولو کښې وی نو هم په پهره ورکولو کښې دې وی او که هغه د لښکر په آخری حصه کښې وی نو هم د لښکر په آخری حصه کښې دې وی. دا ځایونه د داسې مواضعو نه دی چه چرته شرط او جزاء متحد دی لیکن معنی د هریو د بل نه مختلف ده او تقدیر عبارت داسې دې:

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۸) -

(۳) (حواله بالا و شرح الطیبی (ج ۵ ص ۲۸۸) -

(۴) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) و شرح کرمانی (ج ۱۲ ص ۱۵۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

ان کان المهم فی الحراسة کان فيها، وان کان المهم فی الساقه کان

فیهما: (۱) یعنی که د لښکر څوکي او پهره ورکولو د وخت تقاضا او مهم وی نو هم په هغې کښې وی او که مهم او ضروری د لښکر په آخری حصه کښې موجودگی وی نو هم هلته وی. او علامه عینی فرماني چه مطلب دا دې چه هغه سړي ته د کوم کار حکم ورکولې شی هغه پوره کوی او چه کوم ځای دې هم اودرولو د خپل ځای نه نه خوزيږي کلک ولاړ وی. که هغه ته د مقدمه الجیش حفاظت ورکړی شي نو هم هلته به وی او که د لښکر د روستونې حصې د خیال ساتلو ورته اووئیلې شی نو د هغې نه هم انکار نه کوی. (۲)

دلته اوس اووئیلې شو چه دلته د جزاء تعظیم او فحامت باندي دلالت دې او مطلب دا دې چه که هغه په ساتنه او پهره کښې وی نو هغه په یو عظیم کار کښې مشغول دې او مراد د دې نه د دې لازم دې یعنی داسې سړي له پکار دی چه د حراست او ساتنې لوازم پوره کړي او د خپل کار او فرض پوره کولو کښې په پوره چالاکنی سره مشغول وی. (۳)

او علامه ابن جوزي رحمته الله فرماني چه مطلب دا دې چه هغه د مشهورتيانہ بیج کيږي. د رفعت او اوچتوالی غوښتونکي نه وی، خپل کار سره کار لری، نولکه چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله مقصد دا دې که هغه په څوکی کښې وی نو په هغې کښې مشغول اوسی او که د لښکر په روستونې حصه کښې هغه اولگولې شی نو هم هلته وی یعنی په هر حال کښې خوشحاله وی او چه کومه ذمه واری هم هغه ته حواله کړی شي هغه پوره کوی. (۴)

د مقدمه الجیش او موخر الجیش د تخصیص بالذکر وجه: په حدیث کښې د شارحینو مطابق حراست نه مراد مقدمه الجیش یعنی د لښکر د وړاندینې حصې څوکی ده. او د ساقه نه مراد د لښکر آخری حصه ده. (۵)

نودلته صرف د لښکر په دوو حصو باندي اکتفاء شویده او دا دواړه ئي په خاص توگه ذکر کړي نو د دې تخصیص وجه علامه طیبی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله وغیره دا ذکر فرمائیلې دی چه د دې دواړو حصو په ساتنه کښې مشقت او تکلیف ډیر دې، اول خو هغه وخت وی چه کله مسلمان د میدان جنگ نه اوځی نو ښکاره خبره ده چه هم په دې وختونو کښې لښکر ته ډیره خطره وي. (۶)

قوله: ان استاذن لم یؤذن له، وان شفع لم یشفع له: که هغه اجازت غواړي د چا د ملاقات وغیره د پاره) نوچه هغه ته اجازت هم ملاونشی او که هغه د چا سفارش او کړي نو د هغه سفارش هم قبول نه کړي شی -

(۱) (حواله بالا-

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲)-

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) وشرح الطیبی (ج ۹ ص ۲۸۸)-

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳)-

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۵۶)-

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) وشرح الطیبی (ج ۹ ص ۲۸۸)-

په دې جمله کېنې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دا سړې د دنیا او د دنیا د خلقو طرف ته څه التفات او توجه نه ورکوي، هغه خپل نفس بالکل فنا کړې دې نه د هغه د مال طلب دې اونه د خلقو د نزدیکت او شان او شوکت خواش مند دې، بلکه د هغه شان او شوکت خو الله تعالی سره دې، خلق خود چا باره کېنې د هغه سفارش هم نه قبلوي لیکن د الله تعالی په نزد د هغه دا حیثیت دې چه د هغه شفاعت هم قبلولې شی او د هغه باره کېنې هم سفارش قبلولې شی. (۱)

قوله: وقال: تعسا، كأنه يقول: فأتعسهم الله: او امام بخاری رحمه الله ويلي چه په قرآن

مجید کېنې تعسا، «فأتعسهم الله» الله تعالی دې هغوی هلاک کړي په معنی کېنې دې د امام بخاری رحمه الله دا پورته ذکر شوې قول صرف د مستملې په نسخه کېنې موندلې شی. (۲) او د امام بخاری رحمه الله دا معروف عادت دې چه په حدیث کېنې یو لفظ راغلي وی او هغه لفظ په قرآن کریم کېنې هم استعمال شوی وی نو د هغې تفسیر او توضیح کوي. (۳) هم د دې عادت مطابق دلته هم امام بخاری رحمه الله د قرآن مجید د آیت مبارک ﴿وَأَنذِرُوا قَوْمَهُمْ وَأَصْلَ أَعْمَالِهِمْ﴾ (۴) کېنې وارد لفظ «فَتَعَسُوا» تفسیر فرماني چه دا «فأتعسهم الله» معنی کېنې دې یعنی الله دې هغوی هلاک کړي همدغه تفسیر نورو مفسرینو حضراتو نه هم نقل شویدی. (۵)

قوله: طوبى فعلى من كل شئ طيب، وهي بأعحوص إلى الواو، وهي من

يطيب: طوبى د فعلى په وزن دې، د هرڅه څیز دپاره. واو په اصل کېنې یاء وده. بیایا په واوسره بدل کړو او دا د طیب نه مشتق دې.

د لفظ طوبى صرفى اولغوى تحقيق: دلته امام بخاری رحمه الله د طوبى صرفى او لغوى تحقیق فرمائیلې دې چه دا د فعلى په وزن ده او د طیب نه مشتق ده، په دې صورت کېنې ضیبي کیدل پکار وو خود دې وجه امام صاحب دا خودلې ده چه یاء په واو سره بدله کړېشوه ځکه چه د یاء ماقبل مضموم دې چه داومتقاضی ده، ددې دپاره یاء په واو سره بدله کړې شوه. (۶) د طوبى یوه معنی خو د جنت ده او دا هم وئیلې شوی دی چه دا د جنت د یوې ونې نوم دې. (۷) خو غالباً امام بخاری رحمه الله د دې په تفسیر کېنې «من كل شئ طيب» راوپلې ارشاد نى

(۱) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۷۲) -

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۳) حواله بالا -

(۴) (محمد: ۸ -

(۵) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۷۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

(۶) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۷) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

فرمائی ہے کہ دَ لفظ عام معنی مراد واخستلی شی نو پیرہ بہ بہتر وی۔ دغہ شان کہ جنت وی یا د هغی د یوی ونی نوم یا نور هم خہ بنہ خیز وی د دے پہ عموم کنبی بہ داخل شی۔ دلتہ هم امام بخاری رحمہ اللہ د خپل عادت موافق د قرآن کریم آیت مبارک ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنُ مَا بِهِمْ﴾ (۱) کنبی وارد لفظ «طوبی» تفسیر او توضیح کړیدی۔ (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کنبی

دې «طوبی لعبد اخذ بعنان فرسه فی سبیل الله» او «ان کان فی الحراسة کان فی الحراسة» په دې دواړو جملو کنبی د الله تعالی د لارې ساتنه او پاسبانی باندې خوشخبری ورکړې شویده۔ (۳)

د حراست فی سبیل الله فضیلت باره کنبی نورخوا حدیث: د الله تعالی په لار کنبی حفاظت او پاسبانی کولو فضیلت په نورو احادیثو کنبی هم وارد شوي دي کوم چه د امام بخاری رحمہ اللہ په شرطونو خو نه دی البته صحیح ضرور دی، کوم نه چه یو څومونږ په ذیل کنبی نقل کوو:

① د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مرفوع روایت دې «حرس لیلۃ فی سبیل الله تعالی افضل من ألف لیلۃ، یقام لیلها ویصام دهارها» (۴) د الله تعالی په لار کنبی یوه شپه څوکنی کول د زرو شپو ورځونه بهتراو غوره دی، په کومو شپو کنبی نفلونه ادا کړی شی او د هغې په ورځو کنبی روزې اوساتلې شی۔

② حضرت ابو ریحانه رضی اللہ عنہ نه مرفوعاً مروی دی «حرمت النار علی عین سهرت فی سبیل الله» (۵) یعنی د دوزخ اور په هغه سترگه حرام دې چه د الله تعالی په لار کنبی روڼه شوې وی۔

③ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ مرفوع حدیث دې: «عینان لاتسهما النار: عین بکت من خشية الله، وعین باتت تحرس فی سبیل الله» (۶) یعنی د دوزخ اور به دوو سترگو سره نه لگی، یوه هغه سترگه چه د الله تعالی د ویرې ژړیدلې وی او دوئمه هغه سترگه کومې چه د الله تعالی په لار کنبی د حفاظت او پاسبانی فریضه پوره کولو سره شپه روڼه کړې وی۔

④ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه مرفوع روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد افرمائیلو «الأتیتکم بلیلة افضل من لیلۃ القدر حارس حرس فی أرض خوف لعله أن لا یرجع الی اهلہ» (۷)

(۱) (الرعد: ۲۹)

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۱) -

(۴) (مسند الإمام احمد (ج ۱ ص ۶۵) (۶۵) الترغیب للمنزدي (ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۵) (مسند الإمام احمد (ج ۴ ص ۱۳۴) والمستدرک (ج ۲ ص ۸۳) وقال الذهبي في تلخيصه للمستدرک: صحيح

(۶) (الجامع للترمذی، أبواب فضائل الجهاد، باب ما جاء في فضل الحرس في سبيل الله رقم (۱۶۳۹) -

(۷) (المستدرک للحاکم (ج ۲ ص ۸۰) کتاب الجهاد باب من رابط یوما ولیلة، وکنز العمال (ج ۳ ص ۳۲۳) ومن اراد الاستراة فليراجع الترغیب والترهیب للمنزدي (ج ۲ ص ۲۴۸) کتاب الجهاد باب الترغیب فی الحراسة فی سبيل الله تعالی -

ایا زه تاسو ته د داسې شپې باره کښې اونه ښاتم چه د ليله القدر نه هم غوره وي، هغه د هغه خوکنی کونکی (شپه ده) څوک چه په خطرناکه زمکه باندې د سرحدونو د حفاظت فريضه پوره کوی، کيديشی چه هغه خپل بال بچ طرف ته واپس رانشی.

۷۰- باب: فَضْلُ الْخِدْمَةِ فِي الْعَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه دې باب په ذیل کښې د غازي د خدمت فضيلت بيانول غواړی. که دا د خدمت کار د وړوکی د لوی دپاره وی یا د لوی د طرف نه د وړوکی دپاره پوره کړي وی یا دوه د یو عمر او یو مرتبې کسان د یو بل د پاره کوی. (۱)
اود دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه درې احادیث ذکر کړي دي. چه ټول د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دی. په رومېنی حدیث شریف کښې د لوی د وړوکی دپاره خدمت کولو ذکر دې په دوئم حدیث کښې د دې برعکس دي او په دریم حدیث کښې د یوشان کسانو د خدمت ذکر دې. لکه څنگه چه به مونږ وړاندې د احادیثو په تشریح کښې انشاء الله بیانوو. (۲)

[۲۴۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرُورَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَحِبْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ يَخْدُمُنِي وَهُوَ أَكْبَرُ مِنِّي أَنَسُ قَالَ جَرِيرُ لِي رَأَيْتُ الْأَنْصَارَ يَصْنَعُونَ شَيْئًا لَا أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا أَكْرَمْتُهُ

تر اجم رجال

۱- محمد بن عرورة: دا ابو عبد الله محمد بن عروره رحمته الله علیه دې د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) لاندې تیر شويدي. (۴)

۲- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله علیه دې، د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون....)) لاندې تیره شويده. (۵)

۳- یونس بن عبيد: دا ابو عبیده یونس بن عبید بن دینار بصری رحمته الله علیه دې د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب (وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا...)) لاندې تیره شويده. (۶)

۴- ثابت البناني: دا مشهور تابعی بزرگ ابو محمد ثابت بن بنانی رحمته الله علیه دې.

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (قوله: عن انس رضى الله عنه: الحديث أخرجه مسلم، كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار

رضى الله عنهم رقم (۶۴۲۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۵۵۷) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۰) -

د دوی تفصیلی حالات ((كتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)) لاندې تیر شوی. (۱)

هـ- انس بن مالک: دامشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره ((كتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه...)) لاندې تیره شویده. (۲)

قوله: قال: صحبت جریر بن عبد الله، فكان یخدمنی، وهو أكبر من انس: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چه زه د جریر بن عبد الله رضی اللہ عنہ سره ووم نو هغه به زما خدمت کولو حالانکه هغه د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مشروو. دا د سفر واقعده ده همدغه روایت په صحیح مسلم کښې هم دې. هلته د سفر تصریح موجود ده. ((خریعت مع جریر بن عبد الله فی سفر...)) (۳)

او د حدیث په جمله ((وهو أكبر من انس)) کښې دوه احتمالات دی:

① دا هم د حضرت انس رضی اللہ عنہ قول دې، په دې صورت کښې دلته التفات دې، یعنی «التفات المتکلم الی الغیبة» ځکه چه کیدل داسې پکار وو ((وهو أكبر معنی)) وئیل لیکن التفات کولوسره ئې ((أكبر من انس)) فرمائیلې دې په دې صورت کښې به دا جمله حالیه وی. (۴)

② مسلم شریف (۵) روایت ((محدثین البقی عن ابن عمر)) په طریق کښې دا الفاظ راغلی دی ((وكان جریر أكبر من انس)) نوکیدنشی چه دا الفاظ د ثابت بنانی وی نو په دې صورت کښې دا جمله معترضه به وی (۶)

قوله: قال: جریر: إني رأيت الأنصار يصنعون شيئاً لا أجد أحداً منهم إلا أكرمه: حضرت جریر رضی اللہ عنہ فرمائی ما انصار په یوداسې کار کولو اولیدل چه کله به هم هغوی ماسره ملاوړې زه د هغوی تعظیم او اکرام کوم.

د مسلم شریف په روایت کښې ((إني رأيت الأنصار تصنعهم برسول الله صلى الله عليه وسلم شيئاً)) (۷) دی، نو اوس به مطلب دا وی چه ما انصار د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت او تعظیم کولوسره اولیدل، د دې دپاره چه زه کله چا انصاری صحابی سره ملاوړیم نو د هغه اکرام کوم. لکه چه دا حضرت جریر رضی اللہ عنہ حضرت انس رضی اللہ عنہ کوم خدمت کړې وود هغې علت ئې بیان کړو، چه دې انصارو حضراتو به د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خدمت کولو اود هغوی به ئې تر حده پورې

(۱) (كشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) -

(۵) (صحيح مسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۸۷) -

(۷) (صحيح مسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

تعظيم كولو نو مونږ له د دې انصارو خدمت او تعظيم كول پكار دى. (۱)

او حضرت جرير رضي الله عنه چه، شيا، مبهم ساتلې دې دې نه مقصود مبالغه ده (۲)
 د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه په امام بخارى رحمته الله عليه باندې
 اعتراض كولو سره فرماني چه د باب دا حديث دهغه احاديثونه دې كوم چه مصنف د هغې
 په غير مناسبه موقع ذكر كړې دى. پكار خودا وچه هغه دا حديث په مناقبو كېنې ذكر كړې
 وې نه چه په جهاد كېنې ليكن هغوى د دې عكس او كړو چه دا حديث نى په جهاد كېنې
 ذكر كړو. (۳)

علامه عيني رحمته الله عليه د دې اعتراض جواب ور كولو سره فرماني چه دا حديث بعينه هم په دې
 سند سره امام مسلم رحمته الله عليه هم ذكر كړې دې او په دې كېنې ((فى سفر)) اضافه هم مروي ده. (۴)

نو اوسې معلومه شوه چه دا واقعه د خدمت او اكرام سفر دې او سفر عام دې كه د غزوې وى
 او كه د غير غزوې، نو اداشان به حديث په خپل باب كېنې واقع وى او مطابقت به هم حاصل
 شى. (۵)

[۲۳۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى
 الْمُقْلَبِ بْنِ حَنْظَلَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَيْبَرَ أَخَذَ مِنْهُ قَلَمًا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاجِعًا وَبَدَأَ لَهُ أَحَدٌ قَالَ
 هَذَا جَبَلٌ مُجَنَّبٌ وَنَحْنُ نُمَارِئُهُ إِلَى الْمَدِينَةِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْرَمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا كَتَحْرِيمِ
 إِبْرَاهِيمَ مَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَمِذْنَانَا [۳۱۸۷، ۳۸۵۵، ۳۸۵۶، ۵۱۰۵، ۶۰۰۲، ۶۹۰۲،
 ۳۶۴، ۲۰۲۳]

تراجم رجال

۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا ابو القاسم عبد العزيز بن عبد الله القرشي الاويسى رحمته الله عليه دې (۶)

۲- محمد بن جعفر: دا محمد بن جعفر بن ابى كثير انصارى مدنى رحمته الله عليه دې. (۷)

۳- عمرو بن ابى عمرو: دا عمرو بن ميسره ابى عمرو رحمته الله عليه دې. (۸)

(۱) (فتح البارى (ج ۶ ص ۸۴) وعمدة القارى (ج ۴ ص ۱۷۳) -

(۲) فتح البارى (۸۴/۶) وعمدة القارى (۱۷۳/۱۴)

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۸۴) -

(۴) (مسلم شريف كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۵) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۷۳) -

(۶) (ذ دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب العلم باب احرص على الحديث -

(۷) (ذ دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الحيض باب ترك الحائض الصوم -

(۸) (ذ دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب العلم باب احرص على الحديث -

۳- انس بن مالک: مخکینې سند او گورنې. (۱)
 د حدیث ترجمه د عمرو بن ابی عمرو رضی الله عنه نه مروی دی چه هغه د حضرت انس رضی الله عنه نه داسې اوریدلی چه زه د غزوه خیبر په موقع حضور اکرم صلی الله علیه و آله سره لاړم، ما به د هغوی خدمت کولو. بیا چه کله نېی اکرم صلی الله علیه و آله واپس شو او د احدغرنیکاره شو نو هغوی رضی الله عنهم او فرمائیل دا هغه غر دې کوم سره چه مونږ محبت کوو او هغه مونږ سره محبت کوی.
 دې نه پس حضور صلی الله علیه و آله د مدینې منورې طرف ته اشاره او کړه او ونی فرمائیل ای الله زه د دې دواړو کانړی ژنو میدانونو په مینځ کښې خطه د حرمت والا گرځوم، لکه څنگه چه حضرت ابراهیم علیه السلام د مکې ښار د حرمت والا گرځولې وو، ای الله زموږ په صاع او زموږ په مد کښې برکت او فرماني.

د باب دا حدیث په ماقبل کښې څو ځل تیر شوي دي او په کتاب المغازی کښې هم د دې څه تشریح راغلې ده په دې وجه مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفا او کړه. (۲)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي: «خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم الى خيبر فخدمته» (۳)

اود ترجمه الباب دمقصد لاندې مونږ دا بیان کړی دی چه امام بخاری رحمته الله د باب په ذیل کښې درې حدیثونه ذکر کړي دي او په دې کښې په دوئم کښې د وړوکي د لوی خدمت کول مذکور دي نو او گورنې دلته حضرت انس رضی الله عنه بحیثیت خادم نېی کریم صلی الله علیه و آله سره سفر کښې دي او حضرت انس رضی الله عنه صغیر (وړوکي) دي او نېی کریم صلی الله علیه و آله کبیر (لوی) دي.

[۲۴۳۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ زَكْرِيَاءَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ مُوَيْقٍ الْجُعَلِيِّ عَنْ أَنَسٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَنَا ظِلًّا الَّذِي يَسْتَقِلُّ بِكَسَابِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ صَامُوا فَلَمْ يَعْمَلُوا شَيْئًا وَأَمَّا الَّذِينَ أَفْطَرُوا فَبَعَثُوا الرِّكَابَ وَامْتَنَحُوا وَعَاجِلُوا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ لِأَجْرِ

تراجم رجال

۱- سليمان بن داود: دا ابو الربيع سليمان بن داود عتکي زهراني بصری رحمته الله دي، د دوی حالات «کتاب الإيمان، باب علامة المنافق» لاندې تیر شوی دی. (۵)

۲- اسماعيل بن زكريا: دا ابو زیاد اسماعيل بن زکریا الخلقاني الکوفي رحمته الله دي. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۵۲، ۳۱۹) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۳) -

(۴) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم، كتاب الصيام باب أجر المفطر في السفر إذا تولى العمل رقم ۲۶۲۲) والنسائي كتاب الصيام باب فضل الإفطار في السفر على الصوم رقم (۲۲۸۵) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۰) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنې کتاب البيوع باب مذكر في الأسواق -

۳- عاصم: دا عاصم بن سلیمان الاحول رضی اللہ عنہ دې. (۱)

۴- مورق العجلی: دا مورق بن شمرخ عجلی رضی اللہ عنہ دې. (۲)

۵- انس: سابقه سند اوگورنی. (۳)

قوله: قال: کنا مع النبی صلی الله علیه وسلم: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چه مونږ د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سره وو.

د مسلم شریف د روایت نه معلومېږي چه دا د یو سفرواقيعه ده، په دې کښې دې ((کنا مع النبی صلی الله علیه وسلم فی سفر فینا الصائم ومنا المفطر قال: فنزلنا منزلا یوم حار)) (۴) یعنی مونږ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره یو سفر کښې وو مونږ کښې روژه دار هم وو او بغیر روژې والا هم. فرمائی نو مونږ په یو منزل باندې د سختې گرمۍ په ورځ کښې ډیره واچوله.

قوله: اکثرنا ظلاما: یستظل بکسائه: په مونږ کښې د سوري په لحاظ باندې بهتر سړې هغه وو چا چه په خپل خادر سوري کړې وو.

مطلب دا دې چه سخته گرمۍ وه، په دې وجه د سوري انتظام نه وو. که د ډیر نه ډیر به کیدونو هغه دا وه چه کومو صحابه کرامو سره خادر وغیره وو نو هغوی د دې په ذریعه باندې د سوري انتظام کړې وو پاتې شو هغه حضرات چا سره چه خادر وغیره نه وو نو هغوی د گرمۍ نه د بچ کیدلو دپاره د لاسونو استعمال اوکړو. د مسلم شریف روایت کښې دې: ((ومن امن یتقی الشمس یبده)) (۵)

قوله: وأما الذین صاموا فلم یصنعوا شیئا: اوچه کوم حضرات روژې سره وو نو هغوی هېڅ هم اونه کړل.

گرمۍ ډیره زیاته وه، معامله هم ډیره اهمه وه یعنی غزوه وه. په دې وجه چه کوم خلق روژې سره وو هغوی برداشت نه کړی شو، کارو غیره نه عاجز شو. (۶)

قوله: وأما الذین أفطروا فبعضوا الرکاب، وامتدھنوا، وعالجوا: او چه کومو حضراتو روژه نه وه ساتلې نو هغوی خپل اوبان اوبو له بوتل او ښه خدمت نی اوکړو او نور کارونه نی هم اوکړه. مطلب دا چه روژه دار حضرات د کمزورنۍ او ستړیوالۍ په وجه هغوی کار وغیره نه عاجز وو نو په دې وجه نی اوبانوته اوبه، واښه وغیره خړولو د پاره بې روژې حضراتو بوتل،

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب التهجد باب صلاة الضحی فی السفر -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (صحیح مسلم کتاب الصیام باب أجر المفطر فی السفر رقم (۲۶۲۲) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) -

هغوی د روژه دارو حضراتو هم ښه خدمت او کړو او نور ټول کارونه ئی هم اوکړه.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ذهب المفطرون اليوم بالأجر: نو نبی کریم اوفرمائیل نن خو اجر او ثواب روژه دارو یوړلو.

د اجر نه مراد ډیر اجر دې او د نبی کریم ﷺ مذکوره ارشاد مطلب دا نه دې چه د روژه دارو اجر کم شوې وو بلکه مطلب دا دې چه روژه نه ساتونکو حضراتو ته د هغوی د اعمالو اجر هم ملاوېږي او د روژه دارو هم ځکه چه هغوی خپل کارونه هم پوره کړل او د روژه دارو ذمه وازی ئی هم پوره کړې. (۱)

د رسول الله ﷺ د مذکوره بالا ارشاد سبب: حضرت مولانا ظهور الباری د رسول الله ﷺ پورته ذکر شوې ارشاد سبب بیانولو سره لیکي:

روژه خو خیر محض دې او مخصوص او مقبول عبادت دې بیا هم په سفر وغیره کښې په داسې موقعوچه د دې په وجه د اهو کارونو بنديدلو خطر ه وی نو روژه نه ساتل غوره دي. کومه واقعه چه په حدیث کښې ده په هغې کښې هم دا صورت پیش شوې ووجه د خلقو روژه وه او هغوی د سترېوالی د وجې څه کار نشو کولې، خو بې روژې خلقو په پوره تیزی سره ټول کارونه پوره کړل په دې وجه د هغوی ثواب زیات شو.

په اسلام کښې د عبادت نظام د انسان د فطرت مطابق او ډیر په معقول طریقه باندې قائم دی. دین په فرائضو او واجباتو کښې مدارج قائم کړی دی او د مدارجو چه څوک پوره لحاظ ساتي د الله تعالی په نزد. به د هغه عبادت هم په هغه درجو کښې مقبول وی. په حدیث شریف کښې ځکه وئیلی شوی دی چه روژه نه ساتونکو نن اجر او ثواب یوړلو، حالانکه هغوی یو اهم عبادت پریخوډې وولیکن د هغې نه د زیات اهم عبادت په خاطر، نو په دې وجه د ثواب هم زیات حقدار شو. (۲)

مذکوره بالا حدیث نه مستنبط فائدې: ① امام ابو عبدالله بن ابی صفره رضی الله عنه فرمائی چه د دې حدیث نه معلومه شوه چه په غزه کښې د خدمت اجر د روژې د اجر او ثواب نه زیات وی ځکه روژه نه ساتونکی جهاد، طلب علم نور اعمال صالحه او فاضله مثلاً د کمزوری امداد کول یا مسلمانانو ته چه د کوم څیز ضرورت او حاجت وی د هغې په پوره کولو کښې ډیر قوی او طاقتور وی. (۳)

② دا فائده هم راو وتله چه په جهاد کښې چرته کوزیدل وی، یا سفر کول وی نو په مجاهدینو باندې واجب دی چه یو بل سره امداد اوکړي. (۴)

③ د حدیث نه دا فائده هم حاصله شوه چه یو شان خلق د یو بل خدمت کولې شی او دا جائز دی او په دې کښې د هېڅ قسم شرم څه خبره نشته. (۵)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷) -

(۲) (تفهیم البخاری (ج ۲ ص ۹۶) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۴) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کېږي دې. ((فمضوا الركاب، وامتھنوا وعالجوا)) خکه چه دا ټول کارونه د خدمت نه عبارت دي. د بهر الركاب مطلب خود دې چه اوبښان نی اوبوڅکولو له بوتله، او ((امتھنوا)) معنی ((عدموا)) او ((عالجوا)) خوراک وغیره پخول او تیارول دي. (۱)

۱- باب: فَضِّلْ مَنْ حَمَلَ مَتَاعَ صَاحِبِهِ فِي السَّفَرِ

د ترجمه الباب مقصد: دې باب په ذیل کېږي امام بخاری رحمته الله علیه په سفر کېږي د خپل ملګري سامان وغیره د امداد په توګه د اوچتولو فضیلت بیانول غواړي. (۲)

[۲۴۴] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كُلُّ سَلَامَى عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلُّ يَوْمٍ يُعِينُ الرَّجُلَ فِي ذَاتِهِ بِحَامِلِهِ عَلَيْهَا أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ وَكُلُّ خُطْوَةٍ يُخْشِعُهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ وَذَلَّ الطَّرِيقَ صَدَقَةٌ [۲۵۲۰: ر]

تراجم رجال

۱- اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر بخاری سعدي رحمته الله علیه دي. اکثر د خپل نيکه طرف ته منسوب ګیدلو سره اسحاق بن نصر به يادیدلو. (۴)

۲- عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام صنعاني رحمته الله علیه دي. د دوی حالات کتاب الإیمان، باب حسن اسلام المرء)) لاندې تیرشوی دي. (۵)

۳- معمر: دامعمر بن راشد ازدي رحمته الله علیه دي. د دوی مختصر تذکره د ((بدء الوحي)) شپږم حدیث په ذیل کېږي تیره شويده. (۶)

۴- همام: دا همام بن منبه بن کامل يمانی رحمته الله علیه دي. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب حسن اسلام المرء)) لاندې تیرشوی دي. (۷)

۵- ابوهريرة رضي الله عنه: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوهريرة رضي الله عنه دي.

(۱) (حواله بالا -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۴) -

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث قد مر تخريجه في كتاب الصلح باب فضل الإصلاح بين الناس...

(۴) (ذدوی حالاتو دپاره او ګوري کتاب الفسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۱) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۸) -

د دوی تفصیلی حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندې تیز شوی دی. (۱)
 د حدیث ترجمه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلى دې چې
 روزانه د انسان په یو یو جوړ باندې صدقه واجب ده. که یو سړې د چا په سورلۍ کېنې
 امداد کوی چې هغه په سورلۍ سور کړی یا د هغه سامان په هغې باندې کېږي نو دا هم
 صدقه ده. ښه او پاکه کلمه هم صدقه ده. هر قدم چې د مانځه د پاره اوچتولې شی هغه هم
 صدقه ده اولار خوند نه هم صدقه ده.

تنبیه د حدیث باب څه تشریحات ((کتاب الصلح)) (۲) کېنې تیرې شوی دی او هم د کتاب
 الجهاد ((باب من اخذ بالرباک ونحوه)) لاندې به نور تشریحات راځي.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت د حدیث په
 دې تکرر کېنې دي ((يعين الرجل في دابته، يحامله عليها ويرفع عليها متاعه صدقة))

البته دلته کېنې اشکال دا دي چې ترجمه خو د سفرده اود دي لاندې چې کوم حدیث راوړلې
 شويدي په هغې کېنې خو د سرنه د سفر ذکر نشته.

نو د دې جواب دا دي چې حدیث مطلق دي اودا خبره خو معلومه ده چې کله په حضر کېنې او
 عام حالاتو کېنې د چا د سامان اوچتولو دا فضیلت وی نو ښکاره خبره ده چې په حالت
 سفر کېنې د چا سامان اوچتولو فضیلت خو به په طریقه اولی ډیر وی. دغه شان په ترجمه او
 حدیث کېنې مطابقت حاصلیږي. (۳)

۲- باب: فَضْلُ رِبَاطٍ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد د اسلامي سلطنت او خلافت په سرحدونو باندې پهره ورکولو او خیال
 ساتل دا د اهل اسلام د حفاظت یو لویه ښکلي، محفوظ او مضبوطه طریقه ده. امام بخاری
رحمته الله علیه دلته د دې فعل فضیلت بیانوی. (۴)

د رباط معنی: الرباط - بکس، الرابطة الموحدة الخفيفة - معنی دا ده چې د کافرانو د شر او فساد نه
 د مسلمانانو د حفاظت او صیانت په غرض هغه ځای او مقام لاز نیول چې د مسلمانانو او
 کافرانو په مینځ کېنې وی (۵) کوم ته چې په عام عرف کېنې سرحد وائی.
 علامه ابن التین رحمته الله علیه دا شرط هم لگولې دي چې د کوم ځای حفاظت مرابط کول وی اود هغه
 وطن نه وی، همدغه شرط ابن حبیب د امام مالک رحمته الله علیه نه هم نقل کړيدي. (۶) یعنی بقول
 ابن حبیب امام مالک رحمته الله علیه هم د ابن التین بیان کړیشوي مذکوره شرط قائل دي. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۵۹) -)

(۲) (کتاب الصلح باب فضل الإصلاح بين الناس... رقم (۲۷۰۷) -)

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -)

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۵) -)

(۵) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -)

(۶) (حواله بالا -)

(۷) (حواله بالا وقد ذکر العلامة العینی تعریفات أخرى للرباط ولكن اخترنا أشهرها -)

په دې وجه په سلفو صالحينو کښې ډيرو حضراتو په سرحدونو استوگنه اختيار کړې ده (١)
خو حافظ صاحب او علامه عيني د ابن التين دا شرط رد کړې دې د دې دواړو وينا دا ده چه
په دې اطلاق کښې اشکال دې ځکه چه بعضي وخت داسې کيږي چه د سړي خپل وطن وي
او هغه هلته د دشمن دفع کولو په نيت اقامت کړې وي (٢)
دې ډېاره چه د رباط اجر او ثواب حاصل شي.

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ [آل عمران: ٢٠٠] اودالله تعالى قول دې: اي دایمان خاوندانو! صبر کوئ او
کلك اوسېږئ او ملاتړئ اوسېږئ اود الله تعالى نه ویرېږئ دې ډېاره چه تاسو کامياب شئ.
د امام بخاري رحمه الله عادت دې چه هغه د ترجمه الباب د اثبات د پاره بعض وخت د قرآن
آياتونه پيش کوي، نو دلته هم د هغه عادت مطابق هغه دا مذکوره آيت پيش کړيدې او په
دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره کړيده چه مرابط په قرآني آيت کښې موجود دې دینه
همدغه د سرحد پېره او ساتنه مراد دی.

د دې آيت مفسرينو حضراتو ډير تفسيرونه کړي دي (٣) خو مصنف عليه الرحمة آيت مبارک
په دې مقام کښې ذکر کړو اود آيت مشهورترين تفسير ئی اختيار کړو کوم چه حسن بصری
رحمه الله او قتاده رحمه الله نه مروی دې. دا دواړه حضرات د مذکوره آيت په تفسير کښې فرمانی
(اصبروا) على طاعة الله (وصابر) أعداء الله في الجهاد (ورابطوا) في سبيل الله. (٤)

[٢٤٣٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ
أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (هـ) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ قَالَ رِبَاطٌ يَوْمٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الذَّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَمَوْضِعٌ سَوَطٌ أَحَدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
خَيْرٌ مِنَ الذَّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَالرُّوحَةُ يَرْوَحُهَا الْعَبْدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوَّلَ الْعَدْوَةِ خَيْرٌ مِنَ الذَّنْيَا وَمَا
عَلَيْهَا [٢٦٤١: ٢]

تراجم رجال

١- عبدالله بن منير: دا ابو عبدالرحمن عبدالله بن منير المروزي الزاهد رحمه الله دې. (٦)

٢- ابوالنضر: دا ابو النضر هاشم بن قاسم ليشي خراساني رحمه الله دې. (٧)

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ٨٥) -

(٢) پورتنی حواله و قد ذکر العلامة العيني تعريفات أخرى للرباط، لكن اخترنا أهرها) -

(٣) (راجع لتلك الأقوال للمفسرين الفتح (ج ٦ ص ٨٥) والعمدة (ج ٤ ص ١٧٥) وتفسير القرطبي (ج ٤ ص ٣٢٢) -

(٤) (فتح الباري (ج ٦ ص ٨٥) -

(٥) (قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث قد مر تخريجه في أوائل الجهاد باب الغدوة والروحة.... -

(٦) (ذ دوى د حالاتو ډېاره او گوري کتاب الوضوء باب الغسل والوضوء في المخصب..... -

(٧) (ذ دوى د حالاتو ډېاره او گوري کتاب الوضوء باب وضع الماء عند الغلاء -

۳- عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار مزنی عدوی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۳- ابوحازم: دا مشهور زاهد ابوحازم سلمه بن دینار مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۵- سهل بن سعد الساعدی: دا مشهور صحابی رسول حضرت سهل بن سعد الساعدی الانصاری رضی اللہ عنہ دی. (۳)

سمع أبا النضر: په دې عبارت کښې حذف دې اود عبارت تقدیر په اصل کښې داسې دې «انه سمع....» مگر په لیکلو کښې «آله» اکثر حذف کولې شی. (۴)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: رباط يوم في سبيل الله خير

من الدنيا وما عليها: حضرت سهل بن سعد الساعدی رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلي دې چه د الله تعالی په لار کښې یوه ورځ پوره ورکول دنیا او څه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دی.

قوله: وموضع سوط أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما عليها: او په جنت کښې تاسو کښې د چا د پاره د یوې کورې برابر ځای د دنیا او څه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دی.

خير من الدنيا وما فيها نه عدول کولو وجه: د حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ د باب دا حدیث د «کتاب الجهاد» په شروع کښې هم تیر شويدي. (۵) هلته د حدیث په الفاظو کښې «خير من الدنيا وما عليها» په ځای «خير من الدنيا وما فيها» راغلي نو «فيها» نه «عليها» طرف ته د عدول کولو وجه څه ده؟

علامه عینی فرمائی چه په دې عدول کښې دا فائده ده چه «فيها» کښې معنی د ظرفیت او «عليها» کښې د استعلاء معنی موندلې شی او دا خبره واضح ده چه استعلاء کښې د ظرفیت په مقابل کښې عموم زیات دې او هغه ظرفیت نه قوی هم ده. نو مبالغه کښې د زیاتوالی دپاره «فيها» نه «عليها» طرف ته عدول کړی شويدي. (۶)

د جنت کورې «سوط» برابر ځای د دنیا او هافیهانه بهتر کیدو وجه: د باب په حدیث کښې ذکر

(۱) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الرضوء باب إذا شرب المکلب فی إناء أحدکم....)

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الرضوء باب غسل المرأة أبهاها الدم عن وجهه....)

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الرضوء باب غسل المرأة أبهاها الدم عن وجهه....)

(۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۸۶) -)

(۵) (انظر الصحيح للبخاری کتاب الجهاد والسير باب الغدوة والروحة فی سبيل الله....)

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۶) -)

دی چه په جنت کښې د یوې کورې برابر خائ هم د دنیا اوڅه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دې د دې وجه بیانولو سره علامه مهلب رحمته الله علیه فرماني:

«وصار موضع سوطي الجنة خير من الدنيا وما فيها، من أجل أن الدنيا فانية، وكل شيء في الجنة وإن صغر في التشثيل لنا - وليس فيها صغير - فهو أدمر وأبقى من الدنيا الفانية المنقطعة، فكان الدائم خير أمن المنقطع» (۱)

یعنی د جنت د یوې کورې برابر خائ د دنیا او مافیه نه څکه بهتر: دې چه دنیا فانی ده او د جنت هر څیز اگر چه د تمثیل په توگه زموږ د پاره وړوکې وی خود هغه خائ یو څیز سپک او وړوکې نه دې. د همیشه پاره دې او د ختمیدونکې او منقطع کیدونکې دنیا په مقابله کښې باقی پاتې کیدونکې دې، نو باقی پاتې کیدونکې څیز د منقطع څیز نه بهتر شو. د اسلامی سرحدونو د حفاظت په فضیلت کښې نور احادیث: د اسلامی سرحدونو ساتنه او حفاظت (یعنی رباط) فضیلت کښې خو ډیر احادیث وارد شوی دی (۲)

نو استیعاب خو مقصد نه دې په دې وجه یو څو احادیث مونږ لیکو:

① حضرت سلمان فارسی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمانيلی دی:

«رباط یوم وليلة خير من صيام شهر وقيامه، وإن مات جرى عليه عمله الذي كان يعمل، وأجرى عليه رزقه، وأمن الفتان» (اللفظ لمسلم) (۳)

د یوې شپې ورځې پوره ورکول د یوې میاشت د قیام او صیام نه بهتر دی او که چرې په دې دوران کښې هغه مړشو نو د هغه اعمال چه په دنیا کښې هغه کول، د هغه د پاره جاری وی او په هغه باندې به د هغه رزق جاری کولې شی او هغه به د شیطان نه محفوظ وی.

② حضرت عثمان رضی الله عنه نه مرفوعا مروی دی:

«رباط یوم فی سبیل الله خير من ألف یوم فیما سواه من المنازل» (۴)

د الله تعالی په لار کښې د یوې ورځې څو کیدار کول په نورو ځایونو کښې تیرو شوو زرو کالونه بهتر دی.

③ حضرت فضاله بن عبید رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمانيلی: «کل البیت یختم علی عمله، إلا المرباط، فإنه ینمو له عمله إلى یوم القيامة، ویؤمن من فتان القبر». (اللفظ لأبي داود) (۵)

(۱) (شرح ابن بطال ج ۵ ص) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۲) (راجع لتلك الأحاديث الواردة في فضل الرباط في سبيل الله: الجامع الأحكام القرآن (ج ۴ ص ۳۲۴) -

(۳) (الحديث أخرجه مسلم في كتاب الإمامة باب فضل الرباط في سبيل الله عز وجل رقم (۴۹۳۸) والترمذي في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل المرباط رقم (۱۶۶۵) والنسائي في كتاب الجهاد فضل الرباط رقم (۳۱۶۹-۳۱۷۰) -

(۴) (الحديث أخرجه الترمذي أبواب فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل المرباطة، رقم (۱۶۶۷) والنسائي في سننه الصغرى كتاب الجهاد فضل الرباط رقم (۳۱۷۱-۳۱۷۲) وابن ماجه أبواب الجاهد باب فضل الرباط في سبيل الله رقم (۲۷۶۶) -

(۵) (الحديث رواه أبو داود أبواب الجهاد في فضل الرباط رقم (۲۵۰۰) والترمذي أبواب فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل من مات مرباطا رقم (۱۶۲۱) -

د هر مړي په اعمالو باندې مهر لگولې شی (بندولې شی) سوا د مرابط نه. د هغه عمل د هغه د پاره د قیامته پورې زیاتولې شی او هغه د قبر د فتني نه په امن او محفوظ کېږي. او د حدیث نور تشریحات د «کتاب الجهاد» په شروع کېنې «باب الغدوة والروحة فی سبیل الله» او «باب الحور العین وصفتھن....» کېنې تیر شوی دی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي او هغه د حدیث د شروع په جمله کېنې «رباطیومی سبیل الله....» کېنې دي.

۳- باب: مَنْ غَزَا بِصَبِيٍّ لِلْخِدْمَةِ

د ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چې د امام بخاري رحمته الله علیه مقصد دې ترجمه نه دي خبرې طرف ته اشاره کول دي چې ماشوم د جهاد مخاطب نه دي لیکن د دې باوجود هغه تبعاً وضمناً بوتلل جائز دي. (۱)
خو شیخ الحدیث حضرت محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه فرماني چې زما په نزد بهتر توجیه دا ده چې داسې اوونیلې شی چې امام بخاري رحمته الله علیه ماشوم د خدمت په غرض د بوتللو د جواز اثبات کوي. دا توهم دفع کولو سره چې د بعض صغار صحابه کرامو پاره کېنې وارد شوي دي چې کله هغوی په غزوه کېنې د شرکت دپاره پیش شو نو هغوی رحمته الله علیه هغه واپس کړل مثلاً، ابن عمر، زیدین ثابت او اسامه بن زید رضی الله عنهم اود دې توهم د رد کولو وجه دا ده چې دا حضرات صحابه کرام د قتال د پاره حاضر شوي وو نه چې د خدمت د پاره. نو د هغوی د خدمت د پاره د بوتللو اجازت دي لیکن د قتال په غرض بوتلل جائز نه دي. (۲)

[۲۴۳۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ عَمْرِو عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِرَبِيِّ طَلْحَةَ التَّمِيمِ غُلَامًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يُخْدِمُنِي حَتَّى أُخْرِجَ إِلَى خَيْبَرَ فُخْرِجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ مُرْدِفِي وَأَنَا غُلَامٌ مَرَاهِقٌ الْخُلُمُ فَكُنْتُ أُخْدِمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ كَثِيرًا يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُلْدِ وَالْجَبَنِ وَضَلَمِ الدِّينِ وَعَلَيْهِ الرِّجَالُ ثُمَّ قَدِمْنَا خَيْبَرَ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْحِصْنَ ذَكَرَ لَهُ بَجَالٍ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُصَيْنِ بْنِ أَخْطَبٍ وَقَدْ قُتِلَ زَوْجُهَا وَكَانَتْ عَرُوسًا فَاصْطَفَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ فُخْرِجَ بِهَا حَتَّى بَلَغْنَا سَدَّ الصَّهْبَاءِ حَلَّتْ فَبَنَى بِهَا ثُمَّ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِظَمٍ صَغِيرٍ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَنْ مِنْ حَوْلِكَ فَكَانَتْ تِلْكَ وَلِيمَةً رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَفِيَّةٍ ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ قَالَ قَرَأْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَوِّي لَهَا وَرَاءَهُ بَعَاءَةً ثُمَّ يَجْلِسُ عِنْدَ بَعِيرَةٍ قَبِصَةٍ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۲) (الأبواب و التراجم للکاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۷) -

(۳) (قوله: عن أنس بن مالك رضی الله عنه الحدیث مرتخریجه فی کتاب الصلاة باب ما یذكر من الفخذ -

رُكِبَتْهُ فَتَضَمَّ صَفِيَّةٌ رَجُلَهَا عَلَى رُكْبَتَيْهِ حَتَّى تَرَكِبَ فَيَرْتَا حَتَّى إِذَا اشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ نَظَرَ
إِلَى أَحَدٍ فَقَالَ هَذَا جَبَلٌ مُيَسِّرُنَا وَنَجِيَّةٌ لِمَنْ نَظَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِلَى أَحَرِّ مَا بَيْنَ
لَا يَتَّبِعَانِ عِمْلٌ مَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمَ مَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهْمُ فِي مَدِينَتِهِمْ وَصَاعِيهِمْ (ر: ۳۶۴)

تراجم رجال

۱- قتیبه: دا شیخ الاسلام ابورجاء قتیبه بن سعید ثقفی رحمته الله دی د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب الفشاع السلام من الإسلام)) لاندې تیره شویده. (۱)

۲- یعقوب: دا یعقوب بن عبدالرحمن بن محمد اسکندرانی رحمته الله دی. (۲)

۳- عمرو: دا عمرو بن ابی عمرو مولی المطلب بن حنطب رحمته الله دی. (۳)

۴- انس: دا مشهور صحابی رسول ابوحزمه حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه...)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم قال لأبی طلحة: التمس لی غلاماً

من غلمانکم یخدمنی حتی أخرج الی خیبر: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت طلحه رضی الله عنه ته او فرمائیل چه د خپلو ماشومانو نه زما دپاره یو ماشوم اولتوه چه زما خدمت او کړی ترهغه وخته پورې چه زه غزوه خیبر دپاره اوځم.

کلمه ((حق)) د نبی صلی الله علیه و آله په کلام کښې د تعلیل دپاره ده، د غایت د بیان دپاره نه ده. او هغه ((التمس)) سره متعلق ده نه چه ((خدمتی)) سره. او د کلام مقصد دا دی چه زما د پاره په سفر کښې خدمت د پاره یو هلك اولتوه تردې چه زه مدينې منورې ته راواپس شم. (۵)

یواشکال او د هغې جواب: علامه داوودی رحمته الله د حدیث په دې ټکي باندې اعتراض کړیدی او هغه دا چه ښکاره خو همدغه ده چه حضرت انس رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله خدمت د هغوی صلی الله علیه و آله په رومي خل د هجرت نه پس مدينې منورې ته د راتلونو پس شروع کړو ځکه چه حضرت انس رضی الله عنه نه پخپله په صحیح احادیثو کښې مروی دی چه ((خدمت النبی صلی الله علیه وسلم تسع سنين))، (۶) او په یو روایت کښې ((عشر سنين)) (۷) دی او د خیبر واقعه ۷ هجری

(۱) (کشف الباری ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره او گورئ کتاب الجمعة باب الخطبة علی المنبر -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره او گورئ کتاب العلم باب الحرص علی الحدیث -

(۴) (کشف الباری ج ۲ ص ۱۵۲) -

(۵) (حاشیة المسندی علی البخاری ج ۲ ص ۱۵۲) -

(۶) (الصحيح لمسلم كتاب الفضائل باب كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أحسن الناس خلقاً رقم (۶۰۱۴)

(۷) (الصحيح البخاری كتاب الأدب باب حسن الخلق والسخاء رقم (۶۰۳۸) -

ده. نو دینه خو دا لازمېږي چه حضرت انس رضي الله عنه به صرف څلور کاله د حضور صلی الله علیه و آله خدمت کړې وی.

د دې اعتراض جواب دا ورکړیږي د نبی اکرم صلی الله علیه و آله ابوطلحه رضي الله عنه ته دا فرمائیل چه «التسلی غلامان من غلمانکم» مطلب او معنی دا ده چه هغوی رضي الله عنهم سره به په دې سفر کېږي څوک څی چه د هغه تعین او کړې شی نو حضرت ابوطلحه رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه مقرر کړي چه هم دې به د خدمت د پاره څی. نو د التماس مطلب استئذان به وی چه په سفر کېږي د ملګرتیا د پاره چاته اجازت ورکړه، دا مطلب نه دې چه د نوی سرته څوک د خدمت د پاره اولتیه ځکه چه هغه خو د اول نه د خدمت د پاره موجود دې دغه شان به په دواړو احادیثو کې تطبیق اوشي. (۱)

آیا ماشوم ته به غنیمت کېږي حصه ملاوېږي؟ دلته ضمنا په دې مسئله باندې هم ځان پوهه کړنی که ماشوم په غزوه کېږي شریک وی که د خدمت په نیت وی او که د قتال په نیت وی، انمه ثلاثه امام ثوري، لیث بن سعد او ابو ثور رضي الله عنهم په نزد به دوی ته سهم نشی ورکولې بلکه امام به د خپلې مرضی موافق څه مال وغیره ورکوي. (۲)

خو د امام مالک او امام اوزاعي رضي الله عنهم مسلك دا دې چه ماشوم ته به هم د مال غنیمت نه د بالغو کسانو په شان حصه ملاوېږي. (۳)

خو د دې دواړو حضراتو په اقوالو کېږي فرق دا دې چه امام مالک رضي الله عنه سهم په دې شرط سره مشروط کوي چه هغه ماشوم قتال هم کوي او د دې طاقت لری نو د دې شرطونو په موجودګی کېږي دا ماشوم آزاد دې، مذکر دې او مقاتل هم دې. نو په دې وجه به ده ته هم د عامو خلقو سهم ورکولې شي.

او امام اوزاعي رضي الله عنه مطلقا د ماشوم د پاره په غنیمت کېږي د حصې قائل دې. د هغه دلیل دا دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله په غزوه خیبر کېږي ماشومانو ته هم په مال غنیمت کېږي حصه ورکړې وه. بیا روستو مسلمانانو خلفاؤ هم په میدان جنگ کېږي پیدا کیدونکو ماشومانو ته حصه ورکوله. (۴)

د جمهورو دلائل: په دې مسئله کېږي زمونږ یو دلیل خو د حضرت سعید بن المسیب دا اثر دې «(كان الصبيان والعبيد يحنون من الغنمية إذا حضرو الغزو في صدر هذه الأمة)» (۵) چه د دې امت په ابتداء کېږي ماشومان او غلامان که په غزا کېږي حاضریدل نو هغوی ته به د غنیمت نه څه نه څه ورکولې کیدل.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۷) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۷) -

(۲) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶) وإعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۲۰۷) -

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۶) -

او جوزجانی په خپل سند سره روایت کړېدې چه تمیم بن قرع المهدی په هغه لښکر کښې وو کوم چه په آخرخل اسکندریه فتح کړې وه، نو تمیم وائی «فلم یقسم عمرو من الفی شیئا» چه عمرو بن العاص رضی الله عنه (چه د اسلامی لښکر مشر وو) ماته په غنیمت کښې هیڅ هم رانه کړه او ونی فرمائیل چه نابالغ هلك دي، په دې وجه زما د قوم او قریشو د څه خلقو په مینځ کښې جنگ کیدو کیدو خو بندشو، نو په قوم کښې چا اوونیل چه په تاسو خلقو کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د صحابه کرامو نه څه خلق موجود دی هم د هغوی نه تپوس او کړنې نو هغوی د ابونضر او عقبه بن عامر رضی الله عنه نه تپوس او کړو نو په قوم کښې چا زما معاننه او کړه نو ونی کتل چه ویښته مې راټوکیدلې وو نو حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه ماته هم په غنیمت کښې حصه راکړه. (۱) د دې واقعه نقل کولو نه پس امام جوزجانی رحمته الله علیه فرمائی:

«هذان مشاهد حداث مصر، وجيده، ولأنه ليس من أهل القتال، فلم يسهم له كالعهد، ولم يشهد أن النبي صلى الله عليه وسلم قسم لصبي، بل كان لا يجوزهم في القتال فإن ابن عمر رضی الله عنه قال: عرضت على النبي صلى الله عليه وسلم وأنا ابن أربع عشرة سنة، فلم يجزني في القتال، وعرضت عليه وأنا ابن خمس عشرة، فأجأني» (۲) یعنی دا حدیث د مصر مشهورو او بنه احادیثونه دې او چونکه تمیم بن قرع په جنگ کونکو کښې نه وو په دې وجه هغه ته په غنیمت کښې حصه ورنه کړې شوه. لکه څنگه چه غلام ته نه ورکړې کیږي او داخبره په یوشان هم ثابت نه ده چه نبی صلی الله علیه و آله د غنیمت نه یو ماشوم له څه ورکړې وی. بلکه هغوی رضی الله عنه خو به ماشومان د جنگ د پاره نه پریخودل (نود غنیمت نه حصه ورکولو څه معنی ده) دغه شان ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چه د څوارلسو کالو په عمر کښې زه د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښې د جنگ دپاره پیش کړی شوم نو هغوی رضی الله عنه ماته په جنگ کښې د شرکت کولو اجازت رانه کړو او د پنځلسو کالو په عمر کښې بیا پیش کړی شوم نو هغوی رضی الله عنه د شرکت اجازت راکړو.

د امام اوزاعی رحمته الله علیه د دلیل جواب: ترکومې چه د امام اوزاعی رحمته الله علیه د دلیل تعلق دې نود دې جواب دا دې چه ممکن ده چه راوی «رضخ» (۴) «سهم» سره تعبیر کړې وی او د «رضخ» قائل جمهور هم دی، نو په دې وجه دا د امام اوزاعی رحمته الله علیه دلیل نشی کیدی. (۵)

(۱) (حواله بالا-)

(۲) (حدیث عبدالله بن عمر رضی الله عنه أخرجه البخاری كتاب الشهادات باب بلوغ الصبيان وشهادتهم رقم (۲۶۶۴) وكتاب المغازی باب غزوة الخندق رقم (۴۰۹۷) ومسلم كتاب الإمامة باب بيان سن البلوغ رقم (۸۳۷) والترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء في حد بلوغ الرجل رقم (۱۷۱۱) وأبو داود أبواب الحدود باب في الغلام يصيب الحد، رقم (۴۰۶). والنسائی أبواب الطلاق باب متى يقع طلاق الصبي؟ رقم (۳۴۶۱)-)

(۳) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶)-)

(۴) (الرضخ معناه: انهم (أي المرأة والعبد والصبي) يعطون شيئاً من الغنيمة دون السهم. ولا يسهم لهم كامل. ولا تقدير لما يعطونه بل ذلك إلى اجتهاد الإمام فإن رأى التسوية بينهم سوى بينهم وإن رأى التفضيل فضل (المغنی ج ۹ ص ۲۰۴)-)

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۶) وإعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۲۰۷)-)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په دې حصه کېږي: «التسلي غلاما من هلبانکم یخدمنی حتی آخر الی هیبد» د څه نه چه ماشوم د خادم په توګه د بوتلو اجازت معلومېږي. (۱)

۴۳- باب: رُكُوبُ الْبَحْرِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب په ذیل کېږي امام بخاری رحمته الله علیه د سمندري سفر مشروعیت او جواز بیانول غواړي. (۲) اودا جواز او مشروعیت عام دې که د سرو دپاره وی اوکه د ښخو دپاره، د جهاد په غرض سره سمندري سفر وی یا د حج او تجارت په نیت سره. (۳) رُكُوبُ بَحْرُ کېږي د اسلافو اختلاف: په اسلافو کېږي بعض حضرات رُكُوبُ بَحْرُ ناخوښوی او دینه به نی منع فرمایله. امام مالک رحمته الله علیه فرماني چه حضرت عمر رضی الله عنه به خلق د رُكُوبُ بَحْرُ نه منع کول، په دې وجه د هغوی په ژوند او خلافت کېږي چا هم سمندري سفر نه دې کړې. د هغوی د انتقال نه پس حضرت معاویه رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د رُكُوبُ بَحْرُ اجازت اوغوښتلو نو هغوی اجازت ورکړو. معامله هم په دې باندې پاتې شوه. تر دې چه د حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه خلافت راغلو نو هغه خلق بیا د رُكُوبُ بَحْرُ نه منع کړل. لیکن دا ممانعت د هغوی د ژونده پورې پاتې وو، روستویا د سمندري سفر سلسله دوباره شروع شوه. (۴) روستنو بعض علماؤ هم د رُكُوبُ بَحْرُ نه منع کوله، او امام مالک رحمته الله علیه د ښخو باره کېږي د دې خبرې قائل دې چه هغوی د حج یا جهاد په نیت سره هم په سمندري سفر کېږي شرکت نشي کولي. (۵)

د جمهورو مسلک دا دې چه سمندري سفر که د ښخو دپاره وی اوکه د سرو دپاره، د جهاد نیت وی اوکه د حج یا د تجارت په هر صورت کېږي جائز دي. (۶) اود باب حدیث د جمهورو دلیل دې، په کوم کېږي چه مطلقا د رُكُوبُ بَحْرُ اجازت او اباحت موجود دي. (۷)

یوه اهم تنبیه: لیکن دا خبره واضحه کیدل پکار دی چه جمهورو د سمندري سفر کوم اجازت ورکړې دې هغه په یو شرط باندې مشروط دي، هغه دا چه سمندر پرسکون وی او د هلاکت خطر نه وی ګڼی د جمهورو په نزد هم د دې اجازت نشته. (۸)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۷) -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۹۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (التمهید لابن عبدالبر (ج ۱ ص ۲۳۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۵) (حواله بالا و عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) و عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۸) -

(۸) (المهید (ص ۲۳۴) -

علامه ابو عبيد هروی رحمته اللہ علیہ پہ «غریب الحدیث» ذکر کریدی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ذہ سمندری سفر نہ دہنی ذہ سیلاب او مشکلاتو ذہ پینیدو پہ صورت کنبی منع فرمانیلی دہ. ذہیرین عبداللہ نہ مرفوعا مروی دی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمانیلی «من ركب البحر إذا التيم - أوقال: ارتجم - فقد برئت منه الذمة - أوقال: فلا يلومن إلا نفسه» یعنی چا چہ ذہ سمندر طوفان (یا اوفرمانیل چہ موج وهلو) پہ وخت کنبی پہ دے کنبی سفر اوکرو، دہ نہ ذہ اللہ تعالیٰ ذمہ خلاصہ دہ. (یا نی دا اوفرمانیل چہ هغه دے خپل نفس ملامت کری) (۱)
ذہ اللہ تعالیٰ نہ دہ هغه ذمہ خلاصیدو مطلب دا دے چہ اللہ تعالیٰ ذہ حفاظت کومہ وعدہ فرمانیلی دہ هغه وعدہ بہ ختمہ شی خکہ چہ هغه خپل خان پخپلہ هلاک کرو. دا مطلب نہ دے چہ ذہ اسلام ذمہ دہ نہ خلاصہ شوه خکہ چہ ذہ اسلام نہ یو سړی هغه وخت خلاصیږی چہ هغه ذہ کفر لار اختیار کری. (۲)

نوذہیرین عبداللہ پہ روایت کنبی ذہ سمندری سفر نہ ممانعت سمندری طوفان سرہ مقید دی، ذہ دے مخالف مفهوم همدغه دے چہ سمندری طوفان نہ کیدو پہ صورت کنبی سمندری سفر جائز دی او هم دغه قول ذہ علماؤ نہ مشهور دی. کہ چرې ذہ سلامتی غلبہ وی نو اوچہ او لمدہ برابرہ دہ. حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامہ عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی:

((وفيه) أي في حديث زهير تقيد المنع بالارتجاع، ومفهومه الجواز عند عدمه، وهو البشهور عن أقوال العلماء، فإذا غلبت السلامة فالبرو البحر سواء)) (۳)

یوه بلہ تنبیہ: مونږ پورته ذہ امام مالک رحمته اللہ علیہ مذهب نقل کړې وو چہ هغه ذہ نبخود پاره سمندری سفرته جائز نہ وائی، کہ هغه ذہ جح ذہ پاره وی او کہ ذہ جهاد ذہ پاره وی، خو روستو انمه مالکیه هم ذہ جمهورو علماؤ قول اختیار کړیدی. (۴)

[۲۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أُمُّ حُرَائِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمًا فِي بَيْتِنَا فَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ يَضْحَكُ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يَضْحَكُكَ قَالَ عَجِبْتُ مِنْ قَوْمٍ مِنْ أُمَّتِي يَزْكِبُونَ الْبَحْرَ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْإِيْرَةِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْءُ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَقَالَ أَلَيْبٍ مِنْهُمْ ثُمَّ نَامَ فَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا

(۱) (حواله بالا وشرح ابن بطال (ج۵ص۸۹) والأدب المفرد (ج۲ص۶۰۲) باب من بات على سطح ليس له ستره رقم ۱۹۴) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج۵ص۸۹) ومسنند الإمام أحمد (ج۵ص۷۹) -

(۳) (فتح الباري (ج۶ص۸۸) وعمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۷۸) -

(۴) (التمهيد (ج ۱ ص ۲۳۳) -

(۵) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتين يجه في أوائل الجهاد باب الدعاء بالجهاد..... -

قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُرْ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَيِّمًا أُنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَتَزُوَّجَ بِمَا عِبَادَةُ بَيْنَ الصَّامِتِ فَتُزَوَّجَ بِهَا إِلَى الْغَزْوِ فَلَمَّا رَجَعْتَ قُرَيْبَتْ ذَاتُ بَيْتٍ لِيَتَرَكَبَهَا قَوْعَتٌ فَأَلْدَقَتْ عُنُقَهَا [٢١٣:١]

ترجمہ رجال

۱- ابو النعمان: دا ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی بصری رحمہ اللہ دی۔ د دوی حالان

((کتاب ایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: الدین النصیحة لله ورسوله....)) لاندی راغلی (۱)

۲- حماد بن زید: دا ابواسماعیل حماد بن زید بن درهم ازدی رحمہ اللہ دی، د دوی مختصر

تذکرہ ((کتاب ایمان باب (وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا....)) لاندی تیرہ شویده. (۲)

۳- یحییٰ: دا مشہور تابعی یحییٰ بن سہید انصاری رحمہ اللہ دی۔ د دوی مختصر تذکرہ ((ہدم

الوحی)) پہ رومی حدیث کنبی او تفصیلی تذکرہ ((کتاب ایمان باب صوم رمضان حسابان من

الإیمان)) لاندی راغلی ده. (۳)

۴- محمد بن یحییٰ بن حبان: دا محمد بن یحییٰ بن حبان بن منقذ انصاری رحمہ اللہ دی. (۴)

۵- انس بن مالک: دا مشہور صحابی ابو حمزہ انس بن مالک رحمہ اللہ دی۔ د دوی تذکرہ

((کتاب ایمان باب من ایمان ای یحب الأخیہ....)) پہ ذیل کنبی راغلی ده. (۵)

قوله: قال: حدثني أمر حرام أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم أفي

بيتمها: حضرت انس بن مالک رحمہ اللہ فرمائی چہ حضرت ام حرام بنت ملحان رحمہا اللہ ماتہ او وئیل

چہ نبی کریم رحمہ اللہ یوہ ورخ (غرمہ) زما پہ کور کنبی قبولہ او فرمائیہ.

پہ دی مذکورہ عبارت کنبی ((قال یوما)) کنبی ((قال)) راغلی، دا د قبولہ نہ دی نہ چہ د

قول نہ او د قبولہ معنی د غرمی د آرام کولو ده. (۶)

تنبيه: حضرت ام حرام رحمہا اللہ د حضرت انس رحمہ اللہ ترور وہ. د دوی تفصیلی حالات ((کتاب

الجهاد)) ((باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء)) وړاندی بیان شوی دی.

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت واضح دی چہ په

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۲۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۳) (کشف الباری (ج ۴ ص ۲۳۸) و (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب من تبرؤ علی لبنتين -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) -

دې جمله کښې دې ((مجهت من قوم من اُمق یرکون البحر کالملوک علی الأسره)) (۱)

۷۵- بَاب: مَنْ اسْتَعَانَ بِالضُّعْفَاءِ وَالصَّالِحِينَ فِي الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دلته دا خودل غواړي چه مقاتلینو او مجاهدینو ته د ضعیفانو او صالحانود دعاگانې حاصلول پکار دی، دې د پاره چه د دعاگانو په برکت الله تعالی په جهاد کښې غلبه او فتح عطا کړي. (۲)

یا خو مطلب او مقصد دا دې چه ضعفاء او صلحاء هم خان سره بوځي چه د هغوی کمزورنی او پرهیزگارانې او تقوی په وجه هغوی ته استقامت حاصل وی او الله تعالی نی فتح او نصرت سره کامیاب کړي.

بهر حال که هغوی ته د دعاگانو درخواست او کړشې نو د هغې د پاره هم په سنت کښې اصل موجود دې او که هغوی خان سره واخستې شی نو دا هم ثابت دی.

[۲۳۸] وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَخْبَرَنِي أَبُو سَفْيَانَ قَالَ لِي قَيْصَرُ سَأَلْتُكَ أَشْرَافَ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَمْ ضُعْفَاءُ وَهُمْ قَزَعَمْتُ ضُعْفَاءَ هُمُوهُمْ أَتْبَاعُ الرَّسُولِ [ر: ۷]

حضرت ابن عباس رحمه الله فرماني چه حضرت ابوسفیان رحمه الله ماته او خودل چه قیصر ماته او وئیل چه ما تانه تپوس کړې ووجه لوی خلق د هغوی اتباع کوی که ضعیف یا کمزوری خلق؟ نو ستا گمان همدغه دې چه کمزوری خلق او همدغه خلق د رسولانو متبعین وی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دلته امام بخاری رحمه الله د حضرت ابن عباس رحمه الله دې مشهور روایت نه دا جمله تعلیقاً نقل کوی کوم چه د ابوسفیان بن حرب رحمه الله او د قیصر روم په مکالمه باندې مشتمله ده، اودا روایت موصولاً ((بده الوحي)) کښې راغلی دی او هم هلته د هغې تخریج هم تیر شوې دې. (۳)

د مذکوره تعلیق مقصد او ترجمه الباب سره مناسبت: په ترجمه الباب کښې ضعفاء او صالحینو د استعانت مسئله ذکر ده،

د مذکوره تعلیق مقصد کښې هم د دې دلیل راپیدا کول دی چه هرقل ضعفاء ته اصل اتباع الرسل او ګرځول لیکن دلته دې دا خبره واضحه وی چه استدلال د هرقل قول کیدو په بنیاد نه دې بلکه حضرت ابن عباس رحمه الله د حکایت او تقریر په بنیاد دې. دې نه د مذکوره تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت هم ښه واضحه کیږي. والله اعلم. (۴)

[۲۳۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ عَنْ طَلْحَةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ رَأَى سَعْدُ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ لَهُ فَضْلًا عَلَى مَنْ دُونَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) (حواله بالا -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۷۷) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۵) قوله: مصعب بن سعد: الحديث أخرجه أنسائي في سننه الصغرى في الجهاد باب الاستصار بالضعيف رقم (۳۱۸۰)

هَلْ تُنْفَرُونَ وَتُرْزَقُونَ إِلَّا بَعْضُكُمْ

تراجم رجال

- ۱- سليمان بن حرب: دا ابوایوب سلیمان بن حرب ازدی رضی اللہ عنہ دی. د هغه مختصر تذکره ((کتاب الإيمان باب من کرمه ان یعودی الکفر...)) لاندې راغلی دی. (۱)
- ۲- محمد بن طلحه: دا ابو مصرف محمد بن طلحه بن مصرف رضی اللہ عنہ دی. (۲)
- ۳- طلحه: دا ابو محمد طلحه بن مصرف الیامی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
- ۴- مصعب بن سعد: دا د مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ خوی مصعب دی. (۴)
- قوله: قال: رأی سعد رضی الله عنه أن له فضلا علی من دونه: حضرت مصعب بن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ته دا گمان اوشو چه هغه ته په نورو باندې یو قسم فضیلت حاصل دی.
- سعد نه مراد حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ دی، چه د مصعب پلار دی. (۵)
- اودلته د «رأی» چه د رویه نه مشتق دی «ظن» په معنی کنبې دی یعنی گمان نی اوکړو اود نسائی شریف په روایت کنبې هم «ظن» راغلی دی. (۶)
- او «من دونه» نه نور اصحاب رسول ﷺ مراد دی. (۷)
- د نسائی شریف په روایت کنبې د دې نه پس دازیاتې هم مروی دی ((من أصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم)) (۸)
- اود پورتنی عبارت خلاصه دا شوه چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ډیر بهادر وو، مالدار وو او رسول اکرم ﷺ به هغه سره ډیره مینه کوله نو د هغه دا خیال پیدا شو چه په نورو ډیرو صحابه کرامو هغه ته یو درجه فضیلت حاصل دی. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۲) (د دوی د حالاتو ډېاره او گورۍ کتاب العیدین باب استقبال الإمام الناس فی خطبة العید -

(۳) (د دوی د حالاتو ډېاره او گورۍ کتاب البيوع باب ما يتزده من الشهات -

(۴) (د دوی د حالاتو ډېاره او گورۍ کتاب الأذان باب وضع الأ كف على الركب في الركوع -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (انظر سنن النسائي كتاب الجهاد باب الاستنصار بالضعيف رقم (۳۱۸۰) -

(۹) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) او حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات د ډېاره او گورۍ کشف الباری (ج ۲ ص ۱۷۳) -

دا روایت مرسل دی کہ متصل؟ د باب دا رومې حدیث کوم چه حضرت مصعب بن سعد رضی اللہ عنہ نه مروی دی. صورت خو مرسل بشکاري ځکه چه حضرت مصعب رضی اللہ عنہ د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دا قول «هل تنصرون الا بضعفائکم؟» زمانه نه ده موندلې. دې وجه دا ده چه حضرت مصعب رضی اللہ عنہ تابعي دې نه چه صحابي اود ده پيدانش د عهدنوي نه ډير د روستو زمانې دې، بيا هغه دلته د خپل پلار حضرت سعد بن ابی وقاص نه هم د سماع تصريح اونکړه خود دې نه باوجود دا روایت مرسل نه بلکه متصل دې، ځکه چه همدغه روایت نورو مختلفو حضراتو محدثينو نقل کړيدي اود هغه د پلار نه د هغه د روایت تصريح موجود ده. (۱) همدغه روایت اسماعيل د معاذ بن هاني په طريق باندې نقل کړيدي او په دې کښې دې «حدثنا محمد بن طلحة.... عن مصعب بن سعد عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» خو بيا هم په دې کښې د رسول صلی اللہ علیہ وسلم قول هم مرفوع دې، د دې رومېني حصه يعنی «راي سعد رضی اللہ عنہ ان له فضل على من دوله» موجود نه ده. (۲)

دې نه علاوه اسماعيلي رضی اللہ عنہ او امام نسائي رحمته اللہ علیہ (۳) دا روایت «مسعر بن طلحة بن مصرف عن مصعب بن أبيه» په دغه طريق نقل کړيدي. په طريق کښې هم «عن أبيه» تصريح موجود ده نو دا روایت متصل دې نه چه مرسل. (۴)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائكم

نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمايل چه تاسو ته امداد او رزق هم د دې کمزورو په وجه درکولې شی. د نسائي شريف په روایت کښې دا الفاظ دي: «انما نصر الله هذه الأمة بضعفائهم بدعواتهم وصلاحهم» (۵) الله تعالی د دې امت نصرت و دې د کمزورو خلقو په وجه کړيدي د دوی د دعاگانو، مونځونو او اخلاص په بناء باندې. ضعيفان د الله تعالی د نصرت سبب دي: اوس د دواړو طرقو خلاصه دا شوه چه د الله تعالی د طرف نه کوم نصرت وغيره نازلېږي دهغي سبب همدا کمزوري خلق دی د چا په دعاگانو، مونځونو او اخلاص کښې چه دا برکت وي چه هغوی د الله تعالی نصرت د دې بنديگانو طرف ته متوجه کولو سبب جوړېږي. ځکه چه د هغوی زړه د دنيا د پړق پړوق او د دې د بناست نه خالی وي اود هغوی ضميرونه د دې خيزونونه پاک وي چه هغوی د الله تعالی نه لرې کړي. هغوی د خپل ژوند مقصد صرف هم يو خيز کيځودې وي چه څنگه به الله تعالی راضي کړي اود هغه خوشحالی به حاصله کړي، په دې وجه د هغوی زړونه پاک او د هغوی

(۱) (فتح الباري (ج ۱ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۹) -

(۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۹) -

(۳) (سنن النسائي كتاب الجهاد باب الاستنصار الضعيف رقم (۳۱۸) -

(۴) (فتح الباري (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۹) -

(۵) (سنن النسائي كتاب الجهاد باب الاستنصار الضعيف رقم (۳۱۸) -

دعاگانې قبلېږي. علامه ابن بطلال د حدیث د مذکوره جمله وضاحت کولو سره فرماني:

((وتأويل ذلك أن عبادة الضعفاء ودعاءهم أشد إغلاصا وأكثر غشوا لخلع قلوبهم من التعلق بزخرف الدنيا

وزينتها، وصفاء ضمائرهم ما يقطعهم عن الله، فعملوا بهم واحداً، وركت أعبالهم، وأجيب دعاؤهم)) (۱)

په حدیث کښې تواضع او د ګېر نه پېچ کیدلو ترغیب: نبی اکرم ﷺ چه حضرت سعد بن ابی

وقاص ﷺ ته دا فرمائیلي دي چه ((هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائكم؟)) په دې کښې د هغه د

پاره تواضع اختیارولو ترغیب دي او د نبی ﷺ مقصود دا هم ووچه د عامو مسلمانانو نه کیر

ختم کړیښي، د دې د پاره هغوی ﷺ خطاب عام اوساتلو چه څوک دا اونه ګنړي چه در رسول

الله ﷺ د دې قول مبارک مخاطب څوک خاص سرې دي. علامه مهلب ﷺ فرماني:

((إما أراد عليه السلام بهذا القول لسعد الحضي على التواضع ونفي الكبر والزهدي عن قلوب المؤمنين)) (۲)

په حدیث باب کښې د فضل نه څه مراد دي؟ نبی اکرم ﷺ چه حضرت سعد بن ابی وقاص

ﷺ ته دا کوم خطاب فرمائیلي دي ((هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائكم؟)) چه هم د دې کمزورو

په وجه ستا امداد کيږي او تاسوته رزق درکولي شي نو د دې سبب څه وو؟ ځکه چه په ماقبل

کښې مونږ د فضل وضاحت بهادرني او مالدارني سره کړيدي لیکن امام عبدالرزاق خپل

مصنف (۳) کښې د مکحول ﷺ نه رسلاً یو روایت نقل کړيدي په کوم کښې چه دا

زیاتوالي هم مروی دي. ((قال سعد يارسول الله أرايت رجلا يكون حامية القوم ويدفع عن أصحابه أیکون

نصيبه كنصيب غيره؟...)) حضرت سعد ﷺ او فرمائیل یا رسول الله! ستاسو څه خیال دي چه

یو سرې د خپل قول محافظ وی او د خپلو ملګرو دفاع کوی نو آیا د هغه حصه هم (غنیمت

کښې) د نورو په شان ده؟ نو حضور ﷺ او فرمائیل ((شکلتک أمک یا ابن أرمسعد، وهل تنصرون

وترزقون إلا بضعفائکم؟)) ای د ام سعد خویه ستامور په تااوژاره هم د دې کمزورو په وجه

ستاسو امداد کيږي او تاسوته رزق درکولي کيږي.

نو په دې صورت کښې فضل نه مراد غنیمت کښې زیاتوالي به وی او د باب د حدیث جمله

((رأى سعد ﷺ أن له فضلاً على من دونه)) مطلب به دا وی چه د حضرت سعد ﷺ دا خیال شو

چه هغه د خپل قوم محافظ او د هغوی د طرف نه دفاع کونکې دي په دې وجه هغه ته د

غنیمت نه زیاته حصه ملاویدل پکار دی.

نو نبی کریم ﷺ هغه ته او فرمائیل چه د مقاتلینو حصې برابر وی ځکه چه قوی او طاقتور

ته که د هغه د بهادرني او قوت په بناء اوچتولي حاصله ده نو کمزوروته به هم د هغوی

د دعاگانو او اخلاص په بناء یو قسم ترجیح حاصله وی. (۴)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۹۰) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (مصنف عبدالرزاق (ج ۵ ص ۳۰۳) رقم (۹۶۹۱) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ص ۹۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) -

و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه نبی اکرم ﷺ په حدیث کښې دا فرمانیلې دې چه په هره معامله کښې ستاسو نصرت د ضغافو او صلاحو په وجه وی لکه څنگه چه د کلام د اطلاق نه په پوهه کښې راځی لیکن د دې د ټولو نه اهمه موقعه د جنگ میدان دې چه هلته ضعیفانو او صالحانو د دعاگانو په ذریعه مدد او برکت حاصل کړیسی نو په دې وجه د دې اهتمام کول پکار دی. (۱)

[۲۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (۲) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَأْتِي زَمَانٌ يُغْزَوُ فِيهِمُ مِنَ النَّاسِ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُقْتَمَ عَلَيْهِ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُقْتَمَ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ صَاحِبَ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُقْتَمَ [۳۴۴۹، ۳۹۹۹]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی مسندی بخاری رحمته دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) په ذیل کښې راغلی ده: (۳)

۲- سفيان: دا ابو محمد سفيان بن عيينه بن ابي عمران هلالی رحمته دې. د دوی مختصر حالات ((بهاء الوصي)) په رومي حدیث کښې (۴)

او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو أئمانا)) لاندې تیر شوی. (۵)

۳- عمرو: دا ابو محمد عمرو بن دينار جمحي مکی رحمته دې. (۶)

۴- جابر: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رحمته دې. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۲) (قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنهم: الحديث أخرجه البخاري أيضًا كتاب المناقب باب علامات النبوة في الإسلام رقم (۳۵۹۴) وكتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب... رقم (۳۶۴۹) ومسلم في صحيحه كتاب فضائل الصحابة باب فضل الصحابة ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم رقم (۶۴۶۷) -

(۳) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب العلم باب العلم والعظة بلليل -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

۵- ابوسعید الخدری: دا مشهور صحابی حضرت سعد بن مالک بن سنان ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ دے دوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب من الدین الغرام من الفتن)) لاندی تیرہ شویده (۱)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: يأتي زمان يغزو فئام من الناس فيقال: فيكم من صحب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال:

نعم... حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ ذ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی چه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی یوه زمانه به داسې راخی چه د مسلمانانو یوه ډله به په غزوه کښې وی تپوس به او کړیسی چه په لښکر کښې څوک داسې بزرگ شته چه د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په صحبت کښې پاتې وی؟ ونیلې به شی چه او، نو هغوی به په فتح او کامرانی سره کامیاب کړیسی.

د فئام معنی: فئام- بکس الفاء ویجوز الفتح ایضاً- معنی د ډلې ده د دې لفظ واحد نشته اود دې اطلاق همیشه په ډله باندې کیږی لکه لفظ قوم. (۲)

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ذ ابی سعید الخدری رضی اللہ عنہ په حدیث کښې داسې د دریو طبقو او ډلو ذکر کړیدی چه د هغوی موجودگی دهریولښکر دپاره د فتح او نصرت ضمانت دی. د هغوی د دعاگانو په برکت به الله تعالی فتح او کامرانی ورکوی، نو پورته ذکر شوی عبارت کښې د اولنسی ډلې یا اولنسی طبقې بیان دی. هغه طبقه یا ډله د صحابه کرامو رضوان الله تعالی علیهم اجمعین ده. د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دا مبارک الفاظ د دې دریو ډلو طبقو په فضیلت باندې دال دی. اود دې حدیث تائید د یو بل حدیث شریف (۳) نه هم کیږی چه ((خير أمتي قرن، ثم النسن يلوئهم، ثم النسن يلوئهم)) (۴)

قوله: ثم يأتي زمان، فيقال: فيكم من صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال:

نعم، فيفتح: بیا به یوه زمانه راخی نو تپوس به کولې شی چه آیا په لښکریانو کښې څوک داسې شته چه هغوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو صحبت لیدلې وی؟ ونیلې به شی چه او، نو فتح به کیږی. او په دې عبارت کښې چه د کومې ډلې ذکر دی هغه د تابعینو ډله ده، چه د صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین په صحبت کښې پاتې وو. د دې حضراتو تابعینو په شرکت او برکت به هم اهل اسلام ته فتح نصیب کیږی.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۹۱) وفتح الباری ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۳) (هذا الحديث رواه غير واحد من الصحابة والذي ذكرنا ألفاظه رواه عمران بن حصين رضي الله عنه أخرجه البخاري في كتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم.... رقم (۳۶۵۰) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۹۱) -

قوله: ثم يأتي زمان، فيقال: فيكم من صحب صاحب أصحاب النبي صلى

الله عليه وسلم؟ فيقال: نعم، فيفتح: بيا به يو وخت داسي راخي چه وئيلي كيبي به چه په تاسو كښي داسي څوك شته چه هغه ښي كريم ﷺ د اصحابو د يو ملگري صحبت موندلې وي؟ نو وئيلي به شي چه او، نو هغوی ته به هم فتح نصيب كيبي. په دې عبارت كښي چه د كومو حضراتو ذكر كړيشوېدې د هغوی نه تبع تابعين مراد دي چه د هغوی په برکت سره به هم اهل اسلام ته فتح او كامراني حاصلېږي.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حديث مناسبت په دې معنی دې چه هر هغه سړي چاچه د ښي اکرم ﷺ صحبت اختيار كړو يا د ښي اکرم ﷺ د صحابو صحبت اوموندلو يا د ښي اکرم ﷺ د صحابو د اصحابو صحبت نئ اختيار كړو نو دا درې قسمه حضرات دي يعنی صحابه كرام، رضوان الله عليهم اجمعين، تابعين او تبع تابعين ﷺ نوهم د دې حضراتو په برکت به نصرت او كاميابي حاصلېږي، ځكه چه دا حضرات د دنيا په كارونو كښي كمزوري او د آخرت په كارونو كښي كلك وو. علامه عيني رحمه فرماني:

((مطابقته للترجمة من حيث إن من صحب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب أصحاب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم وآتباع التابعين، حصلت بهم النصرة لكونهم ضعفاء فيما يتعلق بأمر الدنيا أقوياء فيما يتعلق بأمر الآخرة)) (۱)

۷۶- بَاب: لَا يَقُولُ فُلَانٌ شَهِيدٌ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه دا فرماني چه د يو سړي متعلق هم په يقيني توگه دا نشي وئيلي چه دا شهيد دي ځكه چه د قطعي او يقيني علم لار وحی ده او ښكاره خبره ده چه دا لار اوس بند ده. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه فرماني لکه چه امام بخاري رحمه د حضرت عمر رضي د حديث طرف ته اشاره كړيده، چه هغه يو خل خطبه ور كولو وخت كښي فرمائيل:

((تقولون في مغازيكم: فلان شهيد، ومات فلان شهيداً، ولعله قديكون قد أوفى راحلته، ألا لا تقولوا ذلك، ولكن قولوا كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من مات في سبيل الله أو قتل فهو شهيد)) (۳)

تاسو خلق په خپلو جنگونو كښي وايښي چه فلان كې شهيد شو او فلان كې شهيد شو مړ شو، نو كيدشي چه هغه په خپله سورلني باندي ډير بوج بار كړي وي، واورني دا مه وائي بلكه داسې وائي لکه چه رسول الله ﷺ فرمائيلي چه څوك د الله تعالی په لار كښي مړ شو يا قتل شو نو هغه شهيد دي.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۰) -

(۳) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۴۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۶۸) كتاب السير، ذكر ايجاب الجنة لمن مات في سبيل الله.... رقم (۴۶۰۱) -

[۲۷۸] قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ وَاللَّهُ

أَعْلَمُ بِمَنْ يَكْلَمُ فِي سَبِيلِهِ [۲۷۸: ۲۷۹-۲۸۰]

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم روایت کوی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی چہ اللہ تعالیٰ تہ پہ بنہ شان سرہ معلومہ ده چہ د هغه پہ لار کنبی خوک جهاد کوی او هم اللہ تعالیٰ تہ دیر علم دی چہ د هغه پہ لار کنبی خوک زخمی کیوی.

دمذکورہ تعلیق مقصد: پورته ذکر شوې تعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په ترجمه الباب کنبی کومه دعوی کریده چہ د چا باره کنبی دا مه وایښ چہ فلانکې یقینی شهید دی، د هغې د اثبات د پاره نقل کړی دی. د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په تعلیق کنبی دا راغلی دی چہ د اللہ تعالیٰ په لار کنبی خوک جهاد کوی یا خوک صرف د اللہ تعالیٰ په لار کنبی زخمی کیوی دا هم اللہ تعالیٰ ښه پیژنی ځکه چہ دهغه د معرفت تعلق زړه او نیت سره دی او د نیتونو حال د اللہ تعالیٰ نه علاوه چاته معلومیدې شی؟ نو د یو سړی متعلق هم دا نه دی وئیل پکار چہ فلانکې شهید دی.

دمذکورہ تعلیق تخريج: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ پورته ذکر شوې تعلیق دراصل په هغه دوو مختلفو احادیثو مشتمل دی کوم چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ هم په یو تعلیق کنبی رايوځای کړل، د تعلیق روميې جمله یعنی ((اللہ اعلم بمن یجَاهِدُ فی سبیلہ)) موصولاً ((کتاب الجهاد)) (۱) په شروع کنبی حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ طریق سره تیر شوی دی او د تعلیق دوئمہ جمله ((واللہ اعلم بمن یکلم فی سبیلہ)) هم ((کتاب الجهاد)) (۲) په شروع کنبی د اعرج رضی اللہ عنہ په طریق سره موصولاً تیر شويدي.

دمذکورہ تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت به په دې صورت کنبی ظاهر یري چہ د حضرت ابو موسی اشعري رضی اللہ عنہ حدیث ((من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله)) (۳) به هم په خیال کنبی ساتې او د دې خبرې علم چہ خوک د اللہ تعالیٰ د کلمې د اوچتوالی د پاره جهاد کوی د آسمانی وحی نه بغیر نشی کیدی. چہ د چا باره کنبی هم ثابت شی چہ هغه واقعی د اللہ تعالیٰ په لار کنبی دی نو په هغه به د شهادت حکم لگولې شی او د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ قول ((واللہ اعلم بمن یکلم فی سبیلہ)) مطلب دا دی چہ د دې علم بغیر د اللہ تعالیٰ نه بل چا ته نشی کیدی. چاته چہ پخپله اللہ تعالیٰ اطلاع او خبر ورکړو په دې وجه په جهاد کنبی د هر قتل شوی متعلق د حکم دا اطلاق مناسب نه دی چہ هغه د اللہ تعالیٰ په لار کنبی دی. (۴)

(۱) (صحيح البخارى كتاب الجهاد باب افضل الناس مؤمن معاهد بنفسه.... رقم (۲۷۸۷) -

(۲) (صحيح البخارى كتاب الجهاد باب من يخرج في سبيل الله عز وجل رقم (۲۸۰۳) -

(۳) (صحيح البخارى كتاب الجهاد باب من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا رقم (۲۸۱۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) -

[٢٤٨] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّقَى هُوَ وَالْمُشْرِكُونَ قَاتِلُوا فَلَمَّا مَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عُسْكَرِهِ وَمَالَ الْأَخْرُونَ إِلَى عُسْكَرِهِمْ وَفِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ لَا يَدْعُو لَهُمْ شَادَّةً وَلَا قَادَّةً إِلَّا اتَّبَعَهَا يَفْرِهِمْ بِهَا سَيْفِهِ فَقَالَ مَا أَجْزَأُنَا الْيَوْمَ أَحَدًا كَمَا أَجْزَأُ فَلَانِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ قَالَ فَخَرَجَ مَعَهُ كُنْيًا وَقَفَّ وَقَفَّ مَعَهُ وَإِذَا أَسْرَعَ أَسْرَعَ مَعَهُ قَالَ فَخَرَجَ الرَّجُلُ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ بِالْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ نَذْيِهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَى سَيْفِهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ الرَّجُلُ الَّذِي ذَكَرْتَ أَنَا أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَعْظَمَ النَّاسُ ذَلِكَ فَقُلْتُ أَنَا لَكُمْ بِهِ فَخَرَجْتُ فِي طَلَبِهِ ثُمَّ جَرِحَ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ فِي الْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ نَذْيِهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَمُوتُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَمُوتُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ [٦٣٣٣٦١٨٠٩٤٠٣٩٦٦]

تراجم رجال

- ١- قتيبه: دا شيخ الاسلام ابو رجا قتيبه بن سعيد ثقفى رحمته الله دى د دوى حالات ((كتاب الإيمان باب إقضاء السلام من الإيمان)) لاندې تيرشوى دى. (٢)
- ٢- يعقوب بن عبد الرحمن: دا يعقوب بن عبد الرحمن بن محمد بن عبدالله الاسكندرانى رحمته الله دى. (٣)
- ٣- ابو حازم: دا مشهور زاهد ابو حازم سلمه بن دينار مدينى رحمته الله دى. (٤)
- ٤- سهل بن سعد رحمته الله: دا مشهور صحابى رسول حضرت سهل بن سعد رحمته الله دى. (٥)

(١) (قوله: عن سهل بن سعد الساعدي رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب المغازى باب غزوة خيبر رقم (٤٢٠٧، ٣٤٢٠) وكتاب الرقاق باب الأعمال بالخواتيم وما يخاف منها رقم (٦٤٩٣) وكتاب القدر باب العمل بالخواتيم رقم (٦٦٠٧) ومسلم كتاب الإيمان باب غلظ تحريم قتل الإنسان نفسه رقم (٣٠٦) وكتاب القدر باب كيفية خلق الأدمى فى بطن أمه وكتابه رزقه وعمله، وشقاوته وسعادته رقم (١٦٧٤) -

(٢) (كشف الباري (ج ٢ ص ١٨٩) -

(٣) (ذ دوى حالات وذهابه اوگورى كتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر -

(٤) (ذ دوى حالات وذهابه اوگورى كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهها الدم عن وجهه -

(٥) (حواله بالا -

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم التقى هو والمشركون فاقْتَلَوْا قُلُوباً
مال رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى عسكره، ومال الآخرون إلى

عسكرهم: حضرت سهل بن سعد ساعدی رضی اللہ عنہ نہ مروی دی چہ رسول اللہ ﷺ د (ملگرو
 سرد) د مشرکانو سرہ مخامخ شو نو هغوی پہ خپل مینځ کښي ښه جنگ اوکړو، بیا چہ کله
 رسول الله ﷺ خپل د ډیرې ځای ته واپس شو او مشرکان خپلو ځایونو ته.

د حديث د مضمون تعلق کومې غزا سره دي؟ حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ حديث کښي ذکر
 شوې واقعه د کومې يوې غزوې سره متعلق ده، چہ کومه غزوه وه په دي کښي د محدثينو
 اختلاف دي. د علامه ابن جوزي رحمته اللہ علیہ خيال دي طرف ته دي چہ دا واقعه د غزوه احد ده، خو
 حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامه عيني اونورو بعضو حضراتو خيال دي چہ دا واقعه د غزوه
 خيبر سره متعلق ده. (۱)

امام بخاري رحمته اللہ علیہ د حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ د حديث په ((کتاب الجهاد)) نه علاوه ((کتاب
 المغازی)) کښي باب غزوه خيبر (۲) لاندې هم ذکر کړيدي، د کوم نه چہ معلومېږي چہ دغه
 ذهن هم دغه دي چہ دا واقعه د غزوه خيبر ده. (۳)

قوله: وفي أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل لا يدع لهم شاذة
 ولا فاذة إلا اتبعها، يضربها بسيفه: اود رسول الله ﷺ په اصحابو کښي يوسړي وو چہ د
 مشرکانو راتختيدلې يو سړي به ئي هم نه پريځودو مگر دا چہ هغه پسې به وو او هغه به ئي
 پخپله توره وهلو.

دلته د ((رجل)) نه مراد قزمان ظفري دي اود هغه کښت ابو الغيداق وو. (۴)
 په پورته ذکر شوي عبارت کښي د هغه سړي شجاعت او بسالت بيان کړي شوي دي چہ هغه به
 په ميدان جنگ کښي چرته هم تلو د خپلې بهادرني نښې به ئي لگولې يو تختيدلې سړي به
 هم د هغه نه نه بچ کيدلو.

د شاذة او فاذة معنی: علامه خطابی رحمته اللہ علیہ فرماني چہ ((شاذة)) هغې ته وائي چہ د مخکښي نه
 په قوم کښي شامل وو بيا د هغې نه جدا شو او ((فاذة)) هغې ته وائي چہ د سر نه په قوم کښي
 هډو شامل نه وي. دا اوخودلې شو چہ قزمان ظفري به چہ چا پسې هم شو د هغه د ختمولو
 نه پس به ئي ساه اخستله. (۵)

(۱) د تفصيل دپاره اوگوري کشف الباري كتاب المغازی (ص ۲۱ و ۲۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۰)

(۲) (صحيح البخاری كتاب المغازی باب غزوه خيبر رقم ۴۲۰۳ و ۴۲۰۷) -

(۳) (كشف الباري كتاب المغازی (ص ۲۲) -

(۴) (فتح الباري (ج ۷ ص ۴۷) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۱) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۱) -

ذ علامه داودی رحمۃ اللہ علیہ وینا ده چه «شاذة» نه لوی خیزونه او «فاذة» نه واره خیزونه مراد دی او مطلب دا دې چه هغه به د هیخ قسم سختی اورمنی پرواه نه کوله. (۱)
بیا د بعضو حضراتو رانی داده چه «شاذة، فاذة» کښې چه کومه تاء ده هغه د مبالغې ده، لکه د «علامه، نساپه» تاء ده. (۲)

خود بعضونور و حضراتو وینا ده چه دواړه لفظونه موصوف محذوف یعنی د «نسمه» صفت دې او عبارت تقدیر داسې دې «لایدم لهم نسمه شاذة و لا فاذة» (۳)

قوله: فقالوا: ما أجزأنا اليوم أحد كما أجزأ فلان: صحابه کرام رضوان الله عليهم اجمعین فرمائیلى چه نن زمونږ د طرف نه یوداسې سړې اونه جنگیدلو لکه چه فلانکې سړې اوجنگیدلو.

د باب په روایت کښې «فقالوا» راغلې دې او ظاهره ده چه ددې ضمیر مستتر صحابه کرام رضوان الله عليهم اجمعین طرف ته راجع دې لیکن د کشمیهنې نسخه کښې د کتاب المغازی په روایت کښې «قلت» ذکر دې که دا روایت صحیح او محفوظ دې نو قائل به حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ وی. (۴)

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما إنه من أهل النار: نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل چه واورئى هغه د دوزخیانونه دې. یعنی چه کله هغوی صلی اللہ علیہ وسلم اوکتل چه صحابه کرامو رضی اللہ عنہم مسلسل د هغه سړی بار بار تعریفونه کول نو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د وحی په ذریعه د هغه د جهنمی کیدو اوفرمانیل خکه چه هغه سړې باطنا منافق وو او خپل منافقت ئې پټ کړې وو. (۵)

کلمه «أما» د میم د تخفیف سره استفتاحیه ده، په دې وجه د دې نه پس چه کوم «لله» همزه ده هغه مکسور دې. (۶)

قوله: فقال رجل من القوم: أنا صاحبه: نو په حاضرینو کښې یو سړی اوونیل زه به هغه سره اوسیم.

«رجل» نه مراد حضرت اکثم بن ابی الجون الخزاعی رضی اللہ عنہ مراد دې. په طبرانی کښې د هغوی روایت دې چه: «قال: قلنا: یا رسول الله، فلان یجزئ، فی القتال، قال: هو فی النار، قلنا: یا رسول

(۱) (حواله بالا-

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۷ ص ۴۷۲)-

(۳) (حواله بالا-

(۴) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲) و انظر كشف الباری کتاب المغازی (ص ۴۲۳)-

(۵) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲)-

(۶) (حواله بالا-

الله، إذا كان فلان في عبادته واجتهاده ولين جانيه في النار، فليمن نحن؟ قال: ذلك إغيات النفاق، وهو في النار،

قال: فكننا تحفظ عليه في القتال» (۱)

یعنی حضرت اکثم رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ اوونیل یا رسول اللہ فلانکی خو پہ جنگ کنبی کمال ینکارہ کرو۔ نو نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل ہفہ دوزخی دی۔ نو مونہ (پہ حیرانتیا) اوونیل یا رسول اللہ کہ یو سړې د خپل عبادت، محنت او نرم طبیعت نہ باوجود دوزخی دی نو مونہ بہ چرته یو؟ نو هغوی رضی اللہ عنہم اوفرمانیل کہ دا ټول د نفاق خباثت او خرابی ده او هفہ دوزخی دی۔ حضرت اکثم رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ ټولو پہ جنگ کنبی پہ هفہ نظر ساتلو۔

د دې ټول تفصیل نہ بہ معلومہ شوې وی کہ حضرت اکثم رضی اللہ عنہ ولې فرمائیلې وو کہ «أنا صاحبہ» کہ زه بہ هفہ سره اوسېرم ځکه کہ د هفہ کار ظاهري ښه وو، کله کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم داخودل کہ هفہ دوزخی دی نولازمی خبره ده کہ د دې بہ عجیبه سبب وی د څه په وجه کہ د هفہ په دوزخیانو کنبی شمیر اوشو۔ (۲)

«قال: فخرج معہ، کلبا وقف وقف معہ، وإذا أسرم أسرم معہ، قال: فحرم الرجل جرحا شديدا، فاستعجل الموت، فوضع لصل سيفه في الأرض وذبابه بين ثدييه، ثم تعامل على سيفه قتل نفسه»

حضرت سهل رضی اللہ عنہ فرمائی کہ هفہ (اکثم) هفہ سره اووتلو، کوم ځای کنبی کہ به هفہ ولاړ وو هلته به دې هم اودريدو او کله به کہ هفہ منډې وهلې نو ده به هم هفہ سره منډه وهل، حضرت سهل رضی اللہ عنہ وائی بیا هفہ سړې سخت زخمی شو نو هفہ په مرکيدو کنبی تندي اوکړه۔ د خپلې تورې موتې ئی په زمکه او د هغې څوکه ئی د خپلو دواړو سینو په مینځ کنبی کیخودله او په توره راتیټ شو او خپل خان ئی قتل کړو۔

مطلب دا کہ حضرت اکثم بن ابی الجون رضی اللہ عنہ هم هفہ سره وو، نو که کوم ځای به هفہ اودريدو نو دې به هم اودريدو، او که کوم ځای کنبی به هفہ تندي کوله او منډه به ئی وهل نو حضرت اکثم رضی اللہ عنہ به هم منډه وهل، د هفہ د حال مشاهدہ ئی مقصد وو، آخر هفہ منافق سړې په جنگيدو کنبی زخمی شو او د زخمونو طاقت ئی نشو راوړلې نو په دې وجه ئی په مرکيدو کنبی تندي اوکړه او خان ئی پخپله مړ کړو۔

تصل سيفه کنبی نصل نه څه مراد دې؟ حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ د «نصل» دوه معنی مرادی بیان کړی دی:

① د «نصل» نه مجازاً د تورې مقبض (یعنی موتې) مراد دې۔ د دې وجه دا ده که په اصل کنبی «نصل» مطلقاً د تورې اوسپنې ته وائی (۳)

نو علامه طاهر پټنی هندی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «النصال: وهو حديدة السيف» (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۷۳) والطبرانی فی الکبیر (ج ۱ ص ۲۹۶) ومجمع الزوائد (ج ۷ ص ۲۱۴)۔

(۲) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲) وشرح النووی علی مسلم (ج ۱ ص ۷۳)

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷)۔

(۴) (مجمع بحار الأنوار (ج ۴ ص ۷۱۶)۔

⑦ «لعل سیفه» نه پوره توره مراد ده. (۱) حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دې تائید د «کتاب المغازی» د دې روایت نه هم کیږي کوم کښې چه «روضه سیفه بالارض...» راغلی دی. (۲)

او «ذهاب» د تورې مخ ته وانی یا هغه حصې ته دکوم طرف نه چه وارکولې شی. (۳)

قوله: فخرج الرجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أشهد أنك

رسول الله، قال: وما ذاك؟ قال: الرجل الذي ذكرت أنفا أنه من أهل

النار، فأعظم الناس ذلك، فقلت: أنا لكم به، فخرجت في طلبه.... فقتل نفسه:

هغه سړې (يعني حضرت اکثم رضي الله عنه) رسول الله ﷺ له راغلو او ونی ونیل چه زه گواهی وروکوم چه ته د الله رسول نی. هغوی ﷺ او فرمائیل څه اوشو؟ ونی ونیل چه تاسو د کوم سړي باره کښې اوس فرمائیلې وو چه هغه دوزخی دې نو خلقودا خبره ډیره سخت او گټرله، ما ونیل چه زه تاسوله اطمینان درکوم، زه دهغه په نگرانۍ کښې لارم بیا هغه سخت زخمی شو او هغه د مرگ د پاره تندې او کره او د خپلې تورې موتې نی په زمکه او د هغې څوکه نی د خپلو دواړو سینو په مینځ کښې کیخوده او په توره راتپت شو او خپل خان نی قتل کړو.

په ذکر شوی عبارت کښې حضرت اکثم رضي الله عنه نبی کریم ﷺ ته د هغه منافق د خودکشي کولو خبر ورکوي چه کله هغوی ﷺ هغه دوزخی او گړخولو نو د حضور ﷺ وینا په نورو خلقو سخته اولگیدله چه دومره بهادر سړې څنگه دوزخی کیدې شی؟ نو ما د هغوی د مطمئن کولو د پاره اوونیل چه زه د هغه باره کښې اوس تاسو خلقو ته خبر راوړم.... بیا چه هغه څه لیدلې وو هغه نی نبی کریم ﷺ ته بیان کړل او د هغوی ﷺ د برحق نبی کیدو گواهی نی ورکړه.

ثم تعامل... د تعامل معنی مائل کیدو او تپتیدو ده. (۴)

یو اعتراض او د هغې جواب: علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ دلته یو اعتراض نقل کړې دې، د اعتراض

تقریر دا دې چه خودکشي کول خو معصیت دې او د اهل سنت مشهور او مسلمة قاعده ده

چه «العبد لا یفک بالعصية» نو بیا خو هغه خودکشي کونکي جنتی دې څکه چه هغه مؤمن

دې نو رسول الله ﷺ څنگه او فرمائیل چه هغه دوزخی دې؟ (۵)

د دې اعتراض ذکر کولونه پس هغه پخپله د دې مختلف جوابونه ورکړي دی:

① کیدیشی چه رسول الله ﷺ ته د وحی په ذریعه د دې خبرې علم شوي وی چه هغه مؤمن

(۱) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۲) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۳) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۵) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۶۳) -

نه دې په دې وجه د هغه د دوزخی کیدو ننی او فرمائیل.
 ﴿۱﴾ یا دا چه هغه به زردې چه مرتدشی او خپل نفس حلالول به ورته حلال ښکاره شی او ښکاره خبره ده چه ((استحالة البعیة کفر))

﴿۲﴾ یا د هغه د دوزخی کیدو مطلب دا دې چه هغه د هغه گناهگارانونه دې چه دوزخ کښې به داخلیری بیا به د هغه خائی نه راوخی. (۱)
 لیکن علامه عینی رحمته الله علیه د علامه کرمانی دا اعتراض او د دې جوابونه تکلف گرځولې دې او لیکي: ((لواطلم الکرماني علی أنه کان معدودا فی المناقین اوعلی قوله: ما قاتلت علی دین، لما تکلف بهذه التعیدات)) (۲)

که کرمانی رحمته الله علیه ته د دې خبرې علم وې چه د هغه شمیر په منافقانو کښې وو نو هغه ته به د دې قول خبروو چه زه د یو دین حفاظت کولو د پاره نه جنگیږم نو. هغه ته به د دې تردید اتوهډو ضرورت نه وو.

((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك: إن الرجل ليعمل عمل أهل الجنة فيأيدو للناس، وهو من أهل النار، وإن الرجل ليعمل عمل أهل النار فيأيدو للناس، وهو من أهل الجنة))

نو په دې موقع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمائیل چه یو سړې په ظاهره د خلقو په خیال کښې د جنتیانو کار کوی، خو هغه مالا د دوزخیانونه وی او یو سړې د خلقو په خیال کښې په ظاهره د دوزخیانو کار کوی حالانکه هغه مالا د جنتیانو نه وی.

د نبی صلی الله علیه و آله و سلم مذکور ه اوشاد مطلب: یعنی یو سړې هغه وی چه خلق د هغه عمل ته گوری نو دا نتیجه راوباسی چه دا سړې جنتی دې لیکن دهغه انجام خراب وی او دوزخ د هغه ټکانه وی. او یو سړې داسې وی چه په ظاهره د هغه اعمال خراب وی د څه په وجه چه خلق دا نتیجه اخذ کوی چه د ده خائی دوزخ دې لیکن د هغه انجام ښه وی او جنت د هغه خائی شی. په دې وجه سړې له پکار دې چه په خپلو نیکو عملونو باندې دهوکه اونه خوری اودغه شان گناهگار دې د الله تعالی د رحمت نه ناامیده کیږی نه. علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی:

((فيه: التحذير من الاعتدال بالأعمال، وأنه ينبغي للعبد أن لا يثقل عليها، ولا يركن إليها، مخافة من انقلاب الحال للقدّر السابق، كذا ينبغي للعاص أن لا يثقل، ولا يفرّج أن لا يثقله من رحمة الله تعالى)) (۳)

یعنی حدیث کښې د اعمالو په وجه دهوکه خوړلو ذکر دي او دا چه بنده له پکار دی چه صرف په نیکو اعمالو دې تکیه نه کوی او نه دې بهر ورسه کوی، هسې نه چه په وړاندینی تقدیر سره د هغه دا ښه حالت په خراب حال باندې بدل نشی، دغه شان گناهگار بنده له هم پکار دی چه ناامیده کیږی دې نه او د نورو د پاره هم دا مناسب دی چه هغوی د الله تعالی د رحمت نه ناامیده نه کړی.

(۱) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۶۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۳) (شرح النووی (ج ۱ ص ۷۳) -

و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: دلته دا اشکال پیدا کیږي چې د ترجمه الباب د حدیث سره مناسبت نشته ځکه چې ترجمه خو په دې باب قائمه کړيږي چې چاته بغیر د تحقیق نه شهید مه وائي. د دې خبرې خو په حدیث کښې د سر نه څه ذکر نشته. نو د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په قول د علامه ابن المنیر رحمته الله علیه په دې معنی دې چې صحابه کرام رضی الله عنہم هغه سړي (قزمان) د پاره د جهاد د وجه نه دا گواهي ورکړې وه، اوس که هغه قتل شوې وې نو لازمی خبره وه چې صحابه کرامو به د هغه د شهادت گواهي ورکوله او هغه به ئې شهید گرځولو نو چې کله دا خبره معلومه شوه چې د هغه قتال او جهاد د الله تعالی د پاره نه وو بلکه هغه د قومیت د وجه نه جنگیدلو نو معلومه شوه چې هر مقتول فی الجهاد نه شهید نشي وئیلې. ځکه چې: د دې احتمال دې چې هغه هم د دغه سړي (قزمان) په شان وي. دا جدا خبره ده چې هغه ته په احکام ظاهري کښې د شهید حکم ورکولې شی. همدغه وجه ده چې سلفو د بدر او احد وغیره مقتولین شهیدان گرځولي دې او دینه مراد حکم ظاهري دې چې په غالب گمان باندې مبنی دې. (۱)

۷۷- باب: التَّحْرِيزُ عَلَى الرَّمْيِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمته الله علیه د غشو ویشیلو ترغیب ورکوي ځکه چې دا په جهاد کښې په کار راتلونکې څیز دې. او په دې سره د دښمن په مقابلې کښې قوت حاصلیږي نو په دې وجه غشی وړول زده کول پکار دي. (۲)

قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

تَرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ: [الأنفال: ۶۰] او د الله تعالی قول د دې (کافرانو) د پاره چې څومره قوت او اسونه ستاسو دپاره ممکن وي تیار کړئ په دې سره به تاسو د الله تعالی دښمنان او خپل دښمنان ویرئ.

آیت مبارک کښې "قوة" نه څه مراد دي؟ حافظ صاحب او علامه عنی رحمته الله علیه فرمائي چې امام بخاري د ترجمه الباب په ذیل کښې مذکوره آیت مبارک ذکر کولو سره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چې د «(قوت)» نه مراد «(رمي)» ده، ځکه چې په یو حدیث کښې د «(قوت)» تفسیر په «(رمي)» سره کړيږي. حضرت عقبه بن عامر جهنی رضی الله عنہ (۳) نه مروی دی «(سعت رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو علی المنبر یقول: «وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة» ألا إن القوة الرمي—ثلاثاً)» (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۰)-

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۱)-

(۳) (الحدیث أخرجه مسلم کتاب الإمامة باب فضل الرمي والحث علیه رقم (۴۹۴۶) وأبو داود کتاب الجهاد باب فی الرمي رقم (۲۵۱۴) والترمذی أبواب التفسیر باب ومن سورة الأنفال رقم (۳۰۸۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب الرمي فی سبیل الله رقم (۲۸۱۳)-

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۱)-

د رمی تخصیص بالذکر وجہ: علامہ قرطبی رحمۃ اللہ علیہ آیت مبارک کنبی د «قوت» تفسیر «رمی»

سرہ کول او «رمی» مخصوص بالذکر کولو وجہ بیانولو سرہ فرمائی:

«وانما قسرت القوة بالرمی، وان كانت القوة تظهر بعدد غيرة من الات الحارب، لكون الرمي أشد دكالية في العدد

وأسهل مؤنة، لأنه قد يرمى رأس الكتيبة، فيصاب فينهزم من خلفه» (۱)

یعنی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د «قوت» تفسیر «رمی» سرہ کریدی، سرہ د دې چہ د «قوت» اظہار د

جنگ نورو آلتو تیاری سرہ ہم کیری خود دې وجہ دا ده چہ د غشو وړولو اثر په دینمن

باندې سخت او د غشو بوج په خپل خان باندې سپک وی ځکه چہ کله ناکله د لښکر په

وړاندیني حصہ باندې غشی وړولې کیری نو هغوی د غشو ښکار شی او ماتې خوړلوسرہ

روستو تختی او د تیختی لار اختیاروی.

علامہ طیبی رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی آیت نحوی تعلیل کولوسرہ فرمائی: «ما استطعتم» کنبی «ما»

موصولہ ده او د دې عائد یعنی ضمیر محذوف دې او «من قوت» د دې دپارہ بیان دې او

مراد ترې نفس قوت دې. (۲)

نور فرمائی چہ په دې بیان او مبین کنبی اشاره دې خبرې ته ده چہ دا د غشو وړولو تیاری

بغیر د ممارست او اوږد مشق پابندنی نه بغیر نه صحیح کیری او د جنگ په آلتو کنبی د

کمان او غشی نه علاوه بل څه څیز نشته په کوم کنبی چہ دا دومره ممارست او پابندی

ضروری وی، په دې وجہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم بار بار د «قوت» تفسیر «رمی» سرہ فرمائیږي دې. (۳)

او د آیت مبارک سرہ متعلقہ بعض نورو تفصیلات «باب من احتسب فرسان سیل الله» لاندې

په ماقبل کنبی راغلی دی.

[۲۷۳۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ

سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الْأَكْوَعِ (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَفَرٍ مِنْ

أَسْلَمَ يَنْتَضِلُونَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ازْمُوا نَبِيَّ إِسْمَاعِيلَ فَإِنَّ أَبَاكُمْ

كَانَ رَايِمًا ازْمُوا أَنَا مَعَهُ بَنِي فَلَانَ قَالَ فَأَمْسَكَ أَحَدُ الْفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا لَكُمْ لَا تَزْمُونَ قَالُوا كَيْفَ نَزْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ازْمُوا أَنَا مَعَكُمْ كَيْلَكُمْ [۳۳۱۹، ۳۳۲۰]

(۱) (الجامع لأحكام القرآن (ج ۸ ص ۳۷) -

(۲) (شرح الطیبي (ج ۷ ص ۳۱۴) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: سلمة بن الأكوع رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب أحاديث الأنبياء باب

قول الله تعالى ﴿واذكر فى الكتاب إسماعيل إنه كان صادق الوعد﴾ رقم (۳۳۷۳) وكتاب المناقب باب نسب

اليمى إلى إسماعيل منهم: أسلم بن أفضى بن حارثة بن عمرو من خزاعة رقم (۳۵۰۷) -

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمه: دا ابو عبد الرحمن عبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی رضی اللہ عنہ دی. دوی تذکرہ «کتاب ایمان باب من الدین الفرائض» لاندی تیرہ شویده. (۱)
- ۲- حاتم بن اسماعیل: دا ابواسماعیل حاتم بن اسماعیل کوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)
- ۳- یزید بن ابی عبید: دا یزید بن ابی عبید مولى سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ دی.
- ۴- سلمه بن الاکوع: دا مشهور صحابی حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ دی. (۳)
- قوله: قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على نفر من أسلم ينتضلون:**
حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم خہ خلقو سرہ خواکې تیرشو پہ دې وخت کښې چہ هغوی غشی ویشتل.
- «أسلم» نه مراد بنو اسلم دی، چہ د عربو مشهوره قبيله وه. (۴)
- «ينتضلون» انتضال نه مشتق دې او د دې معنی د غشو ویشتلو ده. (۵) اودا جمله فعلیه ماقبل دپاره حال واقع کیږی. (۶)
- قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا بني إسماعيل فإن أباکم**
كان رامياً ارموا و انا مع بني فلان: نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی ای بنو اسماعیل! غشی اولنی ځکه چہ ستاسو پلار به هم غشی ویشتل، غشی اولنی او زه د فلانکې قبیلې سره یم.
- بني فلان نه شوک مراد دې؟ حدیث کښې «و انا مع بني فلان» راغلی او مراد د دینہ «ابن الأدرم» دی اود ابن الأدرع نوم محجن دی. صحیح ابن حبان (۷) او مسند بزاز (۸) کښې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت کښې «و انا مع ابن الأدرم» الفاظ وارد شوی دی. د دې نه زیات صریح روایت د طبرانی دې کوم چہ حمزه بن عمرو الاسلمی نه مروی دې، په دې کښې الفاظ دا دی: «و انا مع محجن بن الأدرم» (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۲) (دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب بلاترجمه بعد باب استعمال فضل وضوء الناس -

(۳) (د دې دواړو حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم

(۴) (عمدة القاری (۱۸۲ ص ۱۴) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۴) -

(۷) (الأحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۹۹) كتاب السير ذكر اسم الرواة الذين قال لهم النبي صلى

الله عليه وسلم هذا القول رقم (۴۶۷۵) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۹) (مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۵ ص ۲۶۸) -

خود ابن مندہ رحمہ اللہ خیال دا دے چہ ابن الادرع نوم سلمہ دے او نور فرمائی چہ ادرع خو لقب دے او اصل نوم دے ہغہ دے پلار دے کوان دے. (۱)

لیکن راجع قول ہم پرمبے دے. علامہ خزرجی رحمہ اللہ فرمائی «محجن بن الأدرع... وهو الذي قال فيه النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا أبا محجن بن الأدرع» (۲)
حضرت محجن بن الادرع: دا حضرت محجن بن الادرع الاسلامی رحمہ اللہ دے او قدیم الاسلام صحابی دے. (۳)

ہغہ دے نبی کریم رحمہ اللہ نہ روایت کوی اود ہغہ نہ حنظلہ بن علی الاسلامی، رجاء بن ابی رجاء، الباہلی او عبداللہ بن شقیق رحمہ اللہ وغیرہ دے حدیث روایت کوی. (۴)
آخر عمر کنبی بصرہ کنبی اوسیدو، ہم ہغوی دے مسجد بصرہ حبندی وغیرہ کپے وہ. (۵)
دے امام ابن سعد رحمہ اللہ مطابق ہغہ دے وفات کیدونہ وپاندے مدینی منورے تہ واپس راغلے وو او ہم ہلتہ دے حضرت معاویہ رحمہ اللہ پہ دور خلافت کنبی وفات شو. (۶)

امام بخاری رحمہ اللہ پہ «الادب المفرد» کنبی او امام ابوداود او نسائی رحمہ اللہ پہ خپلو خپلو کتابونو کنبی دے ہغہ نہ روایتونہ اخستی دی. (۷)
ہغہ دے نبی کریم رحمہ اللہ تہول پنخہ احادیث روایت کپے دی او اصحاب اصول ستہ دے ہغے نہ دوه روایتونہ اخستی دی. (۸)

قوله: قال: فأمسك أحد الفريقين بأيديهم، فقال رسول الله صلى الله عليه

وسلم: ما لكم لا ترمون؟ قالوا: كيف نرمي وأنت معهم؟ راوی وائی نو دوئم فریق خپل لاسونہ بند کړل. رسول اللہ رحمہ اللہ او فرمائیل څہ اوشو تاسو غشی ولې نہ اولئی؟ هغوی او وئیل مونږ غشی څنگه اولو کله چہ تاسو دوئمې ولې سره نی.
مطلب دا دے چہ کله نبی اکرم رحمہ اللہ دا او فرمائیل چہ زه خو فلانکې یعنی محجن بن ادرع سره یم نو دوئمې ولې غشی وړول بند کړل، نو رسول اللہ رحمہ اللہ د هغوی نه د لاس بندولو باره کنبی تپوس او کړو چہ څه خبره ده تاسو خلق غشی نه اولئی؟ نو لاس بندونکې ولې او وئیل چہ دا زمونږ د پاره څنگه ممکن ده چہ مونږ غشی اولو او تاسو دوئمې ولې سره یې؟
بنکاره خبره ده چہ په دې صورت کنبی هم مونږ ماتې خورو.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۲) (خلاصة الخزرجی (ص ۳۷۰) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۷ ص ۲۶۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۱۲) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۲۷ ص ۱۶۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۸) (خلاصة الخزرجی (ص ۳۷۰) -

جواب ورکونکې څوک وو؟ د حديث جملہ ((قالوا: كيف دمرى وأنت معهم؟)) کښې د حضور ﷺ د سوال جواب دې خو دا جواب ورکونکې صحابي څوک وو؟ نو د حافظ صاحب رحمه الله وغيره په قول دا حضرت نضله الاسلمی ﷺ وو. ابن اسحاق ((مغازی)) کښې سفيان بن فروة الاسلمی په طريق سره نقل کړې دې چه

((بيننا محجن بن الأدرم يناضل رجل من أسلم يقال له: نضلة.... فقال نضلة وألقى قوسه من يده: والله، لاري معه وأنت معه.... فقال نضلة: لا يغلب من كنت معه)) (١)

يعني په دې دوران کښې حضرت محجن بن ادرع ﷺ د قبيله اسلم يو سړي سره غشي وشتل، چاته چه نضله ونيلى شى... نو حضرت نضله ﷺ کمان د لاس نه غورزولو سره اوونيل والله! زه هغوى سره غشى نه اولم چه تاسو هغوى سره ئې... حضرت نضله ﷺ فرماني چه (يا رسول الله) تاسو چه چاسره ئې هغوى ماتي نشي خوړلي.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا فأنا معكم كلکم: نونى کريم ﷺ افرمائيل چه غشى اولئى زه تاسو ټولوسره یم.

((کلکم)) چه کوم لام دې هغه مجرور دې ځکه هغه ((معکم)) چه کوم ضمير دې د هغې د پاره تاکيد دې. (٢)

یواشکال او د هغې جواب: دلته یو اشکال پیدا کیږي چه رسول الله ﷺ دواړو ډلو سره ولي یوځای شو هرکله چه دا خبره شوې وه چه یو ډله به غالب وی او بله مغلوب؟ (٣)
علامه کرمانی رحمه الله د دې اشکال جواب دا ورکړې دې چه دلته د معیت نه مراد د خیر قصد او اراده، د نیت اصلاح او په غشو وشتلو کښې د جنگ په غرض مشق دې، دلته د یوې ډلې غالب او مغلوب کیدلو سلسله مقصد نه ده او نه هغوى ﷺ د غالبیت او مغلوبیت په خیال خپل معیت بیان فرمائیلې دې. (٤)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت ((ارموا)) (اسامیل) کښې دې او کوم کوم ځای چه ((ارموا)) لفظ راغلې دې د دینه د غشو وشتلو ترغیب او تحریض مراد دې. (٥)
د حدیث نه مستنبط فائده: د حضرت سلمه بن الاکوع ﷺ د حدیث نه دا لاندینی فائده مستفاد کیږي:

(١) (فتح الباری (ج ٦ ص ٩٢) وعمدة القاری (ج ١٤ ص ١٨٢) وإرشاد الساری (ج ٥ ص ٩٤) وقال الحافظ في مقدمة الفتح هدى السارى ويحتمل أن يكون هو أبابرة فإن اسمه نضلة بن عبيد. (ص ٢٩٠)-

(٢) (شرح القسطلاني (ج ٥ ص ٩٤)-

(٣) (شرح الكرمانى (ج ١٢ ص ١٦٤)-

(٤) (شرح الكرمانى (ج ١٢ ص ١٦٥)-

(٥) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٨٢)-

① علامہ مہلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ حدیث نہ معلومہ شہہ چہ سلطان یا خلیفہ لہ پکار دی چہ خپلو خلقوتہ د غشو ویشتلو او نورو ډیرو فنون جنگ د تعلیم حکم ورکړی او د هغې د زده کولو ترغیب ورکړی. (۱)

② نور فرمائی چہ د سری ډپاره دا ضروری دی چہ هغه د خپلو پلارانو نیکونو بڼه خصلتونه اولتوی او د هغې اتباع اوکړی اوهم د هغوی په شان عمل دې اوکړی. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک دې ((ارموافان اباکم کان رامیا)) (۲)

③ بادشاه ډپاره ضروری دی چہ هغه د هریو فن ماهرینو باندې دا ښکاره کړی چہ هغه دوی سره دې، یعنی د هغوی په ډله کښې شامل دې او هغوی سره مینه لری. څنگه چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم د غشو ویشتلو ماهرینو سره وکړل چہ ونی فرمائیلې ((وانامع بنی فلان)) (۳)

④ بادشاه له دا هم پکار دی چہ خلقوتہ د جنگ د امورو پخپله نښې ښائی چہ فلانکې څیز زده کړنې په دې کښې مهارت اختیار کړنې لکه چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کول. (۴)

⑤ او دا هم معلومہ شوه چہ په اسونو سوریډل او د وسلې استعمال زده کول فرض کفایه دی اوکله کله هغه فرض عین هم شی. (۵)

[۲۷۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَيْسِ عَنْ حَمَّزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ (۱)
قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ حِينَ صَفَّقْنَا الْقُرَيْشَ وَصَفُّوا نَا إِذَا أَكْبَرُكُمْ
فَعَلَيْكُمْ بِالنَّبْلِ [۲۷۳۳]

تراجم رجال

۱- ابونعیم: دا مشهور محدث ابونعیم فضل بن دکین کوفی رحمۃ اللہ علیہ دې. ده تذکره ((کتاب ایمان باب بالترجمة)) لاندې راغلي ده. (۷)

۲- عبدالرحمن بن الغسیل: دا عبدالرحمن بن سلیمان بن حنظله غسیل الملامکه رحمۃ اللہ علیہ دې. (۸)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۴) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۴) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (تفسير القرطبي (ج ۸ ص ۳۹) -

(۶) (قوله: عن أبيه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا رقم (۴۸۵۳۹) وابدؤد أبواب الجهاد باب فی الصفوف رقم (۲۶۶۳) وباب سل السیوف عند اللقاء رقم (۲۶۶۴) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶۹) -

(۸) (د دوی حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد -

۳- حمزه بن ابی اسید: دا حمزه بن ابی اسید مالک بن ربیعہ الانصاری الساعدی رضی اللہ عنہ دے ابو مالک دے کنیت دے او دا د منذر بن ابی اسیدرور دے. (۱)
 دے دخیل پلار ابواسید الساعدی او حارث بن زیاد الانصاری رضی اللہ عنہ دے حدیث روایت کوی.
 اودده نہ دده دواہہ خامن مالک اویحیی، سعد بن المنذر، عبدالرحمن بن سلیمان بن الغسیل،
 محمد بن عمرو بن علقمہ، امام زہری او ابوعمرو بن حماس رضی اللہ عنہ وغیرہ روایت کوی. (۲)
 حافظ ابن حجر، خطیب بغدادی، او اسماعیلی رضی اللہ عنہ رائے دا دہ چہ حمزه بن ابی اسید
 صحابی دے او هغوی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ مبارکہ زمانہ کنبی پیدا شوی. (۳)
 خو بعض نور حضرات محدثین مثلاً ابوحاتم ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه پہ خیل کتاب «الشقات»
 کنبی تابعینو کنبی ذکر کریدی. (۴)
 امام بخاری رحمہ اللہ نہ علاوه امام ابوداود او امام ابن ماجہ رضی اللہ عنہ ہم دے نہ روایت اختی
 دے. (۵)
 د خلیفہ ولید بن عبدالملک پہ زمانہ کنبی وفات شو. (۶)

۴- ایہ: «آپ» نہ مراد حضرت ابواسید مالک بن ربیعہ الساعدی الخزرجی رضی اللہ عنہ دے. (۷)
قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم يوم بدر حين صففتا لقريش،
وصفوا لنا: إذا اكثبكم فعليكم بالنبل. حضرت ابواسید رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے
 جنگ بدر پہ موقع کله چہ مونہ د قریشو پہ مقابلہ کنبی صفونہ ترلی اودریدو او هغوی ہم
 زمونہ د پارہ صفونہ ترلی شو نو وئی فرمائیل کہ دبنمن (قریش) تاسو له نزدی راغی نو
 تاسو پرے غشی ورول شروع کرنی.
 حضرت ابواسید الساعدی رضی اللہ عنہ دا حدیث د غزوہ بدر متعلق دے نو دے تشریح ہم پہ
 کتاب المغازی کنبی راغلی دہ. (۸)
 د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: حدیث ابی اسید رضی اللہ عنہ مطابقت ترجمہ الباب سرہ دے
 حضور صلی اللہ علیہ وسلم پہ ارشاد مبارک کنبی دہ «فعليكم بالنبل» خکہ چہ پہ دے کنبی دے رمی
 بالسہام ترغیب او تحریر دے. (۹)

- (۱) (تہذیب الکمال ج ۷ ص ۳۱۱-)
- (۲) (شیوخ وتلامذہ د پارہ اوگوری تہذیب الکمال ج ۷ ص ۳۱۱-۳۱۲-)
- (۳) (الإصابة ج ۱ ص ۳۵۳، ۳۵۸-)
- (۴) (تہذیب الکمال ج ۷ ص ۳۱۲-)
- (۵) (تہذیب الکمال ج ۷ ص ۳۱۲-)
- (۶) (طبقات ابن سعد ج ۵ ص ۲۷۲-)
- (۷) (د دوی د حالات د پارہ اوگوری کتاب الاذان باب من شکا إمامه إذا طول-)
- (۸) (کشف الباری کتاب المغازی ج ۱ ص ۱۳۷-)
- (۹) (عمدة القاری ج ۱ ص ۸۳-)

رمی نہ خہ مراد دی؟ مونہ روستو د باب پہ شروع کنبی نقل کوی دی چہ پہ آیت مبارک (واعدوا لهم ما استطعتم من قوة...) (۱) د «قوة» تفسیر (رمی) سرہ شویدی اوڈ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ منشا ہم د آیت ترجمہ الباب (لاندی ذکر کولو ہمدغہ وہ چہ «قوة» نہ مراد (رمی) دی۔

اوس خبری پہ دی کنبی دی چہ (رمی) نہ خہ مراد دی؟ آیا ہم ہغہ چہ کوم معروف دی، یعنی غشی ورول یا رمی عام دہ؟ نوڈ بعضو حضراتو خیال دی چہ د رمی نہ د دی خاص معنی یعنی غشی ورول مراد دی۔

لیکن راجح دا دی چہ رمی د ہغہ قوت یو فرد دی باقی پہ کومہ طریقہ سرہ چہ ہم د دینمن پہ مقابلہ کنبی قوت حاصلیدی ہغہ اختیارول ضروری او واجب دی۔ مونہ دلہ د حضرت مولانا ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ یو اقتباس لیکو د کوم سرہ چہ بہ د راجح قول پہ پوہیدلو کنبی نورامداد ملاؤشی۔ فرمائی:

پہ احادیثو کنبی اگرچہ د قوت تفسیر پہ غشو ورولو سرہ شویدی خود الفاظوڈ عموم پہ اعتبار سرہ د دی نہ مراد ہر قسم د جنگ سامان دی او دا مطلب نہ دی چہ صرف قوت پہ غشو ویشتلو خپلو کنبی منحصر دی بلکہ تورہ، نیزہ ڈھال، زغرہ، قلعه گانہ، سامان رسد او سامان جنگ ٲول پہ قوت کنبی داخل دی خکہ چہ د آیت مقصد اصلی دا دی چہ ہغہ سازو سامان او د جنگ آلات پیدا کرنی د خہ پہ ذریعہ چہ تاسو د دینمن مقابلہ کولی شنی او پہ ہغوی غالب راشنی... بہر حال پہ دی آیت کنبی مسلمانانو تہ دا حکم ورکول دی چہ تاسو د دینمنانو پہ مقابلہ کنبی د جنگ سامان تیار کرنی او چہ خومرہ قوت او طاقت پیدا کولی شنی پہ ہغی کنبی کمی مہ پرپر دنی او بنکارہ خبرہ دہ چہ پہ ہرہ زمانہ کنبی د جنگ سامان بدلیری۔ پہ مخکینی زمانہ کنبی نیزہ او تورہ وہ او پہ دی زمانہ کنبی توبہ او بویک وغیرہ دی، دا ٲول د جہاد سامان دی او دا ٲول بہ دغہ شان چہ پہ راتلونکی وخت کنبی کومہ وسلہ او د جنگ آلات تیاریری انشاء اللہ ہغہ ٲول د دی آیت پہ عموم او مفہوم کنبی داخل وی او عین منشا نی قرآنی بہ وی... (۲)

نوہ وسلہ جو ورول فرض دی: حضرت کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ نور فرمائی: د دی آیت پہ رو سرہ پہ مسلمانانو حکومتونو د جدید وسلہ تیارولو اوڈ ہغی کارخانہ قائمول فرض دی۔ خکہ چہ پہ دی آیت کنبی د قیامت پوری د ہر مکان او زمان مناسب قوت او طاقت پیدا کولو حکم

(۱) (الانفال: ۶۰۔)

(۲) (معارف القرآن للکاندھلوی (ج ۳ ص ۲۵۵) قال محدث العصر الشاء أنور الکاشمیری رحمۃ اللہ: والتحريض على الرمي كان في الزمان الماضي وأما اليوم فينبغي أن يكون على تعلم استعمال الآلات التي شاعت في زماننا، كالبنذقة، والغاز، ومن الغبابة: الجمود على ظاهر الحديث: فإن التحريض عليه ليس إلا للجهاد وليس فيه معنى وراء، ولما لم يبق الجهاد بالأقواس لم يبق فيها معنى مقصود، فلا تحريض فيها... فالحاصل: أن التحريض في كل زمان بحسبه، وفي النص إشارة إليه أيضاً فقال تعالى: «ترهبون به عدو الله وعدوكم» والمصد هو الإرهاب، وذلك لا يحصل اليوم بتعلم الرمي. فيض الباری (ج ۳ ص ۴۳۵) وأيضاً انظر روح المعاني للعلامة الألوسی (ص ۲۵)۔

ورکړېښویدې. څنگه چه کافرانو تباہ کونکې وسلې تیارې کړې دې په مونږ باندې هم دغه شان تباہ کونکې وسلو تیارول فرض دې. دې د پاره چه د کفر او شرک مقابلہ او کړېښی. (۱)
په اسونو سوریډل غوره دې که غشی وړول. په دې کښې هیڅ شک نشته که د اسونو سوریډل وی یا غشو وړول دواړه د جنگ او جهاد اهم ذریعې دې او د جنگ د اسبابونه دې لیکن په دې دواړو کښې غوره کوم یو دې حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ فرمائی:

«وقد ذهب أكثر العلماء إلى أن الرمي أفضل من ركوب الخيل، وذهب الإمام مالك إلى أن الركوب أفضل من الرمي، وقول الجمهور أقوى للحديث» (۲).

او اکثر علماء دې طرف ته دې چه رمي د رکوب الخيل نه غوره ده او امام مالک رحمہ اللہ دې طرف ته دې چه رکوب، د رمي نه غوره دې. اود جمهورو قول د حديث په وجه قوي دې. حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ چه د کوم حديث طرف ته اشاره کړېده هغه حضرت عقبه بن عامر الجهني رضي اللہ عنہ نه مروی دې فرمائی «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارموا واركبوا وإن ترموا خير من أن تركبوا» (۳) یعنی غشی ورونی او په اسونو سورلی کونی اودا چه تاسو غشی ورونی د دې نه بهتر دې چه تاسو په اسونو سورلی کونی. نو په پورتني حديث کښې رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم غشی وروول د اسونو سوریدلو نه بهتر او غوره ګرځولی دې.

۷۸- بَاب: الدُّهُبُ بِالْحِرَابِ وَمُخَوَّهَا

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمہ اللہ داخود غواړي چه لهوبالحراب هغه لهو(لویه) کښې داخل نه دې کوم چه منعی عنده ده، شریعت لهوبالحراب مشروع او جائز ګرځولی دې او دا ئي په مستثنیات کښې داخل کړي دې. که دا کار د تعلیم په غرض وی نو جائز دې بلکه د جهاد قوت حاصلولو د پاره مندوب او مسنون دې. (۴)
حافظ ابن حجر فرمائی چه غالباً امام بخاری رحمہ اللہ دې ترجمه الباب په ذریعه هغه حديث شریف طرف ته اشاره فرمائی کوم چه حضرت عقبه بن عامر جهني رضي اللہ عنہ نه مروی دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل «.... وليس للهؤلاء الثلاثة تأديب الرجل فرسه، وملاعبته امرأته، ورميه بقوسه وجهله» (۵) (اللفظ للنسائي)

(۱) (معارف القرآن (ج ۳ ص ۲۵۵) -

(۲) (تفسير القرآن العظيم لابن كثير الدمشقي (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۳) (الحديث رواه أبو داود في الجهاد باب في الرمي رقم (۲۵۱۳) والترمذي في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله تعالى رقم (۱۶۳۷) وقال: هذا حديث حسن صحيح، والنسائي في كتاب الخيل والسبق، باب تأديب الرجل فرسه رقم (۳۶۰۸) وابن ماجه في أبواب الجهاد باب فضل الرمي في سبيل الله رقم (۲۸۱۱)

(۴) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۸۳) وفيض الباري (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۵) (الحديث رواه أبو داود في الجهاد باب في الرمي رقم (۲۵۱۳) والترمذي في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله تعالى رقم (۱۶۳۷) وقال: هذا حديث حسن صحيح والنسائي في كتاب الخيل والسبق، باب تأديب الرجل فرسه رقم (۳۶۰۸) وابن ماجه في أبواب الجهاد باب فضل الرمي في سبيل الله رقم (۲۸۱۱)

چہ لہو دریو موقعونہ علاوہ بل چرتہ جائزنہ دی۔ یو دا چہ ذِ سِری خپل اس براہرول، دوئم ذِ سِری خپلے بنخے سرہ مشغول تیا کول، او دریم غشی او لندے سرہ غشی ورول۔ (۱)
 حباب - ہکسا العام وفتح الرءاء - حربة - بفتح العام و سکون الرءاء - جمع دہ او ذِ دے معنی نیزہ دہ۔ (۲)
 او «نعموا» پہ ذریعہ امام بخاری دا ارشاد فرمانی چہ ذِ لہو جواز حباب سرہ خاص نہ دے بلکہ ذِ جنگ نور آلات مثلاً غشی لندہ، تورہ وغیرہ سرہ ہم جائز دی۔

[۲۳۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) قَالَ بَيْنَا نَحْبُشُهُ يَلْعَبُونَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِرَابِهِمْ دَخَلَ عُمَرُ فَأَهْوَى إِلَى الْحَصَى فَخَصَبَهُمْ بِهَا فَقَالَ دَعُهُمْ يَا عُمَرُ وَادْعَ عَلِيَّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ فِي الْمَسْجِدِ

تراجم رجال

- ۱- ابراہیم بن موسی : دا ابواسحاق ابراہیم بن موسی بن یزید الفراء رحمۃ اللہ علیہ دی۔
- ۲- ہشام : دا ابو عبد الرحمن ہشام بن یوسف صنعانی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ (۴)
- ۳- معمر : دا ابو عروہ محمد معمر بن راشد ازادی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ذِ دوی مختصر تذکرہ «بدۃ الوحي» پنجم حدیث لاتدی تیرہ شویدہ۔ (۵)
- ۵- زہری : دا ابو بکر محمد بن مسلم زہری رحمۃ اللہ علیہ ذِ دہ تذکرہ ہم «بدۃ الوحي» ذِ دریم حدیث پہ ذیل کنبی تیرہ شویدہ۔ (۶)
- ۶- ابن المسیب : دا امام التابعین حضرت سعید بن المسیب رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ذِ دوی حالات «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاتدی تیرشوی دی۔ (۷)
- ۷- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ : دامشہور صحابی رسول، حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ دی۔ ذِ دہ مفصل تذکرہ ذِ «کتاب الإیمان» پہ ذیل کنبی تیرہ شویدہ۔ (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۳) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۳) ومعجم الوسيط (ج ۱ ص ۱۶۳) مادة حرب -

(۳) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث رواه مسلم كتاب العيدين باب الرخصة في اللعب الذي لامعصية فيه في أيام العيد رقم (۲۰۶۹) والنسائي كتاب العيدين باب اللعب في المسجد يوم العيد ونظر النساء إلى ذلك رقم (۱۵۹۷) -

(۴) (ددي دواړو حضراتو د حالاتو د پاره او گوړی کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها ترجميله

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۶) (حواله بالا (ص ۳۲۶) -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

نوله: قال: بينا الحبشة يلعبون عند النبي صلى الله عليه وسلم بجراهم دخل

عمر، فأهوى إلى الحصى فحصبهم بها: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرماني په دې دوران کښې چه حبشيانو خپلو نيزو سره د حضور ﷺ په وړاندې لوبې کولې نو حضرت عمر رضي الله عنه داخل شو او د کانرو طرف ته متوجه شو بيا په دې کانرو باندې هغه حبشيان نښه کړل. حضرت ابوهريره رضي الله عنه دلته د عهدنبوي ﷺ يوه واقعه ذکر کوي چه يو خل څه حبش مدينې منورې طرف ته راغله او د نبی کریم ﷺ په وړاندې نې مختلف قسم د جنگ مظاهري پيش کړې نو هم دغه خلقو يو خل خپلو تورو او نيزو سره لوبې کولې چه حضرت عمر رضي الله عنه داخل شو او کله ئې چه دا نظاره اوليده نو کانري ئې اولتول او په دې کانرو باندې ئې دغه حبش نښه جوړ کړل.

د دې وجه دا وه چه حضرت عمر رضي الله عنه ته د دې کار حکمت معلوم نه وو او هغه دا کار په لهر باطل کښې شميرلې وو. علامه قسطلاني رحمته الله عليه د حضرت عمر رضي الله عنه د دې کارتوجيه بيانولو

سره ليکي: ((لعدم رعلمه بالحكمة وقتنه أنه من الله والهاطل)) (١)

او د نسائي شريف روايت نه معلومېږي چه دې حبشي خلقو بنواړده سره تعلق لرلو. (٢)

نوله: فقال: دعهم يا عمر: نو رسول الله ﷺ او فرمايل اي عمر! دوی (د دوی په حال باندې) پرېږده.

يعني د دوی په کار کښې دخل مه کوه او دوی پرېږده چه لوبې کوي، ځکه چه د هغوی دا کار د جنگ تمرين او مشق اود دښمن مقابلې کولو تياري د پاره دي. (٣)

د دې حديث نه معلومه شوه چه که چرې اجتهادي خطا او غلطی اوشی نو هغه ملامت کول صحيح نه دی ځکه چه نبی کریم ﷺ حضرت عمر رضي الله عنه ته د هيڅ قسم رتنه وغيره اونه کړه ځکه چه هغه په دې معامله کښې ناخبر وو. (٤)

يواشکال او د هغې جوابونه: اوس اشکال دا شو چه حضرت عمر رضي الله عنه دا حبشي خلق چه د نبی کریم ﷺ خوا کښې ئې لوبې کولې ولې په کانرو اوويشتل، ځکه چه هغه ته ښکاريدل چه نبی اکرم ﷺ هلته موجود دي نو دا خو يو قسم الله تعالی دې نه کړی بې ادبی شوه. علامه ابن التين رحمته الله عليه د دې اشکال دوه جوابونه ورکوي:

① ممکنه ده چه حضرت عمر رضي الله عنه نبی کریم ﷺ نه وو ليدلې او هغه ته دا معلومه نه وی چه هغوی ﷺ هم دې حبشيانو ته گوري. (٥)

② يا هغه دا گنرلې وی چه نبی ﷺ دې خلقو ته کتل خو د حياء د وجه نه ئې هغوی نشو

١ ((ارشاد الساري (ج ٥ ص ٩٥) -

٢ (سنن النسائي كتاب العيدين باب اللعب في المسجد يوم العيد..... رقم (١٥٩٧) -

٣ (شرح القسطلاني (ج ٥ ص ٩٥) وشرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٩٥) -

٤ (شرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٩٥) -

٥ (عمدة القاري (ج ٤ ص ١٨٣) -

منع کولی، په دې وجه حضرت عمر رضی اللہ عنہ پخپله اقدام اوکړو او هغوی ئې منع کړل. او ابن التین رحمۃ اللہ علیہ دا دوئم جواب راجع ګرځولې دې ځکه چې په حدیث کښې صراحت دې چې (یلعبون عند النبی صلی الله علیه وسلم...) نو د نه کتلو هډو مطلب نشته. (۱)

قوله: زاد علی: حدثنا عبدالرزاق أخبرنا معمر: فی المسجد: د مذکوره عبارت مطلب دا دې چې کومه واقعہ په حدیث کښې ذکر کړې شویده هغه د جمات وه چې هغه خلکو په جمات کښې نيزو سره لوبې کولې. (۲)

د علی نه مراد المدینې رضی اللہ عنہ دې، د دې ځای روایت کښې خو «(زاد علی)» دې. لیکن مستملی په روایت کښې «(زاد علی...)» راغلې دی، د دې دپاره هغه ته څوک سرې غیر دال علی الاتصال اونه ګنړی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې او هغه د حدیث په رومبشې جمله کښې دی یعنی «(بینا الحشۃ یلعبون عند النبی صلی الله علیه وسلم)» د علامه عینی او حافظ صاحب تسامح: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ خیال دا دې چې ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت په حدیث باب کښې نشته. ځکه چې په دې کښې د «(حراپ)» ذکر نشته نو کیدیشی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ حدیث باب دلته ذکر او فرمائیلو او د هغې بعض نورو طرق طرف ته ئې اشاره فرمائیلې ده. د دې نه مراد دې حضراتو د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هغه حدیث اخستې دې کوم چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب الصلاة (۴) کښې ذکر فرمائیلې «(رأيت النبی صلی الله علیه وسلم والحشۃ یلعبون بحراپهم)» دغه شان د حدیث مطابقت ترجمه سره کیري. (۵)

غالباً دې حضراتو ته دلته تسامح شویده، دا هم ممکن دی چې د دې حضراتو په خیال کښې کومه نسخه وه کیدیشی په دې کښې حراپ الفاظ موجود نه وی. د بخاری محشی حضرت احمد علی سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی

«(قوله: بحراپهم، هذا موضع الترجمة وكأنه لعدم وجوده في بعض النسخ لم يطلع عليه بعض المهرة، فتحويلي مطابقة الحديث للترجمة)»

تنبيه: د حدیث باب نور تشریحات کتاب الصلاة کښې تیر شوی دی. (۶)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۹۵)-

(۳) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۴)-

(۴) (صحيح البخاری کتاب الصلاة باب أصحاب الحراپ فی المسجد رقم (۴۵۵)-

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۳)-

(۶) (صحيح البخاری کتاب الصلاة باب أصحاب الحراپ فی المسجد رقم (۴۵۴)-

۷۹- بَابُ: الْمِجَنِّ وَمَنْ يَتَتَرَسُّ بِتَرَسٍ صَاحِبِهِ

ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د ډهال او د هغې د استعمال ذکر کوي. (۱) اود دې ترجمې ته دهغه مقصد دا دې چې د دې څيزونو استعمال د توکل نه خلاف نه دې او دا د نبوت د تعليم او د نبوت د منصب نه هم خلاف نه دی. علامه ابن المنیر اسکندراني رحمه الله فرماني:

«وجه هذه التراجع دفع من يتخيل أن هذه الآلات ينال التوكل، والحق أن العذر لا يرد القدر، ولكن يفيق مسالك الوسوسة لما طبع عليه البش» (۲)

يعني د دې ترجمو مقصد د هغه سړي خيال رد کول دی چې دا گنډې چې د دې آلاتو استعمال د توکل منافې دي، صحيح خبره دا ده چې احتياط تقدير نه اخواکوي ليکن دومره خبره ضرور ده چې د انسانانو کومې د وسوسې جبلت او عادتونه دی د احتياط اختيارولو سره د دې وسوسو خاتمه کيږي.

دَمِجَنٍ مَعْنَى: الْمِجَنِّ: د ميم په کسره سره د جيم په فتح سره ډهال ته وائي (۳)
او دا د جَن يَجَن نه مشتق دي. او معنی ئې پټول دي او مِجَن ته مِجَن په دې وجه وائي چې هغه د دښمن حمله منع کوي او د سړي او دښمن په مينځ کښې پرده جوړيږي. او د ترس معنی هم ډهال ده. (۴)

[۲۷۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ يَتَرَسُّ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَرَسٍ وَاحِدٍ وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ حَسَنَ الرَّمْيِ فَكَانَ إِذَا رَمَى تَشَرَّفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَنْظُرُ إِلَى مَوْضِعِ ثِيَابِهِ [۲۷۴]

تر اجم رجال

- ۱- احمد بن محمد: دا ابو العباس احمد بن موسى مروزي رحمه الله دي. (۶)
- ۲- عبد الله: دا امام عبدالله بن مبارك منطلي مروزي رحمه الله دي. د دوی تذکره ((بدم الوي)) پنځم حديث کښې تيره شويده. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۴) -

(۴) (النهاية للجزري (ج ۱ ص ۳۰۸) باب الجيم مع النون -

(۵) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مرتخيه في الجهاد باب غزو النساء وقتالهن مع الرجال

(۶) (ذدوی د حالاتو ډپاره اوگوري کتاب الوضوء باب مايقع من النجاسات في السمن والماء -

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۲) -

۳- الاوزاعی: دا مشهور فقیہ عبدالرحمن بن عمرو بن ابی عمرو و ازاعی شامی رحمہ اللہ دی. د

دوی حالات ((کتاب العلم باب الخروج علی طلب العلم)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۴- اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ: دا اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ انصاری

مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب من تعدی حدیث ینتہی بہ المجلس....)) لاندی راغلی دی. (۲)

۵- انس بن مالک: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان ان

یحب....)) لاندی تیرشوی دی. (۳)

قوله: قال: کان أبو طلحة یتترس مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بترس

واحد، وکان أبو طلحة حسن الرمی فکان إذا رمی یشرف النبی صلی اللہ

علیہ وسلم فینظر إلی موضع نبیلہ: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ طلحہ رضی اللہ عنہ بہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ یو دھال کنبی کارا خستلو، او ابو طلحہ رضی اللہ عنہ ډیر ښکلې غشی ورونکې وو نو چہ کله بہ هغه غشی ویشتلو نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ خپل سر مبارک اوچتولو او د هغه د غشی غورزیدو خائ ته به نی کتل.

په رومنی جملہ کنبی حضرت انس رضی اللہ عنہ دا ښانی چہ حضرت طلحہ رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ په دھال کنبی کار کولو، مطلب دا چہ دھال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نیولی وو او غشی ابو طلحہ رضی اللہ عنہ وړول. د دې وجه دا ده چہ کوم سپې غشی وړوی نو د هغه دواړه لاسونه بند وی د دې د پاره به نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دھال نیولې وو او په هغې به نی د ابو طلحہ رضی اللہ عنہ بجاؤ کولو. (۴)

او د حدیث سره متعلقه نور تشریحات کتاب المغازی کنبی به راخی. (۵)

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمې سره بالکل واضح دی او هغه

د حدیث رومنی: جملہ ((کان أبو طلحة یتترس مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بترس واحد)) کنبی دی. (۶)

[۲۴۴] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفَّيْرٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ

قَالَ لَنَا كَثِيرَتُ بَيْتَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَأْسِهِ وَأَذْمَى وَجْهَهُ وَكَثِيرَتُ رِبَاعِيَّتِهِ

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۴۰۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۱۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۴) -

(۵) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۱۲ و ۲۳۱) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۴) -

(۷) (قوله: عن سهل: الحديث مر تخريجه في كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

وَكَانَ عَلِيٌّ يَخْتَلِفُ بِالنَّاءِ فِي الْبَحْرِ وَكَانَتْ فَاطِمَةُ تَغْتَسِلُهُ فَلَمَّا رَأَتْ الدَّمَ زِيدَتْ عَلَى الْمَاءِ كَثْرَةً عَمِدَتْ إِلَى حَبِيرٍ فَأَخْرَقَتْهَا وَالْعَقَّةَ عَلَى جُرْحِهِ فَرَأَى الدَّمَ (۲۴۰)

تراجم رجال

۱- سعید بن عفیر: دا سعید بن کثیر بن عفیر رضی اللہ عنہ دی. اکثر د خپل نیکه طرف ته منسوب کولې شی، دهغوی حالات (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقه...) لاندې تیر شوی. (۱)

۲- یعقوب بن عبد الرحمن: دا یعقوب بن عبد الرحمن بن محمد بن عبد الله اسکندرانی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۳- ابوحازم: دا مشهور زاهد ابو حازم سلمه بن دینار رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۴- سهل: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد ساعدی انصاری رضی اللہ عنہ دی. (۴)

قوله: قال: لما سرت بيضة النبي صلى الله عليه وسلم...: حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی چه کله د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم خود د وسپنې تپونې چه د هغې په وجه سر د گذار نه بچ کولې شی) په سرمبارک باندې مات شو او مخ مبارک ئې په وینو رنگ شواوډ هغوی رضی اللہ عنہ دوه مخامخ غائبونه شهید شو نو حضرت علی رضی اللہ عنہ په ډال کښې اوبه راوړلې او حضرت فاطمه رضی اللہ عنہ زخم اووینځلو، چه کله هغوی او کتل وینه د اوبونه هم زیاته شو نو هغوی یو پوزکې اوسوزولو نوډ هغې ایره ئې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زخمونو اولگوله، د څه نه چه وینه راوتل بندشو.

د دې حدیث څه تفصیل (کتاب الوضوء) (۵) کښې او څه تشریحات (کتاب المغازی) (۶) کښې راغلی، د دې دپاره مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا اوکړه. د رسول الله په گستاخانو باندې د الله عذاب: لکه څنگه چه تاسو اوس او کتل چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مخامخ دوه غائبونه شهیدان شوې وو اودا د غزوو احد واقع ده، د دې غائبونو شهادت داسې اوشو چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ رورعتبه بن ابی وقاص په حضور صلی اللہ علیہ وسلم باندې کانړې ورگذار کړو په څه سره چه د هغوی رضی اللہ عنہ غائبونه مبارک او شونډه مبارکه زخمی شوه. (۷)

نو الله تعالی عتبه ته د دې گستاخی دا سزا ورکړه چه د دې واقع نه پس د هغه په نسل

(۱) (کشف الباری ج ۳ ص ۲۷۴) -

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الجمعة باب الخطبة علی المنبر -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (کشف الباری کتاب المغازی ص ۲۴۷) -

(۷) (إرشاد الساری ج ۵ ص ۹۵) -

کنبی کوم ماشوم هم پیدا کیدو د هغه د لاندې دوه غابنونه به د بیخه مات وو اودا خیر د هغه په نسل کنبی معروف اومشهور دی. (۱)

د عبدالله بن قیس په حضور ﷺ باندې حمله او کړه چه د هغې په وجه د خود دوه د اوسپنې کړنې په مخ مبارک کنبی ورځنې شوې. بیا هغه د کبرواگستاخی نه داالفاظ اوونیل «غدهاوانا بن قیس» دا واخله او زه د قیس خوی یم. رسول الله ﷺ په جواب کنبی ارشاد وفرمائیلو «ایمان الله» الله تعالی دې تا خوار او ذلیل کړی.

د رسول الله ﷺ د دې بددعا دا نتیجه ښکاره شوه چه الله تعالی په هغه باندې یو غرنی چیلې مسلط کړو هغه چیلې دې باربار په ښکرو وهلو او تردې پورې چه هغه د ابن قیس ټکړې ټکړې کړو. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت د حدیث په دې جمله کنبی دې: «وکان علی یختلف بالماء فی المجن» (۳) چه په دې کنبی د مجن ذکر موجود دي چه د ترجمه یو مې جز دي.

[۲۷۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ بْنِ الْحَدَّثَانِ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْهُ (۴) قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفِ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِحَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً وَكَانَ يَنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَنَتَهُ ثُمَّ يُجْعَلُ مَا يَتَّى فِي الْيَلَامِ وَالْكِرَاعِ عِدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ [۲۹۲۷، ۳۸۰۹، ۴۶۰۳، ۵۰۴۲، ۵۰۴۳، ۶۳۴۷، ۶۸۷۵]

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امیر المؤمنین فی الحدیث ابو الحسن علی بن عبد الله بن جعفر رضی الله عنه د دوی مفصل تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تیره شویده. (۵)

(۱) حواله بالا-

(۲) حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۴) وسيرة ابن هشام (ج ۳ ص ۸۷)-

(۳) فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۴)

(۴) (قوله: عن عمر رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب فرض الخمس باب فرض الخمس رقم (۳۰۹۴) وفي المغازی باب حديث بني النضير... رقم (۴۰۳۳) وكتاب التفسير سورة الحشر باب قوله تعالى «ما أفاء الله على رسوله» رقم (۴۸۸۵) وكتاب النفقات باب حبس الرجل قوت سنة على أهله... رقم (۵۳۵۷-۵۳۵۸) وكتاب الفرائض باب سفول النبي صلى الله عليه وسلم: لانورث... رقم (۶۷۲۸) وكتاب الاعتصام باب ما يكره من التعمق والتنازع في العلم والفلو في الدين والدع رقم (۷۳۰۵) ومسلم كتاب الجهاد باب حكم الفی رقم (۴۵۷۵) وابوداؤد أبواب الخراج والإمارة باب في صفایا رسول الله صلى الله عليه وسلم من الأموال رقم (۲۹۶۳-۲۹۶۵) والترمذی أبواب السير باب ماجاء في تركه رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۱۶۱۰) وأبواب الجهاد باب ماجاء في الفی رقم (۱۷۱۹) والنسائي أول كتاب قسم الفی رقم (۴۱۴۵ و ۴۱۵۳)

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷)-

یواهمه تنبیه علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ چه چرتہ د رواتود سند مختصر تعارف لیکلی دی هلته نی علی بن عبدالله مسندی گرخولی دی. (۱) حالانکه د علی بن عبدالله نه مراد دلته ابن المدینی دی ځکه چه په رجال بخاری کښې د علی بن عبدالله نومې راوی نشته د چا نسبت چه المسندی وی.

۲- سفيان: دا امام سفيان بن عيينه رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی حالات ((بده الوسی)) (۲) د رومی حدیث په ضمن کښې مختصراً او ((کتاب العلم باب قول المحدث: اغبننا...)) لاندې تفصیلاً تیر شوی دی. (۳)

۳- عمرو: دا ابو محمد عمرو بن دینار مکی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۴)

۴- زهري: دا امام ابویکر محمد بن مسلم زهري رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی مختصر تذکره ((بده الوسی)) د دریم حدیث لاندې تیره شویده. (۵)

۵- مالك بن اوس بن الحدثان: دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابی حضرت مالک بن اوس بن الحدثان رحمۃ اللہ علیہ دی. (۶)

۶- عمر بن الخطاب: دا دویم خلیفه ابو حفص عمر بن الخطاب بن نفیل عدوی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره ((کتاب الإيمان باب زیادة الإيمان ونقصانه)) لاندې راغلي ده. (۷)

قوله قال: كانت أموال بني النضير.... حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی د چه بنونضیر د مالونوجیشیت داسې وو چه الله تعالی د خپل رسول صلی اللہ علیہ وسلم په نگرانۍ کښې بغیرد څه جنگ نه ورکړې وو او د هغې د حاصلولود پاره مسلمانانو نه څه اسونه زغلولې وو او نه ئې پرې سورلی کړې وه. دا مالونه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خاص نگرانۍ کښې وود کومې نه چه به هغوی رضی اللہ عنہم د خپلو بیبیانو د کال خرچه ورکوله او چه څه به باقی پاتې کیدل هغه به ئې د وسلو او اسونو د اخستلو دپاره د الله تعالی په لار کښې د جهاد دپاره هم خرچ کول. تنبیه: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د حدیث څه حصه دلته نقل کړیده. همدغه حدیث په پوره تفصیل سره کتاب المغازی کښې راغلي دي. (۸)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۵) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۳۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۴) (د دوی حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (د دوی حالاتو دپاره اوگوری کتاب البیوع باب ما ی ذکر فی بیع الطعام واحکرة -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۷۴) -

(۸) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۱۸۶-۱۹۱) -

کینې راغلې دې (شم یېچل ما بقی فی السلام والکرام حدیث فی سبیل الله) (۱) خکه چه مجن هم د وسلې نه دې. نو سعید بن منصور په صحیح سند سره د حضرت عمر رضی الله عنه باره کینې نقل کړیدی چه هغه سره یو ډهال وو، نو حضرت عمر رضی الله عنه او فرمانیل ((لولا ان هرقال لی: احمس سلاحک لأعطیت هذہ الدرة لبعض أولادى)) (۲) که حضرت عمر رضی الله عنه ماته دا نه وو وئیلې چه وسله خان سره ساته نو ما به دا ډهال خامخا خپل یو اولاد ته ورکړې وې. نو معلومه شوه چه مجن هم په وسله کینې داخل دې.

[۲۳۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ عَنْ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَادٍ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْدِي رَجُلًا بَعْدَ سَعْدٍ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أُرِيدُكَ أَيُّيَ وَأُمِّي [۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵]

تراجم رجال

- ۱- قبيصة: دا ابو عامر قبيصة بن عقبه بن محمد السوائي رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب علامة المنافق)) لاندې تیرشوی دی. (۴)
- ۲- سفيان: دا مشهور امام حديث تبع تابعی ابو عبدالله سفيان بن سعيد بن مسروق ثوري رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب علامة المنافق)) په ذیل کینې راغلې دی. (۵)
- ۳- سعد بن ابراهيم: دا سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف الزهري رحمته الله دې. (۶)
- ۴- عبد الله بن شداد: دا ابو الوليد عبدالله بن شداد بن هادر رحمته الله دې. (۷)

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۸۵) -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۹۴) -

(۳) (قوله: سمعت علياً رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب المغازی باب ﴿إذهب طائفتان منكم أن تفشلا...﴾ رقم (۴۰۵۸-۴۰۵۹) وكتاب الأدب باب قول الرجل: أباي وأمي رقم (۶۱۸۴) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب في فضل سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه رقم (۶۲۳۳) والترمذي أبواب المناقب باب: أرم فذاك أبي وأمي رقم (۳۷۵۳، ۳۷۵۵) وأبواب الأدب باب ماجاء في فذاك أبي وأمي رقم (۲۸۲۸-۲۸۲۹) ابن ماجه كتاب السنة باب في فضائل أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۱۲۹) -

(۴) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۵) (كشف الباری ج ۲ ص ۱۷۸) -

(۶) (د دوی د حالاتو د باره اوگورئ کتاب الوضوء باب الرجل يوضي صاحبه -

(۷) (د دوی د حالاتو د باره اوگورئ کتاب الحيض باب مباشرة الحائض -

۵- علی رضی اللہ عنہ: دا خلورم خلیفہ ابو الحسن حضرت علی بن ابی طالب هاشمی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان:

حافظ ابو نعیم او مذکورہ سند. پہ دی سند کنبی د قبیصہ نہ مراد ابن عقبہ او سفیان نہ ابن سعید الثوری رضی اللہ عنہ دی. لیکن ابو نعیم رحمۃ اللہ علیہ ((المستخرج)) کنبی دا ونیلی دی چہ دلتہ د قبیصہ لفظ د مدونین بخاری د طرف نہ تصحیف دی او صحیح الفاظ ((حدثنا قتيبة)) دی. نو پہ دی صورت کنبی د سفیان نہ ابن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ مراد بہ وی خکہ چہ قتیبہ د سفیان ثوری نہ د حدیث سماع نہ دہ کری. (۲)

نو لکہ چہ ابو نعیم بہ حدیث کنبی دا علت پیدا کول غواری چہ د سفیان نہ ثوری مراد دی او د قتیبہ سماع خو د ثوری نہ ثابتہ نہ دہ پہ دی وجہ دا روایت معلل دی (۳) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ ماتہ د ابو نعیم د دی انکار خہ معنی معلومہ نشوہ خکہ چہ د دی نہ ہیخ یو خیز مانع نہ دی چہ دا حدیث سفیانین (ابن عیینہ و ثوری رضی اللہ عنہ) نہ مروی دی. نو مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث (کتاب الأدب) (۴) کنبی ((یصحی القطان عن سفیان الثوری)) پہ طریق باندی نقل کریدی، بیا د نسفی پہ نسخہ کنبی ہم زمونہ پہ وړاندی پہ موجودہ باب (۵) کنبی ((عن مسدد عن یحیی عن سفیان)) پہ طریق باندی مروی دی. (۶)

اوس خلاصہ د بحث دا شوہ چہ دا حدیث د حضرت سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ نہ ہم مروی دی. نو پہ دی وجہ د دی خبری ہیخ حاجت نشته چہ د قبیصہ پہ خای قتیبہ او سفیان نہ ابن عیینہ مراد واخستې شی، اونه د دی خہ ضرورت شته چہ مدونین بخاری طرف تہ د غلطی نسبت اوکړی شی.

او د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ مروی د دی حدیث تشریح کتاب المغازی (۷) او کتاب الادب (۸) کنبی راغلي ده.

د حدیث د ترجمہ الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چہ د دی حدیث دلتہ پہ باب کنبی راوړل غیر ظاهر دی خکہ چہ پہ دی حدیث کنبی د مجن خہ ذکر نشته، او نہ د مجن او ترس پہ ذریعہ د دهنمن د غشو نہ بچ کیدل.

خو بیا حافظ صاحب پخپله د دی اشکال جواب هم ورکړیدی چہ د ابن شویه پہ نسخه

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴ و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۴) (صحیح البخاری کتاب الأدب باب قول الرجل: ابي وأمي رقم (۶۱۸۴) -

(۵) (الکتب الظراف علی الأطراف (ج ۷ ص ۴۰۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۷) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۳۰) -

(۸) (کشف الباری کتاب الأدب (ص ۶۰۳-۶۰۵) -

کنبې د دې روایت نه وړاندې باب بغیر د ترجمه ذکر دې (زمونږ په هندوستانی نسخو کنبې داسې ده) اوږد دې باب بلاترجمه په مناسبت ماقبل باب سره په دې معنی دې چه غشي ويشتونکي د دې امر نه مستغنی نشي کيدې چه هغه به د دښمن د غشونه د بچ کيدلو دپاره د څه څيز استعمال نه کوي. د دې د پاره هغه د څه داسې څيز استعمال کوي چه د دښمن غشي منع کړيشي. (۱)

ليکن علامه عيني رحمه الله فرماني چه د حافظ صاحب دا قول د تکلف او تعسف نه خالي نه دې. بهتر دادي چه داسې اوونيلي شي چه په دې حديث کنبې د رمي ذکر دې. دغه شان د تيرشوي باب په رومبي حديث کنبې هم د رمي ذکر وو او د مناسبت د پاره هم دومره هم کافي دي. (۲)

داهم ونيلى شي چه د تيرشوي باب رومبي حديث کنبې دا راغلي دي چه حضرت ابو طلحه رضي الله عنه غشي ورول او نبی ﷺ د ډهال نيولې وو چه دواړه د مخالفينو د غشو نه بچ شي. دغه شان دلته هم دا راغلي دي چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه غشي ورول او نبی ﷺ هغه له غشي ورکول. (۳) ښکاره غوندي خبره ده چه دا د دې د پاره وو چه هغوی د دښمنانو د غشو نه بچ پاتې شي ځکه چه د هغه طرف نه داسې مسلسل غشي ورپرې نوډ بل طرف خلکو ته به د غشو ورولو موقع نه ملاوېږي.

۸۰- باب: الدَّرَق

د ترجمه الباب مقصد: دلته هم امام بخاری رحمه الله د ډهال باره کنبې خودلې دي چه د دې استعمال مشروع او جائز دي. (۴)

ليکن اعتراض داکيږي چه داڅو په ترجمه کنبې تکرار شوځکه چه وړانديني باب کوم چه د مجن او ترس باره کنبې وو نو په هغې کنبې هم د مجن او ترس معنی هم د ډهال ده. د دې اعتراض جواب خو دا ورکولې شي چه د مجن او ترس معنی مطلقاً ډهال دي، خو درق هغه ډهال ته وائي چه د څرمنې نه جوړوي او په هغې کنبې لرگې او پټه نه وي، اوس د معني فرق دي نو په دې وجه هيڅ اعتراض پاتې نشو. (۵)

دوئم جواب دا ورکړي شويدي چه په مخکيني باب کنبې د ترجمه الباب نه مقصد ((ومن يتترس بترس صاحبه)) جمله ده دمجن ذکر مقصد نه دي، په دې وجه امام بخاری رحمه الله په دې باب کنبې هم د ډهال ذکر اوکړو. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۳) (انظر صحيح البخاری کتاب المغازی باب (إذهب طانفتان منكم أن تفشلا.....) رقم (۴۰۵۵) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) -

(۵) (الأبواب والتراجم للکانهلوی (ج ۱ ص ۱۹۸) قال العلامة طاهر الفتني رحمة الله وفي الدستور الدرقه - بفتحيتين - وقاف الحجة وأراد بها الترس من جلود ليس فيه خشب ولا عصب (ج ۲ ص ۱۶۷) مادة درق -

(۶) (الأبواب والتراجم (ج ۴ ص ۱۹۸) -

خودا دونم جواب زره ته نه لگی خکه چه دا دعوی چه مقصود د ترجمه دونم جز دې صحیح نه ده، خکه چه په مخکینی باب کښې امام بخاری چه کوم احادیث ذکر کړی دی په هغې کښې بعض د ترجمه اول جز او بعض دونم جز سره منطبق وو، لکه څنگه چه په ماقبل کښې د دې تفصیل تیرشویډې. بیا که چرې دا دعوی هم اومنلې شی چه وړاندینی باب کښې د ترجمه دونم جز مراد دې نو په دې کښې هم د ترس یعنی ډهال ذکر دې نو هم هغه اعتراض نهمادلی الترجمه دوباره واقع کیرې.

[۴۵۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۱) دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تَقْعِيَتَانِ بِغَنَاءٍ بُعَاتٍ قَاضِطَجَمَ عَلَى الْفَرَّاشِ وَحَوَّلَ وَجْهَهُ فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَالتَزَمْنِي وَقَالَ مِزْمَارَةُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دُعِيهِمَا فَلَمَّا عَقَلَ عَمَزَهُمَا فَخَرَجَتَا قَالَتِ وَكَانَ يَوْمَ عِيدٍ يَلْعَبُ السَّوْدَانُ بِالْذَّرَقِ وَالْحِرَابِ فَأَمَّا سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا قَالَ تَشْتَبِهَانِ تَنْظُرِينَ فَقَالَتْ نَعَمْ فَأَقَامَنِي وَرَأَاهُ خَذِي عَلَى خَدَيْهِ وَيَقُولُ دُونَكُمْ نِي أَرْفَدَةً حَتَّى إِذَا مِلْتُ قَالَ حَسْبُكَ فَلْتُ نَعَمْ قَالَ فَأَذْهَبِي قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَحْمَدُ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ فَلَمَّا عَقَلَ [۴۵۱: ر]

تراجم رجال

- ۱- اسماعيل: دا اسماعيل بن ابی اويس بن عبدالله رضي الله عنه دې (۲) د دوی حالات ((كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال)) لاندې تیرشوی دی. (۳)
- ۲- ابن وهب: دا مشهور امام حدیث ابو محمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی فہری رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب من يروى الله به غيرا يفتقه في الدين)) لاندې راغلی ده. (۴)
- ۳- عمرو: دا عمرو بن الحارث مصری رضي الله عنه دې. (۵)
- ۴- ابو الاسود: دا ابو الاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل مدنی رضي الله عنه دې. (۶)

- (۱) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث مرتجيجه فى كتاب الصلاة باب الحراب فى المسجد وكتاب العميد بن باب الحراب والذرق يوم العبد) -
- (۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۹۵) -
- (۳) (كشف الباری ج ۲ ص ۱۱۳) -
- (۴) (كشف الباری ج ۳ ص ۲۷۷) -
- (۵) (دودی حالاتو ډپاره اوگوری کتاب الوضوء باب من مضمض من السويق ولم يتوضأ -
- (۶) (دودی حالاتو ډپاره اوگوری کتاب الغسل باب الغنبد بتوضأ ثم ينام -

۵- عروۃ: دلمشهور تابعی حضرت ابو عبدالله عروہ بن الزبیر قرشی اسدی رضی اللہ عنہ دی. د دوی

تذکرہ «کتاب ایمان باب أحب الدين الى الله آدمه» لاتدی راغلی ده. (۱)

۶- عائشہ: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابوبکر رضی اللہ عنہا ده، د دوی حالات «بدء الوحي» دونم حدیث کنبی راغلی دی. (۲)

قوله: قالت: دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم.... حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه رسول الله ﷺ ما کره تشریف راوړو نو دوو جینکو ماسره د جنگ بعث شعرونه وئیل. حضور ﷺ په بستره باندي سملاستو او مخ مبارک ئی بل اړخ ته کړو. دې نه پس حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ راغلو هغه زه اور تلم چه دا شیطانی لوبه او د رسول الله ﷺ په وړاندي رسول الله ﷺ د هغه طرف ته متوجه شو او وئی فرمائیل چه دا پریده. بیا چه کله د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ توجو اخوا شوه نو ما دواړو جینکوته اشاره اوکړه نو لاړې.

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نور فرمائی چه د اختر په ورځ په حبشی خلقو ډهالونو او د جنگ سامان سره لوبی کولې. حضور ته می در خواست اوکړو یا هغوی رضی اللہ عنہم پخپله ماته او فرمائیل چه ته کتل غواړې؟ ما عرض اوکړو چه اوجی، هغوی رضی اللہ عنہم زه خپلې شاته اودرولم، زما مخ د حضور ﷺ مخ مبارک ته نزدې وو هغوی به فرمائیل اې بنی ارفده! ښه ډیر ښه، تر دې چه کله زه سترې شوم نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چه بس. ما وئیل اوجی، نو حضور ﷺ او فرمائیل چه اوس زه.

تنبيه: حدیث باب مکمل تشریح انشاء الله (کتاب الصلاة) (۳) او (کتاب العیدین) (۴) کنبی به راخی.

قوله: قال أحمد: فلما غفل: د احمد نه مراد ابن صالح دی. (۵)

د تعلیق مقصد: د دې تعلیق مقصد دا دی چه احمد بن صالح په روایت کنبی «فلما غفل» (لکه چه زمونږ په هندوستانی نسخو کنبی دی) په خای «فلما غفل» دی. په دواړو صورتونو کنبی فاعل حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دی. او معنی هم تقریباً نزدې نزدې ده. نو د «فلما غفل» مطلب مطلب خو دا دی چه کله حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ بل طرف ته مشغول شو او «فلما غفل» مطلب دی چه کله هغه غافل شو.

د مذکورہ تعلیق تخریج: امام بخاری د خپل شیخ احمد بن صالح دا تعلیق موصولاً (کتاب

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (صحيح بخارى كتاب الصلاة باب الحراب فى المجهد (رقم ۴۵۴) -

(۴) (صحيح بخارى كتاب العیدین باب الحراب والذوق يوم العيد رقم ۹۴۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۲ ص ۴۱۱) حيث قال الحافظ رحمته اللہ وهو مقتضى إطلا أبى على بن السكن حيث قال كل ما فى البخارى: الحديث أحمد غير منسوب فهو ابن صالح -

المیدان) کنبی نقل کریدی. (۱)

و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حضرت

عائشه رضی اللہ عنہا دې جمله کنبی دې. «وکان یومعید، یصلب السوادی بالدرق والحراب.....» (۲)

فائده: علامه ابن بطلال فرمائی چه د باب د حدیث نه معلومه شوه چه درق د جنگ د هغه

سامان نه دې د کوم استعمال چه مجاهد له پکار دې. او دې په ذریعه د دینمن د وسلې نه

بیچ کیدل پکار دی او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم اصحابو هم دا آلات استعمال کړی دی. (۳)

زمونږ په زمانه کنبی د دهال په خای بلبت پروف جیکتس استعمالیږي په کوم چه د گولني

اثر نه کیږي او پخواني زمانه کنبی د دهال چه کوم حکم ووهم هغه د نن په زمانه کنبی د

بلت پروف جیکتونو دي.

۸۱- بَابُ: الْحَمَائِلِ وَتَعْلِيْقِ السَّيْفِ بِالْعُنُقِ

د حمائل معنی: حائل - یفتمح العاد والیم - د حباله او حبله جمع ده، خو امام اصمعی رحمته اللہ علیہ

فرمائی چه د حائل د دې لفظ نه هیڅ واحد (مفرد) نشته بلکه د دې واحد محمل دې. (۴)

بهر حال د دې مفرد حماله وی حمیله یا محمل د دې په معنی باندې ده، دې ته پیښی هم

وانی کوم کنبی چه توره زورندولې شی. (۵)

د ترجمه الباب مقصد: علامه ابن بطلال رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د باب مقصد او فائده دا ده چه توري

په غاړه کنبی زورندول پکار دی په خلاف د هغه سړي چه د دې خبرې قائل وی چه توره په

غاړه کنبی مه زورندوه بلکه په سینه دې اوتړلې شی. نو ښکاره خبره ده چه که توره په غاړه

کنبی زورنده کړی یا په سینه ئی اوتړي یوه خبره ده او په دې کنبی هیڅ بدی نشته. (۶)

علامه ابن المنیر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د مصنف علیه الرحمة مقصد د دې ترجمونه د سلف

صالحینو طریقه کار خودل دی چه هغوی به د وسلو یاره کنبی اختیاروله او دا خودل دی چه

د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په مبارکه زمانه کنبی به د کومو کومو وسلو استعمال کیدلو، دې د پاره چه

هغه د نفس د پاکوالی سبب جوړشی او د بدعت نه د لریوالی ذریعه وی. (۷)

(۱) (تعلیق التعلیق ج ۳ ص ۴۴۵-۴۴۶)

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۸۷-۱۸۸)

(۳) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۹۸-۹۹)

(۴) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۹۸-۹۹)

(۵) (حواله بالا، فتح الباری ج ۶ ص ۹۵) ولسان العرب (ج ۱۱ ص ۱۷۸) (مادة ح.م.ل.) -

(۶) (القاموس الوحید ص ۳۷۸) مادة حمل -

(۷) (فتح الباری ج ۶ ص ۹۵-۹۶)

[۴۵۱] حَدَّثَنَا سَلَمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَأَشَجَّةَ النَّاسِ وَلَقَدْ فَزَعَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ لَيْلَةَ فَحْرٍ جَاءُوا نَحْوَ الْعَصْرِ فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ اسْتَبْرَأَ الْخَبَرَ وَهُوَ عَلَى فَرَسٍ لِأَنَّهُ ظَلَمَ عَرِي وَفِي عُنُقِهِ السِّيفُ وَهُوَ يَقُولُ لَمْ تَرَاعُوا لَمْ تَرَاعُوا ثُمَّ قَالَ وَجَدْنَاكَ بَحْرًا أَوْ قَالَ إِنَّهُ لَبَحْرٌ [۴۵۲]

تراجم رجال

۱- سليمان بن حرب: دا ابوسليمان بن حرب از دى رضي الله عنه دى. د دوى تذكره ((كتاب الإيمان باب من كرهه أن يعوذك الكفر....)) (لندي راغلى دى. (۲)

۲- حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم از دى بصرى رضي الله عنه دى. د دوى حالات هم ((كتاب الإيمان باب «وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا....»)) په ذيل كښې تير شوى دى. (۳)

۳- ثابت: دامشهور تابعى حضرت ابو محمد ثابت بن اسلم بنانى رضي الله عنه دى. د دوى تذكره ((كتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)) (لندي راغلى ده. (۴)

۴- انس: دا مشهور صحابى حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دى. د دوى حالات ((كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) (۵)

تنبیه د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت شوى حديث باب تشريح روستو (كتاب الجهاد) په مختلفو ځايونو كښې تيره شويده. خو د بعضو په اول ځل راتلونكو جملو تشريح او توضيح دلته ذكر كولى شى.

قوله: وقد استبرأ الخبر.... په حقيقت كښه حضور ﷺ د خبر تحقيق كړې وو.

((استبرأ)) معنى د تحقيق او تفتيش ده. (۶)

قوله: وهو يقول: لم ترعوا، لم ترعوا: حضور ﷺ فرمايلى چه تاسو خلقو مه ويرېږئ تاسو خلق مه ويرېږئ.

علامه خطايبى رحمته الله او د هغه په اتباع كښې علامه كرمانى رحمته الله او علامه عيني رحمته الله فرمانى

(۱) (قوله: عن أنس رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الهمة باب من استعار من الناس الفرس -

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۰۵).

(۳) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۱۹).

(۴) (كشف البارى (ج ۳ ص ۱۸۳).

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۴).

شرح الكرمانى (ج ۱۲ ص ۱۶۸) وعمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۷۸) -

چه کلمه «لم» دلته د «لا» ناهیه په معنی کښې دې او مطلب دا دې چه مه ویرېږنئ، د عربو خلق کلمه «لم» داسې استعمالوی چه «لم» د «لا» په ځای وائی. (۱)

لیکن حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی «لم تراوا» کښې د سر نه د ویرې نفی ده او په دې جمله کښې هغه مبالغه موندلې شی کومه چه «لا تراوا» کښې نشی موندلې. د دې وجه دا ده چه په نهی او نفی کښې فرق دې نو نهی د خپل موجب د وجود متقاضی کیږی په خلاف د نفی چه نفی کښې د هغې د موجب د وجود کیدل ضروری نه دی. (۲)

اوس د حضور صلی الله علیه و آله د دې جملې «لم تراوا» مطلب دا شو چه اې صحابه کرامو! تاسو اونه ویریدلئ په دې کښې د سر نه د ویرې نفی اوشود.

او چه دا ونیلی شوی دی اهل عرب کلمه «لم» ته کلمه «لا» ناهیه په ځای هم استعمالوی دا په خپل موضع کښې نه ده واقع. (۳) یعنی که دا استعمال چرته به بل ځای کښې وی نو وی دې لیکن دلته کلمه «لم» د کلمه «لا» په ځای نه ده استعمال شوې لکه چه علامه خطابی رحمته الله علیه وغیره دعوی کړیده.

حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا رحمته الله علیه هم د حضرت گنگوهی رحمته الله علیه دا توجیه خوښه کړیده او دا ئی راجع گرځولی ده. (۴)

د حدیث د توجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې. «(فی عنقه السیف)» نو د دې نه معلومه شوه چه توره په غاړه کښې زوړندول جائز دی. (۵)

لیکن اشکال دا کیږی چه په حدیث کښې خود حمانل ذکر نشته او په ترجمه کښې خود حمانل هم ذکر دې. نو جواب دا دې چه حمانل د تورې حصه ده او د تورې ذکر کول د حمانل په موجود کیدو باندې پخپله دلالت کوی. په دې وجه د دې جدا ذکر کولو څه ضرورت نشته. (۶)

(۱) (أعلا الحديث ج ۲ ص ۱۳۹۹) وشرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۶۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۷۷) قال العلامة الخطابی رحمته الله علیه وقوله: يريد: لاتخافوا، والعرب تتكلم بهذه الكلمة هكذا، تضع كلمة ((لم)) موضع ((لا)) - وقال (أبرعاش) الهذلي. رفوني وقالوا: ياخذاد لم ترع. وانظر لسان العرب مادة (ر.ف.ا) (ج ۱ ص ۸۷) -

(۲) (من الأنوار مبحث النهی (ص ۶۳) -

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۱۲۸) -

(۴) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۷) -

۸۲- بَاب: حِلِّیَةِ السُّیُوفِ

ذ ترجمه الباب مقصد حلیه کالی ته وائی که ذ سرو زرو وی که ذ سپینو زرو او ذ امام بخاری رحمته الله مقصد ذ دی ترجمه نه داخل دی چه په توره کنبې سره زر یا سپین زر لگول جائز دی که نه؟ (۱) لیکن په دې مسئله کنبې اختلاف دې د دې دپاره تفصیل به مونږ وړاندې د حدیث په تشریح کنبې ذکر کوو.

[۲۵۵۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ حَبِيبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا أَمَامَةَ (۲) يَقُولُ لَقَدْ فَتَحَ الْفُتُوْرُ قَوْمًا كَانَتْ حِلِّيَةُ سُيُوفِهِمُ الذَّهَبَ وَالْأَفْضَةَ إِنَّمَا كَانَتْ حِلِّيَّتُهُمُ الْعَلَايِي وَالْأَنْكَ وَالْحَدِيدُ

تراجم رجال

- ۱- احمد بن محمد: دا ابو العباس احمد بن محمد بن موسى المروزی رحمته الله دې. (۳)
- ۲- عبد الله: دا امام عبدالله بن مبارك الحنظلي رحمته الله دې. ذ دوی مختصر تذکره ((بد الوحي)) کنبې تیره شوې. (۴)
- ۳- الاوزاعي: دا ابو عمرو عبدالرحمن بن عمرو بن ابی عمرو یحمداوزاعی رحمته الله دې. ذ دوی حالات ((کتاب العلم باب الخروج في طلب العلم)) لاندې تیر شوی دی. (۵)
- ۴- سليمان بن حبيب: دا امام قاضی سلیمان بن حبيب المحاربی الدارانی رحمته الله دې. ابویوب، ابوبکر یا ابونابت د هغوی کنیت دې. (۶)
- دې دیرشو کالوپورې د مختلفو خلفاو مثلاً عمر بن عبدالعزیز، یزید، ولید، هشام بن عبدالملک بن مروان، ولید بن یزید بن عبدالملک وغیره د طرف نه د دمشق قاضی په مرتبه فائز وو. (۷)
- قاضی سلیمان بن حبيب حضرت ابوامامه الباهلی، حضرت ابوهزیره، حضرت معاویه او حضرت انس رضی الله عنه عامر بن لدین اشعری او ولید بن عباد الصامت رضی الله عنه تعالی وغیره نه د حدیث روایت کوی.

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۲) (قوله: سمعت أبا أمامة رضي الله عنه: الحديث أخرجه الإمام ابن ماجة غير الإمام البخاري في كتاب الجهاد باب السلاح رقم (۲۷۰۷) -

(۳) (ذ دوی د حالاتو د پاره او گوړی کتاب الوضوء باب ما يقع من النجاسات في السمن والماء -

(۴) (كشف الباري ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۵) (كشف الباري ج ۳ ص ۴۰۸) -

(۶) (تهذيب الكمال ج ۱۱ ص ۳۸۲) وسير أعلام النبلاء ج ۵ ص ۳۰۹ -

(۷) (حواله بالا -

اود هغوی نه روایت کونکو کنبی امام زهري، عمر بن عبدالعزیز (دا دواړه) د هغوی داقرانو نه دی، عبدالعزیز بن عمر عبدالعزیز، اوزاعی، عثمان بن ابی العاتکه، ابوکعب، ایوب بن موسی السعدی، عبدالوهاب بن بخت وغیره شامل دی. (۱)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۲)

امام عجلای او امام نسائی رحمتهما الله ته هم د هغه توثیق مروی دي. (۳)

امام دارقطنی رحمته الله فرمائی ((لیس به بأس، تابعی مستقیم)) (۴)

علامه ذهبی رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۵)

امام بخاری رحمته الله نه علاوه امام ابو داود او امام ابن ماجه رحمهم الله هم د دوی نه روایت اخستی دي. (۶)

په بخاری شریف کنبې د هغوی نه صرف یو حدیث یعنی حدیث باب دي. (۷)
علامه واقدی، ابن سعد، ابن حبان او علی بن عبدالله تمیمی رحمهم الله په قول د هغوی انتقال په کال ۱۲۶ هـ کنبې شوي. او همدغه صحیح هم دی. (۸)

۵- ابو امامه: دامشهور صحابی حضرت ابو امامه رضی الله عنه صدی - بضم المهملة الأولى وفتح الثانیة وتشديد الياء- (۹) ابن عجلان الباهلی دي. (۱۰)

قوله: ...يقول: لقد فتح الفتوح قوم ما كانت حلية سيوفهم الذهب والفضة: قاضي
سليمان بن حبيب رحمته الله فرمائی چه ماد حضرت ابو امامه باهلی رضي الله عنه نه اوریدلی هغوی فرمائیل چه بي شکه دا ټول فتوحات هغه خلقو (صحابه کرام رضي الله عنهم) کړي دي د چا د تورو بنانسته والي او زينت چه نه په سرو زرو سره شوي وو او نه په چاندني سره.
حضرت ابو امامه باهلی رضي الله عنه چه دا او فرمائیل صحابه کرام رضي الله عنهم د چا په لاسونوچه دا بي شميره فتوحات پوره شوي دي د هغوی په تورو باندې نه د سرو زرو کار شوي وو او نه د چاندني. د دي فرمان او قول سبب د ابن ماجه په روايت کنبې راغلی دي چه په دي روايت کنبې دا تفصيل هم ذکر دي:

(۱) (شیوخ او تلامذه د باره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۸۳)-

(۲) (تاريخ عثمان الدارمي (ص ۱۲۹) رقم (۴۰۸)-

(۳) (تهذيب تاريخ ابن عساكر (ج ۶ ص ۴۸)-

(۴) (الكاشف (ج ۱ ص ۵۸) رقم (۲۰۷۸)-

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۸۴) وحواله بالا-

(۶) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۸۸)-

(۷) (فتح الباري (ج ۶ ص ۹۵) وعمدة القاري (ج ۱ ص ۱۸۸)-

(۸) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۴۵۶) و تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۸۴)-

(۹) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۸۸)-

(۱۰) (ذدوي د حالاتو د باره اوگوري كتاب الحراث والمزارعة، باب ما يحذر من عواقب الاشتغال بآلة الزرع....

((قال رأى سليمان بن حبيب)) دخلنا على أبي أمامة: فرأى في سيفنا شيئا من حلية فلة، فغضب، وقال: لقد

فتح..... (۱)

قاضی سلیمان بن حبیب فرمائی کہ مونہ خلق حضرت ابو امامہ باہلی رضی اللہ عنہ کرہ داخل شو نہ
ہفہ زمونہ پہ تورو باندی خہ چاندی اولیدہ نو پہ غصہ شو او ونی فرمائیل..... د امام
اسماعیلی رضی اللہ عنہ د روایت نہ معلومیچی کہ حضرت ابو امامہ کرہ د داخلیدلو واقعہ د حمص
دہ. (۲) د طبرانی د روایت نہ پتہ لگی کہ قاضی سلیمان بن حبیب سرہ د ہفہ پہ نورو
ملگرو کنبی عبداللہ بن ابی زکریا او مکحول رضی اللہ عنہ ہم وو. (۳)

قوله: إنما كانت حليتهم العلابي والآثك والحديث: بلکه د اوبن د ست اوپردہ پتہ،
سیسہ او اوسپنہ د هغوی د تورو کالی وو.

د ذکر شوې جملي مطلب: مطلب دا دې کہ حضرت صحابہ کرام رحمہ اللہ د چا پہ
لاسونوچہ دا لوی لوی او عظیم الشان فتوحات سرته رسیدلې وو، پہ دې عیش او عشرت
کنبی نہ وو پہ کوم کنبی چہ نن تاسو خلق اختہ نې، ستاسو د تورو بښانست او کالی سپین
زر او سرہ زر دی خود هغوی د تورو کالی به دا معمولی خیزونه وو. (۴)

د لفظ: علابی: تحقیق: العلابی - بفتح العين المهملة وتخفيف اللام وكسها الهاء الموحدة - (۵)

د علمہ جمع دہ. علامہ خطابي رضی اللہ عنہ مطابق د ست پتې ته وائی او پہ هریو ست کنبی دوه
علمہ وی او د اوبن پہ ټولو پتو کنبی دا مضبوطي وی. (۶)

اوس د علامہ خطابي رضی اللہ عنہ مطابق د ((العلابی)) نه د اوبن د ست پتې مراد دی.
علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ داسې به کیدل چہ اول به د اوبن د ست پتې خیرې کیدلې
بیا به د تورې ټیکې لاندینې او پاڅنې حصہ کنبی دا ترلې کیده بیا به نې راتاووله او دا
به د بښانست یا کالی په توگه اختیارولې شو. (۷)

د حافظ ابونعیم رحمۃ اللہ علیہ په (مستخرج) کنبی چہ کوم روایت دې په هغې کنبی امام اوزاعی رحمۃ اللہ علیہ
د علای تفسیر په دې الفاظو سرہ کړیدی. ((الجلود الغامق لیست بدموه)) یعنی هغه کچه
خرمنې د کومې چہ دباغت نہ وی شوې. (۸)

(۱) (سنن ابن ماجه كتاب الجهاد باب السلاح رقم (۲۸۰۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱۴ ص ۹۵) -

(۳) (المعجم الكبير للطبرانی (ج ۸ ص ۱۰۰) رقم (۷۴۹۳) -

(۴) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۶) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۴۰۰) والقاموس الوحيد (ص ۱۱۱۳) مادة غلب -

(۷) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۹۸) وتعليقات اللامع (ج ۷ ص ۲۳۹) -

(۸) (حواله بالا. وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۸) -

او د علامه داودی رحمۃ اللہ علیہ دا خیال دې چې «علائی رصاص» هم د سیسې یو قسم دي. لیکن حافظ د علامه قزاز په (شرح غریب الجامع) په حواله سره دا خودلې دی چې د داودی دا خیال غلط دي. (۱)

بهر حال اکثر اهل لغت د اوبښ د ست پټې ته علائی ونیلې او همدغه راجح قول معلومیري. (۲)
د «الانک» تحقیق: الانک - بالمدوم الثوب بعد هاکاف - سیسې (سیکې) ته وائی دا داسې واحد مفرد لفظ دي د کوم چې هېڅ جمع نشته اودا هم ونیلی شوی دی چې «آلک» اسم جنس دي اود دې یوې ټکړې ته «آلکه» وائی. (۳)

او بعض حضراتو ونیلی دی «آلک» خالص سیسې ته وائی. (۴)
خو علامه داودی وائی چې «آلک» رانگ ته وائی. (۵) او رانگ یو معدنی خیز دي کوم سره چې یوځای کول او د قلعي کار اخستلې شی. (۶)

اود علامه ابن الجوزي رحمۃ اللہ علیہ وینا ده چې «آلکه» قلعي سیسې ته وائی او «القلعة» - بفتح اللام) یو د کان نوم دي د کوم طرف ته چې اهل عرب ښه رانگ سره منسوب کوي. (۷)
په توره سره یاسپین زر لگولو حکم: د احنافو او شوافعو حضراتو په نزد په توره باندې سره او سپین زر لگولو حکم دا دي چې د سرو زرو خویال کل اجازت نشته خو سپین زرد ښائست - په توګه استعمالولې شی. (۸)

د دې حضراتو دلیل د ابوداؤد ترمذی او نسائی دا روایت دي. «کانت قبیعة سيف الرسول الله صلى الله عليه وسلم من فضة» (۹)

«اللفظ للنسائي» خو امام احمد رحمۃ اللہ علیہ نه دواړه قسمه روایتونه مروی دي. یو قول هم دغه چې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۲) (تاج العروس (ص ۳۹۸) مادة علب -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۵) (حواله بالا) -

(۶) (مصباح اللغات (ص ۶۸۴) مادة قصد -

(۷) (حواله بالا ص ۷۰۳) مادة قلع -

(۸) (المجموع شرح الهذب للنووی (ج ۴ ص ۴۴) وإعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۱) کتاب الحظر والإباحة

وبذل المجهود (ج ۱۲ ص ۸۳) -

(۹) (سنن أبی داؤد کتاب الجهاد باب فی السیف یحلی رقم ۲۵۸۳) وسنن النسائی کتاب الزینة باب حلیة السف. رقم (۵۳۷۵) والجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی السیوف وحلیتها رقم (۱۶۹۱) والشامائل للمعمدیه للترمذی مع شرحه جمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) باب ماجاء فی صفة سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم

صرف د چاندنی جواز شته (۱) دوئم قول دا دې چه سره زر هم په توره کښې استعمالولی شی. (۲)

د امام احمد دلائل او د دې جوابونه. امام احمد د سرو زرو په جواز د دې لاندینی احادیثو او آثارونه استدلال کړیدی.

- ① د حضرت عثمان بن حنیف باره کښې مروی دی چه د هغه د تورې میخ د سرو زرو وو (۳)
- ② دغه شان د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه باره کښې روایت دې چه هغوی سره یوه توره وه چه د هغې ډلې یا ټکړې د سرو زرو وې. (۴)
- ③ امام ترمذی رحمته الله علیه په خپل سند سره مزیدة العصری نه روایت کړیدی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله کله مکه مکرمه کښې داخل شوې وو نو د هغوی په توره باندې سره زر او سپین زر لگیدلې وو. د حدیث یو راوی طالب بن حجر وائی ((فسألته عن الفضة فقال: كانت بيعة السيف فضة)) چه ما د هغوی نه د چاندنی باره کښې تپوس او کړو نو هغوی اوونیل چه د تورې د موتی چاپیره چاندی وه. (۵)

خود امام ترمذی دا حدیث د مختلفو وهاتو په وجه معلول دې
امام ترمذی رحمته الله علیه پخپله دې حدیث ته حسن غریب وئیلې دې او ښکاره خبره ده چه حدیث غریب د هغوی د صحیح احادیثو معارضه نشی کولې په کومو کښې چه په صراحت سره د سرو دپاره د ذهب د استعمال مانعت راغلې دې
د ملا علی قاری رحمته الله علیه اوشاد: ملا علی قاری رحمته الله علیه جمع الوسائل شرح الشمانل کښې لیکي:

((لا يعارض هذا ما تقرر من حرمة بالذهب لأن هذا الحديث ضعيف، ولا يصح الجواب بأن هذا قبل ورود النهي من تحريم الذهب لأن تحريمه كان قبل الفتح على ما نقل، ولعله على تقدير صحته أنه كانت فضة موهبة بالذهب.... ويشير إليه حيث ما سأل الراوى عن الذهب، لأنه كان عالما بحرمة وإنه لم يكن إلا متوجها)) (۶)

یعنی دا حدیث کښې چه کومه د سرو زرو د حرمت خبره مقرر شویده د دې معارضه نشی کولې ځکه چه دا حدیث ضعیف دې او دا جواب هم صحیح کیدي نشی چه دا حدیث د سرو زرو د حرمت د نهی وارد کیدو نه وړاندینی دې ځکه چه د سرو زرو حرمت د مکې د فتح نه

(۱) (الغنی لابن قدامة (۲ص ۳۲۵) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (الغنی لابن قدامة (۲ص ۳۲۵) واعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۴) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء فی السیوف وحلیتها رقم (۱۶۹۰) وقال الترمذی: وهذا حدیث حسن غریب والشمانل المحمدیة له مع جمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما جاء فی صفة سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم -

(۶) (المواهب اللدنیة للبيجوری (ص ۹۶) وجمع الوسائل فی شرح الشمانل (ج ۱ ص ۱۹۴) -

وراندې دې لکه چه نقل دی. اوکه د حدیث صحت اومنلې شی نو کیدشی چه د تری په چاندنی باندې د سرو زرو اوبه چړاؤ شوې وی او دې خبرې طرف ته د راوی فعل هم اشاره کوی چه هغه د سرو زرو په بابت سوال نه دې کړې بلکه د چاندنی باره کښې سوال کړېدې ځکه چه راوی ته پخپله د سرو زرو د حرمت علم وو او دا چه په دې باندې د سرو زرو اوبه چړاؤ شوې وې.

د دې حدیث په سند کښې یو راوی هود بن عبدالله دې، کرم چه ابن بطال رحمته الله مجهول گرځولې دې. (۱) دغه شان علامه تورېشتی رحمته الله فرمائی

((هذا الحديث لا تقوم به حجة إذ ليس له سند يعتد به)) (۲)

یعنی په دې حدیث سره حجت نشی تام کیدې ځکه چه د دې حدیث سند د دې درجې نه دې چه په دې باندې اعتبار او بهر ورو او کړېشی.

دې نه علاوه بعضو محدثینو حضراتو او ائمه رجالو هم د دې حدیث په سند کلام کړېدې.

نو علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی ((لیس اسناد بالقوی)) (۳) او ابن القطان رحمته الله فرمائی

((هو عندي ضعيف لاجل حسن)) او ابوحاتم رازی رحمته الله فرمائی ((هذا منكر)) او علامه ذهبی رحمته الله

فرمائی ((صدق ابن القطان)) (۴)

د حضرت عثمان بن حنیف باره کښې چه دا کوم روایت دې چه د هغه د تورې میخ د سرو زرو وو نو د دې نه احنافو ته هم څه اختلاف نشته. قاضی خان رحمته الله فرمائی ((ولا یس بسامیر

الذهب والغفة)) (۵)

او ترکومې چه د حضرت عمر رضی الله عنه د تورې تعلق دې چه په دې کښې د سرو زرو ټکړې لگیدلې وې نو په دې کښې دوه احتماله دی:

① که چرې دا ثابته شی چه حضرت عمر رضی الله عنه به دا استعمالوله نو دا په اثر تمویه باندې محمول دی، مطلب دا چه د دغه تورې په ذکر شوی ټکړو باندې د سرو اوبه چړاؤ وې. (۶)

② دا هم ممکن ده چه هغه توره حضرت عمر رضی الله عنه له په غنیمت کښې راغلې وی او هغه خپل خان سره ایڅودې وی او هغه ئی استعمال کړې نه وی او دا خو واضح دی چه د سرو دپاره د سرو زرو یا سپینو زرو استعمال ممنوع دې د دې ساتل منع نه دی. ددې د پاره ئی خان سره کیڅودې وی چه الله تعالی هغوی په کومو نعمتونو سره مشرف کړې وو چه هغوی له په مشرکانو باندې، د هغوی په مالونو او وسله باندې غلبه ورکړې وه چه ددې شکر په ادا کړېشی. (۷)

(۱) (تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۷۴) -

(۲) (انظر كتاب الميسر في شرح مصابيح السنة (ج ۳ ص ۸۹۰) وجمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۳) (حواله بالا والاستيعاب بهامش الإصابة (ج ۳ ص ۵۲۶) -

(۴) (انظر جمع الوسائل في شرح الشرائع وبهامش شرح المناوي (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۵) (فتاوى قاضى خان بهامش الفتاوى العالمكبرى (الهندية) (ج ۳ ص ۴۱۳) -

(۶) (اعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۴) -

(۷) (حواله بالا -

په توره کښې سره زر استعمالولو او حدیث باب: حضرت ابوامامه الباهلی رضی الله عنه په حدیث باب کښې د مضمون مطابق په توره کښې سره زر او سپین زر استعمالولو باندې تنقید کړېدې. دینه معلومېږي چه د سرو او سپینو زرو کالی استعمالولو په توره کښې جائز نه دی لیکن احناف او شوافع چاندی د زینت په توگه اختیارولو ته جائز وائی.

د دې اشکال په جواب کښې حضرت مولانا ظفر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت ابوامامه رضی الله عنه په حدیث کښې داسې څه خبره نشته چه د چاندنی د کالی په توگه استعمال نفی وی، نو چه کله هغوی او کتل چه خلق په دې کښې مشغول شو نو هغه تنقید او فرمائیلو چه خلق د دې قسمه کارونو نه ډډه اوکړی. گنی پخپله په بخاری شریف کښې روایت راغلې دې چه د حضرت زبیر رضی الله عنه توره په چاندنی سره ښانسته وه. (۱)

دغه شان د حضرت عروه رضی الله عنه باره کښې هم راغلی دی چه د هغه په توره کښې چاندې لگیدلې وه. (۲) په دې خبره باندې دلالت کوی چه د حضرت ابوامامه رضی الله عنه دا قول چه د صحابه کرامو تورې به چه سرو زرو او سپینو زرو ښانسته نه وې په اغلب باندې مبنی دې او په دې کښې د جواز نفی نشته. د حضرت ابوامامه رضی الله عنه منشاء همدغه وه چه خلق دې تورو ښانسته کولو کښې مشغول نه شی اود دې خبرې تنبیه کول وو چه د فتح او کامرانی مدار په دې نه دې چه تورې دې ښانسته کړیښی. (۳)

۸۳-باب: مَنْ عُلِقَ سَيْفُهُ بِالشَّجَرِ فِي السَّفَرِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه دا خودلې دی که اوزگار وخت وی، او سړې آرام او قیلوله کوی او په دې وخت کښې خپله توره چرته اونه یا کونډه کښې زورند کړی نو هیڅ باک نشته ځکه چه د دې اصل په سنت کښې موجود دې او دغه شان حضور صلی الله علیه و آله هم خپله توره په اونه کښې زورند کړې وه. او علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د دې ترجمه فائده دا ده چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله بهادری، په الله تعالی باندې توکل او صدق یقین بیان کړیښی. (۴)

[۲۵۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَيِّدَانُ بْنُ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيُّ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَاهُ عَنْ أَمَةٍ

(۱) (الصحيح البخاری (ج ۶ ص ۵۶۶) کتاب المغازی باب قتل ابی جهل رقم (۳۹۷۴) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (إعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۱) -

(۴) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۹) -

(۵) (قوله: جابر بن عبدالله رضى الله عنهما الحديث: أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجهاد باب تفرق الناس عن الإمام عند القائلة والاستئلال بالشجر رقم (۲۹۱۳) وكتاب المغازی باب غزوة ذات الرقاع رقم (۳۵، ۳۴، ۴۱۳۶) ومسلم كتاب صلاة المسافرين باب صلاة الخوف رقم (۱۹۴۹) والنسائى فى سننه كتاب صلاة الخوف رقم ۱۵۵۳ و ۱۵۵۵ -

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ تَجْدٍ فَلَمَّا قَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَفَلَ
مَعَهُ فَأَذَرَ كَثْمَهُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِصَاءِ فَتَزَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَفَرَّقَ
النَّاسُ يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ فَتَزَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ شَجَرَةٍ وَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ
وَمَتْنًا تَوَمَّ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو نَارًا إِذَا عِنْدَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ
عَلَيَّ سَيْفِي وَأَنَا نَائِمٌ فَاسْتَيْقِظْتُ وَهُوَ فِي يَدِي صَلْتًا فَقَالَ مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي فَقُلْتُ اللَّهُ تَلَاؤًا وَلَمْ
يُعَاقِبْهُ وَجَلَسَ [٢٧٥٦، ٣٨٩٨، ٣٩٠٥، ٣٩٠٦، ٣٩٠٨]

تراجم رجال

- ١- ابو اليمان: دا ابو اليمان حكم بن نافع بصرى رحمته الله دي.
- ٢- شعيب: دا ابو بشر شعيب بن ابي حمزة قرشي اموى رحمته الله دي. د دي دواو حضراتو حالات ((بهذا الوي)) د شپږم حديث په ذيل كښي راغلي دي. (١)
- ٣- الزهري: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دي. د ده حالات هم اجمالاً ((بهذا الوي)) د دريم حديث په ذيل كښي راغلي دي. (٢)
- ٤- سنان بن ابي سنان الدؤلي: دا سنان بن ابوسنان يزيد بن اميه الدؤلي المدني رحمته الله دي. (٣)
دي د حضرت جابر بن عبدالله، حضرت حسين بن علي بن ابي طالب، حضرت ابوهريره رحمته الله او ابو اقد الليثي رحمته الله نه روايت كوي.
او د ده نه زيد بن اسلم او امام زهري رحمته الله روايت كوي. (٤)
- ٥- امام عجلي رحمته الله فرماني ((مدني تاهي ثقه)) (٥)
- ٦- امام ذهبي رحمته الله فرماني ((ثقه)) (٦)
- ٧- امام ابو حاتم او امام ابن حبان رحمته الله هغه په (كتاب الثقات) كښي ذكر كړي (٧)
- ٨- دا امام بخاري نه علاوه امام مسلم، ترمذي اونساني رحمته الله هم د ده نه روايات اخستي دي. (٨)

(١) (كشف الباري (ج ١ ص ٤٧٩ - ٤٨٠) -

(٢) (كشف الباري (ج ١ ص ٣٢٦) -

(٣) (تهذيب الكمال (ج ١٢ ص ١٥١ وعمدة القاري (ج ١٤ ص ١٨٩) -

(٤) (تهذيب الكمال (ج ١٢ ص ١٥٢) -

(٥) (حواله بالا -

(٦) (الكاشف للذهبي (ج ١ ص ٤٦٨ رقم (٢١٥٦) -

(٧) (تهذيب الكمال (ج ١٢ ص ١٥٢) -

(٨) (حواله بالا -

یحیی بن بکیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ د دوو اتیا کالو (۸۲) په عمر کنې په کال ۱۵۰ ه کنې وفات شو. (۱) رحمه الله رحمة واسعة.

۵- ابوسلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعی محدث حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف رحمۃ اللہ علیہ دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

۶- جابر بن عبد الله رضي الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله رحمۃ اللہ علیہ دی. (۳)

قوله: أخبرنا أنه غزا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل نجد فلما

قفل..... حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه ابوسلمه بن عبد الرحمن ته خبر ورکړو چه هغه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سره د نجد طرف ته په یوه غزا کنې شریک وو. کله چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم واپس شو نو هغوی سره دې هم واپس شو. د قیلولې په وخت کنې می هغه په داسې وادنی کنې اوموندلوپه کومه کنې چه لوی لوی ازغني ونې وې. حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم هلته کوز شو او خلق هم د ونود سوړو حاصلولو په غرض خواره شو. پخپله حضور صلی اللہ علیہ وسلم د یوې ونې لاندې آرام کولو او خپله توره نۍ په دغه ونه کنې زوړنده کړه. مونږ ټول اوده وو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته آواز اوکړو چه مونږ اوکتل نو یو بدو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم سره ولاړ وو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل چه دې سړی هم زما توره په ما باندې راوچته کړې وه او زه اوده ووم. کله چه بیدار شوم نو برینده توره د ده په لاس کنې وه، ده ماته اووئیل چه اوس به دې رانه څوک بیج کوي؟ نو ما درې ځل الله اووئیل نو توره د بدو د لاس نه پریوتله او حضور صلی اللہ علیہ وسلم راوچته کړه، حضور صلی اللہ علیہ وسلم دې اعرابی ته هیڅ سزا ورنه کړه.

تنبيه: د حدیث باب مکمل تشریح په کتاب المغازی (۴) کنې راغلې ده. د دې دپاره مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا اوکړه. البته بعض فوائد کوم چه د حدیث باب نه مستنبط کیږي ذکر کول به د فائدې نه خالی نه وی.

د حدیث باب نه مستنبط فائدي: ① په ونه وغیره کنې توره او وسله د حفاظت په غرض زوړندول صحیح دی او دا امر معمول په دې. او په سنت کنې د دې اصل موجود دې. (۵)
② د شپې او قیلولې په وخت کنې د امام او سلطان حفاظت کول په خلقو باندې واجب او ضروری دی او د دې خبرې خیال نه ساتل غلطی او امر قبیح دې. (۶)

(۱) (حواله بالا، وطبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۲۴۹) والکاشف (ج ۱ ص ۴۶۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب من لم یرالوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

(۴) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۳۲۲-۳۲۶) -

(۵) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۶) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۱) -

⑤ د حدیث باب نہ د رسول اللہ ﷺ د صبر او برداشت پټه لگی چه سره د دې خبرې چه مغوی ﷺ ته د دغه اعرابی نه د بدلې اختسلو طاقت حاصل وو لیکن حضور ﷺ معاف کړلو. جاهلانو سره هم دغه طریقه اختیارول پکار دی. (۱)

⑥ د مصنف ابن ابی شیبہ رحمہ اللہ د روایت نه معلومیږي چه د حدیث واقعه د آیت مبارک (والله یعصمک من الناس) (۲)

د نزول سبب جوړ شوي وو، حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائي:

«کنّا إذا دُرنا طلبنا للنبي صلى الله عليه وسلم أعظم شجرة وظلها قال: فنزلنا تحت شجرة فقام رجل وأخذ

سيفه فقال: يا محمد من ينفعك مني؟ قال: الله، فأدبل الله: (والله يعصمک من الناس) - (۳)

یعنی چه کله به یو خائي کښې کوزیدو نو د نبی ﷺ دپاره به مو لویه ونه اود دې سورې لټولو نو یوځل مونږ د یوې ونې لاندې اوده شو نو یو سړي راغلو او هغه د حضور ﷺ توره راوچته کړه او ونی ونیل اې محمد مانه به تاڅوک بچ کوي؟ نو نبی ﷺ اوفرمانیل الله! الله تعالی دا آیت نازل کړو (والله يعصمک من الناس).

او د نبی اکرم ﷺ د حراست او حفاظت په سلسله کښې تفصیلی بحث روستو تیرشو. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې «(نزل تحت شجرة وعلق بها سيفه)» (۴) دینه معلومه شوه چه په ونه کښې توره زوړندولو کښې څه باک نشته.

۸۳- بَاب: لُبْسُ الْبَيْضَةِ

د ترجمه الباب مقصد: ((البیضة)) خود یعنی د اوسپنې ټوټی ته وای او امام بخاری رحمه الله په سر باندې د اوسپنې ټوټی اغوستلو مشروعیت او جواز خودلې دې چه د دې استعمال نبی ﷺ نه ثابت دې او دا د توکل علی الله خلاف نه دی. (۵)

[۸۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ جُرِحَ وَجْهُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَسِرَتْ رِجَاعِيَّتُهُ وَهَمِمَّتْ الْبَيْضَةُ عَلَى رَأْسِهِ فَكَانَتْ قَاطِعَةً عَلَيْهَا السَّلَامَ

(۱) (حواله بالا -

(۲) (الساند: ۶۷ -

(۳) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۹) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۰) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۰) -

(۶) (قوله: عن سهل رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم.... -

تَقِيلُ الدَّمَوعِلَىٰ نِيْصِكَ فَلَمَّا رَأَتْ أَنَّ الدَّمَ لَا يَزِيدُ إِلَّا كَثْرَةً أَخَذَتْ حَمِيْرًا فَأَخْرَقَتْهُ حَتَّى صَارَ
رَمَادًا ثُمَّ أَلْقَتْهُ فَأَسْمَكَ الدَّمَ [۲۲۰:ر]

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمه: دا ابو عبد الرحمن بن عبدالله بن سلمه بن قعنب قعنبی رحمته دې. د تذکره اجمالا ((کتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن)) لاندې تیره شویده. (۱)
 - ۲- عبدالعزیز: دا عبد العزیز بن ابی حازم سلمه بن دینار رحمته دې. (۲)
 - ۳- ابیہ: ((اب)) نه مراد ابو حازم سلمه بن دینار الاعرج المدنی رحمته دې. (۳)
 - ۴- سهل: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد الساعدي رحمته دې. (۴)
- تنبیه: د حدیث باب تشریح روستو په کتاب الوضوء (۵) کښې او کتاب المغازی (۶) او کتاب الطب (۷) کښې هم راغلې دې. او همدغه حدیث اوس ما قبل کښې یو څو بابونه وړاندې تیر شويدي.
- د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې. ((وهشت البیضة علی رأسه)) (۸) هغه د اوسپنې تپیشی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په سرباندې پرته وه ماته شوه. دینه لیس بیضه ثابت شویده چه مدعا ده.

۸۵- بَاب: مَنْ لَمْ يَرْكَسْ السَّلَاحَ عِنْدَ الْمَوْتِ

د ترجمه الباب مقصد: د جاهلیت د خلقو طریقه دا وه چه په هغوی کښې به څوک بهادر مر شو نو د هغه وسلې به خلقو ماتولې اودا به نی ونیل چه اوس د دې استعمالونکې باقی پاتې نشو نو دا به څه باقی پاتې وی او کله کله خو به مړکیدونکی پخپله وعده اخستله چه د د وسله دې ماته کړیسی.

نود دې تردید دلته امام بخاری رحمته کړیدې چه دا د جاهلیت د خلقو کار او فعل دې په اسلام کښې د دې هیڅ تصور نشته. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گورۍ کتاب الصلوة باب نوم الرجال فی المسجد -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گورۍ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أبالدم عن وجهه -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (صحيح البخاری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أبالها الدم عن وجهه -

(۶) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۴۷) -

(۷) (کشف الباری کتاب الطب ص ۳۴) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۰) -

(۹) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۱) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۰)

حافظ صاحب فرمائی کہ غالباً دا ہم کیدیشی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د جعفر طیار بن ابی طالب رحمۃ اللہ علیہ واقعی طرف تہ اشارہ کرے وی۔ کله چہ ہغہ پہ جنگ موتہ کنبی شہید کیدلو نو ہغہ خپلہ وسلہ (نیزے او تورے) ماتے کرے وی او د خپلو اسونو پښے ئې پریکړې وی چہ دښمن دا د مال غنیمت پہ توگہ وانخلي۔

نو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ دا د حضرت جعفر رحمۃ اللہ علیہ ذاتی فعل او د هغه اجتہاد وو باقی داسې وسلې نشی ماتولې ځکه چہ قاعدہ داده چہ د مال تلف کول جائز نہ دی۔ هغوی لیکي:

((ولعل المصنف لم يترك ذلك إلى ما نقل عنه أنه كسر رمحه عند الاصطدام حتى لا يغنيه العدو أن لو قتل وكسر جفن سيفه وضرب بسيفه حتى قتل كما جاء نحو ذلك من جعفر بن أبي طالب في غزوة مؤتة (۱) فأشار إلى أن هذا شيء فعله جعفر، وغيره من اجتهدوا بالأمل عدم جواز إقتل بال لانه يفعل شيئاً محققاً أمره به محققاً)) (۲)

د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ راښي: پورته تاسو د نورو شارحینو مثلاً حضرت کشمیری رحمۃ اللہ علیہ، حافظ صاحب، علامہ عینی او علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ راښي په ترجمه الباب د مقصد باره کښې او کتلہ۔ او حضرت فقیه النفس گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ یوه بله خبره د ترجمه الباب د مقصد په توگه بیان کړیده۔ هغه دا چہ که چرې د وسلې وغیرہ د ماتولو څه فائده وی نو وسله ماتول جائز دی گنی هغه په اسراف منهي عنه کښې داخل دی۔

د دې وجه دا ده چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خپل وفات حسرت آیات په وخت کښې خپله وسله تلف کړې او ضائع کړې نه وه ځکه چہ په هغې کښې څه فائده نه وه۔ او که په وسله وغیرہ ماتولو کښې څه فائده وی مثلاً د وسلې د دښمن په لاس لگیدو ویره وی، یا د دې په وجه خپل خان ته د نقصان رسیدو څه خطر وی یا بل چاته د نقصان رسیدو خطر وی مثلاً یو ماشوم وی یا لیونې چہ د هغه په لاس دا وسله لگیدو سره خپل خان ته نقصان رسوی یا د وسلې خپل خان سره د کیخودو تهمت یا خرابی څه اندېښنه وی لکه د هندوستان د جنگ آزادنی ۱۸۵۷ء کښې چہ ووچه د چا د کور نه هم وسله راووتله نو هغه ته به د هندوستان حکومت نقصان رسولو نو په دې ټولو صورتونو کښې وسله ماتول جائز دی ځکه چہ دا ټول صورتونه د څه نا څه فاندې متضمن دی۔ (۳)

حضرت شیخ الحدیث د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ راښي ته ترجیح ورکړیده۔ (۴)

[۲۵۵] حَدَّثَنَا غُرُوبٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا سِلَاحَ وَبَغْلَةً يَبُذُّهُ وَأَرَضًا جَعَلَهَا صَدَقَةً (ر: ۲۵۸۸)

(۱) (انظر سنن أبي داود أبواب الجهاد باب في الدابة تعرق في الحرب رقم (۲۵۷۳) وقال أبو داود هذا الحديث ليس بالقوي. والسيرة الحلية (ج ۳ ص ۶۷)

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وانظر لتفصيل مباحث غزوة مؤتة كشف الباری كتاب المغازی (ص ۷۷)۔

(۳) (الامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۱)۔

(۴) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸)۔

(۵) (قوله: عن عمرو بن الحارث رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوصايا باب الوصايا۔

تراجم رجال

- ۱- عمرو بن عباس: دا ابو عثمان عمرو بن عباس البصری رضی اللہ عنہ دی. (۱)
 - ۲- عبد الرحمن: دا عبد الرحمن بن حسان عنبری بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)
 - ۳- سفیان: دا مشہور امام حدیث تبع تابعی ابو عبد اللہ سفیان بن سعید بن مسروق ثوری رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب ایمان باب علامۃ المنافق)) لاندی تیرسوی دی. (۳)
 - ۴- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبد اللہ بن عبید سبیعی رضی اللہ عنہ دی. د دہ تذکرہ ((کتاب ایمان باب الصلاۃ من ایمان)) کنبی تیرہ شویده. (۴)
 - ۵- عمرو بن الحارث: دا مشہور صحابی، ام المؤمنین حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا رور حضرت عمر بن الحارث رضی اللہ عنہ دی. (۵)
- قولہ: قال: ما ترک النبی صلی اللہ علیہ وسلم الاسلحہ وبغلة یضأ وعرضا:**
 حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د خپل وفات پہ وخت کنبی خپلہ وسلہ، یو سپین قچر او پہ خیبر کنبی یوہ زمکہ کومہ چہ هغوی صدقہ کړې وه نه علاوہ هیڅ نه وو پریخی.
- دا حدیث (کتاب الوصایا) پہ شروع کنبی راغلی دی.
- د حدیث د ترجمہ الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمہ الباب سره مطابقت په دې معنی دې چہ اهل جاهلیت کنبی د مرکیدونکی وسلہ به ماتولې شوه او د ځناورو پنبی به پریکولې شوې، په دې کار کنبی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی مخالفت او کړو او چہ کوم څه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په ترکہ کنبی پریخی وو د هغې متعلق نی هیڅ قسم وصیت اونه فرمانیلو سوا د خیبر د زمکې نه، هغه نی د الله تعالیٰ په لار کنبی صدقہ کړه. د حضور صلی اللہ علیہ وسلم دې کار نه دا ثابتہ شوه چہ واقعی د وسلې ماتولو رسم صحیح وې نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم به خامخا د دې وصیت فرمانیلو. نو قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی
- ((وخالف صلی الله علیه وسلم اهل الجاهلية فيما كانوا یوصون به من کسر السلام، وعقر الدواب، وحرق البتاع، من ترک بغلته وسلحہ وأرضه من غیر ایصاعی ذلك بشی الا صدقة فی سبیل الله)) (۶)

(۱) (د دوی د حالاتو د باره او گوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

(۵) (د دوی د حالاتو د باره او گوری کتاب الزکاة علی الزوج والأیتام فی الحجر -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) وانظر شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۱) -

د کسر سلاح نه د ممانعت حکمت اسلامی شریعت چه وسله وغیره نه تلف کولو او نه ماتولو بابت کښې فرمایلی دی د دې حکمت دا دی چه دا وسله وغیره د مسلمان د ذکر خیر د بقا ذریعه اود کومو نیکو اعمالو بنیاد هغې اچولې او په کومو خو خصلتونو باندې هغه خلقي راپاسوی نود هغې د زیاتوالی او ډیروالی سبب دي. په خلاف د اهل جاهلیت، د هغوی د کسر سلاح په فعل کښې دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوی اعمال ختم اود هغوی د خیر آثار به ضائع او ناپید شی.

نوعلامه ابن المنیر اسکندرانی رحمته الله فرمائی ((ولی إبقاء السلام عنوان للمسلم على إهلاك ذمته، واستئمان أعماله الحسنة التي سنهال للناس، وعادته الجميلة التي حمل عليها العباد، بخلاف أهل الجاهلية ففي فعلهم ذلك إشارة إلى انقطاع أعمالهم وذهاب آثارهم)) (۱)

۸۶- بَابُ: تَفَرُّقِ النَّاسِ عَنِ الْإِمَامِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ وَالْإِسْطِظْلَالِ بِالشَّجَرِ
د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته دا خودلی دی چه د اسلام مجاهدین کله چه د جهاد وخت نه وی او فارغ وخت وی نو هغوی دې د آرام د پاره اخوا دیخوا خواره شی خو چه د ناخاپی حملې وغیره اندیبنه نه وی نو په دې کښې هیڅ خرابی نشته.
حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله فرمائی چه په شارحینو کښې چا هم د دې ترجمه غرض او مقصد طرف ته توجه نه ده ورکړې او زما په نزد د ټولونه بهتره توجیه دلته دا ده چه امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب په ذریعه د دې وهم د لرې کولو طرف ته اشاره کړیده چه د سنن ابوداؤد په روایت سره پیدا کيږي. (۲)
ابوداؤد کښې حضرت ابو ثعلبه الخشنی رحمته الله روایت دي چه :

((كان الناس إذا ذلوا منزلاً وقال عمرو: وكان الناس إذا نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم منزلاً - تفرقوا في الشعاب والأودية، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن تفرقكم في هذه الشعاب والأودية إنما ذلكم من الشيطان ولم ينزل بعد ذلك منزلاً إلا انضم بعضهم إلى بعض حتى يقال: لو بسط عليهم ثوب لعظمهم)) (۳)
یعنی صحابه کرام رضی الله عنهم به چه کله په یو منزل کښې کوزیدل، د امام ابوداؤد شیخ عمرو فرمائی چه کله به رسول الله صلی الله علیه و آله په یو منزل کوزیدو نو صحابه کرام رضی الله عنهم به چرته په کندو او وادیانو کښې خوریدل نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه ستاسو خلقو دې کندو او وادیانو کښې خوریدل بې شکه د شیطان د طرف نه دی. دې نه پس چه به کله هم رسول الله صلی الله علیه و آله په یو منزل باندې ډیره واچوله نو ټول خلق به په خپل مینځ کښې یوځای شو، تردې پورې ونیولی شوی دی چه که یوه کپرا په هغه ټولو خوره شوې وې نو هغه ټول په هغه کپرا کښې پتیدي شو.

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) وتعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) -

(۲) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۳) (سنن أبی داؤد أبواب الجهاد باب ما یؤمر من انضمام العسکر وسعته رقم (۲۶۲۸) -

د دې روایت خو دا معلومه شوه چه د اسلام د مجاهدینو په اوزگار وخت کښې اخوا دینخوا خوریدل او ګډوډ کیدل جائز نه دی، نو امام بخاری رحمه الله دلته روایت باب ذکر کولو سره او فرمائیل چه دا جائز دی.

یو تعارض او د هغې حل تاسو اوس اوکتل چه امام بخاری رحمه الله خود دې قائل دې چه د لښکر د اوزگارتیا په وخت د آرام کولو په غرض یوخوا بل خوا خوریدل جائز دی او امام ابو داؤد د دې د عدم جواز قائل دې. نو اوس د صحیح بخاری او سنن ابی داؤد په تراجم باب کښې تعارض واقع کیږي. تردې پورې چه د دواړو روایتونه هم خپل مینځ کښې متعارض دی. د حضرت جابر رضي الله عنه روایت د جواز طرف ته اشاره کوی نو د سنن ابو داؤد روایت کښې ممانعت دې.

د دې تعارض جواب دا دې چه د دواړو روایتونو محمل جدا جدا دې. د ابو داؤد شریف روایت په کوم کښې چه د اخوادینخوا خوریدلو ممانعت دې، تعلق په یوځای کښې د کوزیدلو د شروع وختونونه دې، مطلب دا چه کله هم لښکر یو ځای کښې ډیره واچوله نو زر اخوا دینخوا نه دی کیدل پکار بلکه هم نزدې اوسیدل پکار دی چه سلطان یا مشر ته په مشوره کولو کښې تکلیف پېښ نشي.

اوس چه ترکومي د ګډوډ کیدلو او خوریدلو د اجازت تعلق دې لکه چه د باب روایت په دې واضح دلالت کوی نو د دې تعلق د ډیرې اچولو نه پس وختونو سره دې. مثلاً قیلوله یا نور ضروریاتو د پاره هم په یو وخت کښې خلق مشغول شي، غالباً هم دې طرف ته امام بخاری رحمه الله هم اشاره کړیده چه په ترجمه کښې دا الفاظ هم دي. ((عند القائلة والاستقلال بالشجر)). حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله د دې مذکوره تعارض جواب ورکولو کښې فرماني:

((فيمكن أن يجاب عنه بأن المنع عن التفريق إنما هو عند ابتداء النزول لمصالح تقضيه كأن يكون جميع العسكر يهراى من الإمام ليراقبهم ويشاورهم ودحو ذلك من الفوائد، وأما جواز التفريق فالمراد به التفريق بعد النزول مجتمعاً في وقت آخر للقليلة وغلبها من الحاجات، ولعل الإمام البخاري إليه أشار بقوله في الترجمة: عند القائلة والاستقلال بالشجر)) (۱)

د جواب خلاصه دا شوه چه د سنن ابو داؤد د روایت تعلق په یوځای کښې د کوزیدونه پس دې او په روایت باب کښې چه کوم حکم بیان شويدي هغه د روستو اوقاتو دې.

[۲۷۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنَا سَيَّانُ بْنُ أَبِي سِنَانٍ وَأَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ أَخْبَرَهُ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَيَّانِ بْنِ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) أَخْبَرَهُ أَنَّهُ غَزَاهُ النَّبِيَّ صَلَّى

(۱) (الأبواب والتراجم ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۲) (قوله: ان جابر بن عبدالله رضي الله عنهما: الحديث مخرجه أنفا قيل بابين -

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذَرَكْتَهُمُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرٍ الْعِصَا فَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الْعِصَا
يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ فَتَزَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ شَجَرَةٍ فَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ ثُمَّ نَامَ فَاسْتَيْقَظَ
وَعِنْدَهُ دَجَلٌ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ سَيْفِي فَقَالَ
مَنْ يَمْنَعُكَ قُلْتُ اللَّهُ فَاسْمُ السَّيْفِ قَبَاهُ هَذَا جَالِسٌ ثُمَّ لَمْ يُعَاقِبْهُ [ص: ۲۷۵۳]

تنبيه: حدیث باب دلتہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ دوو سندونو سرہ ذکر کریدی. یو خو بالکل ہم
ہفہ سند دی چہ اوس (باب من علق سيفه بالشجر...) لاندی تیرشو. دوئم سند کنبی ہم دوه
صرف داسی حضرات، دی چہ پہ اول سند کنبی نشته یوموسی بن اسماعیل اول ابراہیم بن سعد.
د موسی بن اسماعیل نہ مراد تبوذکی بصری رحمہ اللہ دی، د ہغوی حالات ((بہم الوسی)) خلورم
حدیث کنبی تیرشویدی. (۱)

او ابراہیم بن سعد نہ مراد ابواسحاق ابن عبدالرحمن بن عوف رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ
((کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال)) لاندی تیرہ شویده. (۲)
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث شریف ترجمہ الباب سرہ مطابقت ظاہر دی
چہ پہ دی جملہ کنبی دی. ((فتفرق الناس فی العِصا یستظلون بالشجر)) (۳)

۸۷- باب: مَا قِيلَ فِي الرَّمَاحِ

د ترجمہ الباب مقصد: د حافظ ابن حجر او علامہ عینی رحمہما اللہ وغیرہ رائی دا دہ چہ امام
بخاری رحمہ اللہ دلتہ د رماح استعمال او ہفہ خیل خان سرہ د کیخودلو فضیلت بیانوی. (۴)
او حضرت فقیہ النفس مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ فرمائی چہ د امام بخاری مقصد دا
بیانول وی چہ د نیزی استعمال او د دی خان سرہ ساتل جائز دی او دا د توکل منافی نہ دی.
((کما رقبہ فی لیس البیض)) (۵)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ د حضرت گنگوہی رحمہ اللہ رائی تہ ترجیح ورکریده. د دی
وجہ دا دہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ باب کنبی دوه احادیث نقل کری دی، یو د حضرت ابن
عمر رحمہما اللہ او دوئم د حضرت ابوقتادہ رحمہ اللہ. او د حافظ ابن حجر موقف د ابن عمر رحمہما اللہ د
حدیث بارہ کنبی خو صحیح کیدیشی لیکن د ابوقتادہ رحمہ اللہ د حدیث بارہ کنبی نہ خکہ چہ
پہ ہغی کنبی د فضیلت وغیرہ بارہ کنبی د سر نہ ذکر نشته اونہ پہ دی باندی خہ دلالت
شہ. پہ دی وجہ بہتر توجیہ دا دہ چہ دا اووئیلی شی چہ د بیان مقصد جواز دی نہ چہ د
فضیلت بیان. ہفہ فرمائی:

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۱) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۵) (لامع الدرای (ج ۷ ص ۲۴۲) -

«قال الحافظ: «باب ما قبل في الروايات» أي في اتخاذها واستعمالها من الفضل، وهكذا قال العيني وغيره،

فعملوا الترجمة على الفضل، ولكنه لا يظهر إلا من حديث واحد....» (١)

قوله: وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ

ظِلِّ رُفْجِي وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَيَّ مَنْ خَالَفَ أَمْرِي: أودَّ حضرت ابن عمر

رضی اللہ عنہما نہ مرفوعاً روایت دی ہے نبی اکرم ﷺ فرمائیے دی زما رزق زما دَ نیزی دَ لاندی مقرر کریں گے او چہ حوک زما دَ حکم خلاف ورزی کوی پہ ہغہ باندی ذلت او رسوائی

مقرر شویده.

دَ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دَ مذکورہ تعلیق تخریج: دَ حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما دا

تعلیق امام احمد رحمہ اللہ پہ خپل مسند کنبی (۲) او حافظ ابوبکر بن ابی شیبہ خپل (مصنف)

(۳) کنبی موصولاً نقل کریدی. (۴)

مصنف رحمہ اللہ خود لته دَ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دَ حدیث یوہ حصہ تعلیقاً نقل کریده او پورہ

حدیث شریف داسی دی:

«قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثت بين يدي الساعة بالسيف حتى يعبد الله وحده لا شريك له، وجعل

رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُفْجِي وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي، وَمَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ» (۵)

او امام ابو داؤد رحمہ اللہ ہم دَ دی حدیث صرف آخری حصہ یعنی: «وَمَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ»

موصولاً نقل کریده. (۶)

دَ مذکورہ تعلیق تشریح او مطلب: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دا تعلیق پہ دوو جملو مشتمل دی:

① «جعل رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُفْجِي» ② «وجعل الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي»

پہ اولنئی جملہ کنبی دَ مختلفو امور و طرف تہ اشارہ ده، مثلاً پہ دی کنبی دَ نیزی فضیلت

بیان کریں گے او دا خود لی شوی دی چہ دَغْنَانْمُو حلت دی امت محمدیہ علی صاحبها

الصلوة والسلام سرہ مخصوص دی. مسلم شریف او جامع ترمذی (۷) کنبی دَ حضرت

ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ مرفوع روایت دی ہے نبی اکرم ﷺ فرمائیے «وَأَحْلَتُ لِيَ الْغَنَائِمَ....»

(۱) (تعلیقات لامع الداراری (ج ۷ ص ۲۴۲) والأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۲) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۵۰) -

(۳) (مصنف ابن أبي شيبة (ج ۴ ص ۲۲۲) كتاب الجهاد باب ما ذكر في فضل الجهاد رقم (۱۹۴۳۰) -

(۴) (تغليق التعليق (ج ۳ ص ۴۴۵) -

(۵) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۵۰) -

(۶) (سنن أبي داود أبواب اللباس باب في لبس الشهرة رقم (۴۰۳۱) -

(۷) (الحدیث أخرجه مسلم في صحيحه كتاب المساجد باب المساجد ومواضع الصلاة رقم (۱۱۶۷) -

والترمذی فی جامعہ أبواب السیر باب ما جاء فی الغنیمۃ رقم (۱۵۵۳) -

او نور نی دا هم بیان کری دی چه د نبی اکرم ﷺ رزق نیزې سره تړلې شوی وو. همدغه وجه ده چه بعض علماؤ افضل ترین گټه غنیمت گرځولې دي. په (شرح المواهب) کښې دی

((أفضله (أى الكسب) الجهاد، ثم التجارة، ثم الحراثة، ثم الصناعة)) (۱)

صرف نیزه ذکر کولو کښې حکمت: بیا تاسو دلته گورئ چې حضور ﷺ صرف نیزه ذکر کړیده چه د دې د لاندې زما رزق مقرر کړیښویدې د جنگ نور آلات یعنې تورې وشیرې متعلق ئې نه دی فرمائیلې چه زما رزق د دې د لاندې مقرر کړیښویدې.

د دې وجه دا ده چه د اهل عرب معروف عادت دا وو چه هغوی به د نیزې په څوکه کښې جنگی جهنډا لگوله. په نیزه باندې د جهنډې لگولو سره د دې سورې خورږیزې په دې وجه د رزق نسبت هغه طرف ته کول ډیر مناسب شو ځکه چه د جهاد په وجه حاصل شوې (غنیمت) هم زیات وی. (۲)

البته یو حدیث چه د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دي په هغې کښې دتورې د سوری هم ذکر دي. د حدیث الفاظ دا دي: ((الجنة تحت للال السيوف)) (۳) نو د رزق نسبت خو د نیزې د سوری طرف ته شوې دي لکه مونږ اوس بیان کړو چه د نیزې نه مراد جهنم ده. خو د جنت نسبت د تورې سوری طرف ته شویږي ځکه چه د شهادت سبب اکثر توره جوړیږي. (۴)

د تعلیق د دویمې جملې تشریح: د ابن عمر رضی الله عنهما د تعلیق دویمه جمله ((وجعل الجنة نصفان)) من خالف امری)) ده، د صغار معنی د جزیه ادا کول دي. (۵)

او مطلب دا دي چه څوک زما راوړلې شوی احکامات نه مني، د هغې نه اعراض او ډډه کوي، په هغوی به ذلت مسلط کولې شي او په هغوی به د جزې ادا کول لازمیږي. د تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما پورته ذکر شوې تعلیق مناسبت ترجمه الباب سره په دې جمله کښې دي. ((جعل رزقي تحت قل رمي)) خواد که د فضیلت رماح مراد واخستې شي یا جواز ((كما مرأى في غرض ترجمة الباب))

[۲۵۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفٍ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِبَعْضِ طَرِيقِ مَكَّةَ تَخَلَّفَ مَعَ أَصْحَابٍ لَهُ مُؤْمِنِينَ وَهُوَ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) والدر المختار (ج ۵ ص ۳۲۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) -

(۳) (الدحدیث أخرجه البخاری كتاب الجهاد باب الجنة تحت بارقة السيوف رقم (۲۸۱۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) -

(۵) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۲) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۶) قوله، عن أبي قتادة رضي الله عنه: الحديث مرثجیه فی کتاب جزاء الصيد باب إذا صاد الحلال فأهدى -

غَيْرُ غُورٍ قَرَأَى حِمَارًا وَخَيْشًا فَاسْتَوَى عَلَى قَرْبِهِ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ أَنْ يُنَادُوا لَهُ سَوَطَهُ فَأَبَوْا فَسَأَلَهُمْ رُفْعَهُ فَأَبَوْا فَأَخَذَهُ ثُمَّ شَدَّ عَلَى الْحِمَارِ فَقَتَلَهُ فَأَكْثَلَ مِنْهُ بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَتَى بَعْضُ فَلَمَّا أَذْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلُوهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ إِنَّمَا هِيَ طَلْعَةٌ أَطْلَعْتُكُمْ بِهَا اللَّهُ

وَعَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ فِي الْحِمَارِ الْوُخْشِيِّ مِثْلَ حَدِيثِ أَبِي النَّضْرِ قَالَ هَلْ مَعَكُمْ مِنْ نَحْيِهِ شَيْءٌ [۱: ۲۵۰]

تراجم رجال

- ۱- عبد الله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنیسی دمشقی رحمته الله دی.
- ۲- مالك: دا امام مالك بن انس بن مالك رحمته الله دی. ددی دواړو حضراتو مختصره تذکره ((بهد الوسی)) په رومی حدیث کښې راغلي ده. (۱)
- ۳- ابو النضر: دا ابو النضر سالم بن ابی امیه مولى عمر بن عبید الله رحمته الله دی. (۲)
- ۴- نافع: دا ابو محمد نافع بن عباس مولى ابی قتاده مدنی رحمته الله دی. (۳)
- ۵- ابو قتاده: دا مشهور صحابی حضرت قتاده حارث بن ربیع انصاری رحمته الله دی. (۴)
- اوډ حضرت ابو قتاده رحمته الله نه مروی حدیث باب تشریح (کتاب جزاء الصيد) (۵) ورسره (کتاب الذبائح والصيد) (۶) کښې تیر شوی دی.
- د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله خودا فرمایلی دی چه د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت ((فسألهم رمحه فأبوا)) کښې دی. (۷)
- لیکن څنگه چه مونږ د باب په شروع کښې د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله په حوالې سره دا بیان کړي چه دې دواړو حضراتو د ترجمه الباب مقصد بیان کړیدی، د هغې په اعتبار سره د حضرت ابو قتاده رحمته الله د هغه حدیث ترجمه الباب سره مناسبت نه صحیح کیږي. خو که د حضرت گنگوهي رحمته الله راڼې وړاندې کړی شي نو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل صحیح کیږي هغوی فرمایلي وو چه دلته امام بخاری رحمته الله د نیزې د استعمال جواز خودلې دی

- (۱) (کشف الباری ج ۱ ص ۲۸۹-۲۹۰) دامام مالک رحمته الله نور حالاتو دپاره او گوري کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -
- (۲) (دوی د حالاتو دپاره او گوري کتاب الوضوء باب المسح على الخفين -
- (۳) (دوی د حالاتو دپاره او گوري کتاب جزاء الصيد باب لایعین المحرم الحلال فی قتل الصيد -
- (۴) (دوی د حالاتو دپاره او گوري کتاب الوضوء باب النهی عن الاستنجاء باليمين -
- (۵) (صحیح البخاری کتاب جزاء الصيد باب إذا صاد الحلال فأهدى للمحرم الصيد أكله -
- (۶) (کشف الباری کتاب الذبائح والصيد ج ۱ ص ۱۹۲) -
- (۷) (فتح الباری ج ۶ ص ۹۹) وعمدة القاری ج ۱ ص ۱۹۲) -

کوم چه د حدیث نه واضح دی.

((ومن یذین أسلم من طلم بن یسار من لئ تتاد ال الحمار الوحش مثل حدیث لئ النضر قال: هل معكم من لمحہ شی))

ذبور تنی تعلیق تخریج: د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه دا تعلیق امام بخاری رحمته الله موصولاً (کتاب الذبائح) (۱) امام مسلم رحمته الله (کتاب الحج) (۲) او امام مالک رحمته الله (موطا) کنبی (کتاب الحج) (۳) کنبی ذکر کری دی. (۴)

۸۸- باب: مَا قِيلَ فِي دُرِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَيْصِ فِي الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته الله دا ترجمه الباب په دوو جزونو مشتمل دی. یو خو

((ما قبل درم النبي صلى الله عليه وسلم)) دې او دوئم ((والقيص في الحرب)) دې.

حافظ صاحب علامه عینی اودهغوی اتباع کنبی علامه قسطلانی او محشی بخاری حضرت سهارنبوری رحمته الله فرمائی چه د د اول جز مقصد خو دا بیانول دی چه د رسول الله ﷺ کومه زغره وه هغه د څه څیز نه جوړه وه. (۵)

او د دوئم جز مقصد په جنگ کنبی قیص او د دې د اغوستلو حکم بیانول دی. ښکاره خبره ده چه جائز دی.

خود دې بزرگانو عالمانو بیان کړی شوی مقصد ترجمه په قول د حضرت گنگوهی رحمته الله او حضرت شیخ الحدیث رحمته الله د اشکال نه خالی نه دی. ځکه چه د دې خبرې ذکر چه د رسول الله ﷺ زغره د څه څیز وه، د دې په رومبی روایت کنبی د سر نه هیڅ ذکر نشته نو په دې وجه د دوی د دې قول وجه معلومه نه ده، البته دا خبره کولې شی چه د حضرت عائشه رضی الله عنها د روایت نه معلومیږی چه زغره د اوسپنې وه نو دوئم روایت به په دې باندې محمول کولې شی او دا به ونیلی شی چه د عائشه رضی الله عنها په روایت کنبی د نبی ﷺ زغره د اوسپنې نه جوړه شوې وه نو د باب نور روایات په کوم کنبی چه درع لفظ راغلې دې هلته به هم د اوسپنې زغره مراد وی.

حضرت گنگوهی رحمته الله د ترجمه الباب مقصد دا بیان کړیدی چه امام بخاری رحمته الله مقصد دا ذکر کول دی چه نبی ﷺ سره زغره وه. هغوی فرمائی:

(۱) (صحيح البخاری كتاب الذبائح باب ما جاء في الصيد رقم (۵۴۹۱)-

(۲) (صحيح مسلم كتاب الحج باب تحريم الصيد... رقم (۲۸۵۳)-

(۳) (موطا الإمام مالك كتاب الحج باب ما يجوز للحرم أكله من الصيد رقم (۷۸)-

(۴) (تفليق التعليق (ج ۲ ص ۴۶) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) (۱۹۲)-

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۹) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) (۱۹۲) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۱) وحاشية السهار

نفوری علی البخاری (ج ۱ ص ۴۰۸)-

((الظاهر أن المراد بهذا إشارات أن النبي صلى الله عليه وسلم كان له درم، وبذلك تنطبق الروايات، ومما لال البحث: إن المقصود بيان أن درعه مِمَّ كانت؟ فلا يدري وجهه، إذا لا يناسبه الرواية الأولى، إلا أن يقال: إشارات

أنها كانت من حديث يكتفي ولو رواية، ثم تحمل بقية الروايات عليه، وإن لم تذكر فيها مِمَّ كانت؟)) (۱)
حضرت شیخ الحدیث رحمہ اللہ ہم د حضرت گنگوہی رحمہ اللہ دا رانی راجح مگر خولی دہ او فرمائیلی دی چہ د باب تول روایات کتلو نہ پس ہم دغہ خبرہ متعین معلوم میپی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دلته دا ثابت کول غواپی چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم سرہ زغرہ وہ او د د استعمال د توکل خلاف نہ دی. (۲)

او تاسو د ترجمہ الباب پہ مقصد کنبی دا ہم ونیلی شنی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دا خودل غواپی چہ مسلمانانو لہ خپل خان سرہ زغرہ ساتل پکار دی چہ پہ میدان جنگ پہ کار راشی اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د پورہ توکل د وصف نہ باوجود زغرہ استعمال کړیدہ نو مونہ لہ ہم د غوی د سنتو اتباع کول پکار دی.

قوله: وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا خَالِدٌ فَقَدْ احْتَسَبَ أَذْرَاعَهُ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ: [ر: ۱۳۹۹] : او حضرت نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی چہ پاتې شو خالد نو هغه خپلې زغرې د الله تعالیٰ پہ لار کنبی وقف کړی دی.

د پورتني تعليق تخريج: امام بخاری رحمہ اللہ چہ دلته کوم تعليق ذکر کړيدې دا د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ د حديث شريف يوه ټکړه ده کومه چہ امام بخاری رحمہ اللہ موصولاً (کتاب الزکاة) کنبی ذکر کړيدہ. د دوی نه علاوه د اصحاب سته نه امام مسلم، ابو داؤد او نسائي رحمہم اللہ هم حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دا تعليق په (کتاب الزکاة) کنبی موصولاً نقل کړيدې. (۳)

د مذکورہ تعليق دلته د ذکر کولو مقصد: مصنف رحمہ اللہ د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دا پورته ذکر شوې تعليق دلته ذکر کولو سره دې خبرې طرف ته اشاره کړيدہ چہ څنگه پخپله نبی صلی اللہ علیہ وسلم زغرہ اچولې ده دغه شان د زغرې ذکر ئی هم په خپله ژبه مبارکه سره کړيدې او د دې نسبت ئی خپلو بعضو بهادرانو صحابه کرامو طرف ته کړيدې مثلاً حضرت خالد بن وليد رضی اللہ عنہ. دینه معلومه شوه چہ د زغرې اچول مشروع دی او دا د توکل نه خلاف نه ده. (۴)

۱. (لامع الدارۍ (ج ۷ ص ۲۴۲) -

۲. (تعلیقات لامع الدارۍ (ج ۷ ص ۲۴۲) -

۳. (انظر الصحيح البخاری کتاب الزکاة باب قول الله تعالى ﴿وفى الرقاب والغارمین﴾ رقم (۱۴۶۸) وصحيح مسلم کتاب الزکاة باب فى تقديم الزکاة ومنهنا رقم (۲۲۷۷) وسنن أبی داؤد أبواب الزکاة باب فى تعجيل الزکاة رقم (۱۶۲۳) وسنن النسائی کتاب الزکاة باب إعطاء السيد المال بغير اختيار المصدق رقم (۲۴۶۶) -

۴. (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۹) -

[r. ٢٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي قُبَّةِ النَّبِيِّ أُنْشِدَكَ عَبْدَكَ وَوَعْدَكَ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعَيِّدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ يَدَيْهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَيَّ رَيْكَ وَهُوَ فِي الدَّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَهْزَمُ الْجَنَّةِ وَيُؤْتُونَ الدُّبُرَ بِلِ السَّاعَةِ مُوَعِدًا هُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرًا وَقَالَ وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَوْمَئِذٍ [٣٥٩٢٣٥٩٣-٤٣٤٣٤٣]

تراجم رجال

- ١- محمد بن المثنى: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبيد عنزي رحمته دي.
 - ٢- عبد الوهاب: دا ابو محمد عبد الوهاب بن عبد المجيد بن الصلت ثقفى رحمته دي. د دي دوارو حضراتو اجمالى تذكره ((كتاب الايمان باب حلاوة الايمان)) كنى راغلي ده. (٢)
 - ٣- خاليد: دا مشهور محدث ابو المنازل خالد بن مهران حذاء بصري رحمته دي.
 - ٣- عكرمه: دا مشهور امام حديث وتفسير ابو عبد الله عكرمه مولى ابن عباس رحمته دي. د دي دوارو حضراتو حالات ((كتاب العلم، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم عليه الكتاب)) لاتدي تيرشوى دي. (٣)
 - ٥- ابن عباس: دا مشهور صحابي حضرت عبد الله بن عباس رحمته دي. د دوى حالات ((بدهالوى)) خلورم حديث په ذيل كنى او ((كتاب الايمان باب كفران العشير...)) لاتدي تيرشوى دي. (٤)
 - د حديث ترجمه: حضرت ابن عباس رحمته فرماني چه نبى اكرم رحمته كله په يوه قبه كنى دننه وو او فرمانيلى ئې اې الله! تا چه كومه وعده او عهد كړيدې زه تانه د هغې د پوره كيدو درخواست كوم. اې الله! كه ته غواړې چه د نن نه پس دې په زمكه ستا عبادت نه وي نو (بيا) خو تيك ده چه دا لږ شان مسلمانان هم ختم شى، نو حضرت ابو بكر صديق رحمته د هغوى لاس او نيولو او ونى ونيول يا رسول الله! هم دومره دعا ستاسو دپاره كافى ده. بې شكه هغوى رحمته د خپل پروردگار په وړاندې ډيره ژړا او زارى كړيده. هغه وخت حضور رحمته په
-
- (١) (قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث أخرجه البخارى أيضاً كتاب المغازى باب قول الله تعالى ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ إِلَىٰ مَدَدٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ...﴾) رقم (٣٩٥٣) وكتاب التفسير باب قوله: ﴿سَهْزَمُ الْجَمْعِ﴾ رقم (٤٨٧٥) وباب قوله ﴿بِلِ السَّاعَةِ مُوَعِدُهُمُ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ﴾ رقم (٤٨٧٧) -
- (٢) (كشف الباري (ج ٢ ص ٢٥-٢٦) -
- (٣) (كشف الباري (ج ٣ ص ٣٦١-٣٧٠) -
- (٤) (كشف الباري (ج ١ ص ٢٣٥) و(ج ٢ ص ٢٠٥) -

زغره کښې وو تاسو ﷺ دې وينا کولو سره د قبي نه راووتلو چه زر به دا ډله اوتختولي شی او هغوی به شاګړی بلکه قیامت د هغوی وعده ده او قیامت ډیر سخت او تر یخ څیز دې. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په دې حدیث کښې ذکر شوې واقعه د (غزوه بدر) متعلق ده او د دې تشریح هم (غزوه بدر) لاندې راغلی دی. (۱)

د حدیث نه مستنبط فائدې: خو یو خوفاندې د حدیث نه مستنبط کیږي دهغې ذکر کولي شی: ① علامه مهلب رحمه الله فرماني چه د حدیث نه زغره ساتل او په دې کښې د جنګ کولو جواز معلومېږي. (۲)

② په حدیث کښې د دې خبرې دلالت دې چه د بشري نفوسو په یو وخت او یک دم ویره نه لرې کیږي گورنی دلته د رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالی د طرف نه د نصرت وعده ده او هم د دې وعدي پوره کولو حضور ﷺ درخواست هم کوي. نو چه کله حضور ﷺ د کافرانو شمیر او لشکر ته او کتل نو هغوی ته طبعی ویره اوشوه او دا د نبوت منافی نه ده. دغه شان واقعه په قرآن کریم کښې د حضرت موسی علیه السلام هم ذکر دې چه کله جادو ګرو خپلې رښې او همساګانې واچولې نو هغوی ویره محسوس کړه، نو الله تعالی هغه ته اوخودل چه هغه ستا امداد کونکې دې او هم هغه اورې او وینی. د الله تعالی ارشاد دې: ﴿فَأَوْحَسَ فِي نَفْسِهِ﴾ غیفة موسی (۳)

په اصل کښې دا د شیطان د طرف نه وسوسه وی چه هغه ئی په بندیګانو باندې اچوي، خاص توګه باندې د الله تعالی په خاص بندیګانو باندې، لیکن الله تعالی هغوی لره دنیا او آخرت کښې د کلمې په برکت ثابت قدم ساتي او د هغوی قدمونه د شیطاني وسوسې نه خوزوي. (۴)

قوله: وقال وهيب: حدثنا خالد يومئذ:

د مذکوره تعلیق تخریج: امام بخاری رحمه الله وهیب بن خالد دا تعلیق کتاب التفسیر کښې موصولاً نقل کړيدي. (۵)

د مذکوره تعلیق مقصد: د وهیب بن خالد په دې تعلیق کښې خالد نه مراد ابن مهران الحذاء دې. خالد الحذاء نه د باب داروایت دوو حضراتو عبدالوهاب بن عبدالمجید الثقفی او وهیب روایت کوي.

او د امام بخاری رحمه الله د دې تعلیق نه مقصد دا دې چه د وهیب په روایت کښې ((وهیب قه)) نه پس (یوم بدر) اضافه هم ده. (۶)

(۱) (کشف الباری کتاب المغازی ص ۶۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۳) (طه: ۶۷) -

(۴) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۱۰۴) وکشف الباری (ج ۱ ص ۳۹۱) -

(۵) (صحيح البخاری کتاب التفسیر باب قوله «سيهزم الجمع» رقم (۴۸۷۵) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۰) -

غالباً حدیث باب کنبی حضرت امام بخاری رحمہ اللہ شیخ محمد بن المنثی نہ ذہول شویدی۔
 خکہ چہ دمحمد بن المنثی شیخ عبدالوہاب نہ دا روایت ہم نورو دوو حضراتو محمد بن
 عبدالله بن حوشب (۱) او اسحاق بن راہویہ (۲) روایت کړیدی۔ دې دواړو حضراتو په
 روایت کنبی هم د (یوم بدر) اضافہ روایت ده۔ (۳)

دا حدیث د صحابو د مراسیلو نہ دې: د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ دا حدیث د مراسیل
 صحابہ نہ دې۔ خکہ چہ په دې موقع (غزوہ بدر) باندې هغه حاضر نہ وو، هغه وخت به د
 هغه عمر دغه څلور پنځه کاله وی، د دې د پاره پخپله د اوریدو خو هیڅ احتمال نشته۔
 غالباً هغوی به دا حدیث د حضرت عمر رضی اللہ عنہ یا حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ نه اوریدلې وی۔
 په مسلم شریف کنبی ابوزمیل عن ابن عباس په طریق سره روایت دې۔ (۴)

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی: ((حدیثی عمر لما کان یوم بدر ھز رسول الله صلی الله علیه وسلم الی
 البشر کین وھم ألف، وأصحابہ ثلثمائة وتسعة عشرة رجلاً، فاستعمل القہل، ثم مدیدیه، فلم یزل یفتھ بربہ
 حتی سقط ردأه من منکیبہ....)) (۵)

یعنی ماته حضرت عمر رضی اللہ عنہ بیان اوکړو چہ د بدر په ورځ کله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مشرکانو طرف
 ته اوکتل چہ هغوی زر کسان دی او هغوی رضی اللہ عنہ سره صرف ۳۱۹ دی نو هغوی رضی اللہ عنہ قبلي
 طرف ته مخ کړو بیاني خپل لاسونه د الله تعالیٰ په دربار کنبی خواړه کړل او باربار نی خپل
 رب ته زاری کوله او رابللو نی تردې پورې چہ د هغوی خادر مبارک د هغوی د اوږې
 مبارکې نه پریوتلو۔ او د ابن عباس رضی اللہ عنہ عادت همدغه دې چہ هغه اکثر واسطې د مینځ نہ
 حذف کوي اود هغوی اکثر روایات مرسل دی۔ (۶)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ د دې حدیث ترجمه
 الباب سره مطابقت په دې جمله کنبی دې: (وهوفي الدرع: (۷))

[۴۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ
 عَائِشَةَ (۸) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَرَعُهُ مَرُوءَةٌ عِنْدَ
 عُلُوذِي بَقْلَانَيْنِ صَاعَيْنِ شَعِيرِ

(۱) (انظر صحيح البخارى كتاب المغازى باب قول الله تعالى ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَكُمْ...﴾ رقم (۹۵۳)۔

(۲) (انظر صحيح البخارى كتاب التفسير باب قوله ﴿يَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ...﴾ رقم (۸۷۷)۔

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۰)۔

(۴) (فتح البارى (ج ۷ ص ۲۸۸) وعمدة القارى (ج ۱ ص ۱۹۳)۔

(۵) (الصحيح المسلم كتاب الجهاد باب الإمداد بالملائكة فى غزوة بدر، وإباحة الغنائم رقم (۴۵۸۸)۔

(۶) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۹۳)۔

(۷) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۹۳)۔

(۸) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث مرتخرجه فى كتاب البيوع باب شراء النسي صلى الله عليه وسلم بالنسيئة۔

تراجم رجال

- ۱- محمد بن کثیر: دا ابو عبد الله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب العلم باب الغصب والموظعة فی التعليم اذا رأى...)) کتب تیرہ شویده (۱)
- ۲- سفیان: ابن عیینہ رحمہ اللہ مراد دی. د دوی حالات ((بہد الوسی)) پہ اول حدیث کتب او ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا...)) لاندی تیرشوی دی. (۲)
- ۳- الاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمہ اللہ دی. اعمش سرہ معروف دی. د دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم)) پہ ذیل کتب راغلی دی. (۳)
- ۴- ابراہیم: دا ابو عمران ابراہیم بن یزید نخعی رحمہ اللہ دی او د دوی تذکرہ ہم ((کتاب الإیمان)) پہ مذکورہ باب کتب راغلی ده. (۴)
- ۵- الاسود: دا مشہور فقیہ اسود بن یزید بن قیس نخعی رحمہ اللہ دی. (۵)
- ۶- عائشہ: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہا ده. د دوی تذکرہ ((بہد الوسی)) د دوم حدیث لاندی تیرہ شویده. (۶)
- د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د دی حدیث تشریح (کتاب البیوم) (۷) کتب او (کتاب المغازی) (۸) کتب راغلی ده.
- وَقَالَ يُعَلِّي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ دِرَّجٌ مِنْ حَدِيدٍ وَقَالَ مُعَلَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ وَقَالَ رَهْنَهُ دِرْعَامِينَ حَدِيدٍ [ر: ۱۹۱۲]
- یعنی نہ مراد ابن عبید بن ابی عبیدہ ابویوسف الطنافسی رحمہ اللہ دی. او معلی نہ ابن اسد مراد دی. (۹)
- د پورہ ذکر شوو دواړو تعلیقاتو تخریج: امام بخاری رحمہ اللہ پورہ دوه تعلیقات ذکر کړی دی. یو د معلی او دوم د معلی. اولنې تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ موصولاً (کتاب العلم) (۱۰) کتب او

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) و (ج ۳ ص ۵۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۱) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۳) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العلم باب من ترک بعض الإختیار مخافة أن یقصر... -

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۷) (صحیح البخاری کتاب البیوع باب شراء النبی صلی الله علیه وسلم بالنسیئة -

(۸) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۶۹۰) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۴) -

(۱۰) (صحیح البخاری کتاب المسلم باب الکفیل فی السلم رقم ۲۲۵۱) -

دوئم نی (کتاب الاستقراض) (۱) کنبی ذکر فرمانیلی دی. (۲)
 ددواړو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد: د دې دواړو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد واضح دې چه پورته
 کوم مسند روایت تیرشویږي په هغې کنبې د «(درم)» ذکر وو او دې تعلیقاتو ذکر کولو سره
 امام بخاری رحمته الله علیه دا خودل غواړی چه هغه زغره چه یهودی سره نی گانپه ایخودی وه د
 اوسپنې وه.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمة الباب سره مطابقت «(درومه
 مروهنة)» کنبې دی، د کوم نه چه معلومیږی چه هغوی رحمته الله علیه سره زغره وه او هغه د اوسپنې وه. (۳)
 [۲۷۶] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي
 هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُتَصَدِّقِ
 مَثَلُ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جَبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ قَدْ اضْطَرَّتْ أُبْدِيئُهُمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا فَكُلَّمَا هَمَّ
 الْمُتَصَدِّقُ بِصَدَقَتِهِ اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ حَتَّى تُعْفَى أَثَرُهُ وَكُلَّمَا هَمَّ الْبَخِيلُ بِالصَّدَقَةِ انْقَبَضَتْ كُلُّ
 حَلْقَةٍ إِلَى صَاحِبَتِهَا وَتَقَلَّصَتْ عَلَيْهِ وَالضَّمَّتْ يَدَاةُ إِلَى تَرَاقِيهِ فَهَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 يَقُولُ فَيَجْتَمِعُ أَنْ يُوسِعَهَا فَلَا تَتَّسِعُ (۵) [۱۳۷۵]

تراجم رجال

- ۱- موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته الله علیه دی. د ده اجمالی
 تذکره (بهم الوسی) په څلورم حدیث لاتنډي راغلې ده. (۵)
- ۲- وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلی رحمته الله علیه دی. د دوی اجمالی حالات «(کتاب الإیمان
 باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال)» لاتنډي تیرشوی دی. (۶)
- ۳- ابن طاووس: دا عبدالله بن طاووس بن کیسان الیمانی رحمته الله علیه دی. (۷)
- ۳- أبيه: د أبیه نه مراد طاووس بن کیسان یمانی جندی حمیری رحمته الله علیه دی. (۸)

(۱) (صحيح البخاری كتاب الاستقراض... باب من اشترى بالدين وليس عنده ثمنه رقم (۲۳۸۶)-)

(۲) (تفليح التعليق (ج ۳ ص ۴۷)-)

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۴)-)

(۴) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الزكاة باب مثل البخيل والمتصدق-

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳)-)

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۸)-)

(۷) (د دوی د حالاتو ډاډاره او گوري كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة-

(۸) (د دوی د حالاتو ډاډاره او گوري كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

د- ابوهریره: دامشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. دَ ده حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

او دَ حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت شوې حدیث مکمل تشریح (کتاب الطلاق) (۲) او (کتاب اللباس) کنبی راغلی ده. (۳)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دَ دی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت ((علیهما جبتان من حدید)) کنبی دی.

او هغه داسې چه ((جبتان)) کنبی دوه روایتونه دی. یو خود بآء سره یعنی ((جبتان)) نو دا ((جهه)) تشبیه ده او دَ دی مناسبت دَ ترجمه جز ثانی یعنی القیمین فی الحرب سره دی.
او دا لفظ دَ نون سره ((جبتان)) هم مروی دی. چه دَ جنه تشبیه ده، دَ دی معنی ډهال ده. او ډهال څنگه چه انسان دَ دښمن دَ وار نه بیچ کوی دغه شان زغره هم بیچ کوی نو مناسبت دَ ترجمې اول جز سره په دی معنی حاصل دی. (۴)

۸۹- بَابُ: الْحَبَّةُ فِي السَّفَرِ وَالْحَرْبِ

دترجمه الباب مقصد: حضرت مصنف رحمته اللہ علیہ دَ دی ترجمه الباب لاندی دا خودل غواړی چه دَ سفر او جنگ په موقع باندی جبه اچول جائز دی په دی کنبی هیڅ بدیت نشته.

[۲۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الشَّعْثِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا صُبَيْرٌ عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْمَغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ (ه) قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَاجَتِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ فَلَقِيَتْهُ بِنَاءٌ فَتَوَضَّأَ عَلَيْهِ جَبَّةً شَامِيَةً فَنَعِمَ مَضًى وَاسْتَلْشَقَّ وَغَسَلَ وَجْهَهُ فَذَهَبَ يُجْرِمُ يَدَيْهِ مِنْ كُنْيَتِهِ فَكَانَا صَافِقَيْنِ فَأَخْرَجَهُمَا مِنْ تَحْتِ قَفْلَتِهِمَا وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَعَلَى خُفَّيْهِ [۸۰:ز]

تراجم رجال

۱- موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمته اللہ علیہ دی. دَ دوی حالات اجمالاً ((بده الوسی)) څلورم حدیث لاندی بیان شوی دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۱)-

(۲) (کشف الباری کتاب الطلاق (ص ۵۱۹)-

(۳) (کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۵۸-۱۶۱)-

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰)-

(۵) (وله: المغيرة بن شعبه رضى الله عنه: الحديث: مرترجه فى كتاب الوضوء باب الرجل يوضي صاحبه-

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳)-

۲- عبدالواحد: دابویشر عبدالواحد بن زیاد بصری رحمہ اللہ دی. ذ دوی تفصیلی تذکرہ «کتاب الإیمان باب الجهاد من الإیمان» لاتدی تیرہ شویده. (۱)

۳- الاعمش: دابومحمد سلیمان بن مهران رحمہ اللہ دی. ذ دوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» کنبی راغلی دی. (۲)

۴- ابوالضحیٰ مسلم بن صبیح: دابوالضحیٰ مسلم بن صبیح العطار الکوفی رحمہ اللہ دی. (۳)

۵- مسروق: دابامام ابو عانشه مسروق بن اجدع بن مالک همدانی رحمہ اللہ دی. ذ دوی تذکرہ «کتاب الإیمان باب علامة المنافق» لاتدی تیرہ شویده. (۴)

۶- المغيرة بن شعبه: دامشهور صحابی حضرت مغیره بن شعبه بن ابی عامر رحمہ اللہ دی. (۵)
ذ حدیث باب تشریح روستو مختلفو مقاماتو کنبی تجره شویده، اود دی خه تشریح (کتاب اللباس) کنبی هم راغلی ده. (۶)

ذ حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ذ حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دي جمله کنبی دی. «(عليه جة شامية)». ظاهره ده چه دا واقعه ذ سفر ده او ذ غزوي ده. او حضور صلی اللہ علیہ وسلم جبه اغوستي ده. نو معلومه شوه چه په سفر کنبی او په غزوه کنبی جبه اغوستلو کنبی خه بدیت نشته. (۷)

۹- باب: الحَرِيرُ فِي الْحَرْبِ

ذ ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ دلته دا خودل غواړی چه رېښمینی جامي ذ جنگ په حالت کنبی اچول صحيح دی. (۸)

[۲۷۳/۲۷۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا (۹) حَدَّثَنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ فِي قَبِيضٍ مِنْ خَيْرِ مَنْ جَعَلَتْ كَانَتْ يَهُمَا

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۱) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۱) -

(۳) (ذ دوی ذ حالاتو ذ پاره اوگوری کتاب الصلاة باب الصلاة فی الجبة الشامية -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۸۱) -

(۵) (ذ دوی ذ حالاتو ذ پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل یوضئ صاحبه -

(۶) (کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۶۲-۱۶۳) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۵) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (قوله: أنس رضي الله عنه: الحديث: أخرجه البخاري أيضاً كتاب الجهاد... [بقية حاشية په بله صفحه..

تراجم رجال

۱- احمد بن محمد بن المقدم: دا احمد بن المقدم بن سلیمان بن اشعب بصری رحمہ اللہ دی. (۱)

۲- خالد بن داخدا: دا خالد بن حارث بن سلیم ہجیمی رحمہ اللہ دی. (۲)

۳- سعید: دا ابو النصر سعید بن ابی عروبہ یشکری بصری رحمہ اللہ دی. (۳)

۴- قتادہ: دا قتادہ بن دعامہ سدوسی بصری دی.

۵- انس: دا مشہور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. دے دواو حضراتو تذکرہ
(کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه....) لاندے تیرہ شویده. (۴)

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم رخص لعبد الرحمن والزبير في قميص

من حرير من حكة كانت لهما: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عبد الرحمن بن عوف او حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہما تہ دے خارین د وجہ ربینمی قمیص اغوستلو اجازت ورکری وو.

تنبیہ: حضرت امام بخاری رحمہ اللہ ترجمہ الباب دے مقصد د پارہ قائم کری وو چہ پہ جنگ کنبی ربینمی لباس استعمالول جائز دی. اوڈ دے پارہ ئی د حضرت انس رضی اللہ عنہ دا پورتنی حدیث د دلیل پہ توگہ پیش کری وو. دا مسئلہ مختلف فیہا دہ چہ پہ بیمارنی سفر او جنگ وغیرہ کنبی خالص ربینمی لباس استعمالول جائز دی کہ نہ؟

نوجمہورائے سرہ د صاحبینو دے دے جواز قائل دی او امام مالک او امام اعظم رحمہما اللہ د عدم جواز. دے دے مسئلے تفصیل پہ (کتاب اللباس) کنبی راغلی دی. (۵)

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: ترجمہ الباب سرہ د حدیث مطابقت د حدیث پہ دے

حصہ کنبی دی. ((فی قمیص من حریر من حكة)) دے نہ معلومہ شوه چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے دواو حضراتو تہ د ربینمی لباس اغوستلو اجازت کری وو چہ د جواز دلیل دی. او ترکومے چہ دے خبری تعلق دی چہ دلته خو د حرب او جنگک هلو ذکر نشتہ نوڈ دے جواب دا دی چہ دے

....بقیہ حاشیہ] باب الحریر فی الحرب رقم (۲۹۲۰-۲۹۲۲) و کتاب اللباس باب ما یرخص للرجال من الحریر للحكة رقم (۵۸۳۹) و مسلم کتاب اللباس باب إباحة لبس الحریر للرجل إذا كانت به حكة أو نحوها رقم (۵۴۲۹) و أبوداؤد أبواب اللباس باب فی لبس الحریر لعذر رقم (۱۷۲۲) و النسائي کتاب الزينة باب الرخصة فی لبس الحریر رقم (۵۳۱۲) و ابن ماجه کتاب اللباس باب من رخص فی لبس الحریر رقم (۳۵۹۲)

(۱) (دے دوی د حالاتوڈ پارہ او گوری کتاب البیوع باب من لم یبر الوساوس و نحوها من المشبهات -

(۲) (دے دوی د حالاتوڈ پارہ او گوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة -

(۳) (دے دوی د حالاتوڈ پارہ او گوری کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد..... -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴-۳) -

(۵) (دے مسئلے د تفصیل او فریقینو دلائلوڈ پارہ او گوری کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۹۱) -

باب په وړاندې روایت کښې د دې خبرې وضاحت راځي چه حضرت انس رضي الله عنه پخپله فرماني چه په يو جنگ دا دواړه حضرات ما پخپله او ليدل چه هغه قميصونه د دوی په بدنونو باندې وو. ((فرايسته عليهمال هواء)) -

[۲۷۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرَ شَكَّوْا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعْنَى الْقَبْلَ فَأَرْخَصَ هَمَامِي الْحَرِيْبَ فَأَيَّبَهُ عَلَيْهِمَا فِي غَزَاةٍ

تراجهم رجال

۱- ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار)) لاندې تیره شوې ده. (۲)

۲- همام: دا ابو عبد الله همام بن يحيى بن دينار بصري رضي الله عنه دې. (۳)

۳- محمد بن سنان: دامحمد بن سنان رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول في حديثه.....)) کښې راغلې ده. (۴)
د حضرت قتاده او انس رضي الله عنه د پاره سابقه سند او گورنې.

قوله: أن عبد الرحمن بن عوف والزبير شكوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم - يعني القبل: حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه حضرت عبد الرحمن بن عوف او زبير بن عوام رضي الله عنه نبی کریم صلی الله علیه و آله ته د سپگو شکایت اوکړو.

کلمه «شكوا» کښې د نسخو اختلاف: پورته په حدیث کښې «(شكوا)» لفظ روایت دې خو د ابوذر او اصیلی په نسخو کښې «(شكيا)» صیغه تشنیه سره دې. علامه ابن التین رحمته الله اولنې صحیح گرځولې دې ځکه چه دهغه فعل لام کلمه واو دې. لکه د الله تعالی د دې قول «دَعَا الله رُؤُوسَهُ» (۵) کښې دې. (۶)

خو دلته یوه نسخه صحیح او نورې غلط گرځولو هیڅ وجه نشته ځکه چه دا کلمه واو او یا د دواړو سره استعمالیږي، نو وئیلی شی «(شكيتُ وشكوتُ)» (۷)

(۱) (قوله: أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في الحديث السابق -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸) -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنې کتاب مواقيت الصلاة باب من نسي صلاة فليضل إذا ذكر.... -

(۴) (كشف الباری (ج ۳ ص ۵۳) -

(۵) (الاعراف: ۱۸۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۶) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۷) (حواله بالا -

«یعنی القبل» دا د یو راوی تفسیری جمله ده او خودل دا دی چه دې دواړو حضراتو صحابه کرامو چه د رسول الله ﷺ نه گيله کړې وه د هغې سبب سپېڅې وې. (۱)
 د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت : د حديث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې. «فرايته عليهم اى خذاه» چه هغه قميص ما په يوه غزوه کښې د هغه په بدن اوليدو. (۲)
 [۲۷۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ أَخْبَرَنِي قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا (۳) حَدَّثَهُمْ قَالَ رَخَّصَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فِي حَرِيرٍ

تراجم رجال

- ۱- مسدد: دامسدد بن مسرهد بن مسريل رضي الله عنه دې.
- ۲- يحيى: دابوسعيد يحيى بن سعيد القطان رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو اجمالی تذکره ((کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه....)) لاندې راغلې ده. (۴)
- ۳- شعبه: دالامير المؤمنين فی الحديث شعبه بن الحجاج عتکی رضي الله عنه دې. دده تذکره ((کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې راغلې ده. (۵)
 حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُسَارَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَخَّصَ أَوْ رَخَّصَ هُنَا الْحِكْمَةُ يَهْمَا [۵۵۰]

تراجم رجال

- ۱- محمد بن یسار: دامشهور امام حديث محمد بن بشار بن عثمان عبدی رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخلوهم بالموعظة....)) لاندې راغلې ده. (۷)
- ۲- غندر: دابوعبدالله محمد بن جعفر هذلي غندر رضي الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلې دی. (۸)

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (قوله: أنسا رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه أنفا أول الباب -

(۴) (كشف الباری ج ۲ ص ۳۰۲) -

(۵) (كشف الباری ج ۱ ص ۴۷۸) -

(۶) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه أنفا -

(۷) (كشف الباری ج ۳ ص ۲۵۸) -

(۸) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۵۰) -

قوله: رخص أو رخص لهما لحكمة بهما: کله (أرو) د شک دپاره ده. اودلته راوی ته شک

کېږي چه ((رخص)) صیغه معلوم سره ده یا مجهول سره ده. (۱)

البته همدغه روایت امام احمد رحمته الله علیه هم د غندر نه نقل کړېدې. د هغې الفاظ دا دي: ((رخص رسول الله صلى الله عليه وسلم)) (۲) دې نه معلومه شوه چه شک محمد بن بشار ته شوېدې. او صحیح لفظ ((رخص)) صیغه معلوم سره دي.

هم دغه روایت امام بخاری رحمته الله علیه (کتاب اللباس) کښې هم ((عن وکیع عن شعبة)) په طریق سره نقل کړېدې، په دې کښې هم صیغه د معلوم ده. (۳)
د رېښمین لباس د اجازت سبب څه وو؟ امام بخاری رحمته الله علیه د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث باب په پنځو مختلفو طرقو سره نقل کړېدې. د دې ټولو مجموعی مضمون او حاصل همدغه دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت عبدالرحمن بن عوف او زبیر بن عوام رضی الله عنهم ته د رېښمین لباس اغوستلو اجازت کړې وو.

اوس سوال دا دي چه د دغه اجازت سبب څه وو. آیا خارجین د دې اجازت سبب جوړ شوي وو لکه چه د باب اول او آخری طریق کښې راغلی دي (حکة خارجین ته وائی) یا د دې سبب سپېڅې وي لکه چه د باب په دریم طریق کښې دي. (۴)

د دې سوال مختلف محدثینو حضراتو جواب ورکړېدې چه د هغې تفصیل دا دي:

- ① ابن التین رحمته الله علیه حکه یعنی د خارجین والا روایت راجح ګرځولې دي، فرمانی چه کیدوشی چه یو راوی د دې تفسیر کړې وی او هسې د هغه نه غلطی شوې وی. (۵)
- ② علامه داوودی رحمته الله علیه د دواړو قسم روایاتو په مینځ کښې داسې تطبیق ورکړېدې چه د دې خبرې احتمال دي چه یو صاحب سره یو علت وی او بل سره بل. (۶)

③ علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمانی ((لا منافاة بینهما ولا منافی لجمعهما)) (۷) یعنی دواړو علتونو کښې څه منافات نشته او نه دا دواړه په یو سری کښې جمع کیدو کښې څه ممانعت شته.

④ کله کله د خارجین سبب سپېڅې هم وی. لکه چه تجربه په دې شاهد ده. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمانی چه په دواړو قسم روایاتو کښې تطبیق داسې هم ممکن دي چه د خارجین سبب سپېڅې

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۱) -

(۲) (مسند الإمام أحمد (ج ۳ ص ۲۵۵) رقم (۱۳۷۱۷) -

(۳) (صحیح البخاری کتاب اللباس باب ما یرخص للرجال من الحریر للحکة رقم (۵۸۳۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۱) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۶) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (حواله بالا وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۳) ومثله عن ابن العربی حیث قال: د وردانه أرخص لكل منها فلافراد یتضی أن لكل حکمة -

(۷) (شرح الکرمانی (ج ۵ ص ۱۷۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۶) -

وې نو کله د سبب طرف ته د علت نسبت او کړېشو او کله د مسبب طرف ته. فرماني:

((قلت: ویسکن بان الحکمة من القبل فنسبت العلة تارة إلى السبب، وتارة إلى سبب السبب)) (۱)

علامه عینی رحمته د حافظ صاحب کرمانی قول راجع ګرځولې دي. (۲)

۹۱- باب: مَا يُدْكَرُ فِي السَّكِينِ

د ترجمه الباب مقصد. امام بخاری رحمته دلته دا فرماني چه د جهاد او قتال په موقع باندې چاقو خان سره اوساتلې شی نو جائز دي. (۳)

ښکاره ده چه چاقو د فاندې خيز دي او په وخت په کار راځي. په ميدان جهاد کېنې ډيرې موقعي داسې هم پېښېږي چه کله د نورو وسلو استعمال ممکن پاتې نشي نو هغه وخت چاقو کار ورکوي.

[۲۷۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ أُمِّةِ الْقَمَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ (۴) قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ مِنْ كَتِفٍ يَخْتَرِمُهَا ثُمَّ دَعَى إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ
حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَزَادَ قَالَ لَقِيَ السَّكِينِ (ر: ۲۰۵)

تراجم رجال

۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا ابوالقاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى قرشي اوسي مدني رحمته دي. (۵)

۲- ابراهيم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهيم بن سعد بن عبدالرحمن بن عوف زهري رحمته دي. د دوي تذکره «کتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تیره شويده. (۶)

۳- ابن شهاب: دامحمد بن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهري رحمته دي. د ده اجمالی حالات «بهد الوسی» د دریم حدیث لاندې تیر شوی دي. (۷)

۴- جعفر بن عمرو بن أمية الضمري: د جعفر بن عمرو بن أمیه بن خويلد المدني رحمته دي. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۱) و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۶) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۷) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۴) -

(۴) (قوله: عن أبيه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوضوء باب من لم يتوضأ من لحم الشاة والسويق -

(۵) (ذ دوی د حالاتو ډېاره او ګوري کتاب العلم باب الحرص على الحديث -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۰) -

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۸) (ذ دوی حالاتو ډېاره او ګوري کتاب الوضوء باب من لم يتوضأ من لحم الشاة والسويق -

۵- اییه: «(آب) نه مراد حضرت عمرو بن امیه بن خویلد الضمری المدنی رضی اللہ عنہ دی (۱) د دې سند د ټولو رجالو تعلق مدینې منورې سره دې علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی «هذا الإسناد كله مدنيون» (۲)

قوله: قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يأكل من كنف يحتزمها، ثم دعى إلى الصلاة فصلي ولم يتوضأ: حضرت عمرو بن امیه رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اوکتل غوښه نې خوړله او پریکوله نی، بیا هغوی د مانځه د پاره راوغوښتي شونو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم مونځ اوکړو او (دنوی سر نه نی) اودس اونه کړو. تنبيه: حدیث باب سره دوه مشهورې مسئلې متعلق دی یوه «الوضوء مما مست النائم» اود دې د تفصیل مقام (کتاب الوضوء) دې. دوئمه مسئله په چرې او کانتې سره د خوراک حکم د

دې تفصیل (کتاب الأطعمة) کښې دې. (۳)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په معنی کښې دې ځکه چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم غوښه پریکول اوخوړل ظاهره ده چه هم په چاره سره وه اوپه دې باندې راتلونکې طریق دلالت کوی کوم کښې چه «فالقی السکین» راغلې دې. او امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا باب د جهاد په ابواب کښې د دې دپاره ذکر کړیدې چه چاقو هم د وسلې یو قسم دې. دغه شان علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«مطابقته للترجمة تؤخذ من معنى الحديث لأن احترازة صلى الله عليه وسلم من كنف الشاة كان بالسكين، ويشهد له الطريق الآخر الذي يأتي، وفيه: فالقی السکین، ووجه إدخال هذا الباب بين أبواب الجهاد من حيث إن السكين أيضًا من أنواع السلاح» (۴)

«حدثنا ابو اليمان اخبرنا شعيب عن الزهري وزاد: فالقی السکین» دا د حضرت عمرو بن امیه ضمری رضی اللہ عنہ د حدیث یو بل طریق دې اودا طریق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ځکه ذکر کړیدې چه ترجمه او حدیث کښې مطابقت پیداشی چه په دې کښې صراحت سره د سکین لفظ موجود دې او په وړاندینې روایت کښې د دې صراحت نه وو. (۵)
او د زاد چه کوم فعل دې په هغې کښې دا دریواړه احتمالات دی چه د هغې فاعل زهري وی، جعفر بن عمرو وی یا د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ ابو الیمان. (۶)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷)-

(۳) (کشف الباری کتاب الأطعمة (ص ۱۱۱)-

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷)-

(۵) (حواله بالا وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۴)-

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷)-

۹۲- بَاب: مَا قِيلَ فِي قِتَالِ الرُّومِ

د ترجمه الباب مقصد حضرت امام بخاری رحمہ اللہ دے ترجمہ الباب لاندے د اہل روم خلاف د جہاد فضیلت بیانول غواری۔ (۱)
 او حضرت شاہ صاحب رحمہ اللہ فرمائی چہ د امام بخاری رحمہ اللہ دے باب د ترجمہ نہ مقصد د ہغہ قومونویان کول دی چہ کومو سرہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم (یا د ہغہ امت) جنگ کپیدی۔ (۲)
 د رومیانود نسل تحقیق: علامہ جوہری رحمہ اللہ فرمائی چہ اہل روم، روم بن عیصو بن اسحاق بن ابراہیم د اولاد نہ دے۔ (۳) او علامہ رقاشی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا ابن لیطابن یونان بن یافت بن نوح علیہ السلام د اولاد نہ دی۔ (۴)

دا ہم ونیلی شوی دی چہ اہل روم د خپل جداعلی رومی طرف تہ منسوب کپری دوی تہ روماس ہم ونیلی شو او ہمدغہ سرے د مشہور بنار روم بانی دے۔ (۵)
 خو د حضرت شاہ صاحب وینا دا دہ چہ روم پہ اصل کنبی د مشہور ملک اتلی لقب وو۔ کله چہ پہ دے کنبی بلوے راپیدا شوے او هغوی د اختلافاتو بنکار شو نو خہ خلقو اتلی پریخودو او قسطنطنیہ کنبی آباد شو نو رومیان ہم نصاری دی۔ (فیض الباری ج ۳ ص ۴۳۷)۔

[۲۷۶۱] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ الدِّمَشْقِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَزَةَ قَالَ حَدَّثَنِي تَوْزُّونُ يَزِيدَ عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ أَنَّ عُمَيْرَ بْنَ الْأَسودَ الْعَنَسِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّهُ أَتَى عَبْدَ دَاةَ بْنَ الصَّامِتِ وَهُوَ نَازِلٌ فِي سَاحَةِ جَمْعٍ وَهُوَ فِي بِنَاءٍ لَهُ وَمَعَهُ أُمِّ حَرَامٍ قَالَ عُمَيْرٌ فَحَدَّثَنَا أُمُّ حَرَامٍ (۶) أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَفْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أُوجِبُوا قَالَتْ أُمُّ حَرَامٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ أَنْتِ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَفْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ فَقُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا [۲۷۶۲]

تراجم رجال

۱- اسحاق بن یزید الدمشقی: دا ابو النصر اسحاق بن ابراہیم بن یزید فرادیسی رحمہ اللہ دے۔ اکثر د نیکہ طرف تہ منسوب شوے او پہ اسحاق بن یزید سرہ بللی شی۔ (۷)

(۱) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری ج ۶ ص ۱۰۲)۔

(۲) (فیض الباری ج ۳ ص ۱۳۷)۔

(۳) (حوالہ بالا وحاشیة الجمل علی الجلالین ج ۸۶ ص ۸۶)۔

(۴) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری ج ۶ ص ۱۰۲)۔

(۵) (حوالہ بالا)۔

(۶) (قوله: ام حرام: الحديث مرتخرجه فی أوائل الجهاد باب دلعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء)۔

(۷) (د دوی د حالاتودہارہ او گوری کتاب الزکاة باب ما دے زکاتہ فلیس بکنز)۔

- ۲- یحیی بن حمزہ: دا ابو عبدالرحمن یحیی بن حمزہ بن واقد حنر می یحیی دی (۱)
- ۳- ثور بن یزید: دا ابو خالد ثور بن یزید کلاعی حمصی یحیی دی (۲)
- ۴- خالد بن معدان: دا ابو عبدالله خالد بن معدان حمصی کلاعی یحیی دی (۳)
- ۵- عمر بن الاسود العنسی: دا شام مشہور عابد او زاهد مختصر تابعی حضرت عمیر بن الاسود، شامی، دمشق، حمصی یحیی دی (۴) دوی کنیت ابو عبدالرحمن او ابو عیاض دی. او ہمہدی عمرو بن الاسود یحیی ہم دی (۴)
- ۶- حضرت عمر، ابن مسعود، معاذ بن جبل، عبادہ بن صامت، عیاض بن ساریہ، معاویہ، عبدالله بن عمرو بن عاص، جنادہ بن امیہ، ابوہریرہ، ام المؤمنین عائشہ او ام حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا نہ د حدیث روایت کوی.
- ۷- دوی نہ د دوی خوئی حکیم بن عمیر، مجاہد، خالد بن معدان، شریح بن عبیدہ کنین ابی کثیر، نصر بن علقمہ، ابراہیم بن مسلم، ہجری او زیاد بن فیض رضی اللہ عنہ وغیرہ روایت کوی. (۵)
- ۸- ابن سعد یحیی فرمائی ((کان لیل الحديث: ثقة)) (۶)
- ۹- عجل یحیی فرمائی ((شامی تابعی ثقة)) (۷)
- ۱۰- ابن حبان پہ (کتاب الثقات) کنہی د غوی ذکر کریدی او فرمائی دی: من عباد اهل شام و قدامہم)) (۸)
- ۱۱- ابن عبد البر یحیی فرمائی ((أجمعوا على أنه كان من العلماء الثقات)) (۹)
- ۱۲- جافظ ابن حجر یحیی فرمائی ((ثقة عاهد)) (۱۰)
- ۱۳- د مسند احمد یحیی پہ روایت کنہی دی چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ د غہ بارہ کنہی فرمائی دی ((من سئل أن ينظر لي هدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فليتنظر لي هدي عمرو بن الأسود)) (۱۱)
-
- ۱) (د دوی د حالات و بارہ او گوری کتاب الجنائز باب ما ينهى من الخلق عند النصبية -
- ۲) (د دوی د حالات و بارہ او گوری کتاب البيوع باب كسب الرجل وعمله بيده -
- ۳) (حواله بالا -
- ۴) (تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۵۴۳) وسير اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۷۶) -
- ۵) (شيوخ او تلامذہ د بارہ او گوری تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۵۴۴) -
- ۶) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۵۴۵) -
- ۷) (تعلیقات تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۵۴۵) -
- ۸) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۷۱) -
- ۹) (تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۵) -
- ۱۰) (التقريب (۴۱۸) رقم (۴۹۸۹) -
- ۱۱) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۱۸) حيلة الأولياء (ج ۵ ص ۱۵۶) والكشاف (ج ۲ ص ۷۲) -

يعنى چه خوك په دې خبره كښې خوشحالي محسوس كوى چه د رسول الله ﷺ اخلاق ته اوگورى نو هغوى دې د عمرو بن الاسود رضي الله عنه اخلاق او سيرت ته اوگورى. يعنى د هغوى اخلاق مبارك او سيرت بعينه د رسول الله ﷺ د اخلاق او سيرت مطابق وو. هغه د رسول الله ﷺ د اخلاقو نمونه وه.

عبدالرحمن بن جبیر فرماني چه عمرو بن الاسود د حج نه پس، كله مدينې منورې ته اورسيدو نو مونځ كولو كښې په هغه باندې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه نظر پر يو تلو، تپوس نى او كړو دا خوك دې؟ اوخودلې شو چه د شام اوسيدونكې دې، عمرو بن الاسود نوم نى دې نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه او فرمائيل:

((مارأيت أحداً أشبه صلاةً، ولا هدياً، ولا خشوعاً، ولا لسةً برسول الله صلى الله عليه وسلم من هذا الرجل)) (١)
يعنى مونځ، اخلاق سيرت، خشوع، او لباس كښې د دې سړى نه ډير د رسول الله ﷺ مشابه ما بل خوك نه دى ليدلى.

د امام ترمذى رحمه الله نه علاوه باقى اصحاب اصول سته د دوى نه روايات اخستې دى. (٢) او په بخارى شريف كښې د دوى نه صرف يو حديث يعنى حديث باب مروى دې. (٣)

د حضرت معاويه رضي الله عنه د حكومت په زمانه كښې د هغوى انتقال اوشور رحمه الله تعالى رحمة واسعة. تنبيه: ابو موسى المدينى رضي الله عنه د ابن ابى عاصم په حواله سره نقل كړى دى چه حضرت عمير بن الاسود صحابى وو ليكن دا صحابى نه وو، بلكه د صحابه كرامو نه روايت كوى. ابو موسى رضي الله عنه فرماني: ((وليس يصحابي، إنما يروى عن الصحابة)) (٥)

قوله: أنه أتى عبادة بن الصامت، وهو نازل في ساحة حمص، وهو في بناء، ومعه أمر حرام: عمير بن الاسود رضي الله عنه فرماني چه هغه حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه له لارو كوم وخت چه هغه د حمص په غاړه په خپل يو محل كښې وو او هغه سره د هغه بى بى حضرت ام حرام رضي الله عنها هم وه.

د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حالات (كتاب الايمان) كښې (٦) او د حضرت ام حرام رضي الله عنها تذكرة (كتاب الجهاد) په شروع كښې راغلې دى. (٧)

قوله: ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم: أول جيش من أمتي يغزون

(١) (سير أعلام النبلاء (٤ ص ٧٩) -

(٢) (الكاشف (ج ٢ ص ٧٢) وتهذيب الكمال (ج ٢١ ص ٥٤٥) -

(٣) (عمدة القارى (١٤ ص ١٩٨) وفتح البارى (ج ٦ ص ١٠٢) -

(٤) (تهذيب الكمال (ج ٢١ ص ٥٤٥) وسير أعلام النبلاء (ج ٤ ص ٨١) -

(٥) (تهذيب التهذيب (ج ٨ ص ٥) -

(٦) (كشف البارى (ج ٢ ص ٤٨) -

(٧) (كتاب الجهاد باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء -

مدینه قیصر مغفور لهم، فقلت: أنا فيهم يا رسول الله؟ قال: لا. بيا نبي كريم ﷺ ارشاد او فرمائیلو، زما په امت کښې د ټولو نه اول کوم خلق چه د قیصر په حکومت کښې جهاد کوی د هغوی بښنه شویده. ماعرض او کړو یا رسول الله آیا زه په هغوی شامل یم؟ هغوی او فرمائیل نه. په حدیث باب کښې مدینه قیصر نه مراد قسطنطنیه ده، چه د قیصر دارالخلافه او پایه تخت وو. (۱)

او په حدیث کښې امت محمدیه د هغه لښکر د پاره د بښنې وعده او زیرې ورکړې شویدې. څوک چه په هغه باندې په رومي خل حمله او کړې او هلته جنگ او کړې. دینه کومه غزوه مراد ده؟ د جمهورو شارحینو په دې اتفاق دې چه دلته د قسطنطنیه اولنۍ غزا مراد ده او د اکثر مورخینو اتفاق دې چه دا اوله غزا چه د قیصر خلاف شوې وه د دې مشر یزید بن معاویه کړې وه او دا د ۵۲ هجری واقع ده. (۲)

او په دې غزوه کښې جلیل القدر صحابه کرام مثلاً حضرت ابویوب انصاری، ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبیر او حسین بن علی رضی الله عنهم هم شریک وو. (۳)

د حدیث باب نه د یزید په فضیلت باندې استدلال: د دې نه علامه مهلب رحمه الله د یزید بن معاویه په فضیلت او نجات باندې استدلال کړې دې. ځکه چه هغه د دغه لښکر امیر وو کوم چه په رومي خل د قیصر په حکومت د قبضې د پاره جنگ کړې وو. (۴)

خو د مؤرخینو دا قول ډیرو علماؤ رد کړې دې، چه د هغې مختلف وجوهات لاندې ذکر دی. ① د قیصر خلاف جنگ کونکي لښکر په تعیین کښې مختلف روایات دی. ځکه چه په قسطنطنیه باندې د قبضې جنگ د حضرت معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کښې څوخل شویدې. او په دې کښې هم څه شک نشته چه په بعض جنگونو کښې یزید بن معاویه امیروو خو د دې نه دا نه لازمیږي چه هغه دې د اولنی لښکر هم امیر وی. علامه عینی لیکلی دی چه حضرت معاویه رضی الله عنه یو لښکر د سفیان بن عوف په مشرۍ کښې د قیصر حکومت طرف ته لیږکلی وو چه د رومیانو په ښارونو کښې ورننوتلې وو او په دې لښکر کښې حضرت ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبیر او ابویوب انصاری رضی الله عنهم غوندي صحابه کرام هم وو. (۵)

نور فرمانی چه ډیره ښکاره خبره دا دې چه دا ټول صحابه کرام د سفیان سره وو نه چه یزید بن معاویه سره، په دې وجه چه یزید بن معاویه د دې قابل نه وو چه د دغه شان صحابه کرام رضی الله عنهم دې د یزید د حکم لاندې شی. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) -

(۲) (قال العيني وعزاه إلى صاحب المرأة، انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۸) وقال الأثير: في سنة تسع وأربعين (۳۹) وقيل سنة خمسين، انظر الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) -

(۳) (الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) وتكلمة فتح الملهم (ج ۳ ص ۴۵۶) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۷) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۸) -

(۶) (حواله بالا -

① ذ بعض روایاتو نه معلومیری چه حضرت معاویه رضی الله عنه سفیان بن عوف لیگلې وو بیا نې ورپسې یزید هم اولیگلو لکه چه ابن اثیر په خپل مشهور تاریخ (الکامل) کښې ذکر کړی دی. (۱) که چرې دا روایت صحیح او درست دې نودا په دې خبره دلالت کوی چه پومې سړې کوم چه قسطنطنیه طرف ته روان شو هغه سفیان بن عوف دې، بیا روستو یزید بن معاویه د هغه شاته روان شو. نو اوس به دا ونیلې کیږی چه د یزید اولیت او تقدم ثابت نشو بلکه سفیان بن عوف اود هغوی ملگرو ته اولیت او مرتبه حاصله شوه. (۲)

② علامه ابن التین او ابن المنیر رحمهم الله فرمائی چه د یزید بن معاویه په دې عموم کښې داخلیدلو سره دا نه لازمیری چه هغه د څه خاص دلیل په وجه د دې عموم نه رابهر هم شی. ځکه چه په دې باب کښې د اهل علم نه د چا هم اختلاف نشته چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله دا قول مبارک ((مغفور لهم)) په یو شرط سره تړلې شوی دې چه هغه خلقو د مغفرت اهل او قابل هم وی، نو که یو سړې په دې غزوه کښې د شرکت نه پس مرتد شی نو د ټولو په نزد په دې خبره اتفاق دې چه هغه به په دې عموم کښې نه داخلیری. نو معلومه شوه چه د مغفور نه مراد دا

(۱) (قال ابن الأثير الجزري رحمهم الله: في هذه السنة (٤٩) سار معاوية جيشا كثيفا إلى بلاد الروم للغزاة. وجعل عليهم سفیان بن عوف. وأمر ابنه يزيد بالغزاة معهم. فتناقل واعتل. فأمسك عنه أبوه. فأصاب الناس في غزاتهم جوع ومرض شديد. فأناش يزيد يقول:

ما إن أبالي بما لاقت جموعهم بالغد قدونة من حمى ومن موم
إذا انكأت على الأنماط مرتفقا بذير مران عندي أم كلثوم

وأم كلثوم امرأته..... فبلغ معاوية شره، فأقسم عليه ليلحن بسفيان في أرض الروم ليصيبه ما أصاب الناس. فسار ومعه جمع كثير، أضافهم إليه أبوه، وكان في هذا الجيش ابن عباس، وابن عمر، وابن الزبير، وأبويوب الأنصاري، وغيرهم..... فأوغلوا في بلاد الروم حتى بلغوا القسطنطينية فاقتل المسلمون والروم..... إلخ. الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) وانظر أيضاً معجم البلدان للحموي (ج ۲ ص ۵۳۴) كلمة دير مران (ج ۴ ص ۱۸۸) كلمة غزقونة. علامه ابن اثير جزري رحمهم الله فرمائی چه هم په دې کال یعنی ۴۹ هجری کښې حضرت معاویه رضی الله عنه د غزوې د پاره یو لوی لښکر د بلاد روم طرف ته روان کړو او سفیان بن عوف نې د دې لښکر امیر مقرر کړو او خپل ځوی یزید ته د دې خلقو سره په غزوه کښې د شریکیدو حکم اوکړو. لیکن یزید سستی اختیار کړه او بهانې ماني نې لتولې. د یزید پلار معاویه رضی الله عنه هغه په خپل حال پریځودو. په دې جنگ خلقو ته ډیره وږه او مرض اولگیدو نو یزید دا شعرونه ونیل: مقام غزقونه کښې چه د هغوی لښکر ته کومه تبه وغیره پریشانی وشوه د هغې ماته هیڅ پرواه نشته ځکه چه په ډیر مروان مقام باندې په قالین باندې ښه په مژه کښې تکیه وهلې یم. زما سره ام کلثوم ده. او ام کلثوم د یزید د ښځې نوم دې..... حضرت معاویه رضی الله عنه ته چه گله د یزید دا شعرونه اورسیدل نو هغه د یزید نه قسم واخستو چه هغه به د روم په زمکه باندې د سفیان بن عوف سره ملاویری. نو هغه یو لښکر جرار خان سره بوتلو کوم چه د هغه پلار د اعداد په توگه هغه سره کړې وو. په دې لښکر کښې حضرت ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبير او ابويوب انصاري رضی الله عنهم وغیره هم شامل وو..... نو دا خلق بلاد روم کښې دننه شو او تردې چه قسطنطنیه ته اورسیدل نو مسلمانانو او رومیانو په مینځ کښې سره جنگ وشو.....

(۲) (تكملة فتح المهمل (ج ۳ ص ۴۵۷) -

دې چه په ده کښې د مغفرت شرط هم موندلې شى. (۱)
 د دې دريو وجوهاتو په بنا اکثر علما، کرامو د علامه مهلب رحمته الله عليه قول رد کړې دى.
 ليکن روايات خو په دې باره کښې مختلف دى چه په قسطنطنيه باندې کوم لښکر او
 رومى خل حمله کړې وه. په هغې کښې د ډيرو احتمالاتو گنجائش هم دى. مگر په هغې
 کښې اکثر په دې خبره دلالت کوى چه د رومى لښکر مشرى د يزيد په لاس کښې وه د څه
 تائيد چه مسند احمد (۲) طبقات ابن سعد (۳) او البدايه والنهايه (۴) د رواياتو نه کيږي.
 د يزيد بن معاويه د نبى اکرم ﷺ د قول «مغفورلهم» په عموم کښې د داخيلدلو يا نه
 داخيلدلو باندې د ټولو نه بهتر او معتدل قول د حضرت شاه ولي الله محدث دهلوى رحمته الله عليه
 دى. فرمائى:

«قوله: «مغفورلهم»، تمسك بعض الناس بهذا الحديث في نجاة يزيد، لأنه كان من جملة هذا الجيش الثاني، بل
 كان رأسهم ورئيسهم على ما يشهد به التواريخ، والصحيح أنه لا يشهد بهذا الحديث إلا كونه مغفوراً له ما تقدم
 من ذنبه على هذه الغزوة، لأن الجهاد من الكفارات، وشأن الكفارات إزالة آثار الذنوب السابقة عليها،
 لا الواقعة بعدها، نعم، لو كان مع هذا الكلام أنه مغفور له إلى يوم القيامة يدل على نجاته، وإذا ليس فليس، بل
 أمره مغفور إلى الله تعالى فيما ارتكبه من القبائح بعد هذه الغزوة، من قتل الحسين رض الله عنه، وتخريب
 المدينة، والإصرار على شرب الخمر، وإن شاء عفاه الله، وإن شاء عذبه، كما هو مطرد في حق سائر العصاة...» (۵)

يعنى د رسول الله ﷺ مبارك ارشاد «مغفورلهم» نه بعضو خلقو د يزيد د نجات استدلال
 کړې دى. ځکه چه هغه هم د دې دوئم لښکر يو حصه وو، بلکه د لښکر مشر او قائد وو لکه
 چه د تاريخ کتابونه په دې گواه دى. خو صحيح خبره دا ده چه د دې حديث نه صرف دومره
 ثابتيږي چه په دې غزوه کښې د شرکت نه وړاندې کومه د هغه گناه وه هغه معاف کړيښود
 ځکه چه جهاد د کفاراتو د قبيل نه دى او د کفاراتو شان دا وى چه د هغې نه وړاندې کومه
 گناه شوې وى هغه ختمه کړي نه چه روستو واقع شوى گناهونه ختمه وى. اوکه دې کلام
 سره دا هم وې چه د قيامته پورې د هغه مغفرت وشو نو دا حديث د يزيد په نجات باندې
 دلالت کوى خو که دا خبره نه وى نو هغه هم نشته. (يعنى چه کله تر قيامت پورې د مغفرت

(۱) (حواله بالا وفتح الباري (ج ۶ ص ۱۰۲) وعمدة القارى (ج ۱ ص ۱۹۹) وأوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۸۲)
 وتعليقات لامع الدرارى (ج ۷ ص ۲۴۴) -

(۲) أخرج الإمام أحمد في مسنده (ج ۵ ص ۴۳) بسنده عن أبي ظبيان قال: غزا أبو أيوب مع يزيد بن معاوية...
 (۳) (أخرج ابن سعد في طبقاته (ج ۳ ص ۴۸۵) بسنده عن محمد قال: شهد أبو أيوب بدرًا..... قال: فرض،
 وعلى الجيش يزيد بن معاوية، فأناه يعود... په دې روايت کښې د مرض نه مراد د ابويوب انصاري
 مرض الموت دى. او دا د ټولو په نزد مسلم ده چه د حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه مرگ د
 قسطنطنيه په غزوه کښې شوې دى -
 (۴) (البداية والنهاية (ج ۸ ص ۵۸-۵۹) -

(۵) (رسالة شرح التراجم أبواب البخارى المطبوع مع صحيح البخارى (ص ۳۱) -

ذکر نشده نود یزید نجات هم ثابت نه دی، بلکه یزید چه د دی غزوی نه پس د کومو قبائحو ارتکاب کړې دې د هغه معامله د الله تعالی په حواله ده، لکه د حضرت امام حسین بن علی علیه السلام شهادت، په مدینه منوره کښې تخریب کاری او فساد او په شرابو خکلو باندې اصرار وغیره کول، که الله تعالی او غوښتل نو هغه به معاف کړی یا به سزا ورکړی، لکه چه د نورو ټولو گناهگارانو باره کښې حکم دې.

په خلیفه یزید بن معاویه باندې لعنت کولو حکم: خلیفه یزید بن معاویه باندې لعنت کول جائز دی که نه؟ مشهوره اختلافی مسئله ده. په کومه کښې چه د امت اکثر خلق د افراط او تفریط ښکار دی. یوه طبقه خو هغه ده چه په یزید باندې لعنت کول حق گنړی او دوهمه ډله هغه ده چه د هغه د بعض فضائلو او مناقبو قائله ده او په هغه باندې لعنت کول جائز نه گنړی. مونږ دلته دا مسئله واضح کولو د پاره د حضرت فقیه النفس رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ د فتاویٰ مجموعه (فتاویٰ رشیدیہ) نه یو اوږد اقتباس نقل کړیدی، چه د سوال او جواب په صورت کښې دې. په څه سره چه د دې مسئلې د حقیقت او په حکم په پوهیدلو کښې مدد ملاوښی:

سوال: یزید چا چه حضرت امام حسین علیه السلام شهید کړې وو هغه د لعن قابل دې که نه؟ اگر که په لعنت کولو کښې احتیاط کول پکار دی. لیکن ډیرو اکابر دین په یزید باندې لعنت کول تحریر کړی دی. لکه حضرت ام سلمه رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی چه د شهادت په شپه ما یو غیبی آواز واوریدو چه وئیلې:

أَيُّهَا الْقَاتِلُونَ جَهْلًا حَسِينًا

بشر! وباللعذاب والتذليل

قد لعنتم على لسان ابن دادود

وموسى و حامل الإنجيل

((کذا فی تحریر الشهادتین)) (۱) ((وصواعق محرقة)) او امام جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ علیہ (تاریخ الخلفاء) کښې تحریر فرمائی ((قال صلى الله عليه وسلم: من أخاف أهل المدينة أخافه الله، وعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين)) (رواه مسلم) (۲)

((وكان سبب خلع أهل المدينة له أن يبيد أسلاف في المعاصي)) (۳)

او په دوئم ځای کښې فرمائی ((قتل وسمي، برأسه في طست حتى وضع بين يدي ابن زياد، لعن الله قاتله وابن زياد، ومعه يزيد....)) (۴)

او بعض محققين په شان د امام جوزی رحمۃ اللہ علیہ (۵)

(۱) (دلائل النبوة للأصبهاني ج ۲ ص ۵۵۳) الصواعق المحرقة (ص ۲۱۸).

(۲) (الحديث أخرجه مسلم في صحيحه، كتاب الحج باب من أراد أهل المدينة يسوء.... رقم (۱۳۸۷-۱۳۸۸)

(۳) (تاريخ الخلفاء للإمام سيوطي (ص ۲۰۹) -

(۴) (حواله بالا (ص ۲۰۷) -

(۵) (النبراس شرح شرح العقائد (ص ۳۳۱) -

او ملا سعد الدین تفتازانی (۱) و غیرهما رحمہم اللہ د لعن قائل دی۔ مولانا قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی رحمہم اللہ خپلو مکتوباتو کنبی لیکي:

«وجه قول جواز لعن آنست که ابن جوزی روایت کرده که قاضی ابویعلی در کتاب خود «معتمد الاصول» بسند خود از صالح بن احمد بن حنبل روایت کرده که گفت پدر خود را که اے پدر! مردم گمان می برند که ما مردم یزید را دوست می داریم. احمد گفت که اے پسر! کسی که ایمان بخدا و رسول داشته باشد او را دوستی یزید چگونه روایاشد؟ و چرا لعنت نه کرده شود بر کسی که خدا بروئے در کتاب خود لعنت کرده؟ گفتم در قرآن کجا بر یزید لعنت کرده است؟ احمد گفت «فهل عسیتم ان تولیتهم الخ» (۲) او په بل مکتوب کنبی دی:

غرض که کفر بر یزید از روایت معتبره ثابت می شود، پس او مستحق لعن است، اگرچه در لعن گرفتن فائده نیست، لیکن «الحب لله والبغض لله» مقتضی آنست (۳) والله اعلم۔

د دې مذکوره عبارتو نونه معلوم یري چه بعضی حضرات د کفر هم قائل وو او بعضی حضراتو اکابر دین لعن جائزه گنړلو۔ د دې دپاره چه د یزید د کفر حال محقق نه دې نو هغه د لعن قابل نه دي، نو یزید ته کافر وئیل یا لعن کول جائز دی که نه؟ مدلل ارقام او فرماني.

جواب: صحیح حدیث دې چه کله څوک په چا لعنت کوي نو که هغه سړي د لعنت قابل دي نو په هغه باندې لعن پریوزي گني نو په لعنت کونکي باندې رجوع کیږي۔ (۴)

نو چه ترکومي د یو سړي کفر محقق شوې نه وي په هغه باندې لعنت نه دی کول پکار ځکه چه په خپل ځان د لعنت کیدو اندېښنه ده۔ نو د یزید هغه کارونه که هر څومره د لعن کولو موجب دی خو چه چاته د محقق اخبارونه او قرائنو نه معلومه شوه چه هغه په دغه مفاسدو

(۱) قال العلامة سعد الدين التفتازاني في شرح العقائد (ص ۱۱۶) وانما اختلفوا في يزید بن معاوية حتى ذكر في الخلاصة وغيره أنه لا ينبغي اللعن عليه ولا على الحجاج، لأن النبي عليه السلام نهى عن لعن المصلين، ومن كان من أهل القبلة ومانقل من النبي عليه السلام من اللعن لبعض من أهل القبلة فلما أنه يعلم من أحوال الناس ما لا يعلمه غيره، وبعضهم أطلق اللعن عليه، لما أنه كفر حين أمر بقتل الحسين، وانفقوا على جواز اللعن على من قتله أو أمر به، أو أجاز به، ورضي به، والحق أن رضا يزید بقتل الحسين واستشاره بذلك وإهانة أهل بيت النبي عليه السلام مما تواتر معناه، وإن كان تفصيله أحاداً، فنحن لان توقف في شأنه بل في إيمانه لعنة الله عليه وعلى أنصاره وأعوانه - دا خو د علامه تفتازاني رحمہم اللہ موقف شو لیکن علامه زبیدی رحمہم اللہ په (اتحاف) کنبی د علامه تفتازاني رحمہم اللہ په موقف باندې رد کولو سره د تفتازاني رحمہم اللہ د عبارت نقل کولو نه پس لیکي: انظر هذا الكلام من هذا المحقق، مع أنه من كبار أئمة الشافعية وقواعد مذهبه تقتضي عدم اللعن. اتحاف السادة المتين (ج ۹ ص ۲۰۶) کتاب آفات اللسان، الآفة الثامنة: اللعن۔

(۲) (الصواعق المحرقة (ص ۲۲۰)۔

(۳) (أخرجه الإمام ابو داود في سننه عن أبي ذر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: أفضل الأعمال الحب في الله والبغض في الله. كتاب السنة باب مجانية أهل الأهواء وبغضهم رقم (۴۵۹۹) - مقتضى آنست))

(۴) (عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن العبد إذا لعن شيئاً صعدت اللعنة إلى السماء..... فإذا لم تجد مسأغراً جعت إلى الذي لعن، فإن كان لذلك، وإلّا رجعت إلى أهلها. انظر سنن أبي داود كتاب الأدب باب في اللعن رقم (۴۹۰۵)۔

راضی او خوشحاله وو او هغه ئی ښه او جائز گنلې وو او بغیر د توبې نه مرشو نو هغه د لعن د جواز قائل دې او مسئله هم داسې ده، چه کوم علماء په دې کښې تردد کوی چه په اول کښې هغه مؤمن وو د دې نه پس هغه د دې افعالو مستحق وو که نه وو او ثابت شوه که نه، تحقیق نه دې شوې. نو بغیر د تحقیق نه د دې امر لعن جائز نه دې. د علماءو هغه ډله په وجه د حدیث د مسلم د لعن نه منع کوی او دا مسئله حق هم ده. نو د جواز او عدم جواز مدار په تاریخ باندې دې او مونږ مقلدینو ته احتیاط په سکوت کښې دې ځکه که لعن کول جائز دی نو لعن نه کولو کښې هم څه بدی نشته. لعن کول نه فرض دی، نه واجب، نه سنت نه مستحب، محض مباح دی او که هغه محل نه دې نو پخپله په معصیت کښې اخته کیدل ښه نه دی. فقط والله اعلم. (۱)

د بحث خلاصه: د یزیدباره کښې د دې سوال او جواب خلاصه دا شوه چه په دې مسئله کښې د امت د علماءو درې موقفه دي: ① لعنت بریزید ② عدم لعنت ③ توقف او سکوت. بعض علماء په یزیدباندې د لعنت و نیلو قائل دی لکه امام احمد، علامه ابن الجوزی، علامه تفتازانی، قاضی ابویعلی موصلی، کیاالهراسی او قاضی ثناءالله پانی پتی رحمهم الله وغیره (۲) او د بعضو علماءو وینا ده چه په یزید باندې لعنت کول جائز نه دی لکه امام غزالی (۳) علامه ابن تیمیه، حافظ ابن حجر هیشمی او حافظ ابن الصلاح رحمهم الله وغیره (۴) بلکه بعض خلق خود هغه د بعض فضائلو او مناقبو هم قائل دی لکه چه د علامه مهلب رحمهم الله قول چه اوس لږ وړاندې تیرشو.

او جمهور محققین دریم موقف ته ترجیح ورکړې چه په دې مسئله کښې سکوت اختیار کړشی. متقدمینو کښې مصطفی بن ابراهیم تونسلی حنفی، امام قاسم بن قطلوبغا (۵) علامه زبیدی (۶) رحمهم الله او متاخرینو کښې مولانا ابوالحسنات عبدالحنی لکهنوی، حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا (۷) حکیم السلام مولانا محمد طیب (۸) حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی (۹) رحمهم الله او د نورو علماء دیوبند هم دغه مسلک دي. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت د رسول الله صلی الله علیه وسلم

- (۱) (فتاوی رشیدیہ مبوب (ص ۷۶-۷۸) وتالیفات رشیدیہ (ص ۸۳-۸۴)-
- (۲) (حواله بالا البديایة والنهایة (ج ۸ ص ۲۲۳) شهید کربلا اور یزید (ص ۱۴۱) والنبراس (ص ۳۳۱) وحیاء الحيوان (ج ۲ ص ۱۵۷) باب الفاء کلمة الفهد-
- (۳) (احیاء العلوم الدین (ج ۳ ص ۱۲۵)-
- (۴) (اتحاف السادة المتقین (ج ۹ ص ۲۰۵)-
- (۵) (حواله بالا (ص ۲۰۷)-
- (۶) (قال الإمام الزبیدی رحمهم الله وهناك قول ثالث وهو: التوقف وتفويض أمره إلى الله..... حواله بالا (ص ۲۰۶)
- (۷) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۳۴۶) وذكر الشيخ عبدالحی فی فتاواه (مجموعه الفتاوی (ج ۱ ص ۶۱) عن المسامرة وشرحه أن الطريقة الثابتة القديمة فی شأن یزید التوقف ورجع أمره إلى الله-
- (۸) (شهید کربلا اور یزید (ضص ۱۴۶)-
- (۹) (إمداد الفتاوی (ج ۱ ص ۴۲۶) وأيضاً انظر لهذه المسألة الصواعق المحرقة (ص ۲۱۸-۲۲۱)-

دې جمله «(أول جيش من امتي يغزون مدينة قيصر مغفور لهم)» کښې دې. دلته د روميانو سره د جهاد فضيلت بيان کړې شوې دې. او (مدينه قيصر) نه قسطنطينيه مراد ده چه نن صبا د استنبول په نوم مشهور دې.

۹۳- بَابُ قِتَالِ الْيَهُودِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه د يهودو متعلق د نبی اکرم صلی الله علیه و آله يوه پيشنگوونی بيانول غواړي چه مسلمانان به يهودو سره جنگ کوي او دا هم د نبی صلی الله علیه و آله د معجزاتو نه يوه معجزه ده د کومې ښکاره کيدنه چه په انشاء الله په راتلونکې زمانه کښې کيږي. (۱)

[۲۷۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفُرَوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَقَاتِلُونَ الْيَهُودَ حَتَّى يَخْتَبِئَ أَحَدُهُمْ وَرَاءَ الْحَجَرِ فَيَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْ فَاقْتُلْهُ [۲۷۸]

تر اجم رجال

۱- اسحاق بن محمد الفروي: دا ابو يعقوب اسحاق بن محمد بن اسماعيل بن ابی فروه رحمته الله علیه دې. دې د خپل قرنيکه ابو فروه طرف ته منسوب کيدلو سره فروي باندي بللې شی. (۳) د ده نه امام بخاری رحمته الله علیه په واسطه سره هم روايت کړيدې. (۴) هم د ده د نوم په شان يو بل راوی هم دې. اسحاق بن عبدالله بن ابی سفروه چه ضعيف دې او دې (ابن عبدالله) د اسحاق بن محمد د پلار تره دې. (۵) په دې وجه د اشتباه نه بچ کيدل پکار دی. (۶)

۲- مالک: دامشهور امام فقيه مدينه حضرت مالک بن انس رحمته الله علیه دې. د ده تذکره «(بهيم الوحي)» د دوئم حديث لاندې تيره شويده. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۹) -

(۲) (قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب المناقب باب علامات النبوة في الاسلام رقم (۳۵۹۳) ومسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل فيتمنى أن يكون مكان الميت من البلاء رقم (۷۳۳۵) والترمذي كتاب الفتن باب ما جاء في علامة الدجال رقم (۲۲۳۶)

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (اسحاق بن محمد الفروي، د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الصلح باب قول الإمام لأصحابه.

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) و كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

۳- نافع: دا مشهور تابعی حضرت نافع مولی ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۳- عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما: دامشہور صحابی حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما دی. ذہ حالات ((کتاب ایمان باب ایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی الإسلام علی غس)) لاندی تیرسوی دی. (۲)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: تقالون اليهود: رسول الله ارشاد دی چہ تاسو خلق بہ یہودیانو سرہ قتال او جہاد کوئی.

دلته نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم اگرچہ مخامخ ناستو صحابہ کرامو رضوان اللہ علیہم اجمعین تہ خطاب اوفرمائیلو لیکن مراد ترینہ نور امتیان دی. خکہ چہ پہ حدیث کنبی ذکر شوې واقعہ ذہ حضرت عیسی علیہ السلام د آسمان نہ ذہ تشریف راوړلو نہ پس ښکارہ کیری او مسلمانان بہ ہغہ سرہ وی او یہودیان ((لعنة الله عليهم)) بہ دجال ((أعاذنا الله جميع من فتنته)) سرہ وی. (۳)

قوله: حتى يختبئ أحدهم وراء الحجر فيقول: يا عبد الله، هذا يهودي ورأى فآقتله: تردی چہ د دی یہودیانونہ بہ خوک ذہ کانری شاتہ پت شی نو ہغہ کانری بہ وائی ای د اللہ تعالی بندہ دا زما شاتہ یہودی پت شویدی دا قتل کرہ.

مطلب دا چہ مسلمانان بہ یہودیان یو یو راغونډوی او قتل کوی بہ نی نو یہودیان بہ ذہ پتیدلوذ پاره د کانرو آسرا اخلی خو هلته بہ ہم نشی بچ کیدلی. خکہ چہ ہمدغہ کانری ذہ کوم شاتہ چہ دوی پناہ اخستې وی ہغہ بہ مسلمانان راغواړی او خودنہ کوی چہ دلته زما شاتہ یو یہودی پت ناست دی دا قتل کرہ او دا صورت حال بہ ہغہ وخت پېښیری کله بہ چہ حضرت عیسی علیہ السلام دجال ملعون قتل کرې وی. ذہ سنن ابن ماجہ پہ روایت کنبی د حضرت ابوامامہ الباہلی رضی اللہ عنہ نہ پہ دی سلسلہ کنبی دا تفصیل ہم نقل دی:

((.... قال عيسى عليه السلام: افتحو الباب، فيفتح، ووراء الدجال، معه سبعون ألف يهودي، كلهم ذو سيف محلي وسام، فإذا نظر السيه الدجال ذاب ك ما يذوب الملح في الماء، وينطلق هاربا، ويقول عيسى عليه السلام: إن لي فيك فرية لن تتحقق بها، فيدركه عند باب الدال الشري فيقتله، فيهزم الله اليهود، فلا يبق شي مما خلق الله عز وجل يتوارى به يهودي إلا أنطق الله ذلك الشئ، لاجرا، ولا شجر، ولا حائط، ولا دابة إلا اغرقه، فإنها من شجرهم، لا تنطق، إلا قال: يا عبد الله المسلم، هذا يهودي، فتعال اقتله)) (۴)

حضرت عیسی علیہ السلام بہ فرمائی چہ دروازہ کولازو کرنی، نو دروازہ بہ کولازو کریشی او د ہغہ شاتہ بہ دجال وی چا سرہ چہ بہ اويا زره یہودیان وی ټولو سرہ بہ مزین تورې او شنہ

(۱) (ذہ دوی ذہ حالاتو ذہ پاره اوگوری کتاب العلم باب ذکر العلم وافتیافی المسجد -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۵) -

(۴) (سنن ابن ماجہ کتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عیسی بن مریم وخروج یاجوج.... رقم (۴۰۷۷) -

خادرونه وی. کله چه دجال دوی ته اوگوری نو داسې به ویلې شی لکه چه مالړه په اوبو کښې ویلی کيږي او تنبتي به، او عیسی عليه السلام به فرماني چه زه به په تاباندې یو داسې گذار کوم په کوم کښې چه به ته زمانه وړاندې والې اونه کړې شي. نو هغه عليه السلام به دجال د مقام لد مشرقی دروازي سره راگیرکړي او هغه به قتل کړي. الله تعالی به یهودیانو ته شکست ورکړي، نو د الله تعالی په مخلوقاتو کښې به داسې یوڅیز پاتې نشي د کوم شاته چه به چرته یو یهودی پټ شوې وی مگر دا چه الله تعالی به هغه څیز گویان کړي. نه کانړې، نه ونه، نه څه خناور او نه چرته دیوال بغیر د غرقده نه ځکه چه هغه د یهودیانو د ونونه یوه ونه ده چه خبرې به نه کوي، خوهریو څیز به دا وائی ای د الله تعالی مسلمانانو بندیگانو دا یهودی دې راشه دا قتل کړه.

د سنن ابن ماجه د ذکر شوی روایت نه دا هم معلومه شود چه یهودیانوته به هیڅ څیز پناه نه ورکوي سوا د غرقد (۱)

د کانړې د وینا مطلب: لکه څنگه چه اوس تیرشو چه کانړې به خپل شاته پټ شوی یهودیان ښکاره کوي او وائی به ((یا عبدالله، هذابیهودی وراي فاقتلته)) نو په دې کښې دوه احتمالات دي: ① دا کلام په حقیقت باندې محمول دي او په دې کښې هیڅ استعداد نشته چه الله تعالی به دوی ته د وینا طاقت وری او کانړې به وائی ((وهوعل کل شی قدیر)) (۲)

② دا هم ممکنه ده چه دا کلام په مجاز باندې محمول وی او په دې کښې دې خبرې ته اشاره وی چه د یهودیانو جرړې به پریکړې شي او هغوی به بالکل ختم کړشي. (۳) علامه عینی رحمته الله علیه اولنی احتمال ته ترجیح ورکړې ده ځکه چه دا خبره خو واضحه ده چه د الله تعالی د پاره خو دا کار څه مشکل نه دي چه هغه کانړو له د خبرو طاقت ورکړي. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دي ((تقاتلون اليهود)) (۵) چه په دې کښې د مستقبل متعلق یو خبر ورکړ شوې دي. چه مسلمانانو تاسو به یهودیانو سره جنگ کوئی په کوم کښې چه به آخر کار فتح هم ستاسو مقدر وی.

د حدیث باب یو خصوصیت: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث د امام مالک د روایاتو نه دي لیکن په موطا کښې نشته، نو دا د هغه احادیثونه دي د کومو تحدیث چه امام مالک رحمته الله علیه د موطا نه بهر کړيدي.

او اسحاق بن محمد امام مالک رحمته الله علیه نه د دې حدیث په روایت کښې متفرد هم نه دي بلکه د

(۱) (غرقد یو قسم ازغنه ونه ده، علامه طیبی فرماني ((هو ضرب من شجر الغضاء وشجر الشوک والغرقدة واحدة)) انظر الکاشف عن حقائق السنن (ج ۱ ص ۷۵) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹) وشرح الأبی علی مسلم (ج ۷ ص ۲۵۷) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹) -

(۵) (حواله بالا -

هغه متابعت ابن وهب، معن بن عیسیٰ، سعید بن داؤد او ولید بن مسلم کړیدی. د دې نولو متابعتو نخریج امام دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ (غرائب مالک) کښې کړیدی خو اسماعیلی صرف د ابن وهب طریق ذکر کړیدی (۱)

[۲۷۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقُعْقَاعِ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا الْيَهُودَ حَتَّى يَقُولَ الْحَجْرُ وَرَاءَهُ الْيَهُودِيُّ يَا مُسْلِمُ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْتُ فَاثْتَلَهُ

تراجم رجال

۱- اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن ابراهيم رحمۃ اللہ علیہ دې. په ابن راهويه

سره مشهور دې، د دوی تذکره ((کتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیره شوي. (۳)

۲- جرير: دا ابو عبدالله جرير بن عبد المجيد بن قرط رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب

من جعل لأهل العلم أياماً معلومة)) په ذیل کښې راغلي. (۴)

۳- عمار بن القعقاع: د اعمار بن القعقاع بن شبرمه کوفی رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی حالات

((کتاب الإیمان باب الجهاد من الإیمان)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

۴- ابوزرعه: دا مشهور محدث حضرت ابوزرعه عمرو بن جریر رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی حالات هم

((کتاب الإیمان)) په پورتنی باب کښې تیر شوی دی. (۶)

۵- ابوهريرة: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب

أمور الإیمان)) لاندې تیر شوی دی. (۷)

قوله عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة.... حضرت

ابوهريرة رضي الله عنه نه روايت دې چه حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمايلى قيامت به ترهغه وخته پوري نه قانميږي ترکومي چه تاسو يهوديانو سره جنگ اونه کړنئ، او تردې چه هغه کانړی د کوم

(۱) (فتح الباری ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۲) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل فيتمنى أن يكون مكان الميت من البلاء رقم (۷۳۳۹) -

(۳) (كشف الباری ج ۳ ص ۴۸) -

(۴) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۶۸) -

(۵) (كشف الباری ج ۲ ص ۳۰۳) -

(۶) (حواله بالا ص ۳۰۴) -

(۷) (كشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹) -

شاته چه یهودی پټ شوې وی به وائی ای مسلمانان دا زما شاته یهودی پټ شوي ناست دي
دا قتل کړه.

د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د دې حديث مفهوم او مضمون هم هغه دي چه د تير شوي حديث
وو، البته داخيره ښکاره کړي شويده چه دواړو احاديثو کښې د يهوديانو سره د جنگ ذکر دي
او دا به قيامت سره نژدې وي او د قيامت د واقع کيدو د پاره به د علامت په توگه وي.
اسلام به د عيسى عليه السلام د نازلیدو پورې باقی وي. په احاديث باب کښې دې طرف ته
اشاره ده چه د اسلام دين به د حضرت عيسى عليه السلام د نازلیدلو پورې باقی وي ځکه چه هم
هغه به دجال سره جنگ کوي او يهوديان څوک چه به د دجال منونکی او تابعدار وي د
هغوی به هم جرړې پرې کوي. (۱)

په دې سلسله کښې به نور تفصيل انشاء الله کتاب المناقب کښې (باب علامة النبوة) لاندې راځي.
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حديث باب ترجمه الباب سره مطابقت ښکاره دي او

هغه د حديث په دې جمله کښې دي. ((لَتَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقَاتِلُوا الْيَهُودَ.....)). (۲)

۹۳-بَاب: قِتَالُ التُّرْکِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې ترجمه الباب نه امام بخاری رحمته الله علیه د يو روايت د تضعيف طرف ته
اشاره کړيده. په کوم کښې چه راځي ((أَتُرْکُوا التُّرْکَ مَا تُرْکُوهُمْ)) يا ((أَتُرْکُوا التُّرْکَ مَا دَعَوْكُمْ)) (۳)
يعنی چه ترکومي ترک تاسو پرېږدي نو ترهغه وخت پورې تاسوهم هغوی سره څه غرض مه کوئ.
د دې روايت نه خو دا معلومېږي چه ترکیانو سره جنگ نه دی کول پکار. نو امام بخاری
رحمته الله علیه دلته دا ښائي چه نه که چېرې موقع راشي نو هغوی سره هم په جنگ کولو کښې څه بدی
نشته. ځکه چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله پخپله د قيامت په علاماتو کښې د دې ذکر کړيدي چه په
راتلونکي زمانه کښې به قيامت سره نژدې نژدې ترکیانو سره هم قتال او جهاد وي.
د ترکیانو د نسل باره کښې تحقيق: د ترکیانو په اصل کښې اختلاف دي چه دوی د چا نسل
سره تعلق لري. علامه خطابی رحمته الله علیه فرمائي چه ترک د حضرت ابراهيم عليه السلام د يوې وينځې (قنطوره)
د نسل نه دی، د دې وينځې ډير زيات اولاد اوشو او هم د دې د نسل نه ترک هم دی. (۴)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹)-

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹)-

(۳) (الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه، أبواب الملاحم باب في النهي عن تهبيج الترك والحبشة رقم (۳۱۷۸) والبيهقي في سننه (۴۳۰۲) والنسائي في الصغرى، أبواب الجهاد باب غزوة الترك والحبشة رقم (۳۱۷۸) والبيهقي في سننه الكبير (ج ۹ ص ۱۷۶) كتاب السير باب ماجاء في النهي عن تهبيج الترك والحبشة، والسيوطي في اللألی المصنوعة في الأحاديث الموضوعة (ج ۸ ص ۸) بقية المناقب، وقال: موضوع، والكناني في تنزيه الشريعة السرفوعة (ج ۲ ص ۳۲) باب في مناقب ومثالب متفرقة، و(ج ۲ ص ۲۱۳) كتاب النكاح الفصل الثالث وابن الجوزي في الموضوعات (ج ۲ ص ۲۳۵) كتاب الجهاد باب في السی والطبرانی في الكبير (ج ۱۹ ص ۳۷۵) رقم (۸۸۲)

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴)-

او علامه کراخ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ ترک ہم ہفتہ خلق دی کومو تہ چہ (دیلیم) وائی خو بہ دی قول باندی دا اعتراض شویدی چہ دیلم د ترکو یو قسم دی. (۱)
 علامہ ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ترک د یافث بن نوح علیہ السلام اولاد نہ دی او د دوی دیر زیات قسمونہ دی. پہ دوی کنبی د بناریو خلق، دقلعہ گانو اوسیدونکی او د غرونو پہ خوکو اوسیدونکی ہم دی او د صحراگانو اوسیدونکی ہم. (۲)
 او د حافظ وھب بن منبہ رحمۃ اللہ علیہ قول دی چہ ترک د یاجوج او ماجوج د ترہ خامن دی. داسی اوشوہ چہ کلہ حضرت ذوالقرنین سکندری دیوال جوړ کړو نو د یاجوج ماجوج څہ کسان غائب وو، نو هغوی ئی بهر پریخودل پہ دی وجہ هغوی تہ ترک وائی. (۳)

[۲۷۶] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ تَغْلِبٍ (۳) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تُقَاتِلُوا قَوْمًا يَنْتَعِلُونَ نَعَالَ الشَّعْرِ وَإِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تُقَاتِلُوا قَوْمًا عِرَاصَ الْوُجُوهِ كَأَنَّ وُجُوهُهُمُ الْمَجَانُ الْمُطْرَقَةُ [۲۷۹]

تراجم رجال

- ۱- ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی تذکرہ «کتاب الإیمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: الدین النصیحة...» لاندې راغلی ده. (۵)
 - ۲- جریر بن حازم: دا ابوالنضر جریر بن حازم بن زید ازدی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. (۶)
 - ۳- حسن: دا مشهور تابعی حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی حالات «کتاب الإیمان باب (دران طافقتان من المؤمنین اقتتلوا....)» لاندې تیر شوی دی. (۷)
 - ۴- عمرو بن تغلب: دا عمرو بن تغلب عهدی ضمری رحمۃ اللہ علیہ دی. (۸)
- قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن من أشراط الساعة أن

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) -

(۴) (قوله: عن عمرو بن تغلب رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً في المناقب باب علامات النبوة في الإسلام رقم (۳۵۹۲) وابن ماجه أبواب الفتن باب الترك رقم (۴۰۹۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۷۶۸) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۰) -

(۸) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد البناء: أما بعد -

تَقَاتِلُوا قَوْمًا يَنْتَعِلُونَ نَعَالِ الشَّعَرِ: حضرت عمرو بن تغلب رضی اللہ عنہ فرمانی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی کہ بیشک د قیامت په علامو کښې یوه علامه دا هم ده چه تاسو به داسې قوم سره جنگ کوئې چه د وینستو خپلنی به اچوئې.

د وینستو خپلې اچولو مطلب: قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ د حدیث د دې جملې «يَنْتَعِلُونَ نَعَالِ الشَّعَرِ» دوه مطلبونه بیان کړي دي.

① یو دا چه هغه خلق به د وینستونه رسني او غړي بیابه د دغه رسو نه خپلنی جوړوي.
② دا هم ونیلې شوی دی چه د هغوی د سر وینسته به ډیر گټې او اوږده وی چه کله هغوی وینسته رازوړندوی نوهغه به د لباس په شان وی چه دهغوی د پښو پورې به وی دخپلو په شان (۱) یاد داسې څرمنو چه په هغې وینسته لگیدلې وی هغه خپلنی به استعمالوي. چه د هغوی په علاکو داسې سخته اووړه ورپړې چه په نورو علاکو کښې نه وی، نو د دې د پاره چه پښې د واورې د سختی او نقصان نه بچ کړشی.

قوله: وَإِنْ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تَقَاتِلُوا قَوْمًا عَرَاضَ الْوُجُوهِ، كَأَنْ وَجُوهُهُمْ

الْمَجَانِ الْمَطْرُقَةُ: او بیشک د قیامت د علامونه (دا هم ده چه) تاسو به یو داسې قوم سره جنگ کوئې د چا مخونه چه به پلن وی لکه چه هغه پلن ډهالونه دی.

د «الْمَجَانِ الْمَطْرُقَةُ» معنی: «الْمَجَان» جمع د «مجن» ده، د دې معنی ډهال ده.

او د «الْمَطْرُقَةُ» په راء کښې دوه احتمالات دی. تخفیف سره مُطْرَقَةٌ ده یا تشدید سره مُطْرَقَةٌ ده.

(۲) که د تشدید سره وی نو «الْمَجَانِ الْمَطْرُقَةُ» معنی ده هغه ډهال چه په یو بل باندې ورختلې او قط په قط وی. ابن قرقول دا قول د بعض خلقو طرف ته منسوب کړیدې (۳)

او که چرې مطرقة بغیر د تشدید نه وی نو علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ د دې معنی دا بیان کړیده چه هغه ډهال په کوم چه اوسپنه خپژولې شوې وی (۴) کیږي داسې چه اوسپنه پلنه کړې او هغه په ډهال وغیره باندې وراوخیژوي. د دې د پاره چه غشې وغیره په دې اثر اونه کړي. همدغه معنی ډیره واضحه ده. اکثر و شارحینو حضراتو همدغه معنی بیان کړیده.

تشبیه په کوم څیز کښې ده؟ حدیث شریف کښې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د ترک قوم د مخونود پلنوالی د هغه ډهال سره تشبیه ورکړیده په کوم چه اوسپنه ورخیژولې شوې وی. نو علامه خطابی فرمانی لکه چه څنگه ډهال راپرسیدلې وی دغه شان به د دوی مخونه پلن او اننگی راپرسیدلی وی. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۴۰۵) وحواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

او قاضی بیضاوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دھغوی مخونوتہ د ډھال سره تشبیه ورکړې وه چه خورشوی وی او گول وی او دا تشبیه د مخونو د مضبوطیا او د غوښې په زیاتوالی کښې دی. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په معنی کښې دی. ځکه چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد ((عراض الوجوه، کان وجوههم المجان المطرقة)) د ترکو صفت دی. (۲)

لکه څنگه چه د باب په وړاندینی حدیث شریف کښې په صراحت سره راځی.
[۲۴۴۰] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ الْأَعْرَجِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا التَّرْكَ صَغَارَ الْأَعْيُنِ حُمْرَ الْوُجُوهِ ذُلْفَ الْأَنْوْفِ كَأَنَّ وَجُوهَهُمُ الْمَجَانُ الْمُطْرَقَةُ وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نَعَاهُمْ الشَّعْرُ [۲۷۷۱، ۳۲۹۴-۳۲۹۶]

تراجم رجال

۱- سعید بن محمد: دا امام سعید بن محمد بن سعید جرمی کوفی رحمۃ اللہ علیہ دی. ابو محمد یا ابو عبید الله ددوی کښت دی. (۴)

دې د عبدالرحمن بن عبدالملک بن ابجر، ابو تمیلہ یحیی بن واضح، یعقوب بن ابراهیم بن سعد، ابواسامه، مطلب بن زیاد، ابو عبیده الحداد، حاتم بن اسماعیل، یحیی بن سعید الاموی او امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ نه د حدیث روایت کوی.

او د هغه نه امام بخاری، امام مسلم، ذهلی، ابوزرعه، عبدالله بن احمد، عبدالاعلی بن واصل، ابن ابی الدنيا، عباس دوری رحمۃ اللہ علیہ او یولوی ډله روایت کوی. (۵)

امام ابوداؤد او امام ابن ماجه رحمۃ اللہ علیہ د ده نه د امام ذهلی په واسطه روایت اخستې دي. (۶)

امام یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((صدوق)) (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۸۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۰) -

(۳) (قوله: أبو هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب الجهاد باب قتال الذين ينتملون الشعر رقم (۲۹۲۹) وكتاب المناقب باب علامات النبوة في الإسلام رقم (۳۵۸۷، ۳۵۹۰، ۳۵۹۱) ومسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر... رقم (۷۳۱۰) وأبوداؤد أبواب الملاحم باب في قتال الترك رقم (۴۳۰۳) والترمذي أبواب الفتن باب ما جاء في قتال الترك رقم (۲۲۱۶) والنسائي كتاب الجهاد باب غزوة الترك والحبشة رقم (۳۱۷۹) وابن ماجه أبواب الفتن باب الترك رقم (۴۰۹۶، ۴۰۹۸) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۳۷) وتهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۵) تاريخ بغداد (ج ۹ ص ۸۷) -

(۵) (شيوخ او تلامذه د باره اوگورئ تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۵-۴۶) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۷۶) -

(۷) (تاريخ بغداد (ج ۹ ص ۸۸) وتهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۶) -

امام ابو زرعه دمشقی رحمته فرمائی: «سألت ابن مسعود بن ابن شعبة عنه، فأثنى عليه، وذكر أن أحمد بن حنبل منه بأحدیث، فعرفه، وأثنى عليه، وقال: صدوق، كان يطلب معنا الحديث» (۱)

یعنی ذابن نمیر او ابن ابی شیبہ نہ ما ذہغوی بارہ کنہی تپوس اوکرو نو دی دواړو ذابن سعید بن محمد تعریف اوکرو. او ذہغوی نہ روایت شوی بعضو احادیثو بارہ کنہی ما ذابن احمد بن حنبل رحمته سرہ مذاکرہ اوکرو نو ہغہ دی اوپیژندلو. ذہغہ تعریف نی اوکرو او ونی فرمائیل چہ ہغہ صدوق دی. ہغہ بہ زمونږ سرہ سرہ حدیث طلب کول.

امام ابو داؤد رحمته فرمائی: «ثقة» (۲)

دی نہ علاوہ ابو حاتم (۳) علامہ ذہبی (۴) او ابن حبان رحمته ہم ذابن دوی توثیق کړيدي. (۵)
لیکن پہ ہغوی باندی خہ نہ خہ ذاشیع ہم غلبہ و. (۶)
خو دیرو ائمہ رجالو ذاحدیث ذادہ توثیق کړي دی نو دی پہ دی وجہ ډیر خطرناک نہ دی. (۷)
دامام بخاری نہ علاوہ امام مسلم، ابو داؤد او ابن ماجہ رحمته ہم ددوی نہ روایت اخستې دی. (۸)
ذابن دوی انتقال پہ کال ۲۳۰ھ کنہی شويدي. (۹) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمتہ واسعہ.

۲- یعقوب: دالبیوسف یعقوب بن ابراہیم بن سعد بن ابراہیم زہری رحمته دی. ذابن دوی تذکرہ
(کتاب العلم باب ما ذکر فی ذہاب موسیٰ صلی اللہ علیہ وسلم...) لاندی تیرہ شوې د. (۱۰)

۳- ابی: دابراہیم بن سعد بن ابراہیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمته دی. ذابن مختصر
تذکرہ ((کتاب ایمان باب تفاضل اهل ایمان...)) (۱۱) لاندی او تفصیلی حالات ((کتاب العلم))
پہ مذکورہ باب کنہی راغلی دی. (۱۲)

(۱) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۸)-

(۲) تاریخ بغداد (ج ۹ ص ۸۸) وحوالہ بالا-

(۳) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷)-

(۴) (الکاشف (ج ۱ ص ۴۳) ومیزان الاعتدال (ج ۲ ص ۱۵۷) وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۷)-

(۵) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷)-

(۶) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷) وتعلیقات تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶)-

(۷) قال ابراہیم بن عبد اللہ بن ابراہیم المعزومی: کان سعید الجرمی إذا قدم بغداد نزل علی أبی. وکان أبو زرعة الرازی یجیب، کل یوم ینتقی علیہ ومعه نصف رغیف، وکان إذا حدث فجاء ذکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم سکت، وإذا جاء ذکر علی بن أبی طالب، قال: صلی اللہ علیہ وسلم. انظر تاریخ بغداد

(ج ۹ ص ۸۸) وتہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وكشف الباری کتاب العلم (ج ۳ ص ۱۳۷)-

(۸) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۵) والکاشف (ج ۱ ص ۴۳)-

(۹) سیر اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۸)-

(۱۰) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۳۱)-

(۱۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۰)-

(۱۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۳۳)-

۳- صالح: دا ابوصالح بن کيسان مدنی رحمہ اللہ دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

۵- الاعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمہ اللہ دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم)) کښې راغلې. (۲)

۶- ابوهريرة: دامشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دې، د ده حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې راغلې دی.

قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقوم الساعة حتى تقتلوا الترك صغار الأعين، حمر الوجوه، ذلف الأنوف، كان

وجوههم المجان المطرقة: حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ فرماني چې رسول الله ﷺ فرمائيلى قيامت به تر هغه وخته پورې نه قائمېږي ترکومې پورې چې تاسو د وړو سترگو، سرو مخونو او هوارو پوزو والا ترکيانو سره جنگ اونه کړنې لکه چې د هغوی مخونه پلن پلن ډهالونه دي. دلته په دې حديث کښې د دې خبرې تصريح راغله چې په تیرشوی حديث کښې قوما راغلي وو هغې نه مراد ترک دي، بيا د ترکو د نورو صفتونو ذکر دې چې هغوی د وړو سترگو والا دي، سره مخونه به نې وي او د هغوی پوزې به هوارې وي.

ذلف الأنوف تحقيق: ذ ذلف ذال د معجمه په ضمه سره أذلف جمع ده او د الأذلف معنی د وړې او هوارې پوزې والا، په نورو الفاظو کښې چیتې پوزې والا هم ویلې شی. (۳)

او أنوف جمع د أنف ده. لکه چې د فلس جمع فلوس ده، د دې معنی پوزه ده. پوزې ته أنف خکه وائی چې په مخ باندې د ټولو نه ښکاره او وړاندې راوتلې خیز هم پوزه ده. او هر اول او وړاندې زیات شوی خیز ته أنف وائی. (۴)

قوله: ولا تقوم الساعة حتى تقتلوا قوماً نعالهم الشعر: او قيامت به تر هغه وخته پورې قائم نشي ترکوم وخت پورې چې تاسو يوداسې قوم سره جنگ اونه کړنې د چا خپلنې چې به د وېشتو وي. د دې جملې تشريح په د ماقبل په حديث کښې راغلې ده.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۱) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۱) وفتح الباری (ج ۹ ص ۱۰۵) وشرح الأبی والسنوسی علی مسلم (ج ۷ ص ۲۵۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۱) قال الخلیل: أنف اللحية طرافها وأنف كل شيء أوله... وأنف الجبل أوله وما بذالك منه. انظر معجم مقاييس اللغة مادة أنف (ج ۱۴ ص ۲۰۰) -

په حدیث کنبې ذکرشوی صفات د کوم قوم دی؟ د حضرت عمرو بن تغلب او حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث نه معلومیږي چه هغه قوم د چا مخونه چه د پلنو د هالونو په شان وی او د کوم قوم خپلنی چه د ویستو وی په دې کنبې فرق دې او د دواړو مصداق جدا جدا قومونه دی. ځکه چه حضور صلی الله علیه و آله دواړه قومونه جدا جدا مستقلاً ذکر کړي دی. نو د حدیث دوه جزونه دی:

((ان من اشراف الساعة أن تقاتلوا قوما ينتعلون نعال الشعر)) او ((وان من اشراف الساعة أن تقاتلوا قوما

عراض الوجوه، کان وجوههم المجان المطرقة)) (کافي حدیث عمرو بن تغلب رضی الله عنه)

نو حافظ ابن حجر اود بعض نورو محدثینو رائي ده چه دا د دوو مختلفو ډلو یا قومونو طرف ته اشاره ده. د حدیث اولنی جمله ترکوسره متعلق دي. د کوم تصریح چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کنبې هم موجود ده اود دوئمې جملې تعلق بابک خرمي فرقي سره ده. (۱) بابک الخرمي اود هغه فوکه. د خليفه مامون الرشيد په زمانه کنبې يو سړي تير شوې دي. د کوم نوم چه بابک وو او خرمي - بضم ډوله وتشديد ثانيه (۲) سره مشهور وو. دا د يو زنديق قسم فرقي مشر وو، په کوم کنبې چه محرمات حلال وو. د مامون په زمانه کنبې دې فرقي په غلبه او قوت حاصل کړو اود عجم ډير ښارونه مثلاً "طبرستان" او "ری" وغيره باندې قابض شو او آخر په کال ۲۲۲هـ کنبې دخليفه معتصم په زمانه کنبې دې جهنم ته اورسيدلو. (۳)

امام اسماعيلي د محمد بن عباد په طريق سره نقل کړي دي هغه فرمائي چه ماته دا خبره رارسيدلي ده چه د بابک د ملگرو خپلنی د ویستو وي. (۴)

د اسماعيلي د دې طريق نه استدلال کولو سره حافظ ابن حجر پورتنې قول پيش کړيدي. خود علامه عيني او حافظ قسطلاني رحمتهما ميلان هغه طرف ته دي چه د دواړو جملو مصداق هم يو قوم يعنی ترک دي. (۵)

د مسلم شريف د بعض رواياتو نه هم د علامه عيني وغيره د رائي تائيد کيږي خاص کر د حضرت ابوهریره رضی الله عنه داروايت چه دسهيل عن أبيه په طريق سره مروی دي، دهغې الفاظ دادی:

((لا تقوم الساعة حتى يقاتل المسلمون الترك قوما وجوههم كالجان البطرقة، يلبسون الشعر، ويشون في

الشعر)) (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۲) (قال الإمام ياقوت الحموي: خرم وهو رستاق بأردبيل؟ قال نصر: وأظن الخرامية الذين كان منهم بابک الخرمي نسباً إليه وقيل: الخرمية فارسي معنا: الذين يتبعون الشهوات ويستيجونها. معجم البلدان (ج ۲ ص ۳۶۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۱) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۶) -

(۶) (صحيح مسلم كتاب الفتن باب لاتوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر أخيه... رقم (۷۳۱۳) -

اوگورنی په دې روایت کښې د ترکو همدغه صفت بیان کړېشودې چې هغوی وینسته اغوندی او په وینستو کښې گرځی، یعنی د هغوی په بدنونوباندې د وینستو لباس او په پښوکښې د وینستو خپلۍ به وی.

خو په دې دواړو قسم روایتونوکښې داسې تطبیق ورکولې شی چې د وینستو اغوستل ترک او غیر ترک په مینځ کښې مشترک څیز دې. کله ئی د ترکو د علامت په توگه ذکر کړو او کله د نورو قومونو د علامت په توگه لباس شعر ذکر کړې شو (۱).

په دې وجه په روایاتوکښې هیڅ منافات نشته اونه د یو راجح او بل مرجوح څرځولو ضرورت دې.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د باب وړاندینې حدیث په مقابل کښې زیات ښکاره دې ځکه چې هلته د ترک تصریح نشته خو دلته د ترک تصریح هم موجود ده. (۲)

د باب په دواړو روایتونوکښې حضور د ترکیانو سره جنگ کولو ذکر فرمائیلې دې نو که موقع راشی نو هغوی سره په جنگ کولو کښې هیڅ بدیت نشته.

د ترکو متعلق احادیثوباره کښې یو وضاحت: نبی اکرم ﷺ په مختلفو احادیثوکښې د ترکو په واضح الفاظوکښې خرابې بیان کړيدي او هغوی سره ئی د جنگ فضیلت خودلې دې. د دې همدغه وجه ده چې هغه وخت هغوی د کفر او شرک په تیارو کښې ډوب شوې وو لیکن د نن معامله څه بل څه ده چې هغوی ټول مسلمانان شوی دی، په دې وجه مناسب همدغه ده چې د هغوی د بدنامۍ علامت لرې کړی شي.

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرمائی چې ماته د یو قوم متعلق دا علم نشته چې هغه ټول په ټول مسلمانان شوی وي، سوا د عربو، ترکو او افغانیانو، نو په دوی کښې چې چا هم کفر اختیارکړو نو هم د اسلام د قبولولو نه پس ئی کړيدي یعنی په شروع کښې هغوی هم مسلمانان وو. په فیض الباری کښې دی:

«وإنما وردت الأحاديث في ذمهم لكونهم كفاراً إذ ذاك، أما اليوم فإنهم أسلموا جميعاً، فينبغي أن يرتفع عنهم ميسم السوء، ولا أعرف قوماً أسلموا كلهم إلا العرب والترك والأفغان، فإنه لم يكفر من كفر منهم إلا بعد إسلامه» (۳)

۹۵- باب: قِتَالِ الَّذِينَ يَنْتَعِلُونَ السَّعَرَ

د ترجمه الباب مقصد: اوس په تیر شوي باب کښې دا خبره راغلې ده چې حافظ صاحب د دې امر قائل دې چې هغه خلق کوم چې د وینستو خپلۍ اچوی د ترکو نه علاوه څوک بل قوم دې. په دې صورت کښې به د ترجمه الباب مقصد دا وی چې تیر شوي باب د ترکیانو سره د

(۱) (تکملة فتح الملهم ج ۶ ص ۲۲۷) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱ ص ۲۰۱) -

(۳) (فیض الباری ج ۳ ص ۴۳۸) -

جنگ کولو باره کنبې وو چه یوه زمانه به داسې راشی چه تاسو به ترکیانو سره جنگ کونی او دا به ((اشراط الساعة)) د قیامت د علامونه وی.

اوس دلته دا ترجمه قانمولو سره دا خبره فرمائی چه د قیامت د علامونه یوه داهم ده چه مسلمانان به د وینستو خپلنی اچونکو سره جنگ کوی.

خو د علامه عینی او حافظ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ رانې خوا وه چه په تیر شوی باب کنبې ذکر کړیشوی صفوتونه هم د یو قوم یعنی ترکو دی نو موجوده باب به د اشکال نه خالی نه وی خکه داسې به ترجمه مکرر یعنی په دوئم خل شي. ښکاره خبره ده چه کله ترک او د وینستو خپلنی اچونکی خلق یو قوم دي نو د نوې سر نه د ترجمه قانمولو هیڅ ضرورت نشته؟ (۱)
د دې اشکال (تکرار ترجمه) ختمولو کوشش خو علامه عینی ښه کړیدې لیکن د دې هیڅ فائده نشته، مثلاً فرمائی:

((أرى هذا باب في بيان قتال القوم الذين ينتعلون الشعر، وهم أيضًا من الترك كمال ذكرناه، ولكن لما روى الحديث المذكور في الباب السابق عن أبي هريرة رضي الله عنه من وجه آخر عقده هذه الترجمة لأن لفظ أبي هريرة في الحديث الباقي «لا تقوم الساعة حتى تقتتلوا قوماً نعالهم الشعر»، وقع في آخر الحديث، وهو في هذا الحديث وقع في صدره)) (۲)

یعنی دا باب د هغه خلقو سره د جنگ په باره کنبې دي چه د وینستو خپلنی به یې اچولې وی او هغه هم د ترکونه دی لکه چه مونږ ذکر کړل، لیکن امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه په وړاندینی باب کنبې ذکر شوي حدیث دلته ذکر کړو نو د دې د پاره نی جدا ترجمه قائمه کړه خکه چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د حدیث دا الفاظ ((لا تقوم الساعة حتى تقتتلوا قوماً نعالهم الشعر)) د تیر شوي باب د حدیث په آخر کنبې راغلې وو او همدغه الفاظ د حدیث باب په شروع راغلی دی.

گورنې د دې خبرې په ظاهره هیڅ فائده نه ښکاری چه د یو حدیث په یو طریق کنبې یوه جمله د حدیث په شروع کنبې وی او هم هغه جمله په بل طریق کنبې آخره کنبې راغلې وی او د دې د پاره د جدا باب قانمولو ضرورت پریوخی. په دې وجه حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((وهذا كما ترى لايجدي شيئا)) (۳)

حضرت کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ نور فرمائی چه زما په نزد ډیر بهتر دا دی چه اووینلې شی چه د امام بخاری دا مستقل ترجمه د دې خبرې اشارې کولو دپاره فرمائیلې ده چه د وینستو خپلنی اچونکو په مصداق کنبې اختلاف دي، لکه چه په تیر شوي باب کنبې د هغې څه لږ ډیر تفصیل راغلې دي او یوقول داهم دي چه دا د خوارجو سره تعلق لرونکې یو قوم دي. (۴)

(۱) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۲) -

(۳) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۹) -

(۴) (حواله بالا -

دا خبره هم کولې شی چه مصنف رحمته دلته کومه ترجمه قائمه کړیده دا د ترکود ترجمه نه عام ده یعنی یو خو ترک داسې قسم خپلنی اچوی په کومو چه وینسته وی او که نور خلق هم داسې وی نو هغوی سره به هم جنگ کولې شی.

[۲۷۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نَعَالُهُمُ الشَّعْرُ وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا كَأَنَّ وُجُوهَهُمُ الْمَجَانُّ الْمَطْرُقَةُ

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امام علی بن عبدالله ابن المدینی رحمته دی. د ده حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

۲- سفيان: دا امام سفيان بن عيينه رحمته دی، د دوی حالات ((بدع الوسی)) کښې د رومی حدیث په ضمن کښې مختصراً (۳) او ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا....)) په ذیل کښې تفصیلاً راغلی دی. (۴)

۳- زهري: دا مشهور امام حدیث ابن شهاب زهري رحمته دی. د دوی تذکره ((بدع الوسی)) د دریم حدیث په ذیل کښې اجمالاً راغلي ده. (۵)

۴- سعيد بن المسيب: دا امام التابعین حضرت سعيد بن المسيب قرشي مخزومي رحمته دی. د دوی تذکره ((کتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل)) لاندې راغلي ده. (۶)

۵- أبي هريرة: وړاندینې سند اوگورثی (۷) د حدیث مکمله تشریح اوس په تیرشوی باب کښې بیان کړی شوه. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه سره مطابقت واضح دي چه په دي جمله کښې دي: ((لا تقوم الساعة حتى تقاتلوا قوما نعالهم الشعر)).

قَالَ سُفْيَانُ وَزَادَ فِيهِ أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَايَةً صَغَارَ الْأَعْيُنَ ذَلِكَ الْأَنْوْفِ كَأَنَّ وُجُوهَهُمُ الْمَجَانُّ الْمَطْرُقَةُ [۲۷۰:۲]

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه آنفا في الباب السابق -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۷) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

د مذکورہ عبارت مقصد دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد د دې عبارت نه دا دې چه سفیان بن عیینہ د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دا حدیث په بل طریق باندې نقل کړېدې. یو طریق خو هغه دې چه د باب په شروع کښې تیرشو او دوئم د ابوالزناد عن الاعرج دې. او په دې دوئم طریق کښې د ابوالزناد نه دا اضافه هم شویده. «صغار الأعین، ذلف الأذوف، كأن وجوههم المجان المطرقة» چه د هغوی سترگې به وړې او پوزې چتې وی لکه چه د هغوی مخونه پلن پلن ډهالونه دی. بیا دوئم خبره دا ده چه دا تعلیق نه دې لکه چه صاحب التلویح علامه علاء الدین مغلطانی رحمۃ اللہ علیہ ته دا مغالطه لگیدلې ده بلکه سابقه سند سره موصول دې. (۱)

د زوایه مطلب: حافظ ابن حجر فرمائی چه د حضرت سفیان بن عیینہ دا قول «روایه» عن النبی صلی الله علیه وسلم په عوض کښې دې. اسماعیلی دا روایت د «محمد بن عباد عن سفیان» په طریق سره په دې الفاظو نقل کړېدې. «عن النبی صلی الله علیه وسلم» دغه شان د تیرشوی باب دوئم حدیث کوم چه د الاعرج نه مروی دې په دې کښې هم «قال رسول الله صلی الله علیه وسلم» الفاظ وارد شوی دی. (۲)

د حافظ د دې ارشاد خلاصه دا شوه چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ کوم دا الفاظ «صغار الأعین، ذلف الأذوف، كأن وجوههم المجان المطرقة» اضافه کړی دی دا اضافه ئی د خپل طرف نه نه ده کړې او دا د هغه خپل قول نه دې بلکه دا الفاظ هم د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه مروی دی او د هغوی نه ئی مرفوعاً نقل کوي، نو حاصل دا چه «روایه» لفظ د حدیث مرفوع کیدلو دپاره راوړلې شو. او علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ د دې لفاظ تشریح په بل انداز کښې فرمائیلي. هغوی لیکي: «قوله: ... روايه، بالنصب، أي زاد على سبيل الرواية، لأعلى طريق المذاكرة، أي قاله عن النقل والتحليل، لا عند القول والقيل» (۳)

یعنی د «روایه» لفظ منصوب دې او مطلب دا دې چه هغه دا زیاتوالې روایت کولو سره نقل کړېدې. صرف د حدیث د مذاکرې په توگه نه، یعنی هغوی دا اضافه نقل و اداء حدیث په وخت کښې ارشاد فرمائی.

خو په تیرشوی او زموږ د دې باب په روایت کښې فرق دې چه په دې کښې «حبر الوجوه» زیاتوالې مروی دې او «صغار الأعین» الفاظ په دې کښې نشته. د کوم اضافه چه زموږ د وړاندې په دې باب کښې موجود دی. (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) وتغلیق التعليق (ج ۳ ص ۴۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) وفتح المغیث بشرح ألفیه الحديث (ج ۱ ص ۱۴۴) النوع الرابع من الفروع السبعة

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۲) وشرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۷۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) -

۹۶- بَاب: مَنْ صَفَّ أَصْحَابَهُ عِنْدَ الْهَرِيمَةِ وَنَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ وَاسْتَنْصَرَ

د ترجمه الباب مقصد. د دې باب لاندې امام بخاری دا خودلی دی که سړې د پښیمانتیا او ماتې په وخت کښې خپل هغه ملگری چه روستوشوی نه دی د نوې سر نه صف بندی او کړی. د سورلۍ نه راکوز شی او د دښمن په مقابلې کښې د الله تعالی نه مدد او غواړی نو د دې اصل په سنت کښې موجود دې. او د باب لاندې مصنف رحمته الله علیه د غزوه حنین مشهوره واقعه بیان کړېده. (۱)

لیکن امام بخاری رحمته الله علیه چه کوم صورت دلته بیان کړېدې دا څه قانون نه دې چه هم داسې به کولې کیږی لکه چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله په جنگ حنین کښې کړی وو. بلکه د مصنف رحمته الله علیه مقصد دا دې که چرې داسې د هزیمت نه پس چرته دوباره د حملې کولې اهتمام وی نو په دې کښې هیڅ نقصان نشته او د دې اصل په سنت کښې موجود دې نو په دې وجه د دې خبرې هم گنجاش شته.

[۲۷۷۲] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ الْحَرَانِيُّ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ (۲) وَسَأَلَهُ رَجُلٌ أَكُنْتُمْ قُرْرُومًا يَا أَبَا عَمْرَةَ يَوْمَ حَنْزَلٍ قَالَ لَا وَاللَّهِ مَا وَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنَّهُ خَرَجَ شَبَانُ أَصْحَابِهِ وَأَخْفَأُ هُمْ حُسْرَ الْيَسِّ بِسِلَاحٍ فَأَتَوْا قَوْمًا مِائَةً جَمْعَ هَوَازَنَ وَبَنِي نَصْرٍ مَا يَكُادُ يَنْقُطُ لَهُمْ سَهْمٌ قُرْشَوْهُمْ شَقًّا مَا يَكُادُونَ يُخْطِطُونَ فَأَقْبَلُوا هُنَالِكَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى بَغْيَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَأَبْنُ عَرَبَةَ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَقُودُهُ فَقَزَلَ وَاسْتَنْصَرْتُمْ قَالَ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ثُمَّ صَفَّ أَصْحَابَهُ [۲۷۰۹]

تراجم رجال

د حديث باب داسندبالکل په هغه حضراتو باندې مشتمل دې ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) کښې هم تیر شوې دې او د ټولو رجالو د سند حالات هم راغلی دی. (۳)

تنبیه: په حديث باب کښې ذکر کړې شوې واقعي تفصیل (کتاب المغازی) کښې غزوه حنین (۴) لاندې راغلي دي، دغه شان د حديث د بعضو جملو او اجزاو تشریحات روستو هم په (کتاب الجهاد) کښې ((باب من قاد دابة غيره في الحرب)) لاندې ذکر کړې شوې دي. خو چه امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې کوم حديث ذکر کړېدې په هغې کښې د څه نورو جملو اضافه هم ده. د هغې تشریح مونږ دلته لاندې بیان کوو.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) -

(۲) (قوله: البراء رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الجهاد باب من قاد دابة غيره فى الحرب -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۶-۳۷۶) -

(۴) (كشف الباری كتاب المغازی (ص ۵۳۳-۵۳۵) -

قوله: قال: (لا والله، ما ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكنه خرج بان

أصحابه وخفافهم حسرا، ليس بسلاح: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائی نہ، قسم یہ اللہ! رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ وہ شاکرے خود ہغوی کم عمرہ اصحاب چا سرہ چہ وسلہ نہ وہ ہغوی ورسرہ راغلی وو، نو ہغوی تلے وو.

ذ «خفافهم» تحقیق: زمونہ پہ ہندی نسخو کنبی «ولکنہ خرج شہان أصحابہ»، نہ پس «وآخفافهم» لفظ وارد شوی دے او آخفاف جمع د خفیف ده. (۱)

بیا چہ کومے نورے نسخے دی پہ ہغے کنبی دوه الفاظ وارد شوی دی اخفاء او خفاف، نو پہ اکثرہ نسخو کنبی خو اخفاء ده چہ د خف جمع ده او د خفیف پہ معنی کنبی دے. او دے نہ ہغہ خلق مراد دی چہ خالی لاس وو او ہغوی سرہ خہ وسلہ نہ وہ، یعنی (حسرا) لیس معہم سلام» (۲) او د ابوزر، مستملی او حموی نسخو کنبی خفافہم وارد شوی. (۳) چہ د خفیف جمع ده او مراد ترینہ ہم دغہ دی کوم چہ پورته ذکر شو، ہغہ خلق کومو سرہ چہ وسلہ نہ وہ.

خلاصہ دا شوہ چہ پہ درے قسمہ نسخو کنبی درے قسمہ الفاظ وارد شوی دی. کومو کنبی چہ یو «آخفافهم» دے کمالی النسب الہندیہ خو پہ اکثرہ نسخو کنبی دوه الفاظ یعنی «آخفافهم» دے او بعض کنبی «خفافهم» راغلی.

ذ «حسرا» تحقیق: حسر جمع د حاسر ده او حاسر مشتق د حسر نہ دے. د کوم معنی چہ کولایدلو او کولاولو ده. (۴) لیکن دلته مراد حسرا خالی لاس کیدل دی یعنی ہغوی سرہ وسلہ وغیرہ نہ وہ. (۵)

دا ہم وٹیلی شوی دی چہ د حاسر معنی دا ده چہ ہغہ سرے چا سرہ چہ زغرہ او ڈھال نہ وی. (۶) اودا لفظ د حالیت پہ بنا منصوب دے او دے ذوالحال «شہان أصحابہ» دی. (۷)

ذ «لیس بسلاح» جملی نحوی تحقیق: د حدیث جملی «لیس بسلاح» کنبی دوه روایتونہ دی او د دواو روایتونو پہ اعتبار سرہ ترکیب نحوی ہم مختلف کیڑی:

① اکثرہ نسخو او روایاتو کنبی «لیس بسلاح» بآء سرہ دے نو پہ دے صورت کنبی د لیس اسم محذوف دے او تقدیر عبارت داسے دے: «لیس أحدہم متلبسا بسلاح» (۸)

(۱) (انظر صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۱۰) طبع قديم كتب خانہ کراچی-

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۲۰۳) وشرح القسطلانی ج ۵ ص ۱۰۶-

(۳) (حواله بالا وأعلام الحديث ج ۲ ص ۱۴۰۷) النهاية فی غريب الحديث ج ۲ ص ۵۴) وتاج العروس ج ۶ ص ۹۲-۹۳-

(۴) (مصباح اللغات مادة حسر-

(۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۰۳) وشرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۸۰) وأعلام الحديث للخطابی ج ۲ ص ۴۰۷-

(۶) (حواله بالا-

(۷) (حواله بالا و شرح القسطلانی ج ۵ ص ۱۰۶-

(۸) (حواله بالا و شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۸۰)-

⑦ بعضو روایاتو کنبې ((حس، ا، لیس سلا)) مروی دې یعنی بغیر د باء او د سلاح د رفع سره نو دا د لیس اسم دې او د دې خبر محذوف دې. یعنی ((لیس سلا لهم)) (۱)

قوله: فأتوا قوما رماة جمع هوازن وبنی نصر ما یکاد یسقط لهم سهم: هغوی د قبیله هوازن او بنو نصر مخې ته راغله (هغوی داسې مشاق غشی ویشتونکی وو چه) د هغوی به یو غشی هم خالی نه تلو.

په پورته ذکر شوی عبارت کنبې ((رماة)) کوم لفظ وارد شویدې هغه د ((رام)) جمع ده د څه معنی چه ورغورزونکی ده. او دا لفظ خو د ((قوما)) په صفت کنبې واقع کیدونکې دې نو په دې وجه منصوب دې او د ((قوما)) د نصب وجه مفعولیت دې. (۲)

او په جمع هوازن او بنی نصر کنبې دوه احتماله دي:

① دا دواړه علی سبیل البدلیه منصوب وی او قوماً مبدل منه وی.

② چه د دواړه الفاظ مرفوع وی او د مبتدائی محذوف خبر واقع وی یعنی ((هم جمع هوازن وجمع بنی نصر)) نو بهر حال دواړه صورتونه جائز دی. (۳)

قوله: فرشقوهم رشقا ما یکادون یخطفون: رشق د باب نصر نه دې، د دې معنی غشی ویشتل او ورغورزول دی. او علامه داوودي رحمته الله علیه فرمائی چه د حدیث د دې جملې مطلب دا دې چه هغوی به ټول په یوځل په مسلمانانو باندې غشی اووړوی او د غشو باران به پرې اوکړی. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کنبې دې ((فنزله واستنصر)) (۵) چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د خپلې سورلۍ (سپین قچر) نه راکوز شو او د الله تعالی نه ئی فتح او امداد اوغوښتلو. او د جنگ په شروع کنبې هغوی د ماتې سره مخ شوی وو او همدغه د امام بخاری رحمته الله علیه هم مقصد وو.

۹۰- باب: الدعاء علی المشرکین بالهزيمة والزلة

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله علیه دا فرمائی چه د وخت امام که د جنگ په موقع د مشرکانو د هزیمت او د هغوی د متزلزل کیدو دعا کوی او د هغوی خلاف بددعا کوی نو دا فعل جائز دې او د نبی صلی الله علیه و آله نه ثابت دې. (۶)

او د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه پنځه احادیث ذکر کړي دی لکه چه اوس به ستاسو وړاندې راشی.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۸۰)-

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۶)-

(۳) (حواله بالا-

۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وأعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۴۰۷)-

۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵)-

۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۷)-

[۴۷۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عِيسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ لَسَاكَانَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا اللَّهُ يُؤْتِيهِمْ وَيُؤْتِيهِمْ نَارًا أَسْغَلُونَا عَنْ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ [۳۸۸۵، ۴۲۵۹، ۶۰۳۳]

تواجم رجال

۱- ابراهیم بن موسی: دا ابواسحاق الفراء ابراهیم بن موسی بن یزید التمیمی الرازی رحمته الله دی (۲)

۲- عیسی: دا ابوعمرو بن یونس بن ابی اسحاق السبعی کوفی رحمته الله دی. (۳)

۳- هشام، دلته د هشام نه خوک مراد دی؟ حافظ ابن حجر رحمته الله ته دلته دا و هم او شو چه هغه دا او فرمائیل چه د هشام نه دستوانی مراد دی او بیا نه په امام اصیلی باندې رد او کړو چه د دې خبرې قائل دی چه د هشام نه ابن حسان مراد دی. فرمائی:

((وَعَمَّ الْأَصِيلُ أَنَّهُ ابْنُ حَسَانَ، وَارْمِ ذَلِكَ تَضْعِيفَ الْحَدِيثِ فَأَخْطَأَ مِنْ وَجْهَيْنِ...)) (۴)

یعنی د اصیلی گمان دا دی چه هغه ابن حسان دی او د اصیلی مقصد د دې نه حدیث ضعیف ثابتول دي نو هغه په دوه قسمه غلطی او کړه.

مطلب دا شو چه د حافظ ابن حجر رحمته الله په قول یوه غلطی د اصیلی نه دا او شوه چه هغه دا او وئیل چه د هشام نه مراد ابن حسان دی. دوئمه غلطی دا او شوه چه هغه داسې د حدیث ضعیف ثابتولو کوشش او کړو.

دغه شان حافظ ابن حجر فرمائی چه کرمانی دا بهادری کړې ده چه دائې وئیلی چه د هشام نه مراد ابن عروه دی. (۵)

خو د حافظ ابن حجر رحمته الله پورتنې تنقید په دواړو حضراتو محدثینو (یعنی اصیلی او کرمانی) باره کبې صحیح نه دی. دلته و هم او مغالطه هم پخپله هغه ته شویده.

علامه عینی رحمته الله حافظ صاحب دلته د لاس نه کلک نیولې او فرمائیلی دی چه بهادری خو پخپله حافظ کړیده چه هشام ئی دلته دستوانی گرځولې دې حالانکه هغه دستوانی نه دی

بلکه ابن حسان دی لکه څنگه چه اصیلی وئیلی وو. حافظ جمال الدین مزی رحمته الله په (تحفة

(۱) (قوله: على رضى الله عنه: الحديث: أخرجه البخارى أيضاً كتاب المغازى باب غزوة الخندق رقم (۱۱۱۱) وكتاب التفسير سورة البقرة باب حافظوا على الصلوات.... رقم (۵۲۳) وكتاب الدعوات باب الدعاء على المشركين رقم (۶۳۹۶) ومسلم كتاب الصلاة باب الدليل لمن قال: الصلاة الوسطى هي صلاة العصر رقم (۱۴۲۰) والترمذى أبواب التفسير باب ومن سورة البقرة رقم (۲۹۷۸) وأبواب الصلاة باب وقب صلاة العصر رقم (۴۰۹) والنسائى كتاب الصلاة باب المحافظة على صلاة العصر رقم (۴۷۴) وابن ماجه أبواب الصلاة باب المحافظة على صلاة العصر رقم (۶۸۴) -

(۲) (د دې د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيلة -

(۳) (د دې د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الأذان باب من صلى بالناس فذكر حاجة فخطاهم -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) -

(۵) (حواله بالا -

الإشراق) (١) كُتِبَ دُوه خُل (٢) دَدِي خَبَرِي تَصْرِيح كَرِيدَه چَه دَهْشَام نَه مَرَاد اَبَن حَسَان دِي (٣) عَلامَه كَرَمَانِي عليه السلام هَم دَ جَزَم سِرَه نَه دِي فَرَمَانِيلِي چَه هَشَام نَه هَم اَبَن عَرُوه مَرَاد دِي بَلَكِه هَغَه دَاسِي وَانِي: ((الظاهر أنه ابن حسان، لكن المناسب لما مر في باب شهادة الأعمى هشام بن عروة)) (٤) پَه قَوْل دَ عَلامَه عَيْنِي عليه السلام دَرَاصل عَلامَه كَرَمَانِي عليه السلام تَه دَا مَغَالَطَه او دَهوَكِه پَه دِي وَجَه او شُود چَه (كتاب الشهادات) كُتِبَ اِمَام بَخَارِي عليه السلام يُو رَوَايَت ((عيسى بن يونس عن هشام عن أبيه عروة)) (٥) پَه طَرِيق نَقْل كَرِي دِي. نُو عَلامَه كَرَمَانِي عليه السلام هَمْدَغَه او كُنْزِل چَه دَلْتَه هَم دَ هَشَام نَه هَم اَبَن عَرُوه مَرَاد دِي حَالَانَكِه حَقِيقَت دَ دِي نَه خِلَاف دِي او دَ دِي نَه پَه قَوْل دَ عَلامَه عَيْنِي دَ عَلامَه كَرَمَانِي بَهَادَرِي نَه بَنِكَارَه كِيرِي. فَرَمَانِي:

((ولم يظهر منه تجاسر لأنه لم يجوز أنه هشام بن عروة وإنما غرته رواية عيسى بن يونس عن هشام عن أبيه عروة في الباب المذكور، فظن أنه ههنا أيضًا كذلك)) (٦)

دَ حَافِظ اَبَن حَجَر خَبَر دَارِي: مُونِرِي پُورْتَه دَ حَافِظ اَبَن حَجَر عليه السلام بَارَه كُتِبَ دَا او وُتِيل چَه هَغَه تَه دَ هَشَام بَن حَسَان مَتَعَلَق وَهَم پِيش شُوي دِي چَه هَغَه هَشَام دَسْتَوَانِي گِرْخُولِي دِي. دَا مَعَامِلَه خُو دَ (كتاب الجهاد) مَتَعَلَق دَه لِيكَن چَه كَلَه هَغَه (كتاب المغازي) تَه او رَسِيدُو نُو هَغَه خَبَر دَار شُو دَا نِي اَوْمَنْلَه او دَدِي خَبَرِي تَصْرِيح نِي او كِرِه چَه دَاهَم هَشَام بَن حَسَان دِي. لِيكِي: ((هشام: كنت ذكرت في الجهاد أنه الدستواني، لكن جزم المزي في الأطراف بأنه ابن حسان، ثم وجدت مصراجه في عدة طرق، فهذا المعتبر)) (٧)

دَغَه شَان پَه رَكْتَاب الدَعَوَات) كُتِبَ هَم هَغُوي دَلْتَه دَذَكْر شُوي مَوْقِف نَه خِپْلَه رِجُوع بِيَان كَرِيدَه^٨ آيَا هَشَام بَن حَسَان ضَعِيف رَاوِي دِي؟ پُورْتَه چَه مُونِرِي دَ حَافِظ اَبَن حَجَر عليه السلام پَه حَوَالَه دَ اِمَام اَصِيلِي عليه السلام كُورَم مَوْقِف نَقْل كَرِي وُو چَه هَغُوي حَدِيث بَاب دَ هَشَام بَن حَسَان دَ وَجَه نَه ضَعِيف گِرْخُولِي دِي نُو اِمَام اَصِيلِي دَ دِي مَوْقِف جَوَاب حَافِظ عليه السلام پِخِيلَه وِرْكَرِيدِي. هَغَه فَرَمَانِي دَ هَشَام بَن حَسَان دَحْفِظ بَارَه كُتِبَ سِرَه دَ دِي چَه بَعْضُو حَضْرَاتُو كَلَام فَرَمَانِيلِي لِيكَن چَاهَم هَغَه صَرَف دَ حَفِظ دَ وَجَه نَه هَغَه مَطْلَقًا ضَعِيف نَه دِي گِرْخُولِي بَلَكِه دَ هَغَه پَه بَعْضُو شَيُوخُو كُتِبَ هَغَه تَه ضَعِيف وُتِيلِي. بِيَا دَ هَغَه تُولُو اَنَمَه رَجَال وَا مَحْدُثِينَ پَه دِي خَبَرَه

١) انظر تحفة الأشراف (ج ٧ ص ٢٩٩ -

٢) (قال العيني عليه السلام في العمدة (ج ٤ ص ٢٠٣): وكذا نص عليه الحافظ المزي في الأطراف في موضعين كما تذكره عن قريب. إلا أن المزي عليه السلام صرح: "ابن حسان" في ثلاثة مواضع. انظر تحفة الأشراف (ج ٧ ص ٢٩٩ - ٤٣٠)

٣) عمدة القاري (ج ٤ ص ٢٠٣) وشرح القسطلاني (ج ٥ ص ١٠٧) -

٤) (شرح الكرماني (ج ١٢ ص ١٨١) -

٥) (صحيح البخاري كتاب الشهادات باب شهادة الأعمى ... رقم (٢٦٥٥) -

٦) (عمدة القاري (ج ٤ ص ٢٠٣) -

٧) (فتح الباري (ج ٧ ص ٤٠٥) -

٨) (فتح الباري (ج ١١ ص ١٩٥) -

کنبی اتفاق دے چہ د باب پہ حدیث کنبی چہ کوم شیخ دے یعنی محمد بن سیرین رحمہ اللہ د ہفہ بارہ کنبی دا ثبت دی. سعید بن ابی عروبہ (۱) فرمائی چہ د ابن سیرین نہ پہ روایت کنبی د ہفہ پہ شاگردانو کنبی د ہشام نہ خوک احفظ نہ وو. او یحیی القطان فرمائی چہ ہشام بن حسان د محمد بن سیرین بارہ کنبی ثقہ وو. ہفہ نور فرمائی چہ ہفہ د ابن سیرین بارہ کنبی زما پہ نزد عاصم الاحول او خالد الخذاء نہ بہتر او خوبس دی. (۲) او امام علی ابن المدینی (۳) فرمائی امام یحیی القطان د ہشام بن حسان د امام عطاء نہ روایت شوی احادیث بہ ضعیف گر خول خو زموئے اصحابو بہ ہفہ تہ ثبت وئیل. نور فرمائی چہ پاتی شو ہفہ احادیث کوم چہ ہفہ د محمد بن سیرین نہ روایت کوی نو ہفہ صحیح دی او یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی چہ د ہشام بن حسان د دے احادیثونہ انکار نشی کولی کوم چہ ہفہ د عطاء، عکرمہ او حسن بصری رحمہم اللہ نہ روایت کوی. (۴)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د امام یحیی بن معین رحمہ اللہ د پور تہ ذکر شوی قول جواب ورکولو سرہ فرمائی چہ امام احمد خودا فرمائی چہ تہ دہفہ د ہرقسم خیز (روایت) نہ انکار او کرہ نو دا بہ مومی چہ یا خو بہ ایوب ہفہ روایت کرے وی او یا عوف (۵) یعنی د ہفہ متابعت بہ یو نہ یو خامخا کرے وی. ابن عدی رحمہ اللہ فرمائی چہ د ہفہ احادیث مستقیم دی ما پہ ہفہ کنبی ہیخ منکر شی نہ دے لیدلے. (۶)

پاتی شو عطاء نو پہ صحیحینو کنبی د عطاء نہ یو روایت نشتہ. البتہ د عکرمہ نہ پہ صحیح بخاری کنبی د ہفہ روایات شتہ لیکن ډیر کم دی او پہ ہفہ باندے متابعت ہم کرے شوی دی. واللہ اعلم. (۷)

د حافظ صاحب د دے اوږد جواب خلاصہ دا شوه چہ اولاً خو ہشام بن حسان مطلقاً سئ الحفظ او ضعیف راوی نہ دے او ثانیاً یوازی پہ دے بنیاد د ہغوی روایات نشی رد کولی.

خاصکر چہ ہفہ د محمد بن سیرین نہ روایت کنبی ثقہ او ثبت وی. گماہر بہ ائمة الرجال و حفاظ الحديث

۳- محمد: دا امام، شیخ الاسلام ابو بکر محمد بن سیرین انصاری بصری رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان)) لاندے تیرہ شویده. (۸)

(۱) (تہذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۷) -

(۲) (تہذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۶) وفتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) -

(۳) (تہذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۷) والضعفاء الكبير للعقيلي (ج ۴ ص ۳۲۵) -

(۴) (تہذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) -

(۶) (الکامل لابن عدی (ج ۷ ص ۱۱۴) -

(۷) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) حافظ رحمہ اللہ فتح الباری (ج ۷ ص ۴۰۵) (کتاب المغازی) کنبی خو دا فرمانیلی وجہ د اصلی د حدیث باب متعلق کوم خیال دی. د دے بارہ کنبی بہ زہ پہ (کتاب

التفسیر) کنبی کلام کوم لیکن معلومہ نہ دہ چہ ہغوی نہ خنگہ ذہول اوشو چہ د (فتح الباری) پہ (کتاب التفسیر) کنبی پہ دے بارہ کنبی ہیخ بحث نہ دے کرے بلکہ مونہ تہ خو دا بحث د ډیر لتون

نہ پس پہ (کتاب الدعوات) کنبی ملاؤشو -

(۸) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲۴) -

۵- عبید۵: دا ابو مسلم عبید۵ - ہفت۴ العین المہمل۵ و کس۵ الہام الموحدا۵ - بن عمرو کوفی دے (۱)

۶- علی: دا مشہور صحابی دے رسول اللہ ﷺ خوم حضرت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ (۲)

قوله: قال: لما كان يوم الأحزاب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ملا

الله بيوتهم.... حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ ﷺ دے غزوہ احزاب پہ ورخ او فرمائیل اللہ تعالیٰ دے دے دغہ مشرکانو کورونہ او قبرونہ دے اور نہ دے ک کړی چہ ہغوی مونږ دے صلاة الوسطی نہ مشغول او محروم کړو او نمر دہوب شو.

تنبيه: پہ حدیث باب کنبی دے ذکر شوے واقعی تفصیل (کتاب المغازی) (۳) کنبی او دے صلاة الوسطی متعلق مکمل بحث (کتاب التفسیر) (۴) کنبی راغلی دے.

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: پہ حدیث شریف کنبی بہر حال دے خبری بددعاء (نبیرے) خوشتہ چہ اللہ تعالیٰ دے دے دغہ مشرکانو کورونہ او قبرونہ دے اور نہ دے ک کړی لیکن د شکست بددعاء ئی اونه کړہ او ترجمہ ہم دے دے وہ.

نو حافظ صاحب او علامہ عینی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دے حدیث مناسبت دے ترجمہ سرہ دے زلزلہ پہ لفظ کنبی دے. ہغہ داسی چہ دے ہغوی کورونہ سوزول او دے نفوس ینہ جی قولو او خوزولو

سبب دے چہ دے شکست مترادف دی، دغہ شان بہ پہ ترجمہ او حدیث کنبی مطابقت اوشی. (۵)

[۲۴۴] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ عَنْ ابْنِ ذَكْوَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو فِي الْقُنُوتِ اللَّهُمَّ أَنْتَ سَلَمَةٌ بَيْنَ هَاشِمٍ اللَّهُمَّ أَنْتَ الْوَلِيدُ بْنُ الْوَلِيدِ اللَّهُمَّ أَنْتَ عِيَّاشُ بْنُ أَبِي رَيْبَعَةَ اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمُتَضَعِّفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُمَّ اهْذُوظْأَتَكَ عَلَى مُضَرِّ اللَّهُمَّ سَيِّئِينَ كِنِينِي يُوسُفَ [ر: ۹۶۱]

تراجم رجال

۱- قبيصة: دا ابو عامر قبيصة بن عقبه بن محمد بن سفيان كوفی مؤيد دے.

۲- سفيان: دا مشهور امام حدیث ابو عبد اللہ سفيان بن سعيد بن مسروق ثوری مؤيد دے. دے دے دوارو حضراتو تذکرہ ((کتاب الإيمان باب علامة المنافق)) لاتدی راغلی. (۷)

(۱) (دے دوی دے حالات و پاره او گوری کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان -

(۲) (دے دوی دے حالات و پاره او گوری کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم -

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۷۷) -

(۴) (کشف الباری کتاب التفسیر (ص) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) و عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۳) -

(۶) (قوله عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في الأذان باب بلاترجمه بعد باب فضل اللهم ربنا لك -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵ - ۲۸۰) -

د علامه عینی او قسطلانی تسامح دلته علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ (۱) او د هغه په اتباع کښې علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ (۲) نه دا تسامح شریده چه دې دواړو حضراتو په سند کښې ذکر شوې سفیان ابن عیینہ گرځولې حالانکه دا سفیان بن سعید ثوری دې ځکه چه قبیسہ خو د امام ثوری نه روایت کوی لیکن د ابن عیینہ نه نه کوی. نو انمه رجال مثلاً حافظ مزنی (۳) علامه ذهبی (۴) او حافظ ابن حجر (۵) وغیره د هغه په شیوڅو کښې ابن عیینہ چرته هم نه دې ذکر کړې او هرځای کښې نې د ثوری تصریح کړیده. د کوم نه چه همدشه معلومیږي چه دلته هم د سفیان نه هم ثوری مراد دې نه چه ابن عیینہ.

۳- ابن ذکوان دا عبدالرحمن عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دې. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من الإیمان» لاندې تیره شویده. (۶)
۴- الاعرج دا ابو داؤد عبدالرحمن بن هرمز رحمۃ اللہ علیہ دې. د ده تذکره هم په اختصار سره د «کتاب الإیمان» د مذکوره باب لاندې تیره شویده. (۷)

۵- ابوهریره: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې. د ده تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شویده. (۸)

د حدیث ترجمه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرماني چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به په قنوت کښې دا دعا فرمائیله یا الله! سلمه بن هشام ته خلاصې ورکړې یا الله! ولید بن ولید ته خلاصې ورکړې. یا الله! عیاش بن ابی ربیعه ته خلاصې ورکړې یا الله! کمزوري مسلمانانو ته خلاصې ورکړې، یا الله! ذ قبیله مضر په کافرانو باندې سختې اوکړې، یا الله! په داسې قحط کښې اخته کړې څنگه چه تا د یوسف علیه السلام په زمانه کښې په قحط کښې خلق اخته کړې وو.
مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفاء اوکړه ځکه چه د حدیث تشریح او په دې

کښې د ذکر شوی اعلامو حالات (کتاب الأذان) کښې ذکر دی. (۹)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې «اللهم اشد وطأتک علی....» ځکه چه شدت وطأت (نیول) د دې خبرې نه اعم دی چه هغوی په هزیمت یا زلزله سړه متصف وی یا د دې نه علاوه په نورو تکیلفونو او مشکلاتو کښې هم اخته وی. مثلاً سخته گرانی یا د ذلت مرګ وغیره. (۱۰)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۴) -

(۲) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۷) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۳ ص ۴۸۲) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۱۳۱) -

(۵) (تهذيب التهذيب (ج ۸ ص ۳۴۷) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۰) -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۹) (صحیح البخاری کتاب الأذان باب یهوی بالتکبیر حین یسجد رقم (۸۰۴) -

(۱۰) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۴) ومثله للحافظ فی الفتح (ج ۶ ص ۱۰۶) -

[٢٤٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (١) يَقُولُ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُمَّ مُزِلْ الْكِتَابَ سَرِيعَ الْحِسَابِ اللَّهُمَّ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَذَلِّهِمْ [٣٨٨٩، ٦٠٢٩، ٧٠٥١، وانظر: ٢٦٦٣]

تراجم رجال

- ١- احمد بن محمد: دا ابو العباس احمد بن محمد بن موسى المروزي رحمته الله دي. (٢)
 - ٢- عبد الله: دا مشهور امام حضرت عبدالله بن مبارك حنظلي رحمته الله دي. د دوى مختصر تذكرة ((بده الوحي)) كني تيره شويده. (٣)
 - ٣- اسماعيل بن ابي خالد: دا اسماعيل بن ابي خالد احمسي بجلى كوفى رحمته الله دي دده اجمالى تذكرة ((كتاب الايمان باب السلم من سلم المسلمين من لسانه ويده)) لاندې تيره شويده. (٤)
 - ٣- عبد الله بن ابي اوفى رحمته الله: دا مشهور صحابى رسول رحمته الله، حضرت عبدالله بن ابي اوفى اسلمى رحمته الله دي. (٥)
- قوله: يقول: دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب على المشركين:**
حضرت عبدالله بن ابي اوفى رحمته الله فرماني چه د غزوه احزاب (خندق) په موقع حضور رحمته الله د مشركانو خلاف بددعا، او فرمانيه. دلته حضرت عبدالله بن ابي اوفى رحمته الله د غزوه احزاب په موقع د رسول الله رحمته الله نه د مشركانو خلاف يوه بددعا ذكر كړيده، د كومې الفاظ چه وړاندې په حديث كني راخي.
- قوله: فقال: اللهم منزل الكتاب، سريع الحساب: نو رسول الله رحمته الله او فرمانيه يا الله!**

(١) قوله: عبدالله بن ابي اوفى رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجهاد باب كان النبى صلى الله عليه وسلم إذ لم يقاتل أول النهار... رقم (٢٩٦٥-٢٩٦٦) وباب لاتتموا لقاء العدو رقم (٣٠٢٤-٣٠٢٥) وكتاب المغازى باب غزوة الخندق..... رقم (٤١١٥) وكتاب الدعوات باب الدعاء على المشركين رقم (٦٣٩٢) وكتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿أنزله يعلمه الملائكة يشهدون﴾ رقم (٧٤٨٩) كتاب الجهاد باب كراهية تنمى لقاء العدو ولا أمر بالصبر عند اللقاء رقم (٤٥٤٢) وباب استحباب الدعاء بالنصر عند لقاء العدو رقم (٤٥٤٣) والترمذى أبواب الجهاد باب ما جاء فى الدعاء عند القتال رقم (١٦٧٨) وابن ماجه كتاب الجهاد باب القتال فى سبيل الله سبحانه تعالى رقم (٢٧٩٦).

(٢) د دوى د حالاتو د پاره او گورى كتاب الوضوء باب ما يقيم من النجاة فى السن -

(٣) (كشف البارى ج ١ ص ٤٦٢) -

(٤) (كشف البارى ج ١ ص ٦٧٩) -

(٥) د دوى د حالاتو د پاره او گورى كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين: من القبل والدبر

د کتاب نازلونکيه! او زر حساب اخستونکيه! د کتاب نه مراد قران کریم دې او د سریع الحساب نه علامه کرمانی رحمته الله علیه دوه مطلبه بیان کړې دي:

① دا مطلب دې «آله سریع حساب» ومچین وخته» د الله تعالی حساب او د هغې وخت زر راتلونکې دې.

② «او آله سریع الحساب» یا دا چه هغه په حساب کتاب کښې تیز دې. او زر نیول کوی. (۱) په اولنی صورت کښې به «سریع» د حساب صفت وی او په دوئم صورت کښې د الله تعالی صفت به وی.

قوله: اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهم وزلزلهم: یا الله! دې ډلو ته شکست ورکړې یا الله دوی ته شکست ورکړې او ونی خوزوې.

مطلب دا چه یا الله دوی ذره ذره کړې او د دې دا غونډه گډه وډه او خوره کړې دې ډپاره چه دوی ته چرته هم آرام او سکون ملاونشی او هغوی چرته هم کلک پاتې نشی. (۲) او علامه داوودی فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله مطلوب او مقصود دا وو چه د هغوی عقلونه ختم شی او په جنگ کښې د هغوی پښې او خوښیږی. (۳)

نود نبی صلی الله علیه و آله د دې بددعا نتیجه ډیره زر ښکاره شوه او الله تعالی یوه ډیره تیزه سیلنی راولیگله، کومې سره چه د کفارو د لښکر ټولې څیمې راووتلې د هغوی تنابونه پرې شو. کټونی او نور سازو سامان ئی اوشندلې شو د څه په وجه چه کافران بدحواس شو او ویریدل او آخر ټول او تښتیدل. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه سره مناسبت «اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهم وزلزلهم» کښې دې. (۵) په دې کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله مشرکانو ته بددعا فرمائیلې او هم دغه مقصد د ترجمه هم وو.

د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په بددعا کښې یو حکمت: دلته تاسو گورنی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله خودکافرانو او مشرکانو خلاف بددعا فرمائیلې ده چه دوی ماتی سره مخامخ شی ولې د هغوی د هلاکت او بربادنی بددعا ئی نه ده فرمائیلې.

د دې وجه دا ده چه په هزیمت او ماتی کښې د هغوی د ځانونو تلف کیدل نشته بلکه سلامتی ده، او همدغه سلامتی او عدم اتلاف د دې امر امید جوړیدلې شی چه هغوی په راتلونکي وخت کښې د کفر او شرک نه توبه کړی او په زړه او ځان سره اسلام کښې داخل شی او صحیح مقصد د نفوسو د هلاکت بددعا ختموی. یعنی که د هلاکت بددعا ئی

(۱) (الکواکب الدرای (ج ۱۲ ص ۱۸۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (انظر کشف الباری، کتاب المغازی (ص ۲۷۵) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) -

کړې وه نو دا صحیح او عظیم مقصد به نه وو حاصل شوي. د دې نه پس تاریخ همدغه گواهی ورکوي چه د دې غروه احزاب نه بچ وتونکی ډیر مشرکان په اسلام مشرف شو او هغوی ته د صحابیت عظیم شرف حاصل شو لکه حضرت ابوسفیان رضی الله عنه. علامه قسطلانی هم دا حکمت ذکر کولو سره لیکي: «ولما خص الدعاء عليهم بالهزيمة والزلزلة دون أن يدعو عليهم بالهلاك لأن الهزيمة فيها سلامة نفوسهم وقد يكون ذلك رجاء أن يتوبوا من الشك، ويدخلوا في الإسلام، والإهلاك المباح لهم مفوت لهذا البقصد الصحيح» (۱)

[۲۷۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَأَنَسُ مِنْ قُرَيْشٍ وَجُحْتُ جُرُودٌ بَنَاجِيَةً مَكَّةَ فَأَرْسَلُوا فَجَاءُوا مِنْ سَلَاهَا وَطَرَحُوهُ عَلَيْهِ فَبَاغَتْ فَاطِمَةُ فَأَلْقَتْهُ عَنْهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ لِأَبِي جَهْلٍ بَنٍ هِشَامٍ وَعُتْبَةَ بَنٍ رَبِيعَةَ وَشَيْبَةَ بَنٍ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدَ بَنٍ عُتْبَةَ وَأَنَّى بَنٍ خَلْفٍ وَعُقْبَةَ بَنٍ أَبِي مُعَيْطٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُمْ فِي قَلْبٍ بَذَرٍ قَتَلَى قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ وَلَيْسَتْ السَّائِمَةُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ يُوسُفُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أُمِّيَّةُ بْنُ خَلْفٍ وَقَالَ شُعْبَةُ أُمِّيَّةُ وَأَنَّى وَالصَّحِيحُ أُمِّيَّةُ [۲۷۷]

رجال الحديث

- ۱- عبد الله بن أبي شيبه: دا ابو بكر عبدالله بن محمد بن ابی شيبه عیسی کوفی رحمته الله دی. (۳)
- ۲- جعفر بن عون: دا ابو عون جعفر بن عون بن جعفر بن عمرو بن حرث قرشي مخزومی رحمته الله دی. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان ونقصاله» کښي تفصیل سره راغلي ده. (۴)
- ۳- سفیان: دا مشهور امام حدیث ابو عبدالله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمته الله دی. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب علامة المنافق» لاندې تیره شویده. (۵)
- ۴- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی کوفی رحمته الله دی. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان» لاندې راغلي دی. (۶)

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۲) (قوله: عن عبدالله رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الوضوء باب إذا ألقى على طهر المصلى فذر...

(۳) (د دوی حالاتو ډېاره او گوري کتاب العمل في الصلاة باب لا بد السلام في الصلاة -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴۶۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

۵- عمرو بن ميمون: دامخضرمی تابعی حضرت ابویحیی عمرو بن ميمون ازدی رضی اللہ عنہ دی.^(۱)

۶- عبد الله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبيب هذلی رضی اللہ عنہ دی. دَ ده مفصل حالات «کتاب الإیمان باب قلم دون قلم» لاندی تیرشوی دی. (۲)

قوله: قال: کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یصلی فی ظل الکعبة: حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د کعبہ پہ سورې کنبې مونخ کولو. په دې حدیث شریف کنبې په نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندې د مکې د قریشو د سردارانو د طرف نه رواساتلي ظلمونو، زیاتو او شیطانو نه د یو بیان دې. مشهوره واقعه ده یو ځل نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د کعبه د سورې لاندې مونخ کولو نو ابوجهل د هغه ملگرو او چمچو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په دې حالت کنبې اولیدل نو ابوجهل اوونیل چه په مکه مکرمه کنبې فلانکی کور کنبې اوښ حلال شویدی د هغې لرې کولمې به څوک راوړی چه هغه د محمد صلی اللہ علیہ وسلم په سټ باندې واچوی؟ نو د قوم یو بدبخت پاسیدو او هغه لرې کولمې نې راوړلې او هغه ئی د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په سټ مبارک باندې واچولې کوم وخت چه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د سجدې په حالت کنبې وو. د کتاب الوضوء په روایت کنبې دی عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا ټوله معامله ما کتلې خو هیڅ مې نشو کولې. افسوس چه ماسره دومره طاقت وې (۳) او د مکې مشرکانو حضور صلی اللہ علیہ وسلم سره توقې او مسخرې کولې. تردې چه حضرت فاطمه زهراء رضی اللہ عنہا راغله او هغه لرې کولمې ئې د باباجان د سټ مبارک نه اخوا کرل نو په دې موقع حضور صلی اللہ علیہ وسلم د دې مکې د مشرکانو خلاف بددعا او فرمائیله د کومې الفاظ چه د باب په حدیث کنبې ذکر دی.

قوله: فقال: أبوجهل وناس من قریش، ونحرت جزور بنأحیه مکه: نو ابوجهل او دقریشو څه خلقو اوونیل دغه وخت د مکې مکرمې په یو گوټ کنبې اوښ حلال کړیشوې وو. دلته د باب په روایت کنبې دا خو ذکر دی چه ابوجهل او څه قریشیانو خلقو اوونیل لیکن څه ئی اوونیل (یعنی مقوله) محذوف ده او هغه محذوف مقوله دا ده: «هاتوا من سلا الجوزور التي دعيت» (۴) او په دې حذف باندې دلیل د کتاب الوضوء وغیره روایت دې په کوم کنبې چه دا الفاظ دی: «إذ قال بعضهم لبعض: ایکم یحیی، یسلی جزور بنی فلان.....؟» (۵) او «ودعيت جزور بنأحیه مکه» جمله، جمله معترضه حالیه ده. (۶)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۳) (الصحيح للبخاری کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر أو جيفة... رقم (۲۴۰) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۵) -

(۵) (الصحيح للبخاری کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر أو جيفة... رقم (۲۴۰) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۵) -

قوله: فأرسلوا فاجأوا من سلاها: نو هغوی سرې اولیگلو نو هغه د هغه لرې کولمې راوړلې. مطلب دا چه ابو جهل، د هغه ملگرو او شیطانانو د مکې په یو غاړه کښې حلال کړی شوې او بنانو لرې کولمو د پاره سرې اولیگلو چه لاړو او هغه لری راوړل. لری پسې تلونکې او راوړونکې هم یو سرې وو خو هغوی په دې عمل کښې شریک وو نو په دې وجه هغوی ټولونه نسبت او کړی شو. د (کتاب الوضوء) په روایت کښې د حدیث الفاظ دا وارد شوی دی: «فانبعث أشقى القوم، فجاء به...» (۱) چه د قوم بدبخت ترین سرې لاړو او هغه لری کولمې نی راوړې.

«السلی» هغه جلنی ته وائی په کومه کښې چه بچې را اینغبستې شی نو که دا جلنی په خیته کښې او شلیبې نو مور او بچې دواړه مری. (۲)

قوله: قال عبدالله: فلقد رأيتهم في قليب بدر قتل: حضرت عبدالله بن

مسعود رضی اللہ عنہ وائی ما دې د بدر په کوهی کښې مردار اولیدلو. د حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ د قول مطلب دا دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کوم سردارانود قریشو خلاف مکه مکرمه کښې کومې خیرې کړې وې د هغې نتیجه په غزوه بدر کښې ښکاره شوه. نو پخپله حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ هغه اووه کسان اوکتل چه هغه ټول د بدر په کوهی کښې مردار پراته وو. دغه شان الله تعالی د خپل نبی د بددعا عزت اوستاتلو.

«قلیب» - بکمالام - هغه کوهی ته وائی د کوم چه غاړه نه وی، دا مذکر او مؤنث په دواړه قسمه استعمالیږی او د دې جمع قلوب، قلوب او اقلبه راخی. (۳)

او قتل د قتل جمع ده او په معنی د مقتول ده او په ترکیب کښې د رأیت مفعول ثانی واقع کیږی.

قوله: قال أبو اسحاق: ونسيت السابح: ابواسحاق سبيعي رضی اللہ عنہ فرمانی او مانه اووم

هیر شو. د پورتنی عبارت مقصد: په حدیث باب کښې به تاسو کتلې وی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د کومو کسانو خلاف بددعا فرمائیلي وه په هغې کښې د شپږو نومونه ذکر دی خو اووم نوم نشته. ابواسحاق سبیعی رضی اللہ عنہ دا فرمانی چه اووم نوم مانه هیر شویږی. کله چه ابواسحاق سبیعی رضی اللہ عنہ دا حدیث حضرت سفیان ثوری ته واورولو نو هغه د اووم نوم ذکر نه کړو او د نسیان تصریح نی اوکړه. (۴)

(۱) الصحيح للبخاری کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلى قذر أو جيفة... رقم (۲۴۰) -
(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۸) وجامع الأصول (ج ۱ ص ۳۶۶) ومصباح اللغات مادة سلی -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۸) وجامع الأصول (ج ۱ ص ۳۶۶) ومصباح اللغات مادة قلب -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۷) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

اوس سوال دا پیدا کیری چه دا اووم سرې څوک دې، نود دې جواب دا دې چه هغه سرې
 عماره بن ولید دې او دې تصریح په (کتاب الصلاة) (۱) کښې د اسرائیل نه مروی روایت
 کښې موجود دې او د اسرائیل سماع د ابواسحاق نه ډیر په اوچته درجه باندې ده، ځکه چه
 ابواسحاق د اسرائیل نیکه دې او دې به هروخت هغه سره وو. اسرائیل پخپله فرمائی: (کنت
 أمفط حدیث ابواسحاق کما لحفظ سورة الحد) (۲)

قوله: قال: أبو عبد الله: قال يوسف بن إسحاق عن أبي إسحاق: أمية

بن خلف.... وقال شعبة: أمية أو أبي، والصحيح: أمية:

د ذکر شوی تعلیق مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې تعلیق نه دا دې چه د ابواسحاق
 سبیعی نه دا روایت یوسف بن اسحاق هم روایت کړیدې کوم کښې چه امیه بن خلف دې او
 شعبه هم روایت کړیدې کوم کښې چه امیه یا ابی دې، یعنی شعبه ته په دې کښې شک
 شوی دې، خود پلار روایت نئ کوم چه د سفیان ثوری رحمته الله علیه نه دې په هغې کښې ابی دې نو
 امام بخاری رحمته الله علیه دا فرمائی چه صحیح امیه دې نه چه ابی، ځکه چه ابی بن خلف خو پخپله
 حضور پاک صلی الله علیه و آله په غزه احد کښې په خپلو لاسونو دوزخ ته رسولې وو. که هغه چرته په بدر
 کښې مردار شوې وې نو په غزه احد کښې د وژلو به څه مطلب وې؟ (۳)
 د دواړو تعلیقاتو تخریج: امام بخاری رحمته الله علیه دلته دوه تعلیقات ذکر کړي دی، یو د یوسف بن
 اسحاق او بل د شعبه. د یوسف بن اسحاق تعلیق خو موصولاً امام بخاری رحمته الله علیه په (کتاب
 الوضوء) کښې ذکر کړیدې. (۴) او د شعبه تعلیق موصولاً امام بخاری رحمته الله علیه په (کتاب الجزية
 البوادة) او (کتاب مناقب الانصار) کښې روایت کړیدې. (۵) د دې نه علاوه امام بخاری رحمته الله علیه
 هم د شعبه روایت موصولاً نقل کړیدې.

(۱) (صحیح البخاری کتاب الصلاة باب المرأة تطرح عن المصلی شیئا من الأذى رقم (۵۲۰) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۳۵۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) وارشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۴) (صحیح البخاری کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلی قدر أو جيفة -

(۵) (صحیح البخاری کتاب الجزية والمواعدة باب طرح جيف المشركين في البئر.... رقم (۳۱۸۵) وکتاب
 مناقب الأنصار باب ما لقی النبی صلی الله علیه وسلم وأصحابه من المشركين بمكة رقم (۳۸۵۴) -

تنبيه: حافظ صاحب فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۷) او تغلیق (ج ۳ ص ۸۴) علامه عینی عمدة القاری
 (ج ۳ ص ۲۰۵) او د دې دواړو حضراتو اتباع گولو سره علامه قسطلانی رحمته الله علیه یرشاد الساری (ج ۵ ص
 ۱۰۸) کښې دا ونیولی دی چه امام بخاری رحمته الله علیه د شعبه تعلیق موصولاً (کتاب المبعث) کښې نقل
 کړیدې. لیکن دې ټولو حضراتو ته غالباً تسامح شوی دې ځکه چه اول به په صحیح بخاری کښې
 داسې څه کتاب نشته د کوم نوم چه (کتاب المبعث) وی د هغې طرف ته د تعلیق نسبت او کړیسی.
 او دوئم لکه څنگه چه مونږ په تخریج کښې ذکر کړل. دا تعلیق مصنف رحمته الله علیه په دوو مقاماتو کښې
 موصولاً ذکر کړیدې او په دې دواړو مقاماتو کښې د شعبه د شک تصریح موجود ده -

او د حدیث باقی تشریحات به انشاء الله (کتاب الوضوء) کنبې راځي.
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کنبې دې ((اللهم عليك بقریش)) او په دې کنبې هم هغه تقریر دې کوم چه د باب په نورو احادیثو کنبې راغلې دې چه د الله تعالی نیول عام دی، که د شکست په ذریعه وی، که د زلزلي په ذریعه وی یا د نور قسم تکلیفونو او مشکلاتو په ذریعه وی (۱) د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دې حدیث کنبې هم د کفار قریش خلاف د رسول الله صلی الله علیه و آله بددعا قبوله شوه اود الله تعالی د طرف نه د هغوی سخت نیول اوشو.

فانده: د دې حدیث ټول رجال کوفیان دی، بیا په دې کنبې د تابعی د تابعی نه روایت دې. ابو اسحاق سبیعی تابعی دې او عمرو بن میمون هم مخضرم تابعی دې چه د صحابی نه روایت کوی (۲)

[۲۷۷۷] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ إِبْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۲) أَنَّ الْيَهُودَ دَخَلُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا السَّأَمَ عَلَيْكَ فَلَعَنَتْهُمْ فَقَالَ مَا لَكَ قُلْتَ أَوْلَمْ تَسْمَهُمَا قَالُوا قَالْ فَلَمْ تَسْمَعْ مَا قُلْتَ وَعَلَيْكُمْ

[۶۵۲۸، ۶۰۳۸، ۵۹۰۱، ۵۶۸۳، ۵۶۷۸]

تراجم رجال

۱- سلیمان بن حرب: دا ابوایوب سلیمان بن حرب بن بخیل ازدی رضی الله عنه دې. د ده حالات اجملاً ((کتاب الإیمان باب من کره أن یعودی الکفر.....)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

۲- حماد: دا ابواسماعیل حماد بن زید بن درهم ازدی بصری رضی الله عنه دې. د ده تذکره ((کتاب الإیمان باب (وإن طاعتان من المؤمنین اقتتلوا فأصلحوا.....)) لاندې راغلې ده. (۵)

۳- ایوب: دا ایوب بن ابی تمیمه کيسان سختیانی بصری رضی الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب حادثة الإیمان)) کنبې راغلې دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۲۰۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) -

(۲) (شرح الفسطانی ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۳) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الأدب باب الرفق فى الأمر كله رقم (۶۰۲۴) وباب لم يكن النبى صلى الله عليه وسلم فاحشاً ولا متفحشاً، رقم (۶۰۳۰) وكتاب الاستئذان باب كيف يرد على أهل الذمة والسلام رقم (۶۲۵۶) وكتاب الدعوات باب دلعاء على المشركين رقم (۶۳۹۵) وباب ول النبى صلى الله عليه وسلم يستجاب الشافى اليهود، ولا يستجاب لهم فىنا رقم (۶۴۰۱) وكتاب استنابة المرتدين باب إذا عرض الذمى وغيره بسب النبى صلى الله عليه وسلم ولم يصرح..... رقم (۶۹۲۷) ومسلم كتاب السلام باب النهى عن ابتداء أهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم؟ رقم (۵۶۵۶) والترمذى أبواب الاستئذان باب ماجاء فى التسليم على أهل الذمة رقم (۲۷۰۱) -

(۴) (كشف الباری ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۵) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۶) (كشف الباری ج ۲ ص ۲۶) -

۳- ابن ابی ملیکہ: دا ابوبکر عبدالله بن عبيدالله بن ابی ملیکہ تیمی قرشی رضی اللہ عنہ دی. دے دوی تذکرہ ((کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله...)) پہ ذیل کنبی تیرہ شوے ده. (۱)

۵- عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حبیبہ الرسول ﷺ حضرت عائشہ بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا ده، دے حالات ((بہار النبی)) پہ دوئم حدیث کنبی تیرشوی دی. (۲)

قوله: أن اليهود دخلوا.... دے حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نه روایت دے چه یهود یوہ ورخ نبی اکرم ﷺ له راغلہ او ونی ونیل چه ته دے مرشی نومایہ هغوی باندے لعنت او ملامتیا او کره. حضور ﷺ او فرمائیل (ای عائشہ) په تاخه اوشو؟ ماونیل چه تاسو واونه ریده چه دے خلقو خه اوونیل؟ ونی فرمائیل چه تا واونه ریدل چه ماخه اوونیل وعلیکم یعنی تاسوله دے مرگ راشی. دے وعلیکم واو متعلق یو بحث: علامه خطابی رحمہ اللہ فرمائی چه دے عامو محدثینو روایت خو همدغه دے چه واو دے باقی وی لیکن ابن عیینہ رحمہ اللہ دے ((علیکم)) دا کلمه بغیر دے واو نه روایت کوله او همدغه صحیح هم دی.

دے دے وجه دا ده که چرې واو حذف کریشی نو دے هغوی دا پورته ذکر شوے قول به بعینه په هغوی راوایس کیږی او دے واو داخلولو په صورت کنبی په صفت او بد دعا کنبی اشتراک ثابتیږی. یعن څنگه چه دے دے یهودیانو دپاره به بد دعا وی هغه شان به دے حضور ﷺ د پاره هم وی (العیاذ باللہ) ځکه چه واو حرف عطف دے او دے دوو څیزونو دے یوځای کولو او شریکولو د پاره استعمالیږی. (۳)

علامه قرطبی فرمائی چه دلته واو زانده دے او په زانده کیدلو کنبی هیڅ اشکال نشته اودا هم ونیلی شوی دی چه استثنافیه دے اود واو استثنافیه دے ماقبل سره ربط او تعلق نه وی نو په دے صورت کنبی به مطلب داوی چه مرگ دے هم په تاسووی. په دے صورت کنبی اشتراک بین الامرین نه دے، دے هغوی هم دا رائي ده چه دواو حذف کول په معنوی اعتبار سره احسن دے خود دے اثبات اصح او مشهور روایت دے. (۴)

علامه ابو محمد المنذری رحمہ اللہ فرمائی چه دے سام دوه تفسیرونه شوی دی مرگ او ستر یوالې، کومو حضراتو چه دے سام تفسیر په مرگ سره کړیدی دے هغوی په نزد دے واو په اثبات کنبی هیڅ خرابی نشته او کومو حضراتو چه ددې تفسیر سامه (خفگان او ستر یوالې) سره کړیدی نود هغوی په نزد دے واو حذف بهتر دے. (۵)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۴۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

دَ حَدِیْثِ بَابِ نُوْرِهِ تَشْرِیْحُ بِهٖ اِنْشَاءُ اللّٰهِ (کتاب الادب) (۱) او (کتاب الاستئذان) کُنِیْ رَاخِی. دَ حَدِیْثِ دَ تَرْجُمَةِ الْبَابِ سِرِّهِ مَطَابَقَتْ دَ حَدِیْثِ بَابِ تَرْجُمَةِ الْبَابِ سِرِّهِ مَطَابَقَتْ ((وعلیکم)) نَهٗ حَاصِلِیْرِی. خُکْهٗ چِهٖ دَ دَیْ مَعْنٰی دَا دِهٖ چِهٖ تَاسُو دَیْ هَم مَرِهٖ شَنٰی اَوْ دَا دَ نَبِیْ کَرِیْم ﷺ دَ طَرَفِ نَهٗ دَ یَهُودِیَانُوْ خِلَافِ بَدَدْعَا وَهٗ. (۲)

اَوْ دَدَیْ حَدِیْثِ پِهٖ بَعْضِ طَرُقِ کُنِیْ دَا هَم رَاغَلٰی دِی ((یَسْتَجَابُ لِنَافِیْهِمْ، وَلَا یَسْتَجَابُ لَهُمْ فِیْنَا)) (۳) چِهٖ زَمُوْنِیْ دَعَا گَانِیْ خُوْدَ هَغَیْ خِلَافِ قَبْلِیْرِیْ وَلِیْ دَ هَغُوْیْ دَعَا گَانِیْ زَمُوْنِیْ خِلَافِ نَهٗ قَبْلِیْرِیْ. دَ دَیْ طَرِیْقِ نَهٗ دَا مَعْلُوْمَهٗ شُوْهٗ چِهٖ دَ مُشْرَکَانُوْ خِلَافِ بَدَدْعَا کُوْلِ جَازِئِ دِی. سِرِّهِ دَ دَیْ چِهٖ بَدَدْعَا کُوْنِکِی (دَاعِی) تِهٖ دَا وِیْرَهٗ وِیْ چِهٖ هَغُوْیْ هَم دَ دِهٖ خِلَافِ بَدَدْعَا کُوْی. (۴)

((وهذا آخر ما أردنا إيراداً هنا من شرح أحاديث كتاب الجهاد والسير من صحيح البخاري رحمه الله، للشيخ المحدث الجليل سليم الله خان حفظه الله ووعاءه ومتعنا الله يطول حياته بصحة وعافية، وقد وقع الفراغ من تسويداه، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الثلاثاء ٢٠ جمادى الأولى ١٣٢٦ هجرى الموافق ٢٨ يونيو ٢٠٠٥ م، والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبي الأُمّی وآله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه ما دامَت الأرض والسماوات، رتبهٗ وراجعَ نصوصهٗ وعلق عليه حبیب الله محمّد زکریّا عضو قسم التحقيق والتصنيف والأستاذ بالجامعة الفاروقية، ووقفه الله تعالى لاتمام باقی الکتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شيء قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم، ويليه إن شاء الله))

بَابِ هَلْ يَرْتَدُّ الْمُسْلِمُ أَهْلُ أَوْ يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابُ؟

دَ تَرْجُمَةِ كَمپُوزَنَگِ، اَوْ سِیْتَنَگِ نَهٗ نَن دَ گُلِ پِهٖ وَرَخْ دَرِیْمَهٗ ذُو الْقَعْدَهٗ ١٤٢٨ هـ مطابق ١٢ نومبر ٢٠٠٧ فارغ شو

(۱) (کشف الباری کتاب الادب (ص ۳۹۳ و ۳۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۶) -

(۳) (صحيح البخاری کتاب الدعوات باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: يستجاب لنا في اليهود..... رقم ۶۴۰۱) ومسلم كتاب السلام باب النهي عن ابتداء أهل الكتاب بالسلام..... رقم (۵۶۶۰) غير أنه من رواية جابر بن عبد الله رضي الله عنهما -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۷) -

مصادر ومراجع

القرآن الكريم

- ١- الايواب والتراجم لصحيح البخارى - حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب الكاندهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٠٢ هـ / ١٩٨٢ م، الميخ ايم سعيد كهنى كراچى.
- ٢- اتحاف السادة المتقين بشرح اسرار احياء علوم الدين - علامه سيد محمد بن محمد الحسنى الزبيدى المشهور بمرتضى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٥ هـ - دار الكتب العلمية بيروت.
- ٣- الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان - امام ابو حاتم محمد بن حبان بسقى رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢ هـ - مؤسسة الرسالة بيروت.
- ٤- احكام القرآن امام ابو بكر احمد بن على رازى جصاص رحمه الله متوفى ٣٤٠ هـ دار الكتاب العربى بيروت.
- ٥- احياء علوم الدين - امام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله، متوفى ٥٠٥ هـ، دار احياء التراث العربى.
- ٦- الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد - امير المؤمنين فى الحديث محمد بن اسماعيل البخارى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٢ هـ، مكتبة الايمان، المدينة المنورة.
- ٧- ارشاد السارى شرح صحيح البخارى - ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٣ هـ، المطبعة الكبرى الاميرية مصر، طبع سادس ١٣٠٣ هـ.
- ٨- الاستاذ المودودى وشيخ من حياته وافكاره - الاستاذ العلامة السيد محمد يوسف البنورى، رحمه الله، المتوفى ١٣٩٤ هـ، المكتبة البنورية كراچى.
- ٩- الاستيعاب فى اسماء الاصحاب (بها مش الاصابة) - ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣ هـ - دار الفكر بيروت.
- ١٠ - اسد الغابة فى معرفة الصحابة - عز الدين ابو الحسين على بن محمد الجزرى المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠ هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ١١- الاصابة فى تمييز الصحابة - شهاب الدين ابو الفضل احمد بن على العسقلانى المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ هـ - دار الفكر بيروت.
- ١٢- اعلام الحديث - امام ابو سليمان حمد بن محمد الخطاى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٨ هـ - مركز احياء التراث الاسلامى جامعة ام القرى مكة المكرمة.
- ١٣- اعلام السنن - علامه ظفر احمد عثمانى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٩٢ هـ، ادارة القرآن كراچى.
- ١٤- اكمال اكمال المعلم شرح صحيح المسلم - ابو عبد الله محمد بن خلفه الوشائى الابى المالكى، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٢٤ هـ - يا ٨٢٨ هـ - دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٥- امداد الفتاوى - حكيم الامت اشرف على بن السيد عبد الحق العمروى التهانوى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٦٢ هـ - مكتبة دار العلوم كراچى.
- ١٦- الانساب - ابو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السبعانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٣٣ هـ - دار الجنان بيروت، طبع اول ١٤٠٨ هـ / ١٩٨٨ م.

- ١٤- اوجز المسالك الى موطن مالک - شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا صاحب كاندهلوى . رحمه الله .
متوفى ١٢٠٢ هـ . مطابق ١٩٨٢ م . ادارة تأليفات اشرفيه . ملتان -
- ١٨- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع - ملك العلماء علام الدين ابو بكر بن مسعود الكاساني . رحمه الله تعالى . متوفى ٥٨٤ هـ - ايضاً ايمر سعيد كهنسى كراچى -
- ١٩- بداية المجتهد - علامه قاضى ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد قرطبي . متوفى ٥٩٥ هـ . مصر طبع خاص -
- ٢٠- البداية والنهاية - حافظ عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير . رحمه الله تعالى . متوفى ٤٤٢ هـ - مكتبة المعارف بيروت . طبع ثانياً ١٩٤٤ م -
- ٢١- البدر السارى حاشية فيض البارى - حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھی صاحب . رحمه الله تعالى . متوفى ١٢٨٥ هـ - رباني بکڈپو دہلی ١٩٨٠ م -
- ٢٢- بذل المجہود في حل ابو داؤد - علامه خليل احمد سہانپوری . رحمه الله تعالى . متوفى ١٣٢١ هـ - مطبعة ندوة العلماء لکھنؤ ١٣٢٢ هـ / ١٩٤٣ م -
- ٢٣- البناية شرح الهداية - العلامة بدر الدين عيني محمود بن احمد . رحمه الله . متوفى ٨٥٥ هـ . مكتبة رشيدية . کوئٹہ -
- ٢٤- بيان القرآن - حكيم الامت حضرت مولانا اشرف علي صاحب تھانوی رحمه الله تعالى . متوفى ١٣٣١ هـ - شيخ غلام علي اينڈ سنز لاہور -
- ٢٥- تاج العربوس من جواهر القاموس - ابو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدي . رحمه الله تعالى . متوفى ١٢٠٥ هـ . دار مكتبة الحياة . بيروت -
- ٢٦- تاريخ بغداد او مدينة السلام - حافظ احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي . رحمه الله تعالى . متوفى ٣٣٣ هـ - دار الكتاب العربي بيروت -
- ٢٧- تاريخ الخلفاء للامام السيوطي بتحقيق محيى الدين عبد الحميد رحمه الله منشورات الشريف الرضي
- ٢٨- تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي . المتوفى ٢٨٠ هـ . عن ابى زكريا يحيى بن معين . المتوفى ٢٣٣ هـ . دار البامون للتراث . ١٣٠٠ هـ -
- ٢٩- التاريخ الصغير - امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخارى . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٥٦ هـ - المكتبة الاثرية . شيخوپورہ -
- ٣٠- التاريخ الكبير - امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخارى . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٥٦ هـ - دار الكتب العلمية بيروت -
- ٣١- تأليفات رشيدية - الامام الرباني رشيد احمد گنگوہی قدس سرہ المتوفى ٨٢٢ هـ . ادارة اسلاميات -
- ٣٢- تحفة الاحوذى - الشيخ عبد الرحمن المباركفوري . رحمه الله تعالى . المتوفى ١٢٥٢ هـ . نشر السنة ملتان -
- ٣٣- تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف - ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن المزى . رحمه الله تعالى . متوفى ٤٢٣ هـ - المكتب الاسلامي بيروت . طبع دوم ١٢٠٣ هـ / ١٩٨٣ م -
- ٣٤- تذييب الراوى بشرح تقريب النواوى - حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله تعالى . متوفى ٩١١ هـ - المكتبة العلمية مدينه منورہ -

- ٥- تذكرة الحفاظ - حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن عثمان ذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٢٨ هـ، دائرة المعارف العثمانية، الهند.
- ٦- الترهيب والترهيب - امام عبد العليم بن عبد القوي المنذري، رحمه الله، المتوفى ٧٦٦ هـ، دار احياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثالثة، ١٣٨١ هـ / ١٩٦١ م.
- ٧- تعليقات على بذل المجهود - شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٠٢ هـ، المكتبة التجارية، ندوة العلماء لکهنو، الطبعة الثالثة ١٣٩٣ هـ / ١٩٧٣ م.
- ٨- تاريخ الطبري، انظر (تاريخ الامم والملوك) -
- ٩- تعليقات على تهذيب التهذيب - المطبوع بديل تهذيب التهذيب -
- ١٠- تعليقات على تهذيب الكمال دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى، مؤسسة الرسالة طبع اول ١٣٣٣ هـ.
- ١١- تعليقات على الكاشف للذهبي - شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، الطبعة الاولى ١٣٣٣ هـ.
- ١٢- تعليقات على الكوكب الدرر - مولانا شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٠٢ هـ.
- ١٣- تعليقات على لامع الدراري شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله تعالى متوفى ١٣٠٢ هـ / ١٩٨٢ م.
- ١٤- تعليقات على معجم الصحابة جماعة من العلماء والمحققين مكتبته لزار مصطفى الباز مكة / الرياض
- ١٥- تغليق التعليق - حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢ هـ، المكتب الاسلامي، ودار عبار -
- ١٦- تفسير الطبري (جامع البيان) - امام محمد بن جرير الطبري، رحمه الله تعالى، متوفى ٣١٠ هـ، دار المعرفة، بيروت -
- ١٧- تفسير القرآن العظيم - حافظ ابو الغداء عماد الدين اسماعيل بن عبر ابن كثير دمشق، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٤٢ هـ، دار احياء الكتب العربية -
- ١٨- تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القرآن) - امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤١ هـ، دار الفكر، بيروت -
- ١٩- تفهيم القرآن - السيد ابو الاعلى المودودي، ادارة ترجمان القرآن، لاهور -
- ٢٠- تقريب التهذيب - حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢ هـ، دار الرشيد حلب ١٣٠٦ هـ.
- ٢١- تقرير الجنجوشي على الصحيحين -
- ٢٢- تكملة لفتح الملهم - حضرت مولانا محمد تقى عثمان صاحب مدظلهم، مكتبة دار العلوم كراچی -
- ٢٣- التلخيص الحبير في تخريج احاديث الرافي الكبير - حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله، متوفى ٨٥٢ هـ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور -
- ٢٤- تلخيص المستدرک (مع المستدرک) - حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان ذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٢٨ هـ، دار الفكر بيروت -

- ٥٢ - التمهيد لما في الموطأ من المعاني والآسانيد - حافظ أبو عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٣٣هـ - المكتبة التجارية، مكة المكرمة.
- ٥٥ - تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة - الإمام أبو الحسن علي بن محمد بن عراق الكنتاني، رحمه الله، المتوفى ٩٣٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٢٠١هـ.
- ٥٦ - تنظيم الاشتات في حل عويصات المشكوة - مولانا العلامة أبو الحسن رحمه الله تعالى، مير محمد كتب خانة كراچی.
- ٥٧ - تهذيب الاسماء واللغات - إمام محيي الدين أبو زكريا يحيى بن شرف النووي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤٦هـ - إدارة الطباعة المنيرية.
- ٥٨ - تهذيب تاريخ دمشق الكبير - الإمام الحافظ أبو القاسم علي المعروف بابن عساكر الشافعي، رحمه الله، المتوفى ٥٥٤هـ، دار البصرة، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٩هـ / ١٩٤٩م -
- ٥٩ - تهذيب التهذيب - حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ - دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد دکن ١٣٢٥هـ.
- ٦٠ - تهذيب الكمال - حافظ جمال الدين أبو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزني، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٢هـ - مؤسسة الرسالة، طبع أول، ١٢١٢هـ.
- ٦١ - الثقات لابن حبان - حافظ أبو حاتم محمد بن حبان بسقي، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٥٢هـ، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، ١٢٩٣هـ.
- ٦٢ - جامع الأصول من حديث الرسول - علامه مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن الأثير الجزري، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦هـ، دار الفكر، بيروت.
- جامع البيان (ديكته)، تفسير الطبري
- ٦٣ - جامع الترمذي (سنن ترمذي) - إمام أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤٩هـ - المطبع ايم سعيد كميني / دار احیاء التراث العربی -
- الجامع لاحكام القرآن (تفسير القرطبي) -
- ٦٤ - الجرح والتعديل - الإمام الحافظ عبد الرحمن بن أبي حاتم الرازي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢٤هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٣٣٢هـ / ٢٠٠٢م -
- ٦٥ - جمع الوسائل في شرح الشبائل - الإمام علي بن سلطان القاري، رحمه الله، متوفى ١٠١٢هـ، إدارة تاليفات اشرفيه ملتان -
- حاشية تهذيب الكمال - (ديكته تعليقات تهذيب الكمال) -
- ٦٦ - حاشية تفهيم البخاري - مولانا ظهور الباري، فاضل دارالعلوم ديوبند -
- ٦٧ - حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) - الإمام العلامة سليمان الجمل، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٠٢هـ، قديس كتب خانة كراچی -
- ٦٨ - حاشية سبط ابن العجي على الكاشف - إمام برهان الدين إبراهيم بن محمد سبط ابن العجي الحلبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٢١هـ، شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن -

- ۳۱۔ حاشیۃ السنندی علی البخاری۔ امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الہادی السنندی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۱۳۸ھ، دار المعرفۃ، بیروت۔
- ۳۲۔ حاشیۃ السہارنغوری المطبوع مع صحیح البخاری۔ مولانا احمد علی السہارنغوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۲۹۷ھ، طبع قدیمی کتب خانہ کراتچی۔
- ۳۳۔ حلیۃ الاولیاء۔ حافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ بن احمد الاصبہانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۳۰ھ۔ دار الفکر بیروت۔
- ۳۴۔ حیاء الحیوان۔ الامام ابو البقاء کمال الدین محمد بن موسیٰ بن عیسیٰ الدمیضی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۸۰۸ھ، شرکت مصطفیٰ الحلبی بمصر، الطبعة الثالثة ۱۳۷۶ھ / ۱۹۵۶م۔
- ۳۵۔ الخصائص الکبریٰ۔ الامام جلال الدین سیوطی، رحمہ اللہ، المتوفی ۹۱۱ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
- ۳۶۔ خلاصۃ الخرزجی، (خلاصۃ تہذیب الکمال)۔ علامہ صفی الدین خزرجی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۹۱۳ھ کے بعد۔ مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب۔
- ۳۷۔ دائرۃ معارف اسلامیہ (اردو)۔ اساتذہ جامعہ پنجاب، دانش گاہ پنجاب، لاہور، نقشبثانی ۱۴۰۰ھ / ۱۹۸۰م۔
- ۳۸۔ الدر المختار۔ علامہ علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۸۸ھ، مکتبہ عارفین، پاکستان چوک کراچی۔
- ۳۹۔ دلائل النبوة الحافظ ابو بکر احمد بن الحسن بن علی البیہقی رحمہ اللہ متوفی ۴۵۸ھ مکتبہ اثریہ لاہور۔
- ۴۰۔ ذخائر الموارث فی الدلالة علی مواضع الحديث۔ العلامة عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۲۳۳ھ۔ دار المعرفۃ بیروت۔
- ۴۱۔ رد المحتار۔ علامہ محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۲۵۲ھ، مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ۔
- ۴۲۔ رسالۃ شرح تراجم ابواب البخاری (مطبوعہ مع صحیح البخاری)۔ حضرت مولانا شاہ ولی اللہ، رحمہ اللہ، متوفی ۱۱۷۶ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
- ۴۳۔ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی۔ ابو الفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۲۷۰ھ، مکتبہ امدادیہ، ملتان۔
- ۴۴۔ ریاض الصالحین۔ الامام یحییٰ بن شرف النووی الدمشقی رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۶۷۶ھ۔ قدیمی کتب خانہ کراتچی۔
- ۴۵۔ زاد المعاد من ھدی خیر العباد۔ حافظ شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القيم، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۵۱ھ، مؤسسة الرسالة۔
- ۴۶۔ سنن ابن ماجہ۔ امام ابو عبد اللہ محمد بن یزید بن ماجہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۴۳ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی / دار الکتب المصری قاہرہ،
- ۴۷۔ سنن ابی داؤد۔ امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۴۵ھ۔ الحج ایمر سعید کہنی / دار احیاء السنۃ النبویۃ۔

- ٨٦- سنن الدار قطني - حافظ ابو الحسن حل بن عمر الدارقطني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٨٥ هـ ، دار نشر الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٢ هـ / ٢٠٠٢ م -
- ٨٧- سنن الدارمي - امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٥ هـ - قديم كتب خانه كراچی -
- ٨٨- السنن الصغرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٠٣ هـ ، قديم كتب خانه كراچی / دارالسلام رياض -
- ٨٩- السنن الكبرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٠٣ هـ - نشر السنة ملتان -
- ٩٠- السنن الكبرى للبيهقي - امام حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن علي البيهقي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٨ هـ - نشر السنة ملتان -
- ٩١- سير اعلام النبلاء - حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٨٨ هـ - مؤسسة الرسالة -
- ٩٢- السيرة الحلبية (انسان العيون) - علامه علي بن يرهان الدين الحلبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٠٢٢ هـ - المكتبة الاسلامية ، بيروت -
- ٩٣- السيرة النبوية - الامام ابو محمد عبد الملك بن هشام المعافري ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٣٣ هـ - مطبعة مصطفى البابي الحلبي ، ١٣٥٥ هـ / ١٩٣٦ م -
- ٩٤- شرح ابن بطلان - امام ابو الحسن حل بن علي خلف بن عبد الملك ، المعروف بابن بطلان ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٢٩ هـ ، مكتبة الرشد ، الرياض ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٠ هـ / ٢٠٠٠ م -
- ٩٥- شرح الزرقاني على الوطأ - شيخ محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المصري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١١٣٢ هـ ، دار الفكر ، بيروت -
- شرح الطيبي (ديكهنه) ، الكاشف عن حقائق السنن
- ٩٦- شرح العقائد النسفية - علامه سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٦٩١ هـ - مكتبة حبيبيه كوئته -
- شرح القسطلاني (ديكهنه ارشاد الساري)
- ٩٧- شرح الكرماني (الكواكب الدار) - علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٨٦ هـ ، دار احياء التراث العربي -
- ٩٨- شرح المناوي بهامش جمع الوسائل - الامام عبد الرؤف المناوي المصري ، رحمه الله تعالى ، ادارة تاليفات اشرفيه ، ملتان -
- ٩٩- شرح النووي على صحيح مسلم - امام ابو زكريا يحيى بن شرف النووي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٦٧١ هـ ، قديم كتب خانه كراچی -
- ١٠٠- الشبائل المحمدية للترمذي بشرح البواهب اللدنية للبيهقي ، الامام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي ، المتوفى ٢٢٩ هـ ، فاروق كتب خانه ملتان -

- ١٠١- شهيد كربلا اوز يزيد - حكيم الاسلام قارى محمد طيب صاحب ، رحمه الله تعالى ، ادارة اسلاميات ، اناركلى ، لاهور ، كراچى الطبعة الاولى ١٩٤٦ م -
- ١٠٢- شيعيت كا اصل روپ - غلام محمد ، مطبع غلام محمد ، حيدر آباد سندھ -
- ١٠٣- الصحيح للبخارى - امام ابو عبدالله محمد بن اسمعيل البخارى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٥٢ هـ ، قديمى كتب خانہ ، كراچى / دار السلام ، رياض ، الطبعة الاولى ١٣١٤ هـ -
- ١٠٤- الصحيح لمسلم - امام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٣١ هـ ، قديمى كتب خانہ ، كراچى / دار السلام ، رياض -
- ١٠٥- الصواعق المحرقة - علامہ شهاب الدين احمد بن محمد حل بن حجر الهيتمي البكي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٩٤٢ هـ ، مكتبة القاهرة ، مصر -
- ١٠٦- الطبقات الكبرى - امام ابو محمد بن سعد ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٣٠ هـ - دار صادر بيروت -
- ١٠٧- طرح التثريب في شرح التثريب - امام زين الدين ، ابو الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقى ، المتوفى ٨٠٦ هـ - ولده الحافظ ابو زرعة العراقى ، المتوفى ٨٣٦ هـ ، مكتبة نزار مصطفى الباز ، مكة المكرمة -
- ١٠٨- عبدة القارى - الامام بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العيني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٥٥ هـ ، ادارة الطباعة المنيرية -
- ١٠٩- عون المعبود شرح سنن ابى داود - شمس الحق عظيم آبادى ، دار الفكر بيروت ، لبنان -
- ١١٠- فتاوى رشيدية - الامام الربانى رشيد احمد گنگوہى قدس سرہ المتوفى ١٢٣٢ هـ شيخ ايم سعيد -
- ١١١ - فتاوى قاضى خان بهامش الفتاوى الهندية (العالمگيدية) - الامام فخر الدين حسن بن منصور الغرغانى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٥٩٢ هـ ، نورانى كتب خانہ پشاور -
- ١١٢ - الفتاوى الهندية (العالمگيدية) - العلامة الامام الشيخ نظام و جماعة من علماء الهند - نورانى كتب خانہ پشاور -
- ١١٣ - فتح البارى - حافظ احمد بن حل المعروف بابن حجر العسقلانى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٥٢ هـ - دار الفكر بيروت -
- ١١٤ - فتح القدير - امام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٩١ هـ - مكتبة رشيدية كوئٹہ -
- ١١٥ - فتح المغيث شرح الفية الحديث - امام ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن السخاوى رحمه الله تعالى ، المتوفى ٩٠٢ هـ ، دار الامام الطبرى ، الطبعة الثانية ١٣١٢ هـ / ١٩٩٢ م -
- ١١٦ - فيض البارى - امام العصر علامہ انور شاه كشميرى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٥٢ هـ ريانى بکڈھو دہلى -
- ١١٧ - القاموس الوحيد - مولانا وحيد الزمان بن مسيح الزمان قاسى كيرانوى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣١٥ هـ / ١٩٩٥ م ، ادارة اسلاميات لاهور - كراچى -
- ١١٨ - قواعد في علوم الحديث - العلامة المحقق ظفر احمد العثماني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٣٣٣ هـ ، ادارة القرآن كراتشى -

- ١١٩ - الكاشف - شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٢٨ هـ -
 شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، طبع اول ١٢١٣ هـ / ١٩٩٢ م -
- ١٢٠ - الكاشف عن حقائق السنن - (شرح الطيبي) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبي ،
 رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٣٣ هـ - ادارة القرآن كراچي -
- ١٢١ - الكامل في التاريخ ، علامه ابو الحسن عز الدين علي بن محمد ابن الاثير الجزري ، رحمه الله تعالى ،
 متوفى ٣٣٠ هـ ، دار الكتب العربي ، بيروت -
- ١٢٢ - الكامل في ضعفاء الرجال - امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدي جرجاني رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٢٥ هـ
 ، دار الفكر ، بيروت -
- ١٢٣ - كتاب الامم - امام محمد بن ادريس الشافعي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٠٤ هـ ، دار المعرفة ، بيروت ،
 طبع ١٣٣٢ هـ / ١٩٤٣ م -
- ١٢٤ - كتاب الاماني - امام قالي ، رحمه الله تعالى ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ١٢٥ - كتاب الخراج ، الامام ابو يوسف ، يعقوب القاضى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٨٢ هـ -
- ١٢٦ - كتاب الضعفاء الكبير - ابو جعفر محمد بن عمر بن موسى بن حبان العقيلي المكي ، رحمه الله تعالى ،
 متوفى ٣٢٢ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ١٢٧ - كتاب المبسوط - الامام شمس الائمة ابو بكر محمد بن ابى سهل السرخسى ، رحمه الله ، المتوفى ٢٨٢ هـ ،
 دار المعرفة ، بيروت ، الطبعة الثالثة ١٣٩٨ هـ / ١٩٤٨ م -
- ١٢٨ - كتاب المغازي الامام محمد بن عمر الواقدي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٠٤ هـ ، مؤسسة الاعلى ، بيروت
- ١٢٩ - كتاب الميسر في شرح مصابيح السنة - الامام ابو عبد الله الحسن التورپشقي ، رحمه الله ، المتوفى ٣١١ هـ
 ، مكتبة مصطفى نزار الباز ، مكة المكرمة ، الطبعة الاولى ١٣٣٢ هـ / ٢٠١١ م -
- ١٣٠ - الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل - الامام جابر الله محمود بن عمر الزمخشري ، المتوفى ٥٢٨ هـ ،
 دار الكتاب العربي ، بيروت ، لبنان -
- ١٣١ - كشف الباري - شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب مدظلمهم ، مكتبة فاروقيه ، كراچي -
- ١٣٢ - كشف الخفاء و مزيل الالباس - شيخ اسماعيل بن محمد العجلوني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١١٣٣ هـ ، دار
 احياء التراث العربي ، بيروت -
- ١٣٣ - كنز العمال - علامه علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٩٥٥ هـ -
 مكتبة التراث الاسلامي ، حلب -
- ١٣٤ - الكوكب الدرر حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہي رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣٣٣ هـ ، ادارة القرآن كراچي
 الكواكب الدراري (ديكھئے) ، شرح الكرماني
- ١٣٥ - لامع الدراري - حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣٣٣ هـ ، مكتبة امداديه
 مكة المكرمة -
- ١٣٦ - لسان العرب - علامه ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور افريقى مصرى ، رحمه الله
 تعالى ، متوفى ٤١١ هـ ، نشر ادب الجوزة ، قم ، ايران ١٣٥٥ هـ -

- ۳۷- المؤطا - الامام مالك بن النس، رحمه الله تعالى، متوفى ۱۷۹ھ - دار احیاء التراث العربی -
- ۳۸- المتواری علی تراجم ابواب البخاری - علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرائی، رحمه الله تعالى، متوفى ۶۸۳ھ - مطهری کتب خانہ کراچی -
- ۳۹- مجمع بحار الانوار - علامہ محمد بن طاهر پلئی، رحمه الله، متوفى ۹۸۲ھ - دائرة المعارف العشائیه حیدرآباد، ۱۳۹۵ھ -
- ۴۰- مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکری الہیثمی رحمه الله تعالى متوفى ۸۰۷ھ، دار الفكر، بیروت
- ۴۱- المجموع (شرح المذهب) - امام محیی الدین ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمه الله تعالى، متوفى ۶۷۲ھ، شركة من علماء الازهر -
- ۴۲- مجموعة الفتاوی - ابو الحسنات عبد الحی، لکھنوی، متوفى ۱۳۰۴ھ، ایچ ایم سعید کمپنی -
- ۴۳- المحلی - علامہ ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمه الله تعالى، متوفى ۴۵۶ھ - المكتب التجارى بیروت / دارالکتب العلمیة بیروت -
- ۴۴- مختار الصحاح، امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمه الله تعالى، متوفى ۳۳۱ھ کے بعد - دارالمعارف مصر -
- ۴۵- المدونة الکبری - الامام مالک بن النس رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۷۹ھ، دار صادر، بیروت -
- ۴۶- مراح الارواح - الامام العلامة احمد بن علی بن مسعود، رحمه الله، المتوفى میز محمد کراچی -
- ۴۷- مرقاة المفاتیح (شرح مشکوة المصابیح) - علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله تعالى، متوفى ۱۰۱۴ھ، مکتبہ امدادیہ ملتان -
- ۴۸- المستدرک علی الصحیحین - حافظ ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النیسابوری، رحمه الله تعالى، متوفى ۴۰۵ھ، دار الفكر، بیروت -
- ۴۹- مسند احمد - امام احمد بن حنبل، رحمه الله تعالى، متوفى ۲۴۱ھ - المكتب الاسلامی / دار صادر، بیروت
- ۵۰- مسند الحمیدی - امام ابو بکر عبد الله بن الزبیر الحمیدی، رحمه الله تعالى، متوفى ۲۱۹ھ - المکتبۃ السلفیة، مدینة منورة -
- ۵۱- مشکاة المصابیح - شیخ ابو عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله، رحمه الله تعالى، متوفى ۷۷۷ھ کے بعد - قدیمی کتب خانہ کراچی -
- ۵۲- مصباح اللغات - ابو الفضل مولانا عبد الحفیظ البلیاوی، رحمه الله تعالى، المتوفى ۳۹۱ھ، مکتبہ برهان، دہلی -
- ۵۳- المصنف لابن ابی شیبہ - حافظ عبد الله بن محمد بن ابی شیبہ المعروف بابی بکر بن ابی شیبہ، رحمه الله تعالى، متوفى ۲۴۰ھ، دارالکتب العلمیة، بیروت، طبع اول، ۱۲۱۶ھ -
- ۵۴- المصنف لعبد الرزاق الامام عبد الرزاق بن ہمام صنعان رحمه الله تعالى متوفى ۲۱۱ھ مجلس طبعی کراچی
- ۵۵- معارف الحدیث - مولانا منظور نعمانی، رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۳۴۳ھ، دارالاشاعت کراچی -
- ۵۶- معارف القرآن - علامہ محمد ادریس کاندھلوی، رحمه الله، مکتبہ عثمانیہ لاہور، طبع دوم ۱۹۷۲م -

- ١٥٤- معالم السنن - الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٢٨٨ هـ . مطبعة انصار السنة المحمدية . ١٣٨٠ م / ١٣٧٤ هـ -
- ١٥٨- معجم البلدان - علامه ابو عبد الله ياقوت حموى رومى . رحمه الله تعالى . متوفى ٣٢١ هـ . دار احياء التراث العربى . بيروت -
- ١٥٩- معجم الصحابة . الامام الحافظ ابو الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادى . رحمه الله تعالى . المتوفى ٢٥١ هـ . مكتبة نزار مصطفى الباز . مكة المكرمة . الرياض . الطبعة الاولى . ١٣١٨ هـ -
- ٢٢٠- المعجم الكبير امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني رحمه الله تعالى متوفى ٣٢٠ هـ دار الفكر . بيروت
- ٢٢١- المعجم الفهرس للفاظ الحديث النبوى - أ- وى - منسك . وى - پ - منسج . مطبعة بريل فى مدينة ليدن ١٢٦٥ م -
- ٢٣- معجم مقاييس اللغة - امام احمد بن فارس بن زكريا قزوينى رازى . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٩٥ هـ . دار الفكر . بيروت -
- ٢٣- المعجم الوسيط - دكتور ابراهيم الس . دكتور عبد الحليم منتصر . عطية الصوالحى . محمد خلف الله احمد . مجمع اللغة العربية . دمشق -
- ٢٣- معرفة الصحابة - الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله الاصبهاني . رحمه الله تعالى . المتوفى ٣٣٠ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت . لبنان . الطبعة الاولى . ١٣٢٢ هـ / ٢٠٠٣ م -
- ٢٣- المغ- رب . ابو الفتح ناصر الدين مطرزي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٦١٠ هـ . ادارة دعوة الاسلام -
- ٢٣١- المغنى - امام موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة . رحمه الله تعالى . متوفى ٣٠ هـ . دار الفكر . بيروت -
- مقدمة فتح الباري (ديكشنى . هدى السارى) -
- ٢٣٤- مقدمة لامع الدرارى . حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى رحمه الله تعالى . المتوفى ١٢٠٢ هـ . مكتبة امداديه مکه مكرمه -
- ٢٣٨- مقدمة مشارع الاشواق الى مصارع العشاق لابن النحاس المتوفى ٨١٢ هـ . المحقق ادريس محمد على . دار البشائر الاسلامية . بيروت -
- ٢٣٩- مکتوبات شيخ الاسلام . مرتبه مولانا نجم الدين اصلاصى . مكتبة دينيه . ديوبند -
- ٢٤٠- مکمل اکمال الاکمال - الامام ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسى . رحمه الله تعالى . المتوفى ٨٩٥ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت -
- ٢٤١- المنجد - لوئيس بن نقولا -
- ٢٤٢- المواهب اللدنية المطبوع مع الشاىائل المحمدية - الامام الشيخ ابراهيم البيجورى . رحمه الله تعالى . فاروقى كتب خانه . ملتان -
- ٢٤٣- الموهوبات - الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزى . رحمه الله تعالى . المتوفى ٥٩٤ هـ . قرآن محل . لودهازار كرالى -

- ۱۷۲- موسوعة النحو والصرف والاعراب - الدكتور اميل بدیع يعقوب ، انتشارات استقلال للملايين ، الطبعة الاولى ۱۳۸۸ م ، بيروت ، لبنان / دار العلم ، ايران -
- ۱۷۳- ميزان الاعتدال في نقد الرجال - حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۷۴۸ هـ - دار احياء التراث العربية ، مصر ، ۱۳۸۲ هـ -
- ۱۷۴- الناقد الحديث في علوم الحديث - الشيخ محمد المبارك عبد الله ، مطبعة محمد علي صبيح ، مصر ، الطبعة الاولى ۱۳۸۱ هـ / ۱۹۶۱ م -
- ۱۷۵- النبراس شرح العقائد - علامه عبد العزيز بن احمد الفرهاري ، رحمه الله تعالى ، ۱۳۳۹ هـ - كے بعد - مكتبه حقانيه ملتان -
- ۱۷۶- نسيم الرياض في شرح شفاء القاض عياض - الامام شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفاسي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۱۰۶۹ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الاولى ، ۱۴۲۱ هـ / ۲۰۰۱ م -
- ۱۷۷- النكت الطراف على الاطراف - الامام الحافظ احمد بن علي بن حجر العسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۸۵۲ هـ - المكتب الاسلامي ، بيروت -
- ۱۷۸- نور الانوار شرح المنار ، مولانا شيخ احمد المعروف ببلا جيون الصديق الحنفی ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۱۱۳۰ هـ ، الميخ ايم سعيد كهنی كراچی
- ۱۷۹- النهاية في غريب الحديث و الاثر - علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۶۰۶ هـ - دار احياء التراث العربي بيروت -
- ۱۸۰- وفيات الاعيان - قاضي شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلکان ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۶۸۱ هـ ، دار صادر ، بيروت -
- ۱۸۱- الهداية - برهان الدين ابو الحسن علي بن ابی بكر المرغيناني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۵۹۳ هـ ، مكتبه شركت عليه ، ملتان -
- ۱۸۲- هدى السارى (مقدمة فتح الباری) - حافظ ابن حجر عسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۵۹۳ هـ ، دار الفكر ، بيروت -